BRUNO LATOUR

Cercetare asupra modurilor de existenţă

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide à la publication Nicolae Iorga, a bénéficié du soutien de l'institut français de Roumanie.

Colecţia: PASAJE

Coordonator:

VIRGIL PAŞCA

BRUNO LATOUR

© Bruno Latour, *Enquête sur les modes d'existence*: *Une anthropologie des modernes*, Éditions La Découverte, Paris, 2012.

© TACT, 2015, pentru versiunea în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

LATOUR, BRUNO

Cercetare asupra modurilor de existenţă: o antropologie a Modernilor / Bruno Latour; trad. din lb. franceză şi note de Alexandru Matei; postf. de Patrice Manglier.

— Cluj-Napoca: Tact, 2015

ISBN: 978 – 606 – 8437 – 72 – 9

I. Matei, Alexandru (trad.; note)

BRUNO LATOUR

Cercetare asupra modurilor de existenţă

O antropologie a Modernilor

Traducere din limba franceză şi note de

Alexandru Matei Postfaţă de Patrice Maniglier

Şi scires donum Dei et quis est

Mod de întrebuinţare a cercetării colective în desfăşurare

Această lucrare rezumă o cercetare pe care o desfăşor cu încăpăţânare de un sfert de secol. Datorită Europei, am primit o subvenţie destul de importantă pentru a crea o platformă care vă va permite nu doar să citiţi acest raport provizoriu, ci şi să continuaţi cercetarea

prin intermediul unui dispozitiv de cercetare pe care îl găsiţi pe site-ul www.modesofexistence.org. Începută în singurătate, această întreprindere este acum dusă mai departe de o mică echipă reunită sub codul aime: *An Inquiry Into Modes of Existence*, traducere în engleză a acronimului francez eme: *Enquête sur les Modes d'Existence*, a cărui platformă ar trebui să permită, dacă totul merge bine, ca o comunitate de cercetare ceva mai largă să fie antrenată în acest proiect.

De îndată ce vă veţi înscrie pe site, veţi avea acces la versiunea digitală a acestei lucrări, care comportă note, bibliografie, index, vocabular, precum şi o documentare complementară. Sunt sigur că voi, cititorii, nu veţi pregeta să adăugaţi comentarii, profitând de posibilităţile multiple de lectură pe care le oferă versiunea digitală a textului, însoţită de un aparat critic în evoluţie constantă.

Miza, dar şi dificultatea pe care o presupune această versiune, stau în aceea că vă veţi vedea invitaţi nu doar să citiţi această lucrare, ci şi să exploraţi un nou mediu. Ideea este să vă puteţi procura prin această interfaţă suficiente căi de acces care vă vor permite să refaceţi un anumit număr de experienţe pe care cred că le pot situa în centrul istoriei Modernilor, în vreme ce descrierea** acestor experienţe, pe care Modernii au crezut de cuviinţă să o facă, mai degrabă zădărniceşte posibilitatea de a le capta. După mine, această contradicţie – dintre experienţele lumii şi descrierile lor autorizate de metafizicile disponibile – stă la baza dificultăţii de a-i descrie pe Moderni la modul empiric. Vă propun să

„O cercetare asupra modurilor de existenţă" (în engleză în original). Am preferat preluarea acestui titlu în limba română, în acord cu alte câteva titluri celebre din istoria filosofiei (David Hume, Adam Smith), dar şi pentru că alternativa „anchetă" are, în româneşte, conotaţii poliţieneşti.

„Traducem cu acest cuvânt termenul francez de *compte-rendu*, care ar putea fi tradus, impropriu după părerea noastră, prin „dare de seamă" sau prin „raport",

adică tot ceea ce, în afara experienţei înseşi, nu poate fi decât „redat” pentru a fi comunicat în absenţa experienţei.

ne concentrăm atenţia asupra conflictelor de interpretare cu privire la diferitele valori de adevăr cu care suntem confruntaţi zi de zi, tocmai pentru a încerca să rezolvăm această contradicţie. Dacă ipoteza mea este exactă, vă veţi da seama că veţi putea distinge *moduri* diferite ale căror *încrucişări*, două câte două, pot face obiectul unei definiţii empirice – şi deci care poate *fi împărtăşită*. Prin interfaţa digitală construită anume pentru acest proiect, invităm cititorii la acest tip de schimb.

De aceea, după ce veţi descoperi alte feluri de a vă familiariza cu argumentele acestei cercetări, veţi putea propune cu totul alte răspunsuri la *chestionarul* care reprezintă scheletul ei. Datorită interfeţei propuse, veţi putea naviga în fiecare mod şi în fiecare încrucişare de moduri, descoperind mai întâi documentele pe care am început să le asamblăm înainte de a le adăuga pe ale voastre. Miza exerciţiului stă în posibilitatea oferită altor participanţi, fie că au citit sau nu cartea, de a continua lucrarea începută prin noi documente, noi surse, noi mărturii şi, mai ales, prin modificarea întrebărilor, rectificând sau modulând proiectul în funcţie de rezultatele acumulate. Laboratorul este acum larg deschis pentru a putea face aici noi descoperiri.

Într-o ultimă etapă, dacă veţi mai dori, veţi putea participa chiar la o formă originală de *diplomaţie*, propunând alte descrieri, diferite de ale mele, pentru a interpreta experienţele pe care le-am descris împreună. Într-adevăr, cu ocazia unei serii de întâlniri, ajutaţi de mediatori, ne vom strădui să propunem alte versiuni şi alte metafizici decât cea propusă în acest raport provizoriu. Poate că vom putea chiar să schiţăm alcătuirea altor instituţii mai apte să adăpostească valorile pe care le vom fi definit.

Acest proiect participă la dezvoltarea a ceea ce se numeşte, cu un termen încă vag, „ştiinţele umane

digitale", al căror stil şovăitor încă se adaugă stilurilor mai convenţionale ale ştiinţelor sociale şi al filosofiei. Deşi, studiind proiecte tehnice, am învăţat că trebuie să te abţii de la a inova în acelaşi timp pe toate planurile dacă nu vrei să eşuezi, sunt sigur acum că vom explora aici inovaţii de metodă, de concept, de stil şi de conţinut. Numai experienţa ne va spune dacă acest dispozitiv hibrid care întrebuinţează noile tehnici de lectură, de scriere şi de cercetare colectivă facilitează sau, dimpotrivă, complică lucrarea de filosofic empirică pe care ar dori s-o iniţieze. Orele ne sunt numărate, pentru că trebuie să încheiem, în august 2014 – la un secol după acel alt august '14 de tragică amintire –, acest proiect care încearcă să descrie altfel aventura Modernilor. Veţi fi înţeles aşadar de ce nici nu se punea problema să mă descurc de unul singur!

Acesta este unul dintre conceptele de lucru cele mai importante ale cercetării, la care autorul va reveni şi care presupune în primul rând competenţe de mediere şi gestionare ale unei lumi alcătuite reticular.

Mulţumiri

Început de Paşte, în 1987, la Saint-Sulpice-de-Favières, acest proiect a făcut obiectul unei prime redactări care a fost discutată cu ocazia unui colocviu la Cerisy-la-Salle, în 2007. Mulţumesc tuturor participanţilor la această decadă[1], care mi-au permis să câştig încredere în dispozitivul experimental propus aici – chiar dacă mi-a luat cinci ani ca să rescriu acest raport ţinând cont de criticile lor… Mulţi colegi şi prieteni, atât de numeroşi încât n-am cum să-i numesc pe toţi, s-au străduit să încurajeze şi să discute această cercetare. Frédérique Ait-Touati, Dominique Bouiller, Yves Citton, Gérard de Vries, Graham Harman, Eduardo Viveiros de Castro, François Cooren, Philippe Pignarre şi prietenii belgieni de la geco (Grupul de Studii Constructiviste) şi, mai ales, Nicolas Prignot m-au ajutat cel mai mult la corectarea textului final. Mulţi alţii vor găsi, la fiecare pagină, ecoul propriilor lor cercetări, şi mai ales Michel Callon, Antoine Hennion,

1 Colocviile de la Cerisy-la-Salle, celebre, durează de obicei 10 zile.

Fabian Muniesa şi toţi prietenii de la csi. Isabelle Stengers a citit, amendat şi criticat atât de mult versiunile succesive ale acestui text, încât aş vrea să pot beneficia, cum face Intel pentru tipurile electronice, de acest sigiliu prestigios: „IS inside”. Dar niciodată n-aş fi avut curajul, şi încă mai puţin speranţa, să conduc acest proiect fără echipa care s-a înhămat la versiunea ei digitală, Christophe Leclercq, Donato Ricci, Heiko Müller şi mai ales Dorothea Heinz, a căror pasiune intelectuală mi-a permis să reiau scrierea lui.

(Publicarea acestei lucrări, precum şi dezvoltarea platformei aime au fost făcute posibile de o subvenţie de cercetare de la Consiliul european al cercetării, erc nr. 26956. Mulţumesc aici Misiunii europene a cercetării de la Sciences Po[2], pentru că a urmărit de la un capăt la altul montajul acestui proiect, şi Şcolii de Mine, pentru cei doi ani sabatici pe care mi i-a acordat în 1995 şi în 2005.)

Plan de ansamblu

Pentru că nu pot ascunde dificultatea exerciţiului căruia le cer cititorilor să se dedice, voi încerca să le ofer dintr-odată schema generală, pentru ca ei să ştie unde vreau să-i duc: aceasta îi va ajuta, poate, să nu renunţe atunci când întâlnesc pasaje mai grele. Un ghid de excursie poate anunţa probele care urmează, poate întinde o mână de ajutor, poate înmulţi pauzele, poate adăuga rampe şi frânghii, dar nu e în puterea lui să rotunjească vârfurile pe care cititorii au acceptat să le escaladeze împreună cu el.

Am împărţit acest raport de cercetare în trei părţi. În prima parte, vreau să stabilesc mai întâi obiectul (capitolul 1), apoi datele necesare acestei cercetări atât de deosebite (capitolul 2). De asemenea, trebuie să elimin principalele două obstacole care ar face de neînţeles, ba chiar absurde, toate eforturile noastre, pentru a înainta în înţelegerea Modernilor. Aceste două obstacole sunt în mod evident legate, dar le-am deosebit, cu toate acestea, consacrând două capitole chestiunii-cheie a cunoaşterii obiective – de

2 Universitatea de Științe Politice din Paris.

ce apariţia Ştiinţei a făcut atât de dificilă perceperea celorlalte moduri (capitolele 3 şi 4)? – şi alte două capitole (5 şi 6), chestiunii legăturii dintre construcţie şi realitate – de ce nu putem pronunţa dintr-o suflare cuvintele de adevărat şi de fapt, adică de bun fabricat? La capătul acestei părţi, vom şti cum să vorbim despre o pluralitate de tipuri de fiinţă, încredinţându-ne firului director al experienţei – empirismului, aşa cum l-a definit James: nimic altceva decât experienţa, da, dar nici *mai puţin* decât experienţa.

Terenul fiind acum defrişat, experienţa redevenind un îndrumător de încredere, cuvintele eliberate de stingherelile tipice istoriei Modernilor, vom fi în măsură, în partea a doua, să profităm de acest pluralism al modurilor de existenţă pentru a ne descarcera mai întâi din distincţia Subiect/Obiect. Primele şase moduri de existenţă pe care le vom repera astfel ne vor permite să oferim o cu totul altă bază antropologiei comparate, deoarece mai ales acestea sunt contrastele[3] pe care celelalte culturi le-au elaborat. Aceasta ne va permite să înţelegem apariţia modurilor, fluctuaţia valorilor lor, dar şi felul în care apariţia fiecărui mod contracarează perceperea celorlalte. Voi profita de această achiziţie pentru a le aranja într-un fel ceva mai sistematic, propunând un alt sistem de coordonate.

Acest sistem ne va permite, în cea de-a treia parte, să reperăm alte şase moduri, mai regionale, mai apropiate de obişnuinţele ştiinţelor sociale, care ne vor ajuta să îndepărtăm cele două mari obstacole din calea acestei cercetări: noţiunea de Societate şi, mai ales, cea de Economie, această a doua natură care defineşte probabil mai bine decât toate celelalte moduri particularitatea antropologică a Modernilor.

La fel ca în cazul instrumentiştilor de la începutul filmului lui Fellini *Prova d>orchestra*, care afirmă fiecare, în faţa echipei venite să îi intervieveze, că instrumentul lui

3 In sensul de moduri de existență, în măsura în care fiecare mod de existență este o „încrucișare”, o porțiune de rețea.

este singurul cu adevărat util din orchestră, cartea va funcţiona dacă cititorul resimte de fiecare dată impresia că fiecare dintre modurile de existenţă este cel mai bun, cel mai discriminant, cel mai important, cel mai raţional dintre toate… Dar testul cel mai important este acela că, pentru fiecare mod, experienţa al cărei fir pretind să îl regăsesc este diferită de descrierea ei instituţională. Acesta este singurul mijloc prin care pot propune apoi alte descrieri mai satisfăcătoare. La capătul acestor două părţi, vom putea da o versiune în sfârşit pozitivă şi nu pur şi simplu negativă a celor care „n-au fost niciodată moderni”[45]: „Iată ce ni s-a întâmplat; iată ce e vorba să moştenim; şi acum, ce-o să facem cu această antropologie istorică sau, mai bine, cu această ontologie regională?”

Ce-i de făcut? Acesta este obiectul concluziei generale, neapărat foarte scurtă, întrucât ea depinde de soarta platformei de cercetare colaborativă de care această lucrare, simplu compendiu al unei cercetări, ambiţionează să intereseze cititorul. De astă dată, antropologul se preschimbă în şef de protocol, propunând o serie de „reprezentări diplomatice” care ar putea prelua ansamblul valorilor desfăşurate în părţile a doua şi a treia – şi care definesc împreună istoria atât de locală şi de specială a Modernilor – dar în cadrul unor instituţii şi conform unor regimuri de vorbire[6] reînnoite.

Atunci, dar numai atunci, ne-am putea întoarce înspre „ceilalţi” – vechii „alţii” – pentru a începe negocierea asupra valorilor de instituit, de menţinut, de împărtăşit, poate. Dacă am reuşi, Modernii ar şti în sfârşit ce li s-a întâmplat, ce au moştenit, promisiunile pe care ar

---

4 Repetiție'de orchestră, 1978.

5" Aluzie la cartea lui Bruno Latour, N-am fost niciodată moderni. Eseu de antropologie simetrică, traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Tact, 2015.

6" Am tradus astfel sintagma „régimes de parole cu care Bruno Latour evită în mod tacit noțiuni tari ca „discurs”, „limbaj” sau „scriitură”, întrebuințând însă noțiunea de vorbire, utilizată de pragmaticienii care definesc și tipologizează actele de vorbire.

fi gata să le ţină, luptele pe care trebuie să se pregătească să le dea. În orice caz, ceilalţi ar şti în fine la ce să se aştepte în ceea ce-i priveşte. împreună, s-ar putea pregăti poate mai bine să înfrunte iruperea globalului, a Globului, fără să-şi renege nimic din propria istorie. Universalul le-ar fi, poate, la îndemână.

Introducere

SĂ AVEM IARĂŞI ÎNCREDERE ÎN INSTITUŢII?

O întrebare şocantă adresată unui climatolog care obligă la distincţia dintre valori şi descrierile acestora făcute de practicieni.

Trebuie să alegem între a moderniza şi a ecologiza propunând un alt sistem de coordonate.

Ceea ce duce la definirea unei scene diplomatice imaginare. În numele cui negociem şi cu cine negociem?

Cercetarea seamănă mai întâi cu cea întreprinsă asupra actelor de limbaj învăţând să reperezi diferite moduri de existenţă.

Scopul este, în primul rând, să însoţeşti un popor care rătăceşte între economie şi ecologie.

Înainte de A înţelege cum vom lucra, sper, împreună, explorând aceste noi mijloace pe care digitalizarea ni le pune la dispoziţie, trebuie să-i dau cititorului să guste din mizele pe care o asemenea cercetare ar dori să le abordeze. Pentru că ceea ce e mic poate duce, din aproape în aproape, la mai mare, să începem cu o anecdotă.

O ÎNTREBARE

ŞOCANTĂ ADRESATĂ

UNUI CLIMATOLOG-Vreo cincisprezece industriaşi francezi, responsabili cu dezvoltarea durabilă în diverse companii, stau în jurul unei mese rotunde. În faţa lor, un cercetător de la Collège de France, specialist în probleme de climă.

Ne aflăm în toamna lui 2010, în toiul disputei asupra cauzelor, omeneşti sau nu, a schimbărilor climatice. Unul dintre industriaşi îi pune profesorului o întrebare pe care o găsesc oarecum dezinvoltă: „Dar de ce ar trebui să fim convinşi de dumneavoastră mai degrabă decât de alţii?”.

Mă mir. De ce oare pune pe acelaşi plan, ca şi cum ar fi vorba despre o simplă dispută de opinii, pe climatologi şi pe cei pe care îi numesc climatosceptici – printr-o prelungire a frumosului cuvânt „sceptic”? Dispune oare industriaşul, din întâmplare, de un instrument de măsură mai bun decât acela al specialistului? Cum ar putea acest simplu aparatcik să pună în balanţă poziţiile experţilor, în urma unui calcul prin adăugire sau prin scădere? Dar, mai cu seamă, cum îndrăzneşte să vorbească despre „convingeri” referitqr la ştiinţa despre climă? Hotărât, găsesc întrebarea aproape şocantă, mai ales din partea cuiva a cărui meserie constă în cunoaşterea îndeaproape a problemelor ecologice. A degenerat oare controversa într-atât încât să putem vorbi despre soarta planetei ca şi cum am fi pe platoul unui talk-show şi am avea pretenţia de a echilibra simetric poziţiile?

Mă întreb cum va răspunde profesorul: îl va pune la locul lui pe nesimţit, amintindu-i că de fapt nu e vorba despre convingere, ci despre un fapt? Oare va aduce iar vorba despre „datele indiscutabile” care nu lasă defel loc îndoielii? Or, iată că, spre marea mea surpriză, răspunde cu un lung suspin: „Dacă nu avem încredere în instituţia ştiinţifică, e foarte grav” După care începe să înşire în faţa auditoriului marele număr de cercetători implicaţi în analiza climei, sistemul complex de verificare a datelor, articole şi rapoarte, principiul evaluării de către confraţi, imensa reţea a staţiilor, a geamandurilor derivante, a sateliţilor, a computerelor care asigură fluxul informaţiilor – apoi explică, în picioare, la masă, capcanele modelelor necesare pentru rectificarea datelor, precum şi îndoielile succesive, ce rămâneau de eliminat, asupra fiecăruia dintre aceste puncte. „Şi, în cealaltă tabără, adaugă, ce găsim oare? Niciun cercetător competent în domeniu care să dispună de echipamentul adecvat”. Pentru a răspunde la întrebarea care-i fusese pusă, profesorul s-a servit aşadar de noţiunea de instituţie ca de cel mai bun instrument pentru a măsura importanţa fiecărei poziţii în parte. Nu îşi poate imagina o curte de apel superioară acestei instanţe.

De aceea adaugă argumentul „pierderii încrederii” în această resursă, ceea ce ar fi, pentru el, „foarte grav”.

Răspunsul său mă surprinde la fel de mult ca întrebarea. În urmă cu cinci sau zece ani, nu cred că un cercetător – mai ales unul francez – ar fi vorbit, într-o situaţie de controversă, despre „încrederea în instituţia ştiinţifică”. Ar fi arătat, poate, cu degetul „intervale de încrederea” în sensul statistic al termenului, dar ar fi făcut apel la certitudine, certitudine a cărei provenienţă n-ar fi discutat-o în amănunt în faţa unui astfel de auditoriu; această certitudine i-ar fi permis să-şi trateze interlocutorul drept un ignorant şi pe adversari să-i taxeze de iraţionali. Nicio instituţie n-ar fi fost scoasă la iveală; niciun apel la încredere n-ar fi fost necesar. S-ar fi adresat altei instanţe superioare, Ştiinţei cu Ş mare. Când faci apel la Ea, nu mai rămâne nimic de discutat, fiindcă atunci ne trezim întotdeauna în clasă, pe băncile unei şcoli unde trebuie să înveţi – pentru că dacă nu, primeşti note proaste. Dar atunci când trebuie să faci apel la încredere, situaţia interlocuţionară este cu totul alta: trebuie să-ţi împărtăşeşti grija pentru o instituţie fragilă şi delicată, împânzită de elemente foarte materiale şi mondene – lobby-urile petrolului, evaluarea din partea confraţilor, constrângerile modelizării, greşelile de transcriere în rapoartele de o mie de pagini, contractele de cercetare, defecţiunile computerului şi aşa mai departe. Dar o astfel de preocupare, şi aici este esenţialul, nu încearcă să pună la îndoială rezultatele cercetării; din contră, încearcă să se asigure că acestea vor deveni valide, robuste şi împărtăşite.

De aici surpriza mea: cum a putut acest cercetător la Collège de France să schimbe confortul pe care i-l dădea apelul la certitudinea indiscutabilă cu simpla încredere într-o instituţie savantă? Cine mai are astăzi încredere în instituţii? Nu este acesta cel mai prost moment pentru a scoate în evidenţă, în ochii tuturor, îngrozitoarea complexitate a nenumăratelor birouri, şedinţe, colocvii, adunări, modele, tratate şi articole pe care le traversează

certitudinile noastre despre originea antropică a dereglării climatice? E cumva ca şi cum, pentru a răspunde unui neofit care se îndoieşte de existenţa lui Dumnezeu, un preot ar începe să deseneze organigrama Vaticanului, istoria birocratică a conciliilor şi numeroasele glose ale tratatelor de drept canonic… În zilele noastre, se pare că a arătă cu degetul înspre instituţii poate deveni o armă pentru a le critica, dar în niciun caz pentru a restabili încrederea în adevărurile ştiute.

Şi totuşi, iată că tocmai aşa a înţeles profesorul să se apere împotriva acelor industriaşi plini de îndoieli.

Are dreptate. Într-o situaţie de controversă acută, când este vorba să obţii cunoştinţe valide despre obiecte atât de complexe cum este întreg sistemul de funcţionare al Pământului, cunoştinţe. care trebuie să determine schimbări radicale în detaliile cele mai intime ale existenţei a miliarde de oameni, este infinit mai sigur să te încredinţezi instituţiei ştiinţifice decât indiscutabilei certitudini. Dar şi infinit mai riscant. Câtă îndrăzneală i-a trebuit pentru a-şi schimba astfel punctul de sprijin…

Nu cred totuşi că profesorul şi-a dat seama că a alunecat de la o filosofie a ştiinţelor la o alta. Cred mai degrabă că nu-şi mai putea alege armele, pentru că adversarii lui climatosceptici vorbeau să nu acţioneze decât după ce vor fi avut certitudinea totală şi nu foloseau noţiunea de instituţie decât ca să-l pună pe el în încurcătură. Nu-i acuză ei pe climatologi că sunt un „lobby” printre altele, unul al modelizatorilor? Nu se delectează ei urmărind îndeaproape circuitele banilor necesari cercetărilor climatologice, la fel ca şi reţelele de influenţă şi de „cumetrie” pe care le scot la iveală e-mailurile pe care şi le procură pe ascuns? Dar ei, ei cum fac ca să ştie? Ei se pot lăuda că au dreptate împotriva tuturor, întrucât Certitudinea nu este „niciodată o problemă de număr”. De fiecare dată când se face aluziela mulţimea climatologilor şi la anvergura echipamentelor şi bugetelor lor, se ridică indignaţi împotriva a ceea ce numesc un „argument de autoritate”. Şi apoi joacă iar

drama dintre Certitudine şi încredere, făcând apel la Adevărul cu A mare, pe care nicio instituţie nu va veni să-l corupă. După care se înveşmântează în faldurile afacerii Galileo Galilei: n-a câştigat el de unul singur războiul cu instituţia, cu Biserica, cu religia, cu birocraţia savantă a epocii? Prins într-o asemenea menghină, profesorul nu prea avea de ales. De vreme ce Certitudinea a fost acaparată de inamici şi pentru că publicul începe să pună întrebări nepoliticoase; de vreme ce există un risc, ridicat în a confunda ştiinţa cu opinia, s-a repliat asupra a ceea ce îi era mai la îndemână: încrederea într-o instituţie pe care o practică din interior de două decenii şi de care nu are, în cele din urmă, niciun motiv să se îndoiască.

O instituţie despre care nu se vorbeşte niciodată. În asta constă întreaga fragilitate a contrafortului de care a ales să se sprijine. Dacă credea că mă uitam un pic şăgalnic la cum se agită el ca un leu în cuşcă, îl rog să mă ierte, pentru că eu ţin de un domeniu, studiile despre ştiinţe (care sunt desemnate, în frangleză, şi prin numele de „SCIENCE STUDIES0”), care încearcă tocmai să dea un sens pozitiv termenilor de instituţie savantă. Or, acest domeniu a fost considerat, la începuturile lui, în anii 1980, de mulţi oameni de ştiinţă, ca unul de manifestare a criticii la adresa Certitudinii savante – ceea ce chiar era –, dar şi la adresa cunoştinţelor sigure – ceea ce nu era defel. Voiam să înţelegem prin ce instrumente, prin ce maşinării, materiale, istorice, antropologice, se poate produce obiectivitatea. Şi desigur, fără a face apel la vreo Certitudine transcendentă care ar asmuţi, dintr-odată şi fără discuţie, Ştiinţa – cu Ş mare – împotriva opiniei. În ochii noştri, obiectivitatea ştiinţifică avea o valoare prea importantă pentru a fi lăsată doar în seama a ceea ce se numeşte, cu un termen-valiză, „RAŢIONALISMUL0” şi a cărui întrebuinţare constă prea adesea în a întrerupe orice discuţie prin acuza de iraţionalitate aruncată asupra adversarilor prea insistenţi. Cu mult înainte ca problemele ecologice să vină să ocupe scena politicii, bănuiam deja că distincţia dintre iraţional şi raţional nu mai e suficientă

pentru a închide discuţiile despre ceea ce compune LUMEA COMUNĂ0. Simţeam că problema ştiinţelor era ceva mai complicată şi că trebuia să cercetăm în alt fel cum funcţionează fabrica de obiectivitate. Şi de aceea ne-am mirat întotdeauna – eu împreună cu colegii mei istorici şi sociologi ai. ştiinţelor – de furia anumitor cercetători împotriva a ceea ce ei numeau „relativismul" cercetărilor noastre, când de fapt noi nu încercam decât să-i pregătim pe oamenii de ştiinţă pentru o apărare în sfârşit realistă a obiectivităţii la care ţineam la fel de mult ca ei – dar în alt fel.

— Care obligă la DISTINCŢIA DINTRE VALORI ŞI DESCRIERILE ACESTORA FĂCUTE DE PRACTICIENI.

Veţi înţelege de-acum uşoara mea surpriză în faţa răspunsului climatologului: „Aha, vorbiţi la modul pozitiv despre încrederea pe care trebuie să o ai în instituţia ştiinţifică. Dar, dragă coleg, când aţi invocat vreodată public necesitatea unei asemenea încrederi? Când aţi acceptat să vă împărtăşiţi secretele de fabricaţie? Când aţi pledat, sus şi tare, pentru ca practica ştiinţelor să fie considerată drept o instituţie fragilă pe care ar trebui să o întreţinem cu grijă dacă vrem să avem încredere în ştiinţe? Din contră, nu noi suntem cei care am muncit atât de mult pentru ca acest lucru să se realizeze? Tocmai noi, cei cărora le-aţi respins ajutorul cu o grimasă, tratându-ne de RELATIVIŞTI0? Sunteţi cu adevărat gata de o asemenea schimbare epistemologică? Aţi renunţat pentru totdeauna la confortul acuzaţiei de iraţionalitate, acest mijloc general de a închide gura tuturor celor care vă caută pricină? Nu-i un pic târziu să vă refugiaţi deodată în noţiunea de «încredere» fără să vă fi pregătit deloc pentru aşa ceva?". Dacă în ziua aceea nu i-am pus climatologului astfel de întrebări, n-a fost pentru că îmi era teamă să nu devin eu dezinvolt, ci pentru că nu mai e vremea să ne certăm pe relativismul acestor „*Science studies*". Toată această chestiune a devenit prea serioasă pentru hârjoneli de genul acesta. Avem aceiaşi duşmani şi trebuie să răspundem aceloraşi urgenţe.

Această anecdotă ne permite să înţelegem de ce o cercetare asupra locului pe care trebuie să îl acordăm noţiunii de INSTITUŢIE0 este necesară – şi în mod special noţiunii de instituţie ştiinţifică –, de vreme ce ne aflăm în faţa unor crize ecologice de o amploare şi noutate necunoscute până acum. Dacă m-am înhămat la ea, am făcut-o pentru că pot distinge bine, în răspunsul profesorului, dacă nu o contradicţie, în orice caz o puternică tensiune între VALOAREA0 pe care vrea să o apere – obiectivitatea – şi *descrierea* pe care o propune pentru a defini această valoare. El pare să ezite, într-adevăr, între un apel la Certitudine şi altul la încredere, care angajează, ne vom da seama, filosofii, nu, metafizici, nu, ontologii cu totul diferite.

Ştiu foarte bine că n-a avut timp să măsoare această diferenţă: nu e genul de precizie pe care să i-o ceri unui climatolog. Dar munca mea, eu fiind sociolog, sau filosof, sau antropolog (eticheta nu contează), este cea de a lărgi acest decalaj cât de mult şi cât de departe va trebui. Şi deci aceea de a propune, iată acum utilitatea acestui proiect aşa cum o văd eu, o soluţie pentru a face ca această valoare să poată fi împărtăşită şi să fie durabilă. Aşa cum vom vedea, ipoteza pe care o explorez în această cercetare constă în a distinge, graţie unei serii de CONTRASTE0, valorile pe care dorim să le apărăm de versiunea oferită în descrierile lor făcute de-a lungul istoriei, pentru a încerca să le instalăm, sau, mai bine, să le instaurăm, în instituţii care să fie, în fine, concepute pentru ele.

Ştiu foarte bine că noţiuni ca „valoare” sau „instituţie” pot să înspăimânte, că pot mirosi dezgustător a reacţiune. Ce? întoarcerea la valori? încredere în instituţii? Dar n-am ieşit odată din toate chestiile astea? Nu le-am pus capăt? Nu am învăţat să le respingem şi chiar să le dispreţuim? Cu toate astea, anecdota analizată mai sus arată că am intrat în altă epocă. Amploarea crizelor ecologice ne obligă să revenim la o serie de reacţii, să le spunem mai degrabă reflexe condiţionate, care ne răpesc

orice flexibilitate pentru a reacţiona la ceea ce urmează. Aceasta este, cel puţin, ipoteza de la care am plecat. Pentru ca un cercetător de la Collège de France să coboare de la Certitudine la încredere, trebuie să se întâmple, într-adevăr, ceva „grav”. Iată aşadar ce gravitate apasă asupra acestei munci.

Obiectivul meu este acela de a crea un dispozitiv pe care îl numesc DIPLOMATIC0, care mi-ar permite, dacă aş putea să îl duc la bun sfârşit (dar nu pot să fac acest lucru de unul singur), să ofer acelui cercetător atacat în numele „raţionalismului” soluţia unei definiţii alternative a ceea ce preţuieşte. Voi reuşi oare să redefinesc obiectivitatea prin încrederea într-o instituţie savantă fără ca acest cercetător să aibă sentimentul că a pierdut astfel valoarea pentru care luptă? Chiar dacă, după ce această întreprindere va fi fost încheiată, acesta va trebui să se sprijine pe o cu, totul altă filosofie a ştiinţelor. Voi putea să fac toate astea *cu eli* Aceasta este miza cercetării: *să împărtăşesc* experienţa valorilor la care par să ţină cei cu care discut, dar oferindu-le ocazia de *a modifica* descrierea lor, de fapt metafizica, prin care încearcă să exprime această experienţă a valorilor în cazuri prea conflictuale, în care riscă să o piardă tocmai pentru că o apără stângaci. Putem oferi unora dintre conceptele pe care am învăţat să le preţuim ocazia unei dezvoltări pe care cadrul mult prea strâmt al modernizării a făcut-o imposibilă. La urma urmei, noţiunile „dezvoltare durabilă” şi „specie protejată” se pot aplica şi conceptelor!

TREBUIE Să ALEGEM De ce există atâtea valori care nu pot rezista atacurilor? ÎNTREA MODERNIZA. Din pricina unui alt fenomen pe care încerc să îl docu-şI A ECOLOGIZĂ „mentez de când am început să mă iniţiez în cercetări de teren, în Africa, la începutul anilor 1970, şi pe care îl putem desemna prin expresia de „sfârşit de parantează modernistă”. În tot ceea ce va urma, termenul de „modernizare”, sau de „MODERNI0”, se opune celui de „ECOLOGIE0”. Între a moderniza şi a ecologiza, trebuie să alegem.

Într-o carte pe care am publicat-o în urmă cu mai bine de două decenii, *N-am fost niciodată moderni*, încercasem să dau un sens precis adjectivului prea polisemie de „modern”, servindu-mă ca piatră de încercare de raportul care a început să fie stabilit, în secolul al XVII-lea, între două lumi: aceea a Naturii şi aceea a Societăţii, lumea nonoamenilor şi cea a oamenilor. „Noi”-ul din acest titlu* cam sforăitor nu desemna niciun anume popor, nicio anumită geografie, ci mai degrabă pe toţi cei care aşteaptă de la Ştiinţă o distincţie radicală de Politică. Pe toţi cei care, indiferent de locul în care s-au născut, se simt mânaţi de la spate de o săgeată a timpului orientată în aşa fel încât au *înapoia lor* un trecut arhaic ce amestecă neavenit Faptele şi Valorile, iar *înaintea lorxm* viitor mai mult sau mai puţin radios în care distincţia dintre Fapte şi Valori va fi în sfârşit mai clară şi distinctă. Este modern cel care merge – cel care mergea – de la acel trecut la acel viitor prin intermediul unui „FRONT DE MODERNIZARE0” ce înaintează ineluctabil. Datorită unui asemenea front-pionier, datorită unei astfel de Frontiere; ne puteam permite să calificăm drept „iraţional” tot acel cadru din care trebuia să ne smulgem şi „raţionale” acele lucruri către care trebuia să ne îndreptăm pentru a progresa. Astfel, era modern cel care se emancipa de legăturile cu trecutul pentru a înainta către LIBERTATE0. Pe scurt, cel care mergea de la întuneric înspre lumină – înspre LUMINI0. Întrebuinţam Ştiinţa ca piatră de încercare pentru a defini acest sistem special de coordonate, întrucât orice clătinare a concepţiei despre ştiinţe risca să pună în pericol întreaga logistică a modernizării. Dacă cumva s-ar întâmpla să amestecăm iarăşi Faptele şi Valorile, săgeata timpului ar urma să se întrerupă, să şovăie, să se agite, să se răsucească în toate părţile şi să semene cu o porţie de spaghetti – sau, mai degrabă, cu o mare încâlceală.

Nu trebuia să fii vizionar, acum douăzeci de ani, ca să-ţi dai seama că modernizarea era pe cale de a se termina, pentru că în fiecare zi, în fiecare minut, devenea tot mai greu să distingi faptele şi valorile, din cauza

talmeş-balmeşului tot mai deplin dintre; oameni şi nonoameni. Dădeam, atunci, numeroase exemple ale acestei confuzii, vorbind despre înmulţirea „hibrizilor” dintre ştiinţific şi social. De mai bine de douăzeci de ani, controversele ştiinţifice şi tehnice n-au făcut decât să prolifereze, ca număr şi ca dimensiune, până la a

Noi” este implicit în versiunea românească.

se extinde asupra climei înseşi. Deoarece geologii încep să folosească termenul de „ANTROPOCEN0” pentru a desemna epoca din istoria Terrei care urmează după Holocen, ne e comod să ne servim de acum înainte de acest termen pentru a rezuma într-un singur cuvânt sensul epocii care se întinde de la revoluţiile ştiinţifice şi industriale până astăzi. Dacă până şi geologii, oameni mai degrabă ponderaţi şi serioşi, fac din om o forţă de aceeaşi amploare ca vulcanii, ba chiar asemănătoare cu tectonica plăcilor, un lucru a devenit sigur: nu mai avem nicio speranţă să vedem, mâine mai mult decât ieri, Ştiinţa distinctă de Politică.

În consecinţă, piatra de încercate folosită pentru a distinge trecutul de prezent, pentru a desena frontul modernizării gata să înglobeze planeta, dând o identitate celor care se simţeau „moderni”, şi-a pierdut orice eficacitate. De-acum înainte, suntem chemaţi să compărem în faţa mitologicei GAIA°. Gaia, această ciudată figură dublu compozită, alcătuită din ştiinţă şi din mitologie, care serveşte unor specialişti pentru a desemna Terra care ne înlănţuie şi pe care o înlănţuim, această bandă a lui Moebius pentru care noi suntem în acelaşi timp exteriorul şi interiorul, acest Glob cu adevărat global care ne ameninţă chiar în timp ce noi înşine îl ameninţăm. Dacă aş vrea să dramatizez, poate excesiv, ambianţa acestui proiect de cercetare, aş spune că acesta năzuieşte să înregistreze consecinţele pe care le suportă frontul modernizării în clipa în care se loveşte deodată de Gaia.

Totul se întâmplă ca şi cum Modernii (folosesc majuscula pentru a numi acest popor cu geometrie variabilă aflat în căutarea lui însuşi) ar fi definit valori pe

care le-au găzduit cu orice preţ în instituţii hodorogite, concepute la repezeală pentru a răspunde la exigenţele frontului de modernizare, împingând mereu înaintea lor chestiunea de a şti cum să facă pentru ca ei, Modernii, să dureze. Aveau viitorul în faţă, dar nu se preocupau de ce avea să vină. Sau mai degrabă de ceea ce *urma să vină*. Ce vine? Ce survine, pe neaşteptate, fără ca Modernii să pară că au prevăzut? „Gaia”, „Antropocen” – nu contează numele exact, dar există în orice caz ceva care-i privează pentru totdeauna de distincţia fundamentală dintre Natură şi Societate prin care aceştia îşi stabileau, din aproape în aproape, sistemul de coordonate. Începând cu acest eveniment, totul se complică pentru ei: „Mâine”, murmură cei care au încetat să fie moderni fără crâcnire, „va trebui să luăm în considerare şi mai multe încâlceli de fiinţe care vor amesteca ordinea Naturii şi ordinea Societăţii; mâine, încă mai mult decât ieri, ne vom simţi legaţi printr-un număr încă şi mai mare de constrângeri impuse de fiinţe tot mai numeroase şi mai diverse”. Dintr-odată, trecutul şi-a schimbat forma, pentru că nu e cu nimic mai arhaic decât ceea ce ne vine din faţă. Cât despre viitor, s-a spart în mii de cioburi. Nu ne vom mai putea emancipa ca altă dată. Iată o situaţie cu totul nouă: înapoia noastră, tot

— Joc de cuvinte, în limba franceză, între „*avenirviitor*, şi „*a venir*, supinul verbului *a veni*. felul de dependenţe, înaintea noastră, şi mai multe dependenţe. Suspendarea „frontului de modernizare” Sfârşitul emancipării ca singur destin posibil. Şi ceea ce e mai rău: „noi” nu mai ştim *cine* suntem, nici, desigur, *unde* suntem noi, cei care am crezut că eram moderni… Sfârşitul modernizării. Trebuie reluat totul de la zero.

— PROPUNÂND UN alt Există oare un alt sistem de coordonate care să îl SISTEM DE COORDONATE, poată înlocui pe cel pe care l-am pierdut, acum că paranteza modernistă e pe cale de a se închide? M-am înhămat, de un sfert de secol, la această întreprindere, în paralel cu celelalte fronturi pe care lucrez, şi aş vrea să v-o împărtăşesc şi să o continui prin această carte, dar şi prin

dispozitivul digital care o însoţeşte. Cred, într-adevăr, că putem completa titlul eminamente negativ – „n-am fost niciodată moderni" – cu o versiune de data aceasta *pozitivă* a acestei afirmaţii. Dacă n-am fost niciodată moderni, ce ni s-a întâmplat? Ce trebuie să moştenim? Cine am fost noi? Cine vom deveni? Cu cine trebuie să ne înrudim? Unde ne aflăm de-acum? Toate aceste întrebări, de antropologie istorică şi comparată, nu pot fi abordate fără o cercetare aprofundată a acestei faimoase modernităţi pe cale de a se închide.

De ce mă cred eu capabil să propun o astfel de cercetare şi să propun o astfel de alternativă? Pur şi simplu pentru că, suspendând tema modernităţii în caracterizarea aventurii Modernilor, cred că am reperat experienţa unui anumit număr de valori pe care cred că e posibil să le ofer în altă versiune.

Sunt convins, de pildă, că experienţa obiectivităţii nu părea bine protejată de către Ştiinţa cu Ş mare decât pentru că niciodată n-a trebuit de fapt să o apărăm. De îndată ce obiectivitatea a fost pusă în chestiune la modul serios, ca de pildă în anecdota de mai sus, este de dorit ca practica cercetătorilor să fie descrisă cu totul altfel, propunându-le o altă reprezentare despre ei înşişi, care le-ar permite să câştige încredere, în sfârşit, într-o instituţie ştiinţifică redefinită radical. Aşa cum ne vom da seama curând, ceea ce poate conferi niscai valoare acestui efort de redescriere este posibilitatea pe care o deschide de a face loc *altor valori*, a căror experienţă este foarte obişnuită, dar care nu avea condiţii de a se desfăşură în cadrul oferit de modernitate. De pildă, valori ca politica, sau religia, sau dreptul, pe care apărarea glorioasă a Ştiinţei cu majusculă le strivise în cale, dar pe care acum le putem reafirma mai comod. Dacă e vorba să ecologizăm şi nu atât să modernizăm, va fi posibil, cine ştie, să facem să coabiteze un număr mai mare de valori într-un ecosistem ceva mai bogat.

În tot ceea ce urmează, voi propune cititorilor o dublă disociere: voi încerca să extrag o EXPERIENŢĂ0

proprie fiecărei valori, din descrierile ei tradiţionale; apoi, îmi voi lua sarcina să ofer o formulare alternativă, cu totul provizorie, a acestei experienţe, formulare pe care o voi aşeza pe masa negocierilor pentru a o supune criticii. De ce voi proceda aşa? Fiindcă mi se pare că experienţa, cu condiţia să fie condusă cu grijă, *poate fi împărtăşită*, în vreme ce formularea ei alternativă, pe care încerc să o ofer, nu ştiu dacă poate fi – în niciun caz nu dintr-odată.

Studiul practicilor ştiinţifice, pe care l-am făcut atâta vreme, ne poate servi drept exemplu: am auzit arareori critici referitoare la *descrierile* pe care „*Science studies*" le-au făcut în legătură cu reţelele ştiinţifice (dimpotrivă, veracitatea lor a fost mereu recunoscută ca şi cum, în stilul lui Harvey, am fi descoperit venele şi arterele vascularizaţiei savante...). Şi totuşi, *versiunile* alternative pe care le-am propus pentru a da seama de fabrica obiectivităţii au fost combătute în mod violent chiar de unii dintre cercetătorii ale căror valori ne străduiam să le prezentăm pe înţelesul celorlalţi. Chiar cuvintele „reţea" şi „fabrică" sunt de ajuns uneori pentru a-i şoca pe interlocutorii noştri, ceea ce dovedeşte în ce hal am putut greşi abordarea… Cât de proşti diplomaţi am fost!

Deoarece scopul nostru este acela de a face inventarul Modernilor pentru a şti ce trebuie să moştenim, ar fi tragic să confundăm următoarele trei ingrediente: descrierile pe care le-au inventat de-a lungul diferitelor lor lupte; valorile a căror experienţă, aşa cum apare ea de-a lungul acestei istorii, rămâne totuşi posibil de împărtăşit; în sfârşit, formularea mea, prea specială sau prea polemică, a aceleiaşi experienţe.

De aceea dispozitivul pe care vreau să îl ofer cititorilor se prezintă în două secvenţe: raportul unei cercetări la care s-au din care pot să adauge sau să ia ceea ce li se pare adecvat sau nu la ceea ce este dat în experienţă; o procedură pe care trebuie să o numim de negociere, datorită căreia autorul şi unii dintre cititorii lui – deveniţi CO-CERCETĂTORI° – vor putea lua în calcul participarea la o reformulare comună a aceloraşi

experienţe.

Aceasta este încercarea mea. Ca să mă exprim mai direct, cred că am dreptate în detectarea experienţelor pe care mă voi strădui să le supun atenţiei cititorului; sunt sigur că greşesc adesea în expresia pe care am propus-o pentru fiecare dintre ele, vrând să ofer o alternativă modernismului. Şi dacă greşesc, greşesc din construcţie, pentru că un diplomat nu poate avea dreptate *de unul singur*. Nu poate decât să ofere o formulă de pace înainte ca aceasta să fie atacată atât de cei pe care îi reprezintă, cât şi de cei cărora le-a fost destinată. Obiectul acestei cărţi este deci acela de a servi atât drept raport de cercetare, cât şi, dacă pot spune aşa, drept „preliminarii de pace”.

Ciudăţenia acestei situaţii diplomatice nu ţine numai de procedeul ales (mediul digital!), de firea celor pe care pretind că îi reprezint (desigur, fără nici cel mai restrâns mandat!), ci şi de chiar conflictul pentru care este cerută în sfârşit intervenţia diplomaţilor. Pentru

Ceea ce punct la

DEFINIREA UNEI SCENE

DIPLOMATICE IMAGINARE. – Este vorba despre omul de ştiinţă englez William Harvey (1578 – 1657), care a descoperit circulaţia sângelui (1628).

că modernizarea nu apare niciodată ca un război căruia ar fi bine să-i pui capăt. Care este deci conflictul care a epuizat în aşa măsură părţile încât acum ne gândim la tratativele de pace? Ciudat acest conflict care nu ştie să-şi definească protagoniştii: nici pe cei numiţi Moderni, de vreme ce ei „n-au fost niciodată” aşa ceva, nici, desigur, pe „ceilalţi”, căci ei nu erau „alţii” decât în comparaţie cu o modernitate menţinută într-o stare de vag. Scena diplomatică – cu totul imaginară, recunosc – pe care vreau să o construiesc prin această cercetare este cea care i-ar aduce împreună, în apropierea Gaiei, pe Moderni şi pe „ceilalţi” Situaţia pe care aş vrea să o schiţez este aceea în care Modernii *se prezintă din nou* în faţa restului lumii, dar de data aceasta ştiind, în sfârşit, pe bune, care le sunt

valorile!

„ÎN NUMELE CUI Poate să pară bizar, ba chiar poate fi considerat NEGOCIEM retrograd, dar va trebui, *în fine*, ca, în această cercetare, să ne adresăm Modernilor, „Occidentalilor”, sau chiar Europenilor. Nicio grijă, însă, nu e vorba despre nimic narcisist, despre nicio căutare nostalgică a identităţii. Pur şi simplu, ANTROPOLOGIA0 a considerat multă vreme ca venind de la sine faptul că trebuie să pună în contrast „celelalte CULTURI0” cu un proces de modernizare de origine europeană, sau în orice caz occidentală, pe care nu încerca deloc să îl precizeze mai îndeaproape – şi pe care, de altfel, antropologii nu aveau vocaţia să îl studieze. Cu toate acestea, iraţionalitatea sau, ceva mai caritabil spus, raţionalităţile alternative pe care le manifestă alte culturi erau mereu judecate prin raportare la acest etalon definit *by default*. Oricât de respectuos voia să fie antropologul cu „gândirea sălbatică”*, trebuia să îi socotească diferenţa în raport cu „gândirea cultivată” sau „savantă”. Acest ideal al modernităţii era cel care permitea reperarea elementelor „culturale”, „arhaice”, „reacţionare”, care impregnau chiar „modernitatea”. Unii încearcă şi acum să descopere secretul viitorului (culturile vor converge, vor diverge sau vor intra în conflict etc.?), mereu în raport cu acest front de modernizare. Rezultatul unei asemenea abordări este că ne lipseşte şi acum o antropologie a Modernilor.

Aceasta se întâmplă pentru că aceste popoare cu geometrie variabilă şi-au pus lor însele şi celorlalţi o adevărată problemă de descriere, de vreme ce, chiar dacă n-au fost niciodată moderne, s-au *gândit* la ele însele ca şi cum ar fi fost. Modernii n-au fost niciodată moderni, dar, iată, au *crezut* că sunt, iar această credinţă este şi ea capitală, căci ea i-a făcut să acţioneze în numeroase feluri contradictorii pe care trebuie să învăţăm să le distingem – abandonând poate, aşa cum vom vedea, însăşi noţiunea de CREDINŢĂ0. Altfel spus, există o *opacitate* proprie Modernilor pe care antropologia comparată nu o poate lăsa la o parte

Aluzie la celebra carte din 1962 a lui Claude Lévi-Strauss.

„Credinţă în sensul de convingere, ataşament mental faţă de o sumă de enunţuri, argumente, nu în sensul religios al termenului.

la nesfârşit. Opacitate cu atât mai enigmatică cu cât contrastează cu pretenţia de autoanaliză, de reflexivitate, de critică, de luciditate – dar şi cu această stranie idee că „celelalte CULTURI0" ar fi cele opace şi ar avea mare nevoie de o etnografie… A trebuit să pun la punct acest protocol de cercetare atât de special tocmai pentru a lupta împotrivă acestei opacităţi – sau a acestei false transparenţe, cum vreţi s-o luaţi. Aşa cum vom vedea, antropologia Modernilor nu e deloc mai uşoară decât a „celorlalţi" – „ceilalţi" care, de altfel, încetând să mai fie „ceilalţi", au devenit prin aceasta mai uşor de analizat decât aici de faţă Modernii, la fel de opaci!

Voi proceda ca şi cum Modernii ar fi descoperit în decursul istoriei lor, cel mai adesea împrumutându-le de la alte civilizaţii, mai multe valori pe care într-adevăr le preţuiesc şi care constituie, într-un fel, ceea ce putem numi definiţia lor – chiar dacă nu sunt foarte siguri de acest lucru. Din cauza acestei lipse de siguranţă, voi proceda ca şi cum ei n-ar fi reuşit, teoretic vorbind, să găsească mijlocul de a-şi *respecta* propriile lor valori, şi deci cu atât mai puţin valorile altora. Altfel spus, voi proceda ca şi cum ei n-ar fi investit în designul de ansamblu al valorilor lor atâta energie câtă au pus la bătaie pentru a le descoperi în practică, una după alta. Nu-i vorba doar că Modernii ar fi bifizi ca „albii cu limba de viperă". Mai degrabă putem spune că, prea încărcaţi cu propriile lor comori, n-au avut niciodată ocazia de a preciza fără înconjur care le sunt cu adevărat valorile. Nu ştim dacă asta s-a întâmplat din prea multă lăcomie sau prea multă poftă. Datorită acestui fel de *ficţiune caritabilă*voi putea să continui cercetările etnografice, recunoscând totodată imensul decalaj dintre versiunea oficială şi cea neoficială a valorilor, fără să caut cu toate

acestea să le critic. În acest sens, încerc să ofer o versiune pozitivă, şi nu doar una negativă, a modernizării – cu riscul de a apărea niţeluş pozitivist şi de a fi acuzat, în fond, de complicitate cu propriul meu subiect (dar, oare, complicitatea nu e celălalt nume al acestei calităţi a etnologului pe care o numim empatie?).

Această ficţiune a bogăţiilor care îi stingheresc pe – ŞI CU CINE NEGOCIEM? Moderni, urmează să înţelegem curând, nu are drept scop inocentarea lor, iertarea lor, astfel, de toate excesele. Scopul ei este în primul rând de a propune o descriere cât se poate de realistă, în sfârşit, a ceea ce putem numi aventura modernă, fără să o mai confundăm – cu toate avantajele şi dezavantajele care decurg de aici – cu apariţia unui front de modernizare. Dacă chiar este vorba despre un război, măcar să îl declarăm şi mai ales să îi definim scopurile, pentru a şti, în fine, cum să îl putem termina. Acest proiect descriptiv are o utilitate intrinsecă, întrucât ar permite, dacă ar fi dus la bun sfârşit, procurarea unui etalon pentru antropologia comparată, unul care să nu mai fie fantezist (apariţia Raţiunii), dar să nu fie nici versiunea critică sau negativă a chiar acestei modernizări. Însă el mai are o utilitate: ştiind, în cele din urmă, ceea ce am fost cu adevărat noi, „Modernii”, am putea renegocia acest „noi” în cu totul alte condiţii – şi, în consecinţă, am putea renegocia şi ceea ce am putea deveni, laolaltă cu „ceilalţi”, în faţa noulurorizont al Gaiei.

Antropologia comparată rămâne în aer atâta vreme cât nu dispunem de o versiune alternativă a acestui punct de comparaţie ce rămâne mereu în umbră: „OCCIDENTUL0” (termen îngrozitor de vag, pe care ar trebui să îl precizăm în sfârşit). Atâta vreme cât n-am făcut inventarul moştenirii Modernilor, nu putem întreprinde o adevărată antropologie comparată şi nici, ceea ce e poate mai grav, nu putem emite vreo ipoteză pe termen lung asupra viitorului relaţiilor acestora cu restul lumii. „Restul lumii” care nu are, desigur, deloc aceeaşi definiţie în funcţie de ceea ce am fost „noi”, moderni sau cu totul

altceva – dar să adăugăm de la început, deşi se putea bănui deja, că lumea aceasta nu e deloc un „rest”!

După scenele înspăimântătoare din istoria imperiilor, când toate celelalte popoare au asistat cu groază la goana acestor nebuni geniali care-şi răsturnau de-a valma propriile valori laolaltă cu cele ale celorlalţi, forfecând planeta de la un capăt la altul într-un fel de beţie juvenilă, cu privirea aţintită înspre trecut ca şi cum ar fi fugit de-a-ndărătelea de vreun monstru cumplit, înainte de a acoperi totul cu mantaua inevitabilei modernizări şi cu domnia ireversibilă a Raţiunii, aş vrea să fac ca şi cum, de fapt, ei s-ar putea domoli, s-ar putea duce acasă, s-ar putea reculege şi s-ar putea întoarce să se prezinte, nu pentru a-şi cere iertare (cine e destul de slab încât să-şi ceară iertare?), dar ca să explice totuşi ce căutau şi ca să descopere, prin ei înşişi, care le sunt, cu-adevărat, valorile. Nu e cu totul iluzoriu să-ţi imaginezi atunci că „ceilalţi” s-ar putea interesa şi ei, într-o oarecare măsură, de proiectul „Modernilor” – de ce nu?

Această *chemare* a modernităţii, în toate sensurile cuvântului „chemare”[7] – mai ales în sensul pe care-l are în serviciul postvânzare al industriei de automobile[8] –, are rolul de a-i pregăti mai bine pe „Occidentali” pentru viitor, dar dă glas şi acestei ciudate pretenţii de a extinde frontul modernizării până la antipozi. Într-adevăr, este foarte posibil – şi se întâmplă deja masiv – ca Occidentul (sau, în mod sigur, măcar Europa) să se afle *în fine* în situaţia de relativă slăbiciune. Nu mai e vorba aici de *hybris*, nici de pocăinţă. A venit timpul să începem să precizăm nu doar ceea ce s-a întâmplat sub numele de „modernitate” în trecut (interes mai degrabă patrimonial), dar mai ales ce va mai putea însemna acest cuvânt în viitor. Când lipseşte

---

7 Termenul francez este „rappel', care înseamfiă atât „chemare , cât și „re-chemare sau apelul la „neuitare. Printre sensurile secundare, figurează: redresarea unei nave, coborârea unui perete, în alpinism, sau acțiunea de a plăti datorii restante.

8 Este vorba despre o întoarcere în fabrică a produselor cărora li s-au descoperit defecte (și nu e vorba numai de industria de automobile).

autoritatea indiscutabilă a forţei, când a devenit imposibil să „furi istoria”, poate oare începe în fine vremea diplomaţilor?

Această cercetare asupra valorilor, aşa cum au fost ele extrase, îmbrăţişate, confundate, bruscate, fuşerite, patrimonializate de către Occidentali, ar vrea să contribuie la această negociere planetară la care va trebui să purcedem pentru vremurile în care nu vom mai fi pe poziţiile de forţă şi în care alţii vor fi cei care vor pretinde că se „modernizează” – dar *stil vechi* şi, într-un fel, fără noi! Şi în care vom pretinde totuşi că mai avem un cuvânt de spus despre valorile noastre – dar poate şi despre valorile celorlalţi (dar fără niciunul dintre privilegiile vechii istorii europene). Altfel spus, va trebui să-i redăm pe „Occidentalii” prezenţi mai întâi lor înşile într-un fel cu totul diferit, iar apoi şi celorlalţi. Ca să folosim remarcabila expresie a cancelariiloreste vorba de a deschide „reprezentanţe diplomatice” pentru a renegocia noile graniţe ale noastre înşine şi ale altora.

Dar diplomaţia are nevoie de diplomaţi, adică de oameni capabili – spre deosebire de cei care îi trimit în misiune – să descopere în fine care sunt cu adevărat valorile celor care îi mandatează – cu preţul unor sacrificii pe care învaţă să le detecteze cu ocazia negocierilor tratativelor, adesea interminabile. Avem de-a face cu o explorare delicată, care trebuie abordată prin tatonări pe care acuzaţiile de trădare nu trebuie să le suspende şi care vor ocupa în această cercetare un loc privilegiat.

Acestea sunt cele două întrebări care justifică cercetarea începută: putem face o descriere în sfârşit realistă a aventurii moderne, ceea ce ne-ar permite să oferim antropologiei comparate un reper de comparaţie mai credibil? Poate această antropologie comparată să ne servească drept introducere la negocierea planetară deja începută asupra viitorului valorilor pe care noţiunea de modernizare le dezvăluise şi le compromisese în acelaşi timp? Se va spune că e prea târziu ca să ne mai lansăm într-o asemenea explorare. Prea târziu, din pricina

crimelor comise; prea târziu, din cauza apariţiei prea grăbite a Gaiei. „*Prea puţin*, *prea târziu*” Cred, dimpotrivă, că trebuie să începem să gândim cu luare-aminte tocmai pentru că avem de-a face cu chestiune urgentă.

Cum vom proceda? Pentru a folosi expresii mai CERCETAREA SEAMĂNĂ potrivite sub pana unui filosof analitic, să zicem că AI cu această cercetare ne va permite să lămurim, destul de întreprinsă asupra sistematic, un mare număr de subiecte neprevăzute, ACTELOR PE LIMBAJ-ERORI DE CATEGORIE0 care se referă la ceea ce am numit diferitele MODURI DE EXISTENŢĂ0.

Comparând conflicte de valori două câte două – ştiinţa şi religia de pildă, sau dreptul şi politica, sau ştiinţa şi ficţiunea etc. ne vom da seama foarte repede că o mare parte dintre tensiuni (tensiuni care explică parţial opacitatea despre care vorbeam mai sus) vine din aceea că folosim pentru a judeca *veracitatea* unui mod condiţiile de veridicitate ale unui alt mod. Desigur, aceasta presupune (va trebui să aprofundăm această problemă esenţială) să acceptăm *pluralismul* modurilor şi deci *pluralitatea* cheilor prin care judecăm veracitatea sau falsitatea lor.

Dar, în cele din urmă, dificultatea nu e chiar atât de mare, dacă ne raportăm la proiectul dus la bun sfârşit de AUSTIN0 şi de urmaşii lui asupra „actelor de limbaj”. Noţiunile de CONDIŢII DE REUŞITĂ ŞI DE NEREUŞITĂ0*, de-acum bine ancorate în tradiţiile intelectuale, ne permit să punem faţă-n faţă tipuri diferite de veridicitate, fără să le reducem la un model unic. Dificultatea va apărea mai târziu, când vom dori să depăşim această versiune lingvistică sau de limbaj a cercetării, pentru a face din aceste moduri nişte realităţi mai substanţiale. Dar, până una-alta, nucleul cercetării noastre se referă la efortul de lămurire a afirmaţiilor despre adevărul sau falsitatea unei experienţe. Acesta este singurul test important, cred, pentru cititor: redescrierea unui mod de existenţă permite sau nu clarificarea conflictelor de valori care năşteau, până acum, dezbateri mai mult sau puţin violente? Aşadar, ne vom ocupa în primul rând de adevăr şi de falsitate,

adevărul şi falsitatea unor forme distincte de experienţă. Numai că există mai multe tipuri de experienţă, iar fiecare dintre ele depinde de condiţii specifice şi foarte fragile de exercitare. Da, n-am ce face, RegatuLRaţiunii are mai multe palate.

Când spun că există mai multe tipuri de experienţă, acesta nu este un argument relativist (în sensul pe care papalitatea îl dă acestei noţiuni) asupra imposibilităţii de a ajunge la vreun adevăr, oricare ar fi acesta, ci doar asupra faptului că există condiţii de reuşită incompatibile care permit totuşi, fiecare în felul ei, accesul la judecăţi indiscutabile (în practică, desigur, mereu discutate) asupra adevărului şi falsităţii (relative, iar nu relativiste) a ceea ce aceste condiţii trebuie să judece. Este, de pildă, şi vom zăbovi mult aici, cazul dreptului (notat [dro]), ce reuşește să se menţină în propriul său adevăr şi-n propria sa falsitate, când de fapt această valoare** nu seamănă deloc cu acelea pe care le-am aplica, cu acelaşi simţ al discriminării, judecăţilor zise „ştiinţifice”. Şi când vom arăta cât de fragile sunt, fiecare în funcţie de modul său, aceste adevăruri, n-o vom face pentru a insista, asemeni scepticilor, asupra defectelor lor, ci pentru a invita să ne îndreptăm atenţia asupra instituţiilor care le-ar permite să dureze ceva mai multă vreme (aici, cum deja am văzut, noţiunea de *încredere* în instituţie va deveni cât se poate de importantă).

Acest proiect este de fapt, de la început până la sfârşit, un proiect RAŢIONAL0 (dacă nu e RAŢIONALIST0), cu condiţia de a accepta să definim raţionalitatea ca ceea ce permite să *urmărim pas cu pas* diferitele tipuri de experienţă, urmărind, pentru fiecare mod în parte, adevărul şi falsitatea lui, precum şi ceea ce permite reperarea condiţiilor practice care permit, de fiecare dată, efectuarea acestei

* întrebuinţăm termenii traducerii în limba română: J.L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere de Sorana Corneanu, Piteşti, Editura Paralela 45, 2005.

„De adevăr.

judecăţi. Întotdeauna am crezut că metafora briciului lui Occam este prost înţeleasă. Cei care fac apel la ea încearcă să golească astfel lumea de tot ce nu e raţional: lumea o confundă, mi se pare, cu cea a sabiei lui Alexandru cel Mare, care taie nodul gordian în loc să-şi dea osteneala să-l dezlege. Cât despre mine, mi-am imaginat întotdeauna că metafora face aluzie la una dintre preţioasele valize de lemn ale chirurgilor de altă dată, în care stăteau, în culcuşul lor de pâslă verde, o mulţime de instrumente potrivite pentru toate operaţiile delicate ale raţiunii. Iar dacă există mai multe tipuri de instrumente, cu condiţia ca fiecare să fie bine ascuţit, n-ar trebui ca de acest lucru să se bucure chiar şi raţionalistul cel mai învederat? Mai ales dacă în felul acesta ar putea intra în dialog cu alte culturi, pentru a se pregăti pentru ceea ce urmează.

Dar de ce să vorbim despre o cercetare asupra modurilor de *existenţă*? Pentru că trebuie să ne întrebăm de ce raţionalismul n-a ştiut să definească aventura modernizării la care, cel puţin în teorie, a contribuit

— ÎNVĂŢÂND SĂ REPEREZI DIFERITE

MODURI DE EXISTENTĂ.

atât de limpede. Pentru a explica această slăbiciune a teoriei, de a nu-şi putea defini practicile, ne putem mulţumi, desigur, cu ficţiunea caritabilă pe care am propus-o mai sus, dar ne vom vedea repede blocaţi când va trebui să inventăm un nou sistem de coordonate pentru a cuprinde diferitele experienţe pe care cercetarea le va scoate la iveală. Pentru că tocmai limbajul este cel care ne va lipsi. Problema, de această dată filosofică iar nu tot antropologică, este că trebuie să facem aşa încât limbajul să poată absorbi pluralismul valorilor. Şi asta pe bune, nu doar de formă. Este deci inutil să ascundem faptul că problema modurilor de existenţă este de asemenea una de METAFIZICĂ0, sau, şi mai bine, de ONTOLOGIE0 – ontologii, desigur, regionale, pentru că nu-i priveşte decât pe Moderni şi peregrinările lor.

Într-adevăr, vom înţelege repede, n-ar servi la nimic, pentru a etala diversitatea condiţiilor de reuşită, să ne

mulţumim să spunem că e vorba pur şi simplu despre diferite „jocuri de limbaj”. Această generozitate ar ascunde de fapt o nemaipomenită calicie, de vreme ce i-am încredinţa LIMBAJULUI0 rolul de a răspunde de diversitate, iar nu, nici măcar acum, yzm/z. Fiinţa ar continua să se spună într-un singur şi unic fel, sau, cel puţin, să fie interogată conform unui singur mod, ori, pentru a folosi un termen tehnic, unei singure CATEGORII0. Orice am face, n-ar exista decât un singur mod de existenţă – chiar dacă am lăsa să se înmulţească „felurile de a vorbi” care, din perspectiva bunului simţ elementar, nu costă prea mult.

„Vorbeşte, vorbeşte, mă interesează!” n-ar fi o formă chiar atât de nedreaptă de a califica acest curios amestec de spirit liber şi orbire mentală* care a permis

„*Clôture mentale*, expresia pe care o traducem astfel, face aluzie la cartea din 1987 a lui Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, care însă în română s-a tradus prin *Criza spiritului american*, iar în franceză prin *LAme désarmée* (*Sufletul dezarmat*). În termenii lui Bloom, emergenţa diversităţii culturilor în Occident. E drept că asta ne interesează; dar e în acelaşi timp drept că nu-i vorba aici „decât despre feluri de a conversa”… Printr-o restricţie mentală niţel perversă, diversitatea cea mai mare este oferită cu o mână, pentru ca eu cealaltă să fie împiedicat accesul la realitate al fiecăreia dintre reprezentări. Relativismul, altfel spus, nu se plăteşte niciodată în bani gheaţă. Toate slăbiciunile dialogurilor avortate asupra diversităţii culturilor, asupra pluralităţii lumilor, asupra viitoarei compoziţii a unei lunii comune, asupra universalurilor care se cer extinse, se explică prin abuzul unor asemenea restricţii mentale, prin acest amestec bizar de împăciuitorism şi condescendenţă. În astfel de cenacluri, nimeni nu plăteşte preţul ontologic al propriei libertăţi de spirit. Cuvinte diferite; o singură realitate. Pluralism al reprezentărilor; monism al fiinţei. Şi, în consecinţă, inutilitatea diplomaţiei, de vreme ce fiecare reprezentant este convins că de fapt arbitrajul e deja făcut,

în altă parte, dincolo de el; că există un optim, un arbitru indiscutabil şi deci, undeva, un stăpân al jocului. La bilanţ, nu rămâne nimic de negociat. Reluarea violenţei sub aparenţele benigne ale celei mai complezente raţiuni. N-am progresat cu nimic din epoca judecăţii Domnului: „Ardeţi-i pe toţi, Realul va şti să-i recunoască pe ai lui!” *

Să vorbeşti despre diferite moduri de *existenţă* şi să pretinzi ca le cercetezi cu oarece precizie înseamnă să revii asupra acestei vechi diviziuni a muncii dintre cuvinte şi lucruri, dintre limbaj şi fiinţă, diviziune care depinde indiscutabil de o istorie a filosofiei, pe care mi-e teamă că va trebui să o tratăm în plus, pe lângă tot restul.

— Scopul va fi acela de a obţine *mai puţină* diversitate în limbaj – va trebui să plătim în bani peşin, nu în bancnote fără acoperire –, dar *mai multă* diversitate în privinţa fiinţelor cu existenţa admisă – există mai mult decât o categorie sau, mai degrabă, voinţa de a cunoaşte nu este singura categorie care permite chestionarea diversităţii fiinţei (vom pierde multă vreme pentru a înlătura această dificultate). Condiţiile de reuşită sau de nereuşită nu desemnează numai feluri de a vorbi, ca în teoria „actelor de limbaj”, ci şi moduri ale fiinţei care angajează într-un fel decisiv, dar de fiecare dată diferit, una dintre diferenţele reperabile dintre adevăr şi fals. Atunci când vorbim, ceea ce spunem are urmări mai extinse decât am vrea noi – cât să ni se învârtă de mai multe ori limba în gură.

Dar, în schimb, vom beneficia poate de un pluralism ontologic care va face posibilă popularea cosmosurilor într-un fel mai variat şi, în consecinţă, ne va această „închidere” ar însemna uitarea tradiţiei, trecerea în implicit a unor evidenţe culturale şi identitare. Astfel, spiritul, care rămâne liber, începe să „uite” ceea ce „este” el – ceea ce a fost mereu de-a lungul existenţei culturale a Occidentului.

Parafrazare a unui adagiu atribuit lui Arnaud Amaury, legat pontifical în timpul Cruciadei împotriva albigenzilor (1208 – 1229): „*Tuez-les tous, car Dieu connaîtles sienst*”.

permite să începem de pe o bază mai echitabilă compararea lumilor – cântărirea lumilor. Nu trebuie să vă miraţi aşadar că vorbesc în tot ceea ce va urma despre „fiinţele” ştiinţei, ale tehnicii etc. De fapt, trebuie să reluăm vechea întrebare „ce este?” (ce e ştiinţa? ce e esenţa tehnicii? etc.), dar descoperind fiinţe cu proprietăţi de fiecare dată diferite. Ceea ce vom pierde în termeni de libertate a cuvintelor – ele au mereu greutatea lor în fiinţă – vom câştiga prin puterea de a intra în contact cu tipuri de entităţi care nu-şi mai aveau locul în teorie şi pentru care va trebui de fiecare dată să găsim un limbaj care să le fie potrivit. Întreprinderea pare periculoasă.

Ar fi fost mai rezonabil, recunosc, să limitez cercetarea doar la dimensiunea ei etnografică. Dar, pentru că trebuie să acoperim prăpastia care separă, la Moderni, ceea ce spun ei de ceea ce fac, nu văd cum această cercetare asupra modurilor de existenţă s-ar fi putut dispensa de FILOSOFIE0. Nu pentru că nutreşte speranţa vană de a regăsi în „fundamente” ceea ce studiul de teren nu poate furniza, ci, dimpotrivă, pentru a avea şansa de a fauri METALIMBAJUL0

prin care să se poată face dreptate în sfârşit, în teorie, invenţiilor stupefiante pe care terenul le dezvăluie la fiecare pas – chiar şi în cazul Modernilor.

Vom vedea, de altfel, că nu putem recupera noţiunea de instituţie fără să intrăm în problemele de prea fundamentală aparenţă. Dacă e adevărat că „există mai multe lucruri pe pământ şi în cer decât în toată filosofia”, este de asemenea adevărat că, fără explorarea filosofică, n-am reuşi să exprimăm mare lucru din ceea ce se află pe pământ şi în cer. În orice caz, n-am de ales: Modernii sunt poporul Ideii, combătut cu rău: orice naş metafizic îşi are naşul metafizic. Şi diplomaţii au nevoie de un „*narrative*cum spun adepţii storytellingân presa americană. De ce ar fi Mo. dernii singurii care să nu aibă dreptul la un adăpost, la un habitat, la urbanism? Toate ca toate, dar au oraşe adesea foarte frumoase; sunt citadini, cetăţeni, îşi spun (şi li se spune) „civilizaţi” De ce n-am

avea dreptul să le propunem o formă de *locuire* care să fie mai confortabilă, mai comodă, şi care să ia în considerare, în acelaşi timp, trecutul şi viitorul – un habitat întrucâtva mai *durabili* chiar aşa, de ce nu s-ar simţi confortabil aici? De ce-ar rătăci în această permanentă utopie care face din ei, de atâta vreme, fiinţe fără casă şi fără masă – ceea ce i-a împins, tocmai de aceea, să treacă planeta prin foc şi sabie?

dialectica lor e filosofia. De aceea, trebuie să ne concentrăm pe ontologia lor regională dacă vrem să avem cea mai mică şansă de a-i înfrunta pe „ceilalţi" – Scopul este, în primul RÂND, SĂ ÎNSOŢEŞTI UN POPOR CARE

RĂTĂCEŞTE ÎNTRE ECONOMIE ŞI ECOLOGIE.

vechii ceilalţi – şi Gaia – Celălalt cu adevărat altul.

În orice caz, nu-i vom vindeca pe Moderni de ataşamentul faţă de tema lor dragă, cea a frontului modernizării, dacă nu le propunem o povestire alternativă care să fie făcută din aceeaşi stofa ca aceea a Marilor Povestiri despre care s-a pretins, poate puţin cam pripit, că le-a trecut timpul. Răul trebuie

Ipoteza e aberantă, ştiu asta, dar nu are mai puţin sens decât proiectul unui arhitect care le-ar propune clienţilor o nouă formă de casă, o nouă repartiţie a camerelor şi a funcţiilor; sau, mai degrabă, decât proiectul unui urbanist care îşi imaginează un oraş absolut nou prin redistribuirea formelor şi funcţiilor: de ce n-am pune fabricile aici, liniile de metrou pe aici, de ce n-am interzice circulaţia maşinilor pe aici? Şi tot aşa. N-ar mai fi vorba despre diplomaţie – pentru ceilalţi –, ci de comoditate – pentru sine: „Şi dacă aţi pune ştiinţa mai degrabă acolo, redistribuind politica pe aici, făcând astfel încât dreptul să treacă pe dedesubt prin relocalizarea ficţiunii aici, ei, nu v-aţi simţi mai bine? N-aţi putea, în felul acesta, cum se spunea odată, să *huzuriţi* mai bine?". Altfel spus, de ce să nu transformăm toată această chestiune a chemării modernităţii într-o mare problemă de *designi*

Asemenea cai verzi pe pereţi trebuie judecaţi prin singurul test care merită făcut: locuitorul potenţial al unui

astfel de habitat s-ar simţi mai bine? Ar fi acesta din urmă mai propice locuirii? Despre un asemenea test vorbeam mai sus, sub numele de diplomaţie şi sub noţiunea încă obscură de instituţie. De fapt, despre asta este vorba: putem oare să-i instituim pe Moderni în habitate dacă nu stabile, cel puţin durabile şi rezonabile? Mai simplu şi mai radical: putem să le oferim, în sfârşit, un adăpost? După toţi aceşti ani de rătăcire prin deşert, mai păstrează ei speranţa de a ajunge dacă nu în Pământul Făgăduinţei, atunci la Pământ, pur şi simplu, singurul pe care-l au, în acelaşi timp, sub picioare şi de jur-împrejur, la Gaia adică?

Întrebarea nu e atât de inutilă pe cât am putea-o crede, dacă ne amintim că putem rezuma aventura ultimelor trei secole prin povestirea – da, mărturisesc, este vorba despre Marea Naraţiune – unei duble reamenajări: de la gnomic la radogie. Două forme de habitate (*pikos*) familiare, dintre care ştim că primul nu mai e locuibil, iar celălalt nu e încă gata de locuit! întreaga lume a fost forţată să se mute în „Economie” despre care ştim acum că nu e decât o utopie – sau, mai degrabă, o distopie ceva de genul opiumului poporului; ni se cere acum să ne mutăm deodată, cu arme şi bagaje, în acest nou adăpost al „ecologiei” care ne-a fost vândut ca fiind mai locuibil şi mai durabil, dar care nu are, deocamdată, mai multă formă şi mai multă substanţă decât cele ale Economiei, pe care ne grăbim atâta să o părăsim.

Nu-i de mirare că modernizatorii simt un gol în suflet. Ei sunt nişte refugiaţi, de două ori goniţi din paradisurile artificiale, care au cumpărat după plan adăposturi pe care nu ştiu unde să le localizeze! Ca s-o spunem p-aia dreaptă, n-au unde să stea. Sunt nişte călători în tranzit. În faţa acestor „persoane deplasate”, cum se spunea după război, este de neconceput să nu existe un urbanist care să le propună schiţele unui habitaclu provizoriu care permite adăpostirea maselor rătăcitoare între distopia economiei şi utopia ecologiei. În faţa acestei crize generale de locuinţe, modestia înseamnă trădare. În orice caz, filosofia nu are tradiţia

rezonabilităţii; ea exclamă mereu, cum o făcea Gabriel Tarde: *„hypothesesfingo?”*. De ce să lucrezi la scară mică când poţi să lucrezi la scară mare?

— Este răspunsul pe care sociologul francez îl dă sintagmei *hypothèses non fingo* a lui Newton (*„*eu nu imaginez ipoteze*”*) într-o lucrare din 1890, *Les lois de Limitation* (Legile imitaţiei).

1

CUM POŢI FACE POSIBILĂ O CERCETARE ASUPRA MODURILOR DE EXISTENŢĂ A MODERNILOR

unu

SĂ DEFINIM MAI ÎNTÂI OBIECTUL CERCETĂRII

O cercetătoare pleacă să facă muncă de teren la Moderni fără să respecte limitele domeniilor, datorită noţiunii de actor-reţea care ne permite să distingem reţeaua ca rezultat de reţeaua ca proces.

Cercetarea defineşte un prim mod de existenţă, reţeaua [res], printr-o pasă specială.

Dar reţeaua [res] are o limită: nu califică valorile.

Dreptul oferă un punct de comparaţie prin modul său special de deplasare. Există o definiţie a limitei care nu depinde nici de noţiunea de domeniu, nici de cea de reţea.

Comparaţia devine posibilă cu modul de extindere al cunoaşterii obiective.

Aceasta permite definirea unei situaţii, printr-o introducere de date de tip [res], plus un raport specific între continuităţi şi discontinuităţi.

Datorită celei de-a treia categorii de pasă, pasa religioasă, cercetătoarea înţelege de ce valorile sunt greu de detectat din cauza relaţiilor foarte speciale cu instituţia ceea ce o va obliga să ia în considerare *b* istorie a valorilor şi a interferenţelor lor.

SĂ presupunem că o specialistă în antropologie şi-a pus în cap să reconstituie sistemul de VALORI0 al „societăţilor occidentale” – nu ne interesează delimitarea ariei în acest stadiu. De asemenea, să presupunem că.

O CERCETĂTOARE

PLEACĂ SĂ FACĂ MUNCĂ

DE TEREN LA MODERNI – instruită de lectura unor autori recenţi de primă mână, ea a depăşit tentaţia de a-şi limita studiile, în ceea ce-i priveşte pe Moderni, numai la aspectele care seamănă superficial cu terenurile clasice ale antropologiei – diverse folcloruri, serbări rurale, vechi patrimonii, fel de fel de arhaisme. Ea a înţeles că, pentru a-i imita pe antropologii care-şi aleg obiectele de cercetare departe de noi, trebuie să-şi îndrepte atenţia chiar asupra a ceea ce se află în centrul instituţiilor moderne – ştiinţă, economie, politică, drept etc. – şi nu asupra a ceea ce se află la margine, a ceea ce supravieţuieşte, a ceea ce rămâne de pe urma lor, şi că trebuie să le trateze pe toate, în acelaşi timp, ca pe un singur ansamblu interconectat.

Să mai presupunem, ceea ce-i mai greu, în orice caz mai puţin obişnuit, că ea ştie cum să reziste la OCCIDENTALISM0, acest EXOTISM0 al apropiatului, care constă în a crede ceea ce Occidentul spune despre el însuşi, fie pentru a-i face elogiul, fie pentru a-i face critica. A înţeles deja că descrierile pe care modernismul le face despre sine pot să nu aibă niciun raport cu ceea ce i s-a întâmplat. Pe scurt, e o adevărată specialistă în antropologie: ştie că numai analiza îndelungată şi laborioasă a cursurilor de ACŢIUNE0 poate să o conducă înspre adevăratul sistem de valori ale celor în mijlocul cărora trăieşte, care au acceptat să o primească printre ei, şi care descriu acest sistem în terfrieni pe care ea trebuie desigur să-i noteze cu atenţie, dar cărora nu trebuie să le dea prea multă importanţă. E clar: este vorba despre metoda etnografică, în ceea ce are ea mai banal.

Întrebarea referitoare la lucrul cu care trebuie început i se pare totuşi atât de complicată pentru că Modernii i se prezintă sub formă de DOMENII0, legate, desigur, dar totuşi distincte: Dreptul, Ştiinţa, Politica, Religia, Economia etc. ar fi nişte domenii pe care n-ar trebui defel, i se spune, să le confunde. Este sfătuită de altminteri foarte serios să se limiteze la un singur domeniu „fără să încerce să studiezeţ otul deodată”. Metafora pe

care o aude mereu este cea a hărţilor geografice cu teritoriile delimitate de graniţe şi marcate fiecare în culori vir când eşti „în Ştiinţă”, i se spune, nu eşti „în Politică”, iar când eşti „în Politică” nu eşti „în Drept”, şi aşa mai departe.

Deşi informatorii[9] ei ţin în mod limpede la aceste distincţii, ea înţelege foarte repede (câteva săptămâni de teren vor fi de ajuns pentru a o convinge, ba chiar şi numai citirea ziarelor) că poveştile acestea despre domenii o păcălesc. Vede clar că, de pildă, domeniul zis „al Ştiinţei” este invadat de elemente care par mai degrabă să facă parte din Politică, iar aceasta este plină de elemente venite din Drept, domeniu care la rândul lui e compus în bună măsură din vizitatori sau transfugi ai Economiei şi aşa mai departe. Se convinge uşor că în Ştiinţă nu totul e ştiinţific, că în Drept nu totul e juridic, că în Economie nu totul e economic etc. Pe scurt, îşi dă seama că domeniile nu-i vor putea servi drept ghid pentru cercetare. Cum ar putea găsi alte repere? Nu ne-o putem imagina atât de naivă încât să se aştepte să afle o instituţie alcătuită în întregime din valorile cu pricina: totul ar fi, în Religie, făcut „din „religie, tot aşa cum totul în Ştiinţă ar fi „ştiinţific”, şi totul, în Drept, ar fi „din „drept. Dar putem presupune că e destul de inteligentă pentru a rezista tentaţiei critice sau măcar cinice: nu-şi va petrece timpul scandalizându-se pentru că există „dimensiuni” şi „aspecte” politice în Ştiinţă, sau economice în Drept, sau juridice în Religie etc. Nu, ea va trage liniştit concluzia că noţiunea de domenii distincte, separate prin graniţe omogene, nu are deloc sens; că trebuie să lăsăm la o parte orice fel de metaforă cartografică şi că, dacă mai speră încă să repereze sistemul de valori al informatorilor ei, are nevoie de un cu totul alt instrument de cercetare. Unul care să ţină cont de faptul că o graniţă indică nu atât o limită între două ansambluri omogene, cât o intensificare a traficurilor transfrontalière între elemente străine.

9T ermen de origine americană ce-i desemnează pe deținătorii de capital care așteaptă parteneri cu idei pentru a-și investi capitalul.

— FĂRĂ SĂ RESPECTE Să presupunem că, din noroc, nimereşte peste noţi-LIMITELE DOMENIILOR, unea de REŢEA° – ba chiar, ipoteza nu e atât de absurdă, DATORITĂ NOŢIUNII DE peste cea de *actor-reţea*. În loc să se întrebe, de pildă, ACTOR-REŢEA dacă Ştiinţa este un domeniu distinct de Politică sau de Economie sau de Religie, cercetătoarea se va mulţumi să pornească de la un anume segment de practici. De pildă, intră într-un laborator: găseşte halate albe, flacoane de sticlă, culturi de microbi, articole cu note de subsol – toate acestea indică faptul că se găseşte „în Ştiinţă”; apoi, începe să noteze cu încăpăţânare de unde provin ingredientele succesive de care şi informatorii ei au nevoie pentru a-şi duce la bun sfârşit munca. Procedând astfel, ea reconstituie în grabă o listă de ingrediente ce are drept trăsătură (în opoziţie cu noţiunea de domeniu) eterogenitatea elementelor pe care le conţine. În aceeaşi zi, poate că a observat vizita unui jurist venit pentru chestiuni de brevet, a unui pastor pentru chestiuni de etică, a unui tehnician pentru repararea unui nou microscop, a unui politician pentru votarea unei subvenţii, a unui

*Business angel** pentru lansarea următorului *start-up*, a unui industriaş pentru punerea la punct a unui nou fermentator etc. De vreme ce informatorii ei o asigură că toţi aceşti actori sunt necesari pentru reuşita laboratorului, în loc de a căuta să repereze limitele unui domeniu, modificate mereu de o mulţime de ştersături, nimic n-o împiedică să urmeze conexiunile unui element, nu contează care, şi să vadă unde o conduc.

Trebuie să mărturisim că descoperirea noţiunii de reţea, cu topologia atât de diferită de cea a domeniilor distincte, îi place foarte mult – cel puţin la început. Mai ales pentru că aceste conexiuni pot fi urmărite, toate, începând cu un alt segment. Dacă cercetătoarea îşi alege drept vehicul, de pildă, un brevet, iat-o cum vizitează, unul după altul, un laborator, un cabinet de avocatură, un consiliu de administraţie, o bancă, un tribunal etc. Dar un alt vehicul neînţelegerile, că o reţea este, pentru

cercetătoare, nu doar un dispozitiv tehnic de felul unei reţele de cale ferată, de aducţiune a apei, de canalizare sau de telefonie mobilă. Avantajul termenului, în ciuda tuturor criticilor care i s-au adus, este că e uşor de materializat (vorbim despre reţea de canalizare, de cabluri, de spionaj etc.); atrage atenţia asupra fluxurilor fără ca totuşi ceea ce se deplasează să fie confundat cu ceea ce permite deplasarea (un oleoduct nu e făcut „din „petrol, după cum internetul nu e făcut „din „e-mailuri); în sfârşit, reţeaua stabileşte o constrângere de continuitate atât de puternică, încât o simplă întrerupere o poate face inoperantă (o scurgere dintr-un oleoduct îl obligă pe operator să închidă vanele; o deplasare de trei metri din zona cu wifi face să dispară conexiunea: nu mai există, cum se spune, „acoperire”).

O va face să viziteze, într-o ordine de fiecare dată diferită, tipuri de practici la fel de eterogene. Dacă simte nevoia să generalizeze un pic, poate să conchidă că nu există domeniile Ştiinţei, Dreptului, Religiei, Economiei, ci că există reţele care *asociază* în funcţie de segmente mereu noi – şi pe care numai cercetarea empirică le va putea descoperi – elemente de practică împrumutate de la toate vechile domenii şi redistribuite de fiecare dată altfel.

În vreme ce noţiunea de domeniu o obliga să rămână pe loc şi să privească cum tot restul se mişcă într-un fel de neînţeles, noţiunea de reţea îi oferă la fel de multă libertate de mişcare ca şi celor cărora vrea să le urmărească acţiunile. Să precizăm, pentru a evita

— CARE NE PERMITE
SĂ DISTINGEM REŢEAUA
CA REZULTAT DE REŢEAUA CA PROCES.

Şi totuşi, chiar dacă cuvântul îşi extrage binevenitele conotaţii de modestie, de tehnicitate, de materialitate şi de cost din originile lui tehnice (fără să uităm că o reţea trebuie întotdeauna să fie supravegheată şi întreţinută), noţiunea care o interesează pe specialista noastră în etnologie se defineşte printr-o *dublă mişcare* foarte specială şi pe care trebuie să o avem în minte în tot ceea

ce urmează. Dacă circulăm, de pildă, folosind o reţea de telefonie mobilă, nu aflăm nimic despre felul în care a fost ea alcătuită cândva pentru a funcţiona astăzi fără probleme: n-am făcut decât să urmăm, când totul e în regulă şi la locul lui, calitatea unui semnal marcat pe ecranul digital al telefoanelor noastre printr-un număr de bare verticale ascendente (convenţional, de la una la cinci). „Reţeaua" în sensul obişnuit de reţea tehnică este aşadar rezultatul tardiv al „reţelei" în sensul care o interesează pe cercetătoare. Această ultimă reţea ar obliga-o, dacă ar urma-o, nu să verifice calitatea unui semnal, ci să viziteze rând pe rând mulţimea de instituţii, de agenţii de control, de laboratoare, de modele matematice, de instalatori de antene, de institute de standardizare, de protestatari implicaţi în controverse aprige asupra pericolului undelor emise, care au contribuit cu toţii, *în cele din urmă*, la obţinerea unui semnal pe telefon. Distincţia dintre cele două sensuri ale cuvântului „reţea" ar fi aceeaşi dacă am vorbi de calea ferată: a urmări şinele nu-i totuna cu a face o cercetare asupra SNCF[10]. Şi aceeaşi ca atunci când, dacă luăm acum termenul în sens metaforic, cercetătoarea noastră ar vrea să cerceteze „reţele de influenţă": şi aici, tot ceea ce circulă când toate sunt la locul lor nu se poate confunda cu structura care permite ca ele să existe – şi dacă se îndoieşte, n-are decât să revadă filmul *Naşul* –, câte crime trebuie să comiţi pentru ca influenţa să înceapă să circule fără să mai fie contestată de nimeni…

Trebuie deci să fim atenţi să nu confundăm sub acelaşi termen ceea ce circulă *după ce toate au fost aşezate la locul lor* şi *aşezarea la locul lui* a ansamblului eterogen de elemente necesare circulaţiei. Gazul natural care le permite ruşilor să-şi hrănească imperiul circulă fără întreruperi de pe terenurile din Caucaz până în aragazurile dumneavoastră, dar aţi face o mare greşeală confundând continuitatea acestei circulaţii cu ceea ce o permite. Gazoductele, altfel spus, nu sunt făcute „din „gaz,

10 Echivalentul cfr în Franța.

ci din tuburi de oţel, din staţii de pompare, din tratate internaţionale, din mafii ruseşti, din piloni împlântaţi în permafrost, din tehnicieni care îngheaţă de frig, din politicieni ucraineni. Există o distanţă imensă între calitatea gazului pe care e destul să-l aprinzi şi reţeaua pe care trebuie să o parcurgi ca să-l obţii. Primul este un produs; a doua, un adevărat roman *à la* John Le Carré. De fapt, toată lumea îşi dă seama de asta atunci când apare o criză geopolitică ce întrerupe livrările de gaz. În caz de criză sau, la modul general, în caz de „cădere a reţelei" (suntem toţi familiarizaţi cu această expresie răspândită odată cu difuzarea telefoanelor celulare), cele două sensuri ale cuvântului „reţea" (ceea ce se află instalat şi ceea ce face posibilă instalarea) se întâlnesc. Toată lumea începe atunci să exploreze *iarăşi* ansamblul elementelor pe care trebuie să le întreţească laolaltă pentru „reluarea livrărilor" Aţi prevăzut această legătură între Ucraina şi prepararea unui risotto? Nu.

Dar o veţi descoperi totuşi cu această ocazie. Dacă vi se întâmplă, vă veţi da seama poate cu surprindere că trebuia *să treceţi prin* capriciile preşedintelui ucrainean pentru a dispune din nou de gaz sub cratiţa dumneavoastră. Îndărătul conceptului de reţea există întotdeauna această mişcare şi această surpriză.

Ne putem da seama foarte repede de interesul prietenei noastre specialistă în etnologie faţă de această noţiune cafe-i permite să acopere *două fenomene* distincte, dar complementare: pe de o parte, munca de explorare prin care se recrutează sau se alcătuieşte o serie *discontinuă* de elemente eterogene, iar pe de altă parte ceea ce circulă în mod *continuu*, după ce toate elementele sunt la locul lor, când nu e criză şi când întreţinerea reţelei este asigurată. Urmărind instalarea reţelelor în prima versiune a definiţiei, ea va obţine, *în plus*, parcursul reţelelor în cea de-a doua. La fel cum, în fizică, repausul este un aspect al mişcării, reţeaua continuă, stabilizată şi întreţinută este un simplu caz particular informatorilor lor. De aceea, observatoarea noastră se gândeşte să se

servească, pentru început, de acest principiu.

al reţelei de asociaţii eterogene.

Aşa cum îi spusese intuiţia de la bun început, mişcarea de asociaţie şi trecerea prin elemente neprevăzute sunt elementele care ar putea deveni instrumentul ei privilegiat de lucru, detectorul Geiger ale cărui impulsuri din ce în ce mai rapide ar semnala numeroasele surprize pe care le întâlneşte în timpul descoperirii ingredientelor necesare extinderii unei practici oarecare.

Noţiunea de reţea, dacă încerc să o precizez un pic mai mult, desemnează o *serie de asociaţii* care se vădesc în urma unui test – acela al surprizelor cercetării etnografice – care ne permite să înţelegem prin ce serii de mici *discontinuităţi* trebuie să trecem pentru a obţine

Cercetarea defineşte un PRIM MOD DE EXISTENŢĂ, REŢEAUA [RES], PRINTR-O PASĂ SPECIALĂ.

O anumită *continuitate* de acţiune. Acest principiu de liberă ASOCIAŢIE0 – sau, ca să fim mai precişi, acest principiu de IREDUCŢIE0 –, care se află în centrul teoriei actorului-reţea, şi-a demonstrat fertilitatea prin aceea că a înlesnit unui mare număr de observatori, în studiile lor, o libertate de mişcare egală cu cea a

Pentru a studia vechile domenii pe care Modernii i le arătau cu degetul, specialista noastră în antropologie dispune acum de un instrument, reţeaua, definită printr-un mod anume de *a trece prin*tr-\în alt element care, cel puţin la început, e surprinzător. Continuitatea cursului acţiunii – viaţa unui laborator, de pildă – n-ar putea fi asigurată fără mici întreruperi, mici hiatusuri a căror listă, tot mai lungă, o face etnografia. Să spunem că e vorba despre o anumită PASĂ° (cum vorbim despre o pasă de tenis) care constă, pentru orice entitate, în a trece printr-o alta prin intermediul unui pas, al unui salt, al unui prag în cursul obişnuit al lucrurilor.

Ar fi absurd să presupunem că această pasă va fi resimţită asemănător de către specialista în antropologie care descoperă noul ingredient din exterior, post-factum, şi

de patronul de laborator care a descoperit-o înainte, din interior, în chiar focul acţiunii. Surprizele pe care le înregistrează nu sunt cele ale observatoarei: ea, ignorantă, descoperă treptat ceea ce informatorii ei ştiu deja. Toţi etnologii cunosc stânjeneala unor asemenea situaţii – dar şi cât de indispensabile sunt ele cercetării. Dar, dacă le împingem puţin în timp, noţiunile de surpriză şi de probă pot servi la definirea modului în care informatorii înşişi trebuie să fi învăţat, la rândul lor, şi anume prin ce elemente trebuiau să treacă şi ei pentru a-şi prelungi existenţa proiectelor. La urma urmei, patronul laboratorului pe care şi-l alesese pentru a-l studia n-a descoperit decât cu câţiva ani înaintea ei că trebuia să „treacă prin" depunerea brevetului pentru a-şi putea pune afacerea în mişcare. Nu „se aştepta" la asta. Nu ştia că avea să „treacă prin" asta.

Putem să distribuim noţiunea de surpriză între cercetătoare şi cercetat, cu atât mai mult cu cât ei se pot găsi amândoi, la cea mai mică criză, la cea mai mică controversă, la cea mai mică pană, în faţa unui nou element neprevăzut care va trebui adăugat listei, la care niciunul, nici celălalt nu se aştepta. De pildă, un concurent cu capsa pusă le intentează un proces de „depăşire de brevet"; nu se aşteptau la aşa ceva; trebuie să „treacă prin" întâlniri cu avocaţii, fiind în pericol să „treacă de partea cealaltă" a gratiilor. Şi uite cum întreg laboratorul, împreună cu specialista noastră în etnologie, este obligat să înveţe că e bine să adauge un nou ingredient, neprevăzut şi el, listei de lucruri necesare existenţei. Sub ochii lor, reţeaua se îmbogăţeşte, se complică sau, în orice caz, se întinde.

Vom învăţa să notăm cu [res] (pentru reţea) acest prim mod de explorare a entităţilor necesare existenţei altei entităţi. (În toată această cercetare, pentru a evita să inventez termeni noi, am hotărât să păstrez pentru domeniile tradiţionale numele proprii [Dreptul, Religia, Ştiinţa etc.], dar când vreau să le dau un sens tehnic şi precis mă servesc de un acronim din trei litere – vezi

tabelul complet la sfârşitul cărţii, p. 419 – 420)

Dar reţeaua [res] are O LIMITĂ: NU CALIFICĂ VALORILE.

Deşi specialista noastră în etnologie este destul de mândră de descoperirea ei, ceea ce-i temperează puţin entuziasmul este faptul că, urmărind firul reţelelor, îşi dă seama că a pierdut în specificitate ce a câştigat în libertate de mişcare. Este desigur adevărat că, datorită reţelelor definite în felul acesta, ea se plimbă într-adevăr pretutindeni, oricare ar fi vehiculul pe care-l alege, în dispreţul tuturor limitelor dintre domenii pe care informatorii ei vor să i le impună în teorie – dar pe care, în practică, le încalcă cu la fel de multă impenitenţă ca şi ea. Şi totuşi, studiind segmente venite din Drept, din Ştiinţă, din Economie sau din Religie, spre marea ei confuzie, începe să simtă că despre toate spune aproape *acelaşi lucru*, adică faptul că sunt alcătuite „eterogen, din elemente neprevăzute dezvăluite în cursul cercetării”. De bună seamă, ea, împreună cu informatorii ei, merge din surpriză în surpriză, dar aceste surprize, în ciuda ei, încetează să mai fie tocmai nişte surprize, de vreme ce devin toate nişte surprize *în acelaşi fel*.

Dar ea îşi dă seama că, chiar şi atunci când acceptă să o urmeze, trecând prin diversitatea de-a dreptul stupefiantă a entităţilor pe care trebuie să le mobilizeze pentru munca lor, informatorii ei continuă, în pofida evidenţei (să fie vorba despre rea-voinţă, de conştiinţă falsă, de iluzie?), să afirme liniştit că facacolo când drept, când ştiinţă, când religie etc. Dacă noţiunea de domeniu nu mai are nicio noimă (şi ea nu doreşte să mai revină asupra chestiunii), totul se petrece ca şi cum ar exista o limită, întrucâtva, *internă* reţelelor şi pe care noţiunea de reţea nu-i permitea, pare-se, să o captureze. Nu există graniţă între domenii, şi totuşi, îşi spune ea, există multe diferenţe între domenii.

Prietena noastră se află în faţa unui impas: fie păstrează diversitatea asociaţiilor, dar atunci pierde această a doua formă de diversitate (aceea a valorilor care

„nu trebuie să se amestece” – iar informatorii ei par să insiste foarte mult asupra acestei chestiuni), fie respectă diversitatea valorilor (Ştiinţa nu e chiar acelaşi lucru cu Politica, nici Dreptul cu Religia etc.), dar nu are alt mijloc de a pune împreună toate aceste contraste decât noţiunea de domeniu, despre care ştie foarte bine că nu rezistă la examen. Cum să facă ea pentru a ţine în mână două forme de diversitate, prima care îi permite să observe cu atenţie eterogenitatea asociaţiilor, iar a doua care i-ar permite, dacă ar dispune de instrumentul potrivit, să *califice* tipul de valori ce pare să circule într-o anumită reţea şi să-i confere propria tonalitate?

La început, metafora reţelei tehnice continuă să o ajute, de vreme ce o ajută să diferenţieze instalarea unei reţele de consecinţa acestei instalări, adică aprovizionarea continuă cu un anume fel de resurse – semnal telefonic, electricitate, cale ferată, influenţă, gaz etc. S-ar putea crede, îşi spune ea, că la fel se întâmplă cu valorile al căror sistem încerc să-l reconstitui: sigur că Dreptul nu-i făcut „din „Drept mai mult decât e făcut gazoductul „din „gaz, cu toate acestea reţeaua juridică, odată ce a fost instalată (printr-o mulţime de elemente rionjuridice, acum a înţeles), asigură totuşi aprovizionarea cu „drept”, dacă ne putem exprima astfel. Aşa după cum putem califica gazul, curentul electric, influenţa sau telefonul drept reţele, fără ca acestea să se amestece (chiar dacă împart adesea aceleaşi conducte subterane – mai ales influenţa!), de ce n-am califica prin acelaşi termen nişte „aprovizionări regulate” cu ştiinţă, drept, religie, economie etc.? Sunt reţele pe care le putem defini ca pe nişte serii de asocieri de tip [res], iar ceea ce circulă prin ele în mod continuu şi în siguranţă (cu condiţia de a le întreţine în mod regulat şi cu cheltuieli mari) sunt totuşi valori, servicii, produse distincte.

Prin această situaţie de compromis, specialista noastră în antropologie ar ieşi din impasul în care a purtat-o cercetarea şi, ceea ce e şi mai important, ar înceta să-i şocheze inutil pe cei care au răbdarea să o primească, să-i

furnizeze informaţii şi să o înveţe meserie spunând despre toate activităţile acelaşi lucru. Ar putea în acelaşi timp să se îndoiască de ceea ce i se spune – terenurile nu se organizează niciodată în domenii care se potrivesc – dar, în acelaşi timp, ar putea respecta diversitatea valorilor la care informatorii ei par să adere în mod legitim.

Din nefericire, nu întârzie să-şi dea seama că această metaforă nu-i ajunge pentru a caracteriza ceea ce e specific reţelelor pe care vrea să le definească. Dacă îi întreabă pe lucrătorii de la gaze, aceştia îi vor pune sub ochi o listă de variabile, toate necesare pentru instalarea cutărui gazoduct, multe dintre ele imprevizibile, listă care o va lăsa perplexă. Dar asupra produsului pe care îl transportă nu vor avea nicio îndoială: chiar dacă este inodor, gazul e foarte uşor de caracterizat prin compoziţie chimică, debit şi preţ. Mai precis, iată ce o face cel mai mult să turbeze: ea şi informatorii ei sunt capabili să detecteze într-o zecime de secundă, într-o situaţie oarecare, că o anume frază este „juridică” în vreme ce alta nu e, că o anumită atitudine „are ceva ştiinţific” şi alta nu, că acest sentiment este „religios”, iar celălalt, sacrilegiu. Dar de îndată ce vine vorba să *califice* natura a ceea ce este desemnat de către aceste judecăţi cu atât de mare precizie, informatorii ei revin la enunţuri incoerente şi inventează, pentru a se justifica, instituţii ideale care nu sunt decât nişte castele de nisip. Cu ajutorul noţiunii de reţea, deşi dispune acum de un instrument care-i permite o cercetare empirică pozitivă, nu mai găseşte, pentru valorile pe care reţelele ei pretind că le vehiculează, decât nişte „chestii” pe cât de precise, pe atât de imposibil de mânuit.

Pentru că avem de-a face cu o adevărată specialistă în antropologie, ea ştie că nu trebuie să abandoneze nici cercetarea pozitivă şi nici certitudinea că aceste „chestii” prin care se definesc valorile vor trebui să o ducă totuşi undeva. Iată, în orice caz, o cercetare croită pe măsura ei: dacă noţiunea de domeniu este insuficientă, nici cea de reţea, numai ea, nu-i de-ajuns. Trebuie aşadar să meargă

puţin mai departe, să reia totul de la început şi să reuşească să califice valorile care circulă prin reţea. Este acum convinsă că numai conjuncţia celor două elemente îi va permite să-i definească pe Moderni. Oricât ar fi de încurcate legăturile pe care aceştia le stabilesc între valori, domenii, instituţii şi reţele, tocmai asupra lor trebuie să-şi îndrepte atenţia. Ceea ce îi va permite să progreseze este revelaţia întâmplătoare – o adevărată *evrika* pentru ea – că a întâlnit deja, în munca ei de teren, nişte cursuri de acţiune care au în comun cu mişcarea reţelelor faptul de a defini la rândul lor o PASĂ prin introducerea unei discontinuităţi.

Dreptul oferă un

PUNCT DE COMPARAŢIE PRIN MODUL SĂU SPECIAL

DE DEPLASARE.

Desigur, nu e vorba despre aceleaşi pase şi nici despre aceleaşi discontinuităţi, dar ambele au, orişicât, un fel de aer de familie.

Instituţia juridică, a înţeles ea foarte bine, nu e făcută „cu „sau „din „drept. Şi totuşi, specialista noastră în etnologie a reperat, în cursul cercetării, o mişcare foarte specifică dreptului, pe care juriştii o desemnează, fără să-i acorde prea mare importanţă, drept MIJLOC0 şi pe care-l pronunţă mereu: „există un mijloc de drept?”; „acest mijloc e insuficient”; „acest mijloc nu poate să prospere”; „acest mijloc are mai multe ramificaţii” etc. Prietena noastră a apucat să urmărească, în decursul cercetării, metamorfoza unei cereri confuze făcute de reclamanţi indignaţi, din care avosunt legate între ele aparţin unor lumi diferite, dar modul de legătură este în întregime specific (îl vom regăsi în capitolul 13).

catul şi apoi judecătorul au „extras”, cum spun ei, mijloacele de drept, înainte de a se pronunţa. Între plângerea mai mult sau mai puţin articulată, cererea redactată cum scrie la carte, argumentele părţilor şi judecată, ea poate acum trasa o *traiectorie* care nu seamănă cu nicio alta. Desigur, toate elementele care

Pentru orice observator exterior dreptului, această mişcare este *discontinuă*, deoarece nu există practic nicio *asemănare*, în fiecare etapă, între etapele *nu-l*, *n* şi *n + 1*, şi totuşi ea îi apare juristului ca fiind continuă. Se poate chiar spune că această mişcare atât de specifică îl defineşte ca jurist pe cel care este capabil

— Prin muncă îndelungată – să o poată percepe în continuitatea ei, *în ciuda* şi *datorită* seriei de hiatusuri atât de frapante din afară. Cel care înţelege ce înseamnă cuvântul „mijloc" este jurist, chiar dacă acest cuvânt nu figurează în dicţionarele specializate de drept – tocmai pentru că e atât de evident „pentru un adevărat jurist". Şi totuşi, degeaba: noţiunea de mijloc rămâne total obscură, marcată de discontinuităţi a căror logică scapă complet observatorului exterior

— Şi adesea chiar şi reclamanţilor.

Există deci, aici, în ochii specialistei în etnologie cel puţin, o *limită* internă care nu trasează o graniţă între domeniul dreptului şi exterior (în decizia finală, reclamanţii, avocaţii, judecătorii, ziariştii, cu toţii arată cu degetul exemplele de „factori extrajuridici", atât de mult încât această graniţă, dacă ar exista, ar fi o adevăcă a reuşit să definească, în cazul dreptului, echivalentul a ceea ce transportă o reţea fără ca astfel să renunţe la eterogenitatea – ca să nu spun bizareria – elementelor necesare la menţinerea activităţii juridice. Într-adevăr, Dreptul nu e făcut „din „drept, dar circulă prin el, în cele din urmă, când toate sunt la locul lor şi merg ca pe roate, un „fluid" special pe care îl putem numi juridic şi pe care termenul de mijloc (dar şi de procedură) ne dă voie să-l urmăm îndeaproape. Există aici *Opasă* specifică dreptului: ceea ce sare dintr-o etapă în alta în cursul procedurii sau în cursul extragerii mijloacelor. Pe scurt, un anume tip de legătură, de asociaţie, pe care va trebui să învăţăm să o calificăm.

EXISTĂ O DEFINIŢIE A LIMITEI CARE NU DEPINDE NICI DE NOŢIUNEA DE DOMENIU, NICI DE CEA DE REŢEA.

rată strecurătoare), ci care ne permite să spunem că, dincolo de toate, există aici, în traiectoria care traversează toată această încrengătură de motive, ceva în mod specific juridic. Este de înţeles entuziasmul observatoarei: s-ar spune

Comparaţia cu modul DE EXTINDERE AL CUNOAŞTERII OBIECTIVE DEVINE POSIBILĂ.

Dacă cercetătoarea noastră este atât de optimistă, asta se întâmplă pentru că-şi dă seama curând că poate să compare această pasă, acest tip de transformări, cu un altul, la fel de uimitor, pe care l-a reperat în studiile care de data aceasta se referă „la Ştiinţă". Nu i-a trebuit multă vreme pentru a realiza că în Ştiinţă „nu totul e ştiinţific". Şi-a petrecut mult timp făcând lista, chiar vertiginoasă în acest caz, a tuturor ingredientelor necesare menţinerii unui oarecare fapt ştiinţific (o listă pe care nimic din teoria oficială a informatorilor ei nu-i permitea să o alcătuiască – aici se vede aportul etnografiei laboratoarelor). Dar, intrând în detaliile cele mai intime ale elaborării cunoştinţelor, crede că a desluşit o traiectorie, caracterizată de asemenea printr-un anumit hiatus între elemente care, fiind atât de diferite, în lipsa ei nu s-ar fi aranjat niciodată unul în urma celuilalt. Această traiectorie, făcută din salturi discontinue, este cea care-i dă voie unui cercetător să hotărască de pildă că, între o cultură de drojdie, o fotografie, un tabel de cifre, o diagramă, o ecuaţie, o legendă, un titlu, un rezumat, un paragraf şi un articol, ceva s-a *menţinut* în ciuda transformărilor succesive, ceva ce înlesneşte accesul la un fenomen îndepărtat, ca şi cum între autor şi acest fenomen s-ar fi ridicat un fel de pod pe care alţii îl pot traversa la rândul lor. Cercetătorii numesc acest pod „a furniza dovada existenţei unui fenomen".

Ceea ce o frapează foarte tare este faptul că, din nou, pentru cineva care priveşte această desfăşurare de acţiune din exterior, fiecare etapă a acestor probe este marcată de o *discontinuitate* brutală: ecuaţia nu „seamănă" cu tabelul de cifre mai mult decât „seamănă" acesta cu drojdia de la

început. Deşi, pentru un străin, nicio etapă nu are „nimic de-a face” cu următoarea şi nici cu precedenta, pentru cel care operează în interiorul acestei reţele există în mod limpede o *continuitate*. Sau mai degrabă, oricât de bizară ar fi lista de ingrediente care permit reţelei ştiinţifice să se menţină, este cercetător cel care e capabil să parcurgă acest drum sărind din transformări în transformări pentru a păstra asemănător un element care-i oferă accesul la un altul, până atunci distant. Dacă ar fi incapabil să procedeze astfel, n-ar reuşi să dovedească nimic (vom relua această mişcare în capitolele 3 şi 4). N-ar fi om de ştiinţă mai mult decât ar fi jurist cel care n-a ştiut să extragă mijloacele dintr-un dosar confuz. Cu toate acestea, două meserii cu totul diferite se disting prin aceeaşi capacitate de a vedea o continuitate de-a lungul unei serii de discontinuităţi – o *altă* continuitate trecând printr-o *altă* discontinuitate. Iată deci că specialista noastră în etnologie dispune de o nouă pasă la fel de discriminantă în felul său ca mijlocul în drept – şi totuşi absolut distinctă.

Putem să-i înţelegem cu uşurinţă bucuria: ar putea astfel să definească în acelaşi timp fluidul special care circulă în interiorul reţelelor şi să le studieze fără a recurge la noţiunea de domenii separate prin graniţe. A descoperit pasămite piatra filosofală a antropologiei Modernilor, un fel unic de a respecta valorile pe care le preţuiesc mai mult decât orice informatorii ei, fără să trebuiască să creadă nicio clipă în repartizarea pe domenii prin care acestea s-ar justifica.

Dreptul nu e făcut din juridic, dar „juridicul” circulă cu toate astea prin el; Ştiinţa nu e făcută din ştiinţă, dar „ştiinţificul” curge prin ea. La urma urmei, situaţia este aceeaşi cu cea care ne dă voie să comparăm reţelele de gaz, de electricitate, de telefonie etc., cu mica diferenţă că definiţia valorilor care circulă nu permite în acelaşi timp punerea lor la un loc.

nu vine de la sine şi că teoria reţelelor care se activează pentru a le răspândi

Cercetarea noastră dispune acum de un instrument

ceva mai robust: oricare ar fi cursul acţiunii, ea caută să repereze care sunt ingredientele neprevăzute prin care trebuie trecut pentru ca acest curs să fie îndeplinit; această mişcare făcută din salturi succesive (reperate de surprizele specialistei în etnologie, precum şi ale informatorilor săi) trasează o reţea, notată [res]. Această reţea eterogenă poate asocia, în principiu, orice element cu oricare altul.

Aceasta permite definirea UNEI SITUAŢII, PRINTR-O INTRODUCERE DE DATE DE TIP [RES], PLUS UN RAPORT SPECIFIC ÎNTRE CONTINUITĂŢI ŞI DISCONTINUITĂŢI.

Nicio graniţă nu-i limitează extinderea. Nu există nicio regulă pentru retrasarea mişcărilor sale alta decât cea a cercetării empirice, iar fiecare caz, fiecare ocazie, fiecare moment va fi diferit. De fiecare dată când îi vom opune observatoarei existenţa unei graniţe de nedepăşit, ea va insista pentru tratarea cazului *în maniera unei reţele de tij*) [RES] şi va defini situaţia prin lista, de fiecare dată specifică, a fiinţelor despre care se va spune că au fost asociate, mobilizate, înrolate, traduse, pentru a participa la această situaţie. Câte liste, atâtea situaţii.

ESENŢA0 unei situaţii, dacă se poate spune aşa, va fi, pentru [RES], lista celorlalte fiinţe prin care e bine să treci pentru ca această situaţie să dureze, să se prelungească, să se menţină sau să se întindă. *A trasa o reţea* înseamnă de fiecare dată să reconstitui printr-o PROBĂ0 (cercetarea este 6 probă, dar şi inovaţia sau criza sunt probe) antecedentele şi consecventele sau, altfel spus, precursorii şi moştenitorii, premisele şi rezultatele unei fiinţe. Sau, pentru a vorbi mai filosofic, este vorba despre *alţii* prin care trebuie să treci pentru a deveni sau a rămâne acelaşi – ceea ce presupune, vom vedea mai târziu, că nu poţi pur şi simplu să „rămâi acelaşi” cumva „fără să faci nimic”. Pentru a rămâne, trebuie să treci în orice caz să „treci prin” – prin ceea ce se cheamă O TRADUCERE0.

În acelaşi timp, specialista noastră în antropologie a înţeles că acestei definiţii a esenţei, care ne permite să

mergem fără teamă peste tot, ar trebui să-i adăugăm un alt ingredient care să ne permită să *calificăm*, într-o situaţie dată, valoarea degajată de aceasta. Aceste traiectorii au aceeaşi formă generală ca cele ale [res]. De asemenea, se definesc printr-un salt, o discontinuitate, un hiatus. Dar, spre deosebire de reţele, aceste traiectorii creează înlănţuiri care nu ajung numai la liste eterogene de actori neprevăzuţi, ci şi la un *tip*, de fiecare dată anumit, de *continuitate*. Cercetătoarea noastră a reperat deja cel puţin două tipuri: mijloacele de drept şi probele ştiinţifice (plus un al treilea, reţeaua – în sensul [res] – prin care se obţine, în final, o continuitate prin intermediul discontinuităţilor – asociaţiile neprevăzute – pe care le dezvăluie

Sensul unei situaţii se defineşte, în consecinţă, datorită unor date de două tipuri: datele de tip [res], care nu ne spun nimic altceva decât că trebuie să trecem prin asociaţii surprinzătoare, cărora trebuie să le adăugăm, de fiecare dată, ceva ce ne va servi la definirea calităţii activităţii cu pricina. Primul sens îi va permite prietenei noastre să exploreze extraordinara diversitate a asociaţiilor care definesc aventura Modernilor; cel de-al doilea sens îi va permite să exploreze extraordinara diversitate a valorilor la care aceştia par să ţină. Prima listă este nedefinită – la fel ca şi entităţile pe care le putem asocia într-o reţea; a doua e finită – la fel ca şi valorile pe care Modernii au învăţat să le definească. Trebuie măcar să sperăm că aşa stau lucrurile, pentru ca cercetătoarea să aibă o şansă să-şi ducă proiectul la bun sfârşit.

Datorită celei de-a

TREIA CATEGORII DE PASĂ, PASA RELIGIOASĂ, CERCETĂTOAREA ÎNŢELEGE DE CE VALORILE SUNT

GREU DE DETECTAT – Ca să se poată apuca de treabă, rămâne o ultimă problemă de rezolvat: cum să explice cât este de greu să specifici valorile faţă de care informatorii ei par atât de strâns legaţi? De ce oare domeniile oferă indicaţii atât de sărace asupra naturii a ceea ce ar trebui să conţină (se revarsă unele peste altele

şi nici măcar nu definesc ceea ce spun că îmbrăţişează şi protejează)? Pe scurt, de ce este teoria, la Moderni, atât de îndepărtată de practică (să ne amintim că cercetătoarea nu a găsit nimic în „teoria dreptului" sau în „teoria ştiinţei" care să o ajute în a sesiza aceste traiectorii atât de speciale, care i-au luat ani de zile de teren pentru a le explicita)? Nu poate ignora această nouă problemă, căci n-ar putea să recurgă la ideea prea simplistă cum că teoria nu este decât un voal aruncat pudic peste practici. Trebuie ca teoria să aibă un sens şi ca decalajul faţă de practică să joace un rol important. Dar care?

Din fericire, prietena noastră are parte de o educaţie bună şi îşi dă seama (iarăşi *evrikd*) de faptul că această problemă are de-a face cu o chestiune foarte clasică pe care a studiat-o pe un alt teren, şi anume cel religios. Îşi aminteşte, într-adevăr, că istoria Bisericii (a instituţiei cu acest nume!) a fost străbătută de la un capăt la altul de chestiunea de a şti cum să îşi rămână fidelă ei înseşi, transformându-se totuşi cu totul – şi încă de la origini.

Acest exemplu o interesează cu atât mai mult cu cât pare să-i ofere un *al treilea exemplu de pasă*, la fel de specifică precum cele din drept sau din ştiinţă, dar, iarăşi, complet distinctă de acestea (aşa cum vom vedea în capitolul 11).

Într-adevăr, regăsim aici hiatusul ce dă fiori, prin care un preot, un episcop, un reformator, un fidel, un ermit se întreabă dacă inovaţia pe care o resimte ca necesară este o inspiraţie fidelă sau o trădare păgână. Nicio instituţie n-a investit mai multă energie (predici, concilii, tribunale, polemici, sfinţenie, ba chiar şi crime) numai în această detectare încăpăţânată a diferenţei (niciodată uşor de formulat) între fidelitatea faţă de trecut – cum să conservi „tezaurul credinţei"? – şi necesitatea imperioasă de a inova în mod constant pentru a ajunge să dureze şi să se răspândească în toată lumea.

O nouă pasă, o nouă *continuitate* obţinută prin discriminare, mereu de reluat şi mereu riscantă, de *discontinuităţi* care apar din afară ca tot atâtea *non*

*sequitur*spre a nu spune ca pure invenţii sau, pentru a formula altfel, minciuni pioase. Dacă trecerea prin juridic şi prin ştiinţific dădeau observatorului ignorant impresia unor transformări de neînţeles (fiecare în felul ei), cele pe care i le oferă trecerea prin religios îi ridică părul în cap. Şi totuşi, tocmai aceasta este trecerea pe care specialista în etnologie trebuie să înveţe să o compare cu celelalte, deoarece este vorba, chiar de-a lungul tranzitului, oricât de vertiginos ar fi, despre o valoare indispensabilă unora dintre informatorii ei. A fi fidel sau infidel, iată ceea ce defineşte, pentru mulţi dintre cei cărora li se adresează, o problemă de viaţă sau de moarte, de salvare sau de damnare.

Oricât de important este pentru ea acest nou exem Ol N C AUZA RELĂŢIILE R piu de pasă (se înţelege că încrederea în succesul proiec-FOARTE SPECIALE CUtului ei creşte cu atât mai mult), ceea ce o interesează INSTITUŢIA – aici este mai ales legătura dintre această pasă atât de specială şi instituţia care o primeşte. Să studiezi religia fără să ţii cont de această pasă n-ar avea niciun sens, înţelege foarte bine cercetătoarea, de vreme ce, încă de la predica unui oarecare Iosua în Palestina (ca să ne limităm la exemplul creştinismului) şi până la ultimele enciclice, trecând prin Reformă, toate enunţurile, toate ritualurile, toate elaborările teologice se referă explicit la piatra de încercare ce ar permite distincţia dintre fidelitate şi infidelitate, tradiţie şi trădare, reluare şi schismă. Şi, în acelaşi timp, n-ar avea niciun sens nici să consideri că acest singur *schimbboletti* ar putea explica întreaga instituţie religioasă, ca şi cum Religia sau chiar Biserica ar fi fost în întregime „făcute” din religios. În caz de îndoială, i-ar ajunge cercetătoarei să citească o biografie a lui Luther, o istorie a papalităţii sau a cerţii Modernismului (în sensul pe care catolicii îl dau acestui episod de la sfârşitul secolului al XIX-lea). În mod vizibil, de fiecare dată când am vrut să întrebuinţăm ca piatră de încercare distincţia fidelitate versus infidelitate, a fost în mijlocul unei mulţimi de alte

— Cuvânt ebraic care înseamnă „spic” (*Biblia*, Jud. XIII), cu care cei din tribul lui Galaad, învingându-i pe cei din tribul lui Efraim (care nu erau deprinşi să pronunţe sunetul „ş”), îi puneau să pronunţe „şiboleth”. Dacă pronunţau „siboleth”, îi recunoşteau ca duşmani şi-i omorau. Prin extensie, „parolă”, „cuvânt de ordine”, „semn distinctiv”.

consideraţii. Toate aceste cazuri de istorie religioasă ar fi mult mai bine surprinse, fără nicio îndoială, printr-o abordare de tip actor-reţea [RES].

Nu, ceea ce o interesează pe cercetătoare în povestea cu Biserica este faptul că se pot vedea limpede fluctuaţiile continue în *chiar raportul* dintre aceste două probleme pe care nu reuşea până acum să le lege. Multiplele decalaje dintre reţea, valoare, domeniu şi instituţie nu reprezintă numai problema ei de observatoare ignorantă, ci aceea pe care *înşişi* informatorii o înfruntă în mod constant, explicit, reflexiv. Fie că este vorba despre „invenţia” creştinismului de către Sfântul Pavel, despre reînnoirea monastică prin Sfântul Francisc, de Reformă prin Luther (era să spun Sf. Luther), de fiecare dată se află pus în scenă raportul dintre o instituţie neputincioasă şi îmbătrânită şi reînnoirea ei necesară, care-i permite să fie fidelă, la urma urmei, de-a lungul unor imense transformări. Şi, de fiecare dată, trebuie judecat; de fiecare dată trebuie reluat totul; de fiecare dată reîncepem să ne îndoim de fecunditatea reînnoirii; de fiecare dată trebuie să reîncepem să reluăm şi să triem tot ceea ce înnoiserăm…

Altfel spus, specialista noastră în etnologie simte că există în istoria Bisericii un model aproape perfect al complexităţii raporturilor pe care le întreţine valoarea şi instituţia care o culege: ele ba coincid, ba nu mai coincid deloc; când trebuie reformat totul, cu riscul unei trădări scandaloase, când reformele apar ca nişte inovaţii periculoase, ba chiar ca trădări. Şi nu există un singur actor care să nu fi trebuit să participe, în decursul ultimelor două milenii, la una sau la cealaltă dintre aceste

judecăţi – de la secretul confesionalului până la marile scene ale conciliilor, trecând prin tribunale şi masacre. Dar, de fiecare dată, trebuie judecat în funcţie de un tip de judecată de fiecare dată specific.

Este foarte posibil, îşi spune specialista. noastră în antropologie, să fie vorba despre un caz unic de raport între valoare şi instituţie. Numai în cazul religiosului – şi numai în cazul bisericilor creştine, de fapt – am putea găsi o astfel de suită de trădări, de invenţii, de reforme, de reluări, de elaborări, toate concentrate şi judecate din perspectiva întrebării principale de a şti dacă eşti sau nu fidel mesajului iniţial. Dar bănuiala ei (originea propriei *ewrika*) este că aşa se întâmplă cu *toate* instituţiile Modernilor: de fiecare dată trebuie imaginat un raport originar şi specific între istoria valorilor lor şi instituţiile cărora primele le dau sens şi care, în schimb, le culeg, le adăpostesc – iar adesea le trădează.

— CEEA CE O VA OBLIGA Iată o problemă pe care nu o întâlnesc cei care se

SĂ IA ÎN CONSIDERARE O ocupă cu armonizarea reţelelor de gaz, de electricitate, ISTORIE A VALORILOR ŞI A de telefonie mobilă etc.: de fiecare dată dispun de reţeaua INTERFERENŢELOR LOR. (în sensul asociaţiilor discontinue pe care trebuie să le implementeze) care explică reţeaua (în sensul circulaţiilor continue implementate). Dar în cazul antropologiei Modernilor, vom avea două tipuri de variaţii de luat în considerare: valorile, pe de o parte, şi *fluctuaţia* valorilor în decursul timpului, pe de alta. Este o istorie cu atât mai complexă cu cât va varia în funcţie de tipul valorilor; pentru a complica încă şi mai mult lucrurile, istoria *fiecărei valori* va *interfera*, cam ca la Bursă, cu fluctuaţiile tuturor celorlalte.

Ceea ce descoperă specialista în antropologie cu oarecare angoasă este că desfăşurarea uneia dintre valori de către o instituţie robustă va modifica înţelegerea şi expresia tuturor celorlalte. O micuţă eroare asupra definiţiei religiosului, şi iată că ştiinţele vor deveni incomprehensibile – sau pe dos: un decalaj minuscul în

ceea ce putem aştepta din partea dreptului, şi uite că religia se va trezi strivită; şi tot aşa. Totuşi, avantajul acestui fel de a vedea este acela că cercetătoarea va putea evita să trateze decalajul dintre teorie şi practică ca pe o simplă „falsă conştiinţă”, ca pe un simplu voal care ar disimula realitatea şi pe care cercetarea ei ar trebui să se mulţumească să-l ridice. Pentru fiecare mod şi pentru fiecare epocă şi în raport cu fiecare altă valoare şi altă instituţie va exista un fel anume de a stabili raportul dintre „teorie” şi „practică”.

Chiar dacă sarcina i se pare imensă, specialista noastră în etnografie poate fi destul de mândră de ea însăşi: şi-a definit obiectul de studiu; şi-a completat metoda obişnuită cu două elemente specifice terenurilor moderne: analiza reţelelor, pe de o parte, şi detectarea valorilor, pe de altă parte. În sfârşit, ştie că va trebui să ţină cont, pentru fiecare subiect, de o relaţie fluctuantă între valorile pe care le va repera şi instituţiile însărcinate să le adăpostească. Toate aceste lucruri sunt importante pentru ideea pe care şi-o face despre meseria ei.

Într-adevăr, am uitat să semnalez, ea nu face parte dintre acei etnologi pozitivişti care îşi imaginează căv trebuie să imite „ştiinţele tari” şi să-şi considere obiectul de studiu de departe, aşa cum face un entomolog cu insectele sale (ideal mitic al cercetării în ştiinţele dure şi, de altfel, foarte nedrept atât pentru insecte, cât şi pentru entomologi…). Nu, ea ştie că în zilele noastre o specialistă în antropologie trebuie să înveţe să vorbească *despre subiectele* sale de studiu *subiecţilor* & de studiu. De aceea nu se prea poate sprijini pe resursele distanţei critice. Este destul de satisfăcută că ştie să descrie practicile prin reţele, rămânând totodată fidelă valorilor informatorilor ei, fără ca totuşi să creadă în domeniile şi, pornind de aici, în descrierile lor, dar fără a abandona nici ideea (exerciţiul este totuşi periculos) unei posibile reformulări a legăturii pe care valorile le întreţin cu instituţiile. Altfel spus, specialista noastră în antropologie nu se teme să înfrunte riscul diplomaţiei. Ştie cât este de greu să înveţi *să*

vorbeşti bine despre ceva ce contează cu adevărat pentru acea persoană.

doi

STRÂNGEREA DOCUMENTELOR CERCETĂRII

Cercetarea începe prin detectarea erorilor de categorie; a nu se confunda cu erorile de gradul întâi. Ne interesează doar erorile de gradul al doilea.

Un mod posedă un tip de veridicitate care îi este propriu – aşa cum putem vedea reluând exemplul dreptului.

Adevărat şi fals se enunţă aşadar înăuntrul şi în afara unui mod cu condiţia de a defini mai întâi condiţiile de reuşită şi de nereuşită ale fiecărui mod iar apoi cheia lui de interpretare sau prepoziţia lui.

Astfel, vom putea vorbi despre fiecare mod în tonalitatea lui proprie – ceea ce este implicat de etimologia „categoriei”.

care este vădită de contrastul dintre exigenţele dreptului şi cele ale religiei.

Cercetarea articulează poziţiile de tip reţea [res] cu poziţii de tip prepoziţie [preţ definind încrucişări care formează un Tablou încrucişat.

O încrucişare [respre] destul de specială care pune o problemă de compatibilitate cu teoria actorului-reţea.

Recapitularea condiţiilor cercetării.

Este raţional ceea ce urmează firul diferitelor raţiuni.

Sper că am schiţat suficient de clar obiectul acestei cercetări: de a continua urmărirea multiplicităţii indefinite a reţelelor, dar calificând modalităţile lor, de fiecare dată distincte, de a se extinde. Dar cum să

Cercetarea începe prin

DETECTAREA ERORILOR DE categorie; – înregistrezi documentele care ne-ar putea permite să dăm acestei cercetări o dimensiune suficient de empirică pentru ca cititorul să poată distinge *experienţele* separate în felul acesta de *descrierile* propuse de obicei, ca şi de cele care vor veni să le înlocuiască mai târziu?

Sursa acestei distincţii este cât se poate de comună

şi urmează o metodă elementară. Pentru început, vom înregistra erorile pe care le comitem atunci când confundăm un lucru cu altul, când interlocutorii noştri ne corectează şi când trebuie să rectificăm, în urma unor încercări uneori dureroase, *cheia de interpretare* pe care va trebui să o aplicăm de acum încolo în situaţii similare. De-a lungul anilor, mi-am dat seama că, dacă am deveni capabili să documentăm cu suficientă grijă astfel de conflicte de interpretare, într-un mod suficient de sistematic, pe durate suficient de lungi, am sfârşi prin a repera locuri privilegiate unde se dezvăluie contraste între mai multe chei. Materia primă a acestui travaliu este aşadar un vast tablou în care ERORILE DE CATEGORIE0 vădite de către cercetare sunt reperate două câte două. Rezultatul acestui travaliu este ceea ce eu numesc TABLOU ÎNCRUCIŞAT0, ale cărui articole vom învăţa să le parcurgem aici.

Chiar şi întrebuinţarea termenului de eroare categorială poate să se preteze unor confuzii. Exemplul canonic este dat de un vizitator străin care parcurge una câte una clădirile Sorbonei şi care, la sfârşitul zilei, se plânge că „n-a văzut Universitatea Sorbona”. Cererea lui fusese prost înţeleasă: voia să vadă o instituţie, i-au fost arătate clădiri… Pentru că i-a cerut unui lucru cu totul altceva decât putea să-i ofere acel lucru. Ar fi trebuit să-i fi fost prezentat rectorul, sau corpul profesoral, sau juristul instituţiei. A fost prost înţeleasă cheia în care ceea ce el cerea putea fi judecat adevărat sau fals, satisfăcător sau nesatisfăcător. Iii acest sens, propun să reluăm termenul de eroare – înainte de a preciza mai departe ce trebuie să înţelegem prin categorie.

Ne înşelăm atât de des, încât n-am avea. niciun < a NU SE CONFUNDA beneficiu să vrem să notăm toate erorile pe care le-am cu ERORILE DE GRADUL putea comite. Ne interesează aici doar erorile pe care le ÎNTÂI. – putem numi de *gradul al doilea* şi care se referă la *detectarea* cauzelor care produc erori. Pentru a le distinge de acelea de gradul întâi, să luăm cazul exemplar al

erorilor de sens, caz care a avut un rol uneori excesiv în istoria filosofiei şi chiar în definiţia însăşi a empirismului.

Fie turnul unui castel care, văzut de departe, mi se pare mai degrabă pătrat. Pe măsură ce mă îndrept spre el, această primă formă se tulbură, devine instabilă; ezit atunci un pic; dacă însă cred că merită, îmi modific parcursul, pentru a mă apropia mai mult, şi să plec, cum se spune, „cu inima împăcată”, înţeleg în fine că *turnul* este rotund – că *s-a dovedit* rotund; Dacă nu reuşesc să-mi dau seama eu însumi, îmi scot binoclul din rucsac şi, prin intermediul acestui modest instrument, îmi satisfac curiozitatea. Dacă nu pot nici să mă apropii eu însumi, nici să obţin cu ajutorul binoclului un zoom suficient, cer părerea unui locuitor mai informat decât mine, mă uit pe harta statului major sau consult ghidul pe care mi l-am procurat la oficiul de turism. Dacă mai am îndoieli, fie faţă de cunoştinţele localnicului, fie faţă de fotografiile din ghid, fie faţă de zoomul binoclului, fie faţă de mărturia directă a ochilor mei, o să-mi schimb încă o dată parcursul şi mă voi duce la cadastru, îi voi întreba pe erudiţii locului, voi consulta alte ghiduri.

E uşor de înţeles de ce acest tip de erori nu ne va interesa în decursul cercetării: ele stau, într-adevăr, de-a lungul *aceluiaşi drum*, acela al cunoaşterii rectificate şi au aceeaşi cheie de interpretare. Oricât ar fi de deranjante, nu există nicio ambiguitate în privinţa felului în care. trebuie să le abordezi pentru a le rezolva progresiv. Cu condiţia de a nu cere o certitudine absolută şi definitivă, erorile de sens se pot împrăştia întotdeauna prin începerea unei cercetări, prin punerea la punct a instrumentelor, prin convocarea unui grup potrivit de informatori, pe scurt, oferind demersului de cunoaştere timp şi mijloace. Nu există eroare de sens care nu poate fi rectificată printr-o modificare a deplasării, prin recursul la vreun instrument, prin apelul la multele ajutoare ale altor informatori sau prin combinaţia acestor trei resurse. Bâjbâiala poate să nu ducă la nimic, dar în acest spirit trebuie să se situeze cel care vrea să-i pună capăt.

Proiectul de a face lista erorilor de categorie nu ne va conduce către cearta epistemologilor şi a scepticilor. Pentru că încercau să contracareze cererile absurde ale anumitor epistemologi care voiau să ştie cu certitudine fără să-şi dea osteneala să cerceteze, fără să se doteze cu instrumente, fără să-şi lase răgazul să devieze de la drumul lor, fără să strângă un grup autorizat de martori demni de încredere, scepticii au fost obligaţi să-şi multiplice exemplele pentru a demonstra că nefericitele minţi omeneşti se prind mereu în iţele erorii. Dar dacă hotărăşti să nu te îndoieşti de posibilitatea unei cunoaşteri încetul cu încetul rectificate şi dacă, în acelaşi timp, te fereşti să micşorezi importanţa mijloacelor materiale şi omeneşti cu care cunoaşterea trebuie să se doteze, obiecţiile scepticilor n-ar trebui să ne tulbure – nu mai mult decât se lăsa descurajat cercetătorul nostru de la începutul cărţii de obiecţiile climatoscepticilor. Când Descartes se întreabă dacă oamenii pe care-i vede pe stradă nu sunt cumva nişte roboţi înveşmântaţi, i-am putea sugera: „Păi René, de ce nu ieşi în stradă să verifici personal? De ce nu îi pişti un pic cu degetele tale? Sau, măcar, de ce nu ceri părerea valetului tău? Nu poţi pune capăt acestui gen de incertitudine fără să te mişti din cămăruţa ta”. Dacă Descartes se hotărăşte pentru îndoiala radicală, o face numai pentru că el crede că trebuie să-l înfrunte pe monstrul, la rându-i hiperbolic, al unui Dumnezeu înşelător. În această cercetare, cititorul va fi înţeles probabil, nu e vorba nici de a răspunde scepticilor, nici de a continua să străbaţi singurul drum al cunoaşterii rectificate (chiar dacă va trebui să supravieţuim întâlnirilor cu mai mult de un geniu rău).

Ceea ce ne interesează, în schimb, sunt cazurile în care ne găsim în faţa unei confuzii asupra manierei în care trebuie abordată problema adevărului şi a falsităţii. Nu resorbirea erorilor *într-un* mod dat, ci incertitudinea

— NE INTERESEAZĂ DOAR ERORILE DE GRADUL AL DOILEA.

asupra modului însuşi. Nu o eroare *a simţurilor*ci una

de sens. Dacă nu există o eroare a simţurilor pe care deschiderea unei cercetări, punerea la punct a instrumentelor, formarea unui grup de martori demni de încredere – pe scurt, pe care demersul de cunoaştere obiectivată să nu o poată analiza măcar provizoriu, există în schimb erori de sens cărora le cădem adesea pradă şi care de altfel par foarte greu de îndreptat. Carnetele specialistei noastre în antropologie care face munca de teren la Moderni sunt pline de astfel de confuzii. Pentru că, la fel ca vizitatorul Sorbonei, ea are adesea impresia destabilizatoare că nu fiice altceva decât să confunde lucrurile, pentru că se înşală nu într-o anumită direcţie dată, ci chiar asupra direcţiei în care i se îndreaptă atenţia.

Acest proces, de pildă, se termină cu condamnarea adversarului la cheltuieli şi totuşi nu ajung să «fac doliul», cum se spune, ticăloşiei pe care a comis-o împotriva mea. Ca şi cum n-aş ajunge să împac închiderea până la urmă definitivă a dezbaterilor (avocatul meu mă asigură că nu există «cale de recurs» împotriva «deciziei» Curţii) cu insatisfacţia profundă pe care o resimt; justiţia a tranşat şi totuşi găsesc că nimic nu este, pentru mine, terminat.

Nu preget să mă indignez de «minciunile repetate» ale superiorului meu ierarhic, fără să fiu totuşi capabilă de a preciza ce vrea să spună, în cazul lui, «a spune adevărul», de vreme ce conduce o vastă instituţie ale cărei mecanisme se află, atât pentru mine, cât şi pentru el, în absolută, dar poate necesară, beznă. Dar oare nu dau eu prea repede numele de «minciună» pentru ceea ce alţii, mai avizaţi, ar numi «arcanele puterii»?

Aceste întrebări mă tulbură cu atât mai mult cu cât găsesc iritantă, chiar scandaloasă, în orice caz de-o dezgustătoare dulcegărie, probozeala acestei ceremonii de înmormântare care mi se pare că adaugă un văl de imense minciuni pentru a comenta texte sufocate de glose: nu accept, în faţa sicriului în care zace acest prieten care va aluneca curând de-a lungul unei rampe în cuptorul crematoriului, sensul pe care se pretinde că-l au cuvintele

«viaţă veşnică».

Mi se mai spune şi că pasiunea pe care o resimt, această furie care îmi face inima să palpite, rezidă în forul meu interior şi că am nevoie ca, printr-o lungă analiză, să cobor în mine însămi, numai în mine, pentru a o stăpâni. Şi totuşi, nu. mă pot împiedica să gândesc (toată lumea încearcă să mă împiedice) că sunt ameninţată de forţe care au obiectivitatea, exterioritatea, evidenţa, puterea unei furtuni cum e cea care a retezat acum câteva zile coroanele copacilor din grădina mea.

Această furtună, de altfel, nu sunt sigură că ştiu unde s-o situez, pentru că, dacă eu o atribui forţelor involuntare ale naturii, revista mea pare să facă din ea consecinţa încălzirii globale datorate, mi se spune, activităţilor recente din industria omenească – iar jurnalistul, luat de valul raţionamentului, condamnă pasivitatea oamenilor de Stat pentru calamitatea care tocmai a măturat regiunea…

Nu-i de mirare că am impresia că mă înşel atât de frecvent: ceea ce pare să vină de la exterior – emoţiile mele de adineaori – sunt asigurată că se află în mine, dar ceea ce eu atribuiam fără ezitare vastului în afară, iată că acum ar trebui să devină rezultatul unei voinţe colective a îngustei lumi omeneşti. Şi aici cad în noi perplexităţi, căci dacă mi-aş da seama, oricât de vag, cum să-mi stăpânesc emoţiile, nu discern deloc calea de a veni de hac încălzirii globale. Acţiunea colectivă îmi scapă încă şi mai mult decât forţele naturii sau cutele sufletului meu”.

Se vede limpede din aceste paragrafe de carnet că aceste tipuri de erori nu sunt deloc de acelaşi ordin cu cele ale simţurilor. Dacă cercetătoarea se pierde, ca noi toţi, destul de uşor, asta se întâmplă pentru că nu ştie în ce cheie să sesizeze direcţia, traiectoria, mişcarea a ceea ce i se afirmă… Traiectoria înseamnă sensul în care trebuie sesizat un curs de acţiune, direcţia în care e bine să te angajezi. Dacă iei un turn rotund drept unul pătrat, dacă iei Luceafărul-Ciobanilor drept Luceafăr de dimineaţă, o steluţă roşie drept o galaxie, o furtună drept tornadă, un robot drept persoană, toate aceste erori se găsesc de-a

lungul aceluiaşi drum căruia am putea să îi spunem „epistemologic”, deoarece priveşte parcursul cunoaşterii obiective. Toate aceste efori aparţin aceluiaşi tip şi se pot rezolva provizoriu prin deschiderea unei cercetări, poate lungă, controversată, mai mult sau mai puţin costisitoare în instrumente, dar în orice caz susceptibile de o închidere (cel puţin provizorie). De îndată ce-i redai cunoaşterii instrumentele ei, poţi lăsa deoparte atât pretenţiile unei cunoaşteri absolute, cât şi reacţiile sceptice care voiau să o umilească. Dar, odată rezolvat acest tip de eroare, *toate celelalte incertitudini* rămân fix în acelaşi loc. După ce-am îndepărtat erorile simţurilor, rămân erorile de sens.

Or, acestea nu se mai situează deloc pe itinerariul UN MOD POSEDĂ UN TIP cercetării ca tot atâtea obstacole epistemologice DE VERIDICITATE CARE îl care ar pune în pericol numai mişcarea cunoaşterii; ESTE PROPRIU – nu-i interesează nici pe sceptici, nici pe adversarii ei. Pentru că este vorba despre erori care vizează *însăşi cheia de interpretare*. Ştie orice drumeţ: una e să parcurgi curajos o potecă pentru drumeţii cunoscute, şi altceva să hotărăşti, la începutul cursei, în faţa stâlpilor indicatori ale căror indicaţii le înţelegi greşit, pe ce potecă trebuie s-o apuci.

Baza documentelor, pe care am început-o şi pe care aş vrea s-o prelungesc, se referă la asemenea şovăieli. Ar fi vorba aici despre *o mulţime* de surse de eroare, dintre care fiecare ar prezenta, dar într-o ordine de practici de fiecare dată alta, tot atâtea obstacole ca cele pe care le descoperi la fiecare pas, mărşăluind de-a lungul singurei probleme a cunoaşterii obiective. Dacă scepticii îşi dăduseră o aparenţă de profunzime, asta se întâmplase pentru că ei reacţionau – şi reacţia lor, deşi prost condusă, era binevenită – împotriva exagerării celor care voiau să facă din problema cunoaşterii singura importantă, fiindcă ea ne-ar permite să judecăm toate celelalte moduri (după ce ar fi fost în prealabil lipsită de toate mijloacele de a o duce la bun sfârşit!). Altfel spus, scepticii, ca şi adversarii lor, n-au lucrat din păcate decât asupra unui

singur tip de eroare şi de aceea filosofilor lor le este atât de greu să furnizeze informaţii despre conflictele de valori în care Modernii şi-au prins urechile. În consecinţă, urmărind cu o atenţie obsesivă numai obstacolele aflate în calea dobândirii unei cunoaşteri obiective, am risca să ne înşelăm tocmai asupra cauzelor înşelării.

Nu este totuşi de ajuns să recunoaştem aceste momente de ezitare pentru a şti cum să le înregistrăm în baza de date. Trebuie de asemenea să reperăm la ce principii de judecată va apela *reflexiv* şi *explicit* fiecare mod, pentru a decide ce e adevărat şi ce e fals. Acesta este punctul capital al cercetării şi probabil asupra acestui subiect cearta nesfârşită dintre sceptici şi raţionalişti ne-a distras cel mai mult de la sarcina unei descrieri, care rămâne totuşi esenţială.

Se întâmplă într-adevăr că fiecare mod defineşte, de cele mai multe ori cu o stupefiantă precizie, un mod de VERIDICITATE0 care n-are *nimic a face* cu definiţia epistemologică a adevăratului şi falsului, dar care merită totuşi calificativele de ADEVĂRAT0 şi de fals.

Vom înţelege cu uşurinţă acest lucru dacă reluăm – AŞA CUM PUTEM VEexemplul dreptului. Atunci când cer unei judecăţi dedea RELUÂND EXEMPLUL cise de un tribunal să-mi procure în plus liniştea care DREPTULUI.

mi-ar permite, cum se spune, „să-mi fac doliul”, îi cer imposibilul, pentru că spaţiul de manevră specific aparatului judiciar nu are ca funcţie, îmi dau seama de acest lucru în timp ce sufăr, să-i ofere sufletului meu o reparaţie, ci numai să lege texte şi fapte şi texte cu alte texte prin intermediul unor opinii conforme parcursului vertiginos pe care îl califică, fără să-l descrie, termenii, întâlniţi deja, de MIJLOC0 şi de procedură. La fel s-ar întâmpla, de altfel, dacă aş aștepta de la un decret care tocmai a luat o hotărâre în privinţa indemnizaţiilor victimelor, ca el să stabilească „obiectiv” adevărul acestei afaceri.

Judecătoarea, dacă este cinstită, va spune mai degrabă că a tranşat „adevărul juridic”, dar nu pe cel

obiectiv. Şi dacă e un pic latinistă, aşa cum îi stă bine oricărui jurist, ea va cita adagiul latin după care judecata este „*pro veritate habetur* („luată drept adevăr”): nici mai mult, nici mai puţin. Şi dacă e şi un pic filosoafa, va cere să „încetăm să confundăm” exigenţa juridică a adevărului cu exigenţa ştiinţifică a adevărului, mijlocul cu proba – şi mai ales cu exigenţa psihologică a reparaţiei intime –, fără a mai vorbi despre exigenţa socială a ceea ce este just. „Toate acestea”, va spune ea, „trebuie să fie diferenţiate cu multă grijă”. Şi va avea dreptate.

Acest exemplu, pe care-l împrumut în mod voit din lumea atât de specială a dreptului, dovedeşte grija cu care suntem capabili să reperăm ordine diferite de adevăr şi să semnalăm din timp posibile erori de categorie: dacă veţi lua decizia tribunalului drept adevăr, drept justeţe, drept lucru intim, comiteţi o eroare: îi cereţi ceea ce nu vă va putea da niciodată; vă pregătiţi pentru nişte decepţii crunte; riscaţi să vă indignaţi degeaba, scandalizându-vă în faţa unui rezultat pe care tipul de practici numite „juridice” nu putea să nu-l producă. Dar avocatul dumneavoastră va încerca, desigur, să caute toate „erorile de drept” susceptibile de a face ca dosarul dumneavoastră să iasă cât mai bine în faţa judecătorului. Aceste erori sunt comise de-a lungul căii juridice şi ele sunt cele pe care părţile, judecătorii, avocaţii şi glosatorii învaţă să le repereze. Vedem deci bine, cel puţin în acest caz, cum putem distinge o eroare „de drept” de una de categorie: prima se găseşte de-a lungul drumului ales, cealaltă ne face să şovăim în faţa drumului pe care trebuie să îl urmăm.

Este deci foarte posibil, cel puţin pentru cazul probei savante şi pentru cel al mijlocului juridic, să distingem două fenomene: pe de o parte, detectarea diferenţei dintre adevărat şi fals *în interiorul* unuia dintre cele două moduri şi, pe de altă parte, distincţia întrebuinţărilor

Adevărat şi fals

SE ENUNŢĂ AŞADAR ÎNĂUNTRUL ŞI ÎN AFARA

UNUI MOD – *diferite* ale adevăratului şi falsului

conform modului ales.

Situaţia ar fi de altfel aceeaşi dacă am pretinde că judecăm fidelitatea unei inovaţii religioase, mulţumindu-ne să observăm dacă seamănă, trăsătură cu trăsătură, cu tradiţia. Dimpotrivă, tocmai pentru că nu „seamănă" deloc cu tradiţia, ea are şanse să-i fie fidelă, deoarece, în loc s-o repete mecanic, o reia „cu totul altfel". Este ceea ce propovăduiau îndrăzneţii părinţi iezuiţi pentru a modifica poziţia inflexibilă a Sfântului Scaun în timpul Certii riturilor în secolul al XVII-lea: pentru a-i converti pe chinezi, trebuia să accepţi să schimbi totul în formularea ritualurilor, pentru a-i conecta astfel la spiritul predicii, făcând pentru China ceea ce se spune că Sfântul Pavel făcuse pentru greci. Era singurul mod, în ochii lor, de a fi fideli misiunii lor de apostoli. Ce catastrofa dacă Biserica ar fi confundat litera cu spiritul! Sau, mai degrabă, ce păcat! Cel mai grav păcat, păcatul împotriva spiritului... Se vede bine, în acest nou episod, care este problema pusă de reperajul erorilor de categorie: chiar dacă pentru cineva din afară sau pentru nişte ignoranţi, judecăţile asupra problemei de a şti dacă eşti fidel sau infidel sunt apă de ploaie, ca o dovadă de indiferenţă totală faţă de adevăr sau, formulat mai caritabil, ca o „suspendare" a oricărui criteriu de adevăr raţional, există puţine instituţii mai obsedate de distincţia dintre adevărat şi fals decât instituţia religioasă. Şi totuşi, se poate înţelege bine că ar fi o eroare să pretinzi să judeci veridicitatea religioasă în funcţie de modurile în întregime distincte ale juridicului sau ştiinţificului.

Se întâmplă cu juridicul sau cu religiosul ceea ce se întâmplă ce epistemologicul: la fel cum toate obstacolele cunoaşterii trebuie să dispară prin lansarea unei cercetări care ne va permite să punem capăt în mod provizoriu îndoielilor, situându-ne totodată în interiorul aceluiaşi itinerar, tot aşa erorile de drept sau infidelităţile religioase vor face obstacol în calea dreptului sau a expansiunii religiosului, dar în interiorul unui tip de traseu care va lăsa, îndrăznesc să spun, în siajul său, „drept", „religios",

însă nu şi „cunoaştere obiectivă”. Am face o eroare de categorie, în acest sens, dacă am continua să confundăm itinerariile, reţelele, traiectoriile care lasă în urmă „juridic”, „ştiinţific” sau „religios”. Dacă am putea umple baza de date cu judecăţi formulate de-a lungul unui singur drum (de pildă, toate erorile de metodă, toate erorile de drept, toate ereziile sau toate impietăţile), aceasta nu ne-ar permite nicidecum să sesizăm *pluralitatea* cheilor de interpretare. Dacă trebuie să reperăm, pentru fiecare tip de practici, bogatul vocabular pe care acest tip a ştiut să-l dezvolte pentru a distinge adevăratul de fals în felul său, ceea ce trebuie să alcătuiască grosul cercetării noastre sunt încrucişările dintre moduri, fiindcă aici cauzele erorilor sunt în mod limpede mai importante – şi-n acelaşi timp şi cel mai puţin lucrate.

Pentru a nu ne pierde, trebuie să putem desemna prin două expresii distincte, pe de o parte obstacolele de eliminat în interiorul unui itinerar dat, şi, pe de altă parte, alegerea iniţială prin care devenim atenţi la o cheie de interpretare mai degrabă decât la o alta.

Pentru a relua contrastele semnalate mai sus, ne

— CU CONDIŢIA DE A DEFINI MAI ÎNTÂI CONDIŢIILE DE REUŞITĂ ŞI DE NEREUŞITĂ ALE FIECĂRUI MOD – IAR APOI CHEIA LUI

dăm seama foarte bine că, atât în cazul dreptului, al cunoaşterii, cât şi în cel al domeniului religios, am avut iniţierea fie a unei proceduri, fie a unei predici. Toate

DE INTERPRETARE SAU PREPOZIŢIA LUI.

trei depind de un anumit număr de echipamente, regrupări, expertize, instrumente, judecăţi a căror înlănţuire şi utilizare vor permite reperarea, în cazul fiecărui ordin de adevăr, a „discursului adevărat” şi a „discursului fals”. Pentru a califica ceea ce au *în comun* aceste itinerarii – şi pentru a părăsi metafora potecii pentru drumeţii propun termenul, bine-cunoscut în teoria actelor de limbaj, de CONDIŢII DE REUŞITĂ0 *şi de nereuşită*. Fiecărei căi de VERIDICITATE0 îi vom putea cere să specifice condiţiile care trebuie îndeplinite,

conform modului său, de către „discursul adevărat” şi de „discursul fals”.

Atât despre primul termen, cel care va defini cadrul permiţând, de pildă, instalarea unei proceduri – în cazul dreptului –, lansarea unei cercetări asupra dovezilor – în cazul cunoaşterii rectificate – sau o evanghelizare în cazul religiei. Dar cum să numeşti ceea ce distinge un tip de condiţie de reuşită de un altul? Ceea ce am numit, în exemplele de mai sus, „eroare de drept”, sau „eroare de sens”, sau „infidelitate”, trebuie oare să ne permită să distingem veridicitatea proprie activităţii juridice de aceea proprie achiziţiei unei cunoaşteri savante sau religioase? Pentru a desemna aceste traiectorii, am ales termenul de PREPOZIŢIE0, în primul rând în sensul gramatical al termenului. Este vorba într-adevăr de o *luare de poziţie* care vine *înaintea* propoziţiei şi care hotărăşte felul în care trebuie să o consideri şi care constituie cheia ei de interpretare.

Împrumut această expresie de la William James. Într-adevăr, afirmă el, nu există în lume un domeniu al lui „cu”, ăl lui „după”, al lui „între”, aşa cum există un domeniu al scaunelor, al căldurii, al microbilor, al preşurilor sau al pisicilor. Şi totuşi, fiecare dintre aceste prepoziţii are rolul de a angaja în mod decisiv în înţelegerea a ceea ce urmează, oferind tipul de relaţie necesară pentru înregistrarea experienţei lumii.

Această distincţie între condiţii de reuşită şi prepoziţie nu are nimic vrăjitoresc. Dacă vă aflaţi într-o librărie şi răsfoiţi cărţi care au pe pagina de titlu menţiunea „roman”, „document”, „cercetare”, „docuficţiune”, „memorii”, „eseuri”, aceste menţiuni joacă rolul prepoziţiilor. Ele nu înseamnă mare lucru, doar un cuvânt-două faţă de miile de cuvinte din cartea pe care poate o veţi cumpăra, şi totuşi ele *angajează* decisiv modul în care continuaţi lectura, de vreme ce, la fiecare pagină, veţi lua cuvintele pe care autorul vi le aşterne în faţă într-o cu totul altă tonalitate, după cum credeţi că e vorba despre o „istorie inventată”, un „document adevărat”, un „eseu”

şau un „raport de cercetare”. Toată lumea poate vedea că se comite o eroare de categorie dacă părăseşti tipul de lectură „de document”, crezând că, de fapt, fusese mereu vorba despre un „roman”, sau invers. La fel ca definiţia unui gen literar, sau precum cheia unui portativ muzical, prepoziţia nu-i nimic mai mult, la început, decât un stâlp indicator, dar unul care nu va înceta să umbrească întreg cursul interpretării. Ca să reluăm metafora muzicală, dacă n-am fi transcris partitura într-o altă tonalitate, totul ar suna fals. Se vede bine din acest exemplu că, pentru a înţelege sensuljrc-z/nz *care vă este făcută*, trebuie să fi reglat problema iniţială cu cheia ei de interpretare, în felul în care va trebui *să înţelegeţi*, *să traduceţi şi să transcrieţi ceea ce va urma*.

Dar dacă propunerile nu spun nimic, totul se află în ceea ce urmează? Nu, pentru că dacă le scoateţi din calcul, nu mai înţelegeţi nimic din membrul frazei care va începe. Dar atunci, totul se găseşte în prepoziţii, iar ceea ce urmează nu înseamnă nimic altceva decât desfăşurarea esenţei pe care ar cuprinde-o „în potenţa? Nici aşa, pentru că prepoziţiile nu fac decât să angajeze, într-un fel, sub un anumit unghi, într-o anume cheie, fără să anunţe nimic din ceea ce va veni. Prepoziţiile nu sunt nici originea, nici sursa, nici principiul, nici potenţa şi totuşi nu sunt nici reductibile la parcursuri ele însele. Nu sunt FUNDAMENTUL0 a nimic şi totuşi totul depinde de ele. (Vom vedea mai târziu cum putem încărca acest termen de prepoziţie venit din teoria limbajului cu mai multă realitate.)

Cititorul va fi înţeles exigenţa care se ascunde îndărătul acestei pretenţii inocente de „a vorbi bine cuiva despre ceva care-l interesează”: aceea de a evita *toate* erorile de categorie şi nu doar una. Specialista în antropologia Modernilor nu caută numai să evite

Astfel, vom putea

VORBI DESPRE FIECARE MOD ÎN TONALITATEA LUI PROPRIE >

gafele pe care ar risca să le comită de-a lungul

drumului cunoaşterii bine echipate şi rectificate, ci şi să evite această enormă eroare, *o eroare la pătrat*care ar face-o să creadă că nu există decât un singur drum pentru a judeca ceva ca adevărat sau ca fals – acela al cunoaşterii obiective. Ea pretinde că vorbeşte respectând condiţiile de reuşită ale fiecărui mod, exprimându-se prin tot atâtea limbi câte moduri există. Altfel spus, ea speră la un nou miracol de Rusalii: fiecare ar înţelege pe limba lui şi ar judeca lucruri drept adevărate sau false în funcţie de propriile condiţii de reuşită! Fidelitatea în munca de teren nu se poate obţine altfel.

Un astfel de proiect nu e lipsit de riscuri, mai ales că etimologia oarecum uitată a cuvântului „categorie” nu are nimic liniştitor. Să amintim într-adevăr că în cuvântul „categorie” există mereu acea *agora* atât de esenţială

— CEEA CE ESTE

IMPLICAT QE* ETIMOLOGIA

„CATEGORIEI” – pentru greci. Înainte de a desemna destul de banal un tip sau o diviziune pe care mintea omenească, fără ca interlocutorul să fie precizat, ar decupa-o după bunul plac în ţesătura fără cusături a lumii, *kata-agorein* înseamnă mai întâi *„cum să vorbeşti despre sau împotriva cuiva în mod public*. Aristotel a deturnat întrebuinţarea juridică a acestei definiţii – aceea de acuzaţie pentru a face din categorie un termen tehnic, comentat fără încetare vreme de secole, care trebuia să enunţe zece moduri, spune el, de a spune ceva despre ceva. Dar să revenim la agora. A descoperi categoria bună, a vorbi în tonalitatea care trebuie, a alege cheia potrivită de interpretare, a înţelege ceea ce se va spune aşa cum trebuie, toate astea înseamnă să te pregăteşti să vorbeşti bine despre ceva în faţa celor intereşaţi de agora – în faţa întregii lumi, în plină adunare şi nu doar într-o singură cheie.

Viaţa n-ar fi atât de complicată dacă ar fi de ajuns să te fereşti de o singură cauză de eroare şi să distingi între cine e politicos şi cine bârfitor într-un singur mod, bine definit, sau dacă ar fi de ajuns să faci asta de unul singur,

în fotoliu. Problema categoriilor, a reperajului lor, a numărului lor este aşadar dintr-odată o problemă de elocinţă (cum să vorbeşti bine?), de metafizică (câte feluri de a vorbi există?) şi, de asemenea, de politică sau de diplomaţie (cum vor reacţiona cei cărora ne adresăm?). Dacă punem din nou marea problemă a filosofiei despre categorii: „În câte feluri poţi spune cu adevărat ceva despre altceva?”, va trebui să fim atenţi la reacţiile interlocutorilor noştri. Iar acum nu va mai fi de ajuns să ai dreptate – să crezi că ai dreptate. Cel care pretinde că vorbeşte cum trebuie despre ceva cuiva trebuie să înceapă să tremure. Şi dacă tremură, o face pentru că riscă să strivească un mod cu un altul şi pentru că trebuie aşadar, pentru a nu şoca, să noteze de asemenea, cu multă luare-aminte, raportul pe care diferitele chei de interpretare îl întreţin una cu alta. Scopul, se înţelege, este întotdeauna, aşa cum cerea Whitehead: „Înainte de orice, să nu şocăm simţul COMUN0” (simţul comun pe care îl vom opune întotdeauna, în cele ce urmează, bunului-simţ).

CARE ESTE VĂDITĂ DE CONTRASTUL DINTRE EXIGENŢELE DREPTULUI ŞI CELE ALE RELIGIEI.

Dacă am ales drept introducere la cercetare cazul dreptului şi al religiei, am făcut-o pentru că ele beneficiază, în spaţiul public, chiar acolo unde se hotărăşte destinul categoriilor, de un respect invers.

Dreptul beneficiază de o instituţie atât de puternică, de veche, de diferenţiată, încât a rezistat până astăzi confuziei cu alte forme de adevăr şi, mai ales, cu singura cercetare de cunoaştere obiectivă. Degeaba vă plângeţi, în furia de ignorant în ale dreptului, de răceala lui, de formalismul lui, de decretele lui care nu vă satisfac, de „jargonul” care vă este vârât pe gât, de această „hârţogăraie care nu se mai termină”, de aceste „obligaţii scrupuloase”, de aceste semnături şi sigilii. Dar simţiţi foarte clar, de îndată ce întâlniţi hermina unui judecător sau roba neagră a unui avocat, că va trebui să vă supuneţi unei ordini de practici care nu va fi reductibilă la nicio alta şi care, cu toate astea, îşi va conserva propria demnitate şi

unde va fi de asemenea vorba despre adevărat şi fals, dar în alt fel. Se poate întâmpla ca, pornit din cauza detaliilor unei afaceri care vă priveşte, să constataţi stupefiat că vă lipseşte chiar „mijlocul de drept” care v-ar fi permis să triumfaţi: aţi rătăcit, de pildă, confirmarea de primire care „vă face să continuaţi activitatea judiciară la un termen următor”; avocatul, dezolat, vă semnalează că plângerea dumneavoastră „nu mai poate fi primită”. Degeaba vă indignaţi că nu puteţi găsi înţelegere „din cauza unui amănunt”: veţi înţelege repede că apelul la texte sau la precedente, căutarea de semnături sau de probe, modul de convingere, jocul contradictoriu al părţilor, constituirea dosarului, toate acestea definesc o procedură capabilă să producă un tip de a spune adevărul, de veridicitate care, deşi foarte diferit de practicile de cunoaştere, posedă totuşi un acelaşi tip de soliditate, de stabilitate, de seriozitate – şi cere din partea dumneavoastră un respect asemănător. Dreptul oferă deci un caz destul de bun al unei instituţii milenare şi vivace care conservă un anume fel de raţionament, capabil de a se întinde pretutindeni fără a împărtăşi totuşi aceleaşi criterii de veridicitate ca cele ale ştiinţei. Cu toate astea, nimeni nu va spune despre drept că e iraţional. Faceţi testul: vă puteţi plânge că dreptul e „formal”, „arbitrar”, „construit”, „blocat de medieri”, n-o să-l slăbiţi însă: va rămâne mereu dreptul, exotic poate, specializat, esoteric, dar va rămâne drept – „*Dura lex sedlex*!

Or, situaţia este inversă în cazul religiosului. Orice ageamiu îşi poate bate joc de religie fără niciun risc – cel puţin dacă ia la ţintă creştinismul. Degeaba este obsedată viaţa religioasă, în toate mecanismele sale cele mai intime, de problema diferenţei dintre adevărat şi fals; cu toate astea, ea devine prea uşor refugiul iraţionalului şi nejustificabilului. Aceasta se întâmplă adesea, iată ce-i şi mai ciudat, în ochii religioşilor înşişi, grăbiţi să se adăpostească îndărătul a ceea ce ei numesc cam pripit „mistere”; fiindcă şi-au pierdut poate şi ei cheia de interpretare care le-ar permite să vorbească bine despre

ce-i interesează cel mai mult. Ne putem mira de răceala, de tehnicitatea dreptului, ne putem chiar amuza de ele, dar nu-l dispreţuim. Dar se pare că avem toată libertatea de a dispreţui religiosul, ca şi cum diferenţa dintre salvare şi pierzanie n-ar mai avea nicio importanţă şi n-ar mai trasa drumul periculos al unor îndemnuri pe care nimeni nu-şi poate permite să le treacă cu vederea fără să-şi rişte viaţa – sau, în orice caz, salvarea.

Acum ne dăm seama de ce am vorbit mai sus despre importanţa de a nota cu grijă fluctuaţiile în raporturile pe care diferitele moduri le întreţin unele cu altele de-a lungul istoriei. Este clar că instituţia dreptului a rezistat mai bine probei modernismului. Atât de bine încât cercetătoarea poate s-o considere, în contra religiosului, ca pe un exemplu de veridicitate care ar fi conservat o demnitate egală, *inter pares*, cu aceea a cunoaşterii obiective. Este imposibil să faci acelaşi lucru cu religiosul. Va trebui să înţelegem de ce există în istoria Modernilor atât de puţine tipuri de veridicitate care ajung să reziste comparaţiei cu altele.

Cercetarea articulează

POZIŢIILE DE TIP REŢEA [res] cu poziţii de tip PREPOZIŢIE [PRE] – Pentru a defini proiectul acestei cercetări, este de ajuns să alăturăm rezultatele pe care tocmai le-am obţinut cu cele din capitolul precedent. Orice curs al unei ACŢIUNI, să spunem, orice situaţie, poate fi înţeleasă, am văzut deja, ca o reţea (notată [res]) din momentul în care înregistrăm lista fiinţelor neprevăzute pe care a trebuit să le înrolăm, să mobilizăm, să le deturnăm, să le traducem pentru a-i asigura subzistenţa. Termenul de reţea ne aminteşte că nu există deplasare posibilă în afara stabilirii unui *connecting* costisitor şi fragil care nu va merita să fie realizat decât cu condiţia de a-l întreţine în mod regulat şi a cărui forţă nu va fi niciodată mai mare decât cea a celei mai mici dintre verigile sale. De aceea pare şi acum indispensabil, pentru a nu ne rătăci, să pui mai întâi întrebarea următoare: „În ce reţea ne aflăm?” Marele avantaj al acestui mod de percepţie este acela că

permite analistului o libertate la fel de mare ca aceea a actorilor în alcătuirea propriilor lumi şi că eliberează în întregime terenul de organizarea lui pe domenii. Mai ales atunci când înveţi să te eliberezi de câteva dintre limitele aşa-zis de nedepăşit – şi pe care Modernii le încalcă totuşi în mod constant – între, de pildă, natură şi cultură, forţă şi raţiune, umani şi nonumani, abstract şi concret.

Însă, aşa cum am văzut, aceleaşi situaţii pot fi percepute într-un cu totul alt fel, care devine reperabil de îndată ce începem să comparăm diferitele maniere de a conduce o serie de asociaţii printr-o *prepoziţie* care oferă cheia în care trebuie interpretat ceea ce urmează. Acest al doilea mod îl vom notă [preţ (pentru prepoziţie). Importanţa acestei a doua percepţii este că permite *comparaţia*, două câte două, a tipurilor de discontinuitate şi, în consecinţă, a traiectoriilor pe care le desenează. În acest nou tip de cale de acces, comparaţia se face prin descrierea cât se poate de exactă a discontinuităţilor şi a hiatusurilor prin care vor fi obţinute discontinuităţile. Am bifat deja trei: mijlocul de drept, dovada ştiinţifică, predica religioasă (termeni provizorii, desigur) cărora trebuie să le adăugăm [RES].

Despre orice situaţie vom spune deci că o putem percepe mai întâi la modul [RES] – vom dezvolta cât putem reţeaua sa de asociaţii –, apoi la modul [PRE] – ne vom ocupa să calificăm tipul de conexiune care permite extinderea reţelei. Primul mod permite captarea multiplicităţii asociaţiilor; cel de-al doilea, pluralitatea modurilor reperate în cursul istoriei complicate a Modernilor. Pentru a exista, o fiinţă trebuie nu doar să treacă *printr-o altă* [RES], dar şi *într-o altă manieră* [preţ, explorând alte feluri, dacă putem spune aşa, de a se ALTERA0. Procedând astfel, sperăm să remediem principala slăbiciune a oricărei teorii în formă de reţea de asociaţii şi, de altfel, a oricărui monism în general: specialista în etnografie îşi va putea conserva libertatea de manevră proprie analizei de reţele, respectând totodată diferitele valori la care informatorii ei par să ţină atât de

mult.

— DEFININD ÎNCRUCIŞĂRI CARE FORMEAZĂ UN Tablou încrucişat.

Odată cu legătura [RESPRE], întâlnim prima dintre ceea ce numesc ÎNCRUCIŞĂRI0, a cărei înregistrare meticuloasă compune materia primă a Tabloului încrucişat (prin convenţie, ordinea modurilor va fi mereu cea din tabelul de la p. 419 – 420). Pentru fiecare dintre legăturile pe care le întreţin veridicităţile ştiinţifice, juridice şi religioase unele cu altele, vom deschide un fişier anume. Într-adevăr, doar situându-ne la încrucişări putem percepe caracterul ireductibil al punctelor lor de vedere: aici vom putea repera de ce concluzia unui proces nu seamănă deloc cu cea a unei dovezi ştiinţifice şi de ce n-am putea să judecăm calitatea unei predici nici prin drept, nici prin ştiinţă. O încrucişare ne aşteptăm la tratarea fiecărei încrucişări, a fiecărui contrast, ca pe un subiect aparte, care îşi va cere de fiecare dată propria elaborare. Înţelegem de ce cercetarea ne va lua timp şi se va îngroşa foarte repede!

permite compararea a doua moduri, două încrengături, două tipuri de condiţii de reuşită, arătând, printr-o serie de probe, CONTRASTELE0 care permit definirea specificităţilor lor, la fel ca şi istoria, tulbure adesea, a relaţiilor lor. Trebuie să încrucişarea [RES PRE] este destul de specială, căci O ÎNCRUCIŞARE [RES PRE] ea este cea care justifică întreaga cercetare. Din punctul DESTU L DE SPECIALĂ de vedere al descrierilor de tip [res], toate reţelele se aseamănă (tocmai asta îi permite cercetătoarei să se plimbe peste tot, eliberându-se de noţiunea de DOMENIU0), dar, în acest caz, PREPOZIŢIILE0 rămân totalmente invizibile sau sub forma unei uşoare remuşcări (cercetătoarea are sentimentul difuz că descrierile sale ratează ceva ce pare esenţial în ochii informatorilor ei). Invers, într-o explorare de tip [PRE], reţelele de tip [RES] nu mai sunt decât un tip de traiectorie printre altele şi modurile sunt cele care au devenit incompatibile, deşi putem să comparăm două câte

două condiţiile lor de reuşită, dar *numai din punctul de vedere al* [PRE]…

Cititorilor puţin mai sociologi nu le va fi scăpat că această încrucişare [reS PRE] pune o problemă de „compatibilitate între software-uri”, cum se spune în

— CARE PUNE O PROBLEMĂ DE COMPATIBILITATE CU TEORIA ACTORULUI-REŢEA.

Informatică, între teoria actorului-reţea şi ceea ce am învăţat să numim [preţ. În mod evident, pentru a putea continua cercetarea, specialista în antropologia Modernilor trebuie acum să se desprindă de înclinaţia exclusivă pentru un argument care o eliberase totuşi de domenii distincte.

Această teorie avea o funcţie critică, fiindcă dizolva noţiunile foarte strâmte de instituţie, permiţând urmărirea legăturilor dintre fiinţe umane şi nonumane şi, mai ales, transformând noţiunea de social şi de SOCIETATE0 într-un principiu general de liberă asociere, în loc de a fi un ingredient distinct de celelalte. Datorită acestei teorii, societatea nu mai e făcută dintr-un anume material, socialul – în opoziţie, de pildă, cu organicul, materialul, economicul sau psihologicul –, ci dintr-o mişcare de conexiuni de fiecare dată mai întinse şi mai surprinzătoare.

Şi totuşi, acum înţelegem, această metodă a păstrat unele dintre limitele gândirii critice: vocabularul pe care îl oferă este eliberator, dar prea sărac pentru a distinge valorile la care informatorii ţin ca la ochii din cap. Nu e deci absurd că această teorie e acuzată de machiavelism: totul se poate asocia cu tot, fără să ştii cum să defineşti ceea ce poate reuşi şi ceea ce poate eşua. Ca o maşină de război împotriva distincţiei dintre forţă şi raţiune, această teorie risca să se prăbuşească din cauza unificării tuturor asociaţiilor sub singurul semn al numărului de legături stabilite de către cei care, cum se spune, au „reuşit”.

În această nouă cercetare, principiul de liberă asociaţie nu mai oferă acelaşi metalimbaj în toate situaţiile, ci trebuie să devină doar una dintre formele prin care putem percepe un curs oarecare de acţiune. Limbajul

cel mai liber, desigur, dar nu şi cel mai precis.

Recapitularea Pot acum recapitula obiectul acestei cercetări. CONDIŢIILOR CERCETĂRII. Legând două moduri, [res] şi [PRE], cercetarea pretinde că îşi învaţă interlocutorii să *vorbească* bine despre ceea ce fac – despre lucrurile prin care trec; despre ceea ce sunt – lucrurile la care *ţin*. Această expresie de „a vorbi bine”, care miroase a elocinţă de pe vremuri, cuprinde mai multe exigenţe complementare:

A DESCRIE reţelele în modul [res], înfruntând pericolul de a-i şoca pe practicienii care nu sunt deloc obişnuiţi, în modernism, să vorbească în felul acesta despre ei înşişi;

° A VERIFICA cu aceiaşi practicieni că tot ceea ce se spune despre ei este exact ceea ce ei ştiu despre ei înşişi, dar numai în practică;

A EXPLORA motivele decalajului dintre ceea ce scoate la iveală descrierea în termeni de reţea şi de prepoziţie, şi respectiv descrierea făcută de actori;

În fine, şi aici e cel mai riscant, A PROPUNE o altă formulare a legăturii dintre practică şi teorie, care ar permite să se pună capăt decalajului şi să fie redesenate instituţiile ce ar putea adăposti toate valorile la care ţin, fără a o strivi pe vreuna în favoarea alteia.

Programul e imens, dar măcar e bine definit, mai ales că fiecare dintre elementele lui face obiectul unui test specific:

PRIMUL e factual şi empiric: am fost noi oare fideli faţă de ce am observat pe teren, având probele a ceea ce susţinem?

AL DOILEA cere o negociere deja mai complicată, ceea ce numim *restituirea* la sfârşitul cercetărilor: am ajuns să ne facem înţeleşi de către cei pe care poate i-am şocat, fără să ne abandonăm totuşi formulările?

AL TREILEA este în acelaşi timp istoric şi speculativ: am vorbit oare despre fluctuaţiile istorice dintre valoare şi reţea?

AL PATRULEA presupune talente de arhitect, de

urbanist, de designer şi, în acelaşi timp, de diplomat: în planul de locuinţă propus în felul acesta, viitorii locuitori se simt sau nu mai bine decât înainte?

Este raţional ceea ce URMEAZĂ FIRUL DIFERITELOR RAŢIUNI.

Cititorul va obiecta poate că am eşuat deja faţă de acest program admirabil, întrucât n-am reluat pe propria răspundere adjectivul „raţional”. Cu toate astea, ar fi foarte comod să poţi reutiliza venerabilul termen de

RAŢIUNE0. La urma urmei, ţinem să nu ne înşelăm, pentru că vrem să găsim şi noi raţiunea lucrurilor, să avem dreptate, să nu ne complăcem în greşeală, să trăim ca nişte fiinţe raţionale etc. Pot exista şi alte vocaţii sub soare, poate alte culturi sau chiar alte civilizaţii, dar forma de viaţă în care ne-am născut, aceea pe care Modernii ar dori s-o moştenească, aceea în legătură cu care ţin mult de tot să nu se înşele, această formă de viaţă trebuie să aibă ceva de-a face, orice-ar fi, cu o *istorie a Raţiunii* cu R mare.

Problema constă în faptul că ne-a fost prezentată o formă prea puţin rezonabilă şi mai ales prea puţin exigentă de raţiune, pentru că ea era mereu în divorţ cu *reţelele* pe care tocmai le-am reperat şi pentru că nu interoga adevărul şi eroarea decât într-o *singură* cheie. Or, dacă vocabula „raţional” poate primi un sens precis pentru a desemna în interiorul unei reţele veridicitatea proprie, de pildă, dreptului, sau cunoaşterii, sau religiosului, ea nu mai are niciun sens dacă o privăm de condiţiile ei de exercitare. Raţiunea fără reţelele ei este ca un fir electric fără cablu, ca petrolul fără conducta de petrol, ca o conversaţie telefonică fără reţeaua de telefonie, ca un excursionist fără poteci de excursie, ca un reclamant fără mijloc de drept. Dacă e adevărat că „inima îşi are raţiunile pe care raţiunea le ignoră”, trebuie să recunoaştem că fiecare mod are reţelele lui pe care Raţiunea le ignoră.

Dar, se va spune, tocmai aici vă pierdeţi: nu există mai multe feluri de a distinge falsul de adevărat, „raţiunea” nu se declină la plural, ci la singular; dacă nu, atunci cuvintele nu mai înseamnă nimic şi ne cereţi să ne

afundăm împreună cu dumneavoastră în iraţional. Dar tocmai în această asimilare a raţionalului cu singularitatea unui anumit tip de traiectorie pare să rezide cea mai periculoasă, cea mai invizibilă sursă de eroare, eroarea la pătrat. Dacă e adevărat că noţiunea de categorie permite multiplicarea felurilor de a vorbi bine despre un lucru dat, ne putem mira că asta se întâmplă doar pentru a răspunde singurei probleme a cunoaşterii echipate şi rectificate. Tocmai pentru că dorinţa noastră este să reluăm aventurile raţiunii, trebuie să facem în aşa fel încât noţiunea de eroare categorială să fie capabilă să urmeze o pluralitate de raţiuni.

De aceea aş vrea să ni se acorde dreptul, în cele ce urmează, să întrebuinţăm adjectivul RAŢIONAL0 pentru a desemna de acum înainte urmărirea pas cu pas, picior cu picior, fir cu fir a diferitelor reţele cărora li se adaugă diferitele traiectorii de veridicitate sau de nonveridicitate definite fiecare printr-o *prepoziţie* distinctă. A înţelege în mod raţional orice situaţie înseamnă în acelaşi timp să-ţi desfăşori reţeaua şi să-ţi defineşti prepoziţia, cheia de interpretare în care trebuie percepută încrucişarea [RES PRE]. Până la urmă, să vrei să vorbeşti bine despre ceva cuiva, în picioare în agora, nu-i oare o bună aproximare a ceea ce grecii numeau *logos-i*

Să remarcăm, în final, că întâlnim aici un prim exemplu al „reprezentărilor diplomatice” pe care va trebui să le realizăm de-acum încolo: putem să-i asigurăm pe raţionalişti asupra soliditǎţii propriilor valori, redefinind lucrurile la care ei ţin într-un fel care face ca această soliditate să apară, la prima vedere, de nerecunoscut? Chiar putem noi să-i convingem că valorile lor, astfel reprezentate, redefinite, vor fi *mai bine asigurate* decât în trecut? Nu-mi imaginez un cititor atât de nerăbdător, de crud, care să ceară să reuşim o astfel de negociere după numai câteva pagini, dar care însă are tot dreptul să ne ceară socoteală la sfârşitul exerciţiului, căci aceasta este direcţia în care trebuie să ne angajăm prin chiar definiţia raţiunii pe care i-am propus-o.

trei

UN SCHIMB DE CORESPONDENŢĂ PERICULOS

Să începem cu ce e mai greu, problema Ştiinţei aplicând principiile de metodă prin reperajele paselor – care permit dezamalgamarea a doua moduri distincte de existenţă.

Descrierea unui itinerar obişnuit: exemplul unei excursii pe Muntele Aiguille – ne va servi pentru definirea lanţurilor de referinţă şi a mobilelor imuabile – arătând că referinţa nu este legată nici de subiectul cunoscător, nici de obiectul cunoscut.

Noţiunea de corespondenţă Obiect/Subiect amestecă două pase de vreme ce e limpede că existenţii nu trec prin mobile imuabile pentru a persista în fiinţă.

Deşi nu există nicio limită la extinderea lanţurilor de referinţă [ref] – există două moduri de existenţă care îşi co-răspund.

Trebuie aşadar înregistrate noi condiţii de reuşită – care vor autoriza o altă repartizare între limbaj şi existenţă foarte clară în exemplul princeps al laboratorului.

De unde proeminenţa unui nou mod de existenţă: [rep] pentru reproducere – şi a unei încrucişări [rep-ref] greu de ţinut la suprafaţă – mai ales când trebuie să rezişti la izbucnirea Dublu-Clicului.

Dacă dezbaterile în jurul definiţiei raţionalului şi iraţionalului sunt atât de vii, dacă perspectivele unei negocieri asupra formei instituţiilor în sfârşit croite pentru travaliul raţiunii par atât de îndepărtate, asta se

SĂ ÎNCEPEM CU CE E

MAI GREU, PROBLEMA Ştiinţei – întâmplă din cauza unei probleme majore a antropologiei Modernilor: enigma cu care i-a provocat apariţia bruscă a ştiinţelor începând cu secolul al XVII-lea şi până astăzi. Enigma a devenit insolubilă din cauza imensei prăpăstii căscate în cursul istoriei lor între teoria Ştiinţei şi practica ştiinţelor, prăpastie devenită şi mai adâncă după survenirea ecologiei, care obligă la o cu totul altă asumare a ceea ce numim „lume cunoscută şi locuită”.

Antropologa Modernilor nu poate decât să fie frapată de importanţa dată de către informatorii ei temei Raţiunii, a explicaţiei raţionale, a luptei împotriva credinţelor, împotriva iraţionalităţii şi, în acelaşi timp, de irealismul descrierilor pe care aceşti informatori le fac înaintării raţionalităţii. Dacă ar fi să credem ceea ce spun în mod oficial despre Raţiune – iar Ştiinţa este mai întotdeauna în ochii lor exemplul cel mai elevat al raţiunii –, niciodată această Raţiune n-ar fi putut obţine mijloacele materiale şi umane pentru extinderea ei. Ascultându-i, pentru că Ştiinţa cu un Ş mare nu are nevoie în teorie decât de mijloace teoretice, ştiinţele cu şi mic se găsesc demult lipsite de finanţare, fără laboratoare, fără personal, fără sedii, pe scurt, reduse la limita subzistenţei. Din fericire, şi aici se află farmecul discret al expediţiilor în patria Modernilor, mâna lor stângă habar nu are ce face mâna lor dreaptă. Ştiinţele se vor găsi în cele din urmă echipate, dar fără să simtă nevoia, până foarte de curând, să ofere o descriere cât de cât credibilă a echipamentelor lor. Pentru a nu-l pierde pe cititor, ar trebui să rezum aici toate lucrările care privesc instituţia ştiinţifică şi să urmez reţelele care mi-ar permite să le schiţez surprinzătoarele practici. Dar nu am ales să punem accentul asupra antropologiei instituţiilor ştiinţifice, ci asupra unuia dintre ingredientele ei, a cărui tonalitate proprie ni s-a părut esenţial a o sublinia: certitudinea că rezultatele savante nu depind de oamenii care totuşi le produc cu mare cheltuială.

Totul se învârte în jurul chestiunii CORESPONDENŢEI0 dintre lume şi enunţurile despre lume. Vom spune că dacă există un subiect de care etnologia ar trebui să se teamă că de ciumă, atunci acesta este faimoasa *adecvatio rei et intellectu Sy* numai bună pentru a servi drept formulă magică la proba de filosofic de la bac. Din păcate, nu ne putem dispensa de a o aborda şi chiar de a o trata în primul rând. Tot restul depinde de ea: ce putem aştepta de la lume şi ce putem spera de la limbaj. Avem nevoie de ea pentru a defini tipul de realism,

precum şi mijloacele de expresie de care această cercetare trebuie să poată dispune. Prin ridicarea acestei probleme aparent insolubile, nu este vorba despre nimic mai puţin decât de repartiţia dintre realitate şi adevăr. Opacitatea excepţională faţă de Moderni vine din incapacitatea în care ne aflăm toţi – analişti, critici, practicieni, cercetători din toate disciplinele – de a ajunge la un acord asupra condiţiilor acestei corespondenţe. Nu vom putea defini niciodată celelalte moduri dacă ne împiedicăm de la început în acesta.

Dar în care? Cum să îl numim? Tocmai aici e problema: nu ştim în ce fel ceea ce a fost desemnat până acum prin adjectivul „ştiinţific" este un mod particular de veridicitate. Într-adevăr, de îndată ce vorbim despre corespondenţă între lume şi enunţurile despre lume, nu ştim niciodată *despre ce* vorbim, dacă vorbim despre lume sau despre Ştiinţă. Ca şi cum ambele, prin noţiunea vagă de corespondenţă, s-ar fi amalgamat până la confuzie. Pe de o parte, vi se spune că este vorba de două ori despre acelaşi lucru; pe de alta, că n-au nimic în comun şi că este vorba despre raportul dintre un lucru şi un spirit. Ca şi cum lumea ar fi devenit cognoscibilă – dar oare prin ce transformare? –, ca şi cum cuvântul ar vehicula realitatea – dar prin ce mijloc? Această noţiune de corespondenţă e o adevărată încurcătură. Când vrem să definim veridicitatea juridică şi, chiar mai mult, pe cea religioasă, toată lumea simte că trebuie definite foarte precis condiţiile de reuşită şi că ele sunt specifice acestui mod care lasă în urma lui juridic şi, respectiv, religios, ca o trenă de fum, dacă se poate spune aşa. Dar dacă afirmăm acelaşi lucru „despre" ceea ce este ştiinţific, nu vom mai şti despre ce vrem să vorbim: oare susţinem poziţia critică ce asimilează ştiinţa unui mod printre altele de „reprezentare", ca şi juridicul sau (oroare) ca şi religiosul? Sau poate că amestecăm în aceeaşi definiţie enunţul şi lumea a cărei simplă existenţă validează ceea ce spunem despre ea? Dacă e vorba despre prima versiune, *toate modurile* de veridicitate, inclusiv ştiinţa, devin nişte simple feluri de a vorbi, fără acces la

realitate; dacă e vorba despre cealaltă, atunci acest mod anume, fără să înţelegem prin ce miracol, ar fi (singurul?) capabil să fuzioneze adevărul şi realitatea. Dacă putem admite să punem naşterea lui Venus şi cea a Sfintei Fecioare pe seama unor miracole, devine întrucâtva stingheritor pentru respectul de sine al Modernilor să punem naşterea Raţiunii pe seama acţiunii Sfântului Duh. Trebuie în plus să vrei să înţelegi. Trebuie să ai încredere în raţiune.

Dacă trebuie să începem cu această dificultate, o facem pentru că, lăsând-o în urmă fără s-o examinăm, ar otrăvi toate diagnosticele pe care am vrea să le punem celorlalte moduri. Niciodată acestea nu vor putea beneficia *propriul lor fel* de a lega adevărul de realitate. Într-adevăr, oricât de straniu ar putea să pară, tocmai această noţiune destul de prost alcătuită de corespondenţă – în ciuda sau poate din pricina obscurităţii pe care o proiectează – este cea care ne-a servit la judecarea calităţii tuturor celorlalte moduri! După ce a absorbit o întreagă realitate, nu le-a lăsat celorlalte moduri decât rolul accesoriu de „jocuri de limbaj”. Printr-un paradox ale cărui cele mai neprevăzute consecinţe nu vom înceta să le măsurăm, tocmai odrasla diformă a unei erori de categorie a sfârşit prin a se instala ca judecător suprem în chestiunea detectării *tuturor* celorlalte erori de categorie! Desfăcând acest amalgam chiar de la începutul cercetării, sperăm să eliminăm unul dintre principalele obstacole ale antropologiei Modernilor. Va fi mereu timp să revenim asupra unei descrieri a reţelelor ştiinţifice în maniera *Science studiem* practica va rămâne întotdeauna în prim-plan în loc să dispară în mod misterios de-a lungul drumului.

E imposibil, ne dăm seama, să abordăm problema pieptiş. Ne-ar epuiza înainte s-o putem rezolva. Din fericire, am învăţat în capitolele precedente că cercetarea noastră privea reperajul unui tip de TRAIECTORII0 a căror continuitate aparentă era de fapt obţinută printr-o anumită manieră de a sări pe deasupra unor discontinuităţi de fiecare dată distincte. Am reperat deja patru dintre aceste

PASE°: mijlocul de drept, dovada ştiinţifică, predica religioasă şi acest mod de teren care este reţeaua de asociaţii; de asemenea, am învăţat că pentru a rezolva această contradicţie între continuităţi şi discontinuităţi, fiecare pasă sau fiecare mod definise forme de veridicitate proprii, care i-ar permite să definească condiţiile de reuşită sau de eşec ale unui astfel de salt; în sfârşit, am înţeles că putem compara două câte două modurile, cu ocazia ÎNCRUCIŞĂRII0 lor, manifestate cel mai adesea prin proba erorilor de categorie care vizează una dintre condiţiile de reuşită.

— APLICÂND PRINCIPIILE DE METODĂ PRIN REPERAJELE PASELOR – N-ar trebui să fie greu să considerăm că proliferarea enunţurilor despre capcanele şi impasurile corespondenţei dintre lume şi enunţurile despre lume scoate la iveală, cel puţin ca simptom, o astfel de încrucişare. Judecând după amploarea angoaselor pe care această încrengătură o suscită, trebuie să se fi împletit aici ceva esenţial. În lipsa unui acord asupra descrierii acestei corespondenţe, putem cel puţin să ne sprijinim pe pasiunile suscitate chiar de ideea însăşi de a dori să descrii ştiinţele ca pe o practică percepută conform modului reţelelor de tip [res]. Cititorul va admite cu uşurinţă că *Science studies* sunt bogate în pasiuni de genul acesta…

În această secţiune, ne vom strădui să reperăm încrucişarea dintre două tipuri de traiectorii pe care argumentul unei corespondenţe dintre lucruri şi minte, această faimoasă ADECVATIO REIETINTELLECTUS0, o scoate la iveală (ca simptom) şi o disimulează (ca teorie). Vom încerca să *separăm* două moduri amalgamate unul cu celălalt în aşa fel încât

— CARE PERMIT DEZAMALGAMAREA A DOUA MODURI DISTINCTE DE EXISTENŢĂ.

să respecte două pase distincte şi să înregistreze efectele acestei erori de categorie de care depind, din aproape în aproape, toate celelalte. Ne vom da seama că nu trebuie confundată *reproducerea* cu *referinţa* pentru a

le oferi deja două denumiri distincte ce vor fi definite mai târziu. Să recunoaştem că e destul de contraintuitiv să definim ca pe o încrucişare de *două* moduri ceea ce informatorii pretind pe bună dreptate că *nu* este o încrucişare; sau, mai rău, pe care aceştia o interpretează ca adecvare dintre spiritul cunoscător şi lucrul cunoscut. Dar cititorul e de-acum prevenit: pentru fiecare încrengătură trebuie stabilită o elaborare adecvată.

Descrierea unui

ITINERAR OBIŞNUIT: EXEMPLUL UNEI EXCURSII pe Muntele Aiguille – Pentru a pune în evidenţă alăturarea pe care am risca să o ratăm dacă n-am înţelege bine activitatea de cunoaştere echipată şi rectificată, să luăm un caz foarte simplu, care nu depinde de o descoperire (ceea ce ar fi prea uşor din cauza noutăţii obiectelor pe care le-ar implica), ci se sprijină, dimpotrivă, pe nişte cunoştinţe foarte vechi, care fac obiectul unor obiceiuri bine ancorate, în rezonanţă cu metafora excursiei. Vom regăsi, la sfârşitul parcursului, ideea de corespondenţă, doar că ea va fi suferit între timp o mică şi decisivă modificare. Nu va mai fi vorba de a raporta o minte la un lucru, ci de a face să corespundă două moduri de veridicitate cu totul distincte, respectând *soluţia de continuitate* care trebuie întotdeauna să le distingă.

De vreme ce argumentul este teribil de dificil, să începem cu ceva care totuşi nu va fi un simplu galop de sănătate. Să revenim la drumurile pentru excursie şi, de ce nu? la harta statului-major 3237 ot „Glandasse Col de la Croix Haute" pe care am avut grijă s-o cumpăr înainte de a mă lansa pe drumurile din Vercors. Pentru că întârzii să găsesc punctul de plecare al potecii către Pas de f Aiguille, deschid harta şi stabilesc, cu un ochi la hartă şi cu altul la vale, o serie de drumuri de plecare şi de întoarcere pentru a mă orienta în ciuda norilor, a percepţiilor confuze şi a locurilor necunoscute. Mă ajută însemnele galbene care punctează parcursul şi pe care amabilitatea oficiului de turism le-a asociat hărţii printr-un du-te-vino atât de bine făcut, încât aceleaşi cuvinte, aceleaşi distanţe orare şi

aceleaşi cotituri se găsesc şi pe hartă, şi în peisaj – dar nu mereu.

Harta, însemnele, traseul potecii sunt, desigur, diferite, dar, odată aliniate unele celorlalte, apare o anumită *continuitate*. De altfel, în cazul unei ezitări, atâţia paşi de excursionişti care au trecut pe acolo înaintea mea, dar şi mici grămăjoare de căcăreze proaspete de catâr ar adăuga o confirmare binevenită a circuitului pe care trebuie să-l urmez. În consecinţă, nicio îndoială: deşi mă bucur de privilegiul de a fi „afară”, „la aer”, „în natură”, „în vacanţă”, mă găsesc de fapt *în interiorul* unei reţele cu pereţii atât de apropiaţi încât trebuie să mă sprijin de ei la fiecare zece minute, ca să verific dacă harta, însemnele, direcţia aproximativă pe care o apucă ceilalţi excursionişti se află în *corespondenţă*, formând un soi de conductă coerentă, cea care mă va duce în vârful pasului. Verificarea nu-i inutilă, de vreme ce Platoul înalt din Vercors (topo-ghidul pe care l-am cumpărat din precauţie tocmai îmi atrage atenţia în termeni destul de înspăimântători) este cunoscut pentru ceaţă, prăpăstii, pustietăţi şi pentru că nu este marcat (probabil din motive de estetică peisagistică) cu niciun însemn sau panou, ci numai de nişte moviliţe ridicate din loc în loc. Dacă vă îndoiţi că trebuie să rămân în interiorul unei reţele („Nu părăsiţi potecile marcate”), veniţi să vă pierdeţi pe urmele mele, într-o zi cu aşa o ceaţă de-ţi bagi degetele în ochi.

Totuşi, trebuie să recunoaşteţi că e vorba despre o conductă specială ai cărei pereţi, deşi materializaţi (fără de care n-aş putea verifica atât de anxios pe unde merg), nu sunt făcuţi dintr-un material tot atât de continuu ca, de pildă, pereţii unui labirint sau ai unei mine: harta de hârtie, bidimensională, însemnele din lemn vopsit în galben, drumul marcat de iarba culcată şi de frunzele înnegrite, reperele zărite (moviliţă sau grămăjoară de pietre? ezit la fiecare pas), niciunul dintre aceste elemente nu *seamănă*, datorită materialului din care e făcut, nici cu precedentul, nici cu următorul. Şi totuşi, ele menţin o coerenţă de ansamblu, care-mi permite să „ştiu unde mă

aflu”. Discontinuitatea reperelor sfârşeşte prin obţinerea continuităţii unui acces indiscutabil. Pentru că ele formează un tip special de pasă pe care l-am întâlnit deja în capitolul 1, atunci când am vorbit despre mişcarea dovezilor.

Particularitatea unor astfel de înlănţuiri este aceea de a stabili o conexiune care să maximizeze două elemente aparent incompatibile: *mobilitatea*, pe de o parte, *imuabilitatea*, pe de alta. Harta 3237 ot se împătureşte foarte uşor în buzunarul rucsacului meu Lafuma; se transportă de-a lungul călătoriei; pot în orice clipă să o deschid ca să văd, de pildă, dacă expresia „Refugiul de la Chaumailloux” corespunde cu cabana aceasta, dacă nu cumva o fi cealaltă, câţiva paşi mai departe, caz în care drumul nemarcat începe acolo, pe acea parte, şi nu aici în valea asta… (Nu mi-am cumpărat încă gps, ceea ce ar însemna să fiu atât de prins într-o reţea, încât nici n-ar mai trebui să mă uit împrejur, „afară”, ca să ştiu unde mă aflu, ar fi suficient să stau cu ochii pe ecranul gps, ca o termită oarbă şi totuşi perfect orientată…)

Dar harta aceasta în două dimensiuni, transportabilă, mobilă, pliabilă, plastifiată, impermeabilă stabileşte, împreună cu însemnele şi cu văile, cu vârfurile, cu platourile şi cu falezele (de fapt, cu semnalele remarcabile instalate pentru măsurările prin triangulare de către vechii topografi, mai târziu cu fotografiile aeriene, astăzi cu suprapunerea mai multor imagini din satelit în culori false, al căror uşor decalaj permite reconstituirea reliefului), stabileşte, spun, relaţii care *menţin intacte* un anumit număr de relaţii geometrice, ceea ce numim pe bună dreptate *constante*, dacă nu mi-aş fi uitat busola acasă, aş putea verifica dacă unghiul pe care îl fac marginea pantei de sud a muntelui Aiguille cu crucea Monumentului Morţilor Rezistenţei este „acelaşi” – minus erorile de direcţie şi codajele declinaţiilor – ca pe harta mea 3237 ot. Este posibil să stabileşti un parcurs (nu uit că a fost nevoie de trei secole de geografi, de exploratori, de invefiţii tipografice, de dezvoltare locală a turismului, de diverse

echipamente) datorită căruia poţi maximiza în acelaşi timp totala neasemănate – nimic nu seamănă mai puţin cu Muntele Aiguille decât harta lui – şi totala asemănare – unghiul pe care-l vizez cu busola este acelaşi cu cel înscris pe hartă. Pot să mă *refer* la Muntele Aiguille pentru a înţelege ce vrea să spună harta; dacă totul este la locul lui – dacă nu e ceaţă, dacă vreun *energumen* n-a inversat însemnele sau n-a dat cu piciorul în moviliţe, dacă nu mă înşală simţurile –, atunci mă pot deplasa de-a lungul potecii în siguranţă, pentru că pot în acelaşi timp să merg şi să vin în siguranţă de-a lungul unui pavaj continuu de *documente*, dintre care niciunul nu seamănă *material* cu următorul şi nici cu precedentul. Mai mult, beneficiez de confortul acestei reţele tocmai *pentru că* harta *nu* seamănă cu însemnele, iar acestea, la rândul lor, nu seamănă deloc cu reperele principale, care nici ele nu seamănă deloc cu faleza Muntelui Aiguille, ci toate *se referă* la precedenta şi la următoarea, menţinând o constantă de-a lungul prăpastiei neasemănării materiale. Nu mă pierd, ştiu unde mă aflu, nu mă înşel. Acest confort este de altfel relativ, căci, oricât de comodă ar fi deplasarea, transpir din greu atunci când urc panta abruptă!

— NE VA SERVI PENTRU DEFINIREA LANŢURILOR DE REFERINŢĂ ŞI A mobilelor Imuabile – Pentru a marca originalitatea acestor reţele, convenim să desemnăm traiectoria lor prin expresia LANŢURI DE REFERINŢĂ0 şi spunem că ceea ce caracterizează aceste lanţuri atât de originale este faptul că ele sunt acoperite în cele două sensuri cu ceea ce m-am obişnuit să numesc > MOBILE IMUABILE.

Oximoronul este voit. Putem considera această expresie în două feluri opuse. Fie ca pe ceva care vrea să sublinieze printr-o tensiune puternică două milenii şi jumătate de invenţii originale din partea nenumăratelor discipline savante pentru a rezolva problema cheii de referinţă, maximizând cele două exigenţe opuse a celei mai mari mobilităţi şi a celei mai mari imuabilităţi; fie, pe dos,

ca *ceea ce presupune problema rezolvată*, admiţând ca pe o evidenţă faptul că este posibil să operezi o deplasare fără nicio transformare, printr-o simplă alunecare de la o identitate la o identitate printr-o identitate. În primul sens, expresia de „mobile imuabile” rezumă efortul istoriei şi al sociologiei ştiinţelor de a documenta dezvoltarea tehnicilor de vizualizare şi de înSCRIERE0 care se află în centrul vieţii ştiinţifice, de la timida origine a geometriei greceşti – fără trigonometrie sau hartă ign* – până la formidabila sa extindere de astăzi – dacă. ne gândim de pildă la gps; în celălalt caz, aceeaşi expresie va desemna *rezultatul final* al unei corespondenţe care s-ar face *fără* nicio discontinuitate vizibilă. Evident, cele două sensuri sunt adevărate *în acelaşi timp*, de vreme ce efectul seriilor discontinue de repere are ca produs *fa\Aţarcursul* continuu al direcţiei care permite accesul liber la fiinţe îndepărtate – dar numai când toate se află la locul lor. Este ceea ce am spus despre cele două sensuri ale cuvântului REŢEA0: odată ce totul funcţionează ca uns, putem spune despre corespondenţă ceea ce am pozită formată din drumuri, poteci, hărţi, oficii de turism, lanţ de hoteluri, încălţăminte Aigle, rucsacurile Lafiima şi obiceiurile de drumeţii, introduse de Jean-Jacques Rousseau, la fel ca şi clişeele de admiraţie pentru culmile montane, răspândite în secolul al XIX-lea. Fără mediere, fără acces. Dar acest parcurs nu s-ar clarifica nici dacă – simetria e importantă aici – am introduce noţiunea unui „lucru cunoscut”. Borges ne-a pus în gardă împotriva visului unei hărţi la scara unu, deoarece ocunoaşte re care „ar acoperi” lumea ar fi la fel de profund obscură ca lumea însăşi. *Câştigul* de cunoaştere pe care-l permit mobilele imuabile provine tocmai din aceea că harta *nu seamănă deloc* cu teritoriul, menţinând totodată printr-un lanţ continuu de transformări – continuitate întreruptă constant de diferenţa materialelor îmbinate – un mic număr de constante, *pierderea* asemănării se câştigă formidabila eficacitate a lanţurilor de referinţă.

spune despre gaz sau wifi: „referinţă la toate etajele”.

Ceea ce e important, pentru moment, este să remarcăm faptul că parcursul acestor lanţuri de referinţă unde circulă în cele două sensuri aceste mobile imuabile nu s-ar clarifica deloc dacă am introduce prezenţa unei „minţi omeneşti”. Nu ajungi la emoţia dată de Platoul

— ARĂTÂND CĂ REFERINŢA NU ESTE LEGATĂ NICI DE SUBIECTUL CUNOSCĂTOR, NICI DE OBIECTUL CUNOSCUT.

Înalt din Vercors decât dacă nu te îndepărtezi cu niciun pas de reţeaua.com altfel spus, reţeaua ajunge să se întindă tocmai pentru că nu stabileşte niciun fel de raport între *res* şi *intellectus*, dar nu pregetă să arunce punţi între o inscripţie şi următoarea. Aici se află toată bizareria acestei afaceri de cunoaştere, şi motivul pentru care James, cu umorul lui obişnuit, îşi introdusese „teoria *plimbăreaţă* a adevărului” **; în locul unui „salt mortal”, spunea el, între cuvinte şi lucruri, ne găsim mereu, în practică, înaintea unei forme de reptaţie, în acelaşi timp foarte obişnuită şi foarte specială, care merge din documente în documente până la o priză solidă şi sigură, fără să treacă niciodată prin cele două etape obligatorii ale Obiectului şi Subiectului.

Institut Géographique National.

Aluzie la teoria pragmatică a adevărului din *The Meaning of Truth* (1909).

Dacă acest punct a fost înţeles bine, se vede că lanţurile de referinţă trasează în teritoriu un fel special de reţea care menţine constante, cu condiţia de a termina la fiecare pas cu tentaţia asemănării, pentru a obţine în cele din urmă o deplasare ce pare (e foarte important!) să provină dintr-o identitate şi să se îndrepte către o identitate, în pofida prăpastiei neasemănărilor. Dacă nu urmăreşti îndeaproape documentele care se aliniază unele în spatele altora în cele două sensuri, ai impresia că acele mobile imuabile sunt de-a dreptul miraculoase! Este adevărat că la început avem în faţa ochilor, de îndată ce deschid harta şi o *raportez* la peisaj – niciodată „în mod direct” desigur, ci prin intermediul însemnelor şi după

toată strofocarea cu pricina –, o formă de transsubstanţiere: semnele înscrise pe hârtia plastifiată *se încarcă* progresiv – pe măsură ce parcurg suficiente du-te-vino-uri – cu anumite proprietăţi ale Muntelui Aiguille şi îmi permit să mă apropii de el. Nu cu toate (voi reveni): nu cu greutatea lui, nu cu mirosul lui, nu cu culoarea, nu cu compoziţia geologică, nu cu dimensiunea la scara unu; iar asta din fericire, căci altfel m-aş învârti ca un titirez sub greutatea lui, strivit ca-n fanteziile lui Borges. Invers, harta reuşește *să extragă* din Muntele Aiguille un anumit număr de trăsături remarcabile, extragere facilitată de altfel de semeţia falezelor lui verticale, care-l fac atât de „recognoscibil”, ca şi cum ar fi deja un fel de semnal costier predecupat pentru înscrierea în ghid.

Se vede aşadar că pentru a capta originalitatea unui lanţ de referinţă, nu ne putem limita niciodată la două puncte extreme, harta şi Muntele Aiguille, semnul şi lucrul care nu sunt decât puncte de reper provizorii: am pierde în felul acesta orice beneficiu al „punerii în reţea”. Nu, o întreagă serie de puncte, în cursul du-te-vino-ului, permite verificarea calităţii cunoştinţelor, şi tocmai de aceea o numesc un lanţ sau o înlănţuire. Pentru a-i surprinde bine întinderea, trebuie mai degrabă să imaginezi un mijloc de transport straniu a cărui mişcare continuă de du-te-vino de-a lungul unui cablu fragil – cu atât mai continuu cu cât va fi discontinuu, sărind de la un medium la altul! – încarcă treptat harta cu o minusculă porţiune de teritoriu şi extrage din teritoriu o încărcătură completă de semne. (Găsim de altfel acest avertisment în legendă: „În cazul în care traseul de pe hartă diferă de marcajul de pe teren, este recomandat să-l urmaţi pe ultimul!”; şi mai departe: „Utilizatorii acestei hărţi sunt rugaţi să aducă la cunoştinţa Institutului Naţional de Geografie erorile sau omisiunile pe care le-au constatat.”) Nicio îndoială: a referi, aşa cum ne spune etimologia, înseamnă întotdeauna *a raporta*.

Chiar dacă nu există niciun miracol aici, trebuie totuşi să admirăm o operaţie ce rezumă, adună,

deturnează şi compactează sute de oameni-ani[11], dar şi unele dintre întreprinderile omeneşti cele mai inovatoare, îndrăzneţe, încăpăţânate, costisitoare. Pentru a ne convinge, să acceptăm să măsurăm prin gândire preţul care a trebuit să fie plătit în birocraţie, în orologii atomice, în lansări de sateliţi, în standardizări, pentru a obţine prin suprapunere lejerul „clic clic clic” al unui gps în căutarea „acoperirii” sale cu trei sateliţi. (Venerabila mea hartă a statului-major menţionează ţanţoşă pe copertă: „Compatibilă cu gps”, siglă nouă care dovedeşte că printr-o muncă imensă am reuşit să adăugăm, cu mari cheltuieli, un nou strat de normalizare, pentru „a securiza” şi mai mult parcursul drumeţilor.) Istoricii ştiinţelor au petrecut mult timp urmărind invenţia, expunerea, întinderea, întreţinerea, diseminarea acestor tipuri de „teleferice” care permit du-te-vino-urile, raportul şi travaliul referinţei. Chiar şi splendida vedere pe care o poţi îmbrăţişa de pe platoul Vercors sfârşeşte prin a mă fascina mai puţin decât umila eficacitate a hărţii 3237 oi.

Trebuie totuşi să ne ferim să transformăm acest cinstit itinerar, această fascinantă plimbare – identificabilă şi descriptibilă empiric de la un capăt la celălalt – într-un mister insondabil ce ar risca să-i ia raţiunii singura şansă de a fi rezonabilă. Nu există, într-adevăr, nicio dificultate de principiu în a face dreptate parcursurilor de referinţă, cu condiţia să acceptăm să considerăm raţiunea nu goală-goluţă, dacă pot spune aşa, ci, dimpotrivă, îmbrăcată, adică instrumentată şi echipată. Din capitolul precedent, ştim că putem considera raţiunea cu sau fără reţelele sale; în afara reţelei, am înţeles foarte bine, ea nu poate fi atribuită: n-are mai mult sens decât harta 3237 ot împăturită în fùndul unei biblioteci, sau decât un marcaj de lemn vopsit din magazia direcţiunii departamentale de turism din Isère înainte de a fi scos şi implântat în pământ; dar, desigur, odată reîncorporată, reinserată, reînsoţită, rearticulată în reţelele care-i dau sens, raţiunea în sens de

11 Om-an este o unitate de măsură a muncii efectuate de un om într-un an.

referinţă desemnează în acelaşi timp o serie de discontinuităţi, de hiatusuri, de paşi, de salturi dintre care fiecare separă o etapă de următoarea, şi rezultatul unei continuităţi care permite accesul.

Traseul acestor lanţuri ne va permite acum să scuturăm noţiunea curentă de corespondenţă. Într-adevăr, ceea ce numim de obicei „mintea cunoscătoare" şi „obiectul cunoscut" nu sunt cele două extremităţi de care se agaţă lanţul, ci sunt produse *amândouă* pornind de la alungirea şi intensificarea lui. Minte cunoscătoare şi lucru cunoscut nu sunt deloc ceea ce leagă împreună, printr-un misterios viaductactivitatea de cunoaştere, ci rezultatul progresiv al extinderii lanţurilor de referinţă. De fapt, dacă folosim atât de uşor noţiunea de „corespondenţă" între cele două, este pentru că mintea şi lucrul provin din *aceeaşi operaţie*, la fel ca stema şi banul aceleiaşi monede. Totul se petrece ca şi cum am putea „culege" minte savantă şi lucru ştiut în fiecare punct al reţelelor de cunoaştere echipată – aşa cum, dacă metafora nu e prea prozaică, am face cu cauciucul care se scurge dintr-un arbore de cauciuc căruia i s-a dat cep. În mod paradoxal, sau ne concentrăm asupra extremităţilor (lucru cunoscut şi subiect cunoscător) şi nu vedem nimic din lanţul care nu se va mai putea extinde, sau ne concentrăm asupra lanţului: lucrul cunoscut şi subiectul cunoscător dispar, dar lanţul se va putea extinde. Nimic anormal aici, toţi ghizii montani ştiu asta: cel care echipează un drum de excursie, care instalează o potecă pe o faleză, realizează *prin aceeaşi acţiune* un munte în sfârşit accesibil, la fel ca şi pe excursionistul sau căţărătorul *capabili* să-l înfrunte. Lanţurile de referinţă nu sunt punţi de liane agăţate pe de o parte de minte şi pe de alta de realitate, ci şerpi – de aceea spunem şarpele cunoaşterii! – al căror cap şi coadă se îndepărtează pe măsură ce se lungesc şi se îngroaşă…

NOŢIUNEA de Atenţie, iată fără îndoială o încrengătură care nu CORESPONDENŢĂ OBIECT/ trebuie ratată, o bifurcaţie pe drumul cercetării noastre SUBIECT AMESTECĂ în faţa căreia merită să-ţi dai jos rucsacul şi

să-ţi deschizi DOUĂ PASE – harta cu luare-aminte… Este oare posibil să vorbeşti despre lumea la care referinţa oferă acces altfel decât ca despre această *res* care serveşte drept pandant lui *intellectusî* Ce i se întâmplă numai lumii, ceva care să-i fie propriu? Cum să descrii lucrul prin care *trece* un teritoriu când *nu trece* prin hartă? Aici trebuie să încetinim, întrucât riscăm să facem o nedreptate „lumii" tratând-o ca pe un „lucru cunoscut" – tot aşa cum facem o nedreptate savanţilor tratându-i de „minţi cunoscătoare". Există oare un mod de descriere care să permită considerarea *în acelaşi timp* a existenţilor

— DEVREME CE E LIMPEDE CĂ EXISTENŢII* NU TREC PRIN MOBILE IMUABILE PENTRU

A PERSISTA ÎN FIINŢĂ.

şi a hărţii?

Harta în ori mai degrabă pe – nu: să spunem ca un adaos, o incizie, o precizare, o cută a lumilor? Altfel spus, putem face să apară în acelaşi timp şi lumea, şi harta lumii, fără să le amalgamăm prea repede prin noţiunea de corespondenţă? Dacă principiul cercetării noastre este valid, ştim că această întrebare trebuie pusă sub următoarea formă: este posibil să reperezi un HIATUS0, un pas, un salt, o pasă care să ne permită să definim existenţii *şi* ca o manieră specială de a stabili o continuitate de-a lungul discontinuităţilor? Dacă am fi capabili să le diferenţiem, am avea atunci două moduri distincte ce ar intra apoi în *corespondenţă unul cu celălalt-simţul* comun avea dreptate –, dar numai *după* ce au fost clar *distinse* şi *fără să se confunde* această încrucişare cu adecvarea între un lucru cunoscut şi o minte cunoscătoare – bunul-simţ greşea.

La prima vedere, abia dacă putem discerne încrengătura, într-atât noţiunea de corespondenţă între minte şi lucru a întunecat-o. Şi totuşi, încrucişarea devine din ce în ce mai uşor de detectat pe măsură ce echipăm, îmbrăcăm şi materializăm reţelele producătoare de referinţă şi propria lor traiectorie – care pare cu totul ortogonală la faimoasa

După cum vom vedea mai departe, acest termen vine să-l înlocuiască pe cel de „fiinţare”, în măsura în care „modul de existenţă” este un soi de esenţă a fiinţării, *Dasein*-ul. existentului. Proiectul lucrării lui Latour nu este însă unul fenomenologic, ci epistemologic, o Critică a raţiunii radical reformulate.

relaţie dintre Obiect şi Subiect. Insist asupra acestui punct şi o fac pentru a aminti de ce această antropologie a Modernilor trebuia să înceapă cu etnografia laboratoarelor şi să depindă, mai general, de dezvoltarea SCIENCE STUDIES0.

Într-adevăr, cu cât punem mai mult pe primul plan „plimbarea” referinţei, cu atât apare mai improbabil că aici este vorba despre *însuşi modul* prin care ar trebui să treacă vechiul „lucru cunoscut” pentru a se menţine în existenţă. Căci, în fine, încă nu ştiu încotro se îndreaptă acest Munte Aiguille, dar pentru a se menţine în existenţă, pentru a rămâne acelaşi ieri, astăzi şi mâine, un lucru e sigur: nu sare dintr-un mobil imuabil la altul pentru a discerne, de-a lungul discontinuităţilor materialelor, menţinerea unei constante geometrice compatibile cu înscrierea într-o hartă. Se *menţine* bine, de vreme ce există şi durează şi se impune deopotrivă paşilor mei şi instrumentelor geomorfologilor, dar, în orice caz, greu să te îndoieşti de aşa ceva, întrucât ceea ce se menţine în el şi prin el nu are *aceleaşi* proprietăţi de înscriere, de documentare, de informare ca cele care merg şi vin de-a lungul lanţurilor de referinţă. Îl putem numi „esenţă”, „permanenţă”, „subzistenţă” – îi vom da curând un nume precis –, dar e sigur că nu are acelaşi sens şi nici nu se află în interiorul aceluiaşi tip de reţele precum constantele care permit producerea unei cunoaşteri rectificate – creând simultan, cu titlul *te produse derivate*, o minte obiectivă şi un lucru cunoscut în mod obiectiv. În consecinţă, dacă nu vrem să facem o eroare de categorie magistrală, nu trebuie să confundăm deplasarea mobilelor imuabile de-a lungul cascadelor de referinţă cu deplasarea Muntelui Aiguille de-a lungul drumului său de existenţă.

Este vorba aici despre două traiectorii în mod clar distincte.

Confuzia nu era posibilă decât din cauza unei descrieri atât de imateriale a cunoaşterii încât se putea detaşa fără nicio greutate de reţelele sale, pentru a se lipi în mod misterios cu ceea ce cunoştea atât de bine încât se confunda cu acel lucru – vom înţelege mai târziu cum; de unde această impresie de asemănare între cele două, acest mister al adecvării; şi, de asemenea, această stingherealã în faţa unei asemenea şmecherii, ca şi cum într-un asemenea amalgam ar exista ceva înşelător – ceea ce scepticii au simţit foarte bine, însă fără să ajungă să detecteze cauza acestei insatisfacţii.

Încă o dată, nu putem reveni la obsesia Modernilor pentru singura enigmă a corespondenţei decât cu condiţia materializării travaliului cunoaşterii; de îndată ce-l idealizăm, problema pare să nu se mai pună, de vreme ce încrucişarea dintre cele două moduri se va fi evaporat pur şi simplu. Asta explică incomprehensiunea de durată de care au fost lovite *Science studies*. Nu trebuie văzută aici nicio răutate din partea adversarilor: pentru ei, problema nici măcar nu se pune, din moment ce cunoaşterea nu costă nimic.

Dar de îndată ce începi să scoţi la iveală lanţurile de referinţă, iese la suprafaţă şi extraordinara lor originalitate; şi, în consecinţă, faptul neverosimil de a le cere chiar existenţilor să treacă prin astfel de itinerarii. De îndată ce descrierea devine mai realistă, mai materială, cei mai puţin avizaţi îşi dau seama că este la fel de puţin plauzibil să faci să treacă pe acolo obiectele lumii cum e pentru un elefant să treacă prin cercul îmblânzitorului de lei – sau o cămilă prin urechile acului. Numai după ce ai scos în evidenţă lanţurile de referinţă poate întrebarea metafizică să capete relief: ce se întâmplă cu existenţii? Cum *trec ei*? Iar această nouă întrebare, aici e esenţialul, nu e deloc o înjurătură, o insultă la adresa cunoaşterii echipate, instrumentate şi rectificate, ci numai localizarea

Deşi nu există nicio LIMITĂ LA EXTINDEREA

să care devine în sfârşit precisă.

Pentru că întreaga cercetare depinde de evitarea acestei erori princeps, este important să înţelegem că totuşi cunoaşterea nu e limitată – cu atât mai puţin de cadrele subiective ale minţii omeneşti! Istoricii şi sociologii ştiinţelor studiază de ani de zile extinderea reţelelor de referinţă şi au crezut mereu că acestea sunt capabile să-şi extindă influenţa – cu condiţia, desigur, de a stabili costurile, de a le da timp, de a inventa echipamente adaptate, de a reuni grupul pertinent de specialişti – fără să uite să asigure finanţarea tuturor acestor impedimente. Cât despre limitele minţii, nu le găsim nicăieri, din moment ce, dacă închizi un savant într-un „punct de vedere limitat”, într-un *standpoint*, va găsi imediat o duzină de dispozitive capabile *să deplaseze* punctul de vedere prin inventarea-unul instrument, a unei misiuni, a unui proiect de cercetare, a unei colecţii, a unui test experimental bine lucrat. *A deplasa punctul de vedere*, iată care e cea mai mare calitate a lanţurilor de referinţă: teoria relativităţii îi permite cosmologului să circule până la capătul galaxiilor fără să-şi părăsească biroul de la Observatorul din Paris, la fel de sigur pe cât ştiu unde mă aflu în Vercors datorită hărţii statului-major. În acest sens, cunoaşterea savantă este chiar *fără limită*.

Şi totuşi, există o limită care o urmează pretutindeni unde ea se întinde, dar care e întrucâtva *interioară* expansiunii ei. Încă o dată, urmărirea traiectoriilor ei furnizează un mijloc de reperaj mai bun al acestei graniţe interne: oricât de departe ajung, oricât de bine echipate ar fi, oricât de fine le-ar fi verigile, oricât de completă le-ar fi „acoperirea”, oricât de competenţi le-ar fi operatorii, lanţurile de referinţă nu pot în niciun caz să *se substituie* lucrurilor pe care le cunosc. Nicidecum pentru că ceea ce este cunoscut „ar scăpa” în principiu cunoaşterii şi ar rezida într-o lume „a lui”, pe veci inaccesibilă – ci pur şi simplu pentru că existenţii *merg şi ei* undeva, dar *în altă parte*, cu o altă *viteză*, în alt *ritm*, şi pentru că posedă o cu

totul altă *ţinută*. Lucrurile nu există „în sine”, ele *îşi aparţin lorşi* asta nu-i deloc acelaşi lucru. Cât despre cunoaştere, asta nu înseamnă că e privată de acces. Dimpotrivă, are un acces perfect la tot ce cuprinde ca reţea şi ca raţiune. Nu există deci, la drept vorbind, un *dincolo* al cunoaşterii: sau este un dincolo – de-a lungul unei *alte* traiectorii decât cea a lanţurilor de referinţă – şi atunci nu mai e vorba *deloc* despre cunoaştere echipată şi rectificată; sau există mereu acces la ea – printr-o nouă metodă, un nou instrument, un nou calcul – iar atunci ne aflăm *în* limitele cunoaşterii, şi deloc dincolo. Cei care vor să umilească ştiinţele printr-o cunoaştere „superioară” sau „mai intimă” se comportă ca nişte oameni care ar vrea să acceadă la ceva fără să pună la punct calea…

Etnologa găseşte chiar comică această plângere continuă inventată de CRI. TICĂ°: „De vreme ce accedem la lucrurile cunoscute printr-un drum, înseamnă că ele sunt inaccesibile şi incognoscibile în ele însele”. Îi vine să le răspundă: „Dar de ce vă plângeţi de vreme ce aveţi deja acces la ele?” – „Păi da, se tânguie ei, dar asta înseamnă că nu le percepem «în ele însele», aşa cum ar fi «fără noi»”. – „Dar, din fericire, de vreme ce vreţi să vă apropiaţi de ele, dacă vreţi ca ele să fie «fără dumneavoastră», atunci de ce nu încetaţi să vreţi să aveţi acces la ele?” Alt geamăt: „Pentru că am pierde atunci posibilitatea de a le cunoaşte”. Suspin de agasare al etnologei: „E ca şi cum v-aţi felicita că există o cărare care duce la Muntele Aiguille, pentru ca apoi să vă plângeţi că vi s-a dat voie să urcaţi până acolo…”. Critica se comportă ca aceşti turişti blazaţi care ar vrea să acceadă cu uşurinţă la teritoriile cele mai virgine, cu condiţia să nu dea peste alţi turişti…

Gândindu-se bine, etnologa înţelege de ce există în această inconsecvenţă a criticii simptomul unui fenomen foarte diferit: într-adevăr, noţiunea de „lucru cunoscut” nu epuizează ceea ce se poate spune despre lume. Nicidecum pentru că savanţii ar fi „limitaţi” în cunoaşterea lucrurilor rămase incognoscibile, de vreme ce au un acces foarte uşor la ele şi le cunosc admirabil, ci pentru că expresia de

„cunoaştere obiectivă” desemnează (cu condiţia de a o materializa) un itinerar, un acces, o mişcare ce se va încrucişa cu alte tipuri de mişcare la care nu poate fi redusă şi pe care nu le poate reduce. Această impresie că există mereu ceva *în plus* faţă de cunoscut în lucrul cunoscut nu trimite deloc la incognoscibil (plângerea criticii nu e cu nimic justificată), ci *prezenţa celorlalte moduri* a căror demnitate epistemologia, în ciuda oricăror eforturi, n-a recunoscut-o niciodată.Cunoaşterea are priză la orice, merge pretutindeni, dar în modul ei.

Nu este un DOMENIU0 căruia ar trebui să-i limităm sau să-i permitem expansiunea. Este o reţea care desenează o traiectorie proprie, alături de alte traiectorii, altfel calificate, cu care într-adevăr nu încetează să se intersecteze.

Şi abia acum putem vorbi din nou de *corespondenţă* – EXISTĂ DOUĂ MODURI dar acest „co-răspuns” nu mai e deloc cel dintre „mintea DE EXISTENTĂ CARE Îşi omenească” şi „lume” Nu, regăsim o corespondenţă CO-RĂSPUND. Încordată, dificilă, ritmată, plină de surprize şi de suspans între, pe de o parte, riscul luat de existenţi pentru a se repeta de-a lungul seriei de transformări, şi riscul luat de constante pentru a se menţine de-a lungul unei alte serii, nu mai puţin vertiginoase, de transformări. Da, cele două serii îşi întrerăspund uneori; dar nu mereu. Dacă e adevărat că trebuie să fim doi pentru a dansa tango, este de asemenea adevărat că n-are niciun sens să vorbeşti despre *dublu răspuns* dacă nu există la început două mişcări care îşi vor întrerăspunde mai apoi – şi-şi vor înmulţi adesea paşii greşiţi. Ideea canonică de cunoaştere obiectivă nu ia niciodată în considerare nenumăratele rateuri ale acestei coregrafii.

Trebuie aşadar ÎNREGISTRATE NOI CONDIŢII DE REUŞITĂ-Ce se întâmplă atunci cu condiţiile de reuşită despre care am spus că permit definirea unui mod? Putem vorbi fără să cădem în ridicol despre „veridicitatea specifică Muntelui Aiguille”? Desigur, pentru că e vorba să recunoaştem paşi şi pase. A se menţine în existenţă, a fi

mai degrabă decât a nu mai fi, aceasta este probabil una dintre componentele – poate cea mai importantă – a ceea ce numim în mod comun „fals” şi „adevărat”. În consecinţă, în loc să avem, pe de-o parte, un limbaj care ar spune adevăratul şi falsul – dar fără să poată urma reţelele de referinţă – şi, pe de altă parte, „lucruri” enunţate care s-ar mulţumi să verifice enunţurile prin simpla lor prezenţă sau absenţă, este mai fertil să abandonăm cele două noţiuni de „cuvânt” şi „lucru” şi să nu mai vorbim decât despre moduri de existenţă, toate reale şi toate capabile de adevăr sau de falsitate – dar fiecare în funcţie de un anume tip de veridicitate.

Aici vom începe să înţelegem de ce cercetarea noastră se referă la moduri de *existenţă*. La prima vedere, acordarea termenului de existenţă celor două traiectorii care se încrucişează poate să mire, din moment ce tradiţia pe care întrebuinţarea termenului o moşteneşte afirmă mai degrabă că există pe de o parte „existenţi” – de pildă, Muntele Aiguille – şi pe de alta cunoaşterea care spune, atunci când e bine condusă, adevărul sau falsitatea lor. Or, noi urmează să contestăm tocmai pertinenţa acestei *împărţiri a sarcinilor*. Aceasta este prost făcută, de două ori: i se oferă cunoaşterii echipate în acelaşi timp prea mult şi prea puţin, dar şi obiectului cunoscut. Prea mult primei: se deplasează pretutindeni fără să ştie cum; nu destul, de vreme ce nu are mijloacele pentru a stabili locurile de acces. Prea puţin celui de-al doilea căruia nu-i mai rămâne nimic de făcut decât să fie în mod stupid acolo*, aşteptând să fie cunoscut; prea mult, din moment ce el singur trebuie să valideze ceea ce se spune despre el, fără să implice cunoaşterea însăşi. Pentru a evita astfel de erori de categorie, va trebui să propunem un alt fel de tranzacţie, cea mai grea poate dintre reprezentările diplomatice care au să vină: ar trebui să acordăm noţiunea de mod de existenţă cu travaliul referinţei şi, invers, să le recunoaştem existenţilor capacitatea de a fi adevăraţi sau falşi, sau, cel puţin, după cum vom vedea, de a fi ARTICULAŢI0 în felul lor.

Mi se pare, dacă nu mă înşel cu totul, că acest exemplu al Pasului de f Aiguille ne va permite să străbatem o strâmtoare care comandă întreg Platoul…

*„Être stupidemen*t la în text. Aluzia la traducerea franceză a JDzw-ului (*„etre-la”*) este evidentă. Într-adevăr, am încercat să inversăm inversiunea şi să redescriem peisajul incluzând de-acum cel puţin *două tipuri* de deplasări distincte: cea prin care muntele merge pe drumul lui şi cea la fel de venerabilă, interesantă, demnă, dar diferită, prin care cunoaştem muntele. Lumea este articulată. Cunoaşterea, de asemenea. Cele două îşi co-răspund uneori – dar nu mereu. E aici ceva ce sperie simţul comun? Ce pare imposibil de cerut, ce abuzează intuiţiile comune? Nu cerem nimic altceva decât să nu se mai confunde teritoriul cu harta, echipamentul unei căi cu faleza pe care o face accesibilă.

Şi totuşi, ne-am complicat sarcina, alegând exemplul unui munte. Distincţia ar fi părut mai simplă cu o fiinţă vie, de pildă cu o pisică. Când un filosof analitic afirmă că trebuie stabilită o „corespondenţă” între enunţul „pisica se află pe preş” şi prezenţa respectivei pisici pe respectivul preş pentru a putea valida valoarea de adevăr a enunţului, are desigur dreptate (deşi descrie destul de prost plimbarea unui lanţ de referinţă prin numai doi termeni). Dar el uită să vorbească despre această *altă corespondenţă* importantă în alt fel *pentru pisică*, cea care îi permite să existe în timpul t + 1 după ce a existat în timpul t. Avem aici o valoare de adevăr la care ţine pisica – în toate sensurile cuvântului „a ţine”! Există aici un hiatus pe care trebuie să-l străbată şi pe care orice fiinţă vie trebuie să-l treacă cu frică şi cutremur. Pe lângă acest salt atât de special al unui enunţ verificat de o stare de lucruri, există mereu această *altă pasă*, la fel de vertiginoasă, la fel de demnă de atenţie, a stării de lucruri care rămâne asemănătoare cu sine de-a lungul testului subzistenţei.

De ce filosofului analitic nu-i pasă decât de prăpastia de trecut pentru a arunca pisica (moartă) în curtea vecinului, şi nu de locul pe unde pisica lui trebuie să treacă

pentru a rămâne pe preş? (Pentru a spune tot, ar trebui să ne interesăm şi de pasa, mult mai greu de dramatizat, care face să dureze chiar preşul!) Da, există o *corespondenţă*, dar această frumoasă vocabulă trebuie să desemneze raportul pe care-l au cele *două* treceri riscante, şi nu doar prima.

În acest stadiu, nu-i cer cititorului să fie convins, ci – CARE VOR AUTORIZA O numai să accepte proiectul unei cercetări asupra modurilor ALTĂ REPARTIZARE ÎNTRE *de existenţă*, cercetare care va proceda din aproape în LIMBAJ ŞI EXISTENŢĂ – aproape cu alte încrucişări, ca de pildă cu enigma cunoaşterii care obliga la separarea abuzivă a „condiţiilor de adevăr”, pe de o parte, şi „existenţa”, pe de cealaltă. Dacă cititorul găseşte de-a dreptul bizar să traseze imaginar drumul strâmt pe unde circulă referinţa, şi chiar mai bizar să vorbească despre „reţeaua” în care circulă un munte pentru a se menţine în existenţă, asta se întâmplă pentru că a măsurat prost întunericul în care te găseşti aruncat imediat ce te laşi legănat de basmul celor doi câini de faianţă: o limbă care spune lucruri, însoţind cunoaşterea obiectivă în lanţurile de referinţă, *acordânduA* demnitatea ontologică a unui mod de existenţă, dar *refuzând* să te substitui, printr-o

Aluzie la titlul lucrării lui Søren Kierkegaard, publicată în 1843.

Interpolare prea tentantă, lucrului pe care ea, cunoaşterea obiectivă, reuşește să-l cunoască, trebuie să fie posibilă desenarea unui alt peisaj. În orice caz, vrem să ne plasăm într-o poziţie care să ne permită să celebrăm în acelaşi timp Muntele Aiguille şi harta Muntelui Aiguille, fără să-i uităm nici pe unul, nici pe cealaltă, fără să-i reducem pe unul la altul.

— FOARTE CLARĂ ÎN Dacă trebuie să acordăm studiilor de laborator o EXEMPLUL PRINCEPS AL asemenea importanţă, e pentru că aici vedem cel mai LABORATORULUI, bine în ce măsură este atât de rar şi de complicat să stabileşti o corespondenţă între cele două moduri, ceea ce ideea unei *adecvatio rei et intellectus*

disimula cu totul. Într-adevăr, demonstraţia ar fi fost şi mai simplă dacă, în locul unui exemplu din cartografie – o ştiinţă atât de veche, de bine împământenită şi instituţionalizată încât e aproape imposibil să mai scoţi la iveală dispunerea reţelei sale – am fi ales, aşa cum se întâmplă de obicei în istoria ştiinţelor, o descoperire *în curs de desfăşurare*. Să luăm exemplul unui laborator de drojdie. E imposibil să ne limităm la două segmente de-a lungul lanţului, precum în cazul pisicii şi al proverbialului ei preş. Drojdiile de bere nu fuseseră deloc pregătite să devină materialul experimental prin care „drojdierii” din Bordeaux le-au făcut apte de a fi cunoscute. Drojdiile doar fermentează strugurii de când există struguri, şi mustul de struguri de când există agricultori, dar ele încă nu fermentaseră creiere, nici nu contribuiseră la scrierea de postere şi de articole. Niciodată nu suportaseră această surprinzătoare transformare care constă în a deveni *vizibile* în ochii unui microscopist, în a deveni apte de a fi transformate atât de mult, încât profilul lor se desenează acum pe fondul alb al cutiei lui Petri. Niciodată nu înţepeniseră în drumul existenţei lor prin efectul unei congelări reglate şi calibrate graţie unui frigider mare a cărui deschidere şi închidere organizează viaţa unui întreg laborator. Or, după câţiva ani, în ciuda tuturor problemelor pe care riscă să le pună artificialitatea noilor lor condiţii, drojdiile devin apte să producă documente, să-i înveţe pe drojdieri să le recunoască, să ofere informaţii despre ele însele, iar fiecare drojdie se găseşte (cum să spun altfel?) „îmbarcată” în acest du-te-vino despre care am vorbit mai înainte, din moment ce în multe dintre etapele lor ele au acum atât banul, cât şi stema – documentul şi materialul experimental –, care le permit să participe la traiectoria, în fiecare zi mai rapidă, a referinţei. Fiecare drojdie a devenit, în parte, una dintre numeroasele etape în cursa către cunoaşterea instrumentată (doar în parte, căci ele continuă să-şi urmeze propriile lor căi). Cum să te îndoieşti că aici se găseşte o încrengătură decisivă în drumul existenţei lor? Un *eveniment* atât pentru ele, *cât şi* pentru

drojdieri?

Avem aşadar aici, încercând să ne dăm seama cum tratează un laborator nişte lucruri pe care a ales să le angajeze în destinul obiectivităţii, un exemplu a ceea ce înseamnă, pentru două moduri de existenţă, să se încrucişeze treptat; să-şi corespundă progresiv; iar această realitate este specifică, *sui generis*, Să nu ne grăbim să spunem că ea mobilizează obligatoriu fie lucruri, fie cuvinte, fie o anume aplicaţie a acestora din urmă la primele. Am pierde tot ce am câştigat până acum în demersul nostru de explorare şi am uita că unul dintre efectele referinţei este de a da naştere, în acelaşi timp, la un tip de obiect cunoscut şi la un tip de subiect cunoscător, la fiecare dintre extremităţile sale; obiect şi subiect nu mai sunt atunci cauzele, ci numai *consecinţele* extinderii unor astfel de lanţuri şi într-o oarecare măsură produsele lor. Cu cât aceste lanţuri se alungesc, se îngroaşă, se instrumentează, cu atât „există” obiectivitate şi „există” cunoaştere obiectivă care circulă în lume la dispoziţia locutorilor care doresc să se conecteze sau să se aboneze la ea.

Se vede bine, în acest gen de exemple, că atâta vreme cât durează evenimentul descoperirii, niciun cercetător nu ignoră ceea ce poate fi periculos în stabilirea unei corespondenţe între dinamica lucrurilor şi travaliul referinţei. Toţi ştiu că sunt transformaţi de către eveniment, ei şi lucrurile asupra cărora, după atâtea rateuri, au în sfârşit priză – cu condiţia de a le cuprinde ferm de-a lungul întregului drum al experimentării, al modelizării, al recreării, al calculului. Pericolul de a „rata corespondenţa” este ceea ce-l sperie mereu pe cercetătorul aflat la post. Ar trebui să avanseze următorul argument cu mai multă diplomaţie decât cea de care suntem noi acum în stare, dar eroarea de categorie ar fi să creadă că lumea *de dinaintea* invenţiei cunoaşterii era *deja* „făcută din „cunoaştere obiectivă. Ceea ce nu ne împiedică (dimpotrivă, ne permite!) să spunem că, după amplasarea lanţurilor de referinţă şi după ce s-au încărcat treptat cu

realitate, da, fără îndoială, există realitate obiectivă şi subiecţi savanţi capabili să o gândească.

N-a spus oare cel mai celebru dintre ei că „cel mai de neînţeles lucru din lume este faptul că lumea poate fi înţeleasă”? A doua parte a aforismului e adevărată, fără dubiu: lumea este comprehensibilă. Dar Einstein se înşela spunând că aşa ceva e de neînţeles. Niciun mister aici, niciun miracol: o succesiune de evenimente riscante unde vedem apărând în fiecare punct dubla discontinuitate a reproducerii lumii şi a extinderii referinţei, la fel ca şi acest „pas în doi” prin care este ajustată întâlnirea cu „colectivele de gândire”, pentru a relua frumoasa expresie a lui Ludwig Fleck. Surpriza cunoaşterii care-l marchează atât pe savantul transformat de propria lui descoperire, cât şi obiectul cunoscut perceput de către savant, trebuie înţeleasă pornind de la astfel de evenimente colective.

Înaintea de a cădea în vria disputei dintre realism şi CONSTRUCTIVISM0, cei care se pregătesc să strâmbe din nas să se întrebe mai întâi dacă pot asigura într-adevăr garanţiile cunoaşterii, *privând-v* de ocazia de a se considera un mod de existenţă *complet în genul lui*. Este oare atât de lăudabil să vorbeşti despre ceva negând mai întâi că este vorba despre o realitate *sui generist* că singura realitate pe care ştiinţa o poate capta este exact aceeaşi de dinainte de cunoaştere? Că nu s-a schimbat nimic? Cum? Toată munca asta *degeaba* – ontologic degeaba? Nu e sigur c-ar fi util în apărarea instituţiei ştiinţelor să facem să dispară admirabilul contrast extras în lume prin inventarea cunoaşterii obiective.

Dar e prea devreme pentru a formula propuneri de pace în ceea ce devine inevitabil un subiect de dispută cu cei care ţin la cunoaştere ca la o valoare supremă (şi au dreptate să facă asta, aşa cum am văzut în introducere, chiar dacă greşesc în privinţa desenului instituţiei menite să o protejeze).

De UNDE PROEMINENŢA N-am rezolvat încă problema cunoaşterii? Sigur UNUI NOU MOD DE că nu, dar am început să desţelenim intersecţia pe care

EXISTENŢĂ: [rep] PENTRU noţiunea de adecvare o acoperise cu o tufă de mărăcini.

REPRODUCERE – Sau cel puţin am reuşit să punem o pană între două moduri, ceea ce ne-a permis să redefinim, de astă dată în mod pozitiv, noţiunea de corespondenţă.

Aşa cum am făcut până acum, o să ne înfigem şi noi micii stâlpi indicatori şi o să marcăm pe aceste drumuri pentru excursionişti încrucişarea a cărei importanţă tocmai am subliniat-o. Să numim aşadar [rep] REPRODUCERE0 (insistând pe „re" din re-producere) modul de existenţă prin care o entitate oarecare străbate hiatusul repetiţiei sale, definind astfel, din etapă în etapă, o anumită traiectorie, totul supunându-se condiţiilor de reuşită foarte exigente: a fi sau a nu mai fi! Fără nicio surpriză, să notăm [ref] (pentru REFERINŢĂ0) stabilirea lanţurilor definite de hiatusul dintre două forme de naturi diferite şi a căror condiţie de reuşită constă în descoperirea unei constante care se menţine de-a lungul acestor prăpăstii succesive, desenând o altă formă de traiectorie care permite accesul la depărtări prin căptuşirea traseului cu mişcarea în dublu sens a mobilelor imuabile.

Cititorul va putea evalua mai bine întreaga dificultate a unei antropologii a Modernilor dacă încearcă să compare încrucişarea [REP REF] pe care tocmai am scos-o la iveală cu ceea ce cvasitotalitatea reprezentărilor oficiale ale problemei cunoaşterii desemna ca fiind raportul dintre „mintea cunoscătoare" şi un „lucru cunoscut". Nu există într-adevăr *niciun fel de asemănare* între ciudatul amalgam dintre un Subiect şi un Obiect şi ceea ce putem aştepta de la legăturile riscante între reproducerea [rep] şi referinţa [ref]. (Când va trebui să precizăm termeni ambigui care aparţin mai multor moduri, vom lua obiceiul să-i specificăm indicând sigla prepoziţiei lor.) Câte investiţii totuşi în acest raport! Câtă teamă la ideea că podul s-ar putea dărâma! Un subiect poate cunoaşte un obiect? Da; nu; nu mereu; niciodată; niciodată în

întregime; poate asimptotic; ca într-o oglindă; numai prin barele închisorii limbajului. Or, dacă am reperat mişcarea acestor moduri, figura „subiectului” lipseşte cu desăvârşire (prin ce este [ref] un „subiect cunoscător”? – este o reţea de instrumente şi de formalisme care produce la extremităţile ei cunoştinţe şi cunoscători), iar figura obiectului încă şi mai mult (prin ce este [ref] un „obiect de cunoscut”? – are altceva de făcut!). În cele din urmă, nu mai există Subiect şi Obiect, ci un subiect cunoscător şi un obiect cunoscut, rezultate gemene ale extinderii cunoaşterii dovedite – nu-i de mirare că ele îşi seamănă şi îşi corespund, pentru că sunt aceleaşi, numărate de două ori! Asupra niciunei alte încrucişări decalajul nu este atât de mare ca între teoretizările Modernilor şi practicile lor. Şi n-ar fi nimic (la urma urmei, putem supravieţui foarte bine fără să explicăm ce facem) dacă acest decalaj n-ar fi aruncat într-un întuneric adânc tot restul, printr-un fel de efect de cascadă pe care, în capitolul următor, va trebui să-l urmărim de la izvor.

Dacă ne mirăm că Modernii nu au întreţinut cu mai multă grijă, prin instituţii foarte elaborate, o încrucişare ce pare atât de importantă pentru menţinerea lor, aceasta se întâmplă deoarece e nevoie de foarte puţin, uneori chiar din cauza succesului ei, pentru ca încrucişarea să dispară. Am înţeles deja, există drumuri de referinţă aşa cum există reţele de gaz şau de telefonie mobilă: odată ce se află la locul lor, nimănui (cu excepţia celor însărcinaţi să le întreţină) nu-i pasă de celălalt sens al cuvântului reţea (acela de asociaţii eterogene necesare pentru implementarea lor). Ajunge aşadar să „te abonezi” la lanţurile de referinţă, să te obişnuieşti cu ele, pentru ca grosimea lor, materialitatea lor, echipamentul lor să dispară şi toate discontinuităţile necesare pentru ca reţelele să poată fi urmărite de-a lungul „plimbării” lor să se evapore: după ce toate etapele intermediare vor fi dispărut, nu vom mai lua în considerare decât cele două extremităţi: mintea şi lumea. Ca şi cum n-ar mai fi nevoie de nicio transformare, de nicio pasă, de nicio

discontinuitate. Ce-i mai rău este că lucrurile stau chiar aşa – dar numai odată ce reţeaua este bine stabilită şi întreţinută permanent. Atunci, în fine, subiectul *are* obiect, aşa cum bucătarul *are* gaz la toate etajele.

ŞI A UNEI ÎNCRUCIŞĂRI [REP-REF] GREU DE ŢINUT LA SUPRAFAŢĂ – Chiar în acest moment apare acest soi de Geniu Rău care aşteaptă, pentru a interveni, ca lanţurile de referinţă să se desfăşoare şi să se stabilizeze. O să numim acest drac, prin aluzie la mouse-ul calculatorului, DUBLU-Cuc° (notat [DC]). Pornind de la o experienţă foarte exactă – referinţa permite accesul –, acest Geniu Rău vă va şopti la ureche că ar fi mult mai bine să beneficiaţi de acces gratuit, indiscutabil şi imediat la informaţia pură şi *jură transformare*. Or, dacă, din nefericire, acest ideal de gratuitate totală ar servi drept etalon pentru a judeca drept adevărat sau fals, atunci *totul ar deveni mincinos*, *inclusiv* ştiinţele. Nici nu-i de mirare, pentru că ar însemna să cerem imposibilul: o deplasare *jură niciun fel de transformare* – în afara simplei TRANSLAŢII0. Dacă faceţi singurul şi unicul test al adevărului din orice mediere, din orice salt, hiatus, pasă, atunci cu toţii, savanţi, ingineri, preoţi, vraci, artişti, negustori, bucătari, fără să-i uităm pe politicieni, pe judecători şi pe moralişti, deveniţi manipulatori şi trişori, din moment ce mâinile vă sunt murdare de toate operaţiile pe care le-aţi efectuat pentru a menţine în stare bună reţelele care dau sens practicilor dumneavoastră. Veţi fi acuzaţi mereu că treceţi prin eterogen pentru a obţine omogenul, că introduceţi discontinuităţi scandaloase în ceea ce ar trebui să fie neted şi continuu. O să fiţi prinşi cu mâţa-n sac; veţi fi minţit deci.

— MAI ALES CÂND TREBUIE SĂ REZIŞTI LA IZBUCNIREA DUBLU-CLICULUI.

Printr-o periculoasă inversiune a celor două sensuri ale cuvântului REŢEA0, Dublu-Clic a început să răspândească peste tot o acuzaţie de iraţionalitate asupra a tot ceea ce are nevoie, pentru a discerne ce este adevărat de ce e fals, de un anumit număr de operaţii de

transformare sau de TRADUCERI0 – operaţii care sunt totuşi, am înţeles deja, raţiunea însăşi. Ca şi cum acuzatorul ar avea în faţa lui reţeta pentru a obţine în mod direct, fără nicio mediere, o deplasare capabilă de a se deplasa de la o identitate la o identitate printr-o identitate. Mai mult, printr-o perversitate ale cărei origini va trebui să le înţelegem mai târziu, acest drac (fiindcă este într-adevăr un drac!) a început să-i stigmatizeze, prin apelativul de „RELATIVIŞTI0”, pe aceia care vor ca raţiunea să plătească în reţele mijloacele de a se extinde. Fără să vadă că poziţia inversă, aceea care pretinde că există deplasări fără transformare, n-ar merita decât eticheta de „absolutism”. Vrem să nu ne înşelăm, vrem să putem spune că un lucru e raţional şi un altul iraţional, un lucru e adevărat şi un altul fals, dar mai ales nu vrem să ne înşelăm asupra înşelăciunii înseşi în aşa hal încât să îmbrăţişăm absolutismul! Pretinzând că dăm tuturor formelor de veridicitate un model unic şi inaccesibil – deplasarea fără transformare, raţiunea fără reţea acest Geniu Rău ar face, prin contrast, ca toate celelalte distincţii dintre adevărat şi fals să fie iraţionale şi arbitrare.

Specialista în etnologie trebuie să înveţe de la Moderni să se protejeze de Dublu-Clic. Lupta împotriva relativismului riscă, dacă Modernii nu-s atenţi, să şteargă, să acopere unul câte unul tipurile de veridicitate necesare exerciţiului vieţii civilizate – şi pentru a începe, paradox în paradox, chiar activitatea ştiinţifică, devenită neatribuibilă. Trebuie să înveţi să găseşti în RELATIVISM0, sau mai degrabă în RELAŢIONISM0, adică în stabilirea *reţelelor de relaţie*fragilul ajutor care ne va permite să înaintăm în cercetare, tatonând fără a ne rătăci prea tare. Dacă definim, în mod foarte canonic, istoria modernismului ca „apariţia şi extinderea regatului Raţiunii”, înţelegem că sensul, acestei istorii, după cum numim „Raţiune” extinderea informaţiei Dublu-Clic sau menţinerea încăpăţânată a surselor distincte ale adevărului, nu va fi acelaşi. În primul caz, cu cât eşti mai modernist, cu atât

vei seca toate izvoarele, cu excepţia unuia pe care-l vei păstra – şi care nu există. În celălalt caz, cu cât te gândeşti să devii în sfârşit „hotărât modern”, cu atât mai puţin vei confunda sursele de veridicitate… Acestea sunt cele două istorii alternative al căror fir va trebui să învăţăm să-l depănăm. Dacă există vreo sursă de eroare căreia trebuie să putem să-i punem capăt, atunci aceasta este cea care pretinde să lichideze eroarea făcând ca toate practicile să fie iraţionale şi arbitrare – şi mai întâi, pe cele ale ştiinţelor!

patru

A ÎNVĂŢA SĂ FACI LOC

Pentru a face destul loc diferitelor moduri – trebuie mai întâi să percepi existenţii conform modului de reproducere [rep] făcând din acest mod o traiectorie printre altele pentru a evita ciudata noţiune a unui spaţiu material invaziv.

Dacă celor care au ocupat tot spaţiul le lipseşte totuşi locul e pentru că n-au putut să dezamălgameze noţiunea de materie – printr-o bună întrebuinţare a încrucişării [rep-ref].

Or, de îndată ce începem să distingem două sensuri ale cuvântului „formă” – forma care menţine constantele şi forma care reduce hiatusul referinţei – începem să obţinem o descriere ne-formalistă a formalismului care este ştearsă, vai, de un al treilea sens al cuvântului „formă”.

În consecinţă, riscăm să ne înşelăm asupra parcursului fiinţelor reproducerii – riscând să confundăm în ideea de materie două parcursuri distincte.

O descriere formalistă a excursiei pe Muntele Aiguille – produce demonstraţia prin absurd a unei dedublări a lucrurilor care ar determina diviziunea în calităţi prime şi secunde.

Dar odată ce originea acestei Bifurcaţâi în calităţi prime şi secunde este bine reperată ea devine o ipoteză prea contrară experienţei şi magia raţionalismului se evaporă pentru că nu se mai pot confunda existenţii cu materia materie care n-ar face dreptate nici lumii, nici

„experienţei trăite”.

Ne vom da seama că dacă Modernii n-au putut lua PENTRU A FACE DESTUL niciodată experienţa diferitelor moduri drept ghid, LOC DIFERITELOR MODURI – asta s-a întâmplat din cauza locului prea mic pentru a le găzdui pe toate; şi mai ales pentru a găzdui traiectoriile a căror autonomie tocmai am recunoscut-o, îndeosebi pe cea numită reproducere [rep]. Din motive pe care vom încerca să le clarificăm în acest capitol – şi, în parte, în următorul –, aceştia au ales să instituie nu un mod, ci un AMALGAM0 între două moduri [REP-REF], pe care totul ar fi trebuit să-l distingă cu multă grijă. Numele cel mai comun al acestui amalgam este acela de „lume materială” sau, mai simplu, de „MATERIE0”. IDEALISMUL0 acestui materialism – spre a folosi cuvinte demodate – este principala trăsătură a antropologiei lor şi primul rezultat al acestei cercetări, cel care le comandă pe toate celelalte.

Pentru a înţelege bine ceea ce urmează, trebuie ca cititorul să se pregătească să nu mai considere această „materie” ca pe un canton al realităţii, ci mai degrabă ca pe cea mai ciudată dintre instituţiile care, în plus, a avut consecinţa nefericită de a crea, prin contrast, un „subiect cunoscător” şi chiar o „minte” capabilă de a ieşi din subiect, proiectând „în afară” o „lume exterioară” – a cărei existenţă a devenit de altfel incertă… Această serie bizară de invenţii i-a făcut pe Moderni opaci la ei înşişi şi, ceea ce-i mai grav, a făcut incomprehensibilă perceperea „celorlalte culturi” care se putuseră dispensa foarte bine şi de „lumea materială”, şi de „subiecţi”.

De altfel, acesta este motivul pentru care antropologia nu a putut niciodată să întâlnească celelalte culturi altfel decât, tocmai, ca pe nişte „CULTURI0”. Pentru a regăsi firul experienţei, pentru a deveni capabili de a învăţa de la cei care şi-au elaborat cu totul altfel raporturile cu existenţii, pentru a înţelege în fine de ce verbul A ECOLOGIZA0 va putea servi drept alternativă la verbul A MODERNIZA0, trebuie să scoatem în evidenţă modul reproducerii şi să înţelegem apoi prin ce operaţiune

s-a confundat cu cel al referinţei pentru a da naştere „materiei”.

— TREBUIE MAI ÎNTÂI SĂ PERCEPI EXISTENŢII CONFORM MODULUI DE REPRODUCERE [REP] *

Specialista noastră în etnografie este, la prima vedere, neputincioasă în a defini modul reproducerii, din moment ce nu dispune, aici la Moderni, de nicio instituţie care i-ar înlesni reperajul. De fiecare dată când îl defineşte, ea riscă să facă apel la ceea ce „ştie” despre el; conform, singurului mod al referinţei [ref], deci graţie ştiinţelor pozitive, ea riscă să şteargă prea repede corespondenţa al cărui straniu pas în doi l-am reconstituit şi să se mulţumească cu versiuni medii ale cosmologiei savante, desfăşurând succesiunea de atomi, cuante, planete, gene, celule, organisme vii, ceea ce ar face-o să cadă mereu pe cine ştie ce Mare Povestire care să o poarte de la Big Bang la evoluţia umană, de la Lucy din savana Riftului până la gangsterii din mahalalele din Los Angeles. Sau, şi mai rău, riscă să se sprijine pe nenumărate eforturi, la fel de vechi precum revoluţia ştiinţifică însăşi, pentru a percepe lumea „fără” „pe lângă” sau „dincolo de „Ştiinţă; s-ar mulţumi, de data aceasta, cu o percepţie mai „imediată”, mai „naivă”, mai „sensibilă”, mai „senzuală”, mai „vie”, poate mai „romantică” – în orice caz mai puţin echipată; dar atunci s-ar trezi mereu readusă la simpla subiectivitate umană şi deci cât de departe se poate de originalitatea proprie acestui mod îndepărtat deopotrivă de subiect şi de obiect. Aşa cum spune atât de ritos Whitehead, nicio problemă care priveşte o astfel de traiectorie nu trebuie să fie clarificată adăugând prezenţa unei minţi omeneşti care ar contempla-o.

Stranietatea reproducerii ar fi mai uşor captată printr-un soi de metafizică *negativă*, nu, desigur că nu e vorba despre NATURĂ0, unificare prematură a tuturor existenţilor, probabil de origine politică; nu, nu e nici cosmosul, prea frumos aranjament, de origine estetică; nu, nu e spectacolul peisajelor sublime numai bune pentru a înălţa sufletul imitând legea morală; nu e vorba nici de

lumea indiferentă la sentimentele omeneşti, întrucât lumea colcăie de diferenţe; chiar dacă nu vizează deloc persoanele, ea nu o face din indiferenţă faţă de ele; e puţin probabil să asculte de legi, deoarece nu există încă drept şi nici ascultare; n-ar ajuta la nimic să-i adăugăm spirit, antropomorfism, să animăm materia cu suflete, pentru că este cu totul diferită de spirit sau de minte, de omenesc şi de suflete; şi, desigur, nu e nici obiect, din moment ce OBIECTIVITATEA0 nu-i vine decât din încrucişarea cu referinţa; a spune despre acest mod că se află „înaintea" oricărui lucru, ca un „fond", nu ne-ar ajuta la nimic, fiindcă el este şi acum, şi mâine, aproape şi departe, aplicându-se la tot felul de existenţi. Şi dacă, din disperare faţă de această metafizică apofantică, specialista în etnografie se resemnează să spună că nu e nimic precis, că poate modul acesta nici nu există defel, toate fiinţele sesizabile conform modului reproducerii se grăbesc şi insistă cerând cu încăpăţânare să fie recunoscute ca fiind ele însele şi sub propriul nume. Ele cer să fie gândite pentru ele însele, iar nu ca simplul suport sau complice al cunoaşterii.

— FĂCÂND DIN ACEST MOD Din fericire, antropologa Modernilor este acum O TRAIECTORIE PRINTRE echipată cu un chestionar care-i permite să califice ALTELE – destul de precis TRAIECTORIILE0, fără să trebuiască să le angajeze în această afacere majoră a Obiectului şi Subiectului – de-acum mereu cu majusculă, pentru a indica în ce măsură o să ne îndepărtăm treptat de ea. Orice continuitate se obţine printr-o discontinuitate, printr-un HIATUS°; fiecare salt pe deasupra unei discontinuităţi reprezintă un risc asumat, care poate reuşi sau eşua; există aşadar condiţii de REUŞITĂ0 şi de nereuşită specifice necărui mod; rezultatul acestui pasaj, al acestui salt mai mult sau mai puţin reuşit este o şarjă, o reţea, o mişcare, o urmă, pe scurt, o traiectorie care va permite definirea unei forme de existenţă proprie şi, în consecinţă, a FIINŢELOR0 particulare.

Propunând acest chestionar fiinţelor reproducerii, înţelegem de ce le-am califica destul de nepotrivit spunând

despre ele că formează o simplă „lume materială”, sau că sunt „antepredicative”. Dimpotrivă, se exprimă, se predică, se articulează admirabil. Desigur, se reproduc aproape identic, dar acesta nu e un motiv pentru a crede că nu trebuie să-şi plătească menţinerea în acelaşi prin trecerea prin celălalt, deci printr-o anumită PASĂ. Ceea ce probabil le califică cel mai bine este faptul că se încăpăţânează să existe *fără întoarcere*. Riscul pe care-l iau pentru a continua să fie nu şi-l pot asuma de două ori. Dacă eşuează, dispar pentru totdeauna. Niciun mod nu e mai exigent în privinţa diferenţei dintre a reuşi şi a rata.

Le putem recunoaşte mai întâi sub două forme, aceea de LINII DE FORŢĂ0 şi aceea de DESCENDENŢĂ0[12], două feluri distincte de a defini hiatusul minuscul sau imens care separă antecedentele de consecventele lor. Diferenţa dintre aceste două genuri de aliniere a fost marcată de Whitehead, care remarcă cu umor faptul că muzeele de ştiinţe ale naturii conservă cristaluri în vitrine, dar că fiinţele vii nu se pot păstra decât în grădini zoologice şi hrănite!

Insistenţa specifică liniilor de forţă – numite cu un termen prea dispreţuitor „fiinţe inerte” – are drept consecinţă repetiţia şi cantitatea: aceste fiinţe sunt numeroase/ ba sunt chiar nenumărate, *pentru că* se repetă şi insistă. Chiar noţiunea de FORŢĂ0, care va servi foarte bine drept mâner atunci când se va naşte fizica, apoi chimia, este consecinţa acestei insistenţe repetate şi a acestei forfote. Dar dacă formează linii, aliniamente, asta se întâmplă pentru că, în ciuda hiatusului, în ciuda saltului între o clipă şi următoarea (imposibil de recunoscut de către oameni), fiecare ocazie moştenește ceva ce-i permite să deseneze, cum spune Whitehead – care le-a fost mentor şi protector –, nişte „drumuri istorice”. Noţiunea unei „lumi materiale” ar capta foarte prost originalitatea, activitatea şi mai ales difuzarea acestora, căci ar transforma într-un domeniu omogen şi plin ceea ce trebuie să rămână o desfăşurare în reţea a liniilor de forţă.

12 în sensul de descendență genealogică.

Dacă însă ne-am încăpăţâna să vorbim despre „lume materială”, distorsiunea ar fi mai mare odată cu *descendenţele*. Este vorbă acum despre existenţi mult mai puţin numeroşi decât liniile de forţă, mult mai complecşi şi sensibili la tot felul de influenţe şi de ocazii care, pentru a dura, trebuie nu doar să insiste repetându-se, ci mai întâi să reuşească să dureze, apoi să se reproducă – în sensul obişnuit al termenului –, riscând enorm să dispară cu totul dacă nu reuşesc să transmită ceva – dar ce? – generaţiei următoare. Şi fără să se poată întoarce către trecut, fără să poată beneficia de o a doua şansă. Fiinţele vii – pentru că despre ele este vorba – desenează încâlceli mai regionale, desigur, dar în acelaşi timp mai împăturite, mâi eterogene şi mai inventive. Graţie DARWINISMULUI0 ne-am familiarizat de o sută cincizeci de ani încoace cu riscul pe care-l iau entităţile care se aruncă în subzistenţă prin intermediul reproducerii. Simţim fără dificultate bogăţia acestui „aproape”[13], din moment ce suntem, literalmente, descendenţii lui. Am înţeles în sfârşit că nu există Ideea de Cal care să-i ghideze pe toţi caii ce mişună în lume. Cearta Universaliilor s-a încheiat din acest punct de vedere. Dacă fiecare mod de existenţă defineşte o formă de ALTERARE0 prin care trebuie să treci pentru a subzista, atunci descendenţele nu încetează să ne înveţe multe despre alterările şi ocolurile necesare subzistenţei lor.

Dar perceperea existenţilor conform modului reproducerii, nu se limitează la liniile de forţă şi la descendenţe, ci priveşte tot ceea ce se menţine: o limbă, un corp, o idee şi desigur o instituţie. Preţul care trebuie plătit pentru descoperirea unui asemenea hiatus nu e atât de mare precum pare, dacă stăm să considerăm alternativa: am fi obligaţi să presupunem o substanţă care s-ar agita îndărăt sau dedesubt pentru a le explica subzistenţa. N-am câştiga cu siguranţă în inteligibilitate, întrucât enigma ar fi doar împinsă cu un pas mai departe: ar trebui să găsim ceea ce zace sub această substanţă însăşi – din aporie în aporie, printr-o regresie la infinit,

13 Din „aproape identic” de mai sus, vezi p. 99.

bine cunoscută istoriei filosofiei, am sfârşi în Substanţa unică; pe scurt, tocmai în locul opus celui la care voiam să ajungem. E mai economic, mai raţional, mai logic, mai simplu, mai elegant – dar şi prea puţin evident în primele minute, din cauza (proastelor) noastre obiceiuri de gândire – să spunem că SUBZISTENŢA0 se plăteşte mereu în alterare, tocmai pentru că nu se poate sprijini pe o SUBSTANŢĂ0. Peisajul astfel descoperit pare la prima vedere surprinzător, dar are imensul avantaj de a fi eliberat de orice ultralume – substanţa – fără să fi pierdut totuşi continuitatea în fiinţă – subzistenţa. Nu e nimic dedesubt, nici îndărăt şi nici deasupra. Nu există altă TRANSCENDENŢĂ0 în afara hiatusului reproducerii. Această libertate de mişcare nou-dobândită (în lume ca şi în limbajul lumii) va conta mult când va trebui să devenim „materialişti” pentru totdeauna şi când vom redefini, în capitolul 10, ce trebuie să înţelegem prin IMANENŢĂ0.

Etnografia nu este desigur în măsură să deseneze instituţia care ar adăposti aceste fiinţe – ar trebui o întreagă diplomaţie ale cărei contururi le vom descoperi mai târziu. Ceea ce ne interesează aici este numai situarea. traiectoriilor reproducerii în afara sufocantei puteri a unei „lumi materiale”, recunoscându-le o capacitate de ARTICULARE0 şi deci de expresie care să le facă să fie *comparabile*, fiindcă sunt în măsură să răspundă aceluiaşi chestionar, cu celelalte moduri deja recunoscute. Ne este de-ajuns aici o abordare mai degrabă *defensivă* decât pozitivă, pentru a ne feri să nivelăm toate asperităţile prin noţiunea, at. cât de răspândită totuşi – vom înţelege imediat de ce –, de „lume exterioară” sau „obiectivă”, care este supusă singurei domnii a „legilor cauzale”. Pentru a face să treacă toate modurile, inclusiv cel al reproducerii, ne trebuie spaţiu, pe care nu ni-l oferă instituţia unei „lumi materiale”.

— PENTRU A EVITA CIUDATA NOŢIUNE A UNUI SPAŢIU MATERIAL INVAZIV.

O ştim de la Malinowski, orice antropolog are momentele lui de slăbiciune (de la căldură? oboseală? dor

de ţară? ţânţari?) în care se abandonează fără să vrea exotismului: „Aceşti oameni sunt într-adevăr prea bizari; moravurile lor sunt groaznice; nu-mi place aici” Îşi revine, desigur, dar uneori cedează. Specialista în etnologie cedează şi ea, din când în când, din slăbiciune, Occidentalismului. Mai ales atunci când îl aude pe cutare vulgarizator care îi explică cu vocea tremurată că lumea cuantică „scapă celor trei dimensiuni ale simţului comun”. Ceea ce i se pare atunci bizar nu este. lumea cuantică, ci ideea pe care acest propovăduitor şi-o face despre lumea comună… Cum, n-are decât trei dimensiuni! Degeaba se întoarce de pe-o parte pe alta că nu înţelege unde naiba se poate găsi acest faimos „spaţiu euclidian” care se presupune că se potriveşte cu toate obiectele lumii şi care ar face un contrast atât de puternic cu nemaipomenita proliferare a lumilor cuantice. Nu e cu nimic mai convinsă nici atunci când lumii obişnuite i se adaugă, ca un fel de concesie, „a patra dimensiune a timpului”. Nu se poate împiedica să nu se întrebe: „Cum pot aceşti oameni să creadă, fie şi pentru un minut, că trăiesc într-o lume cu 3 + 1 dimensiuni? Chiar că-s absurzi. Abia aştept să mă duc acasă şi să-i las pe Moderni în plata Domnului, cu ciudăţeniile lor”. Doar că, poftim, casa ei e chiar aici!

Şi totuşi, problema rămâne: prin ce cascadă de efori de categorie au putut Modernii să creadă că trăiesc într-o lume cu patru dimensiuni, când nimic din experienţa lor, dar nimic nu validează această surprinzătoare redacă CELOR CARE AU

OCUPAT TOT SPAŢIUL LE

LIPSEŞTE TOTUŞI LOCUL *1*

ducţie? Dacă nu reuşim să înţelegem acest decalaj vertiginos între experienţă şi reprezentarea ei, nu vom înţelege niciodată frenezia de care trebuie trataţi. Este de altfel singurul mijloc de a defini acest termen, MODERN0, utilizat de la bun început într-un mod prea aproximativ şi despre care nu vom şti ce vrea să spună decât dacă cercetarea ne reuşeşte.

O definiţie deja mai exactă, ar fi cea a

MODERNULUI0 ca individ care crede că trăieşte într-o lume cu 3 + 1 dimensiuni. Cu condiţia să adăugăm: şi care se întreabă apoi cu o tot mai mare teamă *unde vaţutea localiza ansamblul valorilor la care ţine*. Altfel spus, este modern cel care, crezându-se adâncit într-o lume cu 3 + 1 dimensiuni, înnebuneşte să vadă că nu mai există literalmente *niciun loc*, nicăieri, pentru ca el să-şi desfăşoare valorile. Degeaba ia în considerare importanţa dreptului, a moralei, a ficţiunii, a politicii, a economiei, a organizaţiilor, a religiei poate, ba chiar a psihismelor, a acţiunii colective, degeaba vrea să le confere realitate, materialitate, să le ancoreze undeva: n-are unde să le aşeze. Rătăceşte bâjbâind. „Fiul Omului n-are unde să-şi plece capul”.

Această frenezie care i-a frapat pe toţi observatorii de când utilizăm acest adjectiv de „modern” vine nu atât dintr-un vis utopic, cât din această rătăcire explicată prin expulzia brutală nu din paradisul terestru, ci de pe orice Pământ locuibil. De secole încearcă să se instaleze aici, dar el însuşi s-a deplasat; exilat, într-o *Terra Incognita*. Ca şi cum Albii, oriunde debarcau, lăsau spaţii albe pe hartă! Tocmai pentru că-şi închipuie că trăiesc într-o lume cu 3 + 1 dimensiuni. Au fost ei oare alungaţi de acasă? Nu, s-au autoexpulzat! Cel puţin în mintea lor, căci în practică, dimpotrivă, s-au instalat pretutindeni… Au cucerit lumea, iar, acum cred că le lipseşte spaţiul! Aceşti exilaţi din interior mai luptă încă pentru „spaţiul lor vital”. Admiteţi că acest paradox merită atenţia cercetătoarei noastre şi îi poate scuza cu uşurinţă scurta sa recădere în Occidentalism.

Mai ales că de aici vor ieşi, încă de la începutul epocii moderne (în sensul istoricilor de data aceasta), toate otrăvurile şi parfumurile *exotismului*. Cu cât se autoexpulzează din orice teritoriu locuibil, cu atât cred Modernii că descoperă la „alţii” populaţii care, spre deosebire de ei, ar fi mult mai solidare, ancorate, înrădăcinate, cum se spune, „autohtone” sau, mai bine zis, „*native*. Ah, cum îi vor invidia pe aceşti nativi, pe aceşti

buni sălbatici! „Măcar de-am fi putut rămâne ca ei!” Şi nu vom duce niciodată lipsă de reacţionari pentru a fuziona aceste două forme de exotism, cel al aproapelui şi cel al îndepărtatului, visând utopie după utopie, o utopie la pătrat: „Măcar de-am putea *redeveni* ca ei”. Din nou înrădăcinaţi, din nou nativi, din nou autohtoni, din nou „de la noi de-acasă”! Şi pentru a crea cea mai îngrozitoare dintre barbarii. Desigur, pentru că Modernii, de fapt, n-au plecat niciodată de acasă! N-au fost niciodată moderni! Cum ar fi putut supravieţui fie şi-un minut dacă ar fi locuit în această lume cu 3 + 1 dimensiuni? Ciudată aventură – să te crezi un popor rătăcitor în deşert, în căutarea Pământul făgăduinţei, când tu de fapt nici n-ai plecat din Egipt! Vi se spunea că Modernii-meritau un studiu antropologic aprofundat, că şi ei cu adevărat *interesanţi*… Că au nevoie de cineva care să se apropie cu grijă de rănile lor. Că merită să le uşurezi suferinţa – poate chiar să-i îngrijeşti.

Încă o dată, aceste probleme sunt mult prea vaste pentru a fi abordate frontal, însă este indispensabil să facem genealogia, chiar şi în schiţă, a ideii unui SPAŢIU0 atât de invaziv încât ar sufoca toate modurile de existenţă. Ca şi cum acest Potop ar fi devastat tot şi acum n-ar mai pluti pe ape decât nişte plute şubrede pe care Modernii exilaţi şi-ar fi îngrămădit la repezeală cele câteva valori pe care voiau să le salveze.

— E PENTRU CĂ N-AU PUTUT SĂ DEZAMALGAMEZE NOŢIUNEA DE MATERIE – N-ar fi fals să definim Modernii ca pe cei care *se cred şi sunt disperaţi să fie materialişti*. Ca să-i liniştim, n-ar face prea mult sens să ne îndreptăm către minte, adică spre toate eforturile pe care le-au făcut în disperare de cauză (căci este vorba tocmai despre *cauzei*) pentru a-şi situa valorile. În „alte dimensiuni”, cum le place să spună, decât în cele ale „materialismului strict”, din moment ce materia, începem să înţelegem, este cel mai idealist dintre produsele minţii. Operaţia la care va trebui să recurgem ne duce în direcţia inversă: trebuie să dezidealizăm materia pentru a ajunge

la IMANENŢĂ0, şi apoi la a urmări experienţa. Când totul este înecat de materie, nu mai există material şi nici realitate accesibilă, nu mai există experienţă după care să te poţi ghida. Recucerirea „spaţiului vital” necesar desfăşurării ansamblului valorilor moderne nu se poate întreprinde decât cu acest preţ.

Chiar dacă chestiunea e cumplit de grea, nu suntem – printr-o BUNĂ chiar dezarmaţi în faţa ei de când am reuşit să izolăm ÎNTREBUINŢARE A încrucişarea notată [REP-REF]. Am înţeles deja că materia ÎNCRUCIŞĂRII [REP-REF]. este un dispozitiv compozit care amalgamează, fără să le poată distinge, exigenţele cunoaşterii – un transfer de constante sau, spre a folosi termenii tehnici, de mobile IMUABILE0 – şi exigenţele SUBSTANŢEI0 – menţinerea în existenţă de-a lungul saltului reproducerii. Totul se întâmplă ca şi cum am fi luat modul de deplasare necesar referinţei drept modul însuşi prin care se deplasează fiinţele reproducerii la care accede referinţa. Altfel spus, noţiunea de materie va pune în umbră încrucişarea. [REP-REF], făcând-o să suporte această minusculă dar decisivă modificare ce va face ca cele două hiatusuri radical distincte să apară indiscernabile.

Or, de îndată ce ÎNCEPEM SĂ-DISTINGEM DOUĂ SENSURI ALE CUVÂNTULUI „FORMĂ” – Operatorul care va permite această uşoară deplasare în chiar ideea de deplasare este posibilitatea de a oferi b descriere a formalismului care să nu fie formalistă. Dezvoltarea ce urmează va părea oarecum abruptă cititorului, dar este indispensabilă înţelegerii ansamblului.

Dacă nu reuşim să desfăşurăm această încrucişare, tot restul cercetării riscă să dispară. (Poate fi mai simplu pentru cititor să sară peste restul capitolului şi să revină după ce va fi terminat cartea, după ce va fi verificat dacă e adevărat

Traducătorul simte nevoia să facă o precizare: limba franceză nu are echivalent pentru cuvântul „minte”, de aceea foloseşte *nes*] >*îi*? atât în sensul de „spirit” (precum în clişeul antitetic spirit *versus* trup), cât şi în cel de

„minte”. În general, pe cât posibil, am evitat să folosim termenul de spirit, mult mai conotat decât cel de minte.

sau nu că există acum destul loc pentru a susţine alte moduri de existenţă în afara reprezentărilor multiple ale uneia şi aceleiaşi lumi.)

Totul depinde de posibilitatea de a redescrie noţiunea de FORMĂ0 ca pe o practică. Travaliul referinţei, am înţeles acum, depinde de implementarea unei suite de transformări care să asigure descoperirea şi menţinerea unor constante: continuitatea accesului depinde de discontinuităţi. Este singurul mijloc – dar unul a cărui descoperire practică este mereu periculoasă şi fragilă – de a asigura acest du-te şi acest vino, acest *du-te-vino* datorită căruia se poate atinge un punct mai mult sau mai puţin îndepărtat pornind de la un punct dat (un laborator, un institut, un centru de calcul). Să ne gândim numai la sutele de operaţii succesive necesare microscopiei electronice, prin care un microscopist asigură accesul la diviziunea unei celule invizibile cu ochiul liber; la şirurile de calcule necesare analizei spectrului graţie căruia un astronom asigură accesul la o galaxie, şi ea invizibilă cu ochiul liber. Sunt două infinituri care n-ar trebui să ne sperie, din moment ce biologii şi astronomii au acces la ele, din laboratoarele lor, fără nicio bătaie de cap (cu condiţia de a fi achitat birurile către „furnizorii de acces”, termen informatic ce defineşte în fond destul de bine ştiinţele). Lucrul cunoscut se apropie pe măsură ce se înmulţesc etapele necesare atingerii lui!

Nu e greu de înţeles: o *formă* înseamnă ceea ce se menţine printr-o serie de /r-zzjformări. Suspendaţi alinierea transformărilor, iar forma dispare. Dacă luăm metafora cursei de garduri sau a cursei de ştafetă, forma, în acest prim sens, ocupă în consecinţă poziţia *alergătorului*. Oricât de bun ar fi sportivul, chiar şi la antrenament, la fiecare gard, la fiecare ştafetă se simte o mică tresărire care face să bată inima campionului, desigur, a antrenorului său şi a spectatorilor. De ce? Păi pentru că ar putea să cadă, să dărâme gardul, să scape

ştafeta. Pentru & *poate rata*. Forma este, aşadar, un sport periculos.

Să vedem acum din ce se compun etapele succesive de-a lungul acestui parcurs riscant al referinţei: din forme, în sensul foarte concret al termenului (să ne

— FORMA CARE MENŢINE CONSTANTELE ŞI FORMA CARE REDUCE HIATUSUL

REFERINŢEI – amintim că „formă”, „*fourme* şi, *fromage* au aceeaşi rădăcină*). O formă în acest sens secund este întotdeauna un obiect (un instrument, un document, o imagine, o ecuaţie) care permite punerea în formă, întrucât asigură tranziţia între o parte „stemă”, mai apropiată de materialele de origine, şi o parte „ban”, care e mai apropiată de punerea în cuvinte sau în calcul.

Nici aici, nimic neobişnuit: a plasa cu delicateţe un specimen cules dintr-un câmp de cercetare într-un sertar, pe un pat de vată, înseamnă să-l

Fourme este o varietate de brânză turnată într-o formă cilindrică, specifică centrului Franţei. „*Fromage*” înseamnă, în franceză, *brânză*.

„Pui în formă”, din moment ce sertarul este marcat cu o etichetă ce are un număr permiţând clasarea lui, iar patul de vată albă face mai vizibil conturul specimenului care nu prea putea fi discernut atunci când nu era decât o pată maronie pe un sol maroniu. Sertarul are şi el partea lui „stemă” – primeşte fosila – şi partea lui „ban” – fosila primeşte o etichetă şi se desenează mai uşor. Ceva ca o *ideografie*. Tranziţie minusculă, desigur, dar indispensabilă în lunga serie de transformări care va permite, în cele din urmă, poate, dacă paleontologul are noroc, reinterpretarea unei fosile.

De-a lungul secolelor, fiecare disciplină a dezvoltat mii de dispozitive de acest tip, de punere în formă, de la cele mai umile, ca de pildă sertarul, până la cele mai îndrăzneţe ecuaţii. (Dar nu dispreţuiţi mobila destinată clasării obiectelor, clasoarele, fişierele, dulapurile: aţi fi surprinşi de numărul de ştiinţe care depind de ele!)

Ideea importantă este că fiecare dintre aceste puneri

«ÎNCEPEM SĂ OBŢINEM O în formă nu are sens decât *prin etapa nu-l care o precede* DESCRIERE NE-FORMALISTĂ *şi etapa n + 1 care îi succede* „totalitatea acestor articulări A FORMALISMULUI – succesive fiind ceea ce permite acest du-te-vino foarte paradoxal, care obţine continuitatea referinţei (alergătorul) de-a lungul discontinuităţilor etapelor (gardurile, înmânările de ştafetă). Când vorbim despre formă în sensul concret al termenului, desemnăm ţesătura şi lanţul tuturor reţelelor de referinţă. Există formele, întrucâtva *longitudinale*, care fac să treacă constantele prin transformări, obţinând aşâdar imuabilitatea prin mobilitate, şi acelea *laterale*, care autorizează trecerea primelor înmulţind tranziţiile, căptuşind puţin câte puţin distanţa ce separă un loc de un altul. Ceva ca o scară căreia îi trebuie în acelaşi timp balustradă verticală şi trepte orizontale pentru a putea constitui accesul la ceva.

Metaforele curselor de garduri sau de ştafetă, precum şi cea a scării îşi ating desigur limitele, căci în cazul nostru tocmai înmulţind gardurile, ştafetele sau treptele vom putea accelera cursa! Cu cât etapele de străbătut sunt mai numeroase, cu atât formele sunt separate de minuscule hiatusuri, cu atât referinţa va alerga mai repede pentru a prinde ceea ce trebuie *supună în legătură*. Totul se întâmplă ca şi cum numai dacă am înmulţi tranziţiile am reuşi să parcurgem distanţe mari. La sfârşitul cursei, când totul funcţionează, când reţeaua e implementată, obţinem accesul: punem degetul pe o hartă, pe un document, pe un ecran, şi ţinem în mână de-adevăratelea şi fără îndoială, în funcţie de disciplina respectivă, un crater al Lunii, o celulă canceroasă în măruntaiele unui ficat, un anumit model al începuturilor universului. Ai realmente lumea în vârful degetului. Nicio oprelişte în calea cunoaşterii. Să descrii, aşa cum fac istoria şi sociologia ştiinţelor, circulaţia acestor vene şi a acestor artere ale cunoaşterii obiective, de la geometria grecească până la enormele detectoare ale cern*, înseamnă să înţelegi în mod evident entuziasmul pe care l-

au suscitat. Înseamnă în acelaşi timp să îţi dai seama cât sunt de fragile. Nu doar pentru că ceva cât de mic le poate întrerupe, ci pentru că ele riscă, dacă funcţionează prea bine, să dispară din câmpul nostru vizual. Această dispariţie a caracterului riscant al formei – în primul sens – şi a caracterului concret al formelor – în cel de-al doilea – va duce la inventarea unui sens parazit al acestui cuvânt. Lucrurile vor începe să meargă rău chiar prin reuşita referinţei.

— CARE ESTE ŞTEARSĂ, VAI, DE UN AL TREILEA SENS AL CUVÂNTULUI „FORMĂ”.

Să presupunem că printr-un amestec de entuziasm pentru rezultatele obţinute, de lene subită, la care se vor adăuga, vom vedea în capitolele următoare, puternice raţiuni politice şi chiar religioase, începem să luăm cuvântul „formă” într-un *al treilea sens*. De data aceasta, vom neglija de tot mişcarea de du-te-vino a referinţei; vom preleva numai unele dintre etapele care căptuşesc lanţul, fără a lua în considerare întreaga mişcare şi întreaga logistică necesară travaliului referinţei.

Ce forme vom alege? Desigur nu pe cele care se află la începutul seriei tranziţiilor (ca de pildă sertarul de mai sus!), căci ele sunt prea materiale, umile, demne de dispreţ atunci când vine vorba să joace rolul pe care li-l acorzi. Nu, le vom izola mai degrabă pe cele care se află *la sfârşit* şi care au consistenţa unui număr sau, mai bine, formele semnelor matematice. Ne vom apuca să spunem că ceea ce contează într-adevăr în referinţă (nu mai există nici lanţ, nici înlănţuire) este forma în noul sens de *notaţie* suspendată, de *document* a cărui mişcare a fost întreruptă, de *stop-cadru*, şi de aici vine pericolul operaţiunii; vom fi tentaţi să credem că aici şi numai aici stă cu adevărat ultimul termen al cunoaşterii. Odată cu acest al treilea sens al cuvântului „formă”, introducem o definiţie *formalistă a* FORMALISMULUI0, care va veni să paraziteze *descrierea nonformalistă* a formelor în cele două prime sensuri. Un document izolat înclinat la 90 de grade este acum luat drept ansamblul transferului riscant

al mobilelor imuabile pe care le permite totalitatea reţelei. E ca şi cum am lua contemplarea fascinată a unui singur gard, ultimul, drept cursa de garduri, sau ca şi cum am lua ştafeta căzută pe jos drept întreaga cursă de ştafetă, sau ultima treaptă a scării drept scara cu totul!

ÎN CONSECINŢĂ, RISCĂM SĂ NE ÎNŞELĂM ASUPRA PARCURSULUI FIINŢELOR REPRODUCERII – Aşa cum am văzut în capitolul precedent, travaliul de abstractizare este o meserie concretă: este vorba de truda unui întreg lanţ de muncitori şi muncitoare ale dovezii, de la cei ale căror mâini sunt negre de pământ până la cei cu mâinile albe de cretă. De ce, se întreabă etnologul, am da formei o descriere abstractă ce n-ar avea alt rezultat decât cel

— Organizaţia Europeană pentru Cercetare Nucleară.

de a *întrerupe* mişcarea cunoaşterii? Iată deci o eroare de categorie pe care nu riscăm să o comitem. Şi totuşi, pare că această confuzie este centrală pentru definiţia modernităţii. De ce? Pentru că o întâmplare a istoriei o va *combina* cu această altă suspensie, acest alt „stop-cadru” pe care îl vom practica acum de *cealaltă parte* a încrucişării, asupra mişcării de reproducere [rep]. Prin această dublă eroare de categorie, noţiunea de „materie” a apărut în secolul al XVII-lea, să zicem, ca să dăm un reper, în clipa în care este inventată, în jurul lui Descartes, RES EXTENSA0, lucrul întins. Modernii vor începe să creadă – iar această convingere îi va defini – că însăşi gândirea materiei descrie lucruri reale, când de fapt materia nu este decât maniera în care RES COGITANS0 – lucrul gânditor, şi el închipuit – va începe să-şi *imagineze materia*.

Am văzut mai devreme că un munte, o pisică, o drojdie – pe scurt, orice linie de forţă sau orice descendenţă – trebuie să treacă neapărat, pentru a obţine continuitate, printr-o serie de discontinuităţi [rep]. Pentru a obţine fiinţă, trebuie alteritate. Acelaşi se plăteşte, dacă se poate spune aşa, în ALTERĂRI0. Aceste discontinuităţi

diferă absolut, în sensul pe care tocmai l-am definit, de cea a formelor, dar ele compun pasele, trecerea, trecutul graţie cărora se obţine acest fel special de insistenţă şi de persistenţă. Este ceea ce-i permite muntelui să rămână acelaşi şi pisicii, chiar dacă îmbătrâneşte, să-şi prelungească meditaţia pe proverbialul preş, fără a fi întreruptă de aceea a nu mai puţin proverbialului filosof care-şi bea vinul alb fermentat cu drojdie. Toate (preş, pisică, munte, drojdie şi chiar filosoful) mărşăluiesc de-a lungul unei traiectorii surprinzătoare, sau a unei reţele alcătuite, tocmai am observat, *din antecedente şi consecvente* separate de un mic gap, un salt lejer.

Se întâmplă totuşi să fim tentaţi să ştergem şi aceste discontinuităţi, aceste filiaţii, aceste riscuri (vom vedea de unde ne vine această tentaţie). Mai ales că ele nu sunt întotdeauna vizibile sau că putem alege să nu insistăm asupra lor. Or, de îndată ce trecem sub tăcere hiatusul persistenţei în fiinţă, introducem pe nesimţite, *sub* subzistenţă, o SUBSTANŢĂ0. Începem atunci să ne imaginăm că ar exista, „pe dedesubtul” fiinţelor reproducerii, un suport, un susţinător, o consolă, o bază care ar fi mai durabilă decât aceste fiinţe şi care le-ar asigura continuitatea fără să trebuiască să-şi dea ele însele osteneala de a sări pe deasupra discontinuităţilor necesare existenţei. Plecasem de la o *trecere* de la acelaşi prin celălalt, iar acum începem să alunecăm pe nesimţite spre o *menţinere* a aceluiaşi pe acelaşi.

La prima vedere, n-ar avea niciun sens să obligi fiinţele lumii să sufere această bruscă întrerupere care le-ar izola de antecedentele şi de consecventele lor, nu mai mult decât să întrerupi cursa referinţei, izolând o formă de cele care o precedă sau o urmează. În primul caz, s-ar întrerupe mişcarea reproducerii; în cel de-al doilea, cel al cunoaşterii şi al accesului. Această a doua supoziţie este, aparent, la fel de puţin probabilă ca şi prima. Ne putem deci sprijini pe simţul comun pentru a fi siguri că aceste două ipoteze nu sunt niciodată luate în considerare.

— RISCÂND SĂ CONFUNDĂM Doar dacă nu

încrucişaţi cele două supoziţii, cele ÎN IDEEA DE MATERIE DOUĂ două întreruperi, şi produceţi *forma considerată dinspre* PARCURSURI DISTINCTE, *referinţă*, ceea ce-ar asigura *substanţa dinspre reproducere*.

Atunci eliminaţi toate riscurile, toate mişcările, toate salturile. Explicaţi dintr-odată această faimoasă corespondenţă între lume şi cunoaştere. Obţineţi simple TRANSLAŢII0 acolo unde trebuia să vă îngrijiţi până acum de traduceri vertiginoase. În locul încrucişării, nu mai apare decât un simplu *transport de necesităţi indiscutabile* (o să înţelegem în capitolul următor ce caută adjectivul „indiscutabil" în acest iad).

E ca şi cum Geniul Rău întâlnit mai sus, Dublu-Clic, ar fi reuşit să şteargă pentru cele două moduri de existenţă tot ceea ce le face riscante; ca şi cum ar fi reuşit să şteargă cele două serii de discontinuităţi pe care modurile trebuie să le străbată – aceste două curse de sărit garduri care permit una subzistenţa, cealaltă accesul la fiinţele îndepărtate pentru cealaltă. Aparent, toate rămân la locul lor, însă totul este profund diferit, pentru că lipseşte, de ambele părţi, motorul care permitea obţinerea deplasărilor. Cursa e câştigată dinainte – fără să trebuiască să te mişti… Vom proceda acum ca şi cum ar exista translaţii gratuite de constante în acelaşi timp în lume – *res extensa* – şi în minte – *res cogitans*. Cele două vor deveni indiscernabile: lumea este cognoscibilă; gândirea are priză la lume. Totul se va întâmpla de-acum ca şi cum, din faptul că e posibilă cunoaşterea, am fi tras concluzia că lumea este ea însăşi *făcută din „cognoscibilitate*\ Materia devine acea lume ideală pe care o putem numi *res extensa-cogitans*.

O DESCRIERE FORMALISTĂ Pentru a da puţin trup acestei operaţiuni care pare A EXCURSIEI PE MUNTELE atât de implauzibilă, să reluăm exemplul nostru, cel al AIGUILLE – Muntelui Aiguille, şi să încercăm să explicăm eficacitatea hărţii, uitând de data aceasta tot ce-am învăţat în capitolul 3, precum şi definiţiile celor două prime sensuri ale cuvântului „formă".

În această demonstraţie prin absurd, vom încerca să dăm seamă de misterul referinţei, începând prin a şterge tot calabalâcul de reţele, geometri şi catâri care poartă repere geodezice; debarasându-ne de toată această lentă acumulare de medieri, de cartografi, de Institut de Geografie şi de oficiu de turism; şi de asemenea încercând să uităm de tot drumul de existenţă pe care Muntele Aiguille trebuie să-l parcurgă pentru a continua să existe. Vom elimina simultan cele două moduri de existenţă [rep*REF]. De data aceasta, excursia nu mai are nimic greu, e un adevărat galop de sănătate. Explicaţia curge de la origine. Desigur, pentru că nu mai are niciun obstacol de trecut! Vom spune că harta şi Muntele Aiguille „îşi seamănă”, pentru simplul motiv că ambeleam *părtăşesc aceeaşi formă* (în cel de-al treilea sens).

Faptul că harta e compusă din forme (în al doilea sens) este indiscutabil. N-are sens decât pentru că înscrie, din aproape în aproape, înlănţuiri de unghiuri – obţinute odinioară cu mare greutate prin misiunile periculoase ale unor geometri echipaţi cu aparate geodezice care se deplasează din triunghi în triunghi, plecând de la o bază măsurată cu precizie (şi multă bătaie de cap) prin lanţul unui topograf. Dar tocmai am hotărât să ştergem această bogată experienţă practică, toată truda. Pe baza acestei hărţi, geografii au învăţat să respecte diversele constrângeri ale proiectării în două dimensiuni, să deseneze curbe de nivel, să adauge umbre, apoi ne-au învăţat să respectăm convenţii tipografice şi coduri cromatice. Să le uităm şi pe acestea. Dar asta nu explică nici acum eficacitatea hărţii mele, căci Muntele Aiguille nu apare în două dimensiuni, nu se împătureşte nici acum în buzunarul meu, nu pare marcat de nicio curbă de nivel şi, de altfel, astăzi, dispărând printre nori, nu are deloc aspectul unei grămăjoare de notaţii calibrate şi marcate cu litere negre şi oblice cu corp de literă 15, „Muntele Aiguille”, care figurează pe harta mea. Cum să faci să suprapui harta şi teritoriul?

Ajunge să faci ca şi cum Muntele Aiguille *el însuşi*,

înăuntrul său, în natura sa profundă, ar fi făcut el însuşi *din forme geometrice*. Acolo, Geniul Rău, şarpele cunoaşterii (dar nu cel al binelui şi răului) devin cu adevărat periculoşi… Şi atunci totul se explică dintr-odată: harta seamănă cu teritoriul, deoarece teritoriul *este deja*, în fond, o hartă! Harta şi teritoriul sunt de două ori acelaşi lucru, sau mai degrabă posedă aceeaşi formă, pentru că *lucrurile* sunt, de fapt, *forme*. Obţinem atunci o suprapunere termen cu termen, care conferă noţiunii de corespondenţă o validitate indiscutabilă. Operaţia e nedureroasă, trecerea subtilă, ispita imensă. Şi e adevărat că, la prima vedere, o asemenea explicaţie pare atât de luminoasă încât ar fi de-ajuns să ne explice chiar şi Luminile. Este oul lui Columb, cel care deschide calea nu spre Indii, ci spre acel continent şi mai mitic decât cel pe care Columb spera să-l descopere: imensa *Terra Incognita* a CUNOAŞTERII0, acest continent format prin adecvarea unei minţi (care *gândeşte* forma) şi a lucrurilor (care sunt *forme*). Ideea este atât de formidabilă, încât divinul Platon va extrage de aici chiar ideea Ideii. Obiectul îşi găseşte un Subiect demn de el, căci ambii sunt făcuţi din gândire.

În această luminoasă explicaţie există desigur un – PRODUCE DEMONSTRAŢIA mic detaliu ce pare să nu se potrivească foarte bine şi PRINABSURDAUNE! care face absurdă această supoziţie: Muntele Aiguille, dedublări A LUCRURILOR pe care-l ocolesc în timpul excursiei, continuă cu încăpăţânare să nu semene deloc cu harta pe care o deschid din când în când… Continuă să apese cu toată greutatea lui, să fie cuprins de fâşii de ceaţă, să strălucească în culori pe care harta nu le înregistrează, şi mai ales să existe la scara 1, fără să-l pot plia sau să-l fac să-şi schimbe scara.

În acest punct, pentru a răspunde unei obiecţii de bun-simţ, unei obiecţii la fel de masive ca Muntele Aiguille însuşi, ne putem lăsa ispitiţi de o a doua supoziţie, consecinţă a primei. Pentru a răspunde acestei obligaţii de bun-simţ, vom accepta că muntele Aiguille *se dedublează*. Vom începe a pretinde că ceea ce seamănă cu el, pe hartă,

este forma lui, în cel de-al treilea sens, din care vom face *adevăratul fundament*, *adevărata lui substanţă*, lăsând deoparte tot restul, despre care vom spune că n-are importanţă, că este de fapt *nesubstanţial*. Chiar dacă suntem obligaţi să admitem (cum am putea face altfel?) că această formă rămâne *invizibilă* (numai prin intermediul hărţii nu!) şi că aparţine doar universului gândirii – dar ea este cea care rămâne reală, obiectivă, şi chiar (aici se face amalgamul) *materială*. Descartes m-ar fi şovăit să supună Muntele Aiguille la aceeaşi experienţă la care a supus faimoasa lui bucată de ceară: totul dispare din el atunci când îl supui eroziunii, cu excepţia întinderii. Iar cea mai bună dovadă a acestei fundamentale şi de nedezrădăcinat obiectivităţi este că tocmai această jumătate formală a Muntelui Aiguille este cea care seamănă cu harta, care e făcută, am admis-o deja, din forme geometrice (cărora le-am adăugat câteva convenţii tipografice pe care le putem într-adevăr neglija). Raţionamentul este logic de la un capăt la altul, chiar dacă consecinţa este destul de puţin raţională, fiindcă şi-a pierdut firul raţiunilor, adică, să nu uităm, traiectorii şi reţele.

— CARE AR DETERMINA Mai ales că nu s-a terminat. Ce facem *cu restur* DIVIZIUNEA ÎN CALITĂŢI Căci, totuşi, nu ne putem debarasa aşa, deodată, de PRIME ŞI SECUNDE, această stânjenitoare acumulare de *neasemănărv*. muntele rămâne în ireductibila lui neasemănare care, inconvenient major, sare în ochii tuturor observatorilor, de la copiii de patru ani la alpiniştii cei mai hârşiţi: îţi îngheaţă degetele până ajungi pe vârful Annapurna, şi nu deschizând cu dosul palmei *harta* muntelui Annapurna. Pentru a ieşi cu bine din problemă şi pentru a nu abandona raţionamentul precedent, nu există altă soluţie, în faţa protestelor indignate ale celei mai banale experienţe, decât cea de a face un pas în plus în această nebunie coerentă: vom presupune acum că toate aceste proprietăţi, aceste neasemănări, sunt de fapt de prisos, din moment ce nu ating esenţa formală, obiectivitatea raţională a Muntelui Aiguille, ci aparţin mai

degrabă impresiei „subiective” pe care o provoacă muntele simplilor muritori a căror minte rămâne, vai, „prea limitată” pentru a percepe lucrul „în esenţa lui”, adică „în forma lui”, prin „gândire şi nimic altceva”. Abia atunci restul (care înseamnă aproape totul!) va deveni de-acum o grămadă de atribute periferice, lipsite de realitate, a singurei substanţe reale a cărei existenţă poate fi de altfel dovedită, în caz de îndoială, prin hartă (cu condiţia să omitem reţeaua care îi conferă sens, al cărei traseu, în mod vizibil atât de contrar, ar anula imediat respectiva probă!).

Pentru a desemna acest Munte Aiguille real, invizibil, care poate fi gândit, obiectiv, substanţial şi formal, perceput prin intermediul cartografiei căreia i-am eliminat practica, am luat obiceiul, în secolul al XVII-lea, să vorbim despre CALITĂŢI PRIME0 – cele care seamănă cel mai mult cu harta. Pentru a desemna restul (adică aproape tot, să nu uităm!), vom vorbi despre CALITĂŢI SECUNDE0: acestea sunt subiective, trăite, vizibile, sensibile – pe scurt, *secundare*, din moment ce prezintă gravul defect de a fi imposibil de gândit, ireale şi nefăcând parte din substanţa, din fundamentul, adică din forma lucrurilor.

Dar odată ce originea ACESTEI BIFURCAŢI! ÎN CALITĂŢI PRIME ŞI SECUNDE ESTE BINE REPERATĂ – În acest stadiu al raţionamentului, Muntele Aiguille este dedublat. Pentru a relua expresia lui Whitehead: lumea a început să se *bifurce*. Există, pe de o parte, o realitate invizibilă, dar formală – ceea ce explică eficacitatea hărţii, de vreme ce, la urma urmei, harta şi teritoriul se reflectă unul pe celălalt; şi, pe de altă parte, păstrăm sub braţ un ansamblu de trăsături, desigur observabile de către simţuri, dar ireale, în orice caz lipsite de substanţă; harta, într-adevăr, îşi poate permite să le neglijeze (neasemănarea e deci bine „explicată”!), din moment ce nu fac decât să trimită la singurele cereri perceptive ale excursioniştilor umani. Iar această diviziune a muncii se va regăsi de fiecare dată când o disciplină – geologie, agricultură, meteorologie – va aborda Muntele Aiguille,

omiţând să pună în prim-plan instrumentele cunoaşterii şi ale accesului la el. Această BIFURCAŢIE0 multiplicată va face infinit de grea împăcarea filosofiei moderne cu simţul comun; dar ea va fi cea care ne va permite să explicăm în mare parte opoziţia dintre teorie şi practică, atât de caracteristică Modernilor.

Din cauza acestei sau, mai bine zis, a multiplelor Bifurcaţii, va trebui să scoatem la suprafaţă acest ciudat artefact al materiei: RES EXTENSA-COGITANS0, această lume de deplasări fără transformare, de stricte înlănţuiri între cauză şi efect, de transporturi de necesităţi indiscutabile. Faptul că această lume este imposibilă şi atât de opusă experienţei nu va rămâne o acuzaţie împotriva lumii: dimpotrivă, faptul că ea este contrară experienţei este ceea ce-i *va dovedi* realitatea. Cuprinsă de o asemenea contradicţie, Raţiunea nu va putea decât să strige la rândul ei: „*Credo quia absurdum*? „Cred pentru că-i absurd!”

Este o astfel de operaţie fezabilă? O asemenea cascadă de consecinţe atât de puţin verosimile se poate susţine în mod rezonabil – să nu spunem raţional – până la capăt? Deşi răspunsul, din punctul de vedere al experienţei comune, este evident „nu, deloc!”, totuşi ea s-a realizat, iar Modernii au generalizat-o pretutindeni şi la toată lumea, până într-acolo încât a ajuns să definească solida, serioasa, brutala materialitate. Acesta este unul dintre nodurile întregii noastre istorii. Nimeni nu se crede realist – la Moderni, cel puţin – dacă nu e „materialist” în sensul pe care tocmai l-am definit; dacă nu crede că tot ceea ce există în mod vizibil este şlefuit din singurul material al „cognoscibilităţii” – acest produs compozit şi toxic care nu are nici măcar avantajul de a asigura cunoaşterea, de vreme ce e la fel de îndepărtat atât de reţelele de referinţă, cât şi de drumurile de existenţă care le permit fiinţelor să dureze. Ca şi cum am fi scos viaţa din toate obiectele lumii pentru a face din ele un fel de zombi.

— EA DEVINE O IPOTEZĂ PREA CONTRARĂ EXPERIENŢEI – Cititorul străin de antropologia

Modernilor va obiecta că, provocând prin această dedublare o asemenea umilinţă Muntelui Aiguille, impunând simţului comun o aşa flagrantă contradicţie, apoi – încă mai straniu – făcând de negândit şi de neînţeles chiar stabilirea lanţurilor de referinţă, singurele garante ale producţiei şi circulaţiei cunoştinţelor echipate şi rectificate, privând fiinţele lumii de orice drum de existenţă, o astfel de serie de operaţii nu are nicio şansă de reuşită. Nu poţi întemeia Raţiunea privând lumea de substanţă, golind experienţa, făcând ştiinţa să nu mai poată fi atribuită. Toată această poveste a materiei nu putea rămâne decât un joc al minţii.

Cititorul s-ar putea linişti, spunându-şi că savanţii practicieni, cei care muncesc cu dovezile (şi uneori sunt plecaţi cu sorcova), pe scurt, toţi cei ale căror interese cer implementarea şi întreţinerea continuă a reţelelor de cunoaştere se vor ridica pentru a evita ca munca lor să fie descrisă într-o versiune care să-i întrerupă atât de evident cursul. Cum ar putea accepta savanţii să fie dezvoltate anumite noţiuni care n-ar mai permite echiparea drumurilor cunoaşterii cu toată panoplia lor de forme şi instrumente? Cum ar putea ei să nu fie primii care să se asigure că toate condiţiile sunt reunite pentru a capta aceste evenimente rare numite descoperiri? Nu corespondând cu zombii, ştiu bine asta. De altfel, cu cât se dezvoltă mai mult ştiinţele şi se insinuează pretutindeni, cu atât continua pulsaţie a acestor reţele devine vizibilă şi cu atât mai puţin vom risca să confundăm modul lor de deplasare cu celelalte. Această vascularizaţie a ştiinţelor o putem vedea aşa cum vedem venele şi arterele pe dosul încheieturii palmei. Niciun savant nu se va lăsa înşelat de acest exemplu infantil al Muntelui Aiguille, a cărui formă cartografiată ar putea fi luată cu naivitate drept Aindamentala lui realitate.

— ŞI MAGIA RAŢIONALIS-Cititorul să nu conteze prea mult totuşi pe resursele MULUI SE EVAPORĂ – bunului-simţ. Ar însemna să nu ţinem seama de decalajul imens între Ştiinţă şi ştiinţe, decalaj care-i împarte pe toţi

practicienii – aşa cum am văzut încă din introducere – şi care explică această alegere de a începe cercetarea prin această întrebare cu o alură atât de rebarbativă. În genealogia pe care tocmai am schiţat-o (şi pentru perfecţionarea căreia am avea nevoie de volume întregi), materia nu apare ca o parte a lumii, un domeniu delimitat de o ontologie mai vastă (alături sau dedesubtul unui alt domeniu care ar fi „gândirea" sau „mintea"): o instituţie, o organizaţie, o repartiţie a puterilor gândirii (şi a politicii, vom constata curând). Chiar dacă poate să pară straniu, e nimerit să vorbim de acum de *instituţia materiei* aflată în inima istoriei Modernilor. Ea e cea care va determina această distribuţie atât de specială a *res extensa-cogitans* şi care, de-a lungul timpului, va produce această ciudată scenografie a unei fiinţe care se crede un „Subiect". În faţa a ceea ce crede că este un „Obiect".

Cum a putut o astfel de instituţie să se instaleze, în ciuda neîncetatelor negări ale experienţei comune, dar şi ale experimentelor savante? Trebuie să ne amintim că pot exista situaţii atât de periculoase, încât vom prefera *irealismul descrierii*, *puterii efectelor obţinute*. Pentru a conferi acestei experienţe de gândire un suport suficient de solid, putem avea motive într-atât de puternice încât vor mătura toate obiecţiile. Astfel de motive se află în inima acestui RAŢIONALISM0 la care Modernii cred că trebuie să ţină ca la lumina ochilor lor.

Vom avea o primă idee a acestor motive dacă ne amintim de punctul lui de plecare: ştergerea celor două tipuri de hiatus, de soluţii de continuitate, de iriedieri care fac la fel de riscante detectarea constantelor ce permit accesul la fiinţele îndepărtate [ref] şi descoperirea discontinuităţilor ce permit subzistenţa [REP]. Dintr-o singură mişcare de baghetă magică – şi chiar despre magie e vorba, dar despre una de unde iese ideea de Raţiune! –, toate dificultăţile sunt aplanate, toate riscurile eliminate, toate rateurile uitate, nu mai avem nevoie de nicio condiţie materială, locală, costisitoare. Necesităţi (pe care nimeni nu le-a produs) se transferă (fără transformare) fără

conductă, fără reţea, gratuit, prin toată lumea, în acelaşi timp reală şi cognoscibilă, compusă în întregime din forme care sunt singurele substanţe. Construcţia. poate să pară nebunească dar câştigurile sunt enorme.

Cum să opreşti acest potop care îneacă existenţii în apele materiei – ale *gândirii* materiei? Dificultatea încetează, apele încep să scadă de îndată ce observăm că această *res ratiocinans* nu este în niciun caz *spaţiu* sau *în spaţiu*. Dacă ne dă impresia că se află „pretutindeni", asta se întâmplă pentru că nu e, literalmente, *nicăieri*, din moment ce nu-şi plăteşte deplasările prin montajul niciunei reţele. Şi dacă e capabilă să invadeze tot (în gândire), asta se întâmplă pentru că nu-şi stabileşte niciodată un buget pentru extindere, umple toate interstiţiile, scurtcircuitează toate pasele şi face în aşa fel încât parcă n-ar exista decât translaţii de necesităţi indeformabile, concatenări de cauze şi de efecte în care până şi micul salt, mica soluţie de continuitate, hiatusul dintre cauză şi efect ar fi dispărut – desigur, pentru că ştafeta, aşa după cum vom vedea, a fost luată şi ea pe nesimţite de şuvoi, printr-un argument al cărui scop este să pună capăt unei discuţii.

— PENTRU CĂ NU SE MAI POT CONFUNDA EXISTENŢII CU MATERIA-Dacă, derutat de mulţimea lumilor cuantice, vulgarizatorul pe care l-am persiflat mai sus ar putea crede că „lumea comună" se derulează într-un „spaţiu cu numai trei dimensiuni", asta se întâmplă pentru că nu-l costă nimic să creadă că microfonul la care vorbeşte, amvonul de la care propovăduieşte, propriul său trup, genele lui, pereţii sălii, mulţimea pe care o prinde în vârtejul ei, toate acestea se scaldă într-un spaţiu euclidian. Desigur, este ceea ce crede el, căci toate dimensiunile care compun aceste lucruri sunt copleşite de gândirea care le scaldă în această *res ratiocinans* care face inutilă orice operaţiune de măsurare şi orice element doveditor. Niciodată experienţa nu-i va aduce dezminţirea, căci a pierdut firul experienţei.

Dacă ar fi început ceva mai serios să *ia măsura* a

ceea ce spunea; dacă ar fi vrut, de pildă, să comande unui tâmplar replica amvonului care i-a adus atâta faimă, ar fi trebuit să scoată din buzunar un metru, un echer, hârtie şi creion; şi n-ar fi fost de-ajuns, căci ar fi trebuit să deseneze în perspectivă sau în proiecţie mobila înainte de a scotoci după o paletă de nuanţe pentru a alege o culoare şi după un alt set de mostre pentru a alege calitatea lemnului; mai mult, amvonul e uşor de desenat, seamănă cel mai mult cu un obiect care poate fi gândit în spaţiul euclidian. Cum să-ţi închipui, munca pe care ar fi trebuit s-o întreprindă pentru a dimensiona, a spaţializa, a temporaliza, a ritma totalitatea fiinţelor adunate pentru a-l asculta? Sperăm că, înainte de a-şi întrerupe expunerea timp de câteva minute pentru *a face nişte măsurători*, şi-ar fi modificat concluzia şi ar fi mărturisit că lumea cuantică este un joc de copii faţă de multiplicitatea şi de complexitatea dimensiunilor accesibile în mod simultan celei mai umile experienţe a simţului comun.

Numai să nu fi conchis că, dacă se trage linie – şi asta ar fi fost mai deştept –, odată debarasată de transfuzia de *res ratiocinans*, lumea simţului comun, cu toate aceste salturi, discontinuităţi, încrengături neaşteptate, aceste devieri brutale ale unor lungi lanţuri de antecedente şi de consecvente, această lume aşadar *seamănă* mult cu aceea a lumilor cuantice. Cu singura diferenţă că e *infinit mai puţin explorată* decât ea! Frumos paradox: ne-am obişnuit atât de mult să credem că gândim în *res ratiocinans*, încât trăim într-o anumită măsură „sub apă”, iar lumea simţului comun a devenit astfel mai greu de gândit, de calculat, de descris decât cea a infinitului mic…

MATERIE CARE N-AR înţelegem acum de ce i-am putut defini pe Moderni

FACE DREPTATE NICI ca Pe un P°P°r care se crede materialist şi disperat să lUMII, NICI EXPERIENŢEI fie aşa Pentru că nu-şi găseşte niciodată locul. Cui i-ar TRĂITE” plăcea să trăiască permanent inundat, sub apă, fără acces la pământ uscat şi solid, tocmai, fără material? Aceasta este într-adevăr consecinţa cea mai bizară a acestei

extensii a *res ratiocinans*. ea nu ne permite să le facem dreptate valorilor Modernilor, celor la care aceştia ţin cel mai mult şi, pentru a începe cu prima dintre ele, ştiinţelor însele.

N-am spus, e adevărat, până acum că materialismul rata, vai, subiectivul, intimul, „experienţa trăită”. În exemplul ales, n-am încercat să-l fac pe cititor să vibreze la căldura *sentimentului* meu pentru Muntele Aiguille, sentiment care „nu va fi niciodată captat decunoaşte rea îngheţată a geologilor şi a cartografilor”. Dimpotrivă: stabilirea lanţurilor de referinţă, istoria cartografiei, a geologiei, a trigonometrici, toate acestea erau exact la fel de călduroase, de respectabile, la fel de demne de atenţie ca palidele mele expresii ale admiraţiei, ca emoţiile mele de drumeţ amator şi ca frisonul pe care îl resimt atunci când vântul îmi zvântă sudoarea care-mi curge pe piept. Dedublând Muntele Aiguille în calităţi prime şi secunde, făcându-l să se bifurce în două jumătăţi ireconciliabile, ceea ce e lăsat deoparte nu e doar subiectivitatea, „experienţa trăită”, „omenescul”, ci mai ales Muntele Aiguille însuşi, în felul lui propriu de a persista şi, *de asemenea*, diversele ştiinţe care au concurat pentru a-l cunoaşte şi care depind de durabilitatea lui pentru a-şi putea desfăşura lanţurile de referinţe. În materie, nu doar omenescului îi lipseşte locul, ci mai întâi Muntelui Aiguille însuşi, iar apoi diverselor ştiinţe care permit să accedem la el! Dacă dedublarea n-ar fi cauzat decât uitarea sentimentelor omeneşti, ar fi oare această pierdere atât de mare? Pericolul pe care-l aduce ea este că ne face să pierdem şi harta, şi teritoriul; şi ştiinţa, şi lumea.

Cercetătoarea înţelege bine că, atunci când critică materialismul, ea riscă să fie angrenată într-o apărare a „spirituatismului” – ceea ce-ar duce-o în plin secol al XIX-lea – sau într-o luptă împotriva „reducţionismului” – şi atunci am fi în plin secol XX. Dar ea înţelege acum că aceste două lupte au încetat din lipsă de combatanţi sau, mai precis, *din lipsă de materie*. Nu există deloc materie. *Res ratiocinans*, acest straniu compus de *res extensa* şi de

res cogitans, nu este fundamentul lumii. Nu ai cum să lupţi „împotriva” ei. Ajunge să o laşi la o parte, aşa cum fizicienii au învăţat să nu mai ţină cont de eter. Este o instituţie prost concepută, efectul unei Constituţii prost redactate pentru a stabili un compromis lipsit de tact între constrângeri cu totul contrare, rezultatul unui *conflict de valori* [REP-REF] ce are drept consecinţă neaşteptată faptul de a săpa o prăpastie între teorie şi practică, de a arunca experienţa în inexprimabil; şi care a sfârşit prin a ascunde îndărătul unei profunde ignoranţe chiar materialitatea materialelor.

Ne vom da seama, în celelalte părţi, chiar în tehnologie, în economie, că aceste „triumfuri” ale „materialismului” modern nu sunt mai comprehensibile decât ştiinţele, dacă noi confundăm materialele cu materia. Imaginaţi-vă următorul lucru: un popor pentru care simţul comun este mai puţin familiar decât lumea cuantică şi care nu poate da seama de cele mai mari fapte de vitejie ale sale, tehnica, economia, cunoaşterea obiectivă, trei dintre principalele sale surse de mândrie! Să nu ne mirăm dacă Modernii au fost destul de surprinşi să vadă cum cade asupra lor, pe neaşteptate, spectrul Gaiei…

Pentru a ieşi din materie şi a permite comparaţia cu „celelalte culturi”, nu trebuie să privim în sus, de pildă către spirit, ci *în jos*, către pământul ferm ale cărui forme umede, grase şi fecunde încep să iasă la iveală. Dacă materia nu există, atunci apele s-au retras deja. Instituţia materiei distribuie competenţele cât se poate de prost fiinţelor şi nu asigură nicio protecţie desfăşurării modurilor de existenţă. În faţa acestei instituţii, specialista în antropologie (care e şi militantă sau, în orice caz, deja pe jumătate diplomată) e cam ca generalul de Gaulle fornăind de nerăbdare în faţa Constituţiei celei de-a Patra Republici în timpul traversării deşertului. Ştie că nu vă ieşi de aici nimic bun; ea are o altă idee despre repartizarea care distribuie cum trebuie puterile şi care ar elibera energiile în mod constant înăbuşite de către actuala

distribuţie; aşteaptă ca nişte evenimente grave să vină să termine cu vechile proceduri. Nu aşteptăm şi noi ca nişte evenimente grave să termine cu instituţia expirată a materiei şi nu suntem şi noi în aşteptarea unei cu totul alte Constituţii? Şi, de altfel, oare n-au avut deja loc aceste evenimente grave?

cinci
CUM SĂ ELIMINI O ANUMITĂ STINGHEREALĂ A CUVINTELOR

Dac-ar fi să începem cu ce e mai greu ar fi din cauza unei voinţe de a vorbi drept, care leagă formalismul cu încheierea discuţiilor.

Deşi această vorbire dreaptă nu se poate sprijini pe exigenţele referinţei [ref] ea duce la descalificarea tuturor celorlalte moduri creând un amalgam periculos între cunoaştere şi politică [ref-pol] care obligă la abandonarea firului experienţei pentru a pune capăt discuţiilor.

Din fericire, metoda care permite recunoaşterea unei încrucişări va ajunge să izoleze, în politică, o veridicitate proprie [pol] care ţine de reluarea continuă a unui Cerc pe care parcursul referinţei nu-I poate judeca corect.

Trebuie aşadar să admitem un pluralism al tipurilor de veridicitate pentru a dejuca straniul amalgam al „faptelor indiscutabile” – şi a. reda astfel limbii naturale capacităţile ei de expresie.

Rămâne ce e mai greu: revenirea asupra împărţirii dintre cuvinte şi lucruri eliberându-ne de materie, adică de res *ratiocinans* dotându-ne astfel cu noi capacităţi de analiză şi de discernământ – pentru a vorbi despre valori fără a pune realitatea între paranteze.

Limbajul e bine articulat, ca şi lumea cu care se încarcă cu condiţia să se ferească de noţiunea de semn.

Este vorba despre moduri de existenţă, iar acestea sunt mai mult de două ceea ce ne obligă să luăm în considerare istoria interferenţelor dintre moduri.

Îi sunt dator cititorului cu nişte scuze, întrucât DAC-AR FI SA ÎNCEPEM CU încep cu cel mai abrupt subiect. Dar nu exista un alt CE E MAI GREU. – mijloc de a începe

această cercetare, pentru că toate discuţiile care fac ca antropologia Modernilor să fie atât de obscură s-au purtat, din aproape în aproape, împrejurul locului care trebuie acordat cunoaşterii echipate şi rectificate. Dacă n-am fi dejucat mai întâi confuzia dintre modurile reproducerii şi referinţei, pentru a face să apară corespondenţa dintre ele, prinşi între ciocanul Subiectului şi nicovala Obiectului, ar fi trebuit să credem în existenţa unei „lumi materiale exterioare cunoscute de mintea omenească”. Am fi fost obligaţi să-i considerăm pe Moderni drept „NATURALIŞTI0”, fiind deci forţaţi să împărtăşească prejudecata pe care o poartă asupra tuturor celorlalte culturi care, spre deosebire de „noi”, pare-se că ar fi „confundat” materia cu „dimensiunea sa simbolică”. Or, dacă, există vreo civilizaţie care a visat, şi-a imaginat materia, care a contopit-o cu tot felul de „dimensiuni simbolice şi morale”, atunci aceasta este civilizaţia Modernilor; ceea ce o frapează pe specialista noastră în etnografie este aşadar idealismul acestui „materialism”. Ne vom da seama mai târziu că, acceptând acest punct de vedere, se vor oferi noi posibilităţi de a compara COLECTIVELE0 şi de a intra în relaţie cu existenţii. Pentru moment, suntem încă departe de a regăsi libertatea de manevră necesară cercetării noastre. Avem încă de înlăturat *stinghereala unor cuvinte*.

Mai întâi fiindcă nu am descoperit încă motivul pentru care acest amalgam al celor două moduri [REP-REF], în ciuda neverosimilităţii lui, sfârşise prin a învinge experienţa care îi este totuşi atât de contrară. Într-adevăr, Modernii nu trăiesc mai mult ca alte popoare într-o lume care s-ar fi bifurcat în calităţi prime şi calităţi secunde. N-ar fi supravieţuit. Se pot *crede* moderni, dar nu pot fi de-adevăratelea. Trebuiau deci motive puternice, aşa cum am indicat mai sus, pentru ca această neverosimilitate să fie preferată alertelor pe care le dă simţul comun; trebuie ca acum analistul să caute să înţeleagă.

AR FI DIN CAUZA UNEI
VOINŢE DE A VORBI DREPT CARE LEAGĂ

FORMALISMUL CU

Facem un pas mare în antropologia Modernilor atunci când descoperim curioasa legătură pe care-aceştia au făcut-o între formalism (în al treilea sens al cuvântului FORMĂ0) şi un anumit tip de situaţii interlocutive – ceea ce se cuvine să numim politică. Există aici ÎNCHEIEREA DISCUŢIILOR, un eveniment „un nod, o conjuncţie, un concurs de împrejurări care vor decide pentru ei, pentru o foarte lungă perioadă, asupra tuturor felurilor de a-i *vorbi bine* cuiva despre ceva.

Cercetătoarea a observat demult că acest Geniu Rău aLDublu-Clicului are pretenţia de a *vorbi drept*. La prima vedere, cererea îi păruse mereu absurdă. Cum? Putem merge din probă-n probă şi putem transporta fără oprelişti, fără farafastâcuri, fără elocinţă, fără nimic care să ne zădărnicească, fără înfloriturі, fără să batem toba, ceea ce vrem să spunem? Nu există oare nicio ruptură în raţionament, niciun hiatus în exprimare, niciun ocoliş, nicio deplasare nepotrivită, nicio metaforă mai ales, şi nici tropi (aceste două forme de derivă, de năvălnicie, de deviere, de seducţie)? Pe scurt, putem vorbi *literal* Putem păstra, din paragraf în paragraf, un drum care trece din necesitate în necesitate, printr-o simplă TRANSLAŢIE0, fără să sărim niciodată prin vreo operaţie de TRADUCERE0? Reuşim oare, printr-o coincidenţă totală cu ceea ce vrem să spunem, să spunem ceea ce este, căci şi ceea ce este înaintează din necesitate în necesitate printr-o simplă deplasare? Putem vorbi *fără înconjur* despre ceea ce cade, cum se spune, „sub simţuri”?

Iată o exigenţă ce ar părea imposibil de îndeplinit în orice altă civilizaţie.

Doar dacă n-am hotărî că un astfel de mod de a vorbi ne va permite să tranşăm în dispute infinite, să-i umilim pe făcătorii de fraze, să ridicăm capetele celor slabi, să-i tragem în jos pe cei puternici şi să traversăm pe o autostradă prin tarlale „drumuri proaste, mlaştini şi prin capcanele felurilor obişnuite de a vorbi şi de a crede. Atunci, am descoperi opoziţia radicală dintre „ştiinţă”, pe

de o parte, şi, pe de alta, opinia, această mizerabilă *doxa*. Iată o trăsătură pe care se cuvine să o analizăm în detaliu: pretenţia dreptei vorbiri de a se reclama de la mişcarea cunoaşterii, dar din pricini polemice, de luptă.

După ce aţi putut citi deja, se va înţelege că nu putem măsura cuvântul politic în contrast cu Ştiinţa, din moment ce drumurile de referinţă nu sunt nici ele drepte. Desigur, nu-s nici curbe: la urmă, când toate-s la locul lor, asigură acest acces *direct* care poate să treacă

Deşi această vorbire
DREAPTĂ NU SE POATE
SPRIJINI PE EXIGENŢELE
REFERINŢEI [REF] – drept o cale rectilinie. Cu toate acestea, am văzut că rectitudinea lor finală este *rezultatul* implementării lanţurilor de referinţă. În consecinţă, Dublu-Clic nu poate în niciun caz să-şi justifice familiaritatea cu drumurile cunoaşterii, pentru a arunca umbra îndoielii asupra calităţii cuvântului politic.

Istoria ştiinţelor nu oboseşte să ne arate prin ce tatonări şi prin ce linii frânte colectivele de savanţi ajung la această corespondenţă, la această ajustare cu şi faţă de fiinţele lumii. Accesul la un obiect îndepărtat de lume depinde, am văzut deja, de căptuşeala a mulţi intermediari şi de alunecarea rapidă, dar mereu riscantă a unei constante. Fără să punem la socoteală faptul că montajul şi legarea unui asemenea şir de forme (în primele două sensuri ale cuvântului, expus e mai sus) presupun o lungă ucenicie care nu poate evita încercările şi greşelile. Mişcarea lor seamănă mai mult cu agitaţia unui furnicar decât cu trecerea unui tgv. Ne putem hotărî, desigur, să nu ne sprijinim decât pe rezultatele finale, dar atunci vom vedea secat izvorul care permite accesul la *noi* fiinţe şi trasarea de *noi* drumuri – şi vom pierde repede accesul, deoarece nu ştim să întreţinem căile şi mijloacele deja stabilite. Nici drepte, nici curbe, reţelele de referinţă şerpuiesc în felul lor; dacă trebuie să le comparăm cu ceva, atunci ar fi de comparat cu munca zilnică a celor de la Drumuri şi Poduri, cu corpul lor de ingineri şi cu du-te-

vino-ul de pe un şantier al buldozerelor angrenate în lucrările publice. A vrea să vorbeşti drept nu înseamnă aşadar, în ciuda pretenţiei adesea scoase în evidenţă, că vom vorbi „ca în ştiinţe" sau „ca un om de ştiinţă", ci că dorim să *imităm rezultatele* fără să ne batem capul să *imităm de asemenea procesul greoi care* duce la ele.

Vom spune că există, cel puţin în disciplinele cele mai formalizate, o posibilitate de a menţine necesităţi de-a lungul unui discurs, şi că nu vedem în numele cui, odată ce urmează şcoala savanţilor, Dublu-Clic n-ar reuşi să potrivească demonstraţiile pentru a vorbi în sfârşit drept. Nu asta înseamnă să scrii *more geometrico*! Ar însemna să uităm tot ceea ce am învăţat în treizeci de ani de *Science studies* despre *moravurile* şi *manierele* geometrilor şi despre truda, vai cât de concretă! prin care producem formalisme. Dacă ştiinţele sunt capabile să opereze transferuri de necesităţi, aceasta se întâmplă cu condiţia de a face în aşa fel încât ele să străbată de fiecare dată o serie mereu stupefiantă de transformări, niciodată prin menţinerea – imposibilă de altfel – a unei identităţi. Ceea ce frapează mai degrabă în stabilirea lanţurilor de referinţă este inventarea continuă a unor moduri de scriitură, a unor tipuri de vizualizare, a convocării unor experţi, a montajului unor instrumente, a unor noi notaţii care permit aceste cascade de transformări observate mai sus. Mobilele IMUABILE0 sfârşesc prin a parcurge universul, dar numai pentru că plătesc fiecare transport prin câte o transformare. Fără aceste serii de inovaţii, n-ar exista obiectivitate, n-ar exista necesitate şi nici măcar n-ar exista dovezi *apodictice*.

Ceea ce-l frapează pe orice etnograf al Modernilor nu e faptul că dreptvorbirea ar avea vreo verosimilitate (pentru că nu poţi vorbi fără tropi, fără figură, fără metaforă, fără derivă, fără meşteşug, fără a face paşi înapoi), ci că simpla sa evocare este suficientă pentru ca toate celelalte forme de discurs să fie pe loc dezafectate.

Straniu lucru, tocmai neverosimilitatea acestui fel de a vorbi îi conferă eficacitatea stupefiantă prin care le

descalifică pe toate celelalte. De îndată ce facem numai supoziţia unui transfer de necesităţi indiscutabile, a

— EA DUCE LA

DESCALIFICAREA TUTUROR

CELORLALTE MODURI – unei informaţii fără nicio transformare, a unei translaţii fără traducere, a unui fel de a vorbi în sfârşit LITERAL0 şi formalist, într-o clipă, prin contrast, toate celelalte forme de discurs se trezesc scufundate într-o adâncă suspiciune. Încă şi mai straniu, celelalte moduri încep să se îndoiască de ele însele şi de propria lor capacitate de a distinge adevăratul de fals.

În comparaţie cu acest ideal de neatins, adepţii drept-vorbirii încep să numească „figurativ”, „comun”, „incomplet” toate manipulările, operaţiile, deplasările, toate discontinuităţile, toate aranjamentele devenite mai mult sau mai puţin ilegitime prin care se exprimă stângaci cei care nu vorbesc drept: poeţii, retorii, oamenii din popor, meseriaşii, ghicitoarele, preoţii, doctorii şi moaşele, pe scurt, toată lumea – şi desigur savanţii ale căror căi şi mijloace îi vor *dezamăgi* cumplit pe sectanţii Dublu-Clicului, care ar vrea atât de mult să le imite efectele [REF-DC]. Odată inventat etalonul unei vorbiri *drepte*, toate celelalte discursuri încep, prin comparaţie, să vorbească *aiwrea*\ devin viclene, mincinoase, manipulatoare. Şi începe acum strivitorul destin al raţionaliştilor: vor începe să dorească să *rectifice* pe toată lumea printr-un soi de ortofonie generalizată. Dacă domeniul a ceea ce ei numesc „iraţional” este atât de vast, aceasta se întâmplă pentru că definiţia pe care o dau ei „raţionalului” este mult prea nerezonabilă şi mult prea polemică. Dacă cedăm şi noi ispitei de a vorbi drept, o întreagă serie de moduri de veridicitate, atât de decisive pentru viaţa cotidiană, riscă să fie uitate, incapabile de-acum să aibă propriul lor criteriu de adevăr şi de falsitate, incapabile să-şi procure cantitatea necesară de realism, demnitatea ontologică. Pericolul este încă şi mai mare, din moment ce până şi EXPERIENŢA0 riscă să nu mai poată fi exprimată. Dacă singura probă decisivă devine cea a

informaţiei Dublu-Clic şi a vorbitului drept, atunci *totul* începe să *sune fals* în *experienţă*. Niciodată ea nu va putea fi spusă, pentru că nu va fi niciodată formalizabilă (în cel de-al treilea sens). Experienţa va ieşi din câmpul nostru vizual şi, odată cu ea, desigur, orice posibilitate pentru Moderni de a fi EMPIRICI0, adică de a extrage lecţii din propriile experienţe.

„CREÂND UN AMALGAM PERICULOS ÎNTRE CUNOAŞTERE ŞI POLITICĂ [REF POL] – Analistul se află aici în faţa unuia dintre nodurile cercetării pe care trebuie să-l desfacă cu răbdare: principala stingherealã a cuvintelor Modernilor vine tocmai din ciudata idee a unui discurs nestingherit de nimic! Şi mai straniu încă, Modernii auâm prumutat acest model al unui discurs fără obstacol din demonstraţia matematicienilor care, dimpotrivă, cunosc foarte bine> şi încă pe pielea lor, toate obstacolele care trebuie eliminate unul câte unul pentru a reuşi să transporţi o necesitate dintr-un punct al raţionamentului în altul. Şi totuşi, Dublu-Clic se va servi de acest contraexemplu manifest – după ce-l va fi curăţat de toate medierile – pentru a critica toate celelalte moduri. Cum ar avea o astfel de operaţiune vreo şansă de a reuşi? Răspunsul constă într-o a treia ciudăţenie: *din motive de politică*. Dacă nu ne apropiem de această altă încrucişare, aceea a cunoaşterii cu condiţiile vieţii publice, nu se înţelege mare lucru din această curioasă încrucişare a cunoaşterii şi a reproducerii. Specialista în etnologie şi-a notat în carneţel: „Modernii sunt cei care au răpit Ştiinţa pentru a rezolva o problemă de soluţionare a polemicilor publice”.

— CARE OBLIGĂ LA ABANDONAREA FIRULUI EXPERIENŢEI PENTRU A PUNE CAPĂT DISCUŢIILOR.

Nu trebuie să fii un mare învăţat pentru a-ţi imagina situaţiile în care aventurile cunoaşterii pot fi astfel deturnate. Descoperim aceste situaţii de îndată ce ne întoarcem în această agora în care se decide, aşa cum am văzut deja, destinul CATEGORIILOR0: în mijlocul acestui tumult, al acestor controverse, al acestor despicări

nesfârşite ale firului în patru, al acestor polemici care depind mereu de un derapaj în violenţă şi în răzvrătire. Să presupunem că apare aici un fel de a „spune ceva cuiva”, o formă de viaţă, un gen literar care-i procură celui ce foloseşte tropi avantajul neprevăzut de a-i da senzaţia că aceştia *pun capăt* discuţiei, că *închid* controversele, mobilizând, prin diverse canale, diverse trucuri (dar care nu vor avea niciodată aerul unor trucuri), transferurile de necesitate, transferuri devenite, de astă dată, *indiscutabile*. Ceea ce părea, în capitolul precedent, atât de improbabil în amalgamul dintre felurile de cunoaştere şi itinerariul existenţilor, devine acum de o eficacitate redutabilă: printr-o singură operaţiune de *by-pass* vom lega o problemă aparent de metafizică (*din ce* e făcută lumea aceasta?) de una de argumentaţie (cum să punem capăt acestei interminabile râci?).

Scena e bine cunoscută şi a fost studiată magistral de autori excelenţi: ea reproduce, în argumentaţie de astă dată, această dedublare pe care tocmai am văzut-o apărând în instituţia materiei, *fără ca cele două părţi să se mai poată distinge*. Efectul cel mai decisiv al unui astfel de *by-pass* este că nu vom mai şti niciodată, atunci când vorbim despre un subiect oarecare, dacă încercăm să încheiem o discuţie sau să transportăm o serie de cauze şi de efecte. Acesta este geniul – sau drăcovenia mai degrabă – a acestui amalgam. Când ne îndreptăm către lume, ea are deja aspectul unui argument cu care vine să vă contrazică; când ne îndreptăm către situaţia de comunicare, atunci trenul lumii este cel care pătrunde impetuos ca o locomotivă cu aburi împreună cu toate vagoanele sale, fără să vă dea timp să vă feriţi. Toate distincţiile între materialul din care e făcută lumea, cum o putem cunoaşte şi cum putem vorbi despre ea se evaporă. Nu mai este vorba despre *res extensa*\ nici măcar despre ceea ce am numit *res extensa-cogitans*\ e vorba despre un alt animal, un alt eter, un alt ideal pe care ar trebui să le numim RES RATIOCINANS0. E o invenţie determinantă pentru ideea pe care Modernii şi-o vor face despre ei

înşişi. E vorba despre o *res*, numai că una *ratiocinans*.

Nu-i trebuie prea mult timp cercetătoarei pentru a începe să suspecteze că Dublu-Clic şi-a pus în cap să rectifice toate discursurile înşelătoare, nu numai pentru a îndrepta comportamentul grosolan al tinichigiilor, al dădacelor şi al barcagiilor, şi nici măcar numai pentru a face dreptate savanţilor geometri. Cea mai mică cunoştinţă de istoria filosofiei îi este de ajuns pentru a stabili originea invenţiei unei vorbiri drepte atât de departe, totuşi, de practica obiectivităţi! Cei ale căror rătăciri trebuiau îndreptate erau în mod evident cei mai periculoşi oameni: Sofiştii, Retorii, Politicienii. Numai ei sunt adevăraţii concurenţi ai Filosofilor în agora, cei care sunt capabili şi culpabili, numai prin agitaţia limbii lor ascuţite, de a îneca toate dovezile în sarcasm, să înfurie sau să calmeze mulţimea, să facă adunarea atât pentru sfânta martiră Elena din Troia, cât şi pentru curva ordinară Elena din Troia. Pe scurt, sunt singurii capabili să stârnească mereu această şerpărie care este viaţa publică. Aceştia sunt, se spune, indiferenţi faţă de căutarea adevărului. Mint cu neruşinare. Manipulează fără remuşcări. Vorbesc curb[14] şi întortocheat – de fapt, ei *sunt* curbi şi întortocheaţi. Aşa e de pildă Marea Naraţiune în care plasăm începuturile şi necesitatea Filosofiei: împotriva pericolelor Politicii, trebuie ca Raţiunea să pună o contragreutate; fără această opoziţie, ar fi debandadă.

Versiunea antică a acestei lupte se înnoieşte în fiecare secol prin formule de fiecare dată diferite ce reînvie aceeaşi diviziune: pe de o parte, demonstraţia indiscutabilă care se sprijină pe fapte ele însele indiscutabile; pe de alta, elocinţa, retorica, propaganda, comunicarea. Există un fir continuu, un bas continuu, de la argumentele lui Socrate – „Nu ştii geometrie, Callicles!”[15] – până la atacurile împotriva relativismului presupus al

14 Folosim atributul „curbat” sau „curb” pentru a spune „pe ocolite”, în primul rând pentru a face mai evidentă opoziția cu „a vorbi drept”.

15" Aluzie la dialogul platonician Gorgias, în care Callicles este un tânăr cu aspirații publice.

Science studies. Există vorbitori ce pot servi drept conducte pentru transferuri şi necesităţi indiscutabile, care s-ar opune în mod absolut vorbitorilor, frumoşilor vorbitori, al căror cuvânt, chiar dacă are efecte, nu reuşește să transmită nimic altceva decât nişte aproximări discutabile. Pe de o parte, *apodeixis-y* & demonstraţiei, pe de alta, *epideixis-vk*. florilor retoricii. Ca şi cum, de-a lungul istoriei, cei mai mari pasionaţi de argumentaţie ar fi descoperit şiretlicul care ar pune capăt argumentaţiei!

Nu vom reuşi niciodată să menţinem pentru multă vreme deschis CONTRASTUL0 pe care l-am izolat mai sus dintre reproducerea [rep] şi referinţa [REF], dacă nu reuşim să punem în evidenţă această altă încrucişare între reţelele de referinţă şi discursul politic. Problema istorică este încă disputată, dar se pare că Modernii au fost într-adevăr singurii din lume care şi-au imaginat un astfel de montaj. În orice caz, cele două sunt prea legate istoric pentru a nu fi tratate pe rând, definindu-se reciproc: gândim curbul prin drept şi dreptul prin curb. Ne-am spus că ar trebui să vorbim drept pentru a avea şanse să-i îndreptăm pe cei care vorbesc *curb*\ rezultat: am bifurcat *două moduri* de a vorbi bine în locul unuia singur.

Aşa după cum a trebuit să descompunem noţiunea compozită de MATERIE0 pentru a extrage încrucişarea al cărei AMALGAM0 este, trebuie acum să desfacem o altă noţiune prost compusă care face din confruntarea dintre Raţiune şi Politică Gigantomahia preferată a

Din fericire, metoda CARE PERMITE RECUNOAŞTEREA UNEI ÎNCRUCIŞĂRI

Modernilor. Dar de-acum ştim cum să procedăm: o opoziţie frontală nu ne impresionează mai mult decât o confuzie factice. Şi noi, de-acum, avem motivele noastre care nu seamănă deloc cu ceea ce bunul-simţ ne spune despre Raţiune. Prin urmare, nimic nu ne împiedică să înlocuim marea înfruntare dintre demonstraţie şi retorică cu ÎNCRUCIŞAREA0 a doua moduri de veridicitate.

Cercetătoarea cunoaşte bine acum cele trei criterii prin care putem recunoaşte un mod de existenţă. Mai întâi,

datorită unei erori de categorie: ea simte mai întâi vag, apoi din ce în ce mai clar, că e pe cale să rateze ceva, să nu perceapă ceea ce i se spune în tonalitatea corectă, să o fi indexat unei PREPOZIŢII0 greşite. Intrată în alertă din cauza sentimentului comiterii unei gafe, înţelege că trebuie să vadă, în al doilea rând, dacă nu cumva există un tip de discontinuitate, de HIATUS°, care ar putea da seama de un anume tip de continuitate şi care ar desena astfel o TRAIECTORIE0, o PASĂ° proprie. În sfârşit, în al treilea rând, ştie că trebuie să vadă dacă există condiţii de reuşită şi de NEREUŞITĂ0, care i-ar permite să exprime, în propriul idiom, în ce condiţii acesta este veridic sau mincinos.

Se va putea obiecta că aşa ceva e imposibil în cazul va AJUNGE SĂ IZOLEZE, vorbirii politice (să folosim pentru moment verbul „a în POLITICĂ, O VERIDICI vorbi”, îl vom încărca mai târziu, în capitolul 12, cu câtă ţaţe PROPRIE [pol] – realitate poate cuprinde), din moment ce e vorba, în primul rând, de arta manipulării şi a minciunii. Da, dar specialista noastră în etnologie a intrat în alertă: această acuzaţie de minciună este adusă printr-un fel de a vorbi care pretinde că nu trece prin *nicio pasă*. Iată ceva ce miroase a eroare de categorie de la o poştă. Pentru că drept-vorbirea – această limbă de viperă a demonului Dublu-Clic – nu poate servi drept judecător, căci nu permite niciodată înţelegerea unei categorii în propria ei limbă. Neîncredere faţă de toate sugestiile ei!

Ce se întâmplă dacă încercăm să definim vorbirea politică *în limba ei*? Eroarea de categorie pe care vrea să i-o impună vorbirea dreaptă sare în ochi: ea nu poate transporta necesităţi *indiscutabile* din moment ce s-a născut *în şi prin* discuţie, în sânul controverselor, în plină vâltoare şi adesea în luptă cu violenţa cea mai extremă. Celor care se bat pentru a provoca discuţii despre voinţa lor nu le sunt de prea mare ajutor necesităţile indiscutabile. Să-i ceri vorbirii politice să vorbească drept este la fel de absurd ca şi cum i-ai cere unei florărese să trimită azaleele pe care le-aţi promis soacrei prin firul

telefonului de la care aţi făcut comanda: eroare evidentă de încrengătură; alegere greşită a căii.

Trebuie să-i cerem să stabilească lanţuri de referinţă pentru a ajunge la fiinţele îndepărtate? Eroarea de cale ar fi aproape la fel de flagrantă. Nu pentru că obiectivitatea ar jena vorbirea politică sau ar apăsa-o, ci pentru că nu are ce face cu ea, de vreme ce nu e vorba, aşa cum bine spune Callicles, în mijlocul agorei, decât de urgenţa de a rezolva, în plină mulţime, la cald, fără a cunoaşte foarte bine dedesubturile, o întreagă serie de probleme de viaţă şi de moarte în ce priveşte colectivul. Pentru vorbirea politică, să rezolve una câte una problemele accesului la fiinţele îndepărtate n-ar ajuta-o deloc să-şi rezolve propriile probleme, care au de-a face cu urgenţa, cu mulţimea şi mai ales cu agitaţia.

Dacă nu poate fi percepută nici ca vorbire dreaptă, nici prin căutarea accesului la fiinţe îndepărtate, atunci are vorbirea politică vreun *sens*? *Se pare* că toţi politicienii, militanţii, activiştii, cetăţenii nu încetează să răspundă cu „da” Experienţa lor cea mai cotidiană, pasiunile lor cele mai adânci, emoţiile cele mai vii sunt puse în slujba efortului de a reuni un grup care să aibă o unitate, un scop, o voinţă şi care să fie capabil să acţioneze *autonom*, adică liber. Fiecare cuvânt pronunţat, fiecare gest, fiecare intervenţie, fiecare situaţie este traversată de o traiectorie al cărei traseu pare special de vreme ce ajunge să producă voinţe temporar asociate. Nu e deci niciun pericol să identifici politica cu *o mişcare*. Putem oare să recunoaştem hiatusul şi pasa care ar fi responsabile de această mişcare? Tocmai împotriva acestei vorbiri politice se îndreaptă, fără îndoială, acuzaţia vorbirii drepte: nimic mai abrupt, întrerupt, repetitiv, convenţional şi contradictoriu decât această vorbire politică; nu încetează să se întrerupă, să îşi revină, să mestece aceleaşi cuvinte, să-şi trădeze promisiunile (în ochii drumului drept), să facă fiţe, să vină şi să plece, să cadă în promiscuitatea unor manevre cărora nimeni nu le găseşte firul.

— CA REŢINE. DE Dar oare cum judecă *chiar ea*, vorbirea politică, acest

RELUAREA CONTINUĂ A hiatus; cum evaluează înaintarea sau reculul propriei UNUI CERC „mişcări? Prin capacitatea sa de a obţine, pornind de la o mulţime, de la o sumă de proteste, o voinţă unificată; apoi, prin această altă capacitate de a trece, printr-o serie la fel de vertiginoasă de discontinuităţi, de la unitatea provizorie la punerea în practică a deciziilor, la ascultarea celor care protestau înainte, în ciuda unei continue transformări pe care această mulţime o impune tuturor acestor acţiuni, rezistând prin toate mijloacele. Ceea ce era unit se împrăştie ca un stol de vrăbiuţe. Şi trebuie reînceput totul: acesta este preţul *autonomiei*. Trăsătura cea mai specifică a vorbirii politice rezidă probabil în această reluare continuă a mişcării care nu poate fi niciodată sigură de nimic. Obligaţia de a relua mereu totul face din vorbirea politică poate cea mai exigentă dintre toate condiţiile de reuşită şi explică alegerea adjectivului *curb*. Pentru a-i trasa conturul, vom vorbi de-acum despre *Cerc*, pentru că avem de-a face cu o mişcare ce revine mereu în urma ei înseşi printr-o *învăluire* mereu de reluat, în scopul de a desena forma mişcătoare a unui grup tare – ceea ce cuvântul „autonomie” surprinde perfect.

cu o voinţă proprie şi care este capabilă în acelaşi timp de libertate şi ascul va trebui să revenim mai îndeaproape asupra acestui mod – notat, evident, [pol]. Ceea ce trebuie să ne intereseze aici este să arătăm că veridicitatea nu poate fi *binejudecată* nici prin drept-vorbire, nici prin referinţă.

— PE CARE PARCURSUL REFERINŢEI NU-L POATE JUDECA CORECT.

Da, există în politică un soi de minciună, dar a minţi, în politică, nu înseamnă să refuzi să vorbeşti drept, ci *să întrerupt* mişcarea de învăluire, să-i suspenzi reluarea, să nu mai poţi obţine continuitatea, continuarea curbei de-a lungul mulţimii discontinuităţilor: urlete, trădări, derive, panici, neascultări, zdreliri, manipulări, urgenţe etc. Iar

acest adevăr e la fel de exigent ca toate celelalte. Să ne amintim de greutăţile pe care trebuie să le învingă referinţa pentru a câştiga cursa de garduri: are nevoie de multă isteţime pentru a face ca o constantă să umble din formă-n formă ca să obţină accesul la fiinţele îndepărtate; dar cine poate măsura curajul celor capabili să canalizeze fluxul politic prin aceste alte rupturi, alte hiatusuri, şi să câştige această altă cursă, aceea a autonomiei? Sub pretextul acestei isteţimi, ar trebui să dispreţuim curajul pe care-l presupune?!

Singurul rezultat care ne interesează aici este cel de a arăta că vorbirea politică nu e deloc *indiferentă* la adevăr şi falsitate: dar le defineşte în propriii ei termeni. Nicio formă de veridicitate nu va oferi ceea ce poate ea să zămislească în urmă: fără ea nu există autonomie, libertate, regrupare. Iată o descoperire capitală. Un contrast esenţial. O valoare supremă. Iată cu siguranţă un mod de veridicitate pe care Modernii, care sunt atât de mândri de el, n-ar vrea să-l distrugă încredinţându-i şi imposibila sarcină de a transfera adevăruri referenţiale, pe care nu este defel făcut să le transporte [REF POL]; sau, şi mai rău, cerându-i să *abandoneze* orice exigenţă de adevăr, ca şi cum ar fi ursit pentru totdeauna numai minciunii prin supraasumarea propriei sale falsităţi. Există în acest mod de existenţă ceva *sui generis*, în sensul propriu al lui „ceea ce se zămisleşte pe sine”, ceea ce grecii numeau AUTOPHUOS0, şi ceea ce va trebui să învăţăm să tratăm cu acelaşi respect şi cu aceeaşi îndemânare ca pe lanţurile de referinţă.

Or, aici iese la iveală bizareria situaţiei impuse de simpla sugestie a unei vorbiri drepte: cum vreţi ca astfel de exigenţe să fiejudecate cum trebuie de Dublu-Clic, care nu înţelege nimic nici măcar din ştiinţele cărora se mulţumeşte să le imite rezultatul final printr-o aparenţă de demonstraţie? Dacă ar reuşi să disciplineze, să rectifice vorbirea politică, n-ar produce decât un şi mai oribil monstru, căci nu s-ar mai putea obţine această curbură proprie care trasează conturul colectivelor în care învăţăm

să protestăm, să fim reprezentaţi, să ascultăm sau să ne împotrivim – şi să luăm totul de la capăt [POL DC]. Adăugaţi transparenţă, adevăr (în sensul de Dublu-Clic) şi nu veţi obţine decât disoluţie, debandadă, dispersia acestei aceleiaşi agora unde se judecă destinul tuturor categoriilor.

Cum am putea oare să credem că vorbeşte în categoria bună cel care are nevoie în prealabil să golească piaţa publică de toţi aceia, prea numeroşi, prea inculţi, prea agitaţi, cu care trebuie să discute? Ce nenorocire pentru cel care pretinde că vorbeşte bine şi care începe prin a-şi goli auditoriul de cei care ar trebui să înţeleagă ce spune! Oare Socrate nu se lăuda că nu poate să demonstreze o teoremă decât unui singur tânăr chipeş, în vreme ce infamii retori se frământau în piaţa publică cu mulţimea furioasă în spate? Dar cine vorbeşte mai bine, cine e mai sensibil la exigenţele acestei veridicităţi? Cel care învaţă să vorbească curb într-o mulţime înfuriată căutând ce vrea mulţimea, sau poate cel care pretinde că vorbeşte drept, dar lasă mulţimea să se zbuciume în devălmăşie? În agora, cel puţin, răspunsul e limpede. Şi totuşi, nu-i ciudat că nu încetăm să-i respingem pe Sofişti şi să-l periem pe băutorul de cucută?

Cititorul va înţelege fără greutate că există o confuzie care nu trebuie făcută niciodată: aceea de a amesteca exigenţele cunoaşterii obiective cu mişcările necesare expresiei politice (mii de scuze lui Socrate din *Gorgias*). Dacă o face, le-ar pierde în mod sigur şi pe una, şi pe cealaltă. Iar aceasta este încrucişarea pe care Modernii ar fi trebuit să o protejeze ca pe ochii din cap împotriva amalgamării. Din nefericire, chestiunea legăturilor dintre „Ştiinţă şi Politică” a încurcat-o cel mai mult şi vom avea nevoie de multă răbdare pentru a învăţa să o descurcăm!

Trebuie aşadar să aDMITEM UN PLURALISM AL TIPURILOR DE VERIDICITATE – Acum ne dăm seama de avantajul de a ne lipsi cu totul de ideea unei vorbiri drepte şi de a respinge hotărât ispitele Dublu-Clicului. Ar deveni

posibil, într-adevăr, să înlocuim o falsă opoziţie (cea dintre Raţiune şi Retorică) prin recunoaşterea unei încrucişări între două forme de veridicitate din care fiecare o înţelege prost pe cealaltă atunci când o traduce în termenii proprii. Nimic nu ne-ar împiedica atunci să ne eliberăm de stingherelile vorbirii provocate de imposibila exigenţă de a vorbi drept, pentru a evita necesitatea de a vorbi curb.

De altfel, distincţiile pe care tocmai le-am introdus ar fi şi mai lămuritoare dacă ne-am aminti că în capitolul 1 am reuşit să scoatem la suprafaţă alte două moduri, de asemenea originale: discursul juridic şi discursul religios (notate de-atunci [REL] şi [dro] şi pe care le vom regăsi în capitolele 11 şi respectiv 13). Ele treceau drept discontinuităţi pentru obţinerea continuităţilor (predica religioasă şi mijlocul de drept) şi n-ar fi fost judecate cum trebuie nici de către vorbirea dreaptă, nici de către referinţă şi nici de către lupta pentru autonomie politică – pe care, la rândul lor, ele n-ar fi ştiut să le judece. Subliniez acum acest aspect al cercetării, pentru a-i aminti cititorului neliniştit că rectificările şi clarificările pe care le introduce, deşi n-au nimic de-a face cu cele pe care le

1 – 5-CUM SĂ ELIMINI O ANUMITĂ STINGHEREALĂ A CUVINTELOR 129 aşteptăm (pe care le aşteptam) din partea vorbirii drepte, nu sunt deloc altceva decât nişte rectificări şi clarificări. E vorba şi aici despre raţiune, eroare, adevăr. Dar cu o nouă constrângere, de a nu confunda între ele diferitele feluri de a vorbi adevărat. Filosofia aşa-zis „ANALITICĂ0” avea dreptate să vrea să clarifice prin *analiză* sursele de confuzie introduse în gândire. Limita ei a fost să creadă că e suficient, pentru acest lucru, să; pornească doar de la limbaj şi să încredinţeze toate speranţele de limpezime celei mai chioare dintre lumini, însuşi Dublu-Clicului!

Se va obiecta poate că nu există niciun motiv să nu PENTRU A DEJUCA STRA atribuim şi vorbirii drepte statutul de mod de existenţă. NIUL AMALGAM AL NOAP (Va trebui, în capitolul 10, să fim atenţi să-i explicăm TELOR INDISCUTABILE” – apariţia şi să încercăm să o

tratăm ceva mai omenos.)

Dar vedem bine că ea nu poate fi un mod, căci informaţia Dublu-Clic neagă ritos că ar avea nevoie *să treacă prin* vreun hiatus, prin vreo discontinuitate sau vreo traducere oarecare – contraexemplul ne luminează şi el asupra metodei. Condiţiile sale de reuşită nu pot fi atribuite.

De altfel, vorbirea dreaptă nu-şi poate nici măcar justifica existenţa, din moment ce, pentru a vorbi, trebuie *să se contrazică ea însăşi* mergând dintr-o figură în alta, dintr-o metaforă în alta, din metaforă-n tropi şi din tropi în formalisme, din formalisme în figuri şi tot aşa. Discursul drept este un gen literar care nu face altceva decât *să imite* – prin seriozitate, prin tonul de autoritate, uneori prin simpla plictiseală – anumite condiţii de adevăr a căror pertinenţă este mereu incapabil să o manifeste. Şi tocmai asta o face atât de periculoasă, pentru că nu o costă nimic, am văzut în capitolul precedent, să se insinueze pretutindeni şi să descalifice toate enunţurile care ar dori să mărturisească, cu umilinţă, seria de tranziţii, de medieri prin care ele trebuie să treacă pentru a accede la adevărat.

Dar ceea ce o face încă şi mai contradictorie este această suprapunere dintre un fel de a vorbi drept şi sprijinul pe care această vorbire imposibilă pretinde că-l primeşte de la un alt dispozitiv verbal atât de bizar, încât provoacă mereu, şi asta chiar şi celei mai hârşite dintre specialiste în etnologie, o uşoară recădere în occidentalism: „Faptele care vorbesc prin ele ÎNSELE”. Dispozitiv cu atât mai surprinzător cu cât va servi pentru a arunca îndoiala asupra tuturor celorlalte popoare al căror mod de viaţă pare să le fi privat de cunoaşterea faptelor; până când Albii au debarcat să le salveze, ele n-au jurat decât pe credinţe şi pe simpla practică…

Fenomenul, deşi a devenit atât de banal, nu încetează s-o frapeze pe cercetătoarea noastră. Cum ar putea să nu fie uimită atunci când aude vorbindu-se de „fapte indiscutabile”? E vorba de amestecul între două domenii distincte – altfel, cuvântul „indiscutabil” nu mai înseamnă

nimic. Iar operaţiunea e cu atât mai stupefiantă cu cât, după ce amestecaseră astfel vorba şi realitatea într-un singur trop, aceleaşi personaje vă vor explica, cu aceeaşi autoritate, cu aceeaşi bună credinţă, cu aceeaşi siguranţă, că „trebuie *să distingem neapărat* problemele ontologice de ce cele epistemologice”… Acelaşi concept care a făcut neasignabilă orice distincţie realistă, rezonabilă, raţională între drumurile lumii şi reţelele de referinţă, acum se pretinde că trebuie protejat de orice cercetare, de orice obiecţie chiar, făcând un absolut din distincţia dintre ontologie şi epistemologie.

Există aici un interdict verbal absolut crucial care explică în mare parte decalajul existent la Moderni între teorie şi practică: cum pot *să vorbească cu inima împăcată* nişte oameni care acceptă – în prima etapă – să pună în fuziune vorba şi realitatea, făcându-le inseparabile, iar apoi – în a doua etapă – obligă, printr-o barieră de netrecut, la distincţia lumii şi a cuvintelor? Dacă am putea reconstitui în toate detaliile raportul Modernilor cu acest uimitor aparat fonator care este „vocea faptelor” comentată de „vorbirea dreaptă”, am putea să le facem o descriere mult mai precisă – şi i-am putea aduce împreună mult mai bine. (Pentru început, am putea vorbi despre ei fără să-i înfuriem imediat: vom fi oare vreodată capabili de aşa ceva?)

— ŞI A REDA ASTFEL LIMBII NATURALE CAPACITĂŢILE EI DE EXPRESIE.

Vom spune că, privându-se de vorbirea dreaptă şi de faptele indiscutabile, specialista în etnologie a îndeplinit posibil o muncă foarte utilă de clarificare, numai că acum nu i-a mai rămas niciun mijloc de a vorbi. A ajuns în impasul la care au ajuns filosofii analitici care, tot curăţând, râcâind, dezinfectând vesela filosofici, au uitat să-i umple farfuriile la banchet… Oare chiar am pierdut totul atunci când am pierdut visul de a vorbi drept? Modernii par să fie convinşi că da. Ce ciudaţi: au avut în mână cuvintele şi n-au şovăit să se lipsească de ele, pentru a căuta altele, imposibile, de nepronunţat! încercând să

inventeze o limbă care ar fi adevărată la modul absolut, în afara oricărui context şi a oricărei traduceri, printr-o înlănţuire riguroasă de identităţi, au trimis direct în iad *limba naturală*, singura de care dispuneam. Or, dacă această limbă naturală rămâne incapabilă să opereze deplasări fără transformare – nicio demonstraţie n-a ajuns la această performanţă –, rămâne totuşi foarte bine adaptată pentru a urma, în cele mai mici sinuozităţi ale lor, chiar mişcările deplasărilor şi traducerilor. În această privinţă cel puţin, niciun defect capital nu o va împiedica să înainteze cât de departe va vrea. Vorbirea curge, urcă, coboară, înaintează, se întoarce asupra ei înseşi; pe scurt, reproduce exact mişcarea lucrurilor despre care vorbeşte şi pe care încearcă să le capteze urmărindu-le cursul.

În mod direct? Nu, ci cu condiţia, cum se spune, de „a reveni de mai multe ori”. A spune înseamnă a spune altfel, a comenta, a transforma, a transporta, a deforma, a interpreta, a repeta, a traduce, a transpune, adică a metamorfoza, a schimba forma şi, da, dacă vreţi, „a metaforiza”. Dacă ar fi să vorbim literal, ar trebui să tăcem cu totul; sau dacă nu, să ne mulţumim să bâiguim a, a, a, a… Visului imposibil de a „vorbi drept” i se opune ceea ce avem la îndemână: vorbirea *care îşi revine*. Oare îi putem linişti pe Moderni în această privinţă? Să-i asigurăm că această vorbire le va oferi tot ce trebuie pentru a urmări ceea ce contează cel mai mult pentru ei: posibilitatea de a trasa *deplasările* specifice diferitelor moduri de veridicitate. Pentru a spune adevăratul – sau *adevăraturile* –, limbii naturale nu-i lipseşte nimic. Asta înseamnă să tragem concluzia-ozz Zwe din ceea ce Wittgenstein, obsedat de critica raţionalismului, n-a ştiut să tragă decât concluzia negativă. Putem foarte bine să-i cerem limbii să vorbească „riguros”, dar fără să se prefacă în schimb că progresează din necesitate în necesitate pe o cale pavată cu identităţi. Asta ar însemna să îi cerem fie să bată pasul pe loc, fie să mintă, pe scurt, încă o dată, să fie iraţională – pentru că atunci ar pierde firul raţiunilor. Cât despre noi, ştim bine că singura rigoare care ne interesează este

aceea de a învăţa să vorbim cu tonalitatea care trebuie, să vorbim bine – prescurtare a lui „să vorbim bine în agora cuiva despre ceva care-l interesează”.

Să recunoaştem că specialista noastră în etnologie RĂMÂNE CE E MAI GREU: Înaintează – încet, desigur, dar înaintează: a rupt fan-REVENIREA ASUPRA tasmul vorbirii drepte; a ştiut să evite implicarea în ÎMPĂRŢIRII DINTRE CUVINTE gigantomahia Raţiunii şi Politicii; a început să perşi LUCRURI – ceapă pluralitatea modurilor de veridicitate; a căpătat încredere în limba ei naturală şi în limbile materne – cu condiţia, tocmai, să nu ezite să (-şi) revină. Îi rămâne ce era mai greu: cum ar putea pretinde să vorbească bine despre ceva cuiva, dacă această vorbire n-ar angaja *şi* realitatea a ceea ce este spus?

Or, neînţelegerile cauzate de imposibila exigenţă de a vorbi drept au avut supărătoarea consecinţă de a decupa în cadrul aceleiaşi probleme două chestiuni ţinute departe una de cealaltă: realitatea şi LIMBAJUL0. Dacă admite această distincţie, specialista în etnologie ştie foarte bine, riscă să lase cu un teribil handicap modurile ştiinţifice, juridice, religioase sau politice pe care a început să le distingă: acestea n-ar mai avea altă realitate în afara celei lingvistice. Soluţia nu va veni, vezi bine, dintr-o clarificare a *limbajului*. Ci din ceea ce filosofia analitică a refuzat să facă pentru a-şi merita totuşi numele: să analizeze de ce problema a ceea ce limbajul permite se pune mereu ca *diferită* de ceea ce permite realitatea. În afara cazului cunoaşterii, în care trebuia să le despărţim cumva pentru a nu ajunge la ciudăţenia „faptelor indiscutabile care vorbesc prin ele însele”!

— Versiunea în limba engleză a acestui text explicitează mai bine unii termeni; în cazul nostru, „a-şi reveni” trebuie înţeles ca „a relua” vorbirea altfel, „a se corecta”, aşa cum apare în versiunea engleză.

E limpede că nu putem lăsa să treacă această dificultate mulţumindu-ne să aruncăm în aer cuvinte cum sunt „pluralism” şi „a vorbi bine”. Specialista în etnologie nu dispune de resursele gândirii critice. Nu se poate

prezenta în agora spunând că, „evident”, politica, dreptul, religia şi chiar ştiinţa nu sunt decât nişte „feluri de a vorbi”, nişte „ficţiuni” care nu angajează în niciun caz realitatea. Deşi ar fi foarte bine primită! Iar autorii de ficţiune (despre care vom vorbi în capitolul 9) nu vor fi cei din urmă care vor protesta, imediat după paznicii ştiinţei… E greu de înţeles cum ai putea să-ţi respecţi interlocutorii începând fie să negi realitatea despre care aceştia vorbesc, fie pretinzând că lucrurile mute vorbesc singure, *fără tine*.

— ELIBERÂNDIFNE DE MATERIE, ADICĂ DE RES *RATIOCINANS* – Din fericire, pentru a conferi mai mult realism, adică mai multă realitate verbului „a vorbi” – şi pentru a ne apropia astfel de sensul vechi al logosului nu suntem atât de lipsiţi de mijloace de când am reuşit, în capitolul precedent, să mişcăm din loc ceea ce înghiţise expresia de realitate sub amalgamul RES RATIOCINANS0. Operaţiunea de întoarcere la realitate în şi prin limbaj poate acum să se producă în doi timpi: regăsindu-ne spaţiul şi deci suflul. Căci, pentru a vorbi, ai nevoie să-ţi umpli plămânii cu aer.

Să observăm mai întâi că, odată cu noţiunea şi chiar cu conotaţiile cuvântului „reţea”, am câştigat *loc* şi *spaţiu* pentru a adăposti aici, valorile, fără a face din acest cuvânt un simplu *flatus vocis*. Dacă ne luăm obiceiul să vorbim despre traiectorii şi pase delimitate şi de fiecare dată specifice pentru drumurile persistenţei [REP], pentru lanţurile de referinţă [ref], pentru cele ale dreptului [DRE] sau ale autonomiei politice [pol], peisajul care se oferă observatorului este deja foarte diferit de cel care îl obliga să se creadă înconjurat din toate părţile de „o lume materială exterioară” care i-ar fi invadat tot spaţiul şi care ar fi forţat toate valorile să se retragă încetul cu încetul. Ca să meargă unde? În minte? În creier? În limbaj? În simbolic? Nu se ştia. Era ca o gaură neagră, înăbuşitoare. Sufocantă.

De-acum, observatorii nu se mai găsesc în faţa unei lumi pline, continue, fără interstiţii, la care ar avea acces o cunoaştere descărnată, dotată cu misterioasa capacitate

de a pătrunde „peste tot” prin gândire. Desfăcând amalgamul lui *res ratiocinans*am devenit capabili să discernem conductele strâmte ale producerii de cunoaştere, care sunt echipate şi rectificate ca tot atâtea fine nervuri ce *se adaugă* altor conducte şi conduite de-a lungul cărora, de pildă, existenţii pot risca să chiar existe. Aceste reţele sunt mai numeroase decât cele ale referinţelor, dar nu-s mai puţin localizabile, înguste, limitate în felul lor; de asemenea – aici e miza –, ele desenează prin trăsăturile lor tot atâtea plinuri, văi şi viduri. Încăpăţânarea lucrurilor de a persista în fiinţă nu saturează acest peisaj mai mult decât o făcea cunoaşterea.

De îndată ce însoţim cunoaşterea [ref] în reţelele ei – dându-i în sfârşit mijloacele de a merge oricât de departe doreşte, dar mereu cu condiţia de a-şi achita preţul instalării şi extinderii – şi mai ales de îndată ce însoţim fiinţele lumii în conductele unde-şi găsesc urmările a ceea ce le precedă şi a ceea ce le succedă [rep], nici cunoaşterea şi nici fiinţele nu mai pot, dacă se poate spune aşa, „să fie de umplutură”. Nu mai pot să dea pe dinafară, nu le mai poate lăsa gura apă. Au margini bine delimitate – ceea ce nu le deranjează deloc extinderea, din moment ce tocmai această delimitare este cea care o permite. Reţelele au relocalizat bine mersi DOMENIILE0. Când un abonat la telefonie mobilă strigă „nu mai am acoperire”*, nu vrea să spună că „acoperirea” unui operator ar putea *cuprinde* toată suprafaţa, ci că „acoperirea” seamănă cu o dantelă făcută mai ales din goluri. Specialista în etnologie se găseşte de-acum în faţa unui macrame datorită căruia dreptul, de pildă, poate în sfârşit să alunece liniştit pe calea lui: ea poate adăuga un firişor dintr-o nouă culoare care să sublinieze soliditatea ansamblului, dar care nu e capabil nici să „acopere” realitatea şi nici să fie de umplutură. Acest fir, acest canal, această reţea, ca şi altele, exact ca şi celelalte – cunoaşterea [REF], persistenţa [REP], predica [REL], autonomia [pol] –, lasă în jurul fiecăruia dintre aceste segmente spaţiu, loc, vid, mult vid. În orice caz, lasă loc altora.

Cititorul va fi înţeles că ceea ce este important în toate aceste metafore destul de stângace este atenţia pe care ne fac s-o îndreptăm către materialitate mai degrabă decât către cuvinte şi mai degrabă către goluri decât către plinuri. Şi să ne facă să simţim că circulaţia lesnicioasă a unei valori nu mai are capacitatea să facă *să dispară* în întregime o alta, descalificând-o dintr-odată sub pretext că nu poate fi situată „nicăieri”. N-o mai poate *derealiza* a priori. Toate valorile pot de-acum să circule *unele pe lângă altele*.

Unele lângă altele: asta-i miza. Avem nevoie, pentru ca cercetarea să înainteze, de un pluralism ontologic care era aproape imposibil înainte, din moment ce singurul pluralism permis trebuia căutat poate în limbaj.

— DOTÂNDU-NE ASTFEL CU NO! CAPACITĂŢI DE ANALIZĂ ŞI DE DISCERNĂMÂNT >

În cultură, în reprezentări, dar în niciun caz în lucruri, acaparate cum erau în întregime de acest ciudat efort de a alcătui lumea exterioară pornind de la o materie de esenţă argumentativă, *res ratiocinans*. În chiar inima noţiunii de materie exista această intenţie polemică ce gândea, materia ca fiind făcută în întregime din transferuri de necesităţi „indiscutabile”. Dezamalgamând-o, vom în limbile franceză şi engleză, strigătul se traduce prin „nu mai am reţea”, dar în limba română nu se spune aşa. Am ales, dintre „nu am semnal” şi „nu am acoperire”, a doua expresie, care ne serveşte mai bine. Să nu uităm că autorul acestei lucrări este interesat, mai degrabă decât să întrebuinţeze un anume concept de dragul lui, să se refere la moduri familiare de adresare. Acesta este motivul pentru care „acoperirea” trebuie înţeleasă în sensul de „reţea”.

putea reda *discuţiei* grija de a purta de grijă, în fiecare caz, *dovezii lui de realitate*. Da, există lucruri de discutat. Nu, nu există fiinţe care nu merită să trăiască.

Da, există construcţii prost făcute. Da, există fapte discutabile. Da, trebuie judecat şi tranşat. Dar nu vom mai

putea aşa, fără nicio dovadă, a priori, să discreditǎm clase întregi de fiinţe sub pretextul că „nu au existenţă materială”, din moment ce materiei înseşi, acum ştiu, îi lipseşte teribil de mult existenţa materială! Va trebui să ne asumăm riscul să spunem: „Aşa ceva există, aşa ceva nu există”, în piaţa publică şi în faţa celor pe care îi interesează întâi de toate.

Metoda noastră nu implică aşadar afirmaţia că „totul e adevărat”, că „toate-s la fel”, că toate versiunile existenţei – răul şi binele, adevăratul şi facticele – ar trebui să coabiteze fără a ne mai da osteneala să le triem, aşa după cum sugerează versiunea populară a acestui relativism a cărui ameninţare o vântură Dublu-Clic de îndată ce cineva refuză să judece totul după măsura vorbirii drepte. Doar că trierea va trebui făcută de acum înainte *de la egal la egal*, în funcţie de dovezile precise, fără a mai putea să ne complăcem în a afirma că unii există cu siguranţă, în vreme ce alţii nu sunt decât, în cel mai bun caz, „feluri de a spune”. De aceea, expresia „fiecare cu adevărul său” nu are doar tonalitatea relativistă pe care i-o acordăm prea adesea; ea implică şi exigenţa teribilă de a şti să vorbeşti despre fiecare mod pe limba lui şi conform propriului principiu de veridicitate.

Dacă exigenţa aceasta este atât de mare pentru antropologie, asta se întâmplă pentru că Modernii au această trăsătură ciudată de a apăra anumite valori începând să spună că, desigur, ele n-au o existenţă reală! Sau că, dacă există, existenţa lor este fantomatică, în

— PENTRU A VORBI DESPRE VALORI FĂRĂ A PUNE REALITATEA ÎNTRE PARANTEZE.

gândire, în spirit, în limbă, în simbol. E nevoie de multă impertinenţă pentru a pretinde că-i respecţi pe cei cărora le spui liniştit că, firește, trebuie „pusă în paranteză” orice întrebare asupra realităţii a ceea ce spun…

Ştiu că antropologii fiinţelor îndepărtate ne învăţaseră cu necesităţile unei astfel de „puneri între paranteze”. Era probabil pentru ei singurul mijloc de a

absorbi lumi a căror compoziţie diferea atât de mult de a (le) lor. Dar asta se întâmpla *acasă la ceilalţi*. Cei cărora li se adăpostiseră o dată pentru totdeauna diferenţele sub umbrela destul de străvezie a „culturii”, ceea ce permitea protejarea tuturor bizareriilor lor prin respectul întrucâtva ipocrit faţă de „REPREZENTĂRI0”. Dar nimeni nu îndrăznea să precizeze relaţiile pe care acestea le aveau cu „realul”. Antropologii Modernilor, însă, trebuie să ni se adreseze chiar „nouă”. Aşadar, nu pot exclude atât de uşor existenţa reală a valorilor la care ţinem; Nu pot practica această restricţie mentală care a servit atât de mult „dialogului intercultural”. Mai ales că ştim bine că nu ne aflăm într-o „cultură”, ci într-o „natură”. A vorbi bine despre ceva cuiva înseamnă mai întâi să respecţi *conţinutul ontologic exact* al acelei VALORI0 care contează pentru el şi care-l face să trăiască. Este minimum pe care-l poţi cere unui cercetător.

Consecinţa a ceea ce s-a spus înainte este că, pentru LIMBAJUL E BINE

a continua cercetarea, ar trebui procedat la un alt partaj al articulat, ca şi LUMEA sarcinilor dintre realitate şi cuvânt. Oricât de inaccesibil CU CARE SE ÎNCARCĂ – pare, scopul nu este imposibil de realizat din moment ce am recunoscut deja în materie cauza unei stinghereli a cuvintelor a cărei origine am putut-o preciza: ele nu respectau nici exigenţele cunoaşterii, nici pe cele ale persistenţei, nici, în sfârşit, situaţia de comunicare în care aceasta era angajată, deoarece punea punct discuţiei fără nicio dovadă clară. Ce poate împiedica cercetarea să procedeze la fel, din aproape în aproape, pentru toate celelalte moduri?

Să amintim mai întâi ceea ce are particular această împărţire dintre pe de o parte, lumea nearticulată – dar pe cât de îngustă, pe atât de încăpăţânată

— Şi, pe de altă parte, un limbaj articulat – dar pe cât de arbitrar, pe atât de schimbător. E o împărţire cu atât mai stranie cu cât, pentru a obţine transferurile de necesităţi indiscutabile, le-am încrucişat deja (cam

neîndemânatic) cu această invenţie de „fapte care vorbesc prin ele însele”. Această barieră dintre problemele de ontologie şi cele de limbaj nu poate fi atât de inexpugnabilă, din moment ce o treceam atât de uşor cu *res ratiocinatis* – chiar dacă era vorba despre contrabandă. Legătura dintre ele ar deveni chiar mai regulată (în toate sensurile cuvântului) dacă am folosi termenul de ARTICULAŢIE0 pentru a desemna în acelaşi timp lumea şi cuvintele. Dacă vorbim despre o manieră articulată, o facem pentru că şi lumea este făcută din articulaţii ale căror îmbinări distincte pentru fiecare mod de existenţă începem să le întrevedem.

Specialista în antropologie şi-a notat probabil în carnet: „Definiţie a Modernilor: ei cred în limbaj ca domeniu autonom care se agită în faţa unei lumi mute”. Şi trebuie să fi adăugat apoi acest codicil care face ca prima curiozitate să fie şi mai curioasă: „Lume *redusă* în prealabil la tăcere din motive *argumentative*? Şi încă această apoftegmă: „Pentru a-i reduce pe adversari la tăcere, au preferat să reducă lumea la tăcere şi să se priveze ei înşişi de cuvinte, lăsând faptele să vorbească de unele singure!”. Şi încă asta: „Se tem de «liniştea spaţiilor infinite», deşi ei sunt primii care le-au învăţat în fine să vorbească!”

Poate că s-a mirat să observe seriozitatea amuzată cu care este tratat tabloul lui Magritte intitulaturi/e *nu este o pipă*. Ca şi cum, pictată, pipa era în acelaşi timp prea aproape de adevărata pipă – căci îi seamănă – şi prea îndepărtată – nu e ea –, când de fapt nu se miră nimeni că adevărata pipă solidă este şi *precedată* de antecedente şi *urmată* de consecvente care, la rândul lor, sunt în acelaşi timp foarte *aproape* – seamănă cu ea, din moment ce ea persistă – şi foarte îndepărtate

— Este vorba despre etapele *nu-l* şi *n + 1* ale existenţei ei; iar pipa n-ar fi persistat dacă n-ar fi trecut prin ele. Dacă am înlocui această imagine cu o pipă adevărată dotată cu o plăcuţă inscripţionată cu „aceasta este cu adevărat o pipă”, dulcea ironie a lui Magritte şi-ar

pierde hazul. Şi totuşi vechea metafizică ar continua să aibă sens, pentru că aici ar trebui scris într-un chenar: „Nici aceasta nu este o pipă – ci doar unul dintre segmentele de-a lungul traseului ei de existenţă” Articularea pipei cu ea însăşi, apoi articularea acestei prime articulări cu cuvântul „pipă”, apoi articularea primelor două cu imaginea-pipă ar merita şi ea tablouri – chiar dacă experienţa nu ne-ar da ocazia unui amuzament atât de fin şi blazat ca cel al criticului de artă.

CU CONDIŢIA SĂ SE Pretutindeni unde există un HI ATU S° există o articula – FEREASCĂ DE NOŢIUNEA DE SEMN.

ţie. Pretutindeni unde putem defini antecedente şi consecvente există SENS°. Pretutindeni unde trebuie adăugaţi absenţi necesari perceperii unei situaţii există SEMNE0.

Dacă vrem să definim semnul prin ceva care stă „în locul altuia căruia îi ţine locul”, atunci putem spune asta şi despre pipă şi despre toate fiinţele. Toţi *trec prin alţii* pentru a exista. Altfel spus, cuvântul „semn” nu are niciun contrar căruia să i-l poţi opune – şi în niciun caz cuvântul „lucru”. Dacă prăpastia pare imensă de la lume la cuvinte, distanţa e mult mai mică de la o articulaţie la alta. Cuvântul „câine” poate că nu latră, dar nu-i nevoie decât de câteva ore de antrenament pentru ca strigătul „Medor!” să vă cheme la picioare mingea de blană caldă pe care aţi numit-o astfel şi care s-a încărcat treptat cu realitate în

Este vorba despre MODURI DE EXISTENŢĂ, IAR ACESTEA SUNT

MAI MULT DE DOUĂ – ciuda aşa-zisei prăpăstii dintre cuvinte şi lucruri.

Tocmai pentru a abandona definitiv distincţia dintre semn şi lucru am ales termenul, introdus în filosofic într-un mod magistral de Étienne Souriau/de MOD DE EXISTENŢĂ0. Vom putea vorbi despre comerţ, despre încrucişări, despre neînţelegeri, despre amalgamuri, despre hibrizi, despre compromisuri între moduri de existenţă (comparabile, în acest sens, în funcţie de modul

de percepţie pe care l-am identificat deja sub numele de prepoziţie [preţ), dar nu va mai trebui să utilizăm tropul unei distincţii între lume şi vorbire.

Ceea ce contează de altfel în acest argument nu e atât alegerea termenilor pe care-i folosim de fiecare parte a distincţiei, cât faptul de a ajunge *să numeri mai departe de doi*. Vom fi oare capabili, în decursul cercetării, să împingem ontologia să ia în considerare mai mult de două genuri, de două moduri de realitate? Dualismul are desigur farmecul lui, dar specialista în antropologie nu are nevoie decât de câteva săptămâni de teren pentru a-şi da seama că dihotomiile nu au, cel puţin la Moderni, extraordinara virtute explicativă care li se atribuie atât de darnic în antropologia lumilor îndepărtate. Crudul şi gătitul, natura şi cultura, cuvintele şi lucrurile, sacrul şi profanul, realul şi construitul, abstractul şi concretul, sălbaticul şi civilizatul şi chiar dualismul modernului şi premodernului nu par s-o ducă foarte departe pe cercetătoare. Am ajunge chiar să ne îndoim de lumina cea din urmă pe care astfel de jocuri de contrast se presupune; că le oferă atunci când le aplicăm „celorlalţi”…

Dar suntem siguri că am numărat mai mult de doi? Pentru a reuşi – suntem deja la şapte! – ar trebui să fim siguri că fiecare mod are partea lui de realitate. Fără acest acces egal la real, fălcile dihotomiei se vor închide iarăşi dintr-odată şi ne vom găsi din nou în faţa distincţiei dintre o singură lume şi mai multe moduri de interpretare. Din fericire, în corespondenţa dintre cunoaştere şi fiinţele lumii (aşa cum am refăcut-o în capitolele precedente) dispunem de un frumos exemplu al felului în care putem încărca treptat cu realitate du-te-vino-ul formelor.

Intraţi într-un laborator şi urmăriţi ce se întâmplă acolo de la bun început. (Cititorul va înţelege că LABORATORUL0 va servi în această cercetare drept punctul fix în care ne plasăm pârghiile.) Grupul de cercetare face proiecţii poate mai mult în lumea ipotezelor temerare, comandă instrumente costisitoare, reuneşte o echipă competentă, dar este incapabil, în acest stadiu, să

transporte prin intermediul a ceea ce spune vreun lucru rezistent, consistent, real. Reveniţi în acelaşi loc câţiva ani mai târziu: dacă a fost bine gestionat, va fi stabilit între timp relaţii atât de regulate, o tranzacţie atât de eficientă, un du-te-vino atât de bine stabilit cu unele dintre fiinţele lumii, mobilizate, modificate, disciplinate, formate, formatate, încât referinţa va circula în voie, şi toate cuvintele care se vor spune despre fiinţe vor fi validate de acestea prin comportamentul în faţa martorilor demni de încredere chemaţi să le judece. Un astfel de acces nu e garantat, dar sunt multe exemple care ne spun că el este posibil.

Ceea ce contează în laborator este că poate servi drept model pentru a vedea cum am putea încărca *alte* tipuri de realitate datorită *altor* reţele decât a celei de referinţă. Abia atunci vom putea vorbi într-adevăr despre moduri „de existenţă” şi ne-am putea în sfârşit adresa pe limba lor celor care ţin la aceste valori fără a pune în paranteză realitatea fiinţelor „care vorbesc”. Atunci ar exista FIINŢE0, adevărate fiinţe care ar lăsa în urma lor pasele, de fiecare dată unice, ale modurilor. Fiecărui mod i-ar corespunde o ontologie locală şi unică, la fel de originală în producţiile ei ca şi invenţia cunoaşterii obiective. Este o ipoteză evident stupefiantă la prima vedere: ar trebui să luăm în considerare fiinţele dreptului, ale politicii, şi chiar şi pe cele ale religiei. După cum spune glumeţ Souriau: „Lumea e foarte vastă dacă există mai mult decât un gen de existenţă!” La care Modernii protestează: „Da, dar asta înseamnă prea multe fiinţe, mult prea multe! Să ni se dea un brici…”. Această reacţie nu-i lipsită de importanţă din partea celor care s-au lăudat mereu că sunt cuceritori ai unor lumi necunoscute şi care, în clipa în care inventariau universul în felul lor, au încercat să înghesuie tot ce conţinea acesta în *două* genuri de existenţă! Oare ei cred că-i fezabil să aşezi toate comorile descoperite până acum în doar două categorii, a Obiectului şi a Subiectului? Uimitor paradox al unei formidabile bogăţii şi a ceea ce ar trebui să se numească o

stare de foamete metafizică.

— CEEA CE NE OBLIGĂ SĂ LUĂM ÎN CONSIDERARE ISTORIA INTERFERENŢELOR DINTRE MODURI.

Dar înainte de a merge mai departe, ar trebui să-l urechem puţin pe divinul Platon pentru că a tratat ideea de Idee cu prea puţin respect şi pentru că a ţinut să reamintească prea indignat cum s-a servit de ea pentru a-i alunga pe Sofişti. A reuşit atât de bine, încât vorbirea înţelegem de ce este atât de problematic să spunem că Modernii moştenesc Raţiunea: această moştenire ascunde o comoară, dar una grevată de datorii pe care va trebui să le onorăm. Dacă e adevărat ce spune Whitehead, că „toată filosofia nu este decât un şir de note de subsol la Platon", n-ar trebui să fie atât de greu, până la urmă, să strecurăm aici acest uşor rectificativ, acest *erratum*, această pocăinţă: diferitele feluri de a vorbi decupează falsul şi adevăratul cu briciuri ascuţite altfel decât vorbirea. dreaptă – care e poate un brici al lui Occam, dar fără mâner şi fără lamă…

dreaptă a făcut de neînţeles vorbirea curbă chiar de către cei ce o descoperiseră şi o rafinaseră. Dacă ne-am permis această impietate, am făcut-o pentru că nu poţi măsura influenţa unei valori asupra celorlalte decât dacă ştii să evaluezi mereu rolul *momentului*. La început, la Atena, după ani de frământări, această promisiune de inteligibilitate a părut probabil atât de fascinantă, încât preţul plătit, uitarea simţului comun, a părut mic. Doar astăzi, la multe secole distanţă, preţul ni se pare prea mare şi promisiunile imposibil de ţinut. Iată ce înseamnă să fii stingherit de prea multe bogăţii: după ce au inventat şi demonstraţia, şi democraţia, grecii nu ne-au explicat niciodată cum se pot păstra amândouă fără să le contopeşti în imposibilul amalgam al unei politici care visează să mărşăluiască drept prin demonstraţii indiscutabile (o „ştiinţă politică"!). Acum

După cum se vede, avem nevoie de timp pentru a învăţa să vorbim. Antropologa Modernilor prinde voce

încet-încet; îşi regăseşte suflul; scapă de ispita de a vorbi drept; înmulţeşte formele de veridicitate; reuşește să nu mai separe problema cuvintelor de aceea a lumii; reuşește să spintece copleşitoarea materie; înţelege într-un cu totul alt fel ceea ce numim în mod normal limbajul articulat. Dar în clipa în care lucrurile ies la lumină, apar oribil de complicate. Avem de făcut acum un nou pas: să explorăm îndoiala pe care au introdus-o Modernii, nu în relaţia dintre lume şi lucruri, ci în cea dintre construcţie şi adevăr. După ce vom depăşi şi acest obstacol, vom putea să ne apucăm în sfârşit de lucru: experienţa va deveni exprimabilă şi ne vom putea servi de ea ca de un ghid care ne va spune ce li s-a întâmplat Modernilor şi ce pot să se hotărască să moştenească de acum încolo.

şase

CUM REPARĂM UN MIC DEFECT DE FABRICAŢIE

Dificultatea de a face investigaţii în lumea Modernilorvine din imposibilitatea de a înţelege în mod pozitiv fabricarea faptelor – ceea ce determină o curioasă complicitate între spiritul critic şi căutarea temeiurilor.

Trebuie aşadar să revenim asupra noţiunii de construcţie şi să distingem trei trăsături:

1. Acţiunea se dublează – *2.* Direcţia acţiunii e nesigură – 3. Acţiunea este-calificată ca bună sau rea.

Dar constructivismul nu reuşește să reţină trăsăturile unei construcţii bune.

Trebuie aşadar să trecem la conceptul de instaurare dar pentru a putea instaura avem nevoie de fiinţe care să aibă girant – ceea ce implică o distincţie tehnică între fiinţa-ca-fiinţă şi fiinţa-ca-altul – şi deci mai multe forme de alteritate şi alterare.

— Ne găsim atunci în faţa unei dificultăţi de metodă – care ne obligă să căutăm o altă origine pentru eşecurile constructivismului: iconoclasmul şi lupta împotriva fetişurilor.

Totul se întâmplă ca şi cum extragerea valorii religioase i-ar fi înţeles greşit pe idoli – din cauza comandamentului contradictoriu al unui Dumnezeu

nefăcut de mâna omului ceea ce a antrenat un cult nou: antifetişismul la fel ca şi invenţia credinţei în credinţa celorlalţi – ceea ce a făcut din cuvântul raţional un strigăt de luptă.

Trebuie să încercăm să terminăm cu credinţa în credinţă – detectând rădăcina dublă a dublului limbaj al Modernilor – care vine din improbabila legătură dintre cunoaştere şi credinţă.

— Bun-venit fiinţelor instaurării.

Nimic altceva decât experienţa, dar nimic mai puţin decât experienţa.

Cercetarea propusă cititorului se sprijină pe posibilitatea de a stabili o distincţie între experienţa valorilor pe care au încercat-o Modernii şi descrierea pe care i-au dat-o. Au transpus această descriere restului lumii – până când lumea a decis că ea nu e deloc un

Dificultatea de a face INVESTIGAŢII ÎN LUMEA Modernilor – „rest”! Această nouă situaţie de relativă slăbiciune oferă o excelentă ocazie de a înlătura descrierea oficială, de a redefini altfel valorile – prin noţiunea acum bine înţeleasă de mod de existenţă – şi de a începe apoi să ofere descrieri alternative (care vor face mai târziu obiectul unei diplomaţii încă în faşă). Începând prin a desfăşura reţelele [res], specificându-le prin detectarea prepoziţiilor [preţ, apoi desfăcând confuzia celor două moduri amalgamate în noţiunea de materie [REP-REF] şi explicitând în sfârşit de ce vorbirea dreaptă amesteca două valori care trebuiau de asemenea respectate [REF-POL], i-am dotat pe investigatori cu un echipament de bază pentru ca ei să poată redescoperi firul experienţei independent de versiunile oficiale. Dacă e adevărat că noi „n-am fost niciodată moderni”, va deveni posibil să spunem mult mai exact ce „ni” s-a întâmplat şi la ce ţinem „noi” cu adevărat.

Dar trebuie să fim capabili să explicăm această distanţă continuă dintre practică şi teorie. De ce e atât de greu să urmărim experienţa? Acest decalaj este prea important pentru a se datora numai distanţei obişnuite dintre iţele vieţii de zi cu zi şi limitele vocabularului. La

Moderni, acest decalaj a devenit o contradicţie majoră, care le explică în acelaşi timp energia, entuziasmul şi totala opacitate. Nu putem face antropologia Modernilor mulţumindu-ne să vorbim despre iluzie sau despre conştiinţă falsă. De ce s-au pus în imposibila situaţie de a apăra valori fără a le oferi mijloacele prin care să se apere? De ce au pus la îndoială medierile necesare instituirii acestor valori?

Ca întotdeauna, în această primă parte a cărţii, trebuie să pornim de la laborator – acest LABORATOR0 care este pentru metafizică ceea ce este drosofila pentru genetică… Propunându-l ca model al unei legături originare între cuvinte şi lucruri, ca exemplul princeps

VINE DIN IMPOSIBILITATEA DE A ÎNŢELEGE ÎN MOD POZITIV FABRICAREA FAPTELOR".

a ceea ce trebuie să înţelegem prin ARTICULAŢIE0, ne-am uşurat puţin sarcina, căci am făcut ca şi cum toată lumea urma să fie de acord că, cel puţin în acest caz, *artificialitatea* construcţiei şi *realitatea* rezultatului merg împreună; ca şi cum specialista în etnologie ar avea în fine cheia care i-ar permite să iasă din această lungă opoziţie de principiu dintre limbaj şi fiinţă; ca şi cum descrierea *experimentării* ne-ar aşeza pe drumul *experienţei*.

Ar însemna să uităm ce efect au avut *Science studies* asupra publicului savant. În vreme ce aceste studii pretindeau că descriu în sfârşit practica ştiinţifică, practicienii au crezut că în felul acesta practica se goleşte de adevărata sa substanţă! Dacă cercetătoarea noastră ştie meserie câtuşi de puţin, trebuie să ia foarte în serios strigătele de indignare ale celor care s-au simţit atacaţi. Dacă e imposibil să legi fabricarea şi realitatea fără să-i şochezi pe practicieni, asta se întâmplă pentru că în chiar noţiunea de CONSTRUCŢIE0 (şi în termenul savant de CONSTRUCTIVISM0) există ceva profund defectuos. Cum putem face dreptate ştiinţelor dacă desfăşurarea lanţurilor lor de referinţă pare un scandal chiar şi pentru cei care au misiunea să le alcătuiască? Mai general, cum am putea fi în stare să facem dreptate diferitelor traiectorii specifice

fiecărui mod, dacă fiecare dintre segmentele lor, fiecare mediere este declarată nulă? Ne lipseşte aici un instrument adecvat pe care, dacă vrem să reuşim mai târziu să instituim experienţa, trebuie să-l inventăm cu orice preţ.

Până la urmă, nimic nu interzicea să îndrăgim lanţurile de referinţă. Toată lumea era de acord că faptele sunt fapte. În afara generalizărilor pripite şi de un gust poate ceva mai excesiv pentru „faptele indiscutabile”, nimic nu le-ar fi fost fatal îndrăgostiţilor de ştiinţă dacă, deodată, lanţurile de referinţă ar fi fost oferite complet echipate, îmbrăcate gros, bogat vascularizate, pe scurt, bine aşezate în reţelele lor, aşa cum istoria şi sociologia ştiinţelor le prezintă astăzi. Şi totuşi, nu-i de-ajuns, degeaba, totul se reia: de îndată ce faceţi lista ingredientelor necesare producţiei de obiectivitate, interlocutorii simt şi nu pot face nimic, e mai presus de puterea lor, această obiectivitate *se diminuează* în loc să crească. Degeaba vă opuneţi, vă frământaţi, nu există o versiune pozitivă care să permită în acelaşi timp şi dintr-o răsuflare să spună despre o cunoştinţă că e dovedită şi că depinde de un itinerariu fragil de probe de-a lungul unui costisitor lanţ de referinţe pe care orice accident cât de mic îl poate întrerupe. Vi se va cere întotdeauna, la final, să vă hotărâţi: „Da, dar e vorba de ceva obiectiv sau *depinde* de interpretarea unui instrument?”. Imposibil să răspunzi: „Şi una, şi alta! Faptul e *dovedit*, *pentru că* am interpretat rezultatele unui instrument” E ca şi cum ai vrea să ţii o bilă în echilibru în vârful unei creste: va cădea sau într-o vale („sunteţi un realist!”), sau în cealaltă („sunteţi un relativist!”), dar un lucru e sigur: această stâncă a lui Sisif nu va rămâne în echilibru pe creastă.

Totul se întâmplă ca şi cum instrumentul esenţial pentru a înţelege rolul medierilor ar fi fost spart sau cel puţin crăpat; nu-l mai putem utiliza în mod adecvat; loveşte tocmai ceea ce trebuie protejat; departe de a transforma totul în aur ca mâna regelui Midas, poartă ghinion oricărui lucru pe care-l atinge. Chiar dacă evităm

întrebuinţările cele mai plate – construcţia aşa-zis „socială”.

sau, încă şi mai trivial, „cauzele iluzorii ale acţiunilor noastre au consecinţe reale” –, nu ne putem servi de el pentru a întemeia durabil accesul la adevăruri. Orice-am face, vom inocula mereu, în acelaşi timp, o îndoială: „dacă e ceva construit, înseamnă că probabil e fals”. Şi chiar fără adăugirea adjectivului „social”, chiar şi în doză mică, apelul la noţiunea de construcţie rămâne mereu critic.

Este adevărat că stabilirea de lanţuri de referinţă pune o problemă delicată de continuitate, din moment ce nimic nu se păstrează la fel de la o FORMĂ0 la alta şi trebuie întotdeauna, aşa cum am văzut în capitolul 4, să asigurăm continuitatea constantelor prin discontinuitatea materialelor succesive. Dar nu-i vorba de cine ştie ce paradox; nu lipseşte aici decât obişnuinţa şi gustul pentru observaţie; etnografii au descifrat în ţinuturi îndepărtate ritualuri altminteri încâlcite. În orice caz, dificultatea de a le urmări nu poate explica amploarea neînţelegerii asupra cunoaşterii, ataşamentul funciar pentru o teorie a Ştiinţei atât de contrară intereselor adepţilor obiectivităţii. Desigur, tocmai am văzut ce ispite puteau duce la o întrebuinţare politică a Raţiunii: Dublu-Clic a crezut că găseşte în Ştiinţă certitudini pe care niciun artificiu nu le-ar putea contamina, pe care nicio deliberare nu le-ar putea încetini, pe care nicio instrumentalizare costisitoare nu le-ar putea fragiliza: „Faptele sunt aici, fie că vreţi, fie că nu” Cu acest pumn în masă noi am putea, ce-i drept, pune capăt oricărei discuţii despre agora [REF*DC]. Dar de aici la a ne lipsi de toate mijloacele de a fabrica aceleaşi fapte e cale lungă. Pare neverosimil. Nu, trebuie să fie un alt motiv, mult mai important decât interesele cunoaşterii, mai puternic decât pasiunile politicii. Nimic n-ar putea să explice, în afara acestui motiv încă necunoscut, faptul că medierile au ajuns să fie atât de discreditate.

— CEEA CE DETERMINĂ O CURIOASĂ COMPLICITATE ÎNTRE SPIRITUL CRITIC ŞI CĂUTAREA TEMEIURILOR

medierile (deşi numai ele pot stabili continuitatea reţelelor) este împărtăşită în acelaşi timp de cei care vor să apere valorile şi de cei care vor să le dovedească inutilitatea. Într-adevăr, chiar şi criticii par să creadă în exigenţele adevărului gol-goluţ. Sau, mai degrabă, a devenit „CRITICĂ0” gândirea care încearcă mereu să dezvăluie îndărătul instituţiilor Adevărului, Frumosului, Binelui, Totului

Specialista în etnologie nu se prea poate întoarce înspre gândirea critică pentru a pozitiva noţiunea de construcţie. Dacă a devenit imposibil să spui dintr-o suflare „E *bine* construit, e *deci* adevărat, *foarte* adevărat”, asta înseamnă că viziunea negativă de care au parte prezenţa unei mulţimi de manipulări îndoielnice, de traduceri defectuoase, de metafore uzate, de proiecţii; pe scurt, de transformări care le anulează valoarea. Este o poziţie care justifică *a contrario*, în ochii adversarilor, invocarea unei substanţe care s-ar menţine *fără* nicio transformare. Cele două părţi sunt de acum de acord măcar asupra unui lucru: „Atâta vreme cât nu deţinem informaţia pură şi perfectă, să ne abţinem să spunem adevărul adevărat”. Adepţii absolutului şi-au găsit duşmanii pe care îi meritau. Bilanţul acestei lupte este acesta: pentru a umili cererile (lipsite de măsură, ce-i drept) ale Raţiunii, au fost sparte una câte una medierile necesare itinerariilor diversificate ale adevărului, când de fapt acestea sunt chiar raţiunea şi singurul mijloc de subzistenţă în fiinţă. În cele din urmă tot Derrida, acest Zenon al „diferanţei”, avea dreptate să îi aşeze întotdeauna în faţă prepoziţia „de”: constructivismul este întotdeauna construcţia. Nu vom putea niciodată să reconstruim itinerariile adevărului, ci numai să le deconstruim. Idealul este mereu acelaşi, cu singura diferenţă că nu vrem să învăţăm cum să-l atingem, ci cum să trăim stoic cu *decepţia* de a nu-l atinge. Vedem acum de ce nu se pune problema să ne încredem în ispitele spiritului critic dacă vrem să redăm sens constructivismului.

Ispita a devenit cu atât mai periculoasă cu cât trebuie să-i adăugăm acum FUNDAMENTALISMUL0 şi pericolele sale. Căutarea temeiurilor pe care nicio interpretare nu vine s-o pângărească, nicio transformare, nicio manipulare, nicio traducere, pe care nicio multiplicitate nu vine să o corupă, pe care niciun itinerariu nu vine să o încetinească, ar fi putut rămâne la urma urmei o pasiune destul de inocentă – din moment ce, în orice caz, în practică am făcut mereu contrariul şi am înmulţit medierile, fie că e vorba despre ştiinţă, politică, religie, drept etc. Dar totul s-a schimbat de câteva zeci de ani încoace, atunci când neputinţa Modernilor de a se prezenta politicos restului lumii l-a făcut pe acesta. din urmă să creadă ceea ce spuneau despre ei înşişi! „Noi" ştim bine că n-am fost niciodată moderni. Desigur: nici n-am mai exista altfel… Dar se pare că am păstrat acest secret pentru noi. Câtă vreme eram cei mai puternici, nici nu ne păsa. Dimpotrivă: exportam droguri şi păstram vaccinul pentru noi. Modernizarea mai mult sau mai puţin eşuată a celorlalte culturi mai degrabă ne amuza: o cămilă în faţa unei uzine petrochimice, iată un nou teritoriu al unui „sfâşietor contrast", spuneam surâzând subţire, „între tradiţie şi modernitate". Ca şi cum noi înşine n-am fi fost sfâşiaţi, de asemenea, între ceea ce spuneam şi ceea ce făceam!

Dar astăzi s-a schimbat totul, „ceilalţi" au absorbit uriaşe doze de modernizare, au devenit puternici, ne imită admirabil, doar că n-au avut niciodată ocazia să afle că noi n-am fost niciodată… Şi atunci, deodată, zâmbetul nostru amuzat a înţepenit într-un rictus de *teroare*. E cam târziu acum să strige: „Păi nu, deloc, nu-i vorba de asta! N-aţi înţeles nimic, niciun temei nu e accesibil fără un drum de medieri, mai ales Adevăratul, dar şi Binele, Dreptul, Utilul, Binele şi poate Dumnezeu…". Am devenit atât de fragili încât ţi se face şi frică. Terorizaţi? Am fi şi pentru mai puţin. Puteam să ne prefacem că suntem moderni, dar cu condiţia de a nu fi înconjuraţi de modernizatori *fanatici*. Ce e un fanatic? Cel care nu mai poate pronunţa această

binecuvântare, această veridicitate: „Pentru că e *bine* construit, *este* poate *foarte* adevărat”. Dar cine a învăţat restul hunii că este un sacrilegiu să vorbeşti astfel? Cine i-a învăţat pe ceilalţi să laicizeze această expresie care i se atribuie Islamului: „Trebuie închise porţile interpretării”, atribuind-o mai întâi ştiinţelor, tehnicilor, economiei? Şi când te gândeşti că se cred secularizaţi! O, cât de puţin se cunosc!

Aşadar, înseamnă ceva să recunoşti *diferenţele* dintre modurile de existenţă conservând foarte atent *multiplicitatea* tipurilor de veridicitate; şi altceva să accepţi ca pe un fapt consumat, căruia nici nu merită să-i cauţi originea, discreditarea la care a fost supusă *orice fel* de construcţie. Civilizaţia înseamnă să protejezi diversitatea varietăţilor; dar este o impostură să distrugi pavajul drumurilor care duc la adevăr. Şi dacă există o eroare pe care nu trebuie s-o comitem cu niciun preţ, pentru propria noastră salvare, aceasta este eroarea de a confunda respectul pentru diferitele alterări ale modurilor de existenţă cu resursele spiritului critic.

Pentru a ieşi în sfârşit din critică, trebuie să revenim asupra întregii afaceri a constructivismului şi să înţelegem prin ce accident utilajul necesar zace acum stricat pe bancul nostru de lucru. Cum ne putem dota cu unelte noi? Mai întâi, recuperând tot ceea ce poate fi recuperat din atenţia meticuloasă acordată medierilor – şi pe care

Trebuie aşadar să rEVENIM ASUPRA NOŢIUNII DE CONSTRUCŢIE ŞI SĂ DISTINGEM TREI TRĂSĂTURI: – uitaserăm să o adăugăm modului de întrebuinţare a modernităţii când am exportat-o… Să spui că ceva – un fapt ştiinţific, o casă, o piesă de teatru, un idol, un grup – este „construit” înseamnă să spui trei lucruri diferite pe care trebuie să reuşeşti să le faci inteligibile simultan – şi pe care nici fundamentaliştii şi nici criticii lor nu le mai pot înţelege.

Vrem să subliniem la început că ne aflăm în faţa – 1. ACŢIUNEA SE unui tip ciudat de dublare, în cursul căruia sursa exactă DUBLEAZĂ – a acţiunii se pierde. Acest

proces este conservat foarte bine de o expresie franceză [pe care limba română nu o posedă, „*faire faire*”, dar pe care o putem traduce *prin a da să ţi se facă*\. Dacă „daţi să vi se facă” temele de vacanţă ale copiilor dumneavoastră, asta înseamnă că nu dumneavoastră le faceţi şi că nici ei nu le-ar face fără dumneavoastră; dacă citiţi în manualul de gramatică latină că „*Caesarpontemfetit*”, ştiţi că divinul Iulius nu transportă el însuşi bârnele podului pentru a traversa Rinul pe urmele germanilor, ci că legionarii săi – fără nicio îndoială, ei – nu le-ar fi transportat fără ordinul lui. Orice întrebuinţare a cuvântului „construcţie” deschide aşadar o *enigmă* asupra autorului construcţiei: când se acţionează, *alţii trec la acţiune*. Această trecere – această pasă – nu trebuie ratată.

În al doilea rând, a spune despre un lucru că e con-2. DIRECŢIA ACŢIUNII E struit înseamnă să faci în aşa fel încât *direcţia* vectoru-NESIGURĂ lui acţiunii să fie nesigură. Balzac este desigur autorul propriilor sale romane, dar scrie adesea, şi eşti tentat să-l crezi, că „a fost dus

Autoreferenţialitatea autorului este aici strict lingvistică, fapt care ne-a obligat la o adaptare. de val de către personajele lui”, care l-au forţat să le aştearnă pe hârtie. Există mereu, şi aici, dublarea lui „a da să ţi se facă”, dar de data aceasta săgeata poate merge în ambele sensuri: de la constructor la construit sau, invers, de la produs la producător, de la creaţie la creator. Ca şi acul unei busole, care-i împins de o masă de fier, vectorul oscilează neîncetat, căci nimic nu ne obligă să-l credem pe Balzac: e poate victima unei iluzii sau se face vinovat de o mare minciună, repetând clişeul uzat al „Muzei inspiratoare a poeţilor”.

Dar poate că la marionete şi la păpuşari găsim în modul cel mai limpede această oscilaţie dusă la paroxism, de vreme ce nicio îndoială nu e permisă asupra dominării pe care manipulatorul o exercită asupra a ceea ce manipulează: da, dar se întâmplă că tocmai *mâna* posedă o asemenea autonomie încât nu suntem niciodată foarte

siguri de ceea ce marioneta îi „dă să facă” păpuşarului, care nici el nu e sigur de ceea ce i se dă de făcut… Tribunalele sunt ticsite de criminali şi de avocaţi, confesionalele de păcătoşi „a căror mână dreaptă nu ştie ce face mâna stângă”. Aceeaşi nesiguranţă domneşte şi în laboratoare: e nevoie de timp pentru ca laboranţii să hotărască dacă experienţa artificială a laboratorului a oferit destulă autonomie faptelor pentru ca acestea să poată exista „prin ele însele”, „datorită” muncii excelente a experimentatorului. Altă oscilaţie: pentru a primi premiul Nobelul, savantul este cel care a acţionat, da; dar pentru a-şi merita premiul, trebuie ca faptele să fie cele care să-l fi făcut să acţioneze şi nu el însuşi, pentru că opiniile lui individuale nu interesează pe nimeni. Cum să facem să nu oscilăm mereu între cele două poziţii?

— 3. ACŢIUNEA este Pentru a scăpa de această oscilaţie, am detectat cel CALIFICATĂ CA de-al treilea ingredient al noţiunii compozite de con-BUNĂ SAU REA. strucţie, cel mai decisiv: a spune despre un lucru că este construit înseamnă să introducem o *judecată de valoare* nu doar asupra originii acţiunii – de două ori nesigură, după cum am văzut –, ci şi asupra *calităţii* construcţiei: nu-i de ajuns că Balzac a fost „luat” de propriile-i personaje, dar şi ele trebuiau să se lase „luate” de el; nu-i de ajuns că experimentatorul construieşte fapte prin artificii, dar şi ele, faptele, trebuie să facă din el un experimentator bun, bine plasat, la momentul potrivit etc. Construit, desigur, dar măcar *bine* construit? Orice arhitect, orice artist, chiar şi orice filosof a cunoscut chinurile acestui scrupul; orice savant se trezeşte noaptea ros de această întrebare: „Şi dacă nu-i decât un simplu artefact?”. (Cine nu se simte savant când îşi pune această întrebare?…) Lucru de mirare – ceea ce dovedeşte cât e de greu atunci când locuieşti la Moderni acasă să nu te înşeli asupra ta însuţi –, *niciunul* dintre aceste trei aspecte nu se regăseşte în întrebuinţarea cuvântului „construcţie”, aşa cum este el utilizat în gestul critic. Atunci când

Dar constructivismul

NU REUŞEŞTE SĂ REŢINĂ TRĂSĂTURILE UNEI CONSTRUCŢII BUNE.

se pune întrebarea: „E adevărat *sau* e o construcţie?”, ceea ce se implică de obicei e: „Oare chestia asta există *independent* de *orice* reprezentare?” sau, dimpotrivă, este „produsul mai mult sau mai puţin arbitrar al imaginaţiei unui creator *atotputernic* care ar fi scos totul *fax propria* sa burtă?”. Dublarea acţiunii? Habar n-ai. Oscilaţia asupra direcţiei vectorului? Ţi-ai prins urechile. Judecata asupra calităţii? Nu se mai pune problema să o reperezi din moment ce toate construcţiile sunt la fel. În cele din urmă, vocabula „constructivism”.

nu adăposteşte nici măcar ceea ce meşterul cel mai mic, arhitectul cel mai modest ar fi recunoscut cel puţin în propriile sale realizări: faptul că există o enormă diferenţă între a face bine şi a face rău! Prin această întrebuinţare a constructivismului, înţelegem că fundamentaliştii au înnebunit de dorinţa unei realităţi pe care nimeni şi nimic să n-o fi construit.

De mirare rămâne că totuşi Modernii trăiesc cu toţii înconjuraţi de construcţii, în interiorul celor mai artificiale lumi elaborate vreodată, saturaţi de imagini, consumatori avizi de mase de produse fabricate, spectatori avizi de producţii culturale inventate de la A la Z, locuitori ai unor oraşe gigantice ale căror detalii au fost montate unul câte unul şi adesea, mai nou, năuciţi de admiraţie pentru operele de imaginaţie. Şi totuşi, ei îşi fac despre creaţie, construcţie, producere 6 idee atât de bizar de bifurcată încât ajung să pretindă că au de *ales* între real şi artificial. Dar dacă eşti un pic antropolog, nu poţi decât să rămâi perplex în faţa acestei necunoaşteri de sine: cum au rezistat până acum, greşind atât de mult în privinţa propriilor virtuţi? Dacă măsurăm „ameninţarea fundamentalistă”, trebuie să ne întrebăm asupra şanselor lor de supravieţuire.

Trebuie aşadar să tRECEM LA CONCEPTUL DE INSTAURARE *

unui termen, mai bine să-l schimbăm. Şi mă îndrept

din nou spre Souriau: să-i împrumutăm termenul de INSTAURARE0.

Artistul, scrie Souriau, nu este niciodată creatorul, ci întotdeauna instau-Cum putem să facem să treacă într-un alt cuvânt cele trei aspecte esenţiale a căror listă tocmai am făcut-o, dar pe care cuvântul „construcţie” pare să nu le mai poată conţine? Când vrem să modificăm conotaţiileratorul unei opere care vine înspre el, dar care, fără el, nu s-ar putea niciodată îndrepta către existenţă. Dacă există o întrebare pe care sculptorul nu şi-o pune niciodată, aceasta este întrebarea critică: „Eu sunt, sau statuia este autorul statuii?”. Recunoaştem aici dublarea acţiunii pe de o parte, oscilaţia vectorului acţiunii, pe de alta. Dar ceea ce-l interesează cel mai mult pe Souriau este cel de-al treilea aspect, cel care se referă la excelenţa şi la calitatea operei instaurate: dacă sculptorul se trezeşte noaptea, o face pentru că are încă nevoie să se lase inspirat pentru a desăvârşi sau pentru a-şi rata opera. Ne amintim că pictorul din *La Belle Noiseuse*, în nuvela lui Balzac o *capodoperă necunoscută*, stricase tot tabloul, fiindcă se ridicase în întuneric pentru a-i mai adăuga o tuşă pe care, vai, pânza *nu o cerea*. Trebuie să revii de mai multe ori, dar de fiecare dată rişti să pierzi tot. Responsabilitatea *operei de făcut* – expresia este tot a lui Souriau – apasă pe umerii artistului cu o greutate cu atât mai mare, cu cât acesta nu are model, şi deci face mai mult decât să treacă de la posibilitate la act. Totul depinde de ceea ce vei face acum, fiind singurul care ştie ce e de făcut, şi totuşi *nu ştii ce să faci*. Aceasta este, spune Souriau, enigma Sfinxului: „Ghiceşte sau vei fi devorat!”. Nu eşti la butoane şi totuşi nu e nimeni altcineva care să poată umbla la ele. Ai toate motivele, nu-i aşa, să te trezeşti în toiul nopţii lac de sudoare. Cel care n-a trecut prin aşa ceva n-a simţit niciodată golul de ignoranţă la care se branşează creaţia.

Noţiunea de instaurare are deci acest avantaj că poate aduna cele trei trăsături identificate mai sus: dublarea lui „a da să ţi se facă”; nesiguranţa direcţiei

vectorilor acţiunii; căutarea riscantă, fără model prealabil, a unei excelenţe care va rezulta (provizoriu) din acţiune.

— DAR PENTRU A PUTEA INSTAURA AVEM NEVOIE DE FIINŢE CARE SĂ AIBĂ GIRANT”.

Dar pentru ca această noţiune să aibă o şansă de a prinde şi de a se încărca treptat cu trăsăturile pe care noţiunea de construcţie ar fi trebuit să le conserve, e nevoie de o condiţie: trebuie ca instaurarea să ofere ocazia de *a întâlniriinţe susceptibile de a nelinişti*, FIINŢE0

cu statut ontologic încă deschis, capabile totuşi să *vă dea să vi se facă* ceva, să vă indispună, să insiste, să vă oblige să vorbiţi bine despre ele cu ocazia încrengăturilor în care se înalţă Sfincşii – şi chiar alei pline cu Sfincşi. Fiinţe articulabile cărora instaurarea le poate adăuga ceva esenţial manifestării lor autonome. Fiinţe, ca să folosim această frumoasă expresie, care „să aibă girant”. Numai cu acest preţ ar putea avea un alt sens decât cel lingvistic traiectoriile cărora am început să le recunoaştem desenul.

În felul acesta, însă, statuia care se găseşte „potenţial” în blocul de marmură şi pe care ciocanul sculptorului ar veni pur şi simplu s-o scoată la lumină nu ne-ar putea satisface: totul există de la bun început şi n-am putea face altceva decât să alternăm între două descrieri bifurcate – fie sculptorul ar trebui numai să urmeze figura statuii desenată cu punctuleţe pe blocul de marmură, fie ar impune materiei brute şi informe o destinaţie pe care ar „alege-o liber”. N-am avea nevoie de nicio instaurare. Nicio grijă. Niciun sfinx n-ar risca să-l devoreze pe cel care nu reuşește să detecteze enigma. Acest statut ontologic nu prea e demn de o statuie de calitate; n-ar fi bună, la limită, decât pentru mulajul în serie al piticilor de grădină. Nu, avem nevoie de fiinţe care să nu facă parte dintre aceste tipuri de resurse: „imaginaţia creatoare”, pe de o parte, „materia brută”, pe de alta. Fiinţe a căror continuitate, a căror prelungire, extindere s-ar plăti, dacă putem spune aşa, cu destule nesiguranţe, discontinuităţi şi nelinişti, pentru a rămâne mereu evident că instaurarea lor se poate rata dacă nu reuşim să le percepem conform cheii lor de

interpretare, propriei lor enigme pe care o dau spre descifrat celor asupra cărora apasă; fiinţe care se ridică întotdeauna, neliniştite, la răspântie de drumuri.

Pentru că nu există niciun cuvânt uzual pentru a desemna traiectoriile de instaurare – Souriau propune „progresie anaforică”! să introducem noi un pic de jargon pentru a distinge întrefiinţa-*ca-FUNŢĂ0 şi fiinţaca – ALTUL*. Prima îşi caută baza într-o SUBSTANŢĂ0 care-i» >

— CEEA CE IMPLICĂ O DISTINCŢIE TEHNICĂ ÎNTRE FIINŢA-CA-FIINŢĂ ŞI FIINŢA-CA-ALTUL – asigură continuitatea printr-un salt înapoi în temei, care-i va garanta certitudinea. Pentru a califica un atare statut, se poate reutiliza noţiunea de TRANSCENDENŢĂ0, căci, în incertitudine, părăsim experienţa pentru a ne îndrepta privirea către ceea ce e mai solid, mai sigur, mai continuu decât experienţa. Fiinţa se sprijină pe fiinţă, dar în altă parte. Însă fiinţele care se cer instaurate nu-şi asigură astfel continuitatea. Nu oferă de altfel nicio siguranţă nici asupra originii, nici asupra statutului lor, nici asupra operatorului lor. Continuitatea lor, am văzut deja, trebuie „plătită” în discontinuităţi. Ele nu sunt fiinţe care depind de o substanţă pe care se pot sprijini şi de o SUBZISTENŢĂ0 pe care trebuie să o caute pe riscul lor. Pentru a o găsi, şi ele trebuie să sară, dar acest salt nu are nimic de-a face cu căutarea temeiurilor. Nu se îndreaptă în sus sau în jos pentru a aşeza experienţa pe altceva mai solid, ci numai *în faţa* experienţei, pentru *a prelungi* riscul, rămânând în aceeaşi tonalitate experimentală. Este şi aceasta o transcendenţă, desigur, întrucât există un salt, dar o /-TRANSCENDENŢĂ0. Pe scurt, o formă foarte stranie de IMANENŢĂ0, din moment ce ea trebuie să treacă printr-un salt, un hiatus, pentru a-şi obţine continuitatea – am putea spune aproape o „transdescendenţă”, pentru a semnala că, departe de părăsirea situaţiei, aceasta îi adânceşte sensul, singurul mijloc de a-i prelungi traiectoria. (Vom reveni adesea asupra distincţiei dintre transcendenţa rea şi transcendenţa bună.)

De fapt, acest jargon nu are alt scop decât acela de a elucida ipoteza centrală a acestei cercetări: din fiinţa-ca-fiinţă nu se poate deduce decât un singur tip de fiinţă despre care se poate *vorbi* în mai muke feluri.

— ŞI DECI MAI MULTE FORME DE ALTERITATE ŞI ALTERARE. – în timp ce noi vom încerca să definim în câte feluri diferite fiinţa poate fi *alterată* „prin câte *alte forme de alteritate* este ea capabilă să se fofileze pentru a continua să existe. Dacă noţiunea clasică de CATEGORIE0 desemnează diverse feluri de a vorbi despre o aceeaşi fiinţă, noi vom încerca să căutăm câte maniere distincte are fiinţa de *a trece* prin altele. Multiplicitatea nu se situează în acelaşi loc în cele două cazuri. Dacă pentru Aristotel existau mai multe feluri de a vorbi despre o fiinţă, toate aceste feluri aparţin, în ceea ce ne priveşte, *unui singur mod*) acela al cunoaşterii de tip referenţial [ref]. Fiinţa rămâne imobilă *ca* fiinţă. Totul se schimbă însă dacă chiar avem dreptul să chestionăm alterarea fiinţelor în mai multe chei, permiţându-ne astfel să vorbim despre fiinţa-ca-*altul*. Dacă e aşa cum spune Gabriel Tarde, că „diferenţa funcţionează amânând”, trebuie să fie mai multe moduri de fiinţe care să le asigure subzistenţa printr-o prelevare distinctă de alteritate; şi pe care nu le putem întâlni decât creând ocazii de instaurare diferite pentru fiecare, pentru a învăţa să le vorbim pe limba lor.

Ceea ce ne interesează aici este consecinţa antropologică a unui argument care altfel ar rămâne prea abstract: de ce Modernii s-au rezumat la un număr atât de mic de *gabarite ontologic*e în timp ce, pe de altă parte, răspândeau pretutindeni atâtea inovaţii, transformări, revoluţii? De unde această anemie ontologică? Fiinţele aflate în instanţa instaurării sunt exact ceea ce nu găseşti niciodată cu uşurinţă la Moderni. Poate aşa se explică de ce le este atât de greu să întâlnească alte COLECTIVE0 altfel decât sub formă de „CULTURI0”.

În capitolele anterioare, am înţeles de ce: Modernii fie se găsesc faţă-n faţă cu materialitatea brută şi obtuză, fie trebuie să se îndrepte spre reprezentări ce rezidă doar

în minţile lor. În plus, ei trebuie să aleagă între cele două posibilităţi; teoretic măcar, pentru că n-o fac niciodată în practică; însă tocmai această diviziune ne interesează aici: de ce ceea ce e necesar în practică este imposibil în teorie? În urma căror evenimente aceeaşi civilizaţie a cărei practică neîncetată a fost aceea de a transforma lumea atât de radical a acceptat să nu recunoască în teorie decât două domenii de realitate?

— NE GĂSIM ATUNCI ÎN Pentru a răspunde la această întrebare prea vastă, FAŢA UNEI DIFICULTĂŢI DE ne găsim într-o situaţie periculoasă, deoarece ar trebui METODĂ – să facem să iasă la lumină, conform metodei stabilite până acum, ÎNCRUCIŞAREA0 a doua moduri de existenţă – unul la care am făcut deja aluzie, dar prea puţin, modul religios, notat [rel]; pe celălalt, încă ascuns, nu-l vom găsi decât în capitolul următor, şi el are de-a face cu puterea idolilor. Or, pentru a face dreptate celor două moduri, trebuie să fi rezolvat deja problema care ne preocupă, căci în ambele cazuri e vorba de a intra în contact cu fiinţe care rămân cu totul inarticulate, indicibile, de neinstaurat atâta vreme cât nu dispunem de o altă cale de acces la alteritate. iată-ne prinşi într-o contradicţie, într-un *catch-22*, din care propun să ieşim deodată impunând o soluţie – cu totul ipotetică, desigur – până ce fecunditatea îi va fi verificată în capitolele următoare.

Trebuie să adoptăm o poziţie radicală faţă de aceste biete poncife ale istoriei occidentale, după care cu toţii am fi măcar iudeo-greci, dacă nu chiar iudeo-creştini. Conexiunea dintre cele două întrebări – cum să înţelegem lanţurile de referinţă şi cum să înţelegem creaţia? – este ceea ce i-a aruncat pe Moderni într-o asemenea patimă a întunericului şi a compromis tot ceea ce au afirmat despre iluminarea pe care Iluminismul lor trebuia să o aducă în lume.

— Aluzie la *double bind-ul* din romanul cu titlu omonim publicat în 1961 de scriitorul american Joseph Heller. Vezi Joseph Heller, *Catch-22* Iaşi, Polirom, 2010.

Dacă istoria europeană nu ne-ar arăta atât de clar legătura dintre creaţie şi referinţă, antropologia ne-ar fi adus deja pe drumul cel bun: numai *religia* ne poate explica că ne înşelăm în acest punct asupra rolului exact al medierilor necesare în stabilirea cunoştinţelor. S-o

— CARE NE OBLIGĂ SĂ CĂUTĂM O ALTĂ ORIGINE PENTRU EŞECURILE CONSTRUCTIVISMULUI: – spunem pe şleau, va trebui să ne îndreptăm spre „religia cunoaşterii” pentru a ne facilita în sfârşit cercetarea. Teoria Ştiinţei n-a fost decât o „victimă colaterală” a unei compromiteri care avea o altă origine şi bătea spre altă ţintă, nu mai puţin redutabilă, de care va trebui să ne apropiem tremurând. Dacă Modernii n-ar fi confundat decât sursele Ştiinţei lor, ne-am descurca, ba chiar ne-ar fi uşor să le facem antropologia; dar au confundat şi sursele religiei, sau mai degrabă au amestecat groaznic sursele Ştiinţei şi ale religiei. Îndărătul oricărei probleme de epistemologie zace o altă întrebare: ce să facem cu idolii sau cu FETIŞURILE0? Aceasta este trăsătura cea mai frapantă a antropologiei lor: faptul că se cred *antiidolatri* şi *antifetişişti*.

— ICONOCLASMUL ŞI LUPTA ÎMPOTRIVA FETIŞURILOR.

Vom proceda ca şi cum Modernii ar fi fost victimele unui *accident de constructivism”*. Strămoşii lor se purtau aproape normal, instaurând măcar o multiplicitate de fiinţe în aşteptare, când au început să facă să iasă la iveală un nou CONTRAST0 pe care n-au crezut că-l pot înteţi fără să renunţe la ritmul instaurării. Acest accident, acest eveniment al tuturor evenimentelor poartă o mulţime de nume – toate mitice prin definiţie – şi nu a încetat, pentru că era atât de riscant, atât de improbabil, de contingent, să fie rejucat de-a lungul istoriei europene, dar putem aproape sigur să-l facem responsabil de compromiterea medierilor. Îl putem numi, Avram”, „diviziunea mozaică” (aşa-l numeşte Jan Assmann), „antiidolatrie”, „antifetişism”, „iconoclasm”, „critică”, nu contează. Pentru a acoperi această poveste care face din noi nişte fericiţi

aleşi ai unei istorii de o mie de ori sfinte, am propus termenul de ICONOCLASM0 – amestecând anume franceza şi engleza. Dacă există ceva care defineşte etnografic faptul de a fi occidental, european, modern, dacă există măcar o istorie care ne este proprie, acesta este faptul că destindem din cei care au răsturnat idolii – fie distrugând Viţelul de Aur, fie statuile împăraţilor romani, alungându-i pe negustori din templu, arzând icoanele bizantine, jefuind catedralele papiste, decapitând regele, luând cu asalt Palatul de Iarnă, distrugând „diverse tabuuri", ascuţindu-şi armele criticii sau, în sfârşit, mai trist, tăind în patru, pentru ultima oară, atomii de praf căzuţi din ruinele deconstrucţiei postmoderne. O cititorule, caţără-te în vârful arborelui tău genealogic: dacă nu-ţi găseşti strămoşi iconoclaşti, înseamnă că nu eşti nici evreu, nici catolic, nici protestant, nici revoluţionar, nici critic, nici dărâmător de tabuuri, nici deconstrucţionist! Şi-atunci, ferice neîntinat, nu ţie ţi se adresează acest discurs…

TOAUL. SE ÎNTÂMPLĂ CA Şi în acest stadiu al cercetării, ceea ce contează este să ne

CUM EXTRAGEREA VALORII
RELIGIOASE RAR FI
ÎNŢELES GREŞIT PE IDOLI

dăm seama în ce aporie se va afunda cel care-i acuză pe idoli de falsitate. Sau, mai degrabă, din moment ce totul se face „la dublu" în lumea Modernilor, ne vom găsi în faţa a doua aporii multiplicate: una se referă la calitatea fiinţelor pe care pretinzi că le dezvălui distrugând idolii; alta, la sensul pe care ar fi trebuit să-l acordăm idolilor dacă nu ne-am fi pus în cap să-i distrugem. (Dar nu vom putea da o turnură pozitivă acestor două argumente decât în partea următoare, după ce vom Recunoaşte traiectoriile proprii „idolilor", în capitolul 7, şi „zeilor", în capitolul 12.)

Să presupunem că, pentru a extrage contrastul dintr-un nou mod de existenţă – destul de prost calificat, dar instituit în istorie sub numele de „monoteism" vom fi obligaţi să nu-i înţelegem pe idoli şi pe idolatri. Ciudat şi

tipic sau sfânt de diabolic, există mereu ceva fals în idoli, dar şi falsitatea aceasta este dublă. Ea nu vine numai din aceea că idolii fabrică divinităţi mincinoase (în ochii religioşilor), ci din aceea că riscăm să-i lovim aiurea şi nedrept. E ca şi cum ne-ar invita *să-i înţelegem greşit*… Modernii vor intra ca nişte caraghioşi în povestea în care se cred antifetişişti, iar asta-i va orbi în mod durabil, atât în ceea ce-i priveşte, cât şi, mai ales, în privinţa altora… însă asta nu ne mai poate mira, pentru că acest gen de conflicte de valori ne este de-acum cunoscut. Am văzut, în capitolul precedent, cum apariţia cunoaşterii obiective acuzase în mod greşit de impostură veridicitatea atât de fină şi de esenţială a politicii [REF-POL]. Ei bine, vom presupune că la fel s-a întâmplat, într-un trecut mitic, cu această altă valoare, de asemenea esenţială, religia Dumnezeului viu, care a ajuns şi ea, tot din greşeală, să-i calce-n picioare pe nefericiţii idoli care vizau, vom afla curând, un cu totul alt tip de veridicitate, la fel de esenţial pentru supravieţuirea noastră. Dificultatea problemei vine din înşiruirea erorilor de categorie ce riscă să ne facă să pierdem firul – şi chiar să ne ducă la disperare.

Toată chestiunea depinde de coliziunea şi încâlcirea a doua comandamente contradictorii unul faţă de altul, dintre care fiecare este la rândul lui marcat de o contra

— DIN CAUZA
COMANDAMENTULUI
CONTRADICTORIU AL UNUI
Dumnezeu nefăcut de
MÂNA OMULUI – dicţie fundamentală în formă de aporie. Să începem cu prima aporie, simplu de înţeles, chiar dacă, vom vedea, constituie o eroare de categorie cu consecinţe incalculabile. Cei care afirmă împotriva idolatrilor că „noi, spre deosebire de alţii, nu ne facem din Dumnezeul nostru chip cioplit” s-au plasat clar într-o spre a folosi un eufemism, *situaţie falsă*, căci de îndată, desigur, în mod inevitabil, obligatoriu, din fericire şi în mod necesar, vor trebui să găsească *alte* imagini, *alte* medieri, *alte* recipiente, *alte* temple, *alte* rugăciuni, *alte* conducte

pentru a-l instaura pe acel Dumnezeu. Să amintim că fără alterări şi fără instaurare nu există subzistenţă posibilă. Dar iată că virajul a fost luat, faptu-i consumat, e prea târziu: pe acest alt drum *nu-l va mai putea mărturisi* nimeni niciodată, din moment ce toţi Modernii s-au angajat în imposibila întreprindere de a se prezenta în faţa unui zeu ne-fabricat. Va trebui de-acum săpată o diferenţă absolută între ceea ce face mâna stângă („Noi nu fabricăm imagini") şi ce face mâna dreaptă („Vai, dar nu putem să nu fabricăm imagini"). Iconoclasmul a devenit cultul nostru. Ne e imposibil să ne mai întoarcem. Este ceea ce spune Mesa lui Paul Claudel[16]: „Cuţitul e un lucru-ngust, dar nimeni nu va mai lipi jumătăţile fructului pe care-l separă".

Şi totuşi, desigur, trebuie făcut imediat contrariul a ceea ce a fost spus. De îndată ce Viţelul de Aur a fost răsturnat, trebuie sculptat chivotul cu heruvimi; imediat ce Polyeuct a răvăşit templul lui Zeus, că se şi ridică în acelaşi loc altarul pe moaştele *Sfântului* Polyeuct; Luther face să dispară picturile cu Răstignirea, iar Cranach începe imediat să picteze „imaginea mentală" a Răstignirii aşa cum apare ea, conform unei predici lutheriene, în mintea credincioşilor; şi asta nu-i tot: Malevici îşi expune marile tablouri negre, dar se spune că a pictat marginea unei icoane. În catalogul Iconoclash, am început recensământul acestei moşteniri strivitoare şi somptuoase, arătând că cei care au moştenit „diviziunea mozaică" trebuie să păstreze o prăpastie, pe care niciun bun-simţ nu o va putea umple, între interzicerea imaginilor şi necesitatea lor. „Dacă am putea măcar să ne dispensăm de imagini, vai cum am putea ajunge în sfârşit la Dumnezeu, la Adevărat, la Bun, la Frumos!" Fie că-i vorba de a distruge idolii, de a reînnoi operele de artă sau de a face să dispară lanţurile de referinţă, acelaşi „război al imaginilor" continuă pentru religii, pentru arte, pentru morală şi pentru ştiinţe. Simţul instaurării – aşa cum ai spune „simţul vederii" – a fost tăiat

16 Personaj din Cumpăna amiezii. Vezi Paul Claudel, Cap-de-aur ••Schimbul ••Cumpăna amiezii, București, Editura Minerva (bpt), 1973.

în două, întrucât e pentru totdeauna imposibil să prelungeşti o traiectorie în aceeaşi tonalitate.

Dacă vorbim, de la început, despre limbajul dublu al Modernilor, înseamnă că avem nişte motive. Nu-i vorba deloc despre o conştiinţă rea, despre o pânză aşternută pudic peste practici, ci despre o schismă fundamentală în ceea ce teoria acţiunii poate absorbi, încasa, primi de la o practică oarecare. Cum am putea trăi liniştiţi în faţa unui asemenea comandament contradictoriu? Să înnebuneşti, nu alta.

Descoperim aici una dintre rădăcinile imposibilităţii constructivismului: ceea ce a scindat instrumentul care permite instaurarea fiinţelor este această lovitură de ciocan repetată de-a lungul istoriei şi mereu însoţită

— CEEA CE A ANTRENAT

UN CULT NOU: ANTIFETIŞISMUL – de strigătul: „Trebuie să distrugem idolii!”. Dar ceea ce a fost scindat nu a fost numai idolul, ci şi ciocanul – fără să uităm de ţeasta celui în care a ricoşat… Antifetişismul este religia europeană – cea care explică pietatea europenilor, cea care face, orice s-ar spune, să fie imposibil de laicizat, de secularizat: pot să hotărască asupra baltagului, asupra ţintei şi asupra divinităţii căreia îi vor sacrifica victimele, dar nu pot scăpa de *obligaţia* de a celebra acest cult al iconoclasmului. Acesta este subiectul asupra căruia domneşte un profund acord între cel mai religios, cel mai savant şi cel mai laic.

Specialista în antropologia Modernilor trebuie deci să se obişnuiască să trăiască într-un nor de praf, căci cei pe care-i studiază par să locuiască între ruine: cele pe care tocmai le-au dărâmat, cele pe care le-au ridicat pe locul a ceea ce dărâmaseră şi pe care alţii, din aceleaşi motive, se pregătesc să le facă praf. *Sfântul Sebastián* al lui Mantegna la Luvru, străpuns de săgeţi, cu trupul acoperit de pietre, în picioare, pe un piedestal lângă care zac idolii zeilor pe care tocmai i-a sacrificat, toată scena având drept pivot coloana uneia dintre acele ruine romane atât de admirate de Renaştere: iată genul de embleme cu care

trebuie să te confrunţi de îndată ce te apropii de tribul celor care răstoarnă tabuuri. Sau acel film stupefiant care rula încontinuu în expoziţia *Iconoclash* şi care arăta slujba de hram a bisericii Sfântului Mântuitor de la Moscova, oficiată de preoţi şi patriarhi în nori de aur şi de agheasmă (erau începuturile cinematografiei), apoi, în nori de praf, distrugerea bisericii de către bolşevici, urmată apoi de construirea piscinei sovietice a cărei distrugere se putea urmări mai departe, care permitea reconstruirea, în acelaşi loc, a unui facsimil al bisericii Mântuitorului, hrămuită iar, după un secol, de episcopi ortodocşi care iarăşi strălucesc de aur şi pietre preţioase… Aţi întâlnit vreodată un spirit critic care să fie secularizat? Descoperiţi mai bine divinitatea căreia tocmai i-a prezentat membrele distruse ale victimei lui – piscină sau biserică. (Cel care admite pretenţia Modernilor de a avea, ei, cel puţin imensul merit de a fi făcut să se piardă gustul pentru sacrificiile omeneşti, nu citeşte prea des ziarele şi nu prea ştie istoria secolului XX.)

— LA FEL CA ŞI INVENŢIA CREDINŢEI ÎN CREDINŢA CELORLALŢI – Ceea ce ne interesează pentru moment nu este dificultatea în care ne găsim atunci când vrem să vorbim despre acest Dumnezeu nefăcut de mâna omului (vom reveni pe îndelete în capitolul 11), ci a doua aporie, aceea prin care vom atribui idolilor, distruşi un mod de funcţionare care nu le aparţinea. Totul se întâmplă într-adevăr ca şi cum, pentru a face să apară figura acestui Dumnezeu neconstruit (cu mâna dreaptă, dar susţinut desigur şi de mâna stângă), ne-am crezut obligaţi să acuzăm idolii de o crimă suplimentară pe care ei sunt incapabili să o comită. Ne aflăm aici pe lama briciului, dar trebuie să desemnăm ca pe o eroare de categorie ceea ce ne împinge să lovim în idoli pe nedrept: ceea ce defineşte destul de exact la ce anume ne putem aştepta de la Modernii care se cred dezabuzaţi este *credinţa în* CREDINŢA0 *celorlalţi*. Aceşti orbi sunt ciudaţi tocmai pentru că nu sunt niciodată atât de orbi ca atunci când cred că au ochii deschişi. De aceea poate subestimăm

mereu urgenţa de a face antropologia Modernilor…

n-au înţeles furia celor care voiau să pună capăt cultului lor, să le golească bi-o privire aruncată asupra istoriei Contactelor dintre europeni şi „Ceilalţi” (contacte pe care le vom relua din alt punct de vedere în a treia parte a cărţii) este suficientă pentru a subliniane în telegerea: niciodată „păgânii” cărora le-au fost distruşi idolii, dărâmate fetişurile, răsturnate altarele, exterminaţi preoţii n-au înţeles cu adevărat furia iconoclaştilor creştini – mai ales că aceştia erau acoperiţi cu amulete ale Sfintei Fecioare sau ale Sfinţilor; ei ridicau altare, slăveau adevărul Cărţii lor şi organizau cea mai subtilă, durabilă şi imperială dintre instituţii. Dar nici măcar o dată aceiaşi fideli ai aceleiaşi biserici catolice sericile, să-i pună preoţii să abjure, să le dizolve ordinele – mai ales că cei care-i trimiteau pe eşafod închinau un cult Raţiunii, dezvoltau Statul Terorii şi purtau cu respect boneta frigiană de revoluţionar. Aceeaşi neînţelegere s-a repetat în cazul tuturor crizelor iconoclaste, în interiorul religiilor şi apoi împotriva lor în gândirea critică, laicizată şi până la formele extenuate ale „spărgătorilor de tabuuri”. Dar dacă nimeni, niciodată, nu avusese genul de *adeziune* la tabuuri pe care îl presupun *spărgătorii* de tabuuri? Dacă nefasta ciudăţenie a tabuului nu era în mintea idolatrului, ci în cea a //idolatrului?

— CEEA CE A FĂCUT DIN CUVÂNTUL RAŢIONAL UN STRIGĂT DE LUPTĂ.

care trăiţi în iluzia căreia vreţi să-i punem capăt”. Nu-s numai orbi, sunt şi surzi, *ca şi idolii* despre care pretind, fără să aibă dreptate, că nu ştiu nici să vorbească şi nici să asculte… Această eroare de categorie a iconoclasmului, lucru uimitor ce spune multe despre capacitatea de autocunoaştere a Modernilor, este de asemenea cea care a fost cel mai constant, durabil, cu încăpăţânare ignorată. Este modern cel care ştie că ceilalţi sunt afundaţi în credinţă, chiar când ceilalţi afirmă că nu e adevărat… Mai exact, este modern cel care, în întrebarea merită pusă de vreme ce antifetişismul este poate ultimul

care să asculte plânsul care se înalţă de secole din ruinele fumegânde în care zac idolii căzuţi lângă piedestalurile lor: „Vă rătăciţi cu totul: nu *ţinem* deloc *aşa* la lucrurile de lângă care vreţi să ne smulgeţi, numai voi sunteţi cei faţa tăgadei credincioşilor, afirmă liniştit că aceştia nu pot suporta „adevărul în faţă”, chiar în clipa în care tocmai el, curajosul critic, *tăgăduieşte* protestul tuturor credincioşilor care nu cred şi n-au crezut niciodată – în niciun caz *aşa* cum Modernii cred că alţii ar crede. Pe scurt, este modern cel care, în relaţiile sale cu celălalt, utilizează noţiunea de credinţă şi care se ocupă, în plus, cu dezabuzarea spiritelor – păcălindu-se pe el însuşi asupra ceea ce poate păcăli! O, naivitate, câte crime nu s-au comis din dorinţa de a te deştepta?

Va trebui să ne obişnuim să gândim că păgânii sunt inocenţi măcar în privinţa unui cap de acuzare, în procesul intentat împotriva lor: idolatrii ar adora un obiect de lemn, de argilă sau de piatră despre care „n-ar şti” că e fabricat tot de ei sau de alţi oameni. Acuzaţia însă nu ţine deloc, întrucât mărturia cu privire la fabricarea lor este unanimă: „Fireşte că noi le-am fabricat, din fericire, şi chiar am făcut-o *bând*? Singurii care cred că este vorba despre o alegere iremediabilă, un test capabil să delimiteze omenirea raţională de cea iraţională sunt chiar cei care au apelat la tribunal, cei care, ca buni „constructivişti”, şi-au pierdut până şi simţul a ceea ce vrea să spună „a instaura”. Despre ei trebuie spus „că văd paiul din ochiul vecinului, dar nu văd bârna din propriii ochi” (Luca, 6, 42). Dar dificultatea nu se află în acest punct în care totul e limpede, pentru că am scos şi paiul, şi bârna: a instaura nu înseamnă a construi (şi deci a deconstrui). Rămâne să vedem care este genul fiinţelor pe care idolii le instaurează – dar asta rămâne de făcut în capitolul următor.

TREBUIE SĂ ÎNCERCĂM SĂ După acest ocol, înţelegem de ce specialista TERMINĂM CU CREDINŢA noastră trebuia. să accepte să asculte plânsul savan în CREDINŢĂ –ţilor pe care crezuse că-l descrie fidel: este singurul mijloc pe care-l are pentru a se putea dezintoxica

de resursele antifetişismului. Se va obiecta că foloseşte aceeaşi resursă critică, pretinzând că pune astfel capăt lungii erori a antifetişismului, extirpând din minţi o iluzie milenară. Dar nu-i chiar aşa. „A pune capăt credinţelor" este desigur scopul cercetării raţionale, cu condiţia de a înţelege că este vorba de a pune capăt credinţei şi nu *credinţelor*, în această cercetare, credinţa are un sens precis: înseamnă de fapt să iei un lucru drept altul, să interpolezi două sau mai multe moduri de veridicitate. În timp ce „credinţele" se opun *adevărului*, „credinţa" are drept contrariu determinarea explicită *prepoziţiilor*, Credinţa e atunci când iconoclaştii cred că idolatrii cred, în vreme ce ei nu fac decât să înainteze de-a lungul unui alt mod de veridicitate – care rămâne de definit. Există credinţă atunci când criticii care se cred secularizaţi populează lumea credincioşilor naivi din cauză că nu percep în ce cheie de interpretare trebuie înţeles ceea ce fac aceştia. Credinţă e şi atunci când Dublu-Clic interpolează drumurile cunoaşterii cu drumurile reproducerii. Altfel spus, credinţa nu vizează niciodată un obiect precis şi deci, consecinţă importantă, nu se poate aştepta de la cunoaşterea obiectivă să-şi dezvăluie vreodată adevărata ţintă. (Vom vedea de altfel în capitolul 11 că nu ne putem servi de ea nici măcar pentru a respecta contrastul religios.)

Dacă pretindem că am moştenit proiectul raţional, putem deci să afirmăm şi noi că vrem să *terminăm cu credinţa*, dar numai dacă prin acest fălos slogan înţelegem că trebuie să ne dezbărăm de *chiar conceptul de credinţă* pentru a interpreta instaurarea fiinţelor la care Modernii au dreptate să ţină. Numai aşa vom putea moşteni proiectul Luminilor – fără acea imensă umbră pe care acestea o făceau până acum restului istoriei, transformând toată întinderea planetei în victime pe jumătate conştiente de necesara *illusio*.

Ceea ce trebuie să ne intereseze aici este numai coli-DETECTÂND RĂDĂCINA ziunea cu totul neprevăzută între ceea ce am descoperit în D U B LA A D U B L U LUI LIM B

AI capitolul precedent şi această aventură a antifetişismului A L A/l O D E R NIL O R – care ar merita nişte studii făcute cu acribie. Dacă-i adevărat, aşa cum am arătat, că extragerea lanţurilor de referinţă avusese drept consecinţă neprevăzută strivirea valorii politice; dacă-i adevărat că, aşa cum tocmai am schiţat, apariţia valorii religioase nu se putea face decât bârfind idolii (nu îndrăznesc să spun „blestemându-i”!); dacă-i deci adevărat că în ambele cazuri o altă valoare, victimă inocentă, a trebuit să plătească, nimic, dar absolut nimic altceva decât contingenţele istoriei occidentale nu ne pregăteau pentru amalgamul, himera (în sensul biologic şi teratologic al termenului) acestor *două neînţelegeri*.

Suntem acum în măsură să propunem o definiţie a dublei surse a dublului limbaj modern. Trebuie să se întâmple pentru asta întâlnirea spontană (istoricii trebuie să găsească circumstanţele precise ale ei) între două evenimente distincte care, printr-un hazard nefericit, aveau să lipsească constructivismul de toate *mijloacele lui* – adică de toate medierile lui. Curios, unul provine din a crede, celălalt, din a şti. Credem că ştim. Ştim că alţii cred.

O simplă eroare de constructivism n-ar fi fost de-ajuns: am fi obţinut oameni pioşi care s-ar fi înşelat asupra tuturor celorlalţi, atribuindu-le credinţe abominabile – atribuire atât de prost făcută, încât i-ar fi lăsat pe idolatri cu totul indiferenţi. Pe de altă parte, o simplă eroare de categorie, precum cea pe care am întâlnit-o mai sus, asupra cunoaşterii de data asta, n-ar fi fost nici ea suficientă: privând lanţurile de referinţă de orice întrebuinţare ceva mai extinsă, fiinţele îndepărtate ar fi rămas totuşi implicate în destinul adevărului obiectiv – dar niciodată acest acces n-ar fi devenit dreptul suveran al oricărui purtător de bluză albă de a descalifica celelalte căi de acces. *Conjuncţia celor două* este ceea ce *neface moderni*, numai ea poate explica acest „Noi” uimitor, care permite, prin opoziţie, definirea absolută – şi nu relativă – a Celorlalţi: „Noi suntem cei care nu ne construim noi înşine zeii” şi „Noi suntem cei care ştim să vorbim literal,

nu figurat”. Eroarea de constructivism loveşte idolii de lemn şi piatră în favoarea unui Dumnezeu imaterial; eroarea de categorie loveşte formele, atât de materiale de fapt, ale cunoaşterii dovedite, în favoarea unei forme ideale pe care nicio materialitate nu va mai veni s-o corupă. Dacă îmbucăm cele două comandamente, atunci, da, „Ceilalţi” devin cu adevărat *diferiţi* de „Noi”: „Ei” adoră, fără să îndrăznească să mărturisească, zeii pe care îi fabrică; „ei” vorbesc la figurat, confundându-şi fantasmele cu ordinea lumii.

Vom înţelege în sfârşit de ce este atât de greu să-i urmăm pe antropologii care-i definesc pe Occidentali prin termenii „NATURALISM0” şi „raţionalism”, recunoscându-le, chiar dacă din vârful buzelor, câteva contradicţii în practică! Nu, Albii sunt mult mai şui, mai interesanţi, obiectele lor amestecate merită unul sau chiar două muzee etnologice, ca cel de pe Quai Branly din Paris… Dacă ne amintim ce am spus mai sus despre BIFURCARE0, urmându-l pe Whitehead, vom fi iertaţi că am uzat şi abuzat de ideea cum că Albii sunt bifurcaţi. Hotărât lucru, Modernii sunt nişte mari bifurcători. Atunci când vorbesc cu indignare despre „alungarea demonilor”, mai bine.ne uităm la picioarele lor decât să-i ascultăm!

— CARE VINE DIN IAHPROBABILA LEGĂTURĂ DINTRE CUNOAŞTERE ŞI CREDINŢĂ.

— Avem aici probabil legătura, ea însăşi bifidă, articulaţia care permite acordarea unui sens acestei trăsături antropologice care nu mai este, să sperăm, o vană acuzaţie de autoiluzie sau de falsă conştiinţă. Să amintim că prima BIFURCAŢIE0 pe care am întâlnit-o rezulta dintr-o dificultate ce privea cunoaşterea: pentru că aceasta produce rezultate sigure – ba chiar apodictice, în unele cazuri –, am căutat să explicăm acest miracol încercând să facem în aşa fel încât lucrurile cunoscute ar fi avut în ele însele o asemănare de formă cu FORMALISMELE0 care permiteau accesul la ele. Ipoteza era atât de contrară experienţei, atât de contradictorie faţă de simţul comun (Muntele Aiguille nu se plimbă prin

lume aşa cum o hartă a lumii „se plimbă” pentru a permite accesul la Muntele Aiguille), încât nu se putea menţine decât printr-o fuziune cu o altă ipoteză, şi aceasta hazardată, dar mult mai încărcată cu pasiune. Acum înţelegem care: era vorba despre un cult dedicat unui Dumnezeu nefăcut de mâna omului, care obliga la sacrificiul tuturor idolilor şi, prin asta, a oricărui realism. Dar această ipoteză, la rândul ei, n-ar fi durat prea mult, sau în orice caz n-ar fi devenit orizontul nostru aparent de nedepăşit, dacă nu s-ar fi sprijinit, de data aceasta, pe patimile cunoaşterii.

Fără legătura dintre aceste două entuziasme, cel puternic sprijinit pe cel slab, cel slab pe cel puternic, niciodată Bifurcaţia nu s-ar fi putut menţine: *lanţurile* de referinţă, la fel ca *procesiunile* necesare apariţiei Dumnezeului viu ar fi apărut limpede [REF-REL]. Dar iată că două imposibilităţi combinate fac o poveste unică şi invincibilă, şi, ceea ce e chiar pasionant, cele două sunt adevărate în acelaşi timp, adică şi imposibilitatea, şi invincibilitatea: imposibilitatea e mereu aici, din moment ce nu poţi vorbi niciodată literalmente drept, fiind din această cauză obligat să-ţi instaurezi propriul Dumnezeu; invincibilitatea vine din aceea că reuşeşti totuşi – cel puţin până foarte recent – să faci ca şi cum aceste două imposturi n-ar avea *nicio consecinţă* asupra practicii. Nu puteam termina însă cu practica: ne-am fi sinucis. Soluţia stupefiantă a fost să săpăm între teorie şi practică o prăpastie totală, să instalăm în chiar inima proiectului dezvăluirii o sursă de iraţionalitate şi de orbire. Totul va fi dezvăluit, numai prăpastia va rămâne.

Nu eram deci atât de departe de realitate atunci când distingeam, în Constituţia modernă, procedurile pe care le-am numit de „hibridizare” (mai jos) şi cele de „purificare” (mai sus). Termenii erau prea simplişti, dar diagnosticul era bun: există în centrul Modernilor o sursă de iraţionalitate fondatoare, deoarece ei nu reuşesc să tragă din această contradicţie – între, pe de o parte, căutarea substanţei şi căutarea unui zeu nefăcut de mâna omului şi,

pe de altă parte, practica ce îi obligă să nu ţină cont de acest proiect – nicio consecinţă. Sursa formidabilei lor energii fusese în sfârşit localizată: câte posibilităţi vom putea declanşa de acum, întrucât nu va trebui să urmărim consecinţele actelor noastre şi să punem teoria în acord cu practica! Până la urmă, clişeul e, poate, adevărat, sunt nişte iudeo-greci. Dar, spre deosebire de legenda cea pioasă, nu degeaba a predicat Sfântul Pavel pe Acropole: departe de a părăsi Atena dezgustat, aşa cum afirmă *Faptele apostol*ilor se pare că a făcut şcoală. Căutarea substanţei şi zeul aheiropoiet (nefăcut de mâna omului), iată moştenirea grevată de datorii din care trebuie să înveţi să extragi comoara ascunsă.

Victima colaterală a acestui dublu accident este desigur EXPERIENŢA0: în ciuda volumelor scrise despre empirism, dacă e ceva ce nu li se poate cere Modernilor, atunci aceasta este să li se ceară să fie fideli datului din experienţă, de vreme ce au tăiat *de două ori* continuitatea la cele două articulaţii la care se legau lucrurile pe care le preţuiau cel mai mult. De-acum le este imposibil să urmărească în mod explicit firele mini-transcendenţelor necesare subzistenţei fiinţelor pe cale de instaurare. Am fi văzut firele, dar toată povestea a picat. Fără să creadă că-i aşa, cunoaşterea a rămas şchioapă; fără s-o ştie, credinţa a rămas pur şi simplu chioară. Şi ciungi, şi chiori, riscăm să fim de-a binelea orbiţi…

E drept că un orb înspăimântat se poate arunca cu capul înainte fără teamă şi fără să se gândească la pericolele care-l pasc (este *hybris-vk* Modernilor). Dar dacă începe să ezite, atunci sfârşește prin a se descuraja (acesta este postmodernismul). Dacă chiar îi este teamă, cel mai mic terorist îl poate teroriza în voie (acesta este fundamentalismul). Trei secole de libertate totală până la izbucnirea lumii sub forma Pământului, a Gaiei: întoarcerea consecinţelor neaşteptate; sfârşitul parantezei moderniste.

La sfârşitul acestei lungi prime părţi (având în ve-BUN-VENIT FIINŢELOR dere însă dificultatea sarcinii, ni

se va ierta poate lungi-INSTAURĂRII, mea), cititorul va fi înţeles acum scopul cercetării: este imposibil să scăpăm de slăbiciunile constructivismului, să conservăm noţiunea de instaurare, dacă nu ne hotărâm să repopulăm lumea pe care Modernii o locuiesc pentru totdeauna, dar pe care au crezut că e bine să o depopuleze în prealabil (şi e drept că au devenit experţi în sarcinile de exterminare…).

Suntem acum oare în măsură să înlocuim ireparabila sciziune între ce e construit şi ce e adevărat, prin desfăşurarea traiectoriilor care disting diferitele moduri de veridicitate? Dacă e să mă gândesc la cei treizeci de ani de dispute, de dispute aprinse, răspunsul nu poate fi decât: „Nu!”. Fundamentaliştii vor triumfa mereu, dar şi, alternativ, criticii lor. Şi totuşi, odată ce am diagnosticat opoziţia dintre teorie şi practică, situându-i originea în conjuncţia neprevăzută a doua comandamente contradictorii, una asupra faptelor fabricate ne-fabricate, a doua asupra zeului construit neconstruit, putem poate să revenim asupra fiinţelor care au nevoie de instaurare. În orice caz, iată-ne în sfârşit eliberaţi de opoziţia dintre reprezentări şi lucruri.

Până acum, Modernii se credeau obligaţi să nu acorde numele de lucru „fiinţelor fictive”, „zeilor”, „idolilor”, „pasiunilor”, „imaginaţiilor”, decât *din caritate* – caritate mai degrabă critică decât creştină. Era de la sine înţeles că nu putea fi vorba decât de „REPREZENTĂRI0”, „considerate drept fiinţe” de către nişte oameni „ale căror convingeri trebuiau respectate”, dar „temându-ne de fantasmele lor” şi, mai ales, protejându-ne împotriva „unei întoarceri mereu posibile a iraţionalului şi arhaismului”. Natura reală a acestor fiinţe lipsite de existenţă venea, „evident”, din altă parte, de vreme ce aceste reprezentări nu puteau să rezide în lucruri „materiale”. Ceea ce nu înseamnă, totuşi, asta am înţeles deja, că Modernii erau „materialişti”, din moment ce ştim acum ce înţeleg ei prin *res externares cogitans* şi *res ratiocinans*. „Materialiştii” nu propuneau niciodată nimic stimulant, fiindcă materia, în scenografia modernă, provenea din confuzia prealabilă a

modurilor de cunoaştere – ale căror reţele fuseseră pierdute din vedere – şi a modurilor reproducerii lucrurilor – care fuseseră omise cu totul [REP-REF]! O fantomă adăugată unor reprezentări fantomatice, iată ceea ce trecea drept materialism – şi se-nţelege, prin urmare, că nu prea conta dacă acest materialism era fin sau grosolan… Pentru a deveni materialişti pe bune, va trebui să facem o infuzie de puţin *realism* ontologic, bazându-ne pe *multe* fiinţe, bine hrănite, grase, cu obrajii bucălaţi. Pentru a duce mai departe cercetarea, va trebui să trecem prin nişte cure de *îngrăşare* ontologică… Specialista în antropologie nu mai vrea să aibă de-a face cu „reprezentări”, aceşti sucubi îndopaţi cu vânt care dispar ca Dracula odată cu răsăritul, lăsându-vă fără sânge. Materialismul este o gândire care nu s-a născut încă.

Dar n-am ajuns deja la ea? De la început încă, n-am reuşit noi oare să lăsăm să curgă, să susure, să treacă mai multe moduri de existenţă, fiecare cu propriile sale condiţii de adevăr şi de falsitate şi propriul său mod de subzistenţă? Dacă socotim *libido sciendi*, ştim acum să recunoaştem încrengătura care ne permite să nu mai confundăm lanţurile de referinţă [ref] care trebuie stabilite pentru a asigura cunoaşterea şi salturile pe care lucrurile trebuie să le facă pentru a se menţine în fiinţă [rep]; există aici două moduri distincte, ambele articulate şi reale în genul lor. Am făcut mai multe aluzii la drept [DRO], la pasele lui, la procesele lui, la procedurile lui; nimic nu ne interzice de acum încolo să vorbim despre „fiinţele dreptului”, despre cele care îl trezesc pe judecător din somn şi-l obligă să se întrebe: „Oare am judecat bine?”. Am văzut de asemenea că desfăşurarea acestor surprinzătoare asociaţii eterogene – pe care le-am desemnat drept reţele [res] – ne permitea să construim un peisaj cu totul diferit de cel al prepoziţiilor [preţ. Nu avem aici două moduri de existenţă, distincte, complete, fiecare în felul lui? Am reperat de asemenea cum trebuie să putem detecta ceva adevărat şi ceva fals în politică, ceva ce Dublu-Clic rata cu siguranţă [POL], Tocmai am introdus

religiosul [REL], încă atât de prost perceput, printr-una dintre rătăcirile lui, anume distrugerea idolilor, care şi ele au de-a face, la rândul lor, cu un mod pe care-l vom dezvolta mai jos. Datorită lui Souriau, am făcut cunoştinţă, pe scurt, cu fiinţe fictive pe care ar fi nedrept să le aşezăm numai în imaginaţie, de vreme ce survin, supravieţuiesc, se impun „din exterior", fără a semăna totuşi cu celelalte moduri de subzistenţă (vom învăţa să le reperăm mai târziu şi le vom desemna prin sigla [Fie]). Dacă nu greşim cumva, *toate acestea aduc o adiere de noutate*.

Nu este deci chiar nefezabil, până la urmă, să ne lansăm în acţiunea de a capta modurile de existenţă datorită cărora Modernii s-ar putea regăsi pe ei înşişi şi ar putea discerne în cazul fiecărui mod erorile de categorie pe care riscă să le comită confundându-le pe unele cu celelalte. Poate că le vom putea asambla cu totul altfel. Nu e aceasta o întreprindere mai fertilă decât să încercăm să reparăm sciziunile constructivismului?

Pentru a rezuma această parte, am putea relua argumentul lui William James: nu vrem *decât* experienţa, de acord, dar nimic *mai puţin decât* experienţa. Primul EMPIRISM0, cel care impunea o bifurcare între calităţi prime şi SECUNDE0, avea strania particularitate de a scoate

Nimic altceva decât

EXPERIENŢA. DAR NIMIC MAI PUŢIN DECÂT EXPERIENŢA.

J

toate relaţiile din experienţă! Ce mai rămânea? O pojghiţă de „*senzory data* pe care „mintea omenească" trebuia să le organizeze, „adăugându-i" relaţiile private în prealabil de toate situaţiile concrete. Înţelegem deci că Modernii, înarmaţi cu o astfel de definiţie a concretului, au avut oarecare dificultăţi în a

„Profita de experienţă" – ca să nu mai vorbim de vastul experiment istoric în care au implicat restul globului.

Ceea ce am putea numi *al doilea empirism* (James îl

numeşte *radical*) poate redeveni fidel experienţei, de vreme ce începe să urmărească nervurile, conductele, aşteptările, relaţii şi PREPOZIŢII0 – aceste mari *dătătoare de sens*. Şi aceste relaţii se află *în* lume, cu condiţia ca această lume să fie desenată pentru ele – pentru toate. Ceea ce presupune că există fiinţe purtătoare ale acestor relaţii, dar fiinţe pe care nu mai trebuie să le chestionăm dacă există sau nu în maniera filosofici fiinţei-ca-fiinţă. Ceea ce nu înseamnă totuşi că realitatea acestor fiinţe – care oricum nu sunt „decât" reprezentări produse „de aparatul mental al subiecţilor umani" – „trebuie pusă în paranteză" Fiinţa-ca-altul posedă destule declinări pentru a nu mai fi obligat să te cantonezi în singura alternativă care-l obseda într-atât pe prinţul Danemarcei – „7 o *be or not to be> this is* no longer *the question*. Experienţa, în fine; imanenţa „mai ales.

2

CUM SĂ BENEFICIEZI DE PLURALISMUL MODURILOR DE EXISTENŢĂ

şapte

A RESTITUI FIINŢELE METAMORFOZEI

Vom profita de pluralismul ontologic încercând să abordăm anumite fiinţe invizibile.

Nu există lume invizibilă mai degrabă decât „lume vizibilă" – dacă ne străduim să percepem reţelele [res] producătoare de interioritǎţi.

De vreme ce autonomia subiecţilor le vine din „exterior" * mai bine ne lipsim de interioritate şi de exterioritate, întoarcere la experienţa emoţiei care ne permite reperarea incertitudinii asupra ţintei – şi puterea alternatoarelor de psihism şi alţi „psihotropi".

Aceste fiinţe sunt bine instaurate în dispozitivele terapeutice şi mai ales în laboratorul etnopsihiatriei.

Fiinţele metamorfozei [met] * au *o* formă exigentă de veridicitate şi exigenţe ontologice specifice care pot fi urmărite în mod raţional cu condiţia să nu le aplicăm judecata Dublu-Clicului.

Originalitatea lor vine de la o anumită prelevare de

alteritate care explică de ce în vizibilitatea face parte din caietul lor de sarcini.

Încrucişarea [repmet] are o importanţă capitală dar la ea au lucrat mai ales celelalte colective oferind astfel o nouă bază de negociere pentru antropologia comparată.

În această A doua parte, vom putea să profităm VOM PROFITA DE de pluralitatea ontologiilor pe care tocmai le-am PLURALISMUL ONTOLOGIC – descarcerat din strivitoarea împărţire între Obiect şi

Subiect – împărţire a cărei origine va trebui să o explicăm mai târziu altfel decât printr-o simplă „eroare”. Pentru a ne permite să interogăm aceste fiinţe aşa cum trebuie, pentru a extrage din ele gabaritele de existenţă pe care le cer şi nu cele pe care fiecare mod vrea să le impună, voi propune utilizarea expresiei „caiet de SARCINI0”, venită din felul în care se conduce un proiect. Pentru fiecare tip de fiinţă în parte, le vom întreba care este caietul de sarcini pe care ontologia lor trebuie să îl respecte şi care sunt „exigenţele” lor „esenţiale”. Acest frumos termen venit din lumea standardizării desemnează lucrurile asupra cărora, pentru a defini norme, trebuie să existe un acord *a minima* în negocierile internaţionale, chiar dacă toate părţile sunt de altfel gata să admită o latitudine mare în felul în care fiecare se angajează să răspundă acestor exigenţe.

Am învăţat să recunoaştem un mod de fiecare dată când într-o dovadă, cel – mai adesea dovada unei erori de categorie, ne dăm seama că se desenează un anumit tip de continuitate, o traiectorie, prin intermediul unei discontinuităţi, a unui hiatus de fiecare dată original. Ştim de asemenea că recunoaştem un mod atunci când există o manieră proprie, explicită, reflexivă de a califica diferenţa dintre condiţiile de reuşită şi de nereuşită. Şi, în plus, pentru fiecare dintre aceste declinări, putem discerne un fel bun şi unul rău de a le percepe. Un mod de existenţă înseamnă întotdeauna în acelaşi timp o versiune a fiinţei-ca-ALTUL0 (o prelevare de discontinuitate şi de continuitate, de diferenţă şi repetiţie, de altul şi acelaşi) şi

un regim propriu de veridicitate.

De vreme ce în această a doua parte este vorba de a profita de pluralismul ontologic autorizat de această cercetare, să ne facem mâna mai întâi, dacă se poate spune aşa, cu exemple în întregime opuse. Se pretinde adesea că Modernii ar fi cei care au pus capăt iraţionalităţii superstiţiilor şi au descoperit eficacitatea tehnicilor. Aşa se prezintă ei cel puţin, celor pe care i-au întâlnit atunci când extindeau tot mai departe frontul pionier şi războinic al modernizării. Pentru a descoperi care e de fapt treaba cu această graniţă, vom propune acelaşi chestionar fiinţelor care, aparent, sunt cele mai imateriale şi, în capitolul următor, celor care sunt, aparent, cele mai materiale. Prin acest exerciţiu de încălzire, vom încerca să regăsim firul a două experienţe, una prea negativă, cealaltă prea pozitivă, a căror oscilaţie determină în mare măsură antropologia Modernilor.

„ÎNCERCÂND SĂ
ABORDĂM ANUMITE FIINŢE INVIZIBILE.

Să începem cu acuzaţia de superstiţie. O lectură fie şi superficială a literaturii etnografice ar ajunge pentru a-l convinge pe oricare cercetător de prăpastia ce există între, pe de o parte, enorma elaborare a COLECTIVELOR0

aşa-zis „tradiţionale” pentru a capta, situa, institui şi ritualiza „fiinţe invizibile”.

şi, pe de altă parte, apărarea continuă a societăţilor zise „moderne” *împotriva* fiinţelor sale, pentru a le *împiedica* să aibă o bază sigură. Instituire, pe de o parte; destituire, pe de alta. Chiar această contradicţie îi permite Modernului să se declare modern: el, cel puţin, nu mai crede în „toate balivernele”; s-a

„Bătut” cu monştrii; a pus în evidenţă capcanele magiei şi, după ce a cucerit lumea, a făcut cam ca *Ţintin în Congo* pentru a distruge fetişurile, a elibera popoarele de o teroare ancestrală, a pune capăt puterii vrăjitorilor şi şarlatanilor. E greu, se-nţelege, pentru cercetătoare, să compare colective atât de diferite: unele ar cuprinde, în toate sensurile verbului*, fiinţe invizibile care ar fi cu totul

absente şi cu totul *de necuprins* în lumea celorlalte fiinţe. Pe de o parte, ele există în întregime, pe de alta, deloc. Iată o bună ocazie pentru a vedea dacă noţiunea de *mod* de existenţă ne poate lămuri.

Dacă specialista în antropologie nu poate porni de la o poziţie atât de tranşantă, asta se întâmplă pentru că ştie cât de tare trebuie să se teamă, în lumea Albilor, de ceea ce ei numesc „lume vizibilă" Am văzut, în prima parte, că „materialismul sănătos" al „marelui lor bun-simţ" captează la fel de prost experienţa cunoaşterii şi pe aceea a reproducerii existenţilor. Poate că le lipseşte o priză adecvată pentru a prinde aceste fiinţe de care celelalte culturi fac atâta caz. E greu să ai încredere în cei care s-au înşelat atât de mult asupra vizibilului, mai ales când pornesc la război împotriva „puterilor oculte". Mai bine să te temi de ceea ce ei numesc, spre deosebire de această „materialitate", „iluzii", „fantasme", care trebuie combătute neîncetat. Şi este vorba de-a dreptul de războaie – chiar de masacre. Rugurile vrăjitoarelor arse de vii pe vremea revoluţiei ştiinţifice fumegă şi acum, iar cenuşa nu s-a răcit încă la autodafe-urile în care misionarii laici, la fel ca cei religioşi, îngrămădeau fetişurile (uneori, pentru a nu face discriminări, şi pe fetişişti) de fiecare dată când veneau să „elibereze populaţiile de superstiţiile lor arhaice"… În faţa unor asemenea violenţe, cercetătoarea noastră ar da dovadă de imprudenţă, dacă n-ar pune la îndoială tot ce-i spun informatorii pe care-i are la dispoziţie despre inexistenţa acestor fiinţe. Dacă acestea sunt înşelătoare, poate că asta nu se întâmplă pentru că ele nu există, ci pentru că riscăm să ne înşelăm asupra valorii exacte de existenţă pe care trebuie să le-o acordăm – să ne înşelăm în mod tragic, adică.

Ar cuprinde şi *ar înţelege*sensurile verbului „*comprendre*" conjugat la condiţional optativ, verb care nu are echivalent în limba română.

NU EXISTĂ LUME INVIZIBILĂ MAI DEGRABĂ DECÂT „LUME VIZIBILĂ 7

Neîncrederea îi este cu atât mai mare cu cât

informatorii ei insistă să plaseze originea unică a întregii „iraţionalităţi” a celorlalte culturi în ceea ce numesc „psihismul subiecţilor” Toate aceste fiinţe a căror elaborare formează o parte esenţială a cercetării etnografice de o complexitate care-ţi zbârleşte părul din cap n-ar putea fi întâlnite, de fapt, în lumea noastră – spun ei – decât dacă facem apel la PSIHOLOGIE0. Nu trebuie să privim în afară, ci înăuntru, în minte, ba chiar în creier. Or, dacă cercetătoarea s-a temut atât de mult de direcţia pe care trebuia s-o apuce când i se vorbea de obiect şi de obiectivitate, ar fi prudent ca acum să nu se arunce cu capul înainte spre ceea ce este desemnat drept „subiect” şi „subiectivitate”. Cele două direcţii sunt legate, din moment ce definiţia fiecăreia este opoziţia cu cealaltă. Dacă una nu duce decât la impasuri, cealaltă nu poate avea alt rezultat. Ne vom da seama că psihologia joacă în lumea Modernilor acelaşi rol ca epistemologia, dar pe dos: în vreme ce aceasta din urmă exagera lumea din afară, cealaltă supralicitează lumea dinăuntru. Iată deci motive pentru a ne rătăci cu totul.

Fideli metodelor noastre, trebuie să începem să verificăm dacă nu există la Moderni reţele de producţie a „interiorităţilor” şi a „psihismelor” care.ar avea o materialitate, o trasabilitate, o soliditate asemănătoare cu cele ale reţelelor deja reperate pentru producţia „obiectivităţilor”. Desigur, trebuie să admitem că nu există o instituţie *pozitivă* care să permită, ca la celelalte popoare, primirea fiinţelor invizibile, dar e foarte posibil ca Modernii să-şi facă ei înşişi iluzii atunci când cred că s-au eliberat (ori s-au privat, depinde!) cu totul de asemenea dispozitive şi de asemenea legături. Chiar violenţa cu care informatorii destituie orice existenţă exterioară a fiinţelor invizibile şi insistă în a le situa doar în circumvoluţiunile sinelui[17], ale inconştientului sau ale neuronilor, scoate la

17 Traducem astfel termenul „moi”'. o dată pentru că „moi” nu se poate confunda cu identitatea locutorului, Je”, apoi pentru că versiunea engleză - „seif care e încetățenită, exprimă mai bine decât „eul” esența individuală pe care încearcă să o semnifice. O altă posibilitate, „mine”,

iveală un rău atât de adânc, o angoasă atât de intensă, încât merită să ne apropiem mai mult…

— DACĂ NE STRĂDUIM SĂ PERCEPEM REŢELELE [res] producătoare de INTERIORITĂŢI.

Ni se va obiecta că această exteriorizare – sau, ca să o numim de-adevăratelea, această eliberare! – este destul de plauzibilă pentrucunoaşte rea obiectivă mereu foarte bine echipată, colectivă, materializată, „pusă în reţea”, dar ce putem spune oare despre ceea ce alcătuieşte, fără niciun dubiu, interioritatea, adică pasiunile sufletului? Antropologei îi vine greu să-şi explice proiectul. „Cred că nu vreţi să le deversaţi şi pe ele, să le scoateţi *în afară*, vidanjând sanctuarul subiectivităţii? Cunoaşterea, mai ales în zilele noastre, după trei sute de ani de ştiinţă, are într-adevăr ceva public, ceva instituit, ceva ce îi este atribuit, dar psihologia, dar profunzimile sinelui, dar cutele secrete ale minţii omeneşti? Acum n-o să contestaţi… Modernii se pot înşela în ceea ce-i priveşte, dar nu în halul ăsta. Puteţi localiza, istoriciza, antropologiza tot ce vreţi, culturile, moravurile, tehnicile, chiar şi ştiinţele, dacă aveţi chef, dar există un temei indiscutabil, un izvor gâlgâitor, o origine primordială, această cavitate din care iese pretutindeni şi dintotdeauna *şinele*, indiscutabilul *ego*, acest bun comun al omenirii universale”.

Iată în orice caz o încrengătură pe care cercetătoarea nu vrea să o rateze: să fii angoasat când afara nu e *nimic*, sau, dimpotrivă, să nu-ţi dai seama că există *ceva* care a produs spaima şi care insistă! Proiecţie sau întâlnire, angoasă sau teamă, va trebui să alegem.

Or, foarte repede, o abordare obişnuită în termeni de reţea îi permite să adune în plasă un număr destul de mare de indicii asupra echipamentului necesar producerii de interiorităţi.

Căci ea studiază popoare care se adresează cât e ziua de lungă unor fiinţe pe care le consideră, dar numai în practică, drept forţe care îi depăşesc, îi opresează, îi

---

altminteri conceptual acceptabilă, ar avea nevoie de o circulaţie de care nu are încă parte în limba română.

domină, îi alienează; oameni care au dezvoltat cea mai vastă industrie farmaceutică din istorie şi care consumă halucinant de multe psihotrope, ca să nu mai vorbim de substanţele halucinogene ilegale; oameni care nu pot subzista fără emisii de psihorealitate, fără un şuvoi continuu de confesiuni publice, fără o imensă „presă de dezvoltare personală”; popoare care au instituit, la o scară nemaivăzută încă, profesiunea, societăţile, tehnicile, lucrările de psihanaliză şi de psihoterapie; oameni care se delectează cu frisoane la filme horror, ale căror camere pentru copii sunt pline de „*transformeri**, ale căror jocuri pe calculator constau mai ales în a ucide monştri sau a fi omorât de ei; oameni care nu pot resimţi un cutremur, nu pot suporta un accident de maşină, nu pot încasa explozia unei bombe fără a face să intervină imediat nişte „celule de psihologi”; şi aşa mai departe.

Chiar dacă par mai puţin continue, mai puţin echipate, mai puţin standardizate şi deci mai puţin trasabile decât dispozitivele producătoare de cunoaştere rectificată, nimic nu ne împiedică să urmărim aceste reţele pe care le-am putea desemna prin termenul de PSIHOGENE0, din moment ce lasă în urma lor interiorităţi pornind de la exterior (pe dos faţă de referinţa care producea exteriorităţi pornind de la interiorul reţelelor ei).

În limba franceză, „personaje care se transformă”. Este vorba despre o linie de personaje *Transformersi* produse de compania japoneză Takara, distribuite şi apoi produse în Statele Unite, din 1984 în 1991. Primele 28 de personaje sunt 18 Autobots şi 10 Decepticons. Apoi au fost realizate filme pentru copii, care se produc şi astăzi. Pentru unul dintre ultimele articole despre *Transformers*, *nvă* http://variety.com/2014/tv/news/hasbro-to-launch-transformersrobots-in-disguise-series-in-spring-2015-exclusive-1201219103/, consultat în 6 decembrie 2015.

De vreme ce autonomia SUBIECŢILOR LE VINE DIN 7 jEXTERIOR; – Şi totuşi, dacă specialista în etnologie îl întreabă pe unul dintre informatori, acesta o să-i spună fără să crâcnească că nu trebuie să-şi „producă” psihismul,

de vreme ce posedă un sine nativ, autohton, primordial, autentic, aborigen, individual. Şi dacă ea arată cu degetul imensa logistică necesară fabricării – sau instaurării – interiorităţii sinelui, el o va privi fără să înţeleagă, incapabil să vadă raportul dintre „sinele" său şi acele mijloace psihogene. „Nu e nimic de înţeles; n-are legătură. Cât despre mine, eu sunt *clean*? Informatorii ei se enervează dacă li se impută „moravuri de sălbatic". Iată că devine supărător: ceea ce-i „*scoate din fire* este să le arăţi originea a ceea ce îi emoţionează ca fiind în afara lor!

Şi mai ciudat: vor lua în râs, condescendent, „alte populaţii" sau pe „ţopârlanii" care sunt obligaţi să creadă „încă" în vrăjitorie, să se protejeze prin fetişuri şi amulete, să ceară pe cineva care să le rupă vraja sau să treacă pe la un şaman ca să le interpreteze visele. Da, abonatul la presa de dezvoltare personală, îndopatul cu stupefiante, alungitul pe divan, cel care, pentru simetrie, şi-a adăugat lungii cohorte de ajutoare câţiva ghicitori, guru şi fetişişti de import, osteopaţi, clarvăzători şi clarvăzătoare, zeni şi diverşi alţi şarlatani (sub pretextul că „nu pot face rău"), acest modernist, va să zică, crede că alţii cred în fiinţe exterioare, în timp ce el „ştie bine" că nu e vorba *decât* de reprezentări interioare proiectate asupra unei lumi ea însăşi lipsită de sens… Şi ca să-şi dovedească dreptatea, îşi va râde de magiile şarlatanilor cu pielea închisă la culoare, în timp ce ia jargonul psihologiei „devenite ştiinţifică" drept o „tăietură epistemologică radicală" în istoria „Raţiunii occidentale" Va afirma chiar că trebuie, printr-un imens efort asupra sinelui, să devii „în sfârşit" autentic, scufundându-te în interiorul tău pentru a ajunge la „adevărul subiectului", „făcând să apară «şinele» acolo unde domnea «se»-ul".

I se atribuie lui Freud această frază aiuritoare: „Demonii nu există mai mult decât zeii, fiind doar produse ale acţiunii psihice a omului". Fiind şi puţin literată, specialista în etnologie se întreabă dacă afirmaţia aceasta nu are nimic ciudat: cuvintele „demon", „zei", „acţiune", „psihic" şi chiar şi „produs" (dar să remarcăm şi „nu…

doar”, atât de specific de-constructivismului), fără a mai vorbi de verbul „a exista”, cel mai puţin respectat din toată limba. Iată o eroare de categorie într-adevăr capitală: dacă există o confuzie mare, aceasta este cea a reţelelor psihogene luate drept „produs al minţii omeneşti”. Cum să nu rămâi stupefiat de atâta lipsă de cunoaştere de sine?

Analista se găseşte aici în faţa aceluiaşi tip de paradox ca atunci când trebuia să perceapă mijloacele materiale şi practice ale obiectivităţi! de tip REF. La fel cum relaţia dintre rezultatele şi mijloacele cunoaşterii le rămâne Modernilor invizibilă, infrastructura care le permite să posede un psihism pare să le scape cu totul. Totul se întâmplă ca şi cum n-ar reuşi să definească cu uşurinţă nici „lumea exterioară”, nici „lumea interioară”. Simetria e prea frumoasă pentru a nu şi-o nota în carnet: „Informatorii mei sunt şocaţi de două ori de ce spun despre ei, când le propun *să scoată afară* fiinţele psihismului şi *să aducă, înăuntrul* reţelelor lor fiinţele cunoaşterii. Îmi spun că mă înşel şi asupra exteriorului, şi asupra interiorului. Şi dacă ei sunt cei care se înşală de două ori?”

— MAI BINE NE LIPSIM Ca să exploreze interioritatea, psihologia nu pare, DE INTERIORITATE ŞI DE pentru progresul în împărăţia exteriorităţii, un ghid EXTERIORITATE, mai sigur decât epistemologia. Din cauza teoriei obiectului, Modernii nu par să dispună de un loc în care să-şi plaseze reţelele psihogene. Totul se întâmplă „în capete”, din cauza distincţiei radicale, esenţiale, dintre Obiect şi Subiect. Dacă exteriorul s-a umplut prea repede, printr-un gest neîndemânatic de expansiune a lanţurilor de referinţă confundate cu locurile la care trebuie să ajungă, atunci *înăuntrul* nu este poate nici el altceva decât rezultatul unui alt gest neîndemânatic, al unei simple probleme, abia îndrăznim să sugerăm, de aranjare, sau, în orice caz, de logistică. „Ne pare rău, *res extensa* e deja plin; mergeţi să locuiţi în altă parte!” Neputând muta responsabilitatea sau, pur şi simplu, neputând plasa un ansamblu de fenomene foarte reale, obiective, cărnoase,

dar care nu semănau deloc cu ce fusese prevăzut, în receptaculul prea repede saturat al exteriorităţii, debarasarea de ele a rămas singura soluţie – nu găsim alt cuvânt – numindu-le „interioare subiecţilor”.

Ceea ce nu înseamnă că nu există o cavitate a subiectului, ci că aceasta trebuie să fie întotdeauna săpaţă printr-o muncă minieră, curăţată, bine cimentată, echipată, instituită, menţinută. Pentru a împiedica astuparea, trebuie mereu uscată cu mari cheltuieli, prin aparate de calibru din ce în ce mai gigantic. Psihismul Modernilor seamănă cu un oraş subteran, o infrastructură materială, o sferă presurizată în mod artificial. Nimănui nu i-ar trece prin cap să spună că o bază militară secretă, catacombele sau canalele Parisului sunt „intime”, sub pretextul că acolo nu pătrunde niciodată lumina zilei. Nu există deci niciun motiv pentru a confunda nuanţa practică dintre deasupra şi dedesubt, public şi secret, acces liber şi acces restricţionat, cu această ruptură radicală dintre intim şi extim, interioritate şi exterioritate, subiectiv şi obiectiv, material şi imaterial, personal şi instituit. Orice urbanist ştie că trebuie să iei în seamă oraşul vizibil şi infrastructura lui invizibilă.

Nu există niciun motiv de a. nu urmări reţelele care ne permit să vidăm, să săpăm, să echipăm, să luminăm, să întreţinem, să facem să circule subiecţii. Modernii au egouri mari, e drept, dar dacă deschidem bine urechea, putem auzi şuieratul regulat al pompelor de vidare care menţin vidul preţioasei lor interiorităţi. Şi aceste pompe au mărimi respectabile şi costă foarte mult. Va trebui să învăţăm să urmărim fabricile de interioritate, să mărşăluim şi aici, ca întotdeauna, de-a lungul reţelelor şi să învăţăm să descoperim conţinutul exact a ceea ce transportă. Şantierul e imens, dar e deschis: va trebui să plătim preţul interiorităţilor în monedă adevărată, aşa cum am învăţat să plătim – sau mai degrabă să pavăm – itinerariile referinţei.

Aici lucrurile se complică şi va trebui să mergem ÎNTOARCERE LA mai departe pentru a capta de data aceasta nu reţelele EXPERIENŢA EMOŢIEI – în toată

eterogenitatea lor, ci experienţa originală care le defineşte modul propriu de extindere. Fără această experienţă, riscăm într-adevăr să comitem, apropo de Moderni, aceeaşi eroare ca cea pe care o facem adesea văzând un nebun care vorbeşte cu el însuşi făcând gesturi largi – înainte să ne dăm seama că vorbeşte *cu cineva* la un telefon mobil… „O, îmi pare rău, m-am înşelat asupra dispozitivului de interlocuţie: nu e nebun, vorbeşte cu altcineva printr-un aparat!” Trebuie să punem acum aceste întrebări: *cui* se adresează cei care afirmă că vorbesc cu ei înşişi, şi prin *ce* aparat?

Ne găsim deci acum în faţa aceluiaşi tip de întrebare ca în cazul cunoaşterii echipate şi rectificate: cum să pui în evidenţă o experienţă pe care descrierile oficiale nu reuşesc decât să o strivească? Cercetătoarea se miră acum şi mai mult de distanţa care domneşte între teorie şi practică. Admite cu uşurinţă că sunt neglijate reţelele savante: acestea interesează puţină lume, sunt năpădite de instrumente, nu excită decât *libido sciendr*, înţelege chiar că reţelele dreptului au atras atenţia puţinor oameni: până la urmă, în afara practicienilor, de obicei străbatem drumul dintre leagăn şi mormânt fără să intrăm în cabinetul unui avocat, al unui judecător, al unui notar; vede bine că reţelele reproducerii sunt prea speculative pentru a interesa alte persoane decât pe cei mai hârşiţi metafizicieni şi pe câţiva, rari, poeţi. Dar reţelele care rod, sapă şi sprijină psihisniele? Niciunul dintre noi nu scapă de ele, nici măcar o clipă din zi, nici măcar una din noapte, ele durează mereu, umplu spaţiul, ne tracasează şi ne obsedează încă dinainte de a ne fi născut şi continuă după ce murim. Totuşi, Modernii continuă să-şi descrie „sinele” ca şi cum ar fi o insulă înconjurată de rechini şi locuită de băştinaşi în costumul Evei.

Ce se întâmplă dacă începem să ne îndreptăm atenţia către entităţile cărora par să li se adreseze cei pe care psihologia îi descrie ca beneficiind de un eu autentic? Nu-i ia analistului prea mult timp pentru a-şi da seama că aceiaşi informatori care se cred liberi de orice superstiţie

sunt totuşi de neoprit atunci când e vorba să descrie o experienţă care pare să le vină „din exterior”. Această experienţă este aceea a încercării de a se „simţi vizat” de către *o emoţie*, adică de o oarecare punere în mişcare – un cuvânt care a jignit, o atitudine care a scandalizat, un gest, cum se spune, „aiurea”, care e uneori calificat cu termenul de „deochi” – şi care dă atunci impresia că e luat de un şuvoi incontrolabil – „nu ştiu ce m-*a apucat*”, „nu mai eram *eu*, „nu putem să *mă* mai controlez”. Să numim această experienţă o *criză*. Şi dacă tot suntem „cuprinşi” de ea, să o numim criză de *apucare*.

— CARE NE PERMITE Dar în acelaşi timp, în inima crizei se insinuează REPERAREA INCERTITUDP bănuiala, această bănuială care-l face pe antropolog să nU ASUPRA ŢINTEI – ciulească urechea, ca şi pe pacient de altfel, pe pasionat, la ceea ce în această încercare e *altfel*, ca o eroare de atribuire, asupra ţintei, asupra scopului – „nu eu sunt cel vizat”, „nu eram supărat pe tine”, „trece pe lângă mine”. Altfel. spus, sentimentul difuz, aproape la fel de puternic ca pasiunea, al unei erori de adresare. Te simţi „nu-ştiu-cum”, sau mai degrabă te simţi „altul”, ca şi cum ar fi într-adevăr altceva în joc. Dar ce? Criză în criză. Îngrijorare în îngrijorare. Strigăt în strigăt.

Apoi, urmează, nu mereu, uneori – există oameni pe care nu-i mişcă, nu-i emoţionează nimic –, după tulburări, lacrimi, ţipete, ţipete ascuţite care traversează sufletul, convulsii, lovituri, răsturnări, ceva ca *o ieşire din criză*, o transformare inversă faţă de precedenta: vedem, înţelegem, realizăm eroarea, într-o formă specială: „Păi sigur că da, nu eu eram cel vizat”. Ai impresia difuză, comică uneori, mereu stupefiantă, că s-a întâmplat cu totul altceva – ceva ce ştiai bine că se întâmplă, chiar în mijlocul crizei. „Asta e, a trecut, sunt bine, aoleu cât de rău a fost, *înspăimântător*, de-a dreptul îngrozitor, a fost cât pe-aci să *dispar*”.

Şi iată că acum, de cealaltă parte a acestei transformări la fel de bruşte ca începutul crizei, şuvoaie de energie proaspătă vă iau pe sus. Dar nu e deloc acelaşi fel

de *mişcare*. Şi-a schimbat cumva semnul. Din negativă, a devenit pozitivă. Din neagră, albă. Din mortală, morbidă, criminală, acum e tonică, activă, inventivă. Te simţi transportat de acelaşi val care, cu câteva secunde mai devreme, părea să te „devoreze”, să te înece. Ai senzaţia că eşti *transformat*, că ai suferit un soi de *transmutare*. Un gest, un cuvânt, o amintire, un rit, un nu ştiu ce, ceva ca o eschivă – dar totodată decisiv – te-a făcut *să treci* de pe o parte pe alta a acestei încercări.

Uneori, dimpotrivă, nu prea poţi ieşi din ea, dimpotrivă, simţi că *te afunzi* şi, după mai multe convulsii, ţipete, tulburări, lacrimi, devii tu însuţi o forţă care înaintează, un monstru însetat, o tornadă: „Nu te mai controlezi”. Bănuiala, ezitarea de adineaori dispar încetul cu încetul – şi împreună cu ele orice şansă de a „te scoate”, de a „scăpa de”. O certitudine: „A, eu sunt cel vizat? Ei bine, o să mă răzbun!”. Lumea e străbătută deodată de o teroare pe care nimeni n-o mai poate domoli. Şinele a devenit de-adevăratelea altul. „Nu-mi mai aparţin”. „Da, lasă că vedem noi de-acum”. „Păzea, nu mai răspund de ce-o să fac”. Diagnosticul e pus, limba exprimă foarte bine: sunt *alienat*, sau *posedat*. Sunt un *alien*, un mort-viu, un *zombie*. Doar că, desigur, nu mai e aproape deloc, nu mai e deloc „eu” ca subiect al verbului „a fi”, de vreme ce „sinele” şi „celălalt” care a apucat „sinele” fac unul. Formă impersonală. Plouă. Merge. Ucide. Vampir redevenit vampir. Infecţie care infectează pe altcineva. Altcineva în plus. Strigăt de furie şi sfidare. Teroare, Nenorocire. Distrugere. Vrie. Cădere în spirală. *Loop*.

Toţi informatorii îi spun că aşa subzistă ei, fie ce-o fi, din criză în criză. Nu acesta-i destinul comun, al spaimă, dintre care fiecare ar putea devora, tot aşa. cum fiecare ar putea fi deviat de o momeală, o capcană, un truc, o şmecherie, un oarecare artificiu datorită căruia descoperi deodată că fiinţele care ne înşelau nu ajută de fapt să existăm în sfârşit, că putem să facem surfing pe ele, prin ele, cu ele, datorită lor, dacă exersăm, ca pe un val care ne ia cu el, dar fără să ne vizeze. Ca şi cum ar exista fiinţe

care trebuie numite PSIHOTROPE0, în sensul în care modifică aproape complet ceea ce sunteţi, vă zăpăceşte şi vă face literalmente *să vi se învârtă* capul.

— ŞI PUTEREA

ALTERNATOARELOR

muritorilor? O subzistenţă cumpărată pe bani grei. Ca DE PSIHISM ŞI ALŢI în meteorologie, unde balanţa se agită încontinuu între „PSIHOTROPIV anticiclon şi ceea ce se numeşte (metafora nu e chiar rea) o *zonă depresionară*. O presiune şi o contra-presiune, subtila atmosferă a stărilor lor sufleteşti. A exista, pentru un „sine" (cuvântul însuşi e ambiguu, îl vom defini mai încolo), înseamnă mai întâi să rezişti la valuri succesive de

Aceste viclenii, aceste abilităţi ne sunt înfăţişate de mitologie; ni le manifestă ritualurile; se delectează cu ele presa de dezvoltare personală. „Mi-a zis, i-am spus şi eu, iar apoi mi-a trimis pachetul; n-o lua rău; nu mă atinge deloc; nu mă gândeam la ce spun; o să-i treacă; mă caută; şi-a căutat-o; mereu mă loveşte în moalele capului; nu pe tine voiam să te lovesc". Există oare un singur moment în care scăpăm de această tensiune, de aceste şmecherii, de obligaţia de a ne proteja, de a inversa forţele, de a pune capăt tensiunilor, de a rezista presiunilor scăzute, depresii (un) ilor? Există un singur moment în care să nu profităm de ceea ce pare *să treacă* prin noi? Această săritură peste obstacole, prin fluxuri de temeri şi groază, seamănă cu traseul unui somon care înoată în amonte – dacă se lasă, fie şi-o secundă, e măturat înspre aval, spălat, deprimat, luat, devorat, alienat, morbid, mort, aleluia –, dar dacă rezistă, dacă insistă, dacă bate viguros din aripioare, atunci poate ajunge spre ceea ce îi permite să existe, să se bucure şi să se reproducă. E o stare desemnată, în limba franceză, printr-o fericită conjuncţie a verbelor „a fi" şi „a avea": „Am fost «avuţi»" * – asta e: „Am fost *posedaţi*; *luaţi*; *locuiţi*.

Dar de cine sunteţi posedaţi? Cine vă apucă? Cine vă străbate? Cine sălăşluieşte în dumneavoastră? La fel ca în cazul falsului nebun ce pare să-şi vorbească lui însuşi

pentru că nu-i vedem celularul la care vorbeşte, analistul nu se poate împiedica să nu pună întrebarea: cui îi vorbiţi? Şi acum, informatorii cei vorbăreţi dau din umeri, şovăie: nu vor să treacă drept nişte nebuni care vorbesc singuri; simt că se află în contact cu proprietari, cu transportatori, cu tranzitori, cu locuitori foarte exigenţi, dar nu par să dispună de expresiile potrivite pentru a descrie ce simt.

A se citi într-unul dintre sensurile expresiei „a avea pe cineva”, ca în „a învinge pe cineva”.

Atunci, e posibil ca specialista în antropologie să-i privească cu un aer cam trist: când se gândeşte la tot ceea ce au elaborat celelalte colective pentru a intra în contact cu asemenea „proprietari”, cu asemenea „locuitori”, această stinghereală verbală dovedeşte un soi de incultură şi aproape o lipsă de politeţe. E ca şi cum n-ar exista nicio legătură între căutarea unui cuvânt complet, autonom, autentic, adevărat, şi puzderia entităţilor necesare fabricării sale constante, mutaţiilor sale continue. Ca şi cum ar fi ceva de-a dreptul patologic în evitarea sistematică a forţelor în care celelalte popoare, se spune, „cred prea uşor”.

Aceste fiinţe SUNT BINE INSTAURATE ÎN DISPOZITIVELE TERAPEUTICE – Este oare posibil să descoperim, în centrul colectivelor moderne, un loc de unde analistul să poată merge mai departe în recunoaşterea fiinţelor despre care se simte că nu provin din interior – toată lumea mărturiseşte asta –, dar despre care nu putem spune acum că ar veni din afară? Un loc de unde el să poată purcede în descoperirea tipului de obiectivitate care li s-ar potrivi? Este tentant să alegi dispozitivele terapeutice pentru a le percepe logica complexă şi raţionalitatea specifică; luând termenul într-un sens larg, care acoperă tot ceea ce încearcă să îngrijească, pornind de la spusele stângace ale unui amant excedat şi până la ritualurile de exorcism, trecând prin divanul psihanalistului sau laboratorul farmacologului. Oare nu în aceste dispozitive, cel puţin în lumea Modernilor, putem verifica zi de zi ce raporturi posibile putem avea cu aceste

fiinţe a căror poziţionare ne pare atât de stranie?

Ca şi cum procedurile de îngrijire le-ar oferi fiinţelor devorării, ale apucării şi ale posedării ceea ce laboratorul le oferă fiinţelor Naturii: un loc privilegiat pentru a le percepe întreaga valoare. Faţă de ritualuri, de cosmologii, de filosofii dezvoltate de către celelalte culturi, este vorba desigur despre o formă mai fadă de existenţă, dar specialista în etnologie nu poate inventa acum ceea ce nu există: dispozitivele terapeutice sunt singurele care au scăpat, cel puţin în practică, dacă nu şi-n teorie, de refuzul generalizat al fiinţelor invizibile.

— ŞI MAI ALES ÎN LABORA-Mai ales dacă le abordăm în stilul ETNOPSI-TORUL ETNOPSIHIATRIEI. HIATRIEI0. Într-adevăr, analista ar fi încercat cu disperare să-şi facă cercetarea empirică, dacă n-ar fi avut ideea fericită să-şi concentreze atenţia asupra unuia dintre rarele locuri capabile să stabilească o comparaţie între tehnicile de cură zise „moderne” şi tehnicile „arhaice sau primitive”. Aici pot fi reperate cel mai bine aceste fiinţe care se transformă. Tot aşa după cum cogniţia situată (şi *Science studies*) permisese să referim, adică să facem raţională urmărirea acestui component printre altele ale raţiunii, component care provine din lanţurile de referinţă – aşa încât un creier banal devine obiectiv şi savant în clipa în care se branşează la aceste lanţuri la fel etnopsihiatria permite perceperea unui alt component, altminteri greu de trasat: acela al „proprietarilor” care s-au însărcinat cu „posedarea” noastră. Cu etnopsihiatria – mai ales în versiunea atât de fertilă a lui Tobie Nathan şinele nu mai e un nebun care vorbeşte de unul singur, căutându-şi autenticitatea: dacă ne adresăm lui, el răspunde, dispune de un aparat, poate chiar înţelege ce i se spune într-o limbă la început străină.

Dar cum să înţelegi limba fiinţelor pe care urmează să le instaurezi? Admiţând mai întâi că trebuie să treci pentru asta prin dispozitive artificiale, ritualuri, pentru a te familiariza cu ele. Recunoscând că dacă ele pot să „ne metamorfozeze, asta se întâmplă pentru că „ne iau drept

altcineva”, drept un *alien* fără să ne „vizeze” pe noi ca persoane – vom vedea mai târziu de ce. Aceasta explică de ce putem adesea să le *păcălim*. Din moment ce nu ne iau drept „sine”, putem să le facem să „ia altceva drept noi” Este această o explicaţie prea simplistă şi superficială? Se pare că niciodată nu s-a găsit una mai bună pentru a răspunde exigenţelor acestor animale. Magia neagră nu e separată de magia albă decât prin această uşoară diferenţă: să fii devorat de cineva sau, dimpotrivă, să prinzi ceea ce risca să te devoreze, ducând acea fiinţă la altceva pe care l-ar putea confunda cu „tine” şi pe care poţi încăleca pentru a te transforma. Ulise reuşește în cele din urmă să-l lege pe însuşi Proteu.

Fiecare dintre noi păstrează ca pe ceva mai mult sau mai puţin preţios un florilegiu al contactelor sale cu astfel de fiinţe invizibile: formule de magie albă care ne-au eliberat – „de fapt nu era nimic, m-am simţit vizat, dar nu era vorba despre mine, era altceva”; răni care nu se pot cicatriza, cauzate de magiile negre care ne-au făcut să trecem, cum se spune, „prin toate apele” şi pe care le tot rumegăm până la moarte; cuvinte care ucid şi ale căror mesageri pe jumătate conştienţi am fost – „nu asta am vrut să spun, îmi pare rău”: dar uite că lovitura ajungea la fix şi ucidea foarte eficient. Putem să „facem ca aceste forţe să treacă prin altă parte” (psihanaliza a exprimat aşa ceva foarte bine prin noţiunea de *transfer*). Ele trec, le transformăm, le transferăm şi, în trecere „dacă ştim cum să facem, ele ne dau energia de a continua cu totul altfel, aşa cum un râu mişcă roata unei mori – cu condiţia ca moara să reziste la presiune… Iată deci o vastă enciclopedie savantă sau populară, celebră sau intimă, complezentă sau rezervată, depinde.

Tot acest dispozitiv, uneori supraechipat, pe care etnopsihiatria ne-a învăţat să-l respectăm şi în lumea noastră, şi în altele („şarlatanii”, tocmai ei) sunt de fapt dispozitivele de „tranzacţii” care permit negocierea cu fiinţe infinit mai puternice decât noi, dar, dacă putem spune aşa, atât de oarbe în faţa noastră ca persoane, încât

putem, ca pe Cronos, să le facem să ia o piatră drept unul dintre copiii lui, pentru a descărca în altă parte formidabilele lor puteri, sau, dimpotrivă, încât putem să reuşim să le instalăm în sfârşit, să le „aşezăm”, să le instaurăm, făcând din ele divinităţi tutelare.

FIINŢELE METAMORFOZEI Dispozitivele de cură îi oferă cercetătoarei ocazia de a [M ET] * schiţa caietul de SARCINI0 al acestor entităţi şi modul lor atât de special de prezenţă-absenţă. Dacă acestea sunt atât de *apucătoare*, este pentru că ne pot transforma în fiece clipă, pot face din noi în mod inexplicabil, nişte monştri, da, nişte *alienaţi*, *posedaţi* sau, depinde, nişte *genii* – ceea ce nu-i neapărat mai liniştitor. Fie că-i treaz sau visează, de la mânia la crimele monstruoase de care se simte capabil, de la „privirea sumbră” la furtunile pasiunii, nu e nimeni dintre noi care să nu frecventeze în mod constant aceste fiinţe ale transformării. În raporturile noastre cu ele e ca şi cum am fi un veşmânt fragil bombardat neîncetat de o ploaie neîncetată de fiinţe producătoare de psihisme, dintre care fiecare e capabil să ne influenţeze, să ne emoţioneze, să ne răvăşească, să ne apuce, să ne devoreze sau, la fel de bine, să ne facă să fim ceva de care nu ne-am crezut niciodată capabili să fim şi care de acum ne locuieşte şi ne posedă. La fel ca eroina lui Cassavetes, trăim cu toţii „sub influenţă”*, pozitivă sau negativă, în funcţie de direcţia luată de aceşti „psihotropi”. Dar trebuie, cu toate acestea, să detectăm cine sunt ei, ce vor, ce limbă vorbesc şi care sunt mijloacele prin care îi putem „aşeza”.

Înţelegem că această experienţă – de apucare, de alienare, de detectare, de transformare, de instalare – este în acelaşi timp foarte comună şi foarte greu de calificat în cadrul strâmt al psihologiei. Continuitatea unui sine nu este asigurată de nucleul său autentic şi întrucâtva nativ, ci de către capacitatea sa de a se lăsa purtat, fără a fi luat şi dus, de către forţe capabile să-l nimicească în orice moment sau, dimpotrivă, să-l locuiască. Sunt forţe despre care experienţa spune că sunt exterioare, când de fapt descrierea oficială afirmă că sunt interioare – că nu sunt,

de fapt, nimic. Nu se întâmplă nimic. Totul e în mintea noastră. Un lucru e sigur: există aici o formă de continuitate obţinută printr-un salt, prin pasă, prin hiatusul de-a lungul unei discontinuităţi vertiginoase. Şi deci, într-o primă aproximare, un mod de existenţă original pe care-l vom numi de-acum [met] pentru METAMORFOZĂ.

— AU O FORMĂ EXIGENTĂ Cititorul va admite poate că aceste fiinţe au o oa DE VERIDICITATE* fiecare exterioritate – o spun experienţa şi înţelepciunea populară –, dar că TRAIECTORIILE0 pe care le desenează nu pot avea acel tip de veridicitate cerut de scrierea caietului de sarcini. Toată lumea ştie că-i vorba, în cel mai bun caz, de vraja mării; în cel mai rău caz, de reţete expirate de vraci; de manipulare mentală. „Doar n-o să ne bazăm pe orice, va spune cititorul, *zpase* magice”. Cuvântul „magie” e poate discutabil, dar cel de „pasă” e bine ales! Pentru că despre asta-i vorba: cum să faci *să treacă* ceea ce, fără acel ceva, va viza, va lovi, se va năpusti, va strivi, va poseda, va devora.

Dar găsim aici o formă exigentă de veridicitate, de vreme ce nu putem deloc spune despre aceste fiinţe absolut orice: doar un cuvânt greşit, un gest

Aluzie la filmul lui Cassavetes *A Woman Under the Influence* (1974).

neînţeles, un ritual fuşerit, şi pac! în loc să elibereze, închid, în loc să îngrijească, ucid. Dar nu putem spune că cuţitul nu-i ascuţit doar pentru că totul se joacă pe un fir de aţă, pe muchie de cuţit. Există, dimpotrivă, aşa cum ne aşteptam, aşa cum ne cere raţionalul – căutarea raţiunilor, a motivelor o subtilă cazuistică prin care putem distinge expresia capabilă de *a exprima bine* (sau de a deturna, de a devia, de a instala *bine*) şi aceea capabilă de a exprima rău, de a blestema* (de a otrăvi, ca să spunem pe şleau, de a vrăji).

Dacă există o distincţie care nu trebuie pierdută, care nu trebuie strivită de acuzaţia de iraţionalitate, atunci aceasta este distincţia capitală dintre *a vrăji* şi *a dezvrăji*.

Nu trebuie să ignorăm capacitatea condiţiilor de reuşită de *a discrimina* între fals şi adevăr, între rău şi bine, doar pentru că, de cele mai multe ori, ele sunt mute; nu pentru că au fost aruncate în întunecate oficine de mahala, în predicţiile presei de dezvoltare personală, dar şi în marginile laboratoarelor de farmacologie. Aceste condiţii de reuşită şi de eşec definesc, dimpotrivă, o formă teribil de exigentă de veridicitate. Atât de exigentă încât toată lumea se grăbeşte la cabinet, la mănăstire, la laboratorul acelora rari care sunt capabili să vorbească eficient despre această formă de veridicitate, capabili, altfel spus, să vă *îngrijească* prin ceea ce vă spun şi prin ceea ce vă fac. Aceste practici sunt poate zădărnicite de tot falsul mister şi de tot calabalâcul ocultismului, dar nu trebuie să confundăm această obscuritate teatrală cu adevăratul mister al diferenţei între ritualul care îngrijeşte şi ritualul care înfundă. Această diferenţă trebuie, dimpotrivă, conservată, respectată şi protejată de acuzaţiile de iraţionalitate ce ratează tocmai partea raţională, de judecată a acestei diferenţe.

Aceasta era cea de-a treia trăsătură a INSTAURĂRII0: diferenţa dintre *bine* şi *prost* fabricat** Opoziţia superficială dintre şarlatanism şi psihologie în sfârşit raţională nu trebuie să ne facă să pierdem singurul contrast care contează: mica dar capitala *nuanţă* dintre bunul şi prostul şarlatan, bunul şi prostul psihanalist, bunul şi prostul neuropsihiatru, bunul şi prostul dozaj medicamentos. Nu trebuie să fim forţaţi să alegem între raţional şi iraţional atunci când sufletele chinuite nu caută nimic altceva decât un *terapeut bun*.

Dar, pentru a percepe această formă de articulare – şi EXIGENŢE trebuie să putem defini fiinţele cărora trebuie să ne adre-ONTOLOGICE SPECIFICE – săm, prost sau bine. Cine sunt aceşti *aliens* capabili să atace în acelaşi timp şinele, să ne facă să ne îndoim că e vorba despre ţinta

Este vorba de un joc de cuvinte în limba franceză, între *„bien dire* şi *„maudire*, care nu putea fi tradus printr-

o simetrie lexicală echivalentă.

Într-o reflecţie asupra termenilor de *bine şi prost*, am putea decoda semnificaţii ale înlocuirii lui *rău* cu *prost* atunci când vine vorba de a defini maniere de a face, bune şi rele. Limba română nu păstrează simetria pe care franceză o instituie între „*bien şi „mar*, marcând diferenţa dintre ceea ce am putea numi esenţă (*rău* versus *bine*) şi modalitate (*bine versus prost*). potrivită, să se lase deviaţi de un gest curativ sau, dimpotrivă, să încerce să contamineze un alt sine care se consideră acum adevăratul vizat şi devine la rândul lui un *alien*, transformându-se din cap până-n picioare datorită celor care de-acum îl obsedează şi îl locuiesc? E imposibil, ştim acum, să pretindem liniştiţi că toţi aceşti *aliens* vin „din mine”, locuiesc „în mine” şi nu sunt decât nişte „proiecţii” ale minţii mele, ale dorinţelor sau ale fricilor mele asupra unor obiecte lipsite şi ele de orice existenţă şi deci de orice pericol. Un atare diagnostic ar însemna, straniu lucru, să le ajutăm să locuiască în mine şi să mă devoreze, să comploteze împreună cu toate stările mele împotriva mea! Ca şi cum psihologia obişnuită („Păi să vedem, e vorba numai de tine, tu proiectezi, delirezi, stai liniştit, totul e în capul tău”) ar fi avut ca rezultat surprinzător să le faciliteze domicilierea la sucubi şi la devoratori… Nu, trebuie să dăm acestor fiinţe o consistenţă, o exterioritate, un adevăr al lor. Dar ce consistenţă?

CARE POT n URMĂRITE În regim modernist, nu putem evita să le abordăm ÎN MOD RAŢIONAL – punând această unică întrebare: „Bine-bine, dar fiinţele astea sunt reale sau nu?”. Dacă răspundem prea rapid la această întrebare, ajungem iar înapoi la psihologie. Şi totuşi, ne este imposibil *să suspendăm* această întrebare spunând că ea nu se pune pentru acest gen de subiect şi că trebuie să „punem între paranteze” existenţa fiinţelor invizibile pentru a putea vorbi liber despre ele. Ca şi cum ne-am elibera de ele în felul acesta! O, fainã metodă de a evita să avem comerţ cu fiinţele pe care pretindem că le percepem… Nu-i posibil să o dăm pe după cireş când

trebuie să ne adresăm fiinţelor invizibile în limbile lor [MET REF], tot aşa după cum nu puteam evita cearta RELATIVISMULUI0 când era vorba despre cunoaşterea echipată şi rectificată. În această cercetare, toate fiinţele insistă în mod egal în aşteptarea de a primi din partea noastră exact hrana ontologică de care ele au nevoie.

Pentru a avea o şansă de a merge mai departe, trebuie să rămânem fideli, în ciuda aparenţelor, sensului pe care l-am dat în introducere adjectivului RAŢIONAL0. Este raţională urmărirea continuă a unei reţele căreia îi adaugi cheia ei de interpretare, PREPOZIŢIA0 ei. În ce *tonalitate* trebuie să înţelegem ce *urmează* atunci când spunem că există „fiinţele posedării" care încearcă să vă devoreze, dar care nu vă vizează, de vreme ce nu e deloc vorba despre micul dumneavoastră sine – care n-are nicio importanţă pentru ele şi care oricum încă nu are niciun conţinut? Şi ce vrem să spunem cu adevărat atunci când afirmăm că terapia – un dispozitiv tehnic material, colectiv şi instituit cu pompă – poate face în aşa fel încât aceste fiinţe ale devorării, în loc să vă *confunde cu un altul*, îl *confundă pe altul cu dumneavoastră*, permiţându-vă astfel să deveniţi dacă ştiţi să detectaţi ce vor şi să găsiţi mijloacele de a le instala bine? Că e posibil, altfel spus, nu numai să le păcălim, să le prostim, să le deturnăm, din moment ce ele deja se înşală în privinţa ţintei, pentru că nu vă vizează pe dumneavoastră, dar şi, tocmai pentru că nu vă vizează, să devină sursa de energie care vă va transforma pentru totdeauna. În sfârşit, „eu este un altul"!

— CU CONDIŢIA SĂ NU LE APLICĂM JUDECATA Dublu-Clicului.

Să amintim mai întâi că – fără dubiu – dacă aplicaţi unui astfel de dispozitiv singurul gabarit propus de Dublu-Clic, vom fi obligaţi să exclamăm: „Aşadar, credeţi că există diavoli şi demoni, aşa cum există pietre nişte surprize.

şi mese". Altfel spus, antropologa aflată în căutarea greutăţii ontologice a acestor fiinţe ar fi o nebună dintr-un azil de nebuni [MET-DC]. Dar, să nu uităm, în ochii

aceluiaşi Dublu-Clic, savanţii cei mai austeri ar trebui şi ei să poarte o cămaşă de forţă, de vreme ce „pietrele” geologiei, depuse în admirabilul Muzeu al Şcolii Minelor, nu seamănă cu pietrele bunului-simţ mai mult decât cu fiinţele pe care vreau să le desemnez [REF*DC] – cât despre mese, vom vedea în capitolul următor ce trebuie să credem despre ele: şi ele ne rezervă

Eroarea Dublu-Clicului asupra fiinţelor psihice are ceva tragicomic: atunci când face tot ce-i stă în putinţă pentru a imagina „transporturi fără transformare” (crezând că imită mobilele IMUABILE0 necesare referinţei), ajunge exact la antipozii acelui ceva asupra căruia se aplică terapia: să se asigure că nu există *niciun* transport *fără* o transformare radicală. Dublu-Clic încearcă aşadar să rateze toate şansele de metamorfoze. E ca şi cum l-aţi sfătui pe un distrugător urmărit de un submarin ca, în loc să facă ocolişuri şi manevre pentru a scăpa de torpile, să meargă drept înainte… Bum! Se va scufunda cu siguranţă. Dublu-Clic nu se mulţumeşte să înşele, ca de obicei, rătăcind sursele de veridicitate; de data aceasta ucide.

Specialista în antropologie are un avantaj asupra acestui Geniu Rău (şi poate şi o capacitate de a nu blestema şi deci de a nu ucide), pur şi simplu pentru că ea dispune acum de mai *multe* gabarite ontologice, şi nu doar de două. Când afirmă că trebuie recunoscută existenţa fiinţelor psihogene, încercând să le califice greutatea exactă de fiinţă, nu trebuie să le confunde cu „lucruri materiale”. Motivul e acum limpede: „MATERIA0” nu mai poate servi drept etalon niciunei fiinţe, din moment ce disimulează prost eroarea de categorie impusă de Dublu-Clic [REF-DC]. Astfel, nici „lucrurile materiale” n-ar mai sta în acest pat al lui Procust, căci ceea ce se numeşte aşa amalgamează două moduri, reproducerea şi referinţa [REP REF]. În consecinţă, când specialista în antropologie încearcă să exteriorizeze aceste fiinţe pentru a le respecta greutatea existenţială (da, ele se află în afara sinelui şi tocmai asta mă va salva, poate, forţându-mă să le fac loc),

ea nu trimite deloc la „NATURĂ0”. Pe de altă parte, este evitată astfel şi tentaţia de a aşeza această nouă rasă de fiinţe într-o „supranatură”: fără Natură nu există nici Supranatural. (După cum vom vedea mai târziu, această *sustragere* va fi binevenită în căutarea imanenţei, la care am purces.)

Dacă ni se admite acest răspuns la problema caietului de sarcini, trebuie să fie posibil să le recunoaştem acestor fiinţe o oarecare exterioritate, fără ca ele să ceară totuşi să posede aceeaşi continuitate în fiinţă, aceeaşi IZOTOPIE0 ca mesele sau ca scaunele. Aceste fiinţe nu mai sunt reprezentări, imaginaţii, fantasme proiectate din interior către exterior; vin fără nicio îndoială din afară, se impun.

Dar cum? Au greutatea lor în fiinţă, demnitatea lor ontologică. Dar care?

— Originalitatea LOR VINE DE LA O ANUMITĂ PRELEVARE DE ALTERITATE – Dacă dispozitivele terapeutice permit un prim reperaj al acestor fiinţe, trebuie să fie posibil să mergem mai departe în caietul de sarcini, adăugând un nou item în chestionarul nostru, întrebându-ne acum de fiecare dată despre *ce* ALTERARE0 anume este vorba. Într-adevăr, acum că începem să uităm scenografia Subiectului şi a Obiectului, chestiunea devine esenţială: dacă există mai multe feluri de a exista, nu doar două, nu mai putem defini un fel ca simplă opoziţie faţă de celălalt. Analiza trebuie să rişte de fiecare dată un diagnostic asupra *manierei de a fi* propriu acestui mod, asupra felului pozitiv în care această manieră inventează un nou fel de *alterare*. În chestionarul nostru, trebuie să adăugăm de-acum hiatusului, condiţiilor de reuşită, traiectoriei astfel desenate de aceste fiinţe, alterarea pe care fiecare mod o *nz*. *preleva*, dacă putem spune aşa, din fiinţa-ca-altul. Revenim la citatul din Tarde: „diferenţa funcţionează amânând”.

Le putem deja defini pornind de la singura problemă a terapeuticii. Au o mulţime de nume, sigur Proteu şi probabil Morfeu cel cu o mie de visuri. Nimeni dintre noi

nu e străin de caracterul lor proteiform, din moment ce ajungem la ele în vis, pe durata unei jumătăţi aproape a existenţei noastre, dar şi treji, în cealaltă jumătate… Aceşti existenţi au dubla trăsătură de a *ne* putea transforma în altceva, dar şi de a *se* transforma în altceva ei înşişi. Ce ne-am face fără ei? Am fi mereu, la nesfârşit, aceiaşi. Ei sunt cei care trasează de-a curmezişul pluriversului – cum spune William James – drumuri de alterare în acelaşi timp terifiante – pentru că ne transformă –, *ezitante* – pentru că îi putem înşela –, *inventive* – pentru că ne putem lăsa transformaţi de ele. De îndată ce începi să-i recunoşti, în consecinţă, poţi vedea în acelaşi timp hăul în care ne duc, dar şi mijloacele de a ieşi de acolo, formidabila energie de care putem dispune dacă ştim „cum să procedăm”. Numai dacă ne e teamă de ei încep să ne înşele cu neruşinare. De aceea, cuvântul „metamorfoză” desemnează şi ceea ce li se întâmplă acestor fiinţe, şi ceea ce li se întâmplă fiinţelor omeneşti legate de ele, şi ceea ce se întâmplă în cursul terapiilor care ne permit să le reperăm şi uneori să le instalăm.

CARE EXPLICĂ DE CE 1NVIZIBILITATEA FACE PARTE DIN CAIETUL LOR DE SARCINI.

Această capacitate de metamorfoză este cea care explică de ce putem vorbi, apropo de aceste fiinţe, despre *invizibil*. Această invizibilitate nu ţine deloc, aşa cum ne prefăceam a crede la începutul capitolului, de contrastul presupus faţă de „lumea vizibilă”. Aceste fiinţe sunt invizibile pentru că au cu totul alt gabarit de existenţă. Nu spunem cu asta nimic ciudat, nimic care să poată alimenta respingerea sau poate dimpotrivă, vreun apetit morbid pentru mistere. Afirmăm doar că aceste fiinţe au parte de metamorfoze aşa cum nu le poate acorda modul care ar face din ele nişte *persistenţe*, la fel ca mesele sau pietrele. Putem alege să le numim oculte, dar numai în felul în care spunem că unele faruri sunt „cu ocultare[18]”: ca şi ele,

18 Este un far ce are perioade egale și de scurtă durată în care lumina este stinsă. Terminologia din limba română îi spune „far de semnalizare în cod”.

aceste fiinţe apar *şi dispar*. Despre aceşti *aliens* se poate spune la fiecare secundă: „Credeam că e ceva, dar *când* să mă întorc, *nimic*. Curios, poate că nenumăratele „efecte speciale" din filmele horror exprimă cel mai bine această metamorfoză specială. După cum spune Rilke: „Monştrii din viaţa noastră nu sunt poate decât nişte fete frumoase care cer să fie salvate".

Invizibilitatea acestor entităţi nu este iraţională, supranaturală, misterioasă; vine din forma lor de articulare: *le luăm drept altele pentru că ele însele se iau şi ne iau drept alţii*, dându-ne astfel mijloacele *să devenim alţii*, să deviem de la traiectoria noastră, să inovăm, să creăm. Şi dacă nu le vedem niciodată la fel, asta se întâmplă pentru că se transformă – şi noi, de asemenea, în funcţie de dispozitivele care ne permit să le captăm. A învăţa să le urmăreşti nu înseamnă să cazi în iraţional, ci să explorezi una dintre căile obiectivităţii – termen multimodal, căruia e bine să-i adăugăm un exponent pentru a preciza că este vorba despre OBIECTIVITATE [met].

Ajunşi în acest punct, ar fi util să riscăm o ipoteză ÎNCRUCIŞAREA [REP-MET] care le-ar da o greutate mai mare decât cea de mijloc /\RE O IMPORTANTĂ terapeutic. Dacă specialista în etnologie pleacă de la CAPITALĂ – ideea de cură, o face pentru că era singura instituţie care putea să-i ofere o priză la aceste fiinţe. Dar-alte colective au dat acestor fiinţe nu numai versiuni terapeutice, ci şi cosmologice. Ar fi oare posibil să propunem un reperaj care să facă dreptate acestor ontologii şi care ne-ar permite să începem negocierea de pe o altă bază decât cea a Bifurcării „lumii interioare" şi „lumii exterioare" – care nu-i poate capta, acum ştim, nici pe Moderni şi nici pe ceilalţi?

N-ar fi imposibil, dacă reuşim să le calificăm prin încrucişarea pe care o formează cu fiinţele reproducerii [REP-MET]. Să amintim că ultimele sunt cele care ajung să extragă din fiinţă o valoare specifică de ALTERITATE0: da, ele se re-produc, identice sau măcar *aproape* identice cu

ele însele. Avantajul de a vorbi despre fiinţa-ca-altul este acela de a putea conta pe *o rezervă* de alterităţi din care putem extrage şi alte forme de diferenţă. Fiinţa, putem spune, explorează varietatea acestor diferenţe ca şi cum fiecare civilizaţie ar oferi o anumită versiune a acestor contraste. Să presupunem acum că există o altă formă de alterare ce nu mai explorează resursele *reproducerii*, ci pe cele ale transformării. De data aceasta n-ar mai fi vorba despre asigurarea continuităţii în fiinţă printr-un *minimum* de transformări – persistenţa –, ci, dacă putem spune aşa, printr-un *maximum* de transformări – metamorfoza. Totul poate, totul trebuie să devină altceva.

DAR LA EA AU LUCRAT înţelegem că reducem mult de tot amploarea unor

MAI ALES CELELALTE astfel de existenţi dacă nu îi captăm prin dispozitive

COLECTIVE – terapeutice. Dar ei sunt mult mai inventivi. Ca şi fiinţele reproducerii, ei *treced* omenescul infinit de mult. Dacă ultimele asigură persistenţa, primele înmulţesc metamorfozele, iar ansamblul lor încadrează fiinţa-ca-altul, îi conferă un ritm propriu şi face din combinaţia dintre cele două tipuri de fiinţă un fel de matrice din care „omenescul” se va putea hrăni, poate, dar la care se va putea în orice caz lega, accelera, energiza, dar pe care nu o va putea niciodată înlocui, genera, înlocui, produce. Două moduri de existenţă care nu sunt „primare” – ci, dimpotrivă, foarte avansate – chiar dacă ne apar nouă, ultimilor veniţi, primordiale sau, în orice caz, preomeneşti. Pentru că le-am percepe greşit dacă le-am etichetă drept „ANTEPRE-DICATIVE0”, când de fapt nu există propoziţie, articulaţie, *predicaţie* decât în măsura în care acestea sunt responsabile pentru proliferarea reproducerilor şi metamorfozelor pe care celelalte moduri le vor putea *modula* prin alegerea altor alterări şi a altor reluări. Ele alcătuiesc de fapt acel bas continuu fără de care nicio muzică nu s-ar auzi.

OFERIND ASTFEL O NOUĂ BAZĂ DE NEGOCIERE PENTRU ANTROPOLOGIA COMPARATĂ.

O astfel de ipoteză ne-ar permite să înţelegem totala neînţelegere creată pe frontul MODERNIZĂRII0. Impunându-şi să considere fiinţele reproducerii drept „lumea exterioară” şi fiinţele metamorfozei drept „lumea interioară”, Modernii nu se mai puteau înţelege pe ei ca cei care s-ar fi „eliberat de superstiţii”. Această uitare a fiinţelor invizibile este cu atât mai stranie cu cât aveau aici o şansă unică de a intra în contact, în sfârşit pe picior de egalitate, cu toate celelalte popoare. Într-adevăr, cel mai bine împărţit lucru din lume nu este raţiunea – nu cea carteziană cel puţin –, nu e Ştiinţa, ci elaborările subtile inventate de toate colectivele pentru a explora încrucişarea dintre fiinţele reproducerii şi fiinţele metamorfozei. Or, această încrucişare pe care au produs-o în mod cât se poate de sistematic celelalte culturi nu are, în lumea Modernilor, nicio formă de existenţă oficială… Nu-i de mirare aşadar că aceşti colonizatori n-au încetat să meargă din surpriză în surpriză, în timp ce colonizaţi! se întrebau cu spaimă: „Dar cum fac oare ca să subziste fără să aibă nicio relaţie cu aceste fiinţe?”

Printr-o răsturnare care de-acum nu ne mai surprinde, Albii s-au prezentat în faţa celorlalţi drept cei care erau „în fine” în posesia (ăsta-i cuvântul) unei psihologii raţionale, o subiectivitate nativă, un sine autentic şi nefabricat, care avea să extindă la nivel planetar binefacerile subiectivităţii – başca inconştientul şi, opţional, tratamentul medicamentos… „Bătrânul Adam adăposteşte încă fantasme pe care Raţiunea le va risipi, demonstrându-vă că *n-a fost nimic*, nu vi s-a întâmplat nimic; nu există divinităţi; toate vin de la mansardă”. *Totius în mente*. Regăsim aici universalizarea prematură a unei forme foarte locale de etnocentrism, care a fost deja întâlnită sub auspiciile „materiei”.

Rezultatul e că Modernii, deşi se scaldă mai mult ca orice alt popor în instituţiile difuze ale psihologiei, rămân *lipsiţi de îngrijire* în faţa „forţelor Răului” Ei au desigur INCONŞTIENTUL, dar cu el nu prea poţi *face* mare lucru, căci nu e compus din fiinţe cărora li s-ar putea devia

energia prin artificii bine ţintite. Monstru, da, dar unul care nu oferă acces la nicio cosmologie. Ca şi cum în insistenţa Modernilor de a căuta originea interioară a propriilor emoţii ar exista ceva *diabolic*, o *diviziune* între cea mai constantă dintre experienţele lor şi ceea ce îşi dau voie să gândească despre ea. De unde îngrijorarea antropologei: oare Modernii nu sunt *alienaţi* în mod periculos? Oare asta n-ar putea explica o mare parte a istoriei lor? Ca şi cum ar exista o nebunie a Subiectului după cea a Obiectului. Şi totuşi, continuă să creadă în ei: „Dacă există un domeniu în care trebuie să mergem la şcoala «celorlalte culturi», după cum spuneţi, atunci tocmai acesta e domeniul. După ce vă veţi elibera de Bifurcare, nimic nu vă va împiedica să reluaţi contactul cu existenţii cu care, de fapt, n-aţi încetat niciodată să aveţi legături”.

opt

A FACE VIZIBILE FIINŢELE TEHNICII

Marea tăcere aşternută asupra tehnicii şi asupra formei ei specifice de transcendenţă cere pe lângă o analiză în termeni de reţea [tec-res] * şi detectarea unui mod de existenţă original diferit de reproducerea [rep-tec].

Trebuie să revenim la experienţa ocolului tehnic pe care îl disimulează Dublu-Clic şi raportul formă/funcţie.

Trăgând învăţăminte din încrucişarea [rep-ref] asupra materiei – nu vom mai confunda tehnica cu obiectele lăsate în urma ei.

Tehnica oferă o formă specifică de invizibilitate: labirintul tehnicii.

Modul său de existenţă depinde atât de viclenia [met-tec] cât şi de persistenţa fiinţelor reproducerii [rep-tec].

Veridicitatea specifică lui [tec] – depinde de o pliere originală detectabilă datorită noţiunii de cheie de debreiaj.

Deplierea acestui mod oferă noi margini de manevră.

Cititorul să nu se îngrijoreze: încercând să definim relaţiile pe care Modernii le au cu fiinţele metamorfozei – relaţii limitate la fiinţele care produc psihisme, dar pe care celelalte colective le-au însărcinat cu alte funcţii, care sunt

foarte diferite –, nu am vrut să părem nişte fanatici ai fantomelor, vrăjitoarelor sau ai demonilor. Am încercat doar să înţelegem de ce cosmologia Modernilor rămâne atât de greu de retrasat, într-atât contrazice lecţiile experienţei. Pentru a ne continua exerciţiul de încălzire şi pentru a profita cu adevărat de acest pluralism ontologic care va permite cercetării să numere mai mult de două moduri, vom încerca acum să captăm fiinţe care, în modernism, beneficiază de un statut cu totul diferit. „Frontul de MODERNIZARE0 le-ar fi permis Modernilor să se prezinte, spuneam, ca cei care au pus capăt superstiţiilor şi au descoperit în sfârşit eficacitatea tehnicii”. Ştim acum cum stă treaba cu primul membru al frazei; să vedem cum stau lucrurile cu celălalt.

Atunci când informatorii insistă asupra inexistenţei MAREA TĂCERE AŞTERNUTĂ anumitor fiinţe, nu fac altceva decât să le înmulţească, ASUPRA TEHNICII dar când subliniază – şi încă cu câtă falş – prezenţa masivă a altor existenţi, abia dacă le mai poţi zări… Acesta este cazul fiinţelor tehnicii (notate [tec]). Această tranziţie a fiinţelor magiei şi ale farmecelor la cele ale tehnicii nu are nimic inedit: Gilbert Simondon o descoperise deja în cartea lui pe cât de celebră, pe atât de puţin citită asupra *Modului de existenţă al obiectelor tehnice*. Trecând de la un mod la celălalt, vom aprofunda ceea ce am spus de mai multe ori despre MATERIA atât de puţin materială a Modernilor – acest „idealism al materialismului”. Întorcându-ne către artizanii, inginerii ingenioşi care construiesc maşini şi motoare, vom putea preciza ciudata noţiune de construcţie, căreia „CONSTRUCTIVISMUL0” pare a-i fi atât de puţin fidel.

În ochii specialistei în etnologie, unul dintre cele mai uimitoare aspecte ale Modernilor nu este felul în care vorbesc despre divinităţi, cunoaştere sau zei, ci locul foarte mic acordat lucrului care, de la începutul marilor descoperiri încoace, îi defineşte cel mai limpede în ochii tuturor: arta şi maniera în care desfăşoară ei tehnica. Cei care se laudă că sunt „materialişti zdraveni” nu s-au gândit

prea mult la soliditatea MATERIALELOR0 (acest cuvânt ne va servi drept contrast cu materia). Putem înţelege că Modernii dispreţuiesc religia, această figură care n-a ştiut să ţină la rangul ei ontologic în faţa competiţiei ştiinţelor; şi că n-au încredere în

— *Du mode d'existence des objets techniques*, prima ediţie datează din 1958, o a doua apare în 1989.

malversaţiunile fiinţelor metamorfozei: îi contaminează destul de periculos pe cei care umblă cu ele. Dar uneltele? Automatele? Maşinile? Acest peisaj pe care nu încetează să-l schimbe, să-l are de sute de mii de ani, invenţiile care în ultimele trei sute de ani ne-au bulversat viaţa mai mult decât toate celelalte pasiuni, sistemele de producţie atât de vaste încât acum apasă asupra întregii planete?

Şi totuşi, la o mie de lucrări despre binefacerile cunoaşterii obiective – şi despre riscurile mortale la care conduce punerea ei în chestiune – nu sunt nici zece despre tehnică – şi poate nici trei care să semnaleze pericolul la fel de fatal de a nu o *iubi*. Chiar şi filosofia politică, deşi mai puţin prolixă decât epistemologia, se poate bucura că a produs mai multe lucrări decât filosofia tehnicii; ne-ar fi greu să le numărăm pe degetele de la două mâini. Dovada acestei umilinţe este că în cuvântul epistemo/og7> înţelegem întotdeauna o cunoaştere *despre* cunoaştere, în vreme ce în cuvântul tehn%g7>, în ciuda eforturilor lui André Leroi-Gourhan şi a discipolilor lui, nu mai reuşim să ne amintim că zace o oarecare reflecţie *asupra* acestei tehnici. N-avem nicio tresărire să spunem despre cea mai modestă maşină de spălat că e o „tehnologie" – ba chiar o „tehnologie modernă" –, dar nu aşteptăm nicio lecţie de la ea. Unui „tehnolog" îi cerem doar să vină să repare maşina, nu să producă un discurs aprofundat despre maşina de spălat. Ce-am putea face cu filosofia asta? Toată lumea ştie că tehnica nu e decât o grămadă de mijloace comode şi complicate. N-ai nimic de reflectat aici.

Chiar dacă specialista în etnologie nu se miră de cât îi este de greu să găsească informatori de încredere în

legătură cu problemele centrale pentru cei pe care-i studiază, din cauza distincţiei consubstanţiale dintre teorie şi practică, ea nu încetează să fie uimită de inexistenţa unei instituţii legitime pentru a întâmpina tehnica, dar şi de absenţa unei instituţii care să înveţe modul de comunicare cu fiinţele psihogene. Cum au putut rata Modernii stranietatea, ubicuitatea, şi, da, spiritualitatea tehnicii? Cum au putut să piardă din vedere somptuoasa lor opacitate? Şi-şi notează: „Nu ştim de fapt ce *fabrică* ei acolo. Părinte, iartă-le lor, că nu ştiu ce *fac*

ŞI ASUPRA FORMEI El

SPECIFICE DE

TRANSCENDENTĂ-Dacă putem ezita asupra modului de existenţă al reproducerii [rep] – din cauza persistenţei ce rezultă de aici; dacă ezităm încă asupra celui care defineşte lanţurile de referinţă [ref] – când primim accesul la fiinţele îndepărtate riscăm să uităm instrumentele care au permis acest acces –, trebuie să şovăim şi asupra HIATUSULUI0 introdus în cursul fiecărei acţiuni, prin intermediul şi delegarea proprii traiectoriei tehnice. O mică neatenţie şi riscăm să pierdem mini – TRANSCENDENŢA° care-i este specifică.

— *Evanghelia după Luca*, 23, 24.

Vom spune că toate modurile de existenţă sunt transcendente de vreme ce există întotdeauna un salt, o falie, un decalaj, un risc, o diferenţă între o etapă şi următoarea, între o mediere şi următoarea, *n* şi *n + 1* de-a lungul unui drum de alterări. Lipseşte mereu continuitatea. Nimic mai transcendent, de pildă, decât reperele geodezice faţă de datele extrase şi notate în carnetul măsurătorului topografic – aceste forme în sensurile unu şi doi din capitolul 4 [ref]; nimic mai transcendent decât problema unui singur rând, pe care juriul unui proces o are de rezolvat, faţă de un dosar cu mii de pagini, transportat cu un cărucior până la grefa [dro]; nimic mai transcendent decât raportul dintre călâul unei rugăciuni mormăite şi tresărirea de a-i fi înţeles sensul, ca şi cum ai rosti o pentru prima oară [rel]; nimic mai

transcendent decât raportul dintre scena din carton presat şi personajele care ies din scenă ca şi cum şi-ar lua zborul (Fie, pe care vom învăţa să-l întâlnim mai târziu); nimic mai transcendent decât distanţa care separă ceea ce eraţi şi ceea ce aţi devenit după ce aţi fost apucat de o fiinţă psihogenă [met]. Transcendenţele abundă, căci între două segmente ale cursului unei acţiuni există mereu o discontinuitate în care stau preţul care trebuie plătit de acţiunea respectivă, drumul şi salvarea.

Acestea sunt transcendenţele pe care trebuie să învăţăm să le numim. Trebuie să mai amintim că, în ochii specialistei în antropologie, forţată să devină întrucâtva metafiziciană pentru a-şi realiza cercetarea, nu mai sunt acum doar două LUMI0, prima imanentă şi plină, *deasupra* şi *dincolo* de care ar trebui adăugată o alta – supranaturalul – şi *dincoace* de care, pentru a păstra simetria şi a putea adăposti „reprezentările", ar trebui săpată o alta – interioritatea? Acum, în faţa ei nu mai există decât fiinţe *subnaturale* – inclusiv Natura! –, toate fiind *uşor* transcendente în raport cu etapa precedentă de-a lungul drumului lor specific. Ele fac reţea, iar aceste reţele se ignoră cel mai adesea, în afara cazului în care se încrucişează şi trebuie să se îmbine una cu cealaltă, evitând pe cât posibil erorile de categorie. Ceea ce pare să lipsească cel mai mult este IMANENŢA0, sau mai degrabă aceasta nu e nativă, ci secundă şi depinde şi ea, după cum vom vedea în capitolul 10, de un mod de existenţă specific. Lumea, sau maidegrabă pluriversul, este deci plin de sau mai degrabă nu, pluriversul este în mod constant gö/iZ de circulaţiile de transcendenţe care îl străbat, cât e de mare, printr-o fină *linie punctată* lăsată de salturile şi de pragurile care trebuie trecute din aproape în aproape pentru a continua să existe. O cursă de obstacole, în concluzie.

Cititorul trebuie acum să înţeleagă de ce cercetătoarea n-ar avea nicio şansă de a face dreptate tehnicii dacă n-ar avea drept utilaj decât pe cei doi patroni ai „Obiectelor" şi „Subiectelor". Comparând modurile de

existenţă, îşi complică poate sarcina, din moment ce trebuie să multiplice gabaritele de fiinţă pe care trebuie să le ia în seamă, dar, pe de altă parte, şi-o *simplific*ă, pentru că dispune, în sfârşit, pe masa ei de lucru, de un mare număr de instrumente distincte pentru a detecta *prin comparaţie* greutatea în fiinţă a fiecărui mod.

Geniul lui Simondon este cel care a văzut că modul de existenţă al fiinţei tehnice nu poate fi precizat decât *titrănduA* prin fiinţele magiei, religiei, ştiinţei, filosofici. Orice meşter ştie că meşteșugul lui se îmbunătăţeşte dacă dispune, în locul unor unelte rudimentare, de o panoplie de şurubelniţe şi de mopsuri, de fierăstraie şi foarfeci. Briciului lui Occam nu trebuie să-i dăm decât o întrebuinţare raţională, am mai spus-o. Dar ne servim cu stângăcie de el dacă începem să tăiem în stânga şi-n dreapta pentru a limita în mod arbitrar numărul de fiinţe. Ar trebui, dimpotrivă, să ne folosim de el ca de un mare banc de lucru, dotat cu unelte de diferite dimensiuni şi forme, pe care putem decupa, în funcţie de articulaţiile lor specifice, *toate* modurile de existenţă, fără a-i rupe niciunuia gâtul…

— CERE PE LÂNGĂ O Pentru a înainta în acest nou şantier, specialista în e poate recurge la ceea ce se numesc astăzi *reţele*

ANALIZA ÎN TERMENI DE etnologi

REŢEA [TECRES] – *socio-tehnice*. Este vorba, desigur, despre un blând eufemism pentru a descrie, conform modului bine reperat al reţelelor [res], surprinzătoarea eterogenitate a dispozitivelor materiale. Ca şi cum o centrală nucleară, o dronă, o capcană de prins anghile sau un cleşte de tăiat metal s-ar mulţumi, pentru a-şi menţine existenţa, cu elemente venite din două domenii, „social” şi „tehnic” – şi numai din ele. Specialista noastră în etnologie a învăţat deja pe pielea ei că, şi dacă există, local, sisteme pe care istoricii le numesc „sisteme tehnice”, ele nu sunt făcute „din „tehnică mai mult decât e făcut dreptul *din* drept, iar religia, *din* religie. Ceea ce complică însă analiza este că nu există niciun domeniu care să poată

fi luat drept cel al „tehnicii” (cum nu există un domeniu care să poată fi luat drept domeniu social, dar asta-i altă poveste).

Dacă urmăreşte cursul acţiunii, ea va trebui să înregistreze diverse segmente care ţin, de pildă, de zeci de discipline savante, de arbitraje economice decise de grupuri de experţi, de standarde internaţionale, de teste (de altfel, adesea disputate) asupra rezistenţei materialelor, de legi sociale, dar şi de angrenaje, de reacţii chimice sau de curente electrice, amestecate repede cu probleme de brevet, de pene, de poluare şi de organizare. Nu degeaba chiar noţiunea de reţea (în sensul, acum, al teoriei actorului – REŢEA0*) şi-a făcut mâna, aşa-zicând, cu ceea ce vom numi de-acum DOMENIUL0 tehnicii. Asta înseamnă că trebuie să *adăugăm* diverse lucruri pentru ca o tehnică oarecare să înceapă să funcţioneze!

Instrumentele de cercetare sunt bine cunoscute şi rodnicia lor nu trebuie demonstrată. E de-ajuns să reconstituim itinerariul celei mai mici inovaţii; să urmărim lenta ucenicie a unei abilităţi necunoscute până atunci; să dăm de un obiect al cărui sens scapă arheologilor şi etnologilor, pentru a înregistra nenumăratele discontinuităţi necesare obţinerii continuităţii unei acţiuni

Cunoscută de sociologi ca ANI – *actor-net-working theory*. oarecare. Dar eterogenitatea sistemelor tehnice apare mai limpede odată cu *controversele*. Un accident, o pană, poluarea: iată „sistemul” care, după multe polemici, procese, campanii de presă, devine foarte puţin sistematic, înmulţindu-şi încrengăturile neprevăzute care fac deliciul sociologilor tehnicii.

Ce surpriză să afli că o comisie de anchetă a decretat în sfârşit că explozia navetei spaţiale *Challenger* a depins, în acelaşi timp, de rezistenţa la frig a unui nit de cauciuc şi de repartizarea nivelurilor de decizie în organigrama complicată a NASA. Ce surpriză să-ţi dai seama, datorită polemicilor violente, că, pentru a limita proliferarea algelor verzi pe plajele Bretaniei, primarii comunelor turistice trebuie să se intereseze atât de alegerile

sindicatelor agricole, cât şi de reacţiile nitraţilor sau de propunerile ispititoare ale vânzătorilor de materiale pentru strângerea gunoaielor, fără să uite să-l implice atât pe ministrul mediului, cât şi laboratoarele de analiză ale Ifremef. Cu cât studiem mai mult dispozitivele tehnice, cu atât mai mult le cercetăm iţele, cu atât mai puţin avem şanse să asamblăm totul într-un obiect coerent.

Dacă există vreun subiect în care rezultatele *Science and technology studies* pot fi luate de bune, acesta este cel al desfăşurării vertiginoase a elementelor eterogene necesare menţinerii dispozitivelor tehnice. Putem critica aceste studii care se referă la ştiinţe din cauza problemei-cheie a relativismului – ne-am ocupat destul timp cu aşa ceva – dar desfăşurarea pe care aceste studii o înlesnesc sistemelor tehnice nu mai pune decât probleme de acces la teren. Când vorbim despre o „infrastructură tehnică", desemnăm întotdeauna un amestec mai mult sau mai puţin eteroclit de dispozitive venite de peste tot, pe care alţii încearcă să le facă ireversibile, protejându-le de analiză pentru a face din ele o cutie NEAGRĂ0 atent pecetluită şi secretizată. Poate e greu să intrăm în acele locuri secrete, dar nu pentru că am da de lanţuri de necesităţi indiscutabile. Nu există domeniu al tehnicii care să se refere din prima numai la destinul ineluctabil al „materialităţii". Aici, cel puţin, avantajele constructivismului sunt limpezi: pentru că totul a fost *montat*totul poate fi demontat.

Şi totuşi, chiar dacă ne familiarizăm cu această li-şi DETECTAREA UNUI MOD teratură, nu ne apropiem neapărat de un alt mod de de EXISTENŢĂ ORIGINAL – existenţă decât cel al reţelelor. Există discontinuitate, există eterogenitate, există surprize de-a lungul întregului curs al unei acţiuni, dar, până la urmă, nu facem altceva decât să urmărim logica acestui mod de existenţă deja bine încadrat. Chiar dacă n-ar face altceva decât să privească împrejur, cititorul îşi va da seama cu uşurinţă că nu poate face niciun gest fără să *freacă printr-v-A* sau altul dintre aceste ingrediente, ale căror mediere, intermediu,

traducere sunt indispensabile realizării acestui gest. Oricât de

— Institutul francez de exploatare a mării. leneş ar fi, chiar dacă nu face decât să se legene-n hamac, trebuie să treacă-rm acest hamac pentru a se menţine la aer fără a fi pişcat de urzici sau muşcat pe nepregătite de vreo căpuşă… Desigur, soliditatea ţesăturii şi a frânghiilor este ceea ce-l face să se poată *odihni*. Ţesăturilor şi frânghiilor le deleagă sarcina de *a-l ţine*. Există oare în această *cotitură* şi în această *delegare vexic* în plus faţă de înlănţuirea surprinzătoare a fiinţelor de care depinde fiecare existent – pe care am notat-o deja [RES]?

Nu-i atât de uşor să capturăm acest supliment. Nu numai pentru că nu există vreo instituţie sau vreun domeniu reperabil al tehnicii, ci pentru că, dacă începem să urmărim lista fiinţelor necesare menţinerii unei fiinţe oarecare, atunci *totul* ajunge să devină tehnic. Nu numai hamacul, ci şi trunchiurile de copac de care e legat hamacul! Şi acestea depind de o mulţime de fiinţe cu care au învăţat să „colaboreze” şi pe care le-au „deturnat” de la scopurile lor iniţiale – da, le-au tradus, *înrolat* şi frânt – la fel de sigur pe cât este că frânghiile de lână fină au fost trase din blana tunsă a unei oi. Ca să se menţină, toate fiinţele au trebuit să deturneze alte fiinţe.

«DIFERIT deşi atunci, poate avem de-a face cu fiinţele reprodu-REPRODUCEREA [rep*TEC], cerii [rep]? Asta se întâmplă cu siguranţă atunci când vorbim despre „evoluţia” copacilor, despre „inventarea” fotosintezei, despre „descoperirea” frunzelor pe parcursul îndelungatei „istorii a vieţii”. Totul se întâmplă ca şi cum ne-am imagina că fiinţele reproducerii au avut „probleme de rezolvat” şi au „ales” o încrengătură în locul alteia. Hamacul şi copacul de care e bine legat ar împărtăşi aceeaşi inventivitate, aceeaşi capacitate de a înrola alte entităţi, oi în cazul primului, rădăcini, noduri şi bacterii, pentru celălalt – pe scurt, toţi existenţii ar da dovadă de aceeaşi tehnicitate.

Şi totuşi, se vede că, asimilând astfel hamacul şi copacul, fiinţele tehnicii şi pe cele ale reproducerii [REP-

TEC], am comite o eroare de diagnostic la fel de sigur ca atunci când le-am confunda cu reţelele [TEC-RES]. Când e vorba de fiinţele tehnicii, avem de-a face cu ceva nou în ordinea alterării. Dacă ne putem închipui o istorie tehnică a copacului – de pildă „inventarea" fotosintezei – este pentru că ne închipuim că arborele ar fi putut-o *lua de la început* (*ar fi putut încerca*) *de mai multe ori*\ ar fi beneficiat de *mai multe şanse* pentru a persista în fiinţă, combinând altfel fiinţele de care ar fi putut dispune. Dar tocmai această posibilitate de a reîncepe le lipseşte cu desăvârşire fiinţelor reproducerii.

TREBUIE SĂ REVENIM ia să încercăm, ca de fiecare dată, să ne apropiem EXPERIENŢA OCOLULUI de experienţă, lăsând la o parte speranţa de a o face TEHNIC – să coincidă cu un domeniu. Ca să învăţăm să vorbim bine despre ea, să recunoaştem mai întâi că TRAIECTORIILE0 tehnice nu sunt uşor de surprins şi că ele nu merg drept – nu mai mult decât fiinţele responsabile de stabilirea lanţurilor de referinţă [TECREF]. Totul, în practica artizanilor, a inginerilor, a tehnologilor şi chiar a meşterilor de duminică pune în evidenţă mulţimea *transformărilor*, eterogenitatea combinaţiilor, proliferarea trucurilor, montajul delicat al meşteşugurilor fragile. Dacă această experienţă e greu de înregistrat, asta se întâmplă pentru că, pentru a-i rămâne fidel, trebuie să-i accepţi raritatea, fulguranta invizibilitate, adânca şi constitutiva ei opacitate. Pentru că oscilează mereu între două liste de elemente contradictorii: rară şi banală, imprevizibilă şi previzibilă, fugitivă şi reluată în mod constant, opacă şi transparentă, proliferantă şi ţinută în frâu.

Ea pare să ne pună faţă-n faţă cu ceea ce putem defini mai întâi ca un zigzag fulgurant. Datorită unor ocolişuri imprevizibile, fiinţe cu totul îndepărtate în ordinea reproducerii devin piesa lipsă într-un puzzle despre care nu se ştia că cere atâta ingeniozitate. Printr-o lungă serie de ocoluri, care mai de care mai ingenios şi mai imprevizibil, iată cum fizica atomică, de exemplu, se regăseşte în serviciul unui spital pentru tratarea

cancerului. Printr-un alt ocol, lemnul şi oţelul se implică unul pe celălalt în mânerul unui ciocan bine echilibrat. Printr-un alt ocol, straturile succesive ale unui program, ale unui compilator, ale unui cip, ale unui radar reuşesc să se complice şi să se alinieze într-atât, încât ajung să înlocuiască solidul atelaj care lega până acum vagoanele unui metrou automat cu un „atelaj imaterial" calculat în detaliu. De altfel, nici nu merită să cauţi prea departe inovaţii geniale pentru a le percepe ocolişul, originalitatea absolută. Putem regăsi această fulguranţă în umilul gest al meşterului care ia o pană pe care o. aşază sub uşă pentru a-i împiedica închiderea, sau în minuscula găselniţă a unui designer care mută locul mânerului unei poşete sau dopul unui flacon de medicamente. Secretul e aici: „să găseşti trucul".

La fel ca Zorro, fiinţa tehnică desenează un fulger, un „z" de foc! Să încercăm să urmărim acest zigzag. Nimic mai obişnuit, mai cotidian: mergeaţi la birou şi v-aţi urcat în maşină când, deodată, vă treziţi într-un service, încercând ca-n vis să înţelegeţi ce mormăie un mecanic în salopetă întins sub maşină, care pare să arate cu mâna dreaptă înnegrită de ulei de motor o piesă de ale cărei nume şi funcţie habar n-aveţi, numai că începeţi să vă prindeţi că de existenţa acelei piese de schimb şi de îndemânarea mecanicului depinde cam tot. Începeţi – să „aşteptaţi minuni", ştiind că „va trebui să treceţi prin asta" dacă chiar vreţi să ajungeţi la birou – şi că, în plus, atunci când veţi vedea factura, o să „vă ardă": cascadă de ocolişuri asigurate.

Iată, aţi simţit trecând răsuflarea tehnicii, dar, şi aici începe dificultatea, *numai pentru o clipă*. De îndată ce veţi ieşi din service după ce aţi plătit nota, torsul motorului (dacă e Diesel!) vă va face să *uitaţi totul* numaidecât – chiar dacă o să mai bodogăniţi un timp, uitându-vă la factură... Această stranie prezenţă-absenţă este cea care face ca fiinţele tehnicii să fie atât de greu de perceput. Oare să fie şi ele, întocmai ca fiinţele metamorfozei, nişte fiinţe „cu ocultare"? Depind ele de o anumită PASĂ, poate

chiar de o pasă magică? Nicio îndoială; pentru a le scrie caietul de sarcini, analistul va trebui să ia în considerare în acelaşi timp *ocolişul*, acest parcurs zigzagat, *delegarea* care face ca acţiunea să se sprijine pe alte materiale şi *uitarea* pe care o lasă în urmă, după ce compoziţia a fost stabilită. Aici, fiinţele tehnicii diferă de cele ale metamorfozei care nu pot fi uitate nicio secundă: dacă le uitaţi, vă vor „avea” la cotitura următoare. Dar tehnica încearcă să se facă uitată. Despre ea şi nu despre natură trebuie spus că „îi place să se ascundă”.

— PE CARE ÎL DISIMULEAZĂ DUBLU-CLIC ŞI RAPORTUL FORMĂ/FUNCŢIE.

Ceea ce ne interesează, în cazul tehnicii, este că acest zigzag care ar trebui să fie atât de uşor de surprins, căci experienţa lui e curentă, dispare cu totul din două motive înrudite: ravagiile obişnuite ale Dublu-Clicului, pe de o parte; şi, pe de alta, din cauza confuziei făcute întotdeauna între tehnică (sau tehnic) şi lucrurile lăsate în urma ei (sau lui). Spre deosebire de titlul lui Simondon, nu trebuie să ne adresăm existenţei *obiectului* tehnic, ci modului de existenţă al tehnicii, al *fiinţelor tehnice* ele însele. (Să reamintim că în această cercetare deplasăm întrebarea „Ce estefiinţa sau *identitatea* lui x sau y?” înspre „Cum să ne adresăm *fiinţelor* sau alterităţilor, sau *alterărilor x* sau y?”)

Să începem cu Dublu-Clic [TEC-DC]. A venit, ca-ntotdeauna, să-şi propună serviciile pentru a etalona o manieră de a fi pentru care e încă mai puţin apt decât pentru a judeca itinerariul faptelor, al demonilor, al îngerilor sau al mijloacelor dreptului. Dar, ca de obicei, în loc să respingă un gabarit atât de inadecvat, el a ales să aşeze tehnica în acest pat al lui Procust. Deşi experienţa se revolta împotriva unei asemenea mutilări, a făcut ca şi cum tehnica *ar transporta fără deformări* simple informaţii, simple forme. E adevărat că nici inginerii n-au protestat, şi-au dat toată străduinţa din lume să semene cu imaginea de savanţi obtuzi şi cam îngrămădiţi de care aveau parte! Dublu-Clic loveşte peste tot, în cunoaştere, da, în psihisme,

da, dar şi, mai ales, în MATERIE0. Dacă vrem să măsurăm prăpastia pe care Modernii sunt capabili să o caşte între practică şi descrierile practicii lor, nu trebuie să ajungem numai la epistemologie, psihologie sau teologie, ci şi la TEHNOLOGIE0 (vom întrebuinţa acest termen în sensul lui de reflecţie *asupra* tehnicii).

Cum am putea impune un transport fără transformare în actul tehnic, când totul arată că e pe dos? E de-ajuns să adăugăm *utilitatea*, *eficacitatea* sau, cu un cuvânt mai savant, *ustensilitatea*. Eficacitatea este pentru tehnică ceea ce este obiectivitatea pentru referinţă: mijlocul prin care poţi avea şi porcul gras în bătătură, şi slănina afumată-n pod, rezultatul fără mijloc, adică fără drumul de medieri potrivite (vom vedea mai târziu că la fel se întâmplă şi cu Rentabilitatea, a treia Graţie a acestei arhaice mitologii). Toate vârtejurile şi toţi zurbagiii transformărilor tehnice pot fi uitate dintr-odată, dacă spuneţi că nu facem decât să transportăm prin *obiectul* tehnic *funcţia* pe care acesta trebuie să se mulţumească să o îndeplinească cât mai *fidel*. Dacă reuşiţi să vedeţi în toată tehnica un transport de eficacitate prin intermediul unei unelte „perfect stăpânite” – şi dacă, mai mult, îi adăugaţi un fabricant ce are în minte forma prealabilă pe care să o aplice unei materii până atunci inertă şi informă, atunci veţi putea, printr-o prestidigitaţie, să faceţi să dispară lumea materială, dând totodată impresia că o populaţi cu obiecte a căror materialitate va avea acelaşi caracter fantomatic ca cel al Naturii! Acum intră în scenă *Homo faber*, care îşi adaptează nevoile, printr-o „acţiune eficientă asupra materiei”, în funcţie de uneltele de care dispune. Patru cuvinţele pe cât de inocente, pe atât de inadecvate pentru a percepe un asemenea zigzag: nu există materie, nu se acţionează „asupra ei”, acţiunea nu este „eficientă” (va fi, poate, mai târziu) şi, în fine, după cum vom vedea, nu e deloc sigur că e vorba despre o „acţiune”, în orice caz, nu despre acţiunea „cuiva”.

Automobilul? „Corespunde” exact „nevoii de deplasare” şi fiecare dintre formele lui „decurge” din

nevoile şoferului. Computerul? „îndeplineşte în mod eficient” funcţia pentru care a fost conceput. Ciocanul? Şi el provine dintr-o reflecţie asupra „modului optim” de a mişca braţul, levierul, lemnul şi oţelul. Daţi-mi nevoi şi concepte, vă produc imediat forma, iar materia o va urma. Molière şi-a bătut joc de virtutea dormitivă a macului invocat de medici; dar nici umoristul nu rămâne dator când, la toate întrebările copilului despre cutare sau cutare dispozitiv tehnic, se face că răspunde: „E făcut anume!”. Dacă există un fel indigen de a trata tehnicile, atunci acesta este cel în care tehnica e văzută ca un mijloc pentru un scop.

Ce devin tehnicile în acest caz? Gândire aplicată la materia concepută ea însăşi ca FORMĂ (în sensul trei al termenului), aşa încât, din nou, formă şi gândire se repetă una pe cealaltă, această repetiţie suscitând acelaşi entuziasm, printre raţionalişti, ca *adecvatio rei et* INTELLECTUS. S-au pierdut materialele, ocolişul tehnic, trucul. Când se spune despre tehnici că nu sunt nici bune, nici rele, se uită să se adauge: nici neutre…

Trăgând învăţăminte DIN ÎNCRUCIŞAREA [REP-REF]

ASUPRA MATERIEI – Din fericire, cercetătoarea ştie cum să dejoace acest amalgam, căci se află în aceeaşi încrengătură ca cea care a fost cât pe-aci să o facă să rateze măreţia specifică ştiinţelor. Dispreţul cu care sunt privite tehnicile vine din aceea că sunt tratate după acelaşi model ca cel care servise deja proastei înţelegeri a travaliului referinţei… Aşa cum, în epistemologie, exista o teorie a obiectivităţii drept „corespondenţă” între hartă şi teritoriu prin intermediul formei, există în tehnologie o teorie a eficacităţii drept *corespondenţă* între formă şi funcţie. Se crede că tehnica este o acţiune venită de la om – mascul, cel mai adesea – şi care ar acţiona apoi „asupra” unei materii concepute ea însăşi prin confuzia dintre geometrie şi persistenţă [REP-REF]. Tehnica devine atunci o aplicaţie a unei concepţii ea însăşi eronată asupra ştiinţei!

Nu doar psihismele suferă de lipsă de înţelegere: nici tehnicienii nu prea au noroc: sunt consideraţi nişte savanţi de rang inferior – şi, după ce ne-am păcălit cu ceea ce credeam despre savanţi, acum o facem cu ei. Totuşi, nu tehnica e vidă, ci privirea filosofiei fiinţei-ca-fiinţă s-a golit de orice contact cu experienţa: nu mai vede nimic original în privinţa Fiinţei, nici măcar atunci când se referă la un superb baraj. „Sunt simple fiinţări”, ar spune Heidegger, întărind astfel mişcarea universală de ocultare a lucrului savant, prelungită prea mult: Ştiinţa nu e decât un avatar al Tehnicii, după ce aceasta a fost în prealabil prost înţeleasă ca *Gestell*\ magistrală gafa asupra a ceea ce înseamnă „punere-laolaltă”[19]; frumos caz de uitare a fiinţei ca tehnică; lipsă crâncenă de generozitate ontologică!

Dacă există un lucru pe care materialismul n-a ştiut niciodată să-l celebreze, acesta este mulţimea materialelor, această alterare indefinită a puterilor ascunse ce oferă iscusinţă celor care încep să le exploreze. Nimic nu e mai puţin specific tehnicilor decât raportul dintre scop şi mijloace, din moment ce amândouă apar în acelaşi timp. Pentru că această alterare e prost înţeleasă atunci când facem din tehnici nişte simple „aplicaţii ale Ştiinţei” şi singura forţă de „dominaţie asupra Naturii”, vom şti de-acum înainte să dejucăm toate erorile la care se pretează aceste două cuvinte scrise cu majusculă.

Ideea că am putea *deduce* toate căile şi ocolişurile geniului tehnic prin principii a priori i-a făcut întotdeauna să râdă pe ingineri – dar numai în barbă. Printr-o experienţă de gândire radicală, Isabelle Stengers îşi imaginase reducerea tuturor invenţiilor tehnice la „principiile de bază” recunoscute de savanţi şi despre care la şcoală se învaţă că formează „temeiul indiscutabil” al acestor invenţii; reduse la ciclul lui Carnot, locomotivele s-ar opri imediat; limitate la fizica portanţei, avioanele s-ar prăbuşi; redusă la dogma centrală a biologiei, industria bioţehnologică şi-ar suspenda culturile de celule. Ceea ce

19 în limba română, Gestell s-a tradus prin „com-punere” sau „punere-laolaltă”.

trebuie să numim *invizibilele* tehnicii – ocol, labirint, trucuri, găselniţe – ar facé praf efortul ştiinţelor [teg – REF] dacă ar dispărea. Fără invizibile, *nema* dominaţie. Pentru că Vulcan cel şchiop râde de pretenţia Atenei de a-i dicta legile.

Pentru ingeniozitate, tot ce se află în materie este spirit. Cum de s-a pierdut acest contrast pentru un vis de dominare şi de măiestrie? Cum de-a putut fi ignorată această MATERIOLOGIE0, onorată totuşi de un întreg curent destul de retras al filosofiei franceze, de la Diderot la François Dagonet, trecând prin Bergson şi, desigur, prin Simondon? O pierdere la fel de gravă, pentru civilizaţie, după cum vom vedea, ca şi cea a religiosului sau a politicului. Tragică inversiune, din moment ce tehnicile înaintează atât de puţin drept, încât lasă în urma lor multe alte invizibile: riscuri, deşeuri, poluare, un întreg labirint de consecinţe neaşteptate, deschis sub paşii noştri şi a cărui existenţă continuă să fie negată de cei care cred că pot merge drept, fără mediere, fără să rişte pericolele niciunui ocoliş, „drept la ţintă”. *„The magic bullet\ „the tehnicalfix*. Ciudată cecitate a Modernilor asupra celei mai preţioase surse a tuturor frumuseţilor, a oricărui confort, a oricărei eficienţe. Câtă lipsă de politeţe pentru propriul lor geniu. E târziu acum să vorbim pe nepusă masă despre *precauţiile* pe care ar trebui să ni le luăm pentru a-i iubi cu toată delicateţea necesară.

Dar această dificultate de a percepe fiinţele tehnicii vine şi din faptul că termenul de „obiect tehnic” derutează analiza, fiindcă nu putem dejuca neînţelegerile Dublu-Clicului decât prin hiatusul însuşi şi nu prin ceea ce lasă el în urmă *după* ce şi-a desenat logoul în formă de fulger. Nu vom găsi niciodată modul de existenţă tehnic *în* obiect, trebuie întotdeauna să căutăm *alături* de el: mai întâi, între el şi mişcarea enigmatică a cărui urmă este el, obiectul; apoi, în interiorul lui, între fiecare dintre componentele lui al căror asamblaj momentan este. Putem spune acelaşi lucru despre gesturile abile pe care meşteşugarul le repetă până la obişnuinţă: când am început să le învăţăm, să le

asamblăm, ele cereau prezenţa ocolişului tehnic – care durea şi obosea –, dar, după ce acestea s-au rutinizat, regulat, ajustat, nu le mai simţi, tot aşa cum nu mai simţi prezenţa mecanicului în torsul motorului sub capotă. În ciuda a ceea ce se spune adesea despre tehnica rece şi netedă, nu există niciodată în tehnică altceva decât *soluţii de continuitate*tehnica nu face „racord”. Şi chiar dacă uităm tehnica, pentru a lăsa ca lucrul creat să-şi trăiască viaţa, de îndată ce va trebui să îl întreţii, să-l restaurezi, să-i faci revizia, să-l reiei, va fi nevoie de alte trucuri şi va trebui invocat din nou spiritul tehnicii pentru a-l putea menţine în fiinţă. Nimic mai „heteromat” decât un automat.

— NU VOM MAI CONFUNDA TEHNICA CU OBIECTELE LĂSATE ÎN URMA Ei.

Obiectul tehnic este opac şi de neînţeles, conchide specialista în etnologie, pentru că nu-l putem înţelege decât cu condiţia de a-i adăuga invizibilele care-l fac să existe mai întâi, care apoi îl întreţin, îl susţin, iar uneori îl ignoră şi abandonează. Pentru a învăţa să intrăm în relaţie cu fiinţele tehnicii [tec], trebuie să evităm, ca întotdeauna, ispitele Dublu-Clicului şi să parcurgem drumul de la lucruri până la mişcarea care le-a transformat şi din care ele nu reprezintă decât un segment de-a lungul unei traiectorii cu semnătură unică.

Tehnica oferă o formă SPECIFICĂ DE invizibilitate:

De aceea este important să vorbim despre LANŢURI OPERATOARE0, aşa cum au făcut tehnologii la şcoala lui Leroi-Gourhan, pentru a încerca să calificăm traiectoria proprie tehnicilor care lasă în urma lor obiecte, desigur, dar care nu se pot reduce la ele. Demonstraţia întâlnirii cu astfel de lanţuri e uşor de condus: ajunge să vă treziţi cu mâinile atârnând în faţa unei „chestii” al cărei sens vă scapă cu totul – poate un cadou care vi se face, sau un dispozitiv cu prospect ininteligibil, sau poate o piatră din Chatelperronian, ai cărei cioplitori au dispărut de 40.000 de ani: totul e aici şi totuşi *nimic nu se vede aici*. Ca şi cum obiectul n-ar fi decât amprenta unei traiectorii a cărei

direcţie vă scapă şi pe care trebuie să învăţaţi să o reconstituiţi fragment cu fragment.

Cercetătoarea intră din nou în dispute. „Spirit în aparate tehnice? Nu, chiar că exageraţi. Iarăşi invizibile? Aveţi o manie, o aplecare obsesivă de a adăuga iraţionalitate chiar în inima eficacităţii celei mai materiale şi raţionale!

— Nu, fără invizibile, niciun obiect n-ar dura şi, mai ales, niciun automat n-ar ajunge la aceste performanţe de automatizare.

— Ah, vreţi să spuneţi că există tehnicieni, ingineri, inspectori, supraveghetori, echipe de intervenţie, reparatori, cei care reglează, *în jurul* şi *în plus* faţă de obiectele materiale? Adică oameni, şi chiar un «context social»?

— Păi nu, n-am spus aşa ceva, din motivul foarte simplu că tehnicile îi *precedă* pe oameni cu sute de mii de anr Eu spun doar că voi, Modernii, sunteţi capabili să omiteţi drumurile de referinţă atunci când vorbiţi despre cunoaşterea obiectivă şi sunteţi de asemenea capabili să omiteţi ceea ce instaurează obiectele tehnice, sub pretextul, care e şi el adevărat, că, odată lansate, acestea există de unele singure. Da, dar nu pot rămâne singure, fără îngrijiri – şi asta-i adevărat! Numai fluxul lanţurilor operaţionale permite desenarea acestor obiecte”. Tehnica este chiar mai ascunsă decât faimoasa *aletheia*.

— LABI RI NTU L TEHNICII. Dacă cercetătoarea se hotărăşte să vorbească despre invizibile, nu o face pentru că are o aplecare pentru iraţional, ci pentru a urmări raţional firul labirintului, al adevăratului labirint: cel pe care arhitectul Dedalus l-a construit pentru Minos. Dacă nimic din tehnică nu merge de-a dreptul, asta se întâmplă pentru că itinerariul logic – cel al epistemei – este mereu întrerupt, deviat, modificat, iar noi înaintăm prin deplasări şi devieri – *daedalion*, în greceşte, înseamnă ocolişul ingenios în afara căii drepte. Este ceea ce vrem să spunem, foarte banal, atunci când afirmăm că există aici o „problemă tehnică”, un obstacol, un hop, un defect de

fabricaţie; e ceva ce desemnăm spunând despre cineva că este „singurul capabil din punct de vedere tehnic” să rezolve această dificultate: „e iscusit”, „dibace”. „TEHNIC0” nu e un substantiv, ci un adjectiv: „e cam tehnică chestia asta”, sau un adverb: „e fezabil din punct de vedere tehnic”, fie, mai rar, un verb: „a tehniciza”. Altfel spus, „tehnic” nu desemnează un obiect, ci o diferenţă, o explorare cu totul nouă a fiinţei-ca-altul, o nouă declinare a alterităţii. Şi Simondon îşi bătea joc de substanţialismul care, şi aici, ca întotdeauna, rata fiinţa tehnică. Şi ca să împrumutăm de la Tarde una dintre acele frumoase vocabule pe care le opune căutării exclusive a *identităţii*, care este aşadar *aviditatea* specifică modului de existenţă tehnic?

Modul său de existenţa DEPINDE ATÂT DE VICLENIA [MET TEC] *

Dacă tehnica, la fel ca metamorfozele pe care tocmai le-am studiat, ca toate celelalte moduri, explorează alteritatea, o face în felul ei. Care? Fără îndoială, este vorba despre un salt, despre o falie, despre o ruptură în chiar cursul lucrurilor, ceea ce se poate numi, spus la repezeală, *invenţie*, umilă sau genială, nu contează. O putem percepe mai întâi ca pe o derivare a celor două moduri pe care le-am recunoscut deja. Ca şi cum tehnica s-ar sprijini pe puterea metamorfozelor [met] pentru a extrage din fiinţele reproducerii [rep] noi capacităţi, necunoscute.

Este suficient, pentru a ne convinge, să privim împrejur. Dacă începeţi să vă imaginaţi ce erau materialele care vă înconjoară înainte ca obiectele pe care le compun să ajungă la dumneavoastră, e potrivit să vorbim despre metamorfoze. Piatra din pereţii casei dumneavoastră zăcea într-o carieră îndepărtată; lemnul de tek al mobilei îşi urma drumul lui undeva în Indonezia; nisipul din vasul de cristal dormea în albia râului Somme; hamacul în care moţăiţi citind această carte era pe-atunci lâna de pe spinarea unei oi şi aşa mai departe. Da, există magie în tehnică – o spun toate miturile, iar Simondon a observat

mai bine ca oricine. Priviţi iar împrejur: vă va fi greu să stabiliţi o *continuitate* între carieră, pădurea tropicală, albia de nisip, oi şi formele pe care le-au sugerat fabricanţilor atunci când au devenit câteva dintre componentele casei în care locuiţi. Există aici transmutare, transformare. Şi nu-i întâmplător dacă vorbim, în legătură cu tehnica, de viclenie, de iscusinţă, de ocoliş, de ingeniozitate. Există multe armonice între subtilitatea necesară pentru a începe cu fiinţele metamorfozei şi cea care trebuie pusă în practică pentru a găsi „şpilul”. De aceea miturile întâlnesc atât de des lecţiile celor două tipuri de viclenii şi ocolişuri. În orice caz, cele două *eschivează*. După cum spune şi vorba populară: „A o scoate cumva la capăt”. Dacă Ulise e „plin de viclenii”, dacă Vulcan şchiopătează, asta se întâmplă pentru că, în preajma fiinţei tehnice, nimic nu merge drept, totul funcţionează oblic – ba chiar, uneori, totul *merge de-a-ndoaselea*.

— CÂT ŞI DE PERSISTENŢA FIINŢELOR REPRODUCERII [rep-tec].

Dar, în acelaşi timp, masa mea, pereţii casei mele, vaza mea de cristal *persistă* după transformare. Spre deosebire de fiinţele metamorfozei, după ce au fost radical transformate, fiinţele tehnicii le imită pe cele o primă aproximare ca un mod mixt: rapiditatea proteiformă pe de o parte, persistenţa pe de alta. Nu-i de mirare că în focul lui Prometeu s-a văzut ceea ce fluidizează toate lucrurile şi, în acelaşi timp, ceea ce le procură o durată, o duritate, o nouă consistenţă. Nu e arheolog demn de acest nume să nu se emoţioneze în faţa obiectelor de olărit pe care le dezgroapă şi care, chiar dacă sparte în cioburi, vor dura cât Pământul.

ale reproducerii prin persistenţă, încăpăţânare, *insistenţă*. E ca şi cum tehnica i-ar fi smuls reproducerii [REP TEC], ca şi metamorfozelor [METTEC], o parte din secrete, *încrucişând* cele două specii de moduri de a fi. Tehnica apare la

Vedem bine, adjectivul „tehnic” nu desemnează mai

întâi un obiect, un rezultat, ci o *mişcare* ce va preleva din fiinţele inerte şi din cele vii – inclusiv din trupul meşteșugarului care devine cu fiecare zi tot mai iscusit – ceea ce o va face să dureze mult şi, aşa-zicând, va fixa unul dintre momentele metamorfozei.

1 7

Nici peretele, nici masa, nici vaza – nici maşina, nici trenul, nici computerul, nici barajul, nici cultura bacteriilor domesticite – nu sunt „tehnice” dacă sunt lăsate în voia lor. Ceea ce este durabil şi persistent în ele depinde de prezenţa compuşilor, dintre care fiecare a fost smuls prin metamorfoze [met] din persistenţa fiinţelor reproducerii. [REP], dintre care fiecare îi împrumută anumite virtuţi, desigur, dar fără să profite în mod durabil, în majoritatea cazurilor, de iniţiativa şi de autonomia lor. Ingredientele acestor amestecuri rămân mereu străine unele de celelalte. Ele „se pretează”, cum se spune pe bună dreptate, faptului de a fi traduse, deturnate, dispuse, înlănţuite, dar cu toate astea fiecare rămâne „pe seama lui”, gata să cedeze cu orice ocazie. Dacă nu veghem asupra lor, peretele se prăbuşește, lemnul scobit de viermi se sfarmă, cristalul se sparge – maşina face pană, trenul deraiază, cultura de bacterii moare, frânghia hamacului se desface, iar computerul rămâne în pană printr-un soi de depresie malefică… Ce e sigur este că ocolul tehnic lasă în urma lui un diferenţial, un gradient de rezistenţă, o întreagă stratificare sau o etaj are de materiale diverse, care stă „prin el însuşi”, dar care poate în acelaşi timp să se disperseze. Despre tehnici ar trebui spus, mai degrabă decât despre texte, *traduttore*, *traditoare*.

Ce alt mod merge mai departe în alterare decât acesta? Riscul reproducerii este desigur admirabil, dar niciodată fiinţele reproducerii nu se încrucişează cu existenţii într-un mod atât de vertiginos precum componenţii celei mai umile tehnici [REP-TEC]. Galaxiile se pot învârti unele după celelalte, dar nu vor reuşi să facă să se învârtă pe butuc roata unui car cu boi. Asta îl face să verse lacrimi pe paleontologul destul de norocos încât să

dea peste un instrument cu două feţe foarte bine lucrat, în trecătoarea Olduvai. Poţi rămâne lungul gradientului care merge de la cel mai puţin eficient, cel mai puţin util, la cel *mai* eficient, la cel *mai* util, la cel mai *ajustat*. Cel mai neîndemânatic dintre şefii de proiect de la RATP[20] explorează una câte una toate soluţiile posibile, pentru ca atelajul imaterial care leagă între ele cabinele metroului automat să reuşească să *facă faţă* constrângerilor biroului de studiu. Cel mai prost bucătar scotoceşte în sertare până găseşte cuţitul *potrivit* pentru ceea ce vrea să taie cu el. Cel mai sibarit dintre somnoroşi o să-şi aşeze perna până ce-o să găsească un *acord* între cap şi puful dinăuntru. Cât o să-i ia acestei dresoare de câini pentru a învăţa cum să-i *corespundă* câinelui şi să ajungă să înveţe de la el? Nu vă uitaţi la meşteșugarul cel dibaci, ci la ucenicul care-şi caută îndemânarea într-un lung parcurs lent şi care va fi corectat la fiecare pas de meşter. Nu încercaţi să percepeţi mişcarea unei tehnici care „merge”, ci *dibuiala* inovaţiei care tocmai că nu funcţionează încă şi care se vede obligată *să-şi revină*, de mai multe ori, cu fiecare obstacol pe care-l are de depăşit. „Judecată”, „ajustare”, „rectificare”, „reluare”, fără îndoială, ne aflăm înaintea diferenţei – adesea mută, poate, dar mereu extraordinar de subtilă – între adevărat şi fals, bineconstruitul şi prost-construitul.

profund impresionat, în galeria de istorie naturală, de mulţimea fiinţelor vii (frumos exemplu de [REP MET]), dar seria de biciclete de la muzeul Conservatorului de arte şi meserii sau intrarea unei locomotive electrice care alunecă fără zgomot de-a lungul strălucitoarelor şine până în dreptul peronului gării sunt lucruri care ar trebui să ne emoţioneze cel puţin tot atât de mult. Prin tehnică, fiinţa-ca-altul învaţă că poate fi încă şi mai infinit de alterată decât se credea până atunci.

Veridicitatea Dar oare există o veridicitate? proprie fiinţelor SPECIFICĂ LUI [TEC] – [tec], se întreabă specialista în etnologie, pentru a continua să completeze

20 Regia de transport în comun pariziană.

caietul de SARCINI0 al acestui mod. La prima vedere, a vorbi despre adevăr şi fals în domeniul tehnicii pare să aibă încă mai puţin sens decât cel al adevărului şi falsului în cazul fiinţelor producătoare de psihisme. Cum ar putea avea şi fiinţele tehnicii condiţii de reuşită şi de NEREUŞITĂ0?

Şi totuşi cercetătoarea nu va ezita mult, cu condiţia să înceapă să numere ocaziile în care informatorii ei afirmă că *judecă* o unealtă, o funcţie, un ustensil după calitatea acestora şi prin ce subtilă reptaţie par ele să se deplaseze de-a

Acestea sunt deplasarea, traducerea, cu totul originale, pe care le practică în fiecare zi meşteşugarii, arhitecţii, inginerii, şi pe care nici Dublu-Clic şi nici lanţurile de referinţă [REF] nu mai reuşesc să le perceapă, din acelaşi motiv: şi unul, şi celelalte iau rezultatul final – da, e ajustat, da, funcţionează, da „e studiat să fie aşa”, da, „se ţine” – drept mişcarea care a dus la el [TEC-DC]. Ceea ce ratează cu atâta încăpăţânare raportul dintre formă şi funcţie, dar şi cel dintre mijloace şi scop, este chiar acest mers al crabului, această mişcare, care îi este perpendiculară, de scotocire, de explorare, de ondulare şi de modelare ce va produce, poate (dar nu e sigur), în acelaşi timp, forme şi mijloace care să răspundă unor funcţii şi unor scopuri. Să spui că tehnicile sunt eficiente, transparente sau controlate înseamnă să confunzi concluzia cu ceea ce duce la ea. Să ratezi spiritul tehnicilor, geneza, frumuseţea, adevărul.

Cum să numim acest spirit pe care l-am pierde dacă – DEPINDE DE O PLIERE am face greşeala să îl limităm la obiectele lăsate în urma lui, ORIGINALĂ – fără să-i reproducem mişcarea atât de specifică? Cum să-i calificăm cât mai precis modul de a fi? Altfel spus, care este echivalentul acestor zigzaguri, acestor fulguranţe, acestor ocolişuri şi discontinuităţi, al acestor lanţuri de *referinţă* pentru cunoaşterea obiectivă [REF], al acestor *procesiuni* pentru religie [REL], al *mijloacelor* pentru pasajul dreptului [dro], al *persistenţei* pentru fiinţele reproducerii

[REP]? îl vom numi PLIERE0 şi DEBREIAJ0 *tehnic*. L-am fi putut numi PROIECT0, în opoziţie cu obiect, dar am fi avut nevoie de un alt mod, cel al organizării, încrucişare pe care nu vom învăţa să o stăpânim decât mult mai târziu [tec – ORG].

Termenul de pliere ne va feri de gafa de a vorbi despre tehnică într-un mod ireverenţios, ca despre o îngrămădire de obiecte sau ca despre un exemplu admirabil de măiestrie, de transparenţă, de raţionalitate, care ar dovedi „dominaţia omului asupra naturii” Tehnica înseamnă mereu pliu peste pliu, implicare, complicare, explicare. Reprezentarea sa canonică, bine studiată de sociologia tehnicilor, o desenează sub forma unei serii, adesea foarte lungi, de TRADUCERI0 ruseşti (cum ai spune „păpuşi ruseşti”), a unui labirint. Va fi vorba despre o pliere tehnică de fiecare dată când vom putea pune în evidenţă această transcendenţă de nivel secund care vine să întrerupă, să curbeze, să deturneze, să precizeze celelalte moduri de existenţă introducând astfel, printr-un şiretlic, un *diferenţial* de materiale.

Odată eliberaţi de obsesia pentru materie, nimic nu ne împiedică să reperăm diversitatea acestor diferenţiale. Vom putea vorbi despre pliere tehnică pentru montajul atât de delicat al deprinderilor musculare ce fac din noi, prin învăţare, fiinţe competente dotate cu aptitudini fine, dar şi pentru a vorbi despre fonta în fuziune care iese din furnalele celor de la Mittal, sau pentru a desemna distincţia dintre un soft şi compilatorul său, sau pentru a celebra „tehnica” juridică ce permite relaţia dintre un text ceva mai durabil şi un dosar ceva mai friabil, sau pentru a sprijini un argument printr-o metaforă cu ceva mai multă greutate, prin ceea ce numim, îndreptăţit, o „tehnică literară”. Ceea ce contează, de fiecare dată, nu este tipul de material, ci diferenţa de rezistenţă relativă la ceea ce tehnica respectivă pune în relaţie. În mod curios, *nu există nimic material* în tehnică: tehnica se află acolo unde există diferenţialul de rezistenţă şi eterogenitatea componentelor.

— DETECTABILĂ DATORITĂ Numai insistând asupra noţiunii de DEBREIAJ0 vom NOŢIUNII DE CHEIE DE reuşi să calificăm cu cea mai mare îndreptăţire aseme-DEBREIAJ. nea gradiente de rezistenţă. Într-adevăr, e mare ispita de a considera că, dacă există tehnică, asta se întâmplă mai cu seamă pentru că există tehnicieni! Dacă i-am ceda, atunci am plasa în mod categoric originea acestor fiinţe în gândire, sau în orice caz în gesturile lui *Homo faber*. Spiritul pe care-l invocăm nu este altul decât spiritul inventiv al oamenilor, creatorul care, se spune, trebuie să preceadă orice creaţie. Şi nu altceva presupuneam, în fantezia schiţată mai sus, atunci când pretindeam că percepem fiinţele reproducerii în modul invenţiei tehnice [REP-TEC]. Imaginam atunci un fabricant, sau mai degrabă o fabricantă – „Doamna Natură” – a cărei înţelepciune şi inventivitate ne-ar fi permis să rezolvăm problemele puse de către alt personaj: „Selecţia naturală”. Dacă ne-am preface că percepem fiinţele vii ca pe nişte invenţii tehnice, n-am putea face acest lucru decât făcându-le să apară pe fundalul unui atelier uriaş, animat de spiritul unui creator ingenios.

Or, utilizând această metaforă a debreiajului venită din angrenajele cutiilor de viteză, SEMIOTICA0 ne-a pus poate (nu neapărat pentru că asta i-ar fi fost intenţia) pe pista unui cu totul alt fel de a percepe fiinţele tehnicii. Să reamintim că, pentru ea, debreiajul – pe care-l vom regăsi în capitolul următor – permite surprinderea unei cvadruple transformări pornind de la un punct zero. Mai întâi o deplasare în timp, în spaţiu şi în tipul de actor. Aşa înţelegem *re-luarea*\ alţii, în altă parte, înainte, după – trec la acţiune.

Aceste trei instanţe se pot recunoaşte cu uşurinţă în orice ocoliş tehnic: când vă tolăniţi în hamac, atunci hamacul preia ştafeta – şi nu vă seamănă, alţii l-au cusut pentru dumneavoastră; când vă puneţi speranţa într-o tabletă de aspirină, atunci aveţi de-a face cu un alt actor, venit din altă parte, fabricat de alţii, căruia i-aţi delegat îngrijirea durerii dumneavoastră de cap – şi nici aspirina

nu vă seamănă deloc; când un cioban obosit să-şi vegheze oile încredinţează protejarea lor de lupi (sau poate de câini vagabonzi) unei stâne şi câinilor ei ciobăneşti, cei care ridică garda sunt ţăruşii, sârma ghimpată şi câinii, fiecare cu propria-i istorie, fidelitate şi fragilitate. Odată cu pliajul fiinţelor tehnice, ceea ce irumpe în lume este o *disjuncţie* a acţiunii care permite distincţia între *două planuri*planul de pornire şi cel către care am întrerupt tranziţia, am debreiat, instalând alţi actori care posedă o rezistenţă, o durată şi o duritate diferită. Această disjuncţie ne interesa de fapt în definiţia pe care am dat-o, mai sus, CONSTRUCTIVISMULUI0. Oricare ar fi ocolişul tehnic, această disjuncţie ne permite nu să facem, ci *să dăm să ni se facă*.

Să nu uităm totuşi cea de-a patra instanţă specifică oricărei operaţiuni de debreiaj. Atunci când un meşter, un artificier, un inginer trece la acţiune, şi alţii trec la acţiune, desigur, dar asta vrea să spună de asemenea că acela care fabrică este şi el debreiat. Iată deci o nouă disjuncţie care nu ajunge de data aceasta dincolo, spre planul *n + 1*, ci *îndărătul* punctului de plecare. Acest plan *nu-l* se presupune că *este implicat* de către acţiune şi el este cel care începe să dea greutate şi formă autorului virtual al acestei acţiuni. Dacă trebuie să păstrăm ambiguitatea fără să credem niciodată în existenţa sigură a unui constructor, aceasta se întâmplă pentru că autorul *învaţă din ceea ce face* că el este poate autorul construcţiei. În cazul fiinţelor tehnice, această proprietate generală este capitală, căci tehnicile au precedat şi dat naştere oamenilor: subiecţii sau, aşa cum îi vom numi în curând, CVAS1-SUBIECŢII0 s-au născut încetul cu încetul din ceea ce făceau. De aceea trebuie să fim atât de rezervaţi în privinţa conceptului de „acţiune asupra materiei”, ce risca să aşeze punctul de plecare în străfundurile unui subiect omenesc în loc să aştepte ca acest subiect omenesc să izvorască din *propriile* lui opere – adjectiv nejustificat, de altfel, din moment ce acest subiect nici nu le stăpâneşte, nici nu le posedă.

În loc să situăm originea unei acţiuni într-un eu care

şi-ar. Îndrepta apoi atenţia către materiale care să-i permită să conducă şi să stăpânească o fabricare în funcţie de un scop gândit în prealabil, mai bine să inversăm punctul de vedere şi să facem să apară, din întâlnirea cu aceste fiinţe care vă învaţă ce sunteţi atunci când o faceţi, una dintre viitoarele componente ale subiecţilor (a avea o competenţă, a şti cum să procedezi, a poseda aptitudini practice). Şi aici, ca pretutindeni, competenţa *urmează* performanţa, nu o precedă. În loc de *Homofaber*, ar trebui să vorbim mai degrabă despre *Homo fabricatus*, fiică şi fiu al lucrărilor şi operelor lui sau ei. Autorul nu este la început decât *efectul* „îndărăt-ului" unei lansări înainte şi al „dincolo-ului" unui utilaj pe care-l găseşte apoi. Dacă împuşcăturile determină, cum se spune, un efect „de recul", atunci omenescul este întâi de toate *reculul* ocolişului tehnic.

Depuerea acestui mod OFERĂ NOI MARGINI DE MANEVRĂ.

Eliberând fiinţele tehnicii de asocierea lor cu materia, localizându-le eficacitatea un pic înaintea subiecţilor fabricanţi, abandonând cu totul noţiunea de măiestrie şi de transparenţă, lăsându-le să exploreze toată gama materialelor, nemaiobligându-le să rămână în strâmta închisoare a mijloacelor şi a scopurilor, cercetarea ar putea nu numai să devină compatibilă cu lunga istorie a tehnicilor şi cu lenta antropogeneză pe care acestea au permis-o, dar şi să deschidă cu celelalte colective un schimb mai puţin dezechilibrat, de vreme ce toţi oamenii sunt copiii a ceea ce ei înşişi au lucrat.

Am putea stabili comparaţia altfel decât prin expresia întrucâtva şubredă de „cultură materială", pe care tehnologii o utilizează ca şi cum termenul de „cultură" ar fi încă problematic – într-atât „dimensiunile" zise „simbolice", „estetice", „sociale" ale tehnicilor pot varia –, în vreme ce termenul de „materie" n-ar pune nicio problemă, căci „toată lumea ştie despre ce-i vorba". Or, ştim bine acum, nimic nu-i mai puţin răspândit în lume ca noţiunea de materie şi chiar şi ca cea de producţie.

Aborigenii australieni, a căror cutie de scule nu cuprindea decât nişte biete artefacte – de piatră, de corn sau de piele –, au ştiut totuşi să stabilească cu fiinţele tehnice relaţii de o complexitate care continuă să-i stupefieze pe arheologi: diferenţialele de rezistenţă pe care le înlănţuiau se găseau mai degrabă în stofa miturilor şi-n subtila textură a legăturilor de rudenie şi a peisajelor. Faptul că materialitatea lor era slabă în ochii coloniştilor nu spune nimic despre inventivitatea, rezistenţa şi durabilitatea acestor înlănţuiri. Pentru a păstra şanse de a negocia în privinţa succesorilor actualelor dispozitive de producţie, este capital să restituim fiinţelor tehnicii o capacitate de combinare care să le elibereze cu totul de greoaia lor ustensilitate. Libertate de manevră indispensabilă pentru a inventa dispozitivele care vor trebui instalate atunci când va trebui să demolăm imposibilul front de MODERNIZARE0. Dacă verbul A ECOLOGIZA0 trebuie să devină o alternativă la a moderniza, vom avea nevoie să stabilim, împreună cu fiinţele tehnicii, alte tranzacţii.

Învăţăm (învăţam) la catehism că Litera Scripturilor rămâne inertă fără Duhul care suflă unde vrea el. Această învăţătură e încă şi mai adevărată în cazul oaselor albite ale obiectului tehnic, care aşteaptă ca duhul tehnicii să vină să le înalţe, să le acopere iar cu carne, să le înlănţuie din nou, să le transfigureze şi, dacă nu-i prea mult spus, să le reînvie. Specialista în etnologie are lacrimi în ochi în faţa acestei Văi a morţilor a cărei revelaţie o are deodată. Ce? Va trebui oare să le redăm Modernilor nu doar fiinţele care dau naştere psihismelor, ci şi să reînviem pentru ei tehnicile de care-s în acelaşi timp mândri, fără să ştie să le întrebuinţeze? „Dar de ce”, suspină ea în faţa exigenţei unei asemenea misiuni, „de ce n-au ştiut să le serbeze cu ajutorul unor instituţii potrivite?”

nouă

A SITUA FIINŢELE FICŢIUNII

Multiplicarea modurilor de existenţă presupune dezamorsarea importanţei limbajului care este cealaltă faţă a Bifurcaţiei cuvintelor şi a lumii.

Pentru a nu confunda sens şi semn trebuie să revenim la experienţa fiinţelor de ficţiune [fic].

Fiinţe supravalorizate de instituţia operei de artă şi totodată lipsite de greutatea lor ontologică.

Or, experienţa proprie fiinţelor [fic] ne invită să le recunoaştem o consistenţă proprie o traiectorie originală dar şi un caiet de sarcini specific.

Aceste fiinţe provin dintr-o nouă alterare: vibraţia mâterial/figură care le conferă un mod de veridicitate neobişnuit de exigent.

Suntem fiii şi fiicele propriilor noastre opere. Mutaţia unei opere presupune un debreiaj diferit de cel al fiinţelor tehnicii [tactic].

Fiinţele de ficţiune [fic] domnesc şi dincolo de opera de artă. Ele populează mai ales încrucişarea [fic-ref] * unde suportă o mică diferenţă în disciplina figurilor care va cauza neînţelegerea corespondenţei.

Putem atunci reveni asupra diferenţei dintre semn şi sens şi putem regăsi un acces la lumea articulată.

Cititorul începe să discearnă beneficiul pe care-l putem extrage dintr-un pluralism al modurilor de existenţă, decupând pentru fiecare mod în parte un gabarit care să poată respecta experienţa unică pe care ne-o poate oferi. Aşa am făcut cu fiinţele metacealaltă parte a BIFURCAŢIEI0. Şi dacă am văzut cum putem separa amalgamul care a amuţit lumea şi care a umplut-o de RES EXTENSA0, încă nu desluşim cum putem îngriji – dacă acesta e cuvântul bun – obsesia simetrică pentru un „subiect vorbitor”. E oare posibil să discernem în LIMBAJ0 un alt amalgam, desigur diferit de cel care produsese noţiunea de MATERIE, dar care înnoadă la rândul lui mai multe moduri? Dacă am reuşi să-l dezamalgamăm şi pe acesta, am fi poate capabili să le propunem Modernilor o altă versiune a lucrurilor la care ţin.

MULTIPLICAREA MODURILOR
DE EXISTENŢĂ
PRESUPUNE DEZAMORSAREA
IMPORTANTEI LIMBAJULUI

morfozei cărora le-am refuzat experienţa obiectivă, apoi cu cele ale tehnicii al căror imperiu l-am extins mult dincolo de aria lor de activitate. Şi totuşi, chiar dacă reuşim să multiplicăm modurile, suntem încă departe de a fi câştigat supleţea necesară cercetării. Nu beneficiem încă de obişnuinţele de gândire care ne-ar permite să luăm măsura adevăratei *existenţe* a acestor fiinţe a căror instaurare pretindem că o urmărim. În mod inevitabil, riscăm să recădem în ideea că avem, pe de o parte, ceea ce există şi, pe de altă parte, „reprezentările" a ceea ce există. Existenţa ar fi mereu una; numai reprezentările ar fi multiple.

Pentru a înainta cu-adevărat în această cercetare, trebuie să abordăm acum

În mod curios, dificultatea e aproape şi mai mare pe acest versant al Bifurcaţiei decât pe celălalt. În fond, nu era atât de greu să pui cunoaşterea obiectivă în raport cu reţelele care îi dau sens: această cunoaştere e atât de costisitoare, atât de greu echipată, atât de colectivă, încât desluşești imediat tot efortul necesar pentru accesul la fiinţele depărtării [REP-REF]. Succesele ei, în cursul istoriei recente, n-au făcut decât să multiplice posibilităţile oferite de ea însăşi de a fi reîntruchipată, reinserată, pliată în mod diferit în interior. Cu totul altfel se întâmplă cu celelalte două resurse care-şi dau concursul pentru a servi drept judecător extern în raport cu toate reţelele: „Societatea" şi „Limbajul" Nu e foarte greu să preîntâmpini pretenţiile „NATURII0" de a ocupa acest post, într-atât de mare pare decalajul dintre exigenţele distincte ale fiinţelor reproducerii [rep] şi cele ale referinţei [ref] pe care ideea de materie le-a confundat. Dar cele două voci din off, a „Limbajului" şi a „SOCIETĂŢII0", par imposibil de deturnat, întrucât pare evident că toate activităţile care nu sunt „doar materiale" trebuie, prin urmare, „să se scalde în „limbaj şi „să fie situate" într-un „context social" Toate eforturile noastre de a ne extirpa din „Natură" ar fi deci vane, dacă n-ar fi reuşit decât să încredinţeze judecata ultimei instanţe celor doi

locţiitori, căci noţiunea de *reprezentare* provine din colaborarea celor trei – reprezentări mentale, sociale sau colective care ar face faţă unei lumi ea însăşi nearticulată (afară de singurul caz, să nu uităm, al „faptelor care vorbesc ele ÎNSELE0”…).

— CARE ESTE CEALALTĂ
FAŢĂ A BIFURCAŢIEI
CUVINTELOR ŞI A LUMIL

Deoarece devine limpede că este vorba despre două aspecte ale aceleiaşi probleme, nimic nu ne împiedică să reutilizăm aceeaşi metodă pentru cealaltă faţă a Bifurcaţiei. Domnia materiei – amalgam de reproducere [rep], de referinţă [ref] şi, de asemenea, de politic [pol] – asupra regatului calităţilor PRIME i-a obligat pe Moderni să-şi regrupeze undeva toate calităţile SECUNDE pe care se sprijineau subiectivităţile, sentimentele, sensul, pe scurt, „trăitul”. Dar acel regat, odată redus la atât cât trebuie, s-a trezit lipsit de orice greutate ontologică, de vreme ce „realitatea reală” se situa de cealaltă parte, în calităţile prime, ele însele golite de altfel de orice semnificaţie „omenească”. Modernii s-au trezit în faţa sarcinii destul de puţin gratificante de a da din nou sens, în ciuda a orice, la ceea ce, prin această Bifiircaţie, *privaseră de sens* – adică de raţiune, sau, altfel spus, de prepoziţii.

Soluţia, nedureroasă la început, dar o adevărată calamitate mai târziu, a fost crearea unei lumi de realităţi „simbolice”, care avea misiunea de a aduna tot vălmăşagul a ceea ce nu mai încăpea sub termenul de „Natură” sau de „lume reală”. Bifiircatorii s-au plasat în această neîntreruptă contradicţie care-i obliga să recunoască realitate (simbolică) pentru ceea ce nu avea *nicio* realitate (materială). Ca bolnavii pe care o leziune a creierului i-a privat de jumătate din câmpul vizual şi care nici nu-şi mai dau seama că le lipseşte ceva, bifurcătorii, alungaţi din „realitatea” adevărată, dar din păcate lipsită de sens şi care a devenit domeniul rezervat ştiinţelor dure (idealizate), trebuiau să se refugieze în rezerva falsităţilor,

din fericire pline de sens, ale ştiinţelor spiritului! Cine s-ar resemna să trăiască în acest soi de stat-marionetă, în acest Liechtenstein al gândirii? Desigur, după obstacolul „Naturii” care închidea calea oricărei antropologii a Modernilor, acum trebuie să trecem de obstacolul „Limbajului”. Cu condiţia de a rămâne fideli principiilor noastre de metodă, ar trebui să fim capabili de aşa ceva. Dacă reuşim să ne dezintoxicăm de „materie”, n-ar trebui să ne fie imposibil să ne descarcerăm din armătura „simbolicului”, care îi este inevitabilul pandant.

PENTRU A NU confunda Soluţia s-ar putea sprijini pe distincţia dintre SENS° SENS ŞI SEMN – şi SEMN°. Să reamintim că EMPIRISMUL0 radical, cel care-l inspiră pe James şi pe care întreaga noastră cercetare pretinde că-l prelungeşte mai sistematic, reia firul experienţei, legând PREPOZIŢIILE0 cu ceea ce le urmează şi pe care ele nu fac decât să-l anunţe, să-l enunţe, să-l trimită. A urma experienţa pentru cel de-al doilea empirism, înseamnă să urmezi mişcarea care merge, printr-un salt, un hiatus, o mini-transcendenţă, de la o prepoziţie la ceea ce aceasta indică, pregăteşte sau *desemnează*. Sensul, prin urmare, este TRAIECTORIA0 desenată printr-un mod şi care defineşte în acelaşi timp predecesorii şi succesorii unui curs de ACŢIUNE0 oarecare, la fel ca şi sinuozităţile prin care traiectoria se poate strecura pentru a persista în fiinţă. Despre moduri trebuie spus, aşadar, *ad augusta per îngusta*.

Dacă admitem acest punct de plecare, fiecare prepoziţie defineşte aşadar un fel de a *face sens* care va diferi de celelalte. Dacă fumul urmează focul, asta nu se întâmplă pentru că primul ar fi „indicele” celuilalt din perspectiva unui subiect omenesc, ci fiindcă, pentru fiinţele reproducerii, acestea sunt liniile de forţă pe care lemnul uscat lovit de fulger va începe să le parcurgă. Fumul este deci sensul, direcţia, mişcarea în care se aruncă focul – da, focul însuşi. Ar trebui să luăm lucrurile cu totul altfel, şi deci într-un alt sens, într-o altă *direcţie*, cu o altă *sensibilitate*, dacă am vrea să urmărim ceea ce

precede şi ceea ce urmează în maniera fiinţelor metamorfozei, ale referinţei sau ale tehnicii. A evita contrasensurile, adică ceea ce am numit erori de categorie, înseamnă tocmai să reperăm în ce tonalitate va trebui să considerăm ceea ce urmează, cum să (ne) ghidăm atenţia, cum să ştim „*what to do nex*? ca să reluăm expresia lui Austin. Câte moduri, tot atâtea teorii distincte ale sensului, tot atâtea semiotici. Dacă există un metalimbaj cât de puţin general, el va trebui încredinţat modului prepoziţiilor [preţ. A defini sensul unui existent înseamnă să reperezi ceea ce nu se află aici şi trebuie adăugat pentru a-l traduce, a-l reapuca, a-l readuce şi a-l interpreta. În această cercetare, prin urmare, *traiectorie*, *fiinţă* şi *sens* sunt sinonime.

Dar dacă totul face sens, *nu totul face semn*. Ce se poate spune despre semn? Ne vom propune să spunem că semnul emană dintr-un mod de existenţă aşa cum scrie la carte. Dacă sensul precede semnul, ba chiar cu mult, de vreme ce e consubstanţial tuturor modurilor, semnul ar fi un mod specific al sensului, care ar alcătui un soi de semiotică şi de ontologie *regionale* proprii unui anumit mod. Pentru a verifica această ipoteză, vom proceda cu el aşa cum am făcut cu cunoaşterea echipată şi rectificată, evitând să plutim pretutindeni fără niciun ataş, reinserându-l în reţelele lui, învăţând să-l hrănim printr-o dietetică ontologică gândită anume pentru el. Operaţiunea e delicată, dar este singurul mijloc de a profita de pluralitatea genurilor fără a le confunda – şi, desigur, fată a reveni la Bifurcarea semnului (multiplu) şi a fiinţei (unice). Dacă pluralismul nu reușește să depăşească acest obstacol, nu va fi decât un pluralism la mişto.

Antropologa s-a obişnuit să înţeleagă că, de fiecare – trebuie SA REVENIM LA dată când informatorii ei insistă asupra importanţei experienţa FIINŢELOR DE unui DOMENIU0 – mai întâi „lumea exterioară”, apoi FICŢIUNE [fic].

„Lumea interioară”, apoi „infrastructura tehnică”, iar acum cea „simbolică” –, înseamnă că ceva scârţâie şi că

misiunea ei este să deducă de aici modul pe care instituţiile modernismului nu ne permit întotdeauna să-l recunoaştem. La fel cum materia co-întemeia două moduri de a fi fără raport între ele, tot aşa probabil că simbolicul a fost confundat cu alte tipuri de fiinţă, la fel de demne de interes şi de recunoaştere, dar cărora nu li s-a respectat mereu caietul de SARCINI0.

Am menţionat în mai multe rânduri aceste caractere: pe aceste entităţi, răspândite pretutindeni, care apasă asupra noastră cu o greutate de realitate cu totul specială, le vom numi *fiinţe de ficţiune* (notate [Fie]). Aşa după cum vom vedea, acest termen nu trebuie să ne îndrepte atenţia către iluzie, către fals, ci către ceea ce e fabricat, consistent, real. Aşa cum suntem noi învăţaţi să punem temei în lucruri invizibile atât de diferite ca metamorfozele [met], mijloacele dreptului [dro], referinţele [REF], Cercul reprezentării politice [pol] sau reproducerile riscante [rep], n-ar trebui să ne fie imposibil să le garantăm fiinţelor de ficţiune propria lor consistenţă.

Am înţelege atunci de ce s-a crezut că simbolicul poate fi o lume aparte: la fel cum „SOCIETATEA0” provine din amalgamul tuturor asociaţiilor ale căror fire am renunţat să le descâlcim şi pe care numai reţelele [res] ne pot ajuta să le trasăm, „lumea simbolică” ar fi acest artefact produs din suprapunerea tuturor invizibilelor necesare sensului căruia i-am amestecat cheile de

ENUNŢARE0 şi care, pentru că au fost stivuite una peste alta, ar da într-adevăr vaga impresie că posedă o „anumită realitate”. În acelaşi fel, alte moduri, şi ele aşezate unele peste altele, dădeau senzaţia că formează o „lume exterioară materială”.

FIINŢE SUPRAVALORIZATE Să constatăm mai întâi că Modernii le-au făcut

DE INSTITUŢIA OPEREI DE

fiinţelor de ficţiune un destin cu totul diferit de cel rezervat celorlalte moduri pe care am reuşit să le reperăm până acum. Dacă am avut nevoie de atât de mult

ARTĂ – timp pentru a ne da seama că şi cunoaşterea

echipată şi rectificată posedă propriul mod [REF], dacă ni s-a părut riscant să dăm greutate fiinţelor metamorfozei [met], dacă ezităm, aşa cum vom vedea, să dăm prea mult sau prea puţin fiinţelor care aduc salvarea [REL], dacă fantoma politicului pare atât de evanescentă [POL], toată lumea va fi de acord să spună că fiinţele de ficţiune – oricare ar fi mediumul – posedă un anume gen de realitate pe care trebuie să-l îndrăgim şi să-l respectăm. N-am încetat niciodată, cel puţin în tradiţia noastră, să elaborăm fiinţe de ficţiune, să le recunoaştem, să le sărbătorim, să le analizăm specificitatea. Se pare că au beneficiat de acelaşi privilegiu ca pasajul dreptului [dro] a cărui descriere instituţională se potriveşte bine cu un mod de veridicitate recunoscut ca fiind specific.

Prin urmare, în cazul fiinţelor de ficţiune, la fel ca în cel al fiinţelor drepân a-şi înţelege informatorii când spun că adverbul „fictiv” angajează tot *ceea ce urmează* într-o anumită formă de realitate pe care nu am putea să o confundăm cu o alta. În acest caz, cel puţin, *prepoziţionarea* prepoziţiei nu pare să pună nicio problemă de detectare. Dacă ar şovăi asupra unuia dintre aceste puncte, o sută de tratate asupra „lumilor ficţionale” i-ar veni în ajutor. Chiartului, cercetătoarea nu trebuie să facă o mie de acrobaţii pentru a se convinge că e vorba despre o realitate plină şi întreagă în genul ei, cu propriile ei tipuri de veridicitate, de transcendenţă şi de fiinţă. Ea nu resimte nicio dificultate dacă, până acum, n-am constatat altceva decât nişte *dezajustări* mai mari sau mai mici, mai mult sau mai puţin agravate de către istoria recentă, între contraste şi instituţiile lor, la prima vedere fiinţele de ficţiune par să beneficieze de pe urma unei situaţii mai degrabă favorabile: se pare că ele sunt apreciate la justa lor valoare.

— ŞI TOTODATĂ LIPSITE DE GREUTATEA LOR ONTOLOGICĂ.

au trebuit să accepte să fie asimilate unui acelaşi tip de realitate ca instituţia mult mai recentă a „obiectelor de artă”. Au fost valorizate la extrem, negându-şi totuşi, nimic

nu-i simplu atunci când vine vorba despre Moderni. Dacă e adevărat că fiinţele de ficţiune au fost cocoşate de atâtea onoruri, ele şi-au plătit locul central care le-a fost acordat în colectiv cu un preţ mare: li se prea repede orice obiectivitate.

Pericolul este acela de a întrebuinţa şi acum, ca întotdeauna, reperul Dublu-Clic şi de a fi tratate cu o condescendenţă emoţionată sau amuzată ca şi cum ar fi, „desigur", incapabile de adevăr, de vreme ce nu sunt decât „ficţiune" (de altfel aşa le şi tratează Austin: ca pe o „etiolare a limbajului"!). Sunt privite cu ceva mai mult respect dacă sunt considerate „creaturi imaginare". Am reperat deja locul în care se nasc aceste fantome: „mintea omenească", această faimoasă interioritate, acest artefact al Bifurcaţiei, acest peşte de mileu al exteriorităţii. Specialista în etnologie s-a bucurat prea repede; nu e atât de uşor să definim condiţiile de reuşită şi de nereuşită ale fiinţelor de ficţiune.

Să accepţi să le tratezi ca fiind „indiferente la adevărat sau fals", la fel de distante de realitate şi de irealitate, ca pe o formă de „minciună adevărată" sau autorizate să trăiască datorită faimoasei *„suspension of disbelief"*, înseamnă să fi acceptat deja în ceea ce le priveşte starea de înjosire în care se complac mult prea uşor suporterii lor. La fel cum politicienii aprobă imediat lipsa de adevăr şi falsitate pentru a avea un argument în plus atunci când fac elogiul vicleniei şi al violenţei în numele dreptului de a minţi într-un mod special [pol], este la fel de uşor pentru un „artist" să aprobe irealitatea creaţiilor lor, complăcându-se în „nu-i pe bune" în numele „drepturilor imprescriptibile ale imaginaţiei şi ale creaţiei". „Licenţă poetică", o, câte complezenţe se întâmplă în numele tău…

În ciuda omagiilor aduse fiinţelor de ficţiune, specialista în etnologie ar face o eroare de categorie manifestă dacă le-ar considera drept nişte simple produse ale imaginaţiei.

De altfel, dacă am accepta să o urmăm, experienţa

cea mai obişnuită ne-ar convinge că greşim. Există desigur o *exterioritate* la aceste fiinţe care ni se impun după ce li s-au impus celor care le-au instaurat şi care joacă faţă de ele mai degrabă rolul de mandatari decât

— Or, experienţa proprie FIINŢELOR [PIC] NE INVITĂ SĂ LE RECUNOAŞTEM

O CONSISTENŢĂ PROPRIE – pe cel de „creatori". Ele ne vin în imaginaţie, sau mai degrabă ne oferă o imaginaţie pe care n-am fi avut-o niciodată în lipsa lor. Don Juan există la fel de sigur ca personajele din *Friendr*, preşedintele Bartlett[21] a ocupat multă vreme Casa Albă cu mult mai multă realitate decât palida lui sosie George W. Bush; cât despre *Flautulfermecat*, dacă există o mie de feluri de a o interpreta, asta se întâmplă numai pentru că flautul este cel care ne face să cântăm din el în toate felurile. În orice caz, discutăm despre el cu tot atâta pasiune, precizie şi atenţie pentru dovezi ca atunci când discutăm despre interpretarea unei piese de John Cage sau despre restaurarea unui tablou de Veronese.

Opera ne *angajează*, şi dacă e adevărat că ea trebuie să fie mereu interpretată, niciodată nu ne simţim liberi să facem cu ea „tot ce vrem". Dacă opera are nevoie de o interpretare *subiectivă*, aceasta se întâmplă în acel sens în care suntem *supuşi* operei, sau pentru că, interpretând, *ne câştigăm* subiectivitatea. Cel care spune „îmi place Bach" devine, pe de-o parte, *subiectul* capabil să iubească această muzică; primeşte de la Bach, s-ar putea spune că-şi „downloadează", ceea ce trebuie pentru a-l iubi. Emisă de operă, această „downloadare" îi permite să se emoţioneze la contactul cu ea, devenind uşor-uşor „prietenul obiectelor interpretabile". Lucrurile nu stau astfel pentru că acesta şi-ar proiecta asupra muzicii patetica sa subiectivitate; ci pentru că opera este cea care cere ca el, amărâtul amator, sau interpretul genial, sau criticul pasionat să facă parte din *traseul de instaurară* – dar fără să-i spună exact ce trebuie să facă pentru a se face demn de această onoare.

21 Personaj din serialul The West Wing, interpretat de Martin Sheen.

Dacă interpretările unei opere sunt atât de divergente, aceasta nu se întâmplă pentru că ar fi fost „suspendate” constrângerile de realitate şi de adevăr, ci pentru că opera trebuie să posede multe pliuri, să nască multe subiectivităţi parţiale şi pentru că, cu cât o interpretăm mai mult, cu atât mai mult depliem multiplicitatea acelora care o iubesc, dar şi a ceea ce ei iubesc în ea. Cel care nu se simte *obligat* şi *născut* din exigenţele operei nu va fi niciodată locuit de ea. Iar faptul că trebuie *să înveţe să fie sensibil* la opere nu dovedeşte nimic împotriva gradului lor de obiectivitate – unul particular, ce-i drept. Şi operele populează lumea, dar o fac în felul lor.

„Să populezi lumea? Dar e imposibil, unde ar mai – O TRAIECTORIE începea fiinţele de ficţiune? În limburi? O, asta-i încă ORIGINALĂ – o mistificare! Iarăşi exageraţi cu gustul dumneavoastră pentru fiinţele invizibile!” înainte de a-l acuza pe analist de un nou exces de realism ontologic, cititorul trebuie să-şi amintească faptul că lumea în care Modernii vor putea pătrunde este acum spaţioasă, că e plină de firide şi ascunzişuri, sau, mai precis, că încercăm să o golim de toate aceste umpluturi induse – Natură, Societate, Limbaj – care o împiedicau să acorde diferitelor moduri de existenţă justa lor greutate ontologică. La fel ca în picturile japoneze, trăsăturile şi tuşele de pensulă se conturează acum pe fundalul hârtiei virgine – iar dacă adăugăm câteva ideograme, acestea nu se găsesc nici deasupra şi nici dedesubtul spaţiului pictat, ci direct pe alb, de-ţi dau ameţeli. Să-şi amintească de asemenea că informatorii noştri nu le mai cer tuturor acestor „populaţii de fiinţe” să locuiască în acelaşi fel, cu aceeaşi încăpăţânare şi cu aceeaşi persistenţă ca şi pietrele [REP] şi ca şi mesele – i care au de altfel propriul lor mod, [tec]… în sfârşit „să accepte să măsoare încă o dată irealismul peisajului de după Bifurcaţie, cu acele calităţi prime invizibile (şi totuşi cunoscute de ştiinţele rămase pe dinafară) pe care ar pluti prin „adiţie psihică” (conform expresiei lui Whitehead) fantomele calităţilor secunde.

Dacă găseşte acea lume „rezonabilă” şi „concretă”, înseamnă că acceptă să-şi piardă minţile pe bune…

Invizibilele pe care trebuie să le reintroducem pentru a alunga reprezentările sunt perfect atribuibile, iar dacă dispar pentru o clipă, e pentru că fiinţele invizibile sar în existenţă conform unei mişcări ale cărei chei de interpretare nu au nimic mai misterios, mai iraţional decât cele ale metamorfozei sau ale tehnicii. A spune că fiinţele de ficţiune populează lumea înseamnă a spune că vin înspre noi şi că ni se impun, cu diferenţa că au nevoie, în plus, aşa după cum Souriau remarcase îndreptăţit, de *solicitudinea* noastră. Noi suntem, pentru ele, „poligonul de susţinere”! Statutul lor specific este acesta: „Compusul trebuie să ţină de unul singur”, după cum spun Deleuze şi Guattari. Dar dacă nu reluăm aceste fiinţe, dacă nu le îngrijim, dacă nu le apreciem, riscă să dispară de-a binelea. Ceea ce au ele deosebit este că obiectivitatea lor depinde de reluarea lor de către subiectivităţi care nici ele n-ar exista dacă aceste fiinţe nu le-ar fi făcut posibile… E bizar, da, însă nu specialista în etnologie trebuie să hotărască arta şi maniera a ceea ce există sau nu.

Se va putea obiecta că această bizarerie este totuşi «dar ŞI UN CAIET DE SAR dovada că nu facem decât să ni le „imaginăm” Nu ci Ni SPECIFIC.

neapărat, poate că doar caietul lor de sarcini include această clauză particulară cum că trebuie să continuăm aceste fiinţe, chiar dacă nu le inventăm. Iată ceea ce este asimetric, instabil şi întrucâtva *aplecat* la ele: faptul că vin înspre noi şi ne cer să *prelungim*, dar în felul lor, care nu e niciodată explicit, doar indicat. Ne aflăm pe traiectoria lor: suntem o parte din traseul lor, dar *creaţia* lor *continuă* este distribuită de-a lungul întregului drum de viaţă al acestor fiinţe, în aşa fel încât nu vom şti niciodată cu adevărat dacă artistul sau auditoriul a făcut opera. Altfel spus, şi aceste fiinţe fac o reţea.

Pentru a reconstrui aceste reţele [FIC-RES], cercetarea poate din fericire să se inspire din magnifica literatură despre „lumile artei”. Istoria şi sociologia au

devenit capabile să desfăşoare traiectoriile unei opere fără să sară un singur segment din aceste dispozitive, ca întotdeauna eterogene, în care trebuie luate în considerare şi capriciile prinţilor şi ale sponsorilor, calitatea unei clape de pian, moştenirea critică a unei partituri, reacţiile unui public la un prim concert, preţul biletelor, zgârieturile unei înregistrări pe disc de vinii, sau suferinţele din amor ale unei dive. E imposibil să încerci să separi, urmărind aceste reţele, ceea ce provine din opera „propriu-zisă", din receptare, din condiţiile materiale de producţie sau din „contextul social" al operei. Mai mult decât antropologia ştiinţelor şi a tehnicii, antropologia artei a reuşit, printr-o stupefiantă erudiţie, să *adauge* mereu segmente fără a fi nevoită să scoată altele în schimb: pentru a susţine o operă, e cât se poate de adevărat că totul contează. Pentru Frumos, dar şi pentru Adevărat, ştim că răscumpărarea trebuie plătită bănuţ cu bănuţ: toate detaliile contează şi ele desenează, pixel cu pixel, traiectoria compozită a operei.

La fel ca în cazul ştiinţelor, tehnicilor sau dreptului, odată trasate dispozitivele multiforme care ne interzic să le luăm drept domenii distincte, trebuie precizat felul lor deosebit de a se extinde. Într-adevăr, fiecare mod de existenţă este un mod de *extindere*. Cum trebuie să

ACESTE FIINŢE PROVIN
DINTR-O NOUĂ ALTERARE:
VIBRAŢIA MATERIAL/
FIGURĂ *

calificăm alterarea proprie fiinţelor de ficţiune, care le conferă alura, statutul, identitatea sau, mai degrabă, aviditatea lor atât de specială? Ne vom propune să o situăm, foarte clasic, într-o nouă manieră de a plisa existenţii pentru a face din ei planul unei expresii care totuşi nu s-ar putea desprinde de ei – mister semnalat, dar nu şi analizat de tema bătătorită a formei şi a fondului. *Materialele* – fără niciun raport, să ne amintim, cu idealismul „materiei" – par capabile să dea *şi* FORME, sau mai bine spus FIGURI (dar să ne abţinem să legăm prea

repede acest termen de problema, specifică istoriei artei, a figuraţiei mimetice). Aceasta este noua probă pe care fiinţele de ficţiune vor să o extragă din existenţi. Această descoperire stupefiantă precede cu mult, desigur, instituţia atât de recentă şi de occidentală a Artei, chiar dacă această instituţie nu a încetat să aprofundeze şi să amplifice această problemă.

Prin acest nou potenţial prelevat de la tehnici, putem să reperăm mai întâi prezenţa fiinţelor de ficţiune [tec – FIC]. De fiecare dată când o grămăjoară de cuvinte pune un personaj *în relief*, de fiecare dată când din pielea întinsă a unui tambur extragi *şi* un sunet; de fiecare dată când dintr-o linie trasă pe o pânză poţi scoate *în plus o* figură; de fiecare dată când un gest pe scenă naşte *pe deasupra* un personaj; de fiecare dată când o bucată de lut duce *pe lângă altceva* la eboşa unei statui. Dar e o prezenţă şovăielnică. Dacă nu avem de-a face decât cu materialul, figura dispare, sunetul devine zgomot, statuia se face lut, tabloul o mâzgăleală, cuvintele se reduc la nişte pete, actorul împietreşte, cu braţele atârnând, ca o marionetă. Sensul a dispărut, sau mai degrabă *acel* sens, al ficţiunii, este cel care a dispărut. Dar niciodată figura nu se poate *desprinde* de material, iată trăsătura acestor fiinţe. Rămâne mereu acolo. Din zorii vremurilor, nimeni n-a reuşit vreodată să *rezume* o operă fără s-o facă să dispară imediat – să rezumi *în căutarea timpului pierdutX* să simplifici *Veghea de noapte* de Rembrandt! să scurtezi *TroieniiX* ca să faci ce? Ca să descoperi „ceea ce exprimă" *în* afară şi *pe lângă* propria lor „expresie"? Imposibil, doar dacă nu ne imaginăm Idei care se întrupează în lucruri. Această imposibilitate este însăşi opera.

Tot profitând de ea, ajungem să uităm stupefianta originalitate a ficţiunii. Avem aici un mod de existenţă specific, care se defineşte prin ezitare, vibraţie, du-te-vino, punerea în rezonanţă a unor planuri succesive de materiale din care poţi extrage provizoriu figurări care nu se pot distinge de materialul din care provin. La fel cum tehnica, ştim deja, reuşeşte să extragă metamorfoze [met]

şi persistenţe [rep], noi pliuri cu totul neaşteptate, la fel vibraţia ficţiunii *mai plisează o dată* aceste pliuri, ca o reluare a reluării lor, care va da naştere unui neprevăzut, dacă putem spune aşa, încă şi mai neprevăzut! De sute de mii de ani, argila zăcea pe fundul acestei peşteri, înainte să reapară, plisată, într-un ulcior de lut ars [REP-TEC], dar acum ea se regăseşte din nou transformată şi transportată, atunci când din acest ulcior pe care-l ţii cu vârfurile degetelor este extrasă cutare surprinzătoare figură antropomorfa [TECŢIC]. Ne vom putea oare închipui vreodată stupefacţia celui care a fost pentru prima oară *capabil* să întâlnească o asemenea fiinţă? Ce puteri de transformare stau în această încrengătură dintre fiinţele metamorfozei şi fiinţele ficţiunii [MET fic]!

Din. această vibraţie care nu poate fi decât una fragi. CARE LE CONFERĂ UN la – figurile fiind înainte de toate nişte materiale mişcate mod DE VERI DICITATE şi care nu durează decât atâta vreme cât mişcarea lor NEOBIŞNUIT DE EXIGENT, durează – extragem cuvintele utilizate pentru a vorbi despre exigenţele acestui tip de veridicitate. Este vorba despre una în mod incontestabil şi teribil de exigentă. „Sună a gol”, „Mă lasă rece”, „E găunos”. Sau dimpotrivă: „Ţine”, „Merge”, „Asta-i”. Prin această discriminare între bine şi rău, între adevărat şi fals, se desenează pentru fiecare operă acest drum între două genuni: a evada prea departe de materiale sau a rămâne de gheaţă în faţa unor materiale lipsite de sens. Acest drum de adevăr sau de falsitate e cu atât mai exigent cu cât nu există, nici aici, niciun judecător extern, niciun arbitru al eleganţelor şi al gustului, nicio transcendenţă în afară de cea a operei, ea însăşi nimic altceva decât o experienţă spontană. „Ghiceşte sau vei fi devorat”, aceasta este întrebarea pe care Souriau o atribuie celui pe care-l numeşte „Sfinxul operei”. Despre operă şi nu despre geometrie trebuie spus *„verum index s*ul, ceea ce e adevărat se verifică prin el însuşi.

Cu condiţia să înveţe să devină sensibil la propriul adevăr printr-un drum de verificare cu totul special. Am

trăit cu toţii această situaţie: cât de neplăcut este să auzi „la ieşirea de la un film sau de la o piesă de teatru, cum nişte spirite blazate suspendă orice discuţie şi orice evaluare prin clişeul: „Îmi place sau nu-mi place; despre gusturi şi culori nu se discută”. Un disconfort simetric este resimţit de toate spiritele gata să devină sensibile la o operă atunci când îl aud pe câte un critic decretând, fără nicio discuţie şi fără să exploreze, „ce trebuie să credem” despre frumuseţea sau nulitatea unei piese de teatru sau despre un film. Atunci îţi poţi da seama că s-a pierdut o cheie, cea care ne-ar fi permis să discutăm cu grijă despre gusturi şi culori până la formarea unui gust comun, evitând atât pretenţiile unei obiectivităţi pervertite, cât şi abandonul oricărui criteriu. Cât de puternică este normativitatea unei opere! Cei care se plâng de faptul că artiştii, artizanii, creatorii nu ştiu să vorbească prea bine despre ce fac precis se înşală; pentru că ei fac mai mult decât doar să vorbească despre operă: indică, printr-un gest, uşa strâmtă prin care trebuie să te strecori pentru a relua opera, cu puţin mai încolo, din altă parte. Dacă Dublu-Clicul rămâne inert, asta nu înseamnă că nu există, în legătura cu opera, a celor care o mandatează, a criticilor, a amatorilor ei şi a publicurilor ei, o cunoaştere implicită, tranşantă ca un bisturiu şi care nu devine explicită decât în modul ei, prelungind opera *printr-o altă operă*, adesea stângace şi minusculă, care îi va extinde unda seismică până la un alt purtător de artă. Judecata asupra operei face parte din operă. De câte ori pe zi judecăm dacă ceva e frumos sau urât, bine sau prost făcut? Iar această cunoaştere ar fi ilegitimă numai pentru că nu e judecată după calapodul namilei de opincar Dublu-Clic [ficde]?

Suntem fui şi fiicele
PROPRIILOR NOASTRE
OPERE.

— Este totuşi adevărat că opera depinde de cel care o primeşte, dar această dependenţă este prost înţeleasă prin noţiunea de imaginaţie. Asemeni tehnicilor, şi opera e

mereu *antropomorfă* sau, mai bine spus, *antropogenă*. Asta nu înseamnă că artistul sau meşterul i-a dat „forma” unei fiinţe omeneşti, ci mai degrabă că, printr-un *ricoşeu*, *a câştigat* forma unei fiinţe umane. Imaginaţia nu e niciodată sursa, ci mai degrabă receptacululfiinţelor de ficţiune. La fel cum, pentru a deveni obiectiv, trebuie să te branşezi la lanţurile de referinţă; la fel cum devii ingenios dacă primeşti darul fiinţelor tehnicii; la fel cum îţi este satisfăcută de fiinţele metamorfozei nevoia de a-ţi reveni, tot aşa devii imaginativ atunci când poţi primi opere de ficţiune. „Suntem fiii şi fiicele propriilor noastre opere”, nimic mai exact n-a fost spus vreodată despre bulversarea ontologică cauzată de opere. *Anthropos*, stupefiat de ofrandele ieşite din propriile lui mâini, dă înapoi, surprins, în faţa a ceea ce îl *morphează*.

Cum putem califica mai exact asemenea deplasări – MUTAŢIA UNEI OPERE de-portări, tranzite? Experienţa acestora este atât de PRESUPUNE UN DEBREIAJ comună, încât riscăm nici să nu mai fim sensibili la ea.

Începe o muzică, un text este citit, un desen se schiţează şi, gata, „am pornit la drum”. Unde? Aiurea, într-un alt spaţiu, într-un alt timp, într-o altă figură sau personaj sau atmosferă sau realitate, în funcţie de gradul de verosimilitate, de figurare şi de mimetism al operei. În orice caz, pe un altern, avem un triplu debreiaj spaţial, temporal şi „actanţial” (cum se spune în jargonul semioticii). Vom reveni oare? Poate, dar nu asta-i problema, pentru moment explorăm toate formele de ALTERĂRI0. În mod sigur, dacă am plecat, dacă „am mers”, înseamnă că am fost trimişi. Dar cine ne-a făcut mutaţia?

Aici lucrurile intrigă cel mai mult: nu suntem „mutaţi”, cu siguranţă, datorită autorului în carne şi oase, care nu ştie prea bine ce a făcut şi care poate să mintă cu artă, ca un smulgător de dinţi, în privinţa identităţii lui. Şi cui i se adresează? Desigur că nu „mie”, aici, acum, ci cuiva, unei funcţii, o poziţie care variază cu fiecare operă „cu fiecare detaliu al operei, care nu-i preexista cu niciun

chip, fie că accept sau nu să o umplu, să o ocup. Iată un alt plan care se situează îndărătul operei şi care începe să formezea atât un „trimiţător”, cât şi un „primitor” virtual – enunţători şi destinatari ai enunţului înscrişi în cutele operei. Nu degeaba operele „devin o întreagă lume”: ele îşi produc atât autorii, cât şi amatorii. Nimic nu le precede, de vreme ce pot să facă să existe absolut tot, cum se spune, „din nimic” O pancartă înfiptă pe scenă: „Aici începe Asia” – începe Asia… Şi iată ce mai fel de a *face existenţă*.

Pe nedrept este acuzată SEMIOTICA0 operelor de ficţiune că izolează opera de „contextul ei social” sau de „situaţia de interlocuţie”. Dar ea a făcut chiar mai mult de atât: a descoperit originalitatea operelor de ficţiune, propria lor demnitate ontologică, cea pe care niciun alt mod de existenţă n-ar putea-o înlocui. Geniul lui Greimas este de a fi înţeles acest lucru, în ciuda obiecţiilor bunului-simţ care făcea din operă, înaintea lui, un simplu succedaneu al „situaţiei de comunicare”. Un vorbitor, un medium, un mesaj şi un interlocutor, asta-i tot ceea ce se putea vedea aici. Recunoaştem aici terenul familiar al bunului Dublu-Clic, care crede că el comunică ceva cuiva „printr-un mesaj”, ca şi cum aceste „personaje fictive” ale „comunicării” ar *precede* instanţele ficţiunii! Toate aceste poziţii dindărăt şi de dincolo se nasc din operă şi din cauza ei, ele emană numai şi numai din ele. Ficţiunea ne-a *făcut*, chiar cuvântul o spune.

Cum am putea fi produşi de ceea ce producem? Prin acelaşi efect de DEBREIAJ0, întâlnit în capitolul precedent. Aşa cum am văzut, de îndată ce materialele încep să vibreze către forme sau figuri care nu se pot

— DIFERIT DE CEL AL. FIINŢELOR TEHNICII [TEC FIC].

totuşi desprinde de ele şi la particularităţile cărora nu încetează să trimită, se nasc noi planuri, unul înainte, dincolo, a ceea ce este exprimat, planul *n + 1*. Şi celălalt înapoi, dincoace, planul *nu-l*, cel al destinatarului enunţului virtual. Prin această dublă mişcare, de mutaţie şi

de recul, lumea se populează cu alte poveşti, cu alte locuri şi cu alţi actori şi apar poziţiile posibile ale unui autor, ale unui creator şi ale unui subiect. Astfel, fiinţa se alterează şi se plisează. Alterare în alterare. Pliu în pliu. Reluare în reluare. Opera de ficţiune va adăuga obiectului tehnic, pe această disjuncţie recunoscută de semiotică, ceva ce nu încetează niciodată să-i servească drept punct de plecare sau ca bază de lansare. Şi ea se va reduce la această disjuncţie de îndată ce va eşua, va cădea în desuetudine sau în uitare – decoruri abandonate, pânze care s-au uscat şi s-au făcut sul –, accesorii devenite inutile, palete pe care vopseaua a făcut crustă, tutuuri mâncate de molii…

Dacă *Homo faber*. şi *Homo fabulator* provin din aceeaşi sursă, ei se disting totuşi de ea [tactic]. Debreiajul tehnic plisează materialele care rămân pe loc odată ce diferenţialul de rezistenţă va fi fost parcurs: balustrada care vă împiedică să vă aruncaţi în gol într-o prăpastie, vă păzeşte oricum cu ţepii ei de oţel, fie că vreţi, fie că nu. Asta nu seamănă cu povestirea care v-a făcut să vă bată inima când eroul ameninţă să se arunce în prăpastie şi când o balustradă de cuvinte îl face să se răzgândească în ultima clipă. Pe aceasta din urmă trebuie să o citiţi şi să faceţi în aşa fel încât să ţină, încărcând-o cu cunoştinţele şi cu emoţiile dumneavoastră. Trebuie să fi devenit, prin calitatea scriiturii, capabil să vibraţi, distingând – fără să reuşiţi niciodată până la capăt – ceea ce în propriul dumneavoastră trup este material – inima care bate – şi ceea ce e figură – figură pentru acest material, material pentru această figură. Exigenţa de continuitate este în acelaşi timp mai slabă decât pentru balustrada de oţel (aici nu trebuie să forjăm nimic), dar şi mai puternică (trebuie să o susţinem ca ea să ne susţină pe noi).

Diferenţa este în acelaşi timp evidentă şi subtilă. Nu-i acelaşi lucru să fii „transportat de „o garnitură de metrou şi „transportat” de frumuseţea unei poveşti. Două transporturi, două debreiaje, dar care nu se sprijină pe aceleaşi înlănţuiri şi care nu au aceleaşi consecinţe. Am greşi totuşi dacă am spune că unul transportă „pe bune”,

iar celălalt – „şi marmota învelea ciocolata în staniol”. Ficţiunea nu e fictivă în opoziţie cu „realitatea” (care în orice caz posedă tot atâtea versiuni câte moduri are), ci pentru că e suficient ca solicitudinea celor pe care îi deplasează să înceteze şi opera dispare cu totul. Şi aceasta este obiectivitate [Fie], dar într-un mod propriu care cere să fie reluat, însoţit, interpretat. Şi avem de-a face şi aici cu ocultări, dar cu unele a căror frecvenţă, ale căror ritm şi bătaie diferă de toate celelalte moduri.

Nimeni n-o mai apucă pe acest drum de munte, şi totuşi balustrada de oţel este tot aici, chiar dacă făurarul, cel care a plătit-o şi cei care se plimbă au dispărut demult. Teribilă exigenţă, ar spune Péguy, cea care ar face ca fiecare cititor să fie responsabil de Homer: absenţa cititorului de Homer distruge opera; neglijenţa cititorului de Homer bagatelizează opera. Dacă spunem că fiinţele ficţiunii sunt fictive sau ficţionale, asta nu se întâmplă pentru că ar fi false, mincinoase sau imaginare, ci, dimpotrivă, pentru că ne cer teribil de mult, nouă şi celor cărora avem obligaţia să „le dăm mai departe” pentru a le putea prelungi existenţa. Niciun alt tip nu implică o asemenea fragilitate şi responsabilitate, niciun altul nu e atât de avid de a-şi putea continua existenţa prin acest „noi” pe care contribuie să-l figureze. Într-un sens, aceste fiinţe ale ficţiunii seamănă cel mai mult cu fiinţele reproducerii [REP ţic].

Mai ales că se află pretutindeni. Există într-adevăr o ubicuitate a fiinţelor de ficţiune, care va permite tuturor celorlalte moduri să îşi *figureze* propria lor realitate. Ceea ce ficţiunea îi face tehnicii, dar şi metamorfozelor – le pliază şi le reia –, toate celelalte moduri vor face cu ficţiunea. Fără figurări nu este posibilă nicio politică – cum ar putea fi povestită apartenenţa la un grup oarecare? [FIC-POL]; şi nicio religie posibilă – ce chip i-am da lui Dumnezeu, tronurilor, dominioanelor, îngerilor şi sfinţilor lui? [FIC-REL]; şi nicio justiţie posibilă – *fictio legis* fiind indispensabilă pasajului îndrăzneţ al mijloacelor dreptului [FIC-DRO]. Asta nu înseamnă totuşi că am trăi într-o „lume

simbolică”, ci că modurile îşi împrumută virtuţi unul altuia.

FIINŢELE DE FICŢIUNE [Fie] DOMNESC ŞI DINCOLO DE OPERA DE ARTĂ-Invers, toate celelalte moduri vibrează diferit, dacă le percepem în felul fiinţelor de ficţiune, oferind astfel o excelentă contraprobă definiţiei de mai sus. Dacă găsiţi „spectaculos” peisajul muntos, asta înseamnă că sesizaţi fiinţele reproducerii [REPŢIC] ca şi cum înlănţuirea lor ar fi o operă care proiectează împrejurul ei o înlănţuire virtuală ce ar dispune pentru dumneavoastră, spectator virtual, de planurile succesive dintre care fiecare joacă rolul de material pentru forma ce nu se poate desprinde de el. În această cheie de interpretare, totul poate fi, cum se spune, *estetizatr*. maşinile, crimele, ştiinţele – „Cât de frumoasă-i teorema asta!”, chiar şi dreptul – „O, ce frumoasă acuzaţie!”. Iată ceea ce dă sens expresiei ESTETICĂ0, ce desemnează în acelaşi timp infinitul operei şi pe cel al creaturilor ei. Impresia de infinit nu vine din numărul exact de interpretări posibile, ci din intensitatea vibraţiei între planurile succesive care par în acelaşi timp detaşabile – alese, înlănţuite, selecţionate – şi indetaşabile – întruchipate, materiale, înrădăcinate. Suspendaţi vibraţia, şi infinitul dispare numaidecât.

Pentru a măsura cum trebuie ubicuitatea fiinţelor de ficţiune, este de ajuns să ne uităm atent la încrucişarea acum mult mai curată pe care acestea le fac cu fiinţele [fieref] – referinţei. Încrucişarea [fic – REF] este într-adevăr bogată, căci din colaborarea dintre aceste două moduri ne vine o mare parte a ideii de „LUME°” şi de frumuseţe a lumii. Nu există o altă lume dincolo şi nici dincoace, ci există dubla „mutaţie” a ficţiunii şi a referinţei.

— Ele populează mai ALES ÎNCRUCIŞAREA

Pe de o parte, desigur, niciun lanţ de referinţă nu se poate stabili fără o *naraţiune* populată de fiinţe care nu pot proveni decât din ficţiuni. Cum putem vorbi despre galaxii îndepărtate, despre particule de materie, despre încreţiri muntoase, despre văi, viruşi, adn sau ribozomi fără să

avem la dispoziţie *personaje* susceptibile de a *îndura* aventuri? Tuturor acestor fiinţe de hârtie şi de cuvinte trebuie să li se dea drumul ca unor porumbei călători. Fiecare articol ştiinţific, fiecare relatare a unei expediţii, fiecare cercetare se populează de aventuri pe care le îndură aceste fiinţe care par mereu ieşite din imaginaţia neînfrânată a autorilor şi care trec apoi prin probe faţă de care filmele numite „de aventuri” par plicticoase. Aşa cum au văzut foarte bine Deleuze şi Guattari, nu e posibilă nicio ştiinţă, şi cu atât mai puţin una abstractă dacă nu populăm lumea cu aceste fiinţuce capabile să ajungă pretutindeni, să vadă şi să îndure cele mai groaznice încercări, *în locul* cercetătorului prizonier al propriului lui trup şi rămas imobil în laboratorul lui. Aceştia sunt *delegaţii* cărora, cel puţin din secolul al XVII-lea încoace, li s-a încredinţat misiunea de a călători pretutindeni.

Şi totuşi, aceşti mici trimişi se disting de fiinţele de ficţiune în măsura în care trebuie să ne *aducă* ceva. Ştim, din capitolele 3 şi 4, ce: REFERINŢA0, această aptitudine de a menţine o constantă de-a curmezişul cascadei foarte lungi şi solicitante a INSCRIPŢIILOR0, a ideografiilor, fiecare diferită de precedenta şi de următoarea. Naraţiunile de fapte nu diferă de cele de ficţiune, ca obiectivitatea de imaginaţie. Sunt plămădite din acelaşi material, din aceleaşi figuri. Ce-ar fi nişte savanţi fără imaginaţie? Cu ce ar gândi? În ce lume ar evolua? Şi totuşi, pornind de la acelaşi material de bază, cele două moduri diferă prin tratamentul la care supun lumea: dacă lăsăm fiinţele de ficţiune să plece departe, să ne „ia”, cum se spune, în altă lume, trebuie ca aceleaşi fiinţe, domesticite, disciplinate de lanţurile de referinţă, să se întoarcă la vatră pentru a ne „aduce” depărtările – pe care au în plus sarcina de a le unifica într-o naraţiune verificabilă şi comună. Sunt naraţiuni multiple şi parţiale care vor fi apoi rezumate, simplificate, unificate în mari naraţiuni prezentate în Cinemascop, proiectate în 3D şi stereofonic, sub numele de „viziune ştiinţifică a lumii”.

— UNDE SUPORTĂ O MICĂ DIFERENŢĂ ÎN

DISCIPLINA FIGURILOR – Cuvântul „referinţă” are un sens pentru că am învăţat să-i *însărcinăm* pe observatorii parţiali pe care i-am delegat, cei pe care orice instrument îi produce şi îi răspândeşte, nu doar să plece, ci şi să *se întoarcă* de unde au fost. Luaţi orice dispozitiv savant: veţi vedea mărşăluind fiinţe care. trebuie numite de ficţiune (din ce altceva ar putea fi făcute?), dar cu rezerva, care e decisivă, că aceste fiinţuce se pot repatria şi că vom putea să le retrimitem şi să reîncepem să le trimitem – să le „facem mutaţia”, pentru că numai acest du-te-vino al lor asigură calitatea obiectivă a accesului la depărtări. Personajele de ficţiune, ca şi cele ale referinţei, îşi iau zborul (ele *debreiază* către alte spaţii, alte timpuri, alţi actanţi), dar dacă pe primele le laşi să plece fără să te gândeşti la întoarcere, în cazul celorlalte e nevoie de o procedură delicată pentru a le face să revină (pentru a le *re-ambreia*). Putem spune despre un porumbel că e mesager doar dacă revine la columbar cu un bileţel făcut sul în gheare. Din cauza acestei nuanţe a luat o atât de mare amploare distincţia dintre „figurat” şi „literal”. Cu toate acestea, LITERALUL0 nu e altceva decât reluarea *disciplinată* şi *domesticită* a zborului figurilor. Literalul este pentru figurat ceea ce este câinele din fabulă pentru lup. Ştiinţele nu sunt poate decât nişte ficţiuni, dar domesticite în aşa fel încât pot să dea seama de să refere, să informeze; căci ele informează, dacă ne dăm osteneala să ne amintim de greutatea în ficţiune şi în tehnică a acestui cuvinţel: „forma”.

Ceea ce este desemnat foarte stângaci prin opoziţia dintre „bogăţiile imaginaţiei” şi „tristele şi recile adevăruri obiective” este faptul că planul ENUNŢĂRII0 *nu-l* nu va permite niciodată validarea prezenţei fiinţelor de ficţiune – nu vom găsi certificatul de naştere al Doamnei Bovary pe biroul lui Flaubert, sau va fi unul fals –, în vreme ce fiinţelor referinţei le vom cere să permită articularea, printr-o succesiune fără întrerupere – de fapt întreruptă la fiecare inscripţie prin neasemănarea dintre două etape succesive –, dintre naraţiunea publicată şi ceea ce

enunţătorul poate să dovedească pentru a o certifica. În laboratorul şi chiar şi în sertarul cercetătorului vom cere să vedem (mai ales în caz de presupusă fraudă) inscripţia de rang *nu-l*, care stă pe post de capăt de reţea pentru toţi delegaţii trimişi prin lume. Pe de o parte, debreiaje; pe de altă parte, un re-ambreiaj. Diferenţa este evidentă, dar nu trebuie să facem din ea „Deosebirea" cu majusculă dintre lumea obiectivă şi imaginar, dintre adevărat şi fals, dintre Adevărat şi Frumos.

A oferi un loc fiinţelor de ficţiune înseamnă, în mod – CARE VA CAUZA paradoxal, să accepţi să fii în sfârşit materialist. Dacă NEÎNŢELEGEREA cititorul începe să se familiarizeze cu încrucişările de CORESPONDENŢEI, moduri scoase în evidenţă unul câte unul în decursul cercetării, poate înţelege nu numai cum un mod încalecă un alt mod – cum se întâmplă cu personajele de ficţiune domesticite pentru a le determina să se întoarcă la noi încărcate cu referinţă –, ci şi cum două moduri pot fie să colaboreze, fie să-şi înmulţească neînţelegerile unul despre celălalt. Aşa se întâmplă, în mod sigur, cu „figurarea mimetică", acest mare moment al istoriei artei şi al ştiinţelor, atunci când aceleaşi instrumente – calculul perspectivei, proiecţia pe o pânză sau pe o coală albă, stabilirea convenţiilor de lectură a distanţelor şi a umbrelor, deplierea cartografică şi, mai târziu, deprinderea cu ucenicia geometriei descriptive – vor sfârşi prin a conferi artiştilor, dar şi savanţilor sentimentul că explorează „aceeaşi lume" care se găseşte *dinaintea lor* şi pe care o iau drept un *spectacol* văzut de la o fereastră. Ce s-a întâmplat în acest moment decisiv în care noţiunea de CORESPONDENŢĂ0 – cea pe care, în cele din urmă, am conturat-o la sfârşitul capitolului 4, acea [REP-REF] – se va transforma într-o idee de corespondenţă ca *asemănare mimetică* dintre un model şi copia lui? Cum de-a devenit Ştiinţa oglinda lumii?

Totul s-a întâmplat, se pare, ca şi cum reuşita unei întregi serii de „arte ale descrierii" – pentru a relua un frumos titlu al Svedanei Alpers – ar fi schimbat cu 90°

raportul pe care îl întreţin lanţurile de referinţă cu fiinţele depărtării la care acced prin pavarea transformărilor generatoare de constante. Logica tablourilor contemplate din exterior de un spectator care vede în ele copia unei lumi la fel de exterioare va *câştiga* în raport cu lungimea, greutatea, costul, complexitatea lanţurilor de referinţă care se instalează în acelaşi timp. Ca şi cum lumile artei şi-ar impune propria lor epistemologie sau, mai degrabă, propria lor estetică în raport cu cele ale ştiinţelor… Savanţii încep să gândească lumea cunoscută în funcţie de modelul pe care li-l propune în acelaşi moment o pictură numită „realistă”, executată de către înşişi artiştii tobă de noile ştiinţe. Apare atunci ideea că lumea reală, cea descrisă de ştiinţe, seamănă ca două picături de apă cu cea pictată în tablouri, în sensul în care ar exista un original care trebuie descris şi o copie care ar trebui să-i fie fidelă. Ca şi cum ar exista două elemente, *şi numai două*, legate printr-o asemănare, o figurare mimetică. Ştiinţele vor începe să uite în ce măsură formele lor de înscriere diferă de cele ale tablourilor – şi prin câte etape vertiginoase trebuie să treacă lanţurile de referinţă – şi ele vor începe să creadă cu-adevărat că obiectele lor terminale rezidă *în* această lume pictată.

Avem aici una dintre originile lui RES EXTENSA0, care n-ar fi în cele din urmă decât o neînţelegere inocentă asupra încrucişării dintre ficţiune şi referinţă, un entuziasm academic care-şi are originea în domeniul artelor. „Lumea cunoscută” ar decurge dintr-o estetizare a ştiinţelor! Iată un imens şantier pe care cercetarea noastră va trebui să-l abordeze atunci când va trebui să redescopere originea a ceea ce Philippe Descola numeşte NATURALISM0 şi care i-a privat pe Moderni de posibilitatea de a-i înţelege pe cei care niciodată nu combinaseră în felul acesta ficţiunile şi referinţele. Cei despre care se spune pe bună dreptate că, lipsiţi de accesul la o „lume exterioară”, n-ar fi putut percepe realitatea decât prin ceţurile propriilor „reprezentări simbolice”.

Putem atunci reveni
ASUPRA DIFERENŢE!

DINTRE SEMN ŞI SENS – Oare nu putem să risipim acum ceaţa? Nu pentru a descoperi „lumea exterioară” pe care ne-ar fi ascuns-o prea mult, ci pentru a găsi mecanismul, „maşina de ceaţă” care a răspândit-o peste tot. Am arătat mai sus:

semnul nu e sensul, ci una dintre varietăţile lui, care provine din ficţiune.

Să remarcăm mai întâi că definiţia canonică – semnul este ceea ce *ţine locul* altui lucru şi care e necesar interpretării lui – rămâne o proprietate foarte generală care ar putea defini toate tipurile de sens, ba chiar toate fiinţele invizibile pe care ar trebui să înveţe să le capteze pentru a desena traiectoriile. Să descoperi sensul nu înseamnă mai întâi să cauţi legătura dintre un cuvânt şi altul, ci a unui cuvânt, a unui act de limbaj, a unui curs de acţiune cu ceea ce trebuie pus *în loc* pentru ca acestea, cuvântul, actul şi cursul, *să aibă sens*, adică *să continue să existe*. Să interpretezi sensul nu înseamnă deci să laşi la o parte orice problemă ontologică, izolând domeniul simbolicului, ci, dimpotrivă, să reiei firul rătăcit al ontologiei. Ideea că un semn, pentru a fi comprehensibil, trebuie să se jege de un alt semn nu este decât un caz particular al unei situaţii mult mai generalespecifică ontologiei fiinţei-ca-altul: trebuie un altul în locul aceluiaşi pentru a persevera în fiinţă trecând prin hiatusul, prin mini – TRANSCENDENTA0 alterării.

Să remarcăm apoi că celebra distincţie dintre „semnificant” şi „semnificat”.

— Anodul şi catodul, se spune, al tuturor energiilor noastre simbolice – înseamnă să repeţi în cazul semnului ceea ce am spus despre ficţiune. Regăsim aici aceeaşi vibraţie a materialului şi a figurii, dar şi aceeaşi imposibilitate de a le desprinde unul de celălalt. Distincţia este importantă, desigur, pentru că desemnează cazul particular al fiinţei de ficţiune a cărei vibraţie o face întotdeauna sesizabilă – sau, mai degrabă, insesizabilă prin

definiţie – fie ca material răsucit întru formă – semnificantul –, fie ca formă inseparabilă de material – semnificatul –, fără contact direct cu referentul, care nu e „lumea reală”, ci rezultatul pur şi simplu întrevăzut al proliferării *celorlalte* moduri de existenţă – pe care într-adevăr ficţiunea le ia mereu pieziş.

Obsesia pentru semn ar proveni dintr-o exagerare a locului ficţiunilor cărora le-am cerut să definească *toate modurile sensului*. Dacă, etimologic vorbind, „simbolul” desemnează această jumătate a unui jeton pe care călătorii l-au rupt atunci când s-au despărţit şi a cărui cealaltă jumătate va servi drept semn de recunoaştere când se vor reîntâlni, asta nu înseamnă că nu există mai multe feluri de a se despărţi, de a se reîntâlni şi de a pune la loc cele două jumătăţi. Nimic nu obligă la articularea unui simbol cu altul. A nu ne preocupa decât de relaţia semnelor între ele ar însemna să acceptăm să luăm drept punct de plecare ceva ce ar fi, literalmente, fără sens, ba chiar absurd, de vreme ce sensul acestor relaţii va fi fost *deja* pierdut – *sensul*, adică ceea ce el anunţă şi ceea ce urmează şi ceea ce este necesar existenţei pentru a continua (să existe).

La fel cum putem vedea cărei tentaţii îi răspundea noţiunea de MATERIE0

— Ajungea să cedăm ispitei explicând succesul cunoaşterii ca şi cum forma necesară referinţei era de asemenea temeiul real şi vădit al entităţilor la care aveam acces [REP-REF] –, tot aşa înţelegem cărei ispite îi poate răspunde noţiunea de lume simbolică. Fiinţa-ca-altul, într-adevăr, se alterează şi se reia, nu este niciodată în *ea însăşi*, ci întotdeauna *în şi prin alţii*. Orice existent este în parte acoperit, sfâşiat, asemeni *symbolon-ul\n*, între ceea ce îl „mută” şi ceea ce vine. Este deci destul de ispititor *să înlocuieşti* acest hiatus între prepoziţie şi ceea ce o urmează printr-o distanţă între un semn şi *ceea ce el semnifică*. Mai ales dacă putem lega semnele unele de altele pentru a face, în ciuda a orice, ceva ca o lume, un sistem sau o STRUCTURĂ0.

În lipsă de altceva mai bun – ceva ce pare credibil:

„După ce-am pierdut lumea şi sensul, să facem totuşi ca şi cum aceste semne *insignifiante* ar forma o lume legată *de ele*, nu printr-o oarecare realitate, ci prin *reguli* proprii de legătură şi de transformare”. Atunci, adăugăm lumii „materiale”, prim artefact, o a doua lume, „simbolică”, al doilea artefact. Şi cu cât vom insista mai mult asupra expansiunii materiei de o parte a Bifurcaţiei, cu atât va fi mai mare ispita, de cealaltă parte a ei, să acordăm verosimilitate acestui artificiu al limbajului.

Putem oare urca această pantă? Da, pentru că acum suntem destul de hârşiţi în recunoaşterea erorilor de categorie pentru a nu ne înşela asupra a ceea ce a fost pus „în locul” altor lucruri şi pentru a şti că trebuie să fim mereu atenţi atunci când ni se cere să confundăm un lucru cu *un altul*. Semnul nu este neapărat aici „în loc de altceva” – şi încă şi mai puţin în locul altui semn cu care ar forma un „ecart diferenţial”, întreprindere întrucâtva disperată pentru a face sens din nonsens. Acum, pentru a relua exemplul lui Magritte, nici pipă pictată şi nici cea descrisă, nici pipa de lemn de briar aşezată în faţa tabloului nu rezidă *în ele însele*, ci întotdeauna *în altele*, care le precedă sau care le succed.

Altfel spus, semnul nu este „arbitrar” decât pentru cei care, acceptând să piardă experienţa relaţiilor, încearcă, pornind de la „mintea omenească”, să le reinjecteze într-o lume „materială”, golită în prealabil de

— ŞI PUTEM REGĂSI UN ACCES LA LUMEA ARTICULATĂ.

orice articulaţie. Or, începem să înţelegem din ce în ce mai bine, *lumea însăşi este articulată*. Dacă există vietăţi care reuşesc să distingă un „indice” în legătura dintre fum şi foc, asta înseamnă că din zorii timpurilor focul s-a aruncat, s-a lansat deja, s-a anunţat, s-a enunţat, s-a exprimat, s-a epuizat în fum. Daţi-le înapoi existenţilor cauzele şi efectul, ceea ce îi precedă şi ceea ce îi urmează, şi veţi găsi că sunt plini de sens, că acceptă cu mult mai multe diferenţiale pe lângă „ecartul diferenţial” drag adepţilor structurii, că înregistrează în mod admirabil

alterările lumii. Da, desigur, „cal” în româneşte se spune „*horse* în engleză? Ce concluzie se poate trage de aici, dacă nu că există multe maniere pentru mulţi cai care galopează la câmpie de a intra în relaţii cu multe populaţii care bălmăjesc româna şi engleza? De ce să nu extragem din această ţesătură făcută din multe intersecţii decât unica lecţie a „arbitrarului semnului”? De materială nearticulată? Totul curge, totul se prelinge în acelaşi *sens*, lumea şi cuvintele. Pe scurt, fiinţele SE ENUNŢĂ0 şi de aceea, din când în când, suntem capabili să vorbim cu adevărat de ceva, cu condiţia de a relua ce spunem de câteva ori. Dacă limba naturală se reia* pentru a putea relua lumea, asta se întâmplă pentru că lumea *s-a reluat şi se reia încă* de mai multe ori pentru a persista în fiinţă. Niciodată un lingvist n-ar trebui să circumscrie domeniul izolat al „Limbajului” decât dacă o face pentru a întrerupe o clipă, din comoditate analitică, această mişcare de articulare. Limbajul nu devine un domeniu izolat decât prin efortul disperat de a face să ţină împreună identitatea fiinţei în ciuda derivei fiinţei-ca-altul: atunci, într-adevăr, ne trezim cu un semn golit de sens, care încearcă să prindă din urmă ceea ce fuge de el şi care, neputincios, se resemnează să se lipească de un alt semn pentru a încerca, în pofida a orice, să facă lume; dar lumea care a pierdut e o lume sărmană. Cei care vor trebui să descifreze foarte repede ordinele Gaiei ar fi bine să înveţe în sfârşit să vorbească această limbă, fără să-şi contrapună „limbajul articulat” unei lumi care n-ar fi articulată.

ce să rămânem atât de indiferenţi la *alte* diferenţe?

Oare nu e o ipoteză mai realistă, mai economică şi mai elegantă, aceea că lumea este articulată şi că acesta este motivul pentru care reuşim uneori să-i reluăm unele articulaţii prin intermediul unor expresii dintre care o mică parte circulă pe canalul curenţilor de aer care alunecă în glotă, decât să ne imaginăm o fiinţă umană al cărei cap proiectează semne lipsite de priză pe o lume

Autorul se referă la conceptul întrebuinţat mai sus, pe care noi l-am tradus la un moment dat cu „a-şi reveni”,

în sensul de a se re-lua corectându-se, de a-şi relua cursul.

zece

A ÎNVĂŢA SĂ RESPECŢI APARENŢELE

Pentru a rămâne sensibilă momentului, dar şi dozajului modurilor trebuie ca specialista în antropologie să reziste ispitelor Occidentalismului. Există un mod de existenţă propriu esenţei?

Cel mai răspândit dintre toate este cel care pleacă de la prepoziţii omiţându-le: obişnuinţa [hab] este şi ea un mod de existenţă – cu acest hiatus paradoxal producător de imanenţă.

Urmărind experienţa unei obişnuinţe atente vedem cum acest mod de existenţă reuşeşte să traseze continuităţi – datorită unor condiţii de reuşită speciale.

Obişnuinţa posedă o demnitate ontologică proprie care provine din aceea că acoperă, dar nu ascunde nimic.

Înţelegem atunci cu totul altfel distanţa dintre teorie şi practică ceea ce ne permite să oferim o definiţie mai milostivă Dublu-Clicului [hab de]. Fiecare mod are felul lui de a se juca cu obişnuinţa.

Acest mod de existenţă ne poate ajuta să definim în mod pozitiv instituţiile cu condiţia să luăm în considerare generaţia căreia îi aparţin vorbitorii – şi de a evita tentaţia fundamentalismului.

Începem să înţelegem cât de acrobatic este să ţii în acelaşi timp toate modurile. De fiecare dată când reuşesc să extragă un contrast nou, Modernii au tendinţa *să slăbească* sau *să întărească* un alt mod la care ţin la fel de mult. Nu-i vorba atât de iraţionalitate, cât mai

Pentru a rămâne

SENSIBILĂ MOMENTULUI, DAR ŞI DOZAJULUI MODURILOR – degrabă de ceea ce în teatru am putea numi o greşeală de punere în scenă sau de ecleraj: scenograful sau luministul au făcut să iasă la iveală o nuanţă care a aruncat-o pe alta în întuneric. Încercăm să remediem acest tip de erori de montaj. Fiecare mod de existenţă se poate înşela asupra tuturor celorlalte şi niciunul nu poate servi definitiv drept etalon indiscutabil

pentru toate celelalte – iată ce conferă armătura unui TABEL ÎNCRUCIŞAT0 Şi totuşi, acesta este angajamentul pe care ni l-am luat: să oferim fiecărui mod de a fi propriul său gabarit şi să ne adresăm lui în propria-i limbă.

Dar ceea ce complică şi mai mult lucrurile este că, în funcţie de momentul poveştii în care plasăm cursorul, aceeaşi eroare de categorie se poate găsi în toate stările posibile: la început, simplă consecinţă nefericită a extragerii unui contrast, devine periculoasă abia mai târziu, apoi, poate fatală, înainte să dispară cu totul său, dimpotrivă, înainte să se vadă instituită confortabil în instituţii adaptate. Denunţând, de pildă, efectele dăunătoare ale *res extensa*, nu vrem să spunem că aceasta nu ne-ar fi entuziasmat şi pe noi, în plin secol al XVII-lea: am fi găsit în mod sigur, în cartezianism, soluţia ideală pentru dezvoltarea simultană a materiei, a ştiinţelor, a gândirii şi a lui Dumnezeu. Încet-încet, prin undele de şoc reverberate în fiecare dintre istoriile specifice fiecărui mod, ne vom trezi lamentându-ne, trei secole mai târziu, pe marginea pierderii simultane a ştiinţelor, a subiecţilor şi a zeilor. Cu câteva decenii în urmă, puterea gândirii critice ne-ar fi entuziasmat, pentru că ea ne permitea în sfârşit să răsturnăm acele instituţii incapabile de a adăposti valorile pe care pretindeau în mod ipocrit că le apără. Numai astăzi, din cauza unor circumstanţe cu totul diferite, am ajuns la necesitatea de a renunţa la critică şi de a învăţa din nou să respectăm instituţiile – ba chiar poate să le îndrăgim.

Această cercetare nu constă aşadar numai în a scoate la iveală moduri, ci şi în a repera pentru fiecare mod în parte inflexiunile de-a lungul unui traseu pe care l-am putea numi *istoria ontologică* a acestor moduri – cerând mii de scuze adevăraţilor istorici… Acestea sunt momentele pe care Ivan Ilici le numea „inversiuni MALIGNE0”, luând ca exemplu pragul dincolo de care cheltuielile de sănătate, utile până acolo, cauzează mai multe boli decât vindecă; momentul în care, tot crescând numărul maşinilor, sfârşești prin a merge, în medie, mai

încet cu maşina decât pe jos… Despre fiecare contrast se poate vorbi ca despre un *pharmakon* care se tot acumulează. Pe termen lung şi în doze mari, remediul a devenit otravă. Nu poţi niciodată evita toate otrăvurile, dar poţi micşora anumite efecte prin nişte contraotrăvuri administrate cu grijă. Am putea vorbi atunci despre un întreg dozaj, o întreagă dietetică, o întreagă farmacopee a modurilor de existenţă, cu care ar trebui să ne familiarizăm pentru a evita să vorbim prea brutal despre erori de categorie – riscând să ne înşelăm asupra momentelor în care aceste erori devin de-a dreptul toxice.

TREBUIE CA SPECIALISTA ÎN ANTROPOLOGIE SĂ REZISTE ISPITELOR OCCIDENTALISMULUI.

— În acest punct, specialista noastră în antropologie începe să aibă îndoieli asupra propriei sale munci. Desigur, e destul de satisfăcută să constate că poţi înainta din descoperire în descoperire, rămânând în acelaşi timp acasă, în Europa. Oricât de uluitoare ar fi poveştile pe care i le spun colegele ei aflate în misiune în ţări îndepărtate, nu renunţă: nicio enigmă antropologică nu e mai pasionantă decât cea pe care o deţin Modernii. Cum ne-am putea aştepta ca ei să reuşească să-l adăpostească pe monstrul-Transformer într-o interioritate? Cum să ne imaginăm că tocmai găselniţa decisivă a tehnicilor ar putea fi transformată de către Moderni în obiecte simple, obtuze şi masive? Că solidele şi încăpăţânatele *matters offact* provin dintr-un idealism capiu? Că ei ar fi inventat o lume simbolică, pe lângă cea reală, pentru a trimite fiinţele de ficţiune să locuiască acolo? Şi totuşi, pe de altă parte, simte că a păcătuit în privinţa metodei şi că a cedat prea des tentaţiei exotismului. Mai ales atunci când îşi tratează informatorii ca pe nişte oameni care se înşală şi care nu înţeleg bine ce fac. Se simte în mare pericol să cedeze deliciilor OCCIDENTALISMULUI0. Dacă a presupus, până acum, că îi era posibil să evite erorile de categorie printr-un simplu adaos de atenţie, ştie bine că nu era vorba aici decât despre un şiretlic pentru a face să iasă la iveală contrastele dintre modurile de existenţă. Acum, trebuie să

găsească un alt răspuns, care să nu constea în a-i acuza pe Moderni de iraţionalitate.

Pentru a o ajuta să-şi revină[22], trebuie să ne familiarizăm acum cu un alt mod, cel care ne-ar permite să dăm seama de *continuitatea aparentă* a acţiunii. Vom putea astfel să-l definim cu mai multă milostenie pe Dublu-Clic, să definim ceva mai precis IMANENŢA0, dar şi noţiunea de INSTITUŢIE0, de care am uzat şi abuzat până acum fără să o definim cu adevărat.

Există un mod de EXISTENŢĂ PROPRIU ESENŢEI?

Din fericire, observatoarea a remarcat că neînţelegerile se înmulţesc de fiecare dată atunci când vine vorba despre ESENŢĂ. Socrate, în decursul cercetării sale asupra modurilor de existenţă, le-a frecat ridichea tuturor meseriaşilor din Atena pretinzând că poate ajunge la „esenţa” bucătăriei, frumosului, creşterii cailor şi chiar a despăducherii, pentru a-i face să scoată un mic *„ti eşti*?! adică „ce înseamnă?”… Şi de fiecare dată a fost dezamăgit de incapacitatea practicienilor de a exprima ceea ce fac. De aici vine dispreţul în care s-a hotărât să-i ţină pe cei care nu puteau vorbi despre esenţe aşa cum trebuie, pe cei care, se mărgineau la *doxay* pe cei care se rătăciseră de drumul Ideii şi care „uitaseră”, poate, „Fiinţa” Totuşi, deşi o întrebare care duce la descalificarea celor cărora le este adresată o fi reprezentând o bună polemică, ea nu corespunde filosofici empirice pe care pretindem că o urmăm în această cercetare. A vorbi bine despre agora împreună cu practicienii înseamnă să speri că vor da aprobator din cap atunci când le va fi propusă o versiune a practicii lor, poate cu totul diferită, dar măcar adecvată experienţei lor şi care ar putea fi împărtăşită. Şi, mai ales, o versiune care le va permite să respecte, la rândul lor, alte moduri pe care învăţaseră să le dispreţuiască, printr-un soi de contaminare pozitivă riguros contrară contaminării negative induse de întrebarea socratică. Nu se poate spune că cel care, prin întrebările sale, populează lumea cu oameni iraţionali se exprimă raţional.

22 Sau, conform traducerilor noastre anterioare, „să se reia”.

Încercăm să detectăm o nouă eroare de categorie, de data aceasta în întrebarea pusă în stilul lui Socrate. Ca şi cum n-ar fi fost deloc Fiinţa, Ideea, esenţa cele pe care le uitaserăm, ci FIINŢELE0. Eroarea ar veni din faptul că am pus problema esenţei unei practici oarecare într-un singur mod, cel al cunoaşterii echipate şi rectificate. Ca şi cum Modernilor le-ar fi imposibil să propună tot atâtea dispozitive de instaurare câte moduri sau prepoziţii există. Această eroare ar fi cu atât mai tulburătoare, după cum am văzut în capitolele 2 şi 3, cu cât nici măcar nu reuşeşte să capteze esenţa cunoaşterii [ref]! Am fi încercat să definim esenţa oricărei practici pornind de la ideea unei cunoaşteri lipsite de medierile ei [REF*DC]… în acest punct, specialista în etnologie se bucură de a fi ales drept metalimbaj, pentru a vorbi raţional despre toate modurile, nu cunoaşterea înţeleasă prin Dublu-Clic (formă, emasculată a [ref]), ci modul care are grijă de toate celelalte moduri, acela al prepoziţiilor [preţ.

Ea realizează însă foarte bine că un astfel de diagnostic ar trimite-o înspre o îngrozitoare contradicţie. Ar începe să-l acuze pe Socrate că s-a înşelat asupra cunoaşterii, precum şi asupra tuturor celorlalte moduri, pentru că şi-a ales un etalon prost. Poate că ar ajunge să-i acuze pe filosofi că *au uitat să uite* Fiinţaca – FIINŢĂ°! N-ar fi ieşit nici acum din gândirea critică şi, în plus, ar fi făcut din eroare şi din detectarea erorilor de categorie, în maniera lui Socrate, singurul orizont al cercetării. Ca şi cum ar fi destul să detectezi o eroare pentru a-i putea pune capăt! De aici, conchide că problema esenţei nu poate fi nici încredinţată unui singur mod – destul de precar, altminteri –, nici eliminată ca simplă greşeală de metodă. Ca întotdeauna, trebuie să ia în serios practica informatorilor ei, inclusiv pe cea a lui Socrate şi a urmaşilor lui… Dedesubtul acestei probleme a esenţei, a acestei obsesii milenare, trebuie să se ascundă o altă problemă, un alt fel de a fi. Altfel spus, trebuie să ne punem acum problema

Cel mai răspândit dintre

TOATE ESTE CEL CARE

PLEACĂ DE LA PREPOZIŢII omiţându-le: – *modului de existenţă al esenţei*.

Problema pare trasă de păr, dar dacă cititorul ar trebui să se plângă de ceva, nu e faptul că am despica aceste fire de păr în patru, ci că, dimpotrivă, am întârziat foarte mult să-l introducem pe cel mai important, pe cel mai răspândit, pe cel mai indispensabil dintre modurile de existenţă… Cel care ne ocupă 99% din viaţă, cel fără de care n-am putea exista, pentru că am fi obsedaţi să evităm erorile de categorie. Cel prin care se definesc *cursurile* DE ACŢIUNE0 pe care am învăţat să le urmăm prin noţiunea de reţea de asociaţii [res].

Există desigur un motiv pentru această întârziere: acest nou mod le-ar fi ascuns pe cele pe care voiam la început să reînvăţăm să le detectăm, pentru că o trăsătură specifică a lui este cea de *a acoperi* prepoziţiile. Nu le uită, nu le neagă, nu le refuză, nu le respinge; nu, doar le ascunde sau, şi mai bine spus, le *omite*, *trebuie* să le omită (vom da un sens tehnic diferenţei dintre „a uita” şi „a omite”).

Să ne amintim că, într-adevăr, PREPOZIŢIILE0 dau sens unei traiectorii oarecare, însă ele nu propun nimic în plus; şi, mai ales, ele nu servesc niciodată ca temei potenţial sau drept condiţii de posibilitate pentru ceea ce se întâmplă după; ele nu fac altceva decât să îl anunţe, să îl semnaleze, să pregătească o bună înţelegere a ceea ce urmează. Dacă v-aţi închipui un oarecare existent mereu obsedat de alegerea prepoziţiei bune, n-ar mai apuca niciodată să existe! N-ar urma nicio acţiune. Ar muri de foame şi de sete ca măgarul lui Buridan, sau ar rămâne ţintuit locului ca unul dintre acei drumeţi întâlniţi la capitolul 2, cu privirea speriată fixată asupra stâlpilor indicatori, care nu s-ar hotărî niciodată pentru un drum sau altul. Pentru a relua exemplul indicaţiei „roman”, „raport” sau „document” de la începutul unei cărţi, ce sens ar avea pentru un cititor să contemple la nesfârşit aceste trei cuvinte fără să parcurgă niciodată cartea? Aceste

menţiuni explică ceea ce urmează, desigur, dar *cu condiţia existenţei unei urmări*, a gestului de „a da pagina” şi de a *nu se mai opri* asupra acestei singure menţiuni. Şi totuşi, totul se află aici, iar *indicaţia nu e niciodată uitată de tot*\ Prepoziţiile pe care le-am urmărit până acum nu-şi găsesc cu adevărat sensul decât datorită unei noi încrengături, cea care *permite adăugarea unei urmări la ceea ce doar indicau*, sau, pentru a spune altfel, datorită unei încrengături care oferă *poziţiile* cărora ele le sunt doar – poziţii.

— OBIŞNUINŢA [hab] Dar aşa ceva nu poate fi un adevărat mod de exis – ESTE ŞI EA UN MOD DE

EXISTENŢĂ – el – l-a numit cu singurul termen care i se potriveşte perfect, OBIŞNUINŢA0, sfânta obişnuinţă (notată [HAB]).

tenţă, se va obiecta. Ba da! Cel mai obişnuit, cel mai familiar dintre toate, cel pe care William James – tot

Priviţi în jur! Existenţii nu se preocupă mereu de progenitura lor; în cea mai mare parte a timpului îşi văd de treburi şi se bucură de existenţă [REP HAB]. Fiinţele producătoare de psihism nu ne fac întotdeauna să vibrăm cuprinşi de teama de a naviga prin metamorfoze, se întâmplă şi să ne „simţim bine în pielea noastră” [mei HAB]. Atâta vreme cât nu prea mă descurc să aşez despărţituri din bolţari, simt trecerea abruptă a influxului tehnic, dar odată ce se realizează subtilul montaj al reflexelor nervoase şi musculare în raport cu fiecare instrument şi material, lucrările şi zilele se înlănţuie fără ca măcar „să-mi dau seama”, ca şi cum aş fi cu totul „pe felie” cu munca mea [HAB-TEC]. Un preot care la fiecare slujbă ar fi convertit în momentul transsubstanţierii ar rămâne, ca Sfântul Grigore, atât de împietrit de ceea ce sărbătoreşte, încât n-ar trece niciodată de primele cuvinte ale Canonului [HAB-REL]. O cercetătoare care şi-ar pierde timpul să înţeleagă prin ce minune de corespondenţă reuşește să menţină o constantă de-a lungul vertiginoaselor transformări ale diverselor inscripţii distincte n-ar reuşi niciodată să ajungă la fiinţele

depărtării [HAB-REF].

Obişnuinţa este sfânta patroană a drumurilor, căilor şi potecilor trasate. Orice drumeţ rătăcit care trebuie „să-şi facă drum”, rănindu-şi mâinile şi picioarele, şovăind la fiecare pas, înţelege – atunci când, în sfârşit, o deschidere ceva mai mare într-un tufiş semnalează prezenţa, fie şi timidă, a unei cărări deja parcurse de alţii – extraordinara sfinţenie a obişnuinţei: nu mai are de ales, poate în sfârşit să urmărească, se poate „încrede” în alţii, ştie *„uohatto de nexf*\ ştie, fără să se gândească la asta, verificând, cu o atenţie în acelaşi timp relaxată şi vie, că există, din loc în loc, indici care-i confirmă drumul bun. Fără obişnuinţă, altfel spus, ne-am înşela iar, nu ca înainte, din *necunoaşterea* diferitelor prepoziţii, ci pentru că, de data asta, *ne-am limita la ele*, fără să ne îndreptăm spre ceea ce ele desemnează, spre ceea ce ne propulsează. Acţiunea n-ar mai urma niciun curs. Nicio traiectorie n-ar mai urma. Am şovăi mereu asupra drumului pe care trebuie să o apucăm. Am fi ca Narcis care şi-ar considera contemplarea propriului buric – indubitabilă semnătură lăsată de cea mai iniţială dintre prepoziţii [rep]! – drept viaţa însăşi.

Trebuie aşadar să recunoaştem acum două sensuri diferite ale noţiunii de eroare de categorie: a te înşela asupra unui mod, pe de o parte, şi, pe de alta, a rămâne în căutarea modului cel bun *fără a înainta* înspre ceea ce indică el. Dar asta n-ar însemna să ne abandonăm propriile noastre definiţii, de vreme ce fiecare mod a fost până acum reperat datorită unei forme specifice de hiatus, de discontinuitate, de transcendenţă? Obişnuinţa pare într-adevăr să aibă caracteristica de a nu *mai* avea deloc nevoie de transcendenţă, de a sări atât de bine peste obstacole, încât nu mai există nici prag, nici salt, nici vreo discontinuitate de vreun fel. Da, dar asta dovedeşte că *până şi imanenţa* are nevoie să fie zămislită de un mod de existenţă care să-i fie propriu. Dacă e adevărat că mini-transcendenţa este o poziţie *by default*, că *nu are contrariu*, imanenţa nu se va strecura în această cercetsure ca fiind ceea ce i se opune, ci doar ca *unul*

dintre efectele ei, una dintre manierele, e drept că elegantă, de a ajusta îmbinările *fără racord* şi fără soluţii *vizibile* de continuitate! Ceea ce-i numai al ei, al obişnuinţei, este faptul că ea netezeşte, printr-un *efect de imanenţă*, toate micile transcendenţe pe care le explorează fiinţa-ca-altul.

— CU ACEST HIATUS PARADOXAL PRODUCĂTOR DE IMANENŢĂ.

Nu există nimic care să poată tulbura simţul comun. Nu găsim nimic paradoxal în a viziona încontinuu un film de animaţie ştiind perfect (dar uitând la fel de total) că este alcătuit dintr-o defilare de imagini fixe. Trebuie pur şi simplu nişte *efecte speciale* pentru a zămisli continuitatea: de pildă, cel pe care îl desenează obişnuinţele căpătate, dar cu condiţia de a derula filmul cu o anumită viteză şi numai după ce fiecare cadru va fi fost zugrăvit cu mare grijă. IMANENŢA0 e chiar aici, dar nu este niciodată altceva decât o *impresie*, şi chiar una retiniană, lăsată de ceva ce trece. Paradox? Da, în ochii singurului patron pe care-l recunoaştem de obicei, Dublu-Clic [HAB-DC]. Dar să nu uităm că *toate* modurile de existenţă sunt paradoxale, fiecare în felul lui, în ochii tuturor celorlalte. Tocmai această trăsătură este cea care îl obligă pe cercetător să alcătuiască Tabelul încrucişat care interzice să consideri un singur mod ca posibil metalimbaj în raport cu toate celelalte (în afară de [preţ).

URMĂRIND EXPERIENŢA De aici sentimentul, la fel de vechi precum gândi-UNFJ OBIŞNUINŢE ATENTE – rea, că fenomenele ne-ar „ascunde ceva”. Şi e adevărat că ne ascund ceva, fără ca asta să implice vreun mister redutabil: continuitatea este întotdeauna efectul unui salt pe deasupra discontinuităţilor; imanenţa se obţine întotdeauna prin pavarea micilor transcendenţe. Mai ales că filosofii obişnuinţei sunt mai puţini decât cei ai tehnicii: vedem prea adesea în obişnuinţă o dovadă de iraţionalitate, pentru că nu putem urmări firul acelei raţiuni. Or, un fir există, chiar dacă e subţire. Şi, tocmai, rolul ei este de a-l *subţia*, altfel n-am trece niciodată prin

reţelele ale căror asociaţii surprinzătoare n-am putea să le desfăşurăm niciodată [HAB-RES]! Prin obişnuinţă, într-adevăr, discontinuităţile nu se uită, dar sunt omise pe moment, ceea ce înseamnă că ne amintim de ele foarte bine, dar şi că amintirea unui lucru foarte specific poate fi înnegurată sau limpede, riscând să dispară în orice clipă…

Şi aici, experienţa e foarte comună. Închiriaţi o maşină în Anglia, care circulă pe stânga, fără să fi condus niciodată decât pe dreapta, şi în câteva minute toate reflexele vi se redistribuie. Vă treziţi cam mahmur dimineaţa şi descoperiţi că vă curge chiuveta şi imediat vă schimbaţi obiceiul şi treceţi de la pregătirea cafelei la mânuirea mopului şi la repararea instalaţiei. Vă aşezaţi liniştit într-un fotoliu pentru a vă citi ziarul, dar de îndată ce vedeţi suferinţa pe chipul iubitei/iubitului, lăsaţi la o parte ziarul şi aveţi grijă de suferind (a).

Dovadă că, *dedesubtul* obişnuinţei uituce şi reflexe, *ceva a vegheat mereu* de-a lungul existenţei în care aţi condus pe dreapta, v-aţi trezit cu cafea sau v-aţi citit ziarul ca un burghez, ceva, aşa cum a arătat James foarte bine, ce poate „lua lucrurile în mână” din nou şi poate redirecţiona fluxul atenţiei (neurobiologii trebuie să ne arate cum). Obişnuinţa face aşadar mai mult decât să *piardă* prepoziţia, ea *o presupune* şi o *conservă* cu atenţie. Să spunem deci că obişnuinţa este acel mod de existenţă care acoperă toate modurile de existenţă – *inclusiv pe al ei înseşi*.

Această omisiune, această învăluire trebuie înscrise în caietul de sarcini. Dacă atenţia ar fi dispărut de tot, acum am fi nişte automaţi (care am conduce pe dreapta în Anglia; care ne-am face cafeaua în timp ce chiuveta curge din greu; care ne-am purta ca nişte măgari în orice situaţie). Dar am comite atunci o dublă eroare de categorie, atât în ceea ce priveşte maşinile, cât şi asupra operatorilor umani [HAB TEC]. Automatele nu sunt de fapt chiar atât de automate. Orice fabricant de automate ştie foarte bine că trebuie să prevadă întotdeauna, în caz de pană, pe lângă funcţionarea automată, ceea ce în limbajul

meseriei se numeşte o „trecere pe MANUAL0” (este obligat să facă asta prin asigurările pe care le-a contractat). Tot ceea ce făcea automatul înaintea penei, un pilot în carne şi oase trebuie să poată face cu mâinile lui. Chiar expresia ne ghidează bine: dacă e vorba de a trece ta, înseamnă că trebuie trecut din nou prin intermediul celuilalt, că există o discontinuitate, un salt, deci un mod de existenţă, o alterare.

— VEDEM CUM ACEST MOD DE EXISTENŢĂ REUŞEȘTE SĂ TRASEZE CONTINUITĂŢI – Aceasta este contribuţia specifică a obişnuinţei: ea defineşte bine ESENŢE0, continuităţi care apar într-adevăr durabile şi stabile, deoarece „soluţiile lor de continuitate” (ambiguitatea expresiei este relevantă) sunt omise şi în acelaşi timp „semnalabile” şi „amintibile” în orice clipă. Nu-i vorba că „existenţa precede esenţa”, ci de faptul că a te comporta ca o esenţă este un mod de existenţă, un fel de a fi care nu poate fi înlocuit cu niciun altul şi pe care niciun alt mod nu îl poate înlocui. Fără obişnuinţă, n-am avea de-a face niciodată cu esenţe, ci numai cu discontinuităţi. Lumea ar fi insuportabilă. Totul se întâmplă ca şi cum obişnuinţa ar produce ceea ce stă într-un loc din ceea ce nu stă într-un loc. Ca şi cum ar reuşi să extragă lumea lui Parmenide din lumea lui Heraclit. Putem spune despre obişnuinţă că într-adevăr face lumea *locuibilă*, adică susceptibilă de un *ethos*, de o ETOLOGIE0.

Dacă fiecare mod se defineşte în acelaşi timp ca un „drept special de tragere*” al fiinţei-ca-ALTUL0, ca un tip de articulare, trebuie să asculte de anumite condiţii de reuşită sau nereuşită. Or, dacă obişnuinţa posedă

— DATORITĂ UNOR CONDIŢII DE REUŞITĂ SPECIALE.

Fel de credit creat de FMI în 1969 pentru a ajuta la completarea rezervelor de aur ale statelor. multe calităţi, are totuşi un defect: rămâne indiferentă faţă de minciună sau adevăr. Nu tocmai asta o şochează pe etnologă şi nu de aceea filosofii vorbesc despre ea ca despre simpla opinie, simpla *doxa*, acest obstacol pus în faţa cunoaşterii

luminate? Cum putem răspunde obiecţiei că nu putem vorbi, în ceea ce-o priveşte, despre un anumit gen de veridicitate? Şi totuşi, e suficient să trecem de la omisiunea prepoziţiilor la *uitarea* lor, pentru a trece de la adevărul obişnuinţei la *falsitatea* ei. Dacă am uita-o, abia atunci, da, ne-am muta din raţional în iraţional; nu criticând obişnuinţa, ci nemaiştiind să distingem între sfânta obişnuinţă şi strictul ei contrariu. Şi obişnuinţa poate, mai ales ea, să mintă sau să spună adevărul. Nu ne-am înşelat oare dispreţuind prea repede *doxtă*

Este cea mai banală experienţă. Niciun etalon nu e mai discriminant decât acesta: obişnuinţele te fac din ce în ce mai obtuz; există obişnuinţe care te fac din ce în ce mai îndemânatic. Există obişnuinţe care degenerează în automatism şi în rutină şi altele care cresc atenţia. Sau obişnuinţa ştie să regăsească drumul alterării, regăsind prepoziţia care a „trimis-o" mai întâi, sau i-a pierdut urma şi începe să plutească fără niciun reper. A urma un curs de acţiune pentru că ne-am dat seama în ce etologie ne aflăm nu-i deloc acelaşi lucru cu a nu mai urma nicio indicaţie asupra a ceea ce trebuie făcut data următoare. Harold Garfinkel, unul dintre rarii analişti ai obişnuinţei, a propus această admirabilă definiţie a unui curs de acţiune: *for anotherfir st next time* („pentru o altă primă dată"). Iată o frumoasă condiţie de reuşită: vom face data viitoare ca înainte, dar va fi tot prima dată. Totul e la fel, neted şi bine cunoscut, dar diferenţa veghează, gata să „treacă la manual". În mod paradoxal, nu există inerţie în obişnuinţă – doar atunci când basculează în contrariul ei, automatism şi rutină. Atunci, desigur, obişnuinţa va fi *pierdută*.

A repeta nu-i totuna cu a bate apa-n piuă. Nici măcar cel mai obosit drumeţ nu-şi urmează drumul „ca un automat", pentru că dacă ar face asta s-ar pierde la primul cot prost semnalizat. Etologii ştiu să distingă în comportamentele animale ceea ce depinde de propria lor rutină de observaţie – un şobolan se va comporta mereu „ca un şobolan" – şi ceea ce-l face pe şobolanul cel mai previzibil să-şi schimbe comportamentul de îndată ce

condiţiile la care este supus se modifică. Aşa cum a arătat Vinciane Despreţ, există savanţi capabili, în laborator, să facă un şobolan mult mai interesant, determinându-l să fie un pic mai *interesat* de ceea ce face. Etologia este şi ea o obişnuinţă care se poate *schimba* pentru că şi ea *veghează*. Vulturii care se învârt deasupra drumeţului în canioanele din Aragón, cei despre care se spune dintotdeauna că sunt necrofagi, au învăţat să mănânce animale vii de când Comisia Europeană le-a interzis, prin decret, să se hrănească cu carcasele de oaie pe care ciobanii nu mai au voie să le lase în câmp… Animalul cel mai fidel obiceiurilor lui veghează mereu suficient de bine încât să-şi reia existenţa şi să-şi schimbe obiceiurile.

Dar pentru a te putea schimba, trebuie să ştii să te întorci şi să menţii mereu la vedere, ca sub un văl, tonalitatea acţiunii. Prostul obicei este pentru cel bun ca spamul pentru mesageria electronică. Franjuri de existenţi plutesc fără autor, fără responsabil, fără receptor, poluând lumea, oferind pe ecranele noastre imaginea a ceea ce ar fi lumea dacă am fi pierdut cu adevărat sensul pe care ni-l dau prepoziţiile. A lupta împotriva *doxei* pare legitim dacă prin acest cuvânt desemnăm această pierdere de adresă, aceste enunţuri lipsite de rădăcină, care nu mai păstrează nicio cicatrice a regimului lor de enunţare şi care mărşăluiesc pe bâjbâite, oarecum în afara reţelei, înainte de a sfârşi la gunoi. Recunoaştem aici aceste „aşa se zice” împotriva căreia filosofia s-a ridicat de la originile ei. Orice aţi spune şi face, specificaţi măcar prepoziţia sau, pentru a fila metafora, adresa IP de unde trimiteţi mesajul. Filosofia trebuie gândită mereu, în mod îndreptăţit, ca un dispozitiv antispam.

Vedem de asemenea pericolul de a confunda categoria acestui mod de existenţă, confundând respingerea spamului – operaţiune legitimă şi necesară de depoluare – cu, pe de altă parte, respingerea *oricărei* omisiuni şi a ar explica cu adevărat continuitatea esenţelor. Regăsim aici pasul alături al filosofiei fiinţei-ca-fiinţă, dar pe care îl putem trata acum cu mai mult tact

fără a adăuga vreo acuză: problema vine din aceea că filosofii fiinţei nu au văzut cum ar putea *respecta aparenţele*.

Obişnuinţa poseda o DEMNITATE ONTOLOGICĂ PROPRIE – *oricărei* învăluiri. Fără omisiune şi fără învăluire, ar fi imposibil să zămisleşti existenţi, aceste încrucişări de obişnuinţe şi prepoziţii [PREHAB], Acum putem spune de-a dreptul că „aparenţele sunt înşelătoare" şi că le tratăm rău atunci când amestecăm lupta împotriva credinţelor care nu pot fi atribuite cu un cu totul alt exerciţiu: cercetarea, îndărătul substanţelor, a unei SUBSTANŢE0 care

Este nu înseamnă că trebuie să n-avem încredere în profunzime şi să ne bucurăm de natura pudică, cea căreia „îi place să se acopere", cum frumos spune Nietzsche (cu o bună doză de orientalism şi de machism în această predilecţie către dansul celor şapte voaluri). Nu, există o funcţie, o demnitate ontologică a acoperirii, care poate fi ratată în două feluri. În primul rând, vrând să accezi *direct* la lucrurile „dezvăluite" – n-am face decât să cădem pe nişte reţele de asociaţii golite de diferenţe [RES], sau pe diferenţe de tonalităţi, prepoziţii golite de traiectorii, de urmare, de reţele [preţ în al doilea rând, resemnându-ne definitiv să nu mai avem de-a face decât cu aparenţe fără să mai căutăm „lucrurile" ale căror aparenţe le vedem.

Aici stă eroarea de categorie specifică acestui mod: aparenţa nu se află în faţa „a ceea ce ascunde" ca un cufăr preţios sub o ţesătură; nu constă nici într-o serie de plicuri împăturite unele în altele, precum în cadourile japoneze, fără nimic altceva în ele decât frumuseţea pliurilor succesive – ceea ce ar însemna să estetizezi aparenţa [HAB FIC]. „Îndărătul" aparenţei nu se află „realitatea", ci numai cheia care permite să înţelegem cum trebuie percepută – iar aceasta nu se află dedesubt, ci *alături* şi *înainte*. Aparenţa se lasă văzută în *direcţia* dată de prepoziţie, ca şi drumul pe care-l parcurge drumeţul, liniştit, dar atent să nu se păcălească. A urma această direcţie înseamnă pur şi simplu a abandona panoul,

prelungind direcţia pe care v-a indicat-o, fără ca în această uitare să existe nici cea mai mică negare a sensului pe care panoul vi l-a *dat.*, Nimeni nu va spune că menţiunile „roman”, „raport provizoriu” sau „docuficţiune” de pe pagina numită anume „pagină de gardă” „întemeiază” realitatea volumului care urmează, dar nici că aceste indicaţii „îi ascund” conţinutul. Dacă nimănui nu-i trece prin cap ideea de a spune că un stâlp indicator întunecă, neagă, contrazice direcţia pe care o desemnează, nimeni nu poate să pretindă că ar fi mai raţional să te dispensezi de orice panou indicator… Altfel spus, nu trebuie să cauţi nici să scapi de aparenţe, nici să le „salvezi”, nici să le traversezi. Trebuie numai să mergi pe drumul indicat de prepoziţie, neuitând de ea. Aparenţa nu este neapărat o *făţărnicie*. Este adevărată sau nu în funcţie de acoperirea sau pierderea a ceea ce a lansat-o.

— CARE PROVINE DIN ACEEA CĂ ACOPERĂ, DAR NU ASCUNDE NIMIC.

Înţelegem că, ajunsă la o asemenea încrucişare, filosofia a ezitat – ezitare ale cărei efecte le-am văzut de atâtea ori – când a ales să vorbească drept (imitând ceea ce credea că înţelege din cunoaştere) în loc să vorbească bine. Nu-i nevoie decât de un foarte mic şoc pentru a aprecia greşit lucrurile. Ambiguitatea dintre fiinţa ca SUBSTANŢĂ0 şi fiinţa ca SUBZISTENŢĂ0 o datorăm urmei pe care o lasă obişnuinţa, din moment ce aceasta – e o virtute, dar şi un pericol – obţine *efecte* de substanţă *pornind de* la subzistenţă. Am comite o eroare dacă am uita efectul – existenţii rămân şi se află aici împreună cu toate obişnuinţele lor, etologia şi habitatul lor –, dar eroarea este la fel de gravă când uităm preţul plătit în discontinuităţi pentru a reuşi să subziste. Contrastul dintre fiinţa-ca-fiinţă şi fiinţa-ca-altul provine din, acest uşor tremur, din această şovăială. Într-adevăr, pentru ciprezenţa celorlalte prepoziţii este uşor acoperită prin efectul obişnuinţei, nu e de mirare că această ezitare şi acest văl au sfârşit prin a da naştere bănuielii că trebuia căutat ceva „sub” şi „în spatele” aparenţelor. Ca un spectator care,

neputând detecta cum o suită de imagini fixe pe peliculă poate să declanşeze continuitatea mişcării, ar căuta sursa acestor mişcări în afara peliculei şi în afara cabinei de producţie. Nuanţa este foarte fină, ce-i drept, între ceea ce se învârte dedesubt, explicând continuitatea esenţelor şi, pe de altă parte, simpla netezire operată de obişnuinţă. Această mişcare nu explică deloc continuitatea, ci defineşte un alt tip de discontinuităţi, e drept că specific (dar fiecare mod e specific!), prin care fenomenul trebuie să-şi ia inima în dinţi să treacă pentru a subzista. Un moment de neatenţie şi treci de la mini-transcendenţă la transcendenţa greşită, cea care cere un *salto mortale* pentru a ajunge la substanţă „îndărătul" şi „dincolo" de aparenţe.

Este motivul pentru care filosofii au simţit întotdeauna că există în continuitate, în acelaşi, ceva nehotărât, de acoperit, de neterminat şi, ca să spunem drept, de „nu foarte cuşer" şi că, în consecinţă, a nu trece mai departe de continuitate ar fi o dovadă de lene. Eroarea n-ar consta deloc în acest legitim sentiment de nelinişte. Nu începi să te înşeli (şi mai ales să te înşeli chiar în ceea ce priveşte eroarea comisă) decât atunci când ţi se pare că ieşi din această stare de nelinişte, punând continuitatea pe seama unui adevărat şi solid substrat, acela al substanţei *causa sui*. Ca şi cum acelaşi ar trebui să fie garantat de acelaşi.

Atunci, pentru a „salva aparenţele", a fost inventată scenografia fenomenelor şi a realităţii, a lumii de aici şi a lumii de dincolo, a imanenţei şi a transcendenţei. Din ezitarea legitimă şi fecundă între *amontele* şi *avalul* unui acelaşi flux de fiinţe, am creat incomprehensibila şi sterila scenografie a unei lumi care s-ar prăbuşi dacă n-ar fi ţinută de o *altă* lume. Da, hotărât lucru, avem dreptate să spunem: „aparenţele înşală".

ÎNŢELEGEM ATUNCI CU TOTUL. ALTFEL DISTANŢA DINTRE TEORIE ŞI PRACTICĂ – cum actorilor le era imposibil – conştiinţă falsă? – să spună ce fac. Desigur.

Redându-i obişnuinţei demnitatea ontologică, specialista în antropologie poate reveni acum asupra unei opoziţii care l-a deranjat de bună seamă pe cititor. Am pretins prea adesea că Modernii fac în practică pe dos faţă de ceea ce spun. Figura era cam stângace, ca şi cercetarea a explicat de ce au ei tendinţa să piardă firul experienţei din cauza, pe de o parte, a confuziei dintre cunoaştere şi cunoscut [REP-REF] şi, pe de altă parte, a crăpăturii constructivismului. Descoperim acum o raţiune mai generoasă: obişnuinţa are ca efect să facă IMPLICITĂ0 imensa majoritate a cursurilor de acţiune, fără ca totuşi adjectivul EXPLICIT0 să însemne „formal" sau „teoretic".

Nu mai trebuie să confundăm explicitarea cu impunerea unei diferenţe între cei care nu ştiu ce fac, pentru că ar fi uitat „esenţa" Frumosului, Adevăratului, Binelui, şi cei care ştiu această esenţă printr-o cunoaştere numită „formală". A face ceva explicit, pentru obişnuinţă, înseamnă pur şi simplu să precizezi cheia de lectură pe care obişnuinţa o acoperă, menţinând-o prezentă printr-o atenţie vigilentă. Aceasta nu înseamnă că trebuie să percepem orice curs de acţiune, cum le cere Socrate interlocutorilor lui, numai conform modului referinţei, exagerându-i peste poate dominaţia. Această diferenţă artificială între cunoaştere practică şi cunoaştere formală este impusă de întrebarea socratică; ea este cea care goleşte PRACTICA0 de orice cunoaştere explicită. Într-adevăr, dacă analizaţi toate modurile ca şi cum ar trebui neapărat să producă o FORMĂ0 – în cel de-a treilea sens definit în capitolul 4 –, toate modurile vor rata testul, inclusiv lanţurile de referinţă [ref] – ironie care ar fi trebuit să-i dea de gândit acestui mare maestru al ironiei! În el însuşi, *implicitului nu-i lipseşte nimic*\ Nu este semnul unui defect pe care o filosofie aflată în căutarea temeiurilor ar trebui să-l remedieze pentru a evita abandonarea practicienilor într-o ignoranţă crasă. Practicienii *ar şti* foarte bine ce fac dacă am ajusta fiecare dintre aptitudinile lor principiilor de judecată şi de veridicitate care le sunt proprii. Încă o dată, metalimbajul cunoaşterii echipate şi

rectificate, rău întrebuinţat de Dublu-Clic [REPDC], este foarte prost ajustat în raport cu toate celelalte categorii. Pentru obişnuinţă, este de ajuns ca cheia să fie în acelaşi timp precizată şi omisă în mod delicat, pentru ca o practică să posede întreaga explicitare susceptibilă de a o poseda. În consecinţă, când ne plângem că Modernii nu ştiu să dea seama de propriile lor bogăţii, nu încercăm să extindem întrebarea critică, socratică asupra întregii lor antropologii: le cerem, le propunem, le sugerăm să *nu mai* pună această întrebare, pentru *a explicita* toate celelalte chei, fiecare după modul ei.

O astfel de distincţie între două definiţii ale explicitului permite, poate, reabilitarea acestei *informaţii* DUBLU-CLIC0 despre care am vorbit numai de rău de la bun început şi din care specialista în etnologie a făcut Geniul Rău al Modernilor, cel care ar fi poluat toate

— CEEA CE NE PERMITE SĂ OFERIM O DEFINIŢIE mai milostivă Dublu-Cucului [hab de].

sursele de adevăr, inventând un singur etalon împrumutat cunoaşterii (şi care nici măcar nu reuşea să înţeleagă cunoaşterea!). Aveam nevoie, într-adevăr, de un gabarit care să fie într-atât de evident fals, încât să nu poată face altceva decât să scoată la iveală, prin contrast, condiţiile de reuşită ale fiecărui mod. Dar, desigur, fie că e vorba despre cunoaşterea obiectivă, despre tehnică, psihism, chiar despre zei, despre drept, despre politică sau despre ficţiune, căutarea unei deplasări fără deformare apărea de fiecare dată şi mai inadaptată, şi mai ridicolă. Încercând să torturezi toate modurile de existenţă în acest strâmt pat al lui Procust, trebuia să sfârşeşti prin a abandona ideea de a le obliga să se culce pe acelaşi preş…

Acum descoperim cu uşurinţă că Dublu-Clic poate fi şi el justificat: aşa se întâmplă când obişnuinţa a aliniat atât de bine discontinuităţile, încât totul se întâmplă într-adevăr *ca şi cum* am asista la deplasări fără deformare, la nişte simple TRANSLAŢII0. Asta spune, spontan, expresia „păstrând toate celelalte neschimbate[23]”: nu e *niciodată*

23 Caeterisparibus, expresie latină.

cazul şi e cazul *aproape întotdeauna*. Lucrurile *se întâmplă* în acest dublu mod, ca şi cursurile de acţiune, fără asperităţi – până la o nouă criză. Inima ne bate regulat; gunoiul menajer e dus de gunoieri; ne urmăm drumul fără să ne gândim la el; când apăsăm pe întrerupător, se aprinde lumina; conversaţiile vin de la sine, iar atunci când facem dublu-clic pe icoana unui program, se deschide. „Merge ca uns", „zbârnâie". Eroarea nu constă în a ne încrede în Dublu-Clic – pentru că el e viaţa noastră –, ci în faptul că trecem foarte repede de la omisiune la uitare. Căci, dacă apare o criză – inima ne bate mai tare, gunoierii fac grevă, uzina de incinerare îi calcă pe nervi pe locuitorii din vecinătate, am rătăcit drumul, a sărit siguranţa, calculatorul a murit –, ne-am rătăcit pe bune, incapabili să reparăm, să reluăm, să regăsim încrengăturile pe care le-am ratat. Ceea ce nu era decât o legitimă şi uşoară învăluire, o necesară omisiune, s-a transformat în uitare. Nu mai există „trecerea la manual". Fără trecere, urmează catastrofa, în avion nu se mai află decât pilotul automat. Vom reuşi oare să-l salvăm pe Dublu-Clic de el însuşi? Să-l facem sensibil la cantitatea vertiginoasă de medieri pentru ca un clic de *mouse* să producă un efect oarecare? Putem să-l împăcăm cu adevărata lui etologie, aceea a miilor de linii de cod pe care a trebuit să le scriem cu atâta cheltuială, pentru ca un Dublu-Clic să reuşească să producă un efect?

Pentru a-l îngriji pe Dublu-Clic şi pentru a-l împiedica să lase peste tot în urma lui iraţionalitate, ar trebui să recunoaştem pentru fiecare mod în parte felul său specific de a se desfăşura şi a se replia, de a se explicita şi

Fiecare mod are felul LUI DE A SE JUCA CU OBIŞNUINŢA.

de a se „implicita". Într-adevăr, am fost niţel neglijenţi pretinzând că medierile ar trebui să fie desfăşurate întotdeauna la fel pentru a putea urmări reţelele şi a detecta de fiecare dată drumul de alterare potrivit [RESPRE]. Ar fi prea simplu: fiecare mod posedă felul lui specific de a se desfăşura şi de a *se replia*, E ca şi

cum, sub pretextul existenţei unei categorii generale de „aranjare”, am începe să confundăm diferitele feluri de a replia un evantai, de a pune o sabie la loc în teacă, de a plia o masă de camping sau de a strânge un cort.

De pildă, lanţurile de referinţă au nevoie să-şi desfacă fiecare dintre verigi[24] pentru a putea accede la fiinţele depărtării [ref]. Desigur, dar atâta vreme cât un planetolog e pe cale să stabilească verigile una câte una, nu va vedea nimic din planete; abia atunci când poate omite toţi intermediarii pentru a păstra numai extremităţile – ecranul computerului şi imaginea impactului unui robot cu Marte, la milioane de kilometri distanţă – începe să lucreze cu adevărat. Există aşadar un model de învăluire specific referinţei, pentru a se putea stabili *mai întâi* medierile, pentru a le pune *apoi* în paranteză, deoarece ele sunt aliniate datorită jocului constantelor menţinute dintr-o formă în alta. Este în natura unui instrument ştiinţific să *nu* facă vizibile miile de componente indispensabile care permit vizibilitatea. Dacă unul singur dintre ele se strică, deoarece lanţul valorează exact cât valorează fiecare dintre verigile lui, instrumentul nu mai valorează nimic din punctul de vedere al referinţei. Devine în întregime opac.

Dar acest mod de prezenţă/absenţă diferă cu totul, asta ca să luăm un alt exemplu, de ceea ce numim tot un „instrument”, de pildă în artă [Fie]. Un compozitor de muzică electronică ce deformează vocea unei soprane printr-o tratare ingenioasă a vocii şi-ar vedea inutile toate efectele dacă auditoriul n-ar mai fi sensibil la toate armonicele, subtil amestecate, ale calculatorului şi

ale glotei. Dacă n-ar exista decât cele două extreme [fieref], desfătarea ar fi pierit, am fi trecut de la artă la ştiinţă. Instrumentul de artă [Fie] posedă aşadar un fel cu

24 Traducerea în limba engleză, „lini?, termen care trimite la elementele de navigare virtuală pe internet. Intr-adevăr, un link este o verigă a unui lanț de referință.

totul diferit de a face să rezoneze propriile sale componente decât instrumentul ştiinţelor [REF]. Şi totuşi, compozitorul ar fi supărat dacă placa de bază a calculatorului ar fi cedat sau dacă o răceală puternică i-ar fi răguşit vocea sopranei… Această vizibilitate bruscă a unora dintre aceste medieri n-ar face deloc parte dintre „efectele căutate”. În schimb, ea i-ar permite reparatorului, inginerului, medicului coardelor vocale să desemneze cu precizie locul intervenţiei, căci tehnica posedă un al treilea mod, cu totul distinct, de a-şi face manifeste sau de a-şi ascunde propriile medieri [TEC ţic]. De altfel, tot aceşti tehnicieni ar şti cum să repare z/g-urile instrumentului ştiinţific [TEC-REF].

Ar şti şi cum să remedieze pana de microfon care-i împiedică pe fideli să asculte predica preotului şi vocile corului care intonează coralele de Bach [TEC REL]. Dar dacă de aici aţi trage concluzia că serviciul luteran este un „Spectacol”, sub pretextul vocilor admirabile, al templului iluminat magnific, aţi comite o nouă eroare de categorie, luând de data aceasta plăcerea procurată de etajarea medierilor drept metanoia [fierel]. Aţi fi „estetizat” cultul. Este ceea ce i s-a întâmplat lui Bach, a cărui muzică era „prea frumoasă”, drept pentru care a fost hulit de auditoarele credincioase. Dar hula ar fi fost şi mai gravă, după cum vom descoperi curând, dacă fidelii ar fi profitat de muzică nu pentru a se bucura de înlănţuirea vocilor şi a instrumentelor, ci pentru a pretinde că astfel accezi într-o altă lume, ca şi cum muzica v-ar fi „transportat departe”, făcându-vă să comiteţi sacrilegiul de a vă fi abandonat aproapele nefericit [REF-REL]. N-aţi mai fi, atunci, decât un „chimval zăngănitor” (1 *Cor*, 12, 31). Se vede bine: *„uitareafiinţei nu este o eroare generală de categorie*, fiecare mod de existenţă cere să fie omis *în felul lui*. Există o întreagă etologie a modurilor de existenţă pe care Modernii au învăţat să le recunoască şi care este poate la fel de subtilă ca cea a unui ecosistem amazonian. Acestea sunt manierele pe care ar trebui să învăţăm să le respectăm.

Acest mod de existenţă NE POATE AJUTA SĂ DEFINIM ÎN MOD POZITIV

INSTITUŢIILE – Se va spune că obişnuinţa este atât de importantă pentru că a primit din partea modernismului un tratament foarte atent. De fapt, lucrurile stau pe dos. S-au scris volume despre importanţa ştiinţei pentru civilizaţie, a tehnicii, a dreptului, a religiei, dar obişnuinţa nu prea are campioni. Deşi contribuie atât de mult la *menţinerea* instituţiilor, ea n-a beneficiat decât de un foarte sărac răspuns instituţional. Am putea spune chiar că acest contrast atât de subtil al obişnuinţei nu a fost instituit – sau poate doar negativ. Asta nu-i va ajuta pe Moderni să se regăsească.

Dacă am perceput bine tipul de veridicitate specific obişnuinţei, chiar şi rutina poate fi luată fie la modul omisiunii (necesare), fie la cel al uitării. Dar această distincţie internă acestui mod specific de existenţă nu trebuie confundată cu o alta cu care a fost înlocuită de curând, care îi este cu totul exterioară şi chiar parazită, şi care *opune* de data aceasta instituţia – acuzată de rutină, de birocraţie, de repetitivitate şi lipsă de suflet – şi iniţiativa, autonomia, entuziasmul, libertatea, vivacitatea, invenţia, firescul existenţei. Recunoaştem şi aici alunecarea de la o transcendenţă bună la una greşită. În acest din urmă caz, într-adevăr, nu există viaţă decât cu condiţia de *a ieşi* din instituţie, ba chiar de a o căsăpi sau, dacă nu, de a te îndepărta cât poţi de ea pentru a subzista la periferia ei şi, întrucâtva, „în marginea ei”. Ispită iconoclastă: în faţa unei instituţii pe care n-o mai poţi relua, n-ai altă soluţie decât să asmuţi împotrivă-i forţele vii ale „spontaneităţii”. Obişnuinţa va fi trecut cu arme şi bagaje de partea forţelor morţii; viaţa n-ar mai fi, pe de altă parte, decât o chestiune de iniţiativă, autonomie, libertate, invenţie.

Mai mult decât toate celelalte moduri, obişnuinţa propune un contrast a cărui tonalitate depinde în mod crucial de momentul istoric. Trebuie abordată această „inversiune MALIGNĂ0” cu o oarecare pasiune, căci ea

depinde de generaţia căreia îi aparţii. A lua în consi – CU CONDIŢIA SĂ LUĂM ÎN CONSIDERARE GENERAŢIA CĂREIA ÎI APARŢIN VORBITORII – J

derare generaţia nu are de ce să şocheze într-o cercetare care insistă atât de mult asupra predecesorilor şi succesorilor fiecărui curs de acţiune. În această privinţă, n-ai ce face, fiecare – cititori, cercetători şi autor – trebuie să-şi precizeze pedigree-ul şi să accepte să vorbească la persoana I.

Eu aparţin generaţiei celor numiţi odată *baby boomers*, cunoscuţi acum sub îngrozitorul nume de/wy… Fără acest reper indispensabil, nu poţi hotărî dacă „a învăţa să respecţi instituţiile" este o expresie reacţionară sau nu. Dacă ne luăm după încastrarea genealogică în care ne găsim, nu vom şti niciodată, într-atât de mulţi duşmani are obişnuinţa, dacă vrem să protejăm o valoare instituind-o sau, dimpotrivă, trădând-o, înăbuşind-o, înfundând-o, sclerozând-o. Noi, *baby boomers*, am băut cupa asta până la fund. În faţa ruinelor instituţiilor pe care începem să le lăsăm moştenire urmaşilor, oare sunt singurul care începe să simtă aceeaşi jenă ca fabricanţii de azbest vizaţi de plângerile penale ale muncitorilor victime ale cancerului de plămâni? La început, lupta împotriva instituţiei părea inofensivă; era modernizatoare şi eliberatoare – ba chiar amuzantă; ca şi azbestul, n-avea decât calităţi. Dar, vai, ca şi azbestul, ea avea nişte consecinţe dezastruoase pe care nimeni nu le anticipase şi pe care le-am recunoscut prea târziu.

Mi-a luat mult timp mai ales să înţeleg influenţa pe care această atitudine urma să o aibă asupra generaţiilor următoare, cărora riscam să le *ascundem* secretul instituţiilor din cauza propriei noastre înghesuieli (şi a numărului nostru şi a poftei noastre de a trăi bogaţi şi mult…). Aşteptam de la aceste generaţii *să continue* (ca noi?!) *să facă să dăinuie* prin vigoarea spiritului lor critic, prin originalitatea iniţiativelor lor, prin spontaneitatea lor, prin elanul lor, tot ceea ce instituţia nu mai putea şi nu mai ştia să facă să subziste. Dar asta însemna să păcătuim faţă

de sfânta obişnuinţă; să pretindem ca cineva să continue ceva fără ca noi să oferim o soluţie de continuitate. Am crezut că protejăm valorile, contrastele, extrăgându-le din instituţii – de care profitaserăm înainte de a le distruge – ca nişte pescari care pretind că salvează peştii de la moartea prin sufocare, scoţându-i un pic din apă, la aer… O mică ipocrizie în plus despre care nu putem decât spera că nu ne va rămâne pecetluită pe frunte la Ziua Judecăţii.

Şi iată inversiunea malignă: pierzând firul mijloacelor care ar fi putut asigura subzistenţa – obişnuinţa nemaiputând asigura ştafeta –, am arătat cu degetul, involuntar, direcţia unei întoarceri la substanţă fără să precizăm pentru generaţia următoare că această întoarcere va fi de-a dreptul fatală, din cauză că n-am definit *mijloacele de subzistenţă*. După expresia lui Pierre Legendre (cu condiţia de a o extinde la toate modurile şi nu doar psihismelor), am rupt „principiul genealogic”, adică am oprit căutarea antecedentelor şi urmărilor. Fiinţa-ca-altul îşi poate câştiga subzistenţa prin explorarea alterităţii, prin multiplicitate, prin relaţie; nu poate asigura continuitatea încredinţând-o unei substanţe. Dar fără montajul obişnuinţelor, ea nu poate subzista deloc! Aici capcana se închide la loc, produsul-minune al azbestului începe să-i facă pe funcţionarii care inspiră microfibre de azbest să-şi scuipe plămânii.

«ŞI DE A EVITA TENTAŢIA Poate că dramatizez puţin prea mult situaţia, dar FUNDAMENTALISMULUI. nu mă pot împiedica să mă gândesc că dacă, din neatenţie, cei care încep să ne urmeze ar vrea să vorbească despre adevărat şi despre fals, n-ar avea altă alegere decât să se lanseze fără nicio problemă într-o cercetare a temeiurilor, de vreme ce instituţiile nu mai pot garanta continuitatea. Altfel spus, celor care ar căuta totuşi adevărul, dar după ce s-ar fi săturat de atâta spontaneitate, nu le-am lăsat alt recurs decât FUNDAMENTALISMUL0. Or, toate contrastele despre care am vorbit aici sunt pe veci pierdute dacă ne apucăm să le căutăm „indiscutabilul temei”: Dumnezeu, desigur, o să vedem, dar şi dreptul,

ştiinţa, fiinţele psihogene, însăşi lumea asta haotică – pe scurt, *ţluriversul*. Dacă am înţeles greutatea, sau mai degrabă uşurătatea obişnuinţei, am înţeles de asemenea că *nu e veridic decât ceva instituit* „deci ceva ce e *relativ**, relativ la greutate, la grosime, la complexitate, la stratificare, la multiplicitate, la eterogenitatea instituţiilor; dar relativ mai ales la detectarea întotdeauna delicată a saltului, a pragului, a pasului, a pasei necesare extinderii obişnuinţei. Este exact ceea ce Dublu-Clic învaţă să rateze. Confundând întinerirea instituţiilor cu dezagregarea lor, generaţia de *baby boomers* a permis, aproape fără să-şi dea seama, alunecarea de la spirit critic la fundamentalism. Ca şi cum o primă eroare de categorie asupra sfintei obişnuinţe ar fi declanşat o alta, cu mult mai dezastruoasă, asupra distincţiei radicale între ce e adevărat şi ce e instituit. Modernismul tardiv care credea că sapă mormântul înaintaşilor şi-a săpat pasămite propriul mormânt!

Ştiu însă că am comite o altă nedreptate dacă am sta să ne punem cenuşă-n cap prea multă vreme. Dacă acum le este greu copiilor noştri să ne moştenească pasiunile încâlcite, cum am fi putut moşteni noi întreaga istorie a Modernismului? Dacă ni s-a părut imposibil să declinăm cuvintele „adevăr” şi „instituit” dintr-o suflare, a fost din cauza lamentabilei stări în care găsiserăm respectivele instituţii. Dacă le-am criticat, am făcut-o pentru că nu mai funcţionau demult. În orice caz, nu mai exista nicio reţetă adaptată diferitelor lor regimuri. Dacă ar exista un singur fel de a considera obişnuinţele, ar fi o singură cale de a veghea la salvgardarea instituţiilor, evitându-le degradarea şi trecerea de la omisiune la uitare. Dar, pentru că fiecare mod posedă un anumit fel de *a se lăsa făcut uitat* de obişnuinţă, aceste diferenţe sunt cele care fac atât de dificile îngrijirile pe care o civilizaţie ar fi trebuit să le aducă menţinerii tuturor contrastelor extrase de către istoria ontologică a Modernilor.

Dacă înaintaşii noştri şi-ar fi cheltuit numai o fracţiune din energia pusă în critica instituţiilor pentru a

diferenţia toate aceste îngrijiri, toate aceste atenţii, toate aceste precauţii, niciodată generaţia noastră nu s-ar fi trezit în faţa unor cochilii goale. Dar tocmai ideea de îngrijire şi de precauţie le devenise străină, de vreme ce se precipitaseră orbeşte în această înverşunare modernizatoare pentru care timpul îngrijirilor şi al ataşamentelor trecuse definitiv. Ca şi cum această epocă arhaică s-ar fi găsit de-acum îndărătul lor şi ca şi cum n-ar mai avea în faţa lor decât viitorul radios definit numai şi numai prin emancipare, prin lipsa precauţiilor, prin domnia acestei iraţionale Raţiuni a cărei crudă extravaganţă o înţelegem abia acum. Cred că celor născuţi după noi le este greu să moştenească generaţia zisă a lui „mai 1968”, dar să ni se spună atunci ce trebuia să facem cu moştenirea lăsată de generaţiile „august 1914”, „octombrie 1917” şi „iunie 1940”. Sarcina de a moşteni secolul XX nu e uşoară! Când vom termina cu el? Răbdare, răbdare, atunci când vom reuşi să desfăşurăm toate modurile, vom şti ce trebuie să moştenim şi ce le putem, cu puţin noroc, lăsa moştenire urmaşilor noştri. În orice caz, în faţa a ceea ce vine, nu sunt toate generaţiile, precum şi toate civilizaţiile, egale în ignoranţă?

concluzia părţii a doua

A ARANJA MODURILE DE EXISTENŢĂ

Unde întâlnim o problemă neprevăzută de aranjare.

Primul grup ignoră Obiectul şi Subiectul.

Liniile de forţă şi urmaşii [rep] insistă asupra continuităţii la fel ca fiinţele metamorfozei [met] asupra diferenţei – iar cele ale obişnuinţei [hab], asupra „mutaţiei”.

Un al doilea grup se învârte în jurul cvasi-obiectelor – [tec], [fic] şi [ref], la originea planurilor *n + 1* ale enunţării produc, prin efectul de răspuns, un plan *nu-l*.

Această aranjare oferă o versiune pacificată a vechiului raport Obiect/Subiect şi deci o altă poziţie posibilă pentru antropogeneză.

Începând să desfăşoare pluralitatea modurilor de existenţă, specialista în antropologia Modernilor dă de o

problemă neprevăzută. Să ne aducem aminte că ea încearcă să le reconstruiască sistemul de valori în acelaşi fel în care colegii ei au avut mereu ambiţia să o facă în zone mai exotice: reuşind în fine să reconstituie, dintr-odată, totalitatea experienţelor cu lumea ale acestor colective. Nu poate aşadar să se sustragă ambiţiei de a fi sistematică. În acelaşi timp, nu se mai poate baza, pentru a situa cursurile de acţiune, pe sistemele de coordonate propuse de Bifurcarea între Obiect şi Subiect, care ofereau cel puţin comoditatea definirii unuia prin opoziţie cu celălalt. Se vede acum obligată să propună un alt sistem de coordonate care să răspundă dublei constrângeri de a regrupa toate aceste moduri împreună, fără însă a le confunda. Altfel spus, va trebui să inventeze un principiu de *aranjare*. Iată o operaţiune redutabilă şi mai ales foarte demodată: cine mai crede că este posibilă o filosofie sau o antropologie sistematică?

Unde întâlnim o
PROBLEMĂ NEPREVĂZUTĂ
DE ARANJARE.

Cercetătoarea ar fi dat înapoi văzând amploarea şi chiar caraghioslâcul sarcinii, dacă n-ar fi ştiut că acest principiu de clasament va avea drept scop facilitarea unor viitoare negocieri. Din moment ce vorbim în primul rând despre antropologie comparată, contează mai puţin principiul, dacă el permite desemnarea acelor moduri care se pretează cel mai bine sau cel mai puţin bine confruntării, apoi negocierii. În orice caz, nu prea are de ales: orice sistem alternativ de coordonate este preferabil celui actual – şi preferabil absenţei oricărui reper. De altfel, niciodată critica nemiloasă a Marilor Naraţiuni nu-i va împiedica pe cititori să depene o poveste în voie. Trăgând linie, mai bine să încerce să propună o versiune care să fie măcar compatibilă cu experienţele culese până acum.

Să încercăm să grupăm mai întâi trei moduri ale Primul GRUP IGNORĂ reproducerii [REP], metamorfozei [met] şi obişnuinţei OBIECTUL ŞI SUBIECTUL. [hab]. Ce

au în comun este faptul că explorează în fiinţaca-altul trei forme de alterare complementare şi specifice. A multiplica persistenţele; a multiplica transformările; a se arunca cu capul înainte în existenţă: trei feluri de a explora fiinţa ca alteritate. Dar, şi aici e punctul capital, deşi nu trec niciodată nici prin căsuţa Obiect, nici prin cea Subiect, ele au SENS. Sensul, pentru noi, este ceea ce precede şi ceea ce urmează o entitate oarecare – vectorul, TRAIECTORIA0 – la fel ca PREPOZIŢIA0 care explicitează cum trebuie considerat ceea ce va să vină. Acest prim grup nu-i nici mut, nici lipsit de sens. Deşi precedă infinit omenescul, este bine articulat, fără să semene în nimic unei „lumi exterioare" căreia i s-ar opune lumea simbolicului. Să ne reamintim: este ARTICULAT0 tot ceea ce trebuie să obţină continuitate din discontinuităţile dintre care fiecare e separată de celelalte printr-o îmbinare, o încrengătură, un risc de asumat, tot ceea ce se numeşte, de fapt, o articulare.

Liniile de forţă şi URMAŞII [REP] INSISTĂ ASUPRA CONTINUITĂŢII >

Să considerăm aceste trei moduri altfel, restituindu-le mişcarea care le înşiră unul după altul. Ce se întâmplă cu fiinţele persistenţei care trec prin prăpastia riscantă a reproducerii [rep]? Sunt mute, desigur, pentru că precedă *limbajul* articulat. Dar ar fi absurd să spui despre ele că sunt nearticulate. Se *enunţă* (în sens etimologic) fără nicio îndoială, de vreme ce se lansează în existenţă prin hiatusul atât de periculos al menţinerii în persistenţă. Iată câtă activitate de ENUNŢARE0 găsim la cei pe care-i numim, dispreţuitor, inerţi şi muţi! Liniile de FORŢĂ0, fiinţele inerte, toate acestea sunt, putem spune, mărci ale enunţării, din moment ce trecerea într-o altă fiinţă care ar fi aproape aceeaşi se defineşte prin insistenţă şi prin transformarea forţelor – pe care ştiinţele, mult mai târziu, vor învăţa să le definească drept energie [REP-REF]. Mute, persistente, căpoase dacă vrem, fiinţele acestea nu sunt totuşi nişte fiinţe prosteşte-aici, îngrămădite. A exercita o forţă înseamnă, fără umbră de îndoială, a vrea *să treci cu*

orice preţ. Există aşadar în acest mod de existenţă o *pasă* specifică, una căreia pământenii i s-ar putea adapta, dar asupra căreia nu se vor mulţumi niciodată să „proiecteze” relaţii de identitate şi de diferenţă, pornind de la „categoriile minţii omeneşti”. Dacă devii capabil să vorbeşti; trebuie să te poţi insinua în parcursurile de forţă ce răsună deja şi care se enunţă în tine, debordându-te pe toate părţile.

Dacă şovăim încă să dotăm fiinţele inerte cu o astfel de capacitate de articulare, îndoiala nu mai e permisă atunci când vine vorba de GENEALOGIILE0 fiinţelor vii, de vreme ce fojgăiala care extrage aproape asemănătorul – ceea ce am învăţat să respectăm datorită lui Darwin, acest hiatus al reproducerii, acest miraculos dezechilibru continuu al etologiei – nu se obţine niciodată prin menţinerea nesmintită a aceluiaşi, ci printr-o repetiţie de fiecare dată mai riscantă. Iată de câte vertiginoase „concursuri de împrejurări” e nevoie pentru ca un organism să se reproducă! Inteligenţa organismului o prepară pe cea a /tfgw-ului. Prin el suntem noi legaţi inevitabil de cei de la care venim şi faţă de care reprezentăm, în sens strict, enunţarea riscantă pe deasupra prăpastiei reproducerii. Ei persistă în noi, dar numai dacă noi înşine reuşim să persistăm în alţii (aproape) asemănători (inclusiv rămânând noi înşine, puţin mai multă vreme, tot îmbătrânind).

Dacă nu subliniem că e vorba despre un caz particular în care enunţătorul se trimite – „îşi face mutaţia” zboară, persistă într-un *alt enunţător* fără să poată reveni vreodată la vechiul drum, cuvântul „enunţare” ar putea părea exagerat. Ceea ce e important este să ştii să califici hiatusul, mica transcendenţă, această articulare care ne permite să reperăm particularitatea acestui mod de existenţă. În orice caz, nu-i vorba de „Natură”, nu e „lumea”, nu e nici

„Antepredicativul”.

Puterea de metamorfoză este o altă formă de enun-

LA FEL CA FIINŢELE ţâre, ce-i drept ciudată. Dacă cea de

dinainte explorează METAMORFOZEI [met] maximum de identităţi, trecând prin riscurile repro ASUPRA DIFERENŢE! – ducerii, aceasta explorează maximum de transformări.

Aceste fiinţe poseda cu siguranţă o demnitate ontologică în măsură să le explice totodată ameninţătoarea obiectivitate – pot oricând să ne schimbe într-un altul –, rodnicia – pot oricând să ne schimbe într-un altul! – şi, în fine, invizibilitatea – nu pot fi fixate, sunt proteice. Instituirea lor prin psihism nu reuşește să le abordeze decât aproximativ; instituirea lor prin divinităţi pare mai verosimilă; dar alte colective decât al nostru sunt cele care au reuşit să inventeze o groază de moduri de a le primi şi de a profita de spiritul lor de iniţiativă. De altfel, oare fiinţele vii n-au explorat deja această putere de metamorfoză sub formă de *mutaţii* [rel”*MET]?

Ca să întrebuinţăm o metaforă lingvistică, dacă fiinţele reproducerii îşi defineau anumite tipuri de *sintagme* (linii de forţă pentru fiinţe inerte, genealogii pentru fiinţe vii), n-am putea oare spune că fiinţele metamorfozei definesc *paradigme*, serii posibile de transformare, *transe* vertiginoase? Am avea atunci o matrice formată din întretăierea liniilor orizontale – reproducerile – şi verticale – metamorfozele sau substituţiile. Acestea ar forma lanţul şi trama din care s-ar ţese tot restul. Dacă, mult mai târziu, oamenii încep să vorbească, o fac pentru că se strecoară în aceste serii orizontale şi verticale pe care nu le putuseră inventa. Dacă oamenii vor acţiona şi vor vorbi, se întâmplă pentru că lumile se articulează în aceste două feluri: *se reproduc* şi *se metamorfozează*.

Şi obişnuinţa poate părea heterodoxă în raport cu – IAR CELE ALE canoanele teoriei enunţării. Dar e ca şi cum ea ar în OBIŞNUINŢEI [hab], dreapta atenţia, de data aceasta, înspre *enunţuri*, fără să aSUPRA „MUTAŢIEI” insiste asupra legăturii lor cu ceea ce le lansează, cu ceea ce le enunţă. Obişnuinţa constă – am văzut – în a te arunca într-un curs de acţiune, acoperind ceea ce trimite, dar fără

a-l omite cu totul. Obişnuinţa ne predispune, întrucâtva, să separăm (să predecupăm) un enunţ de enunţarea lui. Ca şi cum am fi pregătit ceea ce mai târziu va deveni un DEBREIAJ. Şi aici avem ceva ca o prefigurare a /oşw-ului.

Nu merită să acorzi o prea mare importanţă acestei regrupări, dar există aici măcar avantajul de a pune aceste moduri la adăpost de orice acuzaţie c-ar fi fiinţe inarticulate, imanente, reificate, exterioare, naturale şi, mai ales, prematur unificate. Dacă acest grup este primul în ordinea acestui clasament, el nu e unul „primitiv" sau „primar". Aceste prime explorări ale alterărilor fiinţei-caaltul doar vor permite multor alte moduri să îndrăznească alte alterări. Ele trei, însă, neputând vorbi, trec prin celălalt, să spunem că ele „VORBALTESC0"*, verb care trebuie inventat, undeva între a bălmăji, a parlamenta, a trece, a vorbi, a exista. „De unde vorbeşti?" – „*De aici*, neapărat de aici".

Ca ceva stupefiant în ochii antropologiei comparate, aceste moduri, în ciuda importanţei lor, sunt în acelaşi timp cele care au fost cel mai bine elaborate de celelalte colective şi cel mai mult abandonate de colectivele noastre. Nu-i de mirare aşadar că neînţelegerile s-au acumulat între Moderni şi cei pe care aceştia pretindeau că-i modernizează. Ar fi oare posibil astăzi să reluăm altfel această poveste, respectând de-acum aceste moduri: „A! Şi voi aveţi de-a face cu aceste fiinţe. Păi asta o să ne lase să începem să vorbim cu voi. Acum, da, în fine, putem începe să parlamentăm ceva mai serios"? În vreme ce, dacă vom continua să le gândim ca antepredicative, nu vom ieşi din impasurile modernismului, nu vom fi niciodată civilizaţi: vom rămâne nişte barbari asediaţi de inumanitate – şi, în faţa Gaiei, vom rămâne fără voce.

Un al doilea grup se asta-i tot în ceea ce priveşte primul grup. Să în INVARTE ÎN JURUL cercăm definirea unui al doilea grup, cel care se învârte CVASI-OBIECTELOR – în jurul obiectelor. După toate eforturile pe care le-am făcut pentru a evita diferenţa dintre Obiect şi Subiect, expresia aceasta ar putea să mire. Dar, ca să

folosim expresia lui Michel Serres, este vorbă acum despre CVASI-OBIECTE0. Până acum, specialista în etnologie a criticat BIFURCAREA0 ca şi cum ar fi fost vorba despre o eroare de categorie, de boala congenitală a Modernilor. Asta-i o gravă scăpare la adresa deontologiei unei munci care nu se poate mulţumi să-şi trateze informatorii drept nişte nebuni în delir! A venit vremea să fim mai generoşi în situarea originii unei distincţii despre care a avut dreptate să spună că e prost instituită, dar a greşit atunci când a crezut că această greşeală poate fi remediată cu puţină atenţie. Există, desigur, o distincţie, dar ea se referă la cvasi-obiecte şi la CVASI-SUBIECTE0, cel de – AL TREILEA GRUP° pe care îl vom desfăşura în cele ce urmează.

Am văzut în capitolul 9 că fiinţele de ficţiune ocupă o poziţie foarte interesantă între cele ale tehnicii [tec], întâlnite în capitolul 8, şi cele ale referinţei [ref] din capitolele 3 şi 4. Fără primele, ar fi imposibil să dăm formă sau să figurăm ceva. Celorlalte, fiinţele de ficţiune le-au împrumutat puterile de delegare ce le-au permis ştiinţelor, pornind de la un punct de vedere limitat care le condamna la orbire, să parcurgă lumea întreagă, căptuşind-o cu lanţuri de referinţă pavate de la un capăt la celălalt cu instrumente [TECREF] şi cu

„*Parlautren*? în original.

observatori virtuali delegaţi şi îmblânziţi [fil REF]. De aici a venit ideea regrupării acestor trei moduri.

În acest grup se elaborează instanţele mai ortodoxe ale enunţării, aşa cum au fost ele elaborate de semiotică. Prin pliajele tehnice [tec], obţinem ceea ce semioticienii luau de-a gata în naraţiuni, dar care necesită de fapt un mod de existenţă foarte special: debreiajul enunţului, al enunţătorului şi al destinatarului enunţului, dislocare absolut imposibilă fără invenţia tehnică. Cu acest mod începe cu adevărat reluarea şi deci şi proliferarea spaţiilor, a timpilor, a actanţilor. Ulciorul din lut ars *rămâne la loc*, chiar dacă cel care l-a modelat a dispărut, şi se adresează altor întrebuinţări şi altor utilizatori decât meşterul care l-a făcut.

— [TEC], [pic] Şi [ref], LA ORIGINEA PLANURILOR *N + 1* ALE ENUNŢĂRII – Dar fiinţele de ficţiune permit ceva ce nicio altă fiinţă nu permite, ceea ce niciun alt mod nu putea să prevadă: figurile „mutate” în forme prin debreiaj, în alte timpuri, alte spaţii şi alţi actanţi, sunt de asemenea capabile, prin retroacţiune, să figureze atât enunţătorul, cât şi destinatarul enunţului. Operele, ce-i drept, desenează *alte lumi* – singurele, poate, care-şi merită numele –, locuite de personaje care nu sunt vizibile decât atâta vreme cât materialele din care sunt făcute vibrează de forme. Şi dacă opera de ficţiune plisează încă o dată pliul fiinţelor tehnice, lanţurile de referinţă [ref] le vor plisa, le vor răsuci şi le vor traduce încă o dată, *a treia oară*, aşa cum am văzut la sfârşitul capitolului 9, pentru a le face să servească, după ce le va fi îmblânzit, unei noutăţi de asemenea totale: accesul la fiinţele depărtării.

Este cu atât mai important să insistăm pe „cvasi”, în aceste expresii, cu cât fiecare dintre modurile grupate aici are drept rezultat producerea, printr-un efect de răspuns sau de recul, a unei forme specifice de *subiectivitate*. Dacă acest al doilea grup se învârte cu totul în jurul lucrurilor fabricate [tec], trimise [Fie] sau cunoscute [ref], e ca şi cum cvasi-obiectele, tot învârtindu-se, ar desemna implicit locurile pe care, mai târziu, ar putea veni să le ocupe subiecţii potenţiali. Am văzut în capitolele 3 şi *4*: *devii* un spirit obiectiv pe măsură ce lanţurile de referinţă se extind, din moment ce spiritul nu este decât una dintre extremităţi, telomerul, ca să împrumutăm un termen din biologie, şi al căror obiect cunoscut reprezintă cealaltă extremitate [REF]. Am întâlnit acelaşi efect de recul în capitolul 8: competenţa, aptitudinile practice, abilitatea *vin* înspre cei care au de-a face cu fiinţele tehnice [tec]. Am precizat acest lucru în capitolul 9, cu acele fiinţe de ficţiune [Fie] al căror efect de recul este atât de puternic încât produc un enunţător şi un interlocutor susceptibili de a fi fost autorul şi ascultătorul a ceea ce totuşi nu vine de la ei. Tocmai pentru că acestei trei lumi se învârt în jurul cvasi-obiectelor, ele produc, printr-un soi de mişcare

centrifugă, forme originale de subiectivare:

— PRODUC, PRIN EFECTUL DE RĂSPUNS

UN PLAN N-l.

abilităţi, creaţii, obiectivităţi. Debreiajul produce în acelaşi timp planurile w + 7, către înainte, şi *nu-l*, către înapoi.

Vom regăsi aici un nou exemplu al acestei stratificări atât de specifice a subiecţilor, constituiţi din straturi distincte, zămisliţi de fiecare mod de existenţă.

Am văzut că puteam câştiga o *interioritate* prin atenţia acordată în sfârşit fiinţelor metamorfozei [MET]; că *persistam* datorită formidabilului salt al reproducerii [rep]. Vom vedea că suntem *legaţi* de enunţurile noastre prin lanţurile dreptului [DRO]; că ne dăm cu părerea datorită reluării Cercului reprezentării [POL]; că devenim persoane prin *darul* îngerilor purtători de mântuire [REL]. Cititorul va înţelege fără greutate că antica distincţie dintre Subiect şi Obiect nu putea înregistra această diversitate de straturi succesive necesare producţiei de subiectivităţi

Această aranjare oferă

O VERSIUNE PACIFICATĂ

A VECHIULUI RAPORT

Obiect/Subiectrealizate prin trecerile succesive ale modurilor.

După cum vedem, opoziţia dintre Subiect şi Obiect nu ne deranjează decât dacă considerăm aceşti termeni ca fiind două regiuni ontologice distincte, când de fapt nu e vorba decât de o uşoară diferenţă între două grupuri, ele însele altminteri compozite – şi *ambele diferite de primul*, al cărui caracter în întregime articulat nu putea fi sesizat de modernism. Ar trebui să fie posibil să relocalizăm şi, prin urmare, să pacificăm această chestiune a subiectivităţii şi obiectivităţii, înainte de a învăţa să o reinstaurăm în instituţii ne-moderne, ceva mai bine ajustate. În lipsa unei metafizici adecvate, Modernii au exagerat, făcând din ea un temei indiscutabil, ceea ce n-ar fi trebuit să rămână nimic altceva decât o *aranjare comodă*. există moduri mai degrabă centripete faţă de

obiecte şi altele care se învârt mai mult în jurul subiecţilor. Dar nu-i nicio dramă aici, nu-i niciun motiv să vezi cum se bifurcă Natura!

— ŞI DECI O ALTĂ POZIŢIE POSIBILĂ PENTRU ANTROPOGENEZĂ.

Oricât de cârpită ar fi, această aranjare ne permite să mutăm un pic locul apariţiei pământenilor. Într-un plurivers repopulat de fiinţe care fiecare îşi urmează drumul în funcţie de traiectorie, devine mai puţin neplauzibil să concepi naşterea unei fiinţe umane din încrucişarea acestor fiinţe, prin interpolare, prin amalgamare. Nu e chiar imposibil de imaginat nişte fiinţe care să devină omeneşti pentru că pot primi nişte fiinţe invizibile, aşa cum plantele extrag din soare posibilităţi pe care soarele nu ştia că le are. E mai puţin surprinzător că aceşti pământeni s-au răspândit pe suprafaţa planetei, în funcţie de diferitele feluri de a intra în contact cu aceste fiinţe, de a le întâmpina cu pâine şi sare şi, mai ales, de a extrage din ele contrastele. Altfel spus, diversitatea „CULTURILOR0” nu mai poate aduce mărturie împotriva adevărului accesului lor la *real*. Realitate şi pluralitate nu se mai opun neapărat – ceea ce nu e lipsit de consecinţe asupra viitoarei diplomaţii, asupra invenţiei unei proceduri alternative de a produce universal şi asupra diferitelor maniere de a ne găsi „pe Pământ”.

În orice caz, ipoteza merită explorată. În lunga şi obositoare ceartă dintre ou şi găină – cine a fost mai întâi, Subiectul sau Obiectul? –, am avut poate o uşoară scăpare: fiinţele care ne fac să existăm! De ce să nu presupunem că oamenii sunt cei care au făcut întâlniri şi au organizat instaurări? Adresându-ne laolaltă acestor fiinţe, vom putea deschide poate, împreună cu celelalte colective, o negociere pe care n-o putea inaugura strania idee a unei civilizaţii care ar fi „descoperit” obiectivitatea şi subiectivitatea. Ne vom putea pregăti mai ales de alte întâlniri pe care le vom putea face împreună.

Mai ales că, făcând lista modurilor recunoscute până aici şi acceptând să le recunoaştem o ordine a importanţei,

ne putem da seama că „fiinţa umană modernă” (termenul consacrat pentru a descrie *Homo sapiens*) începe poate tocmai cu fiinţele de ficţiune (asta spun paleontologii, cel puţin) şi că putem începe să distingem originalitatea adevăraţilor Moderni probabil din cauza suprainvestirii cunoaşterii echipate şi rectificate. Astfel, desfăşurând modurile de existenţă în funcţie de acest clasament, putem schiţa o lume mai uşor de universalizat: patru dintre aceste moduri le împărţim cu fiinţele nonumane, restul de cinci cu alte colective. Nu-i oare aceasta o formă mai *atrăgătoare* de a ne inventaria propria noastră moştenire? Şi, mai ales, una mai puţin provincială de a ne pregăti să locuim o lume în sfârşit comună?

ə

CUM SĂ REDEFINIM COLECTIVELE

unsprezece

CUM SĂ PRIMEŞTI FIINŢELE SENSIBILE LA CUVÂNT

Dacă e imposibil să nu vorbeşti despre religios nu trebuie să te încrezi în limitele domeniului Religiei ci mai degrabă să revii la experienţa crizei sentimentale care permite descoperirea îngerilor purtători de zbucium sufletesc cu condiţia de a distinge între a îngriji şi a mântui, explorând încrucişarea [met-rel].

Descoperim atunci un hiatus specific ce permite reluarea Cuvântului – fără a părăsi căile raţionalului.

[rel] defineşte fiinţe cu un caiet de sarcini special pentru că aceste fiinţe apar şi dispar şi posedă condiţii de reuşită deosebit de discriminatorii – din moment ce definesc o substanţă care nu se sprijină pe nicio substanţă dar care se defineşte printr-o alterare specifică: „a bătut ceasul” – şi printr-un mod specific de veridicitate.

— O instituţie puternică, dar greu de protejat atât împotriva ne în telegerilor încrucişării [rel-pre], cât şi împotriva celor ale încrucişării [met-rel]

şi ale încrucişării [ref-rel], producătoare de raţionalizări nefondate.

Această raţionalizare produce credinţa în credinţă şi duce la pierderea atât a cunoaşterii, cât şi a Credinţei având ca rezultat pierderea dublă a fiinţelor apropierii şi a fiinţelor depărtării dar şi invenţia de prisos a supranaturalului.

De unde importanţa precizării, de fiecare dată, a termenilor metalimbajului.

În partea A doua, am parcurs moduri care puteau să pară întrucâtva exotice. Scopul era de a ne extrage cât de mult posibil din noţiunile de Natură, Materie, Obiect şi Subiect, pentru a lăsa în grija experienţei diferitele moduri de a ne călăuzi. Ne aflăm abia la jumătatea drumului. În această nouă parte, ne vom apropia de moduri care ne sunt mai familiare, dar şi mai exploatate de ştiinţele zise „umane” şi „sociale”. Avem de răsturnat încă două obstacole majore, noţiunea de SOCIETATE0 şi mai ales cea de ECONOMIE0, cea mai recalcitrantă dintre toate. Numai atunci vom putea face colectivele comparabile unele cu altele, fără a utiliza alt sistem de coordonate în afara celui al modurilor de existenţă.

Întrebuinţarea termenului de COLECTIV0, aşa cum am făcut până acum, în locul celor de „cultură”, „societate” sau „civilizaţie”, permite să insistăm pe operaţiunea de colectare sau de compoziţie, subliniind totodată eterogenitatea fiinţelor reunite astfel. Ne amintim că ceea ce le permite reţelelor [res] să se desfăşoare este faptul că ele urmăresc *asociaţiile*, oricare ar fi acestea. „Socialul”, pentru teoria ACTOR-REŢEA0, nu defineşte un material diferit de celelalte, ci o*ţ esătură* de fire cu origini, evident, variate. În această cercetare, în consecinţă, socialul înseamnă concatenarea tuturor modurilor. Însă inventarul trebuie completat. E greu să ne imaginăm o etnografie care să nu vorbească nici despre religie, nici despre politic, nici despre drept, nici despre economie. Este exact ceea ce urmează să facem de-acum.

Specialista în antropologie ştie bine că vine un moDACĂ E IMPOSIBIL SĂ NUment în care, pentru a putea face inventarul valorilor la VORBEŞTI DESPRE RELIGIOS

– care ţin informatorii ei, va trebui să abordeze problema religiei. Degeaba o tot amână, trebuie să dea piept cu ea. E de înţeles că nu-i prea vine să facă asta: pe de o parte, fel de fel de pasiuni, de splendide elaborări, de urme ale trecerii acestor fiinţe ocupă încă întreg spaţiul vechii Europe: limbile, artele, totul e plin de religie. Dar, pe de altă parte, va avea ea oare destulă răbdare să desfacă nodurile în care aceste fiinţe s-au încâlcit şi poate s-au pierdut în felul acesta pentru totdeauna? O cascadă de erori de categorie par să fi făcut imposibil de spus, de pronunţat şi să fi amuţit aceste fiinţe care i-au făcut să vorbească pe înaintaşii ei, care i-au entuziasmat de strămoşii ei, care au mutat munţii din loc şi au provocat nu puţine crime. Dar metoda ei îi cere să vorbească despre religie – chiar celor pentru care aceste lucruri, „lucrurile religioase”, au devenit de neînţeles. Dar şi celor care cred, vai, că le înţeleg în cheia lor pe care par să o fi pierdut demult. Doamne, câte neînţelegeri!

În acelaşi timp, însă, este şi un test de metodă, dacă va reuşi să facă fiinţele religiei să spună ce au de spus în propria lor limbă; dacă va reuşi să le ofere componenţa ontologică exactă, în comparaţie cu celelalte. Până la urmă, e oare mai greu să rearticulezi religiosul decât să oferi cunoaşterii obiective [REF] şi multiplilor existenţi la care aceasta permite accesul [rep] adevăratul lor loc? În orice caz, nu prea avem de ales – cum am putea aborda sarcinile diplomaţiei cerând celorlalte fiinţe, tuturor celorlalte, să renunţe la religios, dacă vor să primească dreptul de a se aşeza la masa negocierilor? Religiosul se pretinde prea universal pentru a-l lăsa la o parte afirmând că se află „în urma noastră”. Hotărât lucru, nu-i putem scăpa: pentru acest contrast mai mult decât pentru toate celelalte trebuie ca diplomatul să se poată sprijini pe un inventar exact a ceea ce s-a întâmplat cu cei care l-au mandatat. Ce se presupune că am moştenit? La ce ţin cu adevărat cei care spun că ţin sau că nu ţin la religie?

De fapt, am întâlnit deja aceste fiinţe: ele ne-au permis, în primul capitol, să începem să definim

INSTITUŢIA0 prin grija posesivă pe care Bisericile au investit-o mereu în distincţia dintre adevărat şi fals. Le-am întâlnit din nou, în capitolul 6, când cu grava învinuire adusă fetişurilor şi idolatrilor. Am situat una dintre cele două surse ale dificultăţii Modernilor de a vorbi în surprinzătoarea idee a unui Dumnezeu „nefăcut de mâna omului”: pentru a extrage un contrast de o noutate fără tăgadă, căzuseră cu toată greutatea într-un alt contrast, cu totul diferit şi inocent faţă de crimele de care era acuzat, cel al ritualurilor generatoare de psihisme [MET-REL]. Şi prin intersectarea cu o altă problemă, foarte diferită, cea a cunoaşterii obiective – private de reţelele ei –, Modernii au ajuns, conform acestei analize, să nu mai poată pronunţa dintr-o suflare că ceea ce e construit poate fi de asemenea veridic [REF-REL]. De unde această uimitoare consecinţă: teoria şi practica n-au mai putut fi distinse. Mereu, aceeaşi stingherealã dată de abundenţă, care face ca Modernilor să le fie atât de greu să menţină toate contrastele pe care le-au extras din lipsa unei metafizici şi a unei antropologii ajustate la ambiţiile lor.

— NU TREBUIE SĂ TE ÎNCREZI ÎN LIMITELE domeniului Religiei – „Măcar, îşi spune satisfăcută specialista în etnologie, în cazul religiosului am o instituţie; cea mai veche, cea mai meticuloasă, cea mai răspândită şi cea mai minuţioasă dintre toate”. Ei, dar va trebui să revină repede la realitate. Ar trebui să ştie că nimic nu-i simplu atunci când vine vorba despre Moderni. Tocmai pentru că această instituţie a fost atât de multă vreme deosebit de hegemonică; pentru că şi-a luat asupra ei să-şi bage coada în toate domeniile – politică, morală, artă, cosmos, drept, chiar şi economie –, pentru că a crezut că poate deveni planetară ca o formă universală a religiosului; tocmai de asta, n-a ştiut niciodată cum să „arunce balastul” la momentul potrivit, pentru a salva contrastul, singurul pe care ţinea să-l instituie. Şi, lucru încă şi mai de mirare, instituţia a fost sfărâmată cu mai multă vigoare de cei care-şi spun religioşi decât de cei care îşi zic secularizaţi. Cercetătoarea n-are noroc: dacă

există o indicaţie pe care nu trebuie să o urmeze pentru a defini fiinţele religioase, este vorba despre, domeniul bine delimitat al Religiei.

Cu atât mai mult trebuie să se pregătească să se uite în altă parte, cu cât are de înlăturat un alt fenomen parazit: „Întoarcerea religiosului”. Nimic n-ar deturna mai mult cercetarea pe care o începe decât dacă cineva i-ar răspunde proiectului aşa: „Desigur, aveţi dreptate, nu se poate face vreo cercetare despre valorile contemporane fără o preocupare pentru acest fenomen universal”. Specialista în etnologie trebuie să respingă acest sfat de bun simţ. I se pare, într-adevăr, că fiinţele Cuvântului ar fi încă şi mai adânc îngropate de acest discurs despre întoarcere, despre menţinerea necesară sau despre necesara dispariţie a religiosului.

Dar cum poate fi atât de sigură? Dacă principiile cercetării au fost înţelese, atunci este pur şi simplu pentru că acest fenomen nu se defineşte printr-un tip original de subzistenţă, de risc, ci, dimpotrivă, printr-o căutare, adesea disperată, a unei substanţe, a unei garanţii, a unui substrat. Ceea ce este vizat prin acest termen de religios este apelul la o altă lume! Şi deci exact contrariul a ceea ce ne străduim să repetăm. Nu există o altă lume – ci doar lumi pe care fiecare mod le alterează diferit. Dacă vorbim temători despre „respectarea transcendenţei”, n-o încurajăm deloc pe specialista în etnologie să ia în serios acest fenomen, din moment ce recunoaşte aici TRANSCENDENŢA0 greşită care consideră IMANENŢA0 ca opus al ei şi nu ca sinonim. Ceea ce e atât de neplăcut în apelul la „supranatural” este faptul că „naturalul” vine de la sine. Şi dacă vorbim, cu voce scăzută, despre „spiritualitate”, ar trebui să fim imediat alertaţi că o ciudată idee a „materialităţii” a fost din capul locului înghiţită fără comentarii. De ce ar trebui ca specialista în etnologie să se preocupe de cei care-şi ridică ochii la cer pentru a blestema lucrurile pământeşti, ale „materialismului ambiant”, ale „raţionalismului”, „umanismului”: ce ştiu ei despre materie, raţiune şi

omenesc?

Ceea ce trece astăzi drept religie nu poate oferi decât un avatar foarte dezolant al căutării de imobilitate, de indiscutabil, de suprem, de ideal. S-a mers până la a se face din religios căutarea absolutului şi chiar a accesului nostalgic la un dincolo! Religiosul devenit „scut împotriva relativismului" şi „supliment de suflet" împotriva „secularizării" şi a „materialismului" acestei „lumi josnice"! Iată cât de spectaculos ne putem înşela asupra ţintei! Cum? Toate aceste comori de inteligenţă şi de pietate pentru a ajunge aici? Mii de ani de traduceri neîntrerupte, de variaţii continue, de inovaţii prodigioase, pentru a sfârşi în căutarea unor temeiuri? Cum ne putem înşela în aşa hal încât să începem să adorăm zei falşi?

Chiar dacă-şi iese în întregime din rol, cercetătoarea, indignată, nu îndrăzneşte să numească o asemenea perversiune ca fiind o eroare de categorie: „erezie" ar fi un eufemism; ar trebui vorbit de „oroare de categorie"? Cât de puerile îi par vechile confuzii ale lui Iahve cu Baal şi Moloh! Niciodată idolatrii n-ar fi îndrăznit să confunde Dumnezeul lor cu un transport fără deformare, un motor imobil, o substanţă increată, un temei: măcar ei ştiau că nu se poate instaura un zeu fără un drum de alterări, de interpretări, de medieri. Fetişismul nu e decât o nimica toată faţă de această idolatrie: înlocuirea religiosului cu contrariul său, confuzia dintre sfinţenia relativă cu absolutul păgân! Iar acest blestem se enunţă chiar în temple, în inima bisericilor, în faţa tabernaculelor, în amvon şi în prezenţa porumbelului Sfântului Duh! Unde sunt profeţii care şi-ar fi putut arunca anatemele împotriva acestor murdării, păcate, grozăvii? Unde sunt lacrimile lui Ieremia, unde sunt lamentările lui Isaia?

Dacă cercetătoarea vrea să-şi păstreze mintea sănătoasă, trebuie să caute religiosul în afara domeniului religiei. Trebuie să presupună că ceea ce se numeşte „întoarcerea religiosului" nu manifestă altceva decât întoarcerea FUNDAMENTALISMULUI0. Şi înţelegem de ce. Pentru că nu putem situa valorile care prezintă mai

multe forme în instituţii adecvate, reacţionarii de diverse obedienţe se îndreaptă către un erzaţ care pare să „apere valorile” superficial, plasându-le într-o zonă de neatins! Între această căutare a unui temei ultim şi fiinţele religiosului nu e nimic altceva decât un raport de sinonimie. De aici trebuie plecat, chiar dacă o astfel de decizie nu anunţă nimic bun în privinţa viitoarei diplomaţii: cum să facem pentru ca informatorii noştri să renunţe la religie (şi la CREDINŢĂ0) pentru a le putea acorda fiinţelor religiei adevăratul lor loc? Cum să-i convingem că faptul de a învăţa să ne îndreptăm atenţia în altă parte înseamnă chiar religia? „Unde-ţi este comoara, acolo-ţi va fi şi inima”.

CI MAI DEGRABA SA
REVII LA EXPERIENŢA

CRIZEI SENTIMENTALE – Ce fir să apucăm atunci pentru a repera prezenţa fiinţelor purtătoare de religie? Cercetarea trebuie să se întoarcă, iarăşi, la experienţă, chiar dacă aceasta pare foarte îndepărtată de domeniul oficial recunoscut ca religios. Ne vom aminti că, în capitolul 6, am fost surprinşi de greutatea plasării metamorfozelor [met] în sânul dispozitivelor şi al mecanismelor capabile de a produce psihisme; recunoscuserăm această enigmă care făcea ca un personaj atât de dependent de *proprietarii* lui („posedanţii” acestor „posedaţi”) să se vadă pe sine, totuşi, ca un bun modernist, în felul unui „eu” originar, nativ, primordial, autohton şi autonom. Cum să explicăm faptul că un personaj care nu-şi putea câştiga interioritatea decât intrând în tranzacţii cu fiinţe ale metamorfozei, din care era, de fapt, în întregime fabricat, nu visa decât la firesc, la plenitudine, la autenticitate? Atitudinea ni se păruse aproape sinucigaşă, deoarece cu cât „eul” se voia mai plin, mai rotund, mai complet, cu atât *mai puţin* se putea împotrivi transformărilor. Dacă există un lucru care înnebuneşte, apoi acesta este „eul” autonom, fără legături şi fără proprietari; în felul acesta, el e descoperit în faţa atacurilor; nu va întâlni fiinţele metamorfozei decât la

modul ameninţării şi al înşelăciunii.

Dacă există o prăpastie între două exigenţe atât de opuse ca primirea fiinţelor capabile de a vă metamorfoza, pe de o parte, şi, pe de alta, căutarea unei autenticităţi primordiale, înseamnă că putem cu siguranţă diagnostica o nouă eroare de categorie. Probabil că e vorba despre confuzia dintre personajul vizitat de fiinţele invizibile şi oarbe şi un alt strat de subiectivare, cel care produce persoane. Trebuie să existe fiinţe noi care au ca ţintă „eul” şi care ştiu să-l ochească bine – şi cu care e imposibil să negociezi. Ceea ce explică de ce e atât de greu pentru Moderni să vorbească respectuos despre fiinţele care produc psihisme: pentru că le-ar confunda *cu altele*. Şi acum, ca întotdeauna, foametea ontologică a teoriei lor îi împiedică să restituie cum trebuie varietăţile propriei experienţe.

Specialista în etnologie se hotărăşte să-şi încerce norocul cu experienţa cea mai banală a interacţiunilor între prieteni, între membrii unei familii, între amanţi. Aici speră ea să detecteze această distincţie între, pe de o parte, *fabricarea inferiorităţilor compozite*, profitând de metamorfoze, şi, pe de alta, experienţa circulaţiei unor cuvinte care *fac să existe* subiectul capersoană *unificată*. În vreme ce primele nu ne vizează, dar, dacă reuşim să nu ne simţim nici noi vizaţi ne ridică şi ne transportă, cuvintele ne apropie şi ne ridică la loc, *adresându-ni-se* pur şi simplu. „Tu eşti, eu sunt, noi suntem”. Nuanţa e poate fină, dar nu poate scăpa celor care se găsesc în interacţiuni intime şi care trebuie să lămurească această încrucişare în vârtejul crizelor [METREL].

Există teste care permit evitarea blestemului printr-un cuvânt, un gest, un ritual, sau care, dimpotrivă, cu un cuvânt, un gest, un ritual, blestemă şi doboară. Pentru a ieşi din criză, am văzut, trebuie să implementăm o procedură – un dispozitiv de cură, o terapie, inventate de-a lungul conversaţiilor de amatori sau încredinţate specialiştilor. În acest sens, suntem cu toţii puţin vrăjitori, fiecare descurcându-se cum poate; rezultatul e

întotdeauna o formă de detaşare între *aliens* şi subiecţi – magie albă – sau, pe dos, un soi de posesiune a subiecţilor *alienaţi* de către forţele pe care le-am declanşat – magie neagră.

Or, nu-i deloc ceea ce se întâmplă în crizele sentimentale, atunci când alte cuvinte, alte gesturi, alte ritualuri, care la suprafaţă par doar foarte puţin diferite, au ca rezultat „apropierea" „persoanelor" care înainte de criză îşi spuneau, „îndepărtate" – chiar dacă uneori trecem de la o formă de criză la alta fără ca măcar să ne dăm seama, într-atât de mult seamănă aceste pase. Specificul cuvintelor de iubire este de a da persoanei căreia i se adresează existenţa şi unitatea pe care altfel n-o avea. „Mă simţeam departe", „Eram indiferent", „Nu mai aveam răbdare, acum sunt aici, prezent, lângă tine", „iată-ne împreună", „Ne-am apropiat mult". Ar fi o eroare de adresare să crezi că aceste cuvinte nu ne vizează, că trebuie evitate, ca şi cum ar fi vorba despre celelalte cuvinte, cele care ne lasă să ne adresăm fiinţelor metamorfozei. Dar, în cazul nostru, să te închizi în faţa acestor cuvinte – sau să nu le pronunţi pentru ceilalţi – înseamnă să dispari de-a dreptul – sau să-i faci pe ceilalţi să dispară de-a dreptul. Ce nenorocire pentru cineva să nu fi fost ochit niciodată de un cuvânt de iubire: cum s-ar putea simţi persoană o fiinţă care n-ar fi primit niciodată un asemenea dar? Cine s-ar putea simţi *cineva* fără să fi fost niciodată astfel abordat? Ce mizerabil trebuie să se simtă cel care n-a provocat niciodată altceva decât indiferenţă!

Siguranţa, mereu de recâştigat, pe care experienţa o oferă este că această certitudine de a exista, de a fi aproape, de a fi unit şi complet, nu vine din noi, din propriul nostru temei, ci din afară, o primim, e un dar niciodată meritat, care circulă prin tubul îngust al cuvintelor mântuitoare.

Cuvinte speciale: cuvinte purtătoare de *fiinţe capabile să-i renoveze pe cei cărora li se adresează*.

— CARE PERMITE

DESCOPERIREA ÎNGERILOR PURTĂTORI DE ZBUCIUM SUFLETESC – La începutul acestei cercetări, ne-ar fi fost greu să reperăm un strat de subiectivitate care li s-ar adăuga astfel tuturor celorlalte: ancorarea într-un subiect aborigen ar fi fost prea puternică; dar acum, că am desţelenit subiectul, l-am dislocat, l-am distribuit, l-am repartizat în întregime, nu ne mai serveşte drept legătură. Nu mai plecăm de la el cu niciun chip. Dimpotrivă, venim înspre el, din toate părţile, pentru a-l cuprinde, a-l aşeza, a-l asigura. Dacă rămâne în picioare, înseamnă că a găsit drumul de instaurare a tot ceea ce vine nu din forul său interior, ci din *forul lui exterior*. Nimic nu ne mai împiedică aşadar să recunoaştem alte fiinţe purtătoare ale unor straturi diferite de subiectivitate a căror caracteristică nu este aceea de *a fabrica* sau de a poseda personaje, ci de a le mântui, transformându-le împersoane. Caracteristica acestor fiinţe este că fac, persoanele să vină din depărtare *în apro*piere de la moarte la *viaţă*. Să spunem, ca să întrebuinţăm un limbaj mai direct, că aceste cuvinte îi *învie* pe cei cărora li se adresează – în sens obişnuit, îi „aduc la viaţă”.

Ar putea să pără ciudat să stabileşti o scurtătură atât de rapidă între vocabularul interacţiunilor dintre amanţi şi cel al religiei numite pe bună dreptate „revelată”, dar ceea ce e important este să poţi da fiinţelor numele lor adevărat. În orice tradiţie, cei care poartă zbucium sufletesc, şi nu mesaje, se numesc *îngeri*. Dublu-Clic nu înţelege desigur nimic, de vreme ce el nu vrea decât translaţii şi transfer de informaţie [REL-DC]. „Mesageri care transportă mesaje fără alt conţinut decât transformarea persoanelor – aţi luat-o razna rău de tot!” Şi chiar „am luat-o razna”… Trebuie să ne dăm seama că Geniul Rău n-a primit niciodată vreo dovadă de dragoste! Şi că nu ştie nimic despre exemplul princeps pictat şi sculptat de zeci de mii de ori, al Îngerului Gabriel, cel a cărui îndemânare nu doar că produce zbucium în sufletul tinerei Maria, dar o face să dea naştere vieţii. N-am putea defini mai bine fiinţe legate de un tip special de cuvinte

capabile să-i convertească pe cei cărora li se adresează. Salutându-i, îi mântuiesc şi îi fecundează. Nimeni n-a putut vreodată să definească sufletul, nici să decidă dacă există sau nu, dar nimeni nu poate contesta că acest „nu ştiu ce” se clatină şi se împleteşte în funcţie de asemenea cuvinte, de astfel de tulburări mutuale. Cine dintre noi poate spune că nu închide în inima lui comoara acestor injoncţiuni pe care le-a primit sau le-a dat – fără să le poată totuşi poseda?

Dacă această ipoteză este exactă, înţelegem de ce este atât de greu să instituim psihismele, dar şi îngerii. Riscăm în fiecare clipă să le confundăm fără să respectăm contrastele. A îngriji nu înseamnă a mântui. A face să circule fiinţele psihogene nu-i deloc acelaşi lucru cu a te lăsa răvăşit de îngeri – şi deloc acelaşi lucru cu obţinerea unor cunoştinţe dovedite [ref]. Putem să vrem să descoperim adevărul subiecţilor, dar de vreme ce există o multiplicitate a fiinţelor producătoare de subiectivităţi, există neapărat mai multe adevăruri. Dacă nu suntem pregătiţi să reglăm traficul tuturor acestor fiinţe *fără a le confunda*, atunci să nu vorbim nici de interioritate, nici de subiectivitate; să nu vrem să ne numim psihologi.

— CU CONDIŢIA DE A DISTINGE ÎNTRE A ÎNGRIJI ŞI A MÂNTUI, EXPLORÂND ÎNCRUCIŞAREA [MEPREL].

Asta nu vrea să spună că aceleaşi locuri, aceiaşi preoţi, aceleaşi ritualuri, aceleaşi pase nu pot servi şi unora, şi altora. E de ajuns să intrăm într-un sanctuar pentru a simţi că lumea vine aici în acelaşi timp să fie îngrijită şi mântuită; aceeaşi statuie a Fecioarei Negre poate servi şi la una, şi la alta; acelaşi pelerinaj la Lourdes mai puţin îngrijeşte şi mai degrabă converteşte. Atunci când vom reuşi să alcătuim mai sistematic caietul de sarcini al diferitelor moduri, vom întâlni adesea tulburătoare asemănări între exigenţe atât de variate, care ne vor permite să resimţim nu doar INTERPOLĂRILE0, ci şi AMALGAMURILE0, sincretismele şi, în fine, armonicele. Dar pentru că subiecţii ar fi, cum se spune, multistratificaţi, nu trebuie să amestecăm compuşii. Există

fel de fel de invizibile. A învăţa să-i întâlnim pe *aliens* nu înseamnă să aşteptăm mântuirea din partea lor.

Cercetătoarei i-ar plăcea să fie ajutată să-i repereze pe îngerii purtători de mântuire. E puţin supărată că HIATUS SPECIFIC – trebuie să-i limiteze deocamdată la intrasubiectivitatea crizelor sentimentale. Dar trebuie să se resemneze să nu conteze pe niciun ajutor. După cum nici epistemologia nu putea s-o ajute la definirea cunoaşterii obiective, nu poate conta acum pe teologie pentru a vorbi îndreptăţit despre fiinţele purtătoare de ceea ce mântuieşte. Vom vedea în curând de ce: Dublu-Clic le-a lovit şi pe una, şi pe alta, obligându-i pe teologi să se refugieze în credinţă printr-o concepţie ea însăşi eronată asupra cunoaşterii… Greu de procedat mai rău de atât! Şi totuşi, cercetătoarea noastră nu-şi lasă metoda din braţe şi ştie că trebuie să poată să considere acest nou HIATUS0 ca pe o dovadă a unui anumit mod de existenţă. În toate predicile despre „dincolo”, asupra „vieţii de după moarte”, trebuie să existe uneori ceva care să sune just. Cum poţi neglija această distincţie dintre departe şi aproape, dintre mort şi viu, dintre dispariţia şi apariţia persoanelor, dintre mântuire şi pierzanie? Iată un contrast care nu trebuie atenuat. Dacă cuvântul VALOARE0 are vreun sens, atunci acesta e.

Descoperim atunci un

În acest sens precis se produce mereu acest miracol pe care trebuie să-l înregistreze neapărat în caietul de SARCINI0 al acestor fiinţe. Nici n-a terminat de reformulat în termeni banali această mică diferenţă ce repereză cuvinte capabile să producă iarăşi persoane, nici n-a îndepărtat bine ajutorul teologiei, că apare brusc o încrengătură surprinzătoare cu vocabularul cel mai tehnic al religiei – cel puţin al religiei creştine, singura pe care încearcă deocamdată să o capteze. Şi totuşi, cât de tare a tremurat la început, când s-a apucat să caute urmele fiinţelor religioase în criza sentimentală; îi era teamă de două ori: ca această încrengătură îndrăzneaţă să nu sune ca un sacrilegiu care ar înjosi „marile idei” ale religiei la

nivelul unor crize afective; fie, invers, să nu încerce, printr-un fel de perversiune apologetică, să profite de iubirea profană pentru a debita prostii despre iubirea sacră. Dar nu, n-are niciun motiv să tremure, căci cuvintele explicite ale tradiţiei n-au făcut niciodată altceva decât să sublinieze chiar acest contrast pe care încearcă să-l lămurească. Altfel spus, în chiar clipa în care îşi pierduse orice speranţă în teologie, iat-o *aliniată* tradiţiei. Da, *fidelă*. Nicio etnologie nu poate rivaliza în explicitare cu aptitudinile credincioşilor. „Nu există decât o iubire”, spune călugăriţa portugheză, *aprinsă*, nu mai poate alege: trebuie să ia totul de la capăt, deopotrivă certitudinile şi îndoielile, toate la fel de prost plasate.

— CE PERMITE RELUAREA Dar asta pică bine, pentru că religia înseamnă *re*-CuvÂNTULUI – *luarea însăşi*, neîncetata reluare a cuvântului de către cuvânt. Aceasta este lumina lui specifică: se reia, reîncepe, revine de mai multe ori, se repetă, pisează, inovează; de altfel, religia însăşi nu încetează să se descrie, reflexiv, drept *Cuvânt*.

Dacă există un mod de existenţă care ar trebui să se simtă bine în limba naturală, acesta e religiosul, care împarte cu ea aceeaşi fluiditate, simplitate, acelaşi şuvoi şi acelaşi fluaj – ceea ce Péguy, „Saint Charles” Péguy percepuse atât de bine: cu condiţia de se relua, repetându-se. Iată ce o face comprehensibilă pentru copii ca şi pentru oamenii simpli, dar o ascunde înţelepţilor şi savanţilor care vor ca însuşi cuvântul să nuflueze, să transporte fără deformare literalul, să vorbească despre *ceva care nu vorbeşte*, sau să debiteze cuvinte care să nu-i mântuiască pe cei care le ascultă. Iat-o cum curge iar, dă pe dinafară, trece prin parabole, se scufundă în ritualuri, îşi revine într-o predică, şerpuieşte într-o rugăciune, circulă aşa, indiferentă, şi hop, dintr-odată converteşte. Urmează acest fir al Cuvântului însuşi, Cel despre care se spune că este „Calea, Adevărul şi Viaţa” (*Ioan* 14, 6).

De ce limba are nevoie *să se reiat* Fiindcă Logosul nu se poate încredinţa *niciunei substanţe* pentru a se asigura de continuitatea în fiinţă. Aşadar, şi el este un mod de

existenţă, o formă specifică de alterare a fiinţei, şi de aceea există o distanţă atât de mare faţă de „fenomenul religios” sau, vai, faţă de instituţia religioasă, aşa cum a acceptat ea, tardiv, să se definească. Ea care, totuşi, înţelesese demult această legătură între reluare, invenţie şi expansiunea conţinutului ei – înainte de a-i întrerupe brutal cursul. Pentru nicio altă instituţie nu se poate spune că ne găsim în faţa contradicţiei dintre o pierdere care pare totală şi definitivă, precum şi, în acelaşi timp, în faţa tulburătoarei uşurinţe cu care regăsim ceea ce-a vrut întotdeauna să transmită şi să transporte. Ca şi cum raportul dintre apropiat şi îndepărtat ar face parte din însăşi definiţia ei: a pierdut lumea; dar ceea ce spune ea e la îndemână.

Cu fiinţele religioase, ca de altfel şi cu cele psihice şi «fără A PĂRĂSICĂI LE cu cele de ficţiune, pericolul este acela de a pierde firul RAŢIONALULUI, raţiunilor, acceptând prea repede etichetarea lor drept „iraţionale”. Faptul că Dublu-Clic nu reuşește să le urmărească nu înseamnă că acestea ar fi ilogice sau misterioase. Cercetătoarea ştie că trebuie să se teamă, atunci când e vorba despre religios, de cei care vor să stabilească „limite” pentru raţional. Ca şi cum am avea posibilitatea să alegem modul de raţionament! Dacă e adevărat că există mai multe moduri de existenţă, nu avem decât o singură şi aceeaşi raţiune cu care le putem urmări. Nimeni nu are un creier de schimb. Ar fi bine ca cititorul să ne dea dreptate: niciodată, în decursul acestei cercetări, nu i-am cerut cititorului să abandoneze logica cea mai obişnuită; am cerut doar ca, utilizând *aceleaşi* raţionamente obişnuite, aceeaşi limbă naturală, să urmărim *alte* fire. Şi tocmai pentru că instituţia religioasă a uzat şi abuzat de „limitele raţionalului”, după cum vom vedea, specialista în etnologie nu trebuie să clipească atunci când trebuie să definească natura acestor fiinţe. Ele sunt raţionale de la un capăt la altul. Ca şi psihismele. Ca şi ficţiunile, ca şi referinţele.

Riscul este, desigur, de a considera că această exigenţă de a trata religiosul în mod raţional ar putea

însemna o reîntoarcere a spiritului critic, adică a banalului bun-simţ al ştiinţelor sociale. Nu e nimic de aşteptat din partea acestei „explicaţii sociale” a religiosului, pdntru că ar însemna să pierdem firul fiinţelor purtătoare de mântuire, să-l rupem şi *să-l înlocuim cu un altul*, încercând să dovedim că „îndărătul” religiosului ar sta, „ascunsă cu grijă”, de pildă, „societatea”, dar „inversată” şi „machiată”. O astfel de „explicaţie” ar echivala cu pierderea religiosului, desigur, dar şi cu trădarea noţiunii de raţional – fără să mai punem la socoteală că n-am mai înţelege nimic din „social”. Nu există nimic „îndărătul”.

religiosului – după cum nu există nimic interesant „îndărătul” ficţiunii, dreptului, ştiinţei, de vreme ce fiecare mod îşi este sieşi propria explicaţie, completă în felul ei. Şi toate la un loc înseamnă socialul.

[rel] defineşte fiinţe CU UN CAIET DE SARCINI

SPECIAL – Pentru a rămâne raţionali, trebuie să precizăm cât putem de bine caietul de sarcini şi tipul de veridicitate pe care-l putem aştepta de la aceste fiinţe, fără a pierde *sensul* pe care acestea îl dau la tot ceea ce urmează, precum şi explicitatea condiţiilor de îndeplinit atunci când le abordăm. Nu ne-ar fi de mare ajutor să spunem că fiinţele religioase nu sunt „decât cuvinte”, din moment ce aceste cuvinte transportă fiinţe care convertesc, învie şi mântuie persoane. Aşadar, sunt nişte fiinţe, fără îndoială. Care vin din afară, ne apucă, ne locuiesc, ne vorbesc, ne invită; ne adresăm lor, le facem rugăminţi, le implorăm.

Recunoscându-le un statut ontologic propriu, vom putea înainta binişor, fără să ne îndepărtăm de experienţă. Nu va mai trebui să tăgăduim mii de ani de mărturii, afirmând otova că toţi profeţii, sfinţii, martirii, exegeţii şi fidelii s-au „înşelat”, „luând” nişte „biete” cuvinte sau unde cerebrale, nişte reprezentări, în orice caz, „drept” nişte fiinţe reale. Din fericire, cercetătorii nu mai au de ce să comită astfel de reducţii (ca să nu le spunem păcate!), de vreme ce acum beneficiem în sfârşit de un plurivers suficient de gol pentru a putea să introducă, în afara

fiinţelor invizibile purtătoare de psihisme, drumuri de alterare, să le spunem chiar reţele, care permit desfăşurarea *procesiunilor de îngeri*fiinţele purtătoare de conversiune. Pe unde a trecut un psihofor, se va putea strecura şi un alt purtător de suflete…

Ştim de asemenea că nu există în această atitudine niciun laxism ontologic, ci simplul respect al pluralităţii experienţei. Pare infinit mai simplu, mai economic şi mai elegant să asculţi mărturiile sfinţilor, misticilor, confesorilor şi fidelilor pentru ca, împreună cu ei, să ne îndreptăm atenţia *către ceea ce* îşi îndreaptă şi ei la rândule atenţia: lor le survin fiinţe care le cer să fie instaurate. Ceea ce au specific aceste fiinţe este că ele le *apar* celor cărora le provoacă zbucium sufletesc, mântuindu-i şi înviindu-i. Pentru a rămâne empirici, pe ei trebuie să îi urmăm. Ceea ce era imposibil cu interioritatea, devine posibil cu modurile de existenţă. Nu ne vom mira că îngerii pot urma alte drumuri decât tehnicile, demonii sau formele. Lumea a devenit destul de vastă pentru a-i cuprinde pe toţi.

— PENTRU CĂ ACESTE Mai ales pentru că exigenţele lor sunt foarte spe-FIINŢE APAR ŞI DISPAR – cifice. Într-adevăr, nu găsim nicăieri în caietul de sarcini al fiinţelor religioase obligaţia de a imita tipul de persistenţă al meselor [tec] sau al pisicilor [rep]. Ca şi fiinţele metamorfozei, ele aparţin genului „ocultat”. Cu menţiunea că dacă apar – oraşele şi satele noastre sunt încă presărate cu sanctuare ridicate pentru a adăposti emoţiile pe care aceste apariţii le-au suscitat –, ele *dispar* încă şi mai sigur. Pe această intermitenţă ne sprijinim atunci când ne batem joc de ele, de caracterul lor fantomatic şi iluzoriu iar spiritul critic nu s-a ferit niciodată să o facă. Dar avantajul unei cercetări asupra modurilor de existenţă este tocmai cel de a putea *include* această trăsătură în caietul de sarcini: faptul că nu le putem controla să se înşele vreodată asupra noastră, chiar dacă noi ne tot înşelăm în ceea ce le priveşte; nu ne iau „drept altcineva”, dar ne propun să trăim *cu totul altfel*, *sxaxX* ceea ce se numeşte o

„convertire”.

nici apariţia, nici dispariţia.

Aici diferă ele radical de metamorfoze: nu le putem nici păcăli, nici deturna, nici nu putem începe vreo negociere cu ele [METREL.]. Ceea ce le interesează, la o primă vedere, este să nu fim niciodată *siguri* de prezenţa lor şi să ne revenim de mai multe ori pentru a fi siguri că le-am văzut, simţit, rugat. Altă diferenţă faţă de metamorfoze: iniţiativa *vine de la ele*, iar ele *ne* ochesc fără

Vedem aşadar că deşi e greu să le distingem în mod sigur, ontologia lor nu e aceeaşi cu cea a metamorfozelor. De aceea poate ar fi mai prudent să numim *divjnităţF* puterile de tranzacţie prin care ne adresăm fiinţelor purtătoare de psihism şi să păstrăm numele de *ZEF* pentru acele fiinţe cu care nicio tranzacţie nu e posibilă şi care nu vin pentru a îngriji, ci pentru a mântui. Dacă ne îngrijorăm cumva să „rostim în van numele Domnului”, nu e cazul totuşi să ne abţinem să rostim un cuvânt care nu are nimic iraţional, care nu trimite la nicio supranatură, care nu e deloc aici pentru a rezolva vreo problemă de întemeiere, ci pur şi simplu pentru a desemna traiectoria lăsată în urmă de un anumit tip de fiinţe pe care le recunoaştem după un semn particular, acest hiatus al convertirii prin cuvântul care mântuieşte şi învie.

Cuvântul „zeu” nu poate desemna o substanţă, ci reluarea unei substanţe, ce riscă mereu, şi chiar, s-ar putea spune, drumul acestei reluări, în acelaşi timp cuvânt şi fiinţă, *logos*. Nu-l poţi rosti decât tremurând, întrucât trebuie să dai expresiei întreaga greutate realistă: aceste entităţi au caracteristica de a *fi feluri de a vorbi*. Dacă rataţi cum să le vorbiţi, cum să vorbiţi despre ele, dacă nu găsiţi tonul potrivit, tonalitatea optimă, le văduviţi de orice conţinut. Simple feluri de a vorbi? Păi, asta nu înseamnă să le tăgăduieşti orice *aşezare* ontologică? înspăimântătoare exigenţă, care ar trebui să reducă la tăcere sute de mii de predici, de propovăduiri, de cazanii: dacă vorbiţi fără ca însuşi cuvântul rostit să poată converti, nu *spuneţi* nimic.

Mai rău, ceea ce faceţi e un păcat împotriva Spiritului.

«ŞI POSEDĂ CONDIŢII DE REUŞITĂ DEOSEBIT DE DISCRIMINATORII – Toate mărturiile coincid în acest punct, într-adevăr: apariţia unor astfel de fiinţe depinde de o *interpretare* atât de delicată, încât rişti tot timpul, stai în frică şi cutremur că ceea ce spui despre ele ar putea fi o minciună; şi că, minţindu-te, ai putea *să le confuzi* – cu un demon, cu o iluzie, cu o emoţie, cu un temei. Teama de a comite o eroare de categorie îi ţine de fapt în suspensie pe fideli. Niciodată nu găsim în Scripturi nici măcar urma unuia dintre cei chemaţi care ar putea fi absolut sigur că fiinţele Cuvântului chiar au fost acolo şi că a înţeles perfect ce voiau de la el. Cu excepţia păcătoşilor. Chiar acesta este criteriul adevărului, proba decisivă: fidelii tremură ca nu cumva să se înşele, infidelii, nici poveste. Este exact chiasmul pe care transmigrarea religiei în fundamentalism l-a pierdut, înlocuindu-l cu o diferenţă pe cât de absolută, pe atât de imposibilă între cei care cred şi cei care nu cred!

Pentru că nuanţa este aşa de fina încât cu atât mai mult trebuie să ne ferim să confundăm condiţiile de reuşită şi de nereuşită datorită cărora vom putea înţelege ceea ce urmează. „Atenţie! Luaţi aminte! *Nu se mai află aici*\ vedeţi unde l-aţi pus”, spune îngerul femeilor venite să-L caute într-un mormânt: „Cum, încă n-aţi înţeles despre ce e vorba. De ce îi căutaţi pe cei vii printre morţi?”. Scripturile nu reprezintă decât o mare şovăială asupra înţelegerii unui mesaj a cărui caracteristică este să nu transporte nicio informaţie şi care cere să i se dea întotdeauna o altă direcţie pentru a i se corecta interpretarea… Bunavestire nu informează. Zero conţinut informativ. Cât să-l facă pe Dublu-Clic să moară de foame…

Înţelegem acum cât de departe trecem de problemă atunci când se spune că în materie de religie „poţi spune orice”: niciun regim de veridicitate nu distinge atât de radical între adevărat şi fals, între a vorbi *bine* şi a vorbi *rău*. Tablourile din muzeele noastre, frontispiciile bisericilor noastre ar fi trebuit să ne familiarizeze cu

această diferenţă, cea care distinge Raiul de Iad, mântuirea de pierzanie. Îngerul Gabriel ne poartă sufletul şi îl cântăreşte. E greu să fii mai clar, mai decisiv, mai radical de-atât. Imaginea e naivă, dar cum poţi vorbi mai simplu despre exigenţa convertirii? „Cel ce are urechi de auzit, să audă!” Nu ne mai este teamă de Iad, astăzi? Foarte bine, dar tot trebuie să tremurăm, ca nu cumva să confundăm adevăratul şi falsul religios. „Să nu iei în van numele Domnului”. Acesta este regimul despre care pretinşii „raţionalişti” afirmă cu atâta fală că ar fi „indiferent” în egală măsură adevărului şi falsităţii, că ar fi dovada abandonării raţiunii! Abandon pe care unii dintre ei, printr-o plată condescendenţă, ar fi gata să o aprobe pe baza „limitelor raţiunii” sau a „necesităţii de a apăra valorile”. Câtă josnicie se ascunde în acest fals respect!

— DIN MOMENT CE Dacă vrem să înţelegem acest risc neîntrerupt al DEFINESC O SUBSTANŢĂ cuvântului mântuitor, ar trebui să-l asemănăm, deşi CARE NU SE SPRIJINĂ PE poale să pară bizar, tocmai cu fiinţele reproducerii NICIO SUBSTANŢĂ – [REP-REL]. Să nu uităm că liniile de forţă şi genealogiile nu se sprijină nici ele, ca să subziste, pe o substanţă

— Nici scaunele, nici pietrele, nici electronii şi nici caii, obeliscurile, limbile sau trupurile. Şi aici continuitatea duratei se obţine uneori printr-o anumită formă de discontinuitate, cea pe care am numit-o persistenţă. Ar fi deci absurd să cerem fiinţelor religiosului să se sprijine pe substanţe mai durabile, mai sigure, mai imediate, mai continue, în vreme ce fiinţele reproducerii ar continua să-şi rişte existenţa prin stupefiante şi acrobatice discontinuităţi. Vedem acum ridicolul ideii unui „supranatural” – ca şi cum ar exista un „natural”! În schimb, locul pe unde trebuie să treacă briciul ascuţit al lui Occam este cel în care trebuie precizat tipul de discontinuităţi prin care trebuie să treacă fiinţele religiosului pentru a câştiga, pentru a merita, pentru a-şi relua continuitatea şi subzistenţa.

În rezerva fiinţei-ca-ALTUL0, dacă putem spune aşa,

să ne punem următoarea întrebare: care este aşadar ALTERAREA0 pe care religiosul va veni să o *trasezei Kztis Xz*. ne va permite să înţelegem de ce acest mod de existenţă este atât de special, de ce a fost atât de supralicitat până

„DAR CARE SE DEFINEŞTE PRINTR-O ALTERARE SPECIFICĂ: „A BĂTUT CEASUL" – de curând şi de ce a rezistat atât de prost în faţa erorilor de categorie care s-au înmulţit de la începutul timpurilor moderne prin apariţia celorlalte moduri – mai ales a Ştiinţei.

Această abordare a alterării este, ce-i drept, foarte specială. Înţelegem că extragerea acestui contrast i-a bulversat pe părinţii noştri, că au plâns de bucurie, că au văzut cerul deschizându-se şi legiuni de îngeri ningând peste ei: *alteritatea poate fi definitivă*. „A bătut ceasul". Nu există substanţă, şi totuşi subzistenţa ne procură şi ea scopuri, ideea definitivului, sau în orice caz a *sfârşitului*, sens şi o promisiune de plenitudine. E vorba despre ceea ce se traduce, deşi cam stângaci, prin „eternitate" şi prin „viaţă eternă" – dar în timp, prin reluare, mereu, în timp. Contradicţie stupefiantă care i-a uimit pe toţi cei care s-au rugat şi pe care au numit-o cât de bine au putut: Prezenţă, Creaţie, Mântuire, Har. Este vorba despre o inovaţie uluitoare în alterare, diferenţă în diferenţă, reluare în reluare: putem ţine împreună, în acelaşi timp trecerea prin celălalt şi obţinerea definitivă a mântuirii – cu condiţia de a *reîncepe* mereu. Acesta este nodul, îmbinarea, prefacerea decisivă: în timp, dar scăpându-i, fără ca timpul însuşi să-i scape, fără, mai ales, să abandoneze timpul. Năucitoare elaborare a lucrării pe numele ei *întrupare*.

Cum poţi da adevărata măsură a acestei drame? Pe de o parte, nimic n-are de-a face cu subzistenţa – capcană în care religiosul va cădea de îndată ce va începe să se îndoiască de promisiunile acestui Cuvânt – şi totuşi există aici ceva de ordinul substanţei care este obţinut prin această discontinuitate – ceea ce explică şi capcana –, căci ceea ce subzistă este *acelaşi*, mereu reînnoit. Dacă nu e reînnoit, este pierdut, ocultat; dacă e reînnoit, este chiar

acelaşi. Nu-i oare chiar numele acestei reluări cel pe care i-L dăm „Domnului”: „Cel care este, care era şi care vine”? Contrastul descumpăneşte. Destul cât să te facă să pleci în deşert. Să-ţi dai viaţa. Timpul oferă tot, inclusiv mântuirea. În afara timpului? Desigur că nu. În timp, dar *altfel* regăsit: „Spiritul va schimba faţa Pământului”.

Ceea ce frapează cel mai mult în caietul de sarcini al fiinţelor religioase este fragilitatea lor: ele depind mereu de împrospătarea interpretării care permite exact repetarea aceluiaşi lucru ca ceea ce fusese spus înainte („N-aţi înţeles voi ceea ce au crezut Părinţii noştri?”); dar dacă pretindem să „menţinem intactă” comoara a ceea ce a fost spus, fără a-l transporta cu un pas înainte, printr-o nouă discontinuitate, atunci am pierdut-o. Mana otrăveşte de îndată ce încerci să o tezaurizezi. Foarte repede, ea riscă să îndreptăţească toate crimele: ghinionul celor care nu cred!

Dintre toate modurile pe care le-am reperat, acesta este în acelaşi timp cel mai durabil şi cel mai deschis neînţelegerilor, cel mai susceptibil de a se transforma în otravă, ba chiar în furie. În timp ce, veghind mereu asupra acestor neînţelegeri pe care şi le-a tot cultivat, inovat, răspândit pe tot pământul, a devenit încetul cu încetul de neînţeles în propriii ochi. Kilometri de elaborare teologică; mii de vieţi consacrate acestei descoperiri; sute de ritualuri; texte la care să plângi duminică de duminică. Apoi, nimic. Nicio imagine. Niciun sunet. Serviciu întrerupt. Fără acoperire. Prostioare. Banalităţi. Frecat ridichea. Religiile ca război.

ŞI PRINTR-UN MOD Această instabilitate este cea care explică de ce n-am SPECIFIC DE VERIDICITATE. Încetat vreodată să interpretăm Scripturile, să le reluăm, să le cârpim, să le comentăm. Nu putem în acelaşi timp să vorbim religios şi, cum se spune, să „păstrăm comoara Credinţei”. Exegeza contradictorie şi care orbecăie este chiar religiosul. Etimologia stă mărturie: religiosul este relaţia, sau mai bine relativismul interpretărilor, certitudinea că nu obţii adevărul decât de-a lungul unui

nou drum de alterări, de invenţii, de devieri care permit obţinerea sau nu, în schimbul pisălogelii şi al uzurii, a reînnoirii, fidelă faţă de ceea ce a fost spus – cu riscul rătăcirii sufletului. Între cele două, riscul asumat al reluării. Nu există niciun profet, sfânt, martir, reformator care să nu se definească prin acest contrast pe care îl pierduserăm şi care este în fine (provizoriu) înteţit acum.

Îţi vine să plângi de milă: nu exista nimic, în religie, care să poată hrăni cele două fanatisme, al cuvântului neinterpretabil şi absolut, acela al unui cuvânt total care ar fi în acelaşi timp dedesubtul şi deasupra tuturor celorlalte. Şi totuşi, religia a devenit tocmai aşa ceva. Putem să-i iertăm Modernismului această greşeală? Cum ne putem resemna să pierdem o diferenţă atât de esenţială ca cea dintre viaţă şi moarte, mântuire şi pierzanie, trecerea şi săvârşirea timpului, subzistenţa riscantă şi plenitudinea timpului? Cât de numeroase sunt „căile pierzaniei”… Extrăgând psihismele, ne întrebaserăm cum i-am putea îngriji pe Moderni în absenţa unei instituţii conforme schimburilor lor cu metamorfozele: dar cum i-am putea *mântui* dacă au izbutit să rătăcească până şi acest mesaj?

Dacă dintre condiţiile precise de enunţare a defio INSTITUŢIE PUTERNICĂ, niţiei acestui contrast face parte fragilitatea, ne putem dar GREU DE PROTEJAT – întreba de ce aceia care ţineau atât de mult la ea nu i-au elaborat cea mai circumspectă şi mai subtilă dintre instituţii. Dar tocmai asta au făcut! întreaga istorie a iudaismelor, a catolicismelor, a creştinismelor aduce o mărturie excepţională a mijloacelor la care se poate recurge pentru a reuşi să conservi, în ciuda unor nesfârşite crize şi pe perioade imense, acest contrast atât de contradictoriu încât se poate spune „a bătut ceasul” când timpul îşi urmează cursul şi „Dumnezeu e aici” când el vine; „Dumnezeu va veni” când el a sosit deja; şi aşa mai departe, într-un lanţ neîntrerupt – mereu rupt – de reluări, de convertiri, de reinterpretări, de inovaţii şi de trădări fecunde şi fatale. *Politeism* practic, în totală contradicţie

(asta n-ar trebui să ne surprindă) cu monoteismul nominal, această figură încremenită a teologiei zise „raţională” în cuvântul „Dumnezeu” devenit cheia de boltă a unei substanţe puse aici pentru a rezolva probleme metafizice care sunt ele însele rezultatele unei cascade de erori de categorie…

Acest „Dumnezeu” este numaidecât *vidat de propria substanţă* tocmai pentru că am făcut din el o SUBSTANŢĂ0, ceva ce ar dura „pe dedesubtul” reînnoirii interpretării şi, mai ales, păcat suprem, *oricare ar fi turtea*. acestei interpretări şi a acestei reînnoiri. Şi oricare ar fi *felul în care vorbeşti despre ele*. Dar religia este de fapt atât de sensibilă, încât pierzi sau câştigi la fiecare cuvânt sensul a ceea, ce spui în funcţie de cum îl rosteşti: cu rost sau în van. Dacă chiar a vorbi „despre Dumnezeu” era o greşeală de evitat, nu trebuia să separăm continuitatea de discontinuitate, repetiţia de diferenţătradiţia de inovaţie, subzistenţa de reluarea ei, monoteismul de politeism, transcendenţa de sfânta imanenţă. Şi chiar aceasta era eroarea fatală pe care voiam să o evităm desenând, foarte explicit, prin invocaţii succesive, această minunată serie, da, să o spunem de-a dreptul, această *reţea* de transformări: „Popor sfânt”, „Dumnezeu”, „Fiu”, „Spirit”, „Biserică”, acest lanţ de reînnoiri şi de invenţii nebune prin care se putea menţine, numai astfel, continuitatea unui mesaj fără alt conţinut decât această reluare. Totul se află aici, sub ochii voştri, şi nu vedeţi nimic, încă nu vedeţi nimic? Ca în acele tablouri cu Iisus copil în mijlocul învăţaţilor: în faţa aceloraşi vechi ceasloave pe care cu toţii le răsfoiesc, El citeşte şi înţelege; ei privesc în altă parte şi nu înţeleg nici acum nimic…

Se va spune că e vorba despre o ontologie prea spe* ATÂT ÎMPOTRIVA cifică pentru a rezista multă vreme forfecărilor critice. NEÎNŢELEGERILOR Dar nu-i aşa, nu e nimic extraordinar aici, e vorba doar ÎNCRUCIŞĂRII [REL PRE] – de ceea ce acest mod de existenţă are specific *în genul lui*\ „Dumnezeu” este pentru această reţea ca obiectivitatea pentru lanţurile de referinţă, dreptul pentru

pasajele dreptului [dro], persistenţa pentru fiinţele reproducerii [rep]. „Dumnezeu” este numele dat acelei fiinţe care circulă în interiorul acestei procesiuni, dacă *şi numai dacă* toate celelalte – trădări, traduceri, fidelităţi, invenţii – se află la locul lor. În acest sens, ce-i drept, Dumnezeu nu are niciun privilegiu, nu se situează nici ca ceva în plus, nici ca dincolo de ceilalţi [REL-RES]. Nu are nimic prin care să îi poată judeca. Iar Sfânta Treime, din care s-a făcut un mister de nepătruns şi un *quiz* pentru metafizicieni nebuni, nici nu indică altceva: căci ea arată cu o precizie admirabilă traiectoria reinterpretărilor succesive ale acestor fiinţe sensibile la Cuvânt, către un fel de a vorbi: Dumnezeu, reluat de Iisus, reluat de Sfântul Duh, reluat de Biserică – şi poate pierdut de ea. E greu să fii explicit cu mai multă precizie. Greu să construieşti ceva mai simplu de-atât.

Greşeala religioşilor a fost probabil aceea de a aduna sub egida Bisericii prea multe moduri şi de a o institui ca meta instituţie. Imperiul Roman trebuie să fi apăsat greu pe umerii ei; iar astăzi i se cere să servească drept stâlp de susţinere a bioeticii, a moralei, a doctrinei sociale, a dreptului canonic, a educaţiei copiilor, a poliţiei moravurilor… înţelegem acum: niciun mod nu este profilat pentru a le ţine pe toate împreună, pentru a fi metalimbaj pentru celelalte. A crede altceva înseamnă a comite o nouă eroare de categorie, de data aceasta faţă de cel care primeşte PREPOZIŢIILE0 [REL PRE] ca şi cum am putea pune pe umerii fiinţelor religiei menţinerea încrâncenată a celorlalte moduri de existenţă. Dar e adevărat că fiecare mod este el însuşi hegemonie şi că, încercând să le abordeze pe toate celelalte pornind de la el însuşi, le interpretează prost. Aşa cum vom vedea mai târziu, dacă ne putem sprijini pe prepoziţii pentru a proteja multiplicitatea modurilor, nu-i vorba aici despre vreo putere de totalizare aşa cum încercase să dezvolte cunoaşterea şi, înaintea ei, teologia raţională, întrucât prepoziţiile nu oferă niciun temei: ele nu spun nimic despre ceea ce urmează, aceasta e de altfel marea lor

virtute, nu spun decât cum trebuie abordate alte moduri şi limba în care trebuie înţelese. Pe această fragilă speranţă vom încerca să ne sprijinim în încercarea de a proteja *toate* modurile.

Nimic mai fatal decât să-ceri modului religios să reprezinte „toată" lumea; ca oricare alt mod, nici el nu poate face altceva decât să adauge un fir, lăsând în spatele lui tot atâtea goluri şi plinuri. Îl pierdem dacă încearcă la rândul lui să „spună prostii", căutând să acopere realităţile sub pretextul că a reuşit (dar întotdeauna printr-o nouă reluare) să se menţină acelaşi şi să-şi îndeplinească scopul (doar că această îndeplinire nu se termină niciodată!). Ca orice alt mod, şi el îşi desfăşoară propria interpretare a totalităţii. Are o caracteristică ce-i numai *a lui*\ ceasul a bătut *în ciuda* şi *datorită* trecerii timpului. E drept, niciun alt mod nu e capabil să ofere aşa ceva; nicio altă instituţie în afara religiei n-a extras, cultivat, amplificat, conservat acest contrast. Putem oare să-l punem iar în evidenţă? Acest mod nu se putea salva, în modernism, decât limitându-se la acest contrast; dar n-a ştiut să facă asta; a crezut, eroare fatală, că trebuia fie să accepte să dispară, fie să lupte împotriva „secularizării" (ca şi cum ar fi existat un secol în care risca să se dizolve!).

Înainte de a înţelege cum un contrast de o asemenea – CÂT ŞI ÎMPOTRIVA importanţă a putut fi uitat în favoarea altuia, trebuie CELOR ALE ÎNCRUCIŞĂRII să revenim asupra acestei erori de categorie care a fost [met – REL] – responsabilă, aşa cum am văzut în capitolul 6, de imposibilitatea CONSTRUCTIVISMULUI0. Atunci când apare, acest contrast defineşte o ruptură radicală în ordinea vremurilor: „Da, a bătut ceasul", „Mântuirea e posibilă, nu numai vindecarea", „Există fiinţe purtătoare de Mântuire", „Aceste fiinţe diferă de toate divinităţile". Însă, printr-un ocoliş uimitor, acest contrast a fost tradus într-o problemă a *formei* statuilor şi imaginilor: „Domnul Dumnezeul nostru nu e făcut de mâna omului". Şi acuzaţia s-a îndreptat către idoli! Idolii păreau să se ridice pe drumul Adevărului şi să interzică accesul la el. Ciocanul

spărgătorului de idoli a început să lovească în stânga şi-n dreapta. Când, de fapt, singura diferenţă care trebuia extrasă era cea care împăca două forme de risc: cel de a pierde puterile metamorfozei şi cel de a pierde săvârşirea vremurilor.

Acesta era contrastul pe care încerca să-l extragă, deşi destul de stângaci, „diviziunea mozaică" pe care Modernii se trezesc că au moştenit-o, deşi le este interzisă. Sigur, acest Dumnezeu nu e făcut de mâna omului, dar nu pentru că s-ar opune idolilor şi divinităţilor, ci pur şi simplu pentru că El reînvie persoanele cărora li se adresează, iar această adresare trebuie reluată fără încetare, fiindcă El scapă oricărei substanţe. A nu fi o substanţă nu-i deloc acelaşi lucru cu a nu fi făcut de mâna unui meşter. Idolii nu sunt vinovaţi de crimele de care sunt acuzaţi. Stau cu faţa la pământ dintr-o eroare!

Putem oare să reinstituim acest contrast? Să reinstaurăm Dumnezeul mediaţiilor? Adică ceea ce se numeşte, cu un termen perfect ales, *Revelaţia*-Probabil că nu, doar dacă nu ne dăm seama că dificultăţile n-au început să apară decât din clipa în care am vrut să legăm, în dubla Bifurcare reperată la capitolul 6, problema cunoaşterii şi cea a interpretării Scripturilor, acel moment numit al „revoluţiei ştiinţifice". Curios acest amestec dintre cunoaştere şi religie, amalgamat în Raţiune şi lansat într-o curăţire generală a întregii planete de toţi idolii şi de toţi „falşii zei". Iar Modernii chiar se pricep la zei falşi… Ironia e amară: confundând ţinta în momentul în care apărea, acest contrast a suferit, multe secole mai târziu, fără să poată rezista, atacul la fel de nedrept pe care apariţia cunoaşterii obiective îl lansase împotriva lui. Un dublu *iconoclash*. odată distruşi idolii, icoanele au avut şi ele aceeaşi soartă.

Chiar dacă specialista în etnologie s-a obişnuit cu distanţa dintre valorile Modernilor şi descrierea lor instituţională, ea se teme să nu se rătăcească, într-atât e

— ŞI ALE ÎNCRUCIŞĂRII [REF REL], producătoare DE RAŢIONALIZĂRI

NEFONDATE. de mare distanţa între ceea ce descoperă că este religia – adică însăşi tradiţia, fără nicio iraţionalitate – şi ceea ce, de bine şi de rău, i se spune despre religios-Oare va fi fiind aici ceva cu totul neverosimil? Acesta este motivul pentru care am semnalat adesea importanţa, în cercetarea noastră, a *momentului* în care abordăm un conflict de valori. Dacă a devenit politic incorect să datăm epoca noastră ca „înainte şi După Hristos”, nici despre religios nu putem spune nimic dacă nu precizăm imediat despre ce perioadă vorbim: *înainte* sau *După* revoluţia ştiinţifică [ÎRS sau DIS].

Vedem deja funcţionând, aici, un fenomen întâlnit şi mai devreme, al RAŢIONALIZĂRII0, care e contrar raţionalului. Raţionalizarea este, dacă se poate spune aşa, un răspuns absurd la o întrebare ea însăşi lipsită de sens, un soi de cursă către falsitate sau, mai politicos formulat, o eroare de categorie. Este replica pe care un mod de existenţă o dă exigenţei altui mod, care-l vizează fără să reuşească să clarifice originea conflictului de interpretări. Şi pentru că modurile de existenţă acuzate de a nu avea substanţă nu au disponibilă altă filosofie în afara celei a fiinţei-ca-fiinţă (sau critica ei sceptică, ceea ce e acelaşi lucru), ele nu-şi mai pot apăra originalitatea decât prin cea mai devastatoare dintre soluţii: îşi vor *supraasumă* acest deficit şi vor afirma, împotriva oricărei evidenţe, că *şi ele* izbutesc să asigure deplasări fără deformare, că reuşesc să ajungă la adevăruri *literalmente* adevărate. Pentru a încerca să-şi salveze comoara, credincioşii, înnebuniţi, o vor încredinţa lui Dublu-Clic – salvatorul cel mai dubios dintre toţi.

Raţionalizarea înseamnă „şi noi, mai ales noi!” care le răspunde vechilor moduri ajunse să nu se mai înţeleagă pe ele însele din lipsa unei metafizici de schimb. Am întâlnit deja acest salt înapoi în cazul referinţei: RES EXTENSA0 a fost soluţia logică (dar nebunească) la un artefact creat ca rezultat al dificultăţii de a împăca cunoaşterea obiectivă cu amploarea, complexitatea şi umilinţa lanţurilor ei de instrumente [ref]. Am observat

acelaşi lucru şi în cazul metamorfozelor [met]: deoarece e greu să le acordăm o greutate ontologică precisă, în faţa unei acuzaţii de irealitate (şi da, metamorfozele sunt „ireale" faţă de gabaritul lui Dublu-Clic), îşi vor supraasuma această lipsă printr-o raţionalizare paradoxală şi vor afirma „că da, există şi ele, dar la modul *oculf*. Misteriosul nu e nimic altceva decât o raţionalizare cauzată de pierderea cheii de interpretare – iar acesta este de altfel unicul mister care trebuie descifrat. Într-un cu totul alt sens decât Hegel, putem spune că realul este raţionalul, dar numai dacă eşti atent la diversitatea cheilor: raţionalul degenerează în raţionalizare parazită de îndată ce rătăceşti sau confunzi cheile.

Or, niciun alt regim nu va fi lovit mai tare de raţionalizare ca modul religios. Ne putem mira că tocmai excesul de logică l-a înnebunit [REL DC]. Atâta vreme cât urmăreşte firul exegezei, regimul religiei e de o simplitate biblică. Dar ne pierdem capul de îndată ce îl abordăm *în sens invers*, pentru a-l obliga să urce la loc panta pe care tocmai coboară. Deraiază din nimic: ajunge să-i ceri să transporte o substanţă diferită de „ceea ce" se spune. Şi abia atunci, într-adevăr, religia se transforma într-o mare minciună – care nu mai are nici măcar scuza de a fi o minciună pioasă! Am separat litera de spirit, lucrul spus de cum trebuie să-l spunem. Am pierdut respiraţia religiei de fiecare dată când am întrebat: „Dar, de fapt, *ce* spune ea?". Imediat, iat-o strămutată într-o primă monstruozitate. Pentru că religia nu spune nimic anume, ci face mai mult: converteşte, mântuieşte, transportă transformări, reînvie persoane.

Când apare revoluţia ştiinţifică, religia are deja şaisprezece secole în urma ei, de scolastică şi de raţionalism, şi deci cedează ispitei de a se lansa într-o competiţie asupra problemelor substanţei şi identităţii [ref – REL].

Această raţionalizare PRODUCE CREDINŢA ÎN CREDINŢĂ – Şi totuşi, a săvârşi timpul nu înseamnă

să aprofundez! problema substanţei, ci să converteşti. Dacă există un răspuns căruia nu trebuie să-i răspunzi, atunci e vorba despre: „Şi tu, ce părere ai despre fiinţele depărtării?”. Avem nevoie de o religie foarte sigură pe ea pentru a accepta *să nu răspundă*. De îndată ce va începe să se îndoiască de capacităţile ei de a vorbi mărituind, va începe, ca să se apere de ofensiva competitorilor, să întrebuinţeze chiar termenii scepticismului cu care e contrazisă: „Păi şi eu vă ofer un acces la fiinţele depărtării, care seamănă cu referinţa, chiar dacă nu posedă vehiculul mobilelor IMUABILE0 şi nici ajutorul FORMALISMULUI0 pentru a ajunge la ele”. Iată, religiosul devineaşadar „credinţă *în* ceva” – care va rămâne totuşi inaccesibil! Orfeu s-a întors, Euridice se retrage în limburi…

Spiritele pioase ar trebui să se oprească aici, să vadă limpede impasul, să se întoarcă, să revină la spirit, la fhmil cuvântului însuşi. Trebuie să fi detectat cu uşurinţă grozăvia: să-i ceri religiei să creadă în ceva substanţial este la fel de absurd ca a confunda referinţa cu reproducerea [REP REF], reproducerea cu metamorfoza [REP-MET] sau dreptul cu terapia [MET-DRO]. Dar nu e de ajuns: pentru a dovedi forţa unui mod de veridicitate pe care începi să nu-l mai locuieşti, te vei încăpăţâna să-l raţionalizezi. *Perseverare diabolicum est*. Şi iată-ne din nou cu sute de diavoli în preajmă. Monstruozităţile se vor stivui unele peste altele printr-o înlănţuire de „dovezi”, „logic” derivate unele din altele. Ce frumoasă scolastică se întrevede!

Cum credinţa „în „ceva imobil nu seamănă cu ceea ce produce accesul la fiinţele depărtării, vom pretinde că e vorba aici despre ceva „dincolo de „Natură. Nici n-am fi putut merge mai pe alături: dacă ştim deja că NATURA0 e un artefact, gândiţi-vă ce poate fi nenaturalul! Pentru a ajunge la această lume supranaturală fără nicio existenţă, vom face ca şi cum religia ar fi o scară care permite accesul la ea, o scară fără trepte şi fără balustradă. Ce-i şi mai rău, de-a dreptul demonic, este că, odată ce ne îndreptăm privirea către dincolo, nu ne-o vom mai putea

întoarce spre aproape, spre cei care ne sunt aproape, spre prezent, spre zzzn-ul prezenţei, singurele promisiuni pe care cuvintele religioase le pot împlini: ale întrupării în timp, cu condiţia de a nu ieşi din timp, de a reveni întotdeauna, de cel puţin două ori.

Cei cărora ne-am adresat până acum nu mai înţeleg nimic: ce au ei de-a face cu supranaturalul; poate veni să-i mântuiască ceva ce e inaccesibil, adică nu există, stă în afara timpului? Degeaba strigă: „Hei, întoarceţi-vă, mai e timp. leşiţi din impasul în care aţi intrat împreună cu logosul sfânt! Redaţi-ne adevăratul lui sens, reveniţi-vă, daţi-ne Spiritul!”. Însă, dimpotrivă, nimeni nu se va mai întoarce la ei *în misiune*, ca să le vorbească; nu, ci o să le ceară, ca o perversiune în plus, *să nu înţeleagă nimic*\ Va fi zămislit acest monstru cu şapte capete, această Bestie a Apocalipsei: religia va fi un „mister” din care nu *trebuie* să înţelegi nimic! Suspendare a raţiunii – şi, în consecinţă, suspendare, de asemenea, a religiosului, a mişcării specifice acestui fir atât de particular a cărui urmărire ar fi putut permite, de una singură, continuarea activităţii raţionalului. Dar acum nu mai e nimic de făcut, slujba s-a terminat.

Sfârşitul religiei.

Am făcut un rezumat prea rapid al unei istorii prea lungi şi prea triste. Dar nu e nevoie să fii foarte perspicace pentru a înţelege în ce moment erorile de cârmuire au făcut posibilă urmărirea simultană, doar prin inter» ŞI DUCE LA PIERDEREA

ATÂT A CUNOAŞTERII, cât şi a Credinţer – J J

mediul raţionamentelor obişnuite, a veridicităţii religioase *şi* a celei ştiinţifice. Acest conflict n-a dus niciodată la încleştarea dintre o credinţă puţin câte puţin „înlocuită” cu o Raţiune – în ciuda iluziilor Luminilor asupra acestui punct. Dacă acest conflict a avut loc, asta s-a întâmplat pentru că, înşelându-ne asupra ştiinţelor, eram siguri că firul Cuvântului sacru devenise încă şi mai greu de observat [REF-DC]. Într-adev ar, dacă ne înşelăm asupra referinţei şi dacă am început să imaginăm deplasări

fără deformare, atunci modul atât de specific al reluării religiosului pare inadecvat, inept, inconsecvent, mincinos [REF-REL]. Pentru a se deplasa în propriul său mod de veridicitate, religiosul trebuie cu necesitate (în raport cu „informaţia") să „mintă" – asemenea ştiinţelor, să nu uităm asta, nici când ne convine şi nici când ne deranjează. Tragedia modernistă este de a se fi înşelat oarecum, în acelaşi timp şi prin ricoşeu, asupra Ştiinţei *şi* asupra Religiei.

Diferenţa la care recurge autorul, dintre „*croyance*" şi *tot* (sau, în limba engleză, dintre „*belief* şi *faitW*} nu poate fi redată atât de bine în limba română. Am ales totuşi, pentru a încerca să o redăm, perechea *credinţă* – *Credinţă*.

Dacă e adevărat că, aşa după cum am arătat, cunoaşterea obiectivă nu obliga mereu să adopte mersul racului, negând sistematic parcursul care făcea posibil progresul ştiinţelor, atunci e la fel de adevărat că implicarea religiei în căutarea neobosită a unei Substanţe confundate greşit cu numele de „Dumnezeu" nu putea decât s-o facă să rătăcească în deşert, cu spatele la Pământul făgăduinţei.

şi-a revenit niciodată din angajamentul ei de a căuta substanţa, ceea ce o

Am văzut mai sus, în capitolul 6, ce *gaură* a lăsat această dublă tăgadă a medierilor în conştiinţa de sine a Modernilor, făcând imposibil constructivismul. Ceea ce-i infinit mai grav, însă, este faptul că Modernii au inversat astfel sensul pietăţii, obligată de-acum să se

— AVÂND CA REZULTAT PIERDEREA DUBLĂ A FIINŢELOR APROPIERII Şi A FIINŢELOR DEPĂRTĂRII *1*

Întoarcă spre „lumea cealaltă", în concurenţibolnăvicioasă cu accesul la fiinţele îndepărtate. Derapaj ontologic fără recurs, din moment ce religia a trebuit să abandoneze astfel singurul acces pe care-l putea oferi: *accesul lafiinţele apropiate*. Şi astfel, Modernii, crezându-se eliberaţi de religie prin Raţiune, riscă acum *să piardă şi aproapele*, *şi departele*, Printr-o stupefiantă

comedie a erorilor, când vorbim despre Ştiinţă, arătăm cu degetul către Pământ, şi când vorbim despre

Religie, arătăm cu degetul Cerul către care ar trebui să ne întoarcem privirea.

Ne dăm seama, într-adevăr, de dificultatea de a face o antropologie mai sistematică a Modernilor, când vedem că, de îndată ce vorbim despre „conflictul dintre Ştiinţă şi Religie”, facem ca şi cum ar fi vorba despre a pune faţă-n faţă (sau de a „împăca”, ceea ce e totuna) două tipuri de abordări: cea pe care ne-o oferă MATERIA0, aici-ul, raţionalul, naturalul şi cea pe care ne-o oferă spiritualul, dincolo-ul, supranaturalul, valorile supreme! Ca şi cum ar exista aici o lume la care accesul este dat prin Ştiinţă şi o lume de dincolo la care Religia oferă un acces încă şi mai rapid. Iar întrebarea pe care ne-am pune-o ar fi dacă Ştiinţa trebuie să absoarbă tot, inclusiv dincolo-ul, sau dacă trebuie, totuşi, orice-ar fi, să păstreze „puţin loc” spiritului, de pildă duminica dimineaţa. Cum ar putea specialista noastră în antropologie să mai spună ceva în faţa unei asemenea „inversiuni MALIGNE0”? Şi chiar e o inversiune *malignă*. Tot comiţând erori de categorie, am inversat aproape termen cu termen raportul dintre cele două lumi. Oare nu e chiar Scaraoţchi cel care-şi arată copita despicată?

Dimpotrivă, atunci când se vorbeşte despre Ştiinţă, trebuie să ridicăm ochii spre cer, iar când vorbim despre Religie, trebuie să ni-i coborâm spre Pământ. Căci, desigur, cunoaşterea obiectivă este cea care accede la fiinţele îndepărtate – şi care umblă pretutindeni, fără limită, cu condiţia să i se ofere mijloace; iar religia are şansa să permită accesul către aproapele nostru, în ambele sensuri. Bunul simţ, lipsit de ştiinţă şi de religie, nu va putea accede nici la unul, nici la altul. Ceea ce numeşte el „lumea obişnuită” este foarte puţin comună. Pentru a găsi simţul COMUN0, ar trebui să ne putem îndrepta privirea de două ori: în sus, către *ceilalţi*, care ar fi inaccesibili fără referinţa care percepe fiinţele depărtării; şi în jos, către *celelalte* fiinţe, inaccesibile fără cuvântul care să ne

apropie de ele.

Cum deam ajuns la o astfel de inversare? Pentru că, din nou, am vorbit „în dodii”. Regăsim aici şuvoiul de *res extensa* care, după ce a invadat. treptat toate fiinţele „lumii materiale”, n-a mai lăsat niciun loc celorlalte fiinţe – poate numai altundeva, sus, deasupra, sau în adâncimile interiorităţii, în forul interior.

Iconografia oferă o minunată emblemă a acestei expulzări. Începând cu clipa în care mobilele imuabile încep să circule, pictorii trebuie să facă eforturi tot mai mari pentru a continua, de pildă, să o deplaseze pe Sfânta Fecioară, nu de-a lungul noului spaţiu izotrop, ci, printr-o convertire, dintr-o stare „terestră” într-o stare „celestă” Tema îşi schimbă treptat sensul. Începuse de la icoanele bizantine, acolo unde transporturile *prin convertiri radicale* erau sugerate graţie unor discontinuităţi de formă şi de materie foarte nete – de pildă, aurul din partea de sus a icoanei şi maroniul pământiu de jos, cadavrul întins în mormânt şi micuţul suflet alb purtat de Hristos, ovalurile prin care zburau heruvimii etc. Dar, pe măsură ce înaintăm în anii dis, pictorii nu mai ştiu ce să facă cu acest trup al Sfintei Fecioare care trebuie convertit, din moment ce domnia informaţiei Dublu-Clic se extinde şi nu mai ştim să deplasăm în spaţiu decât ceea ce *nu se transformă* (sau se preface că nu se transformă). Ce pot face cu acest cadavru? Cum se poate scăpa de el? Perfectă metaforă a destinului religiei: trebuie „să-l trimitem în văzduh”, să-l expulzăm dincolo de *res extensa*. Şi iată că nefericita Sfântă Fecioară începe să semene cu o rachetă de la Cape Canaveral care-şi ia zborul, împinsă de îngeraşi *boosters*, pentru a se deplasa fără nicio convertire, prin simplă TRANSLAŢIE0, pe un cer nediferenţiat. Cerul – *sky* – a înlocuit Cerul – *Heaven*. Mii de pelerini descumpăniţi pot cădea în genunchi în faţa icoanei şi se pot simţi şi ei readuşi la viaţă; dar în faţa zborului unui mobil imuabil nu poţi simţi nimic capabil să te convertească. E ca şi cum Sfânta Fecioară ar fi fost puţin câte puţin înghiţită de ofensiva „materiei”! (Să nu uităm că inginerii întâlniţi în

capitolul 8 n-au avut nici ei mai mult noroc: nici ei n-au ajuns să imagineze numai cu ajutorul desenului tehnic instituţia naşa, unde rachetele lor zboară în acelaşi timp în care zboară şi-n cer.)

Cei pe care îi interesează încălzirea globală nu trebuie să uite acest alt Potop care a înecat deja atâtea alte fiinţe, pe cele ale ştiinţei mai întâi, dar şi pe cele ale tehnicii, ale economiei – ca să nu mai vorbim despre politică. Numai după ce vom goli pluriversul de formele greşite de extensie – Natura, materia, limbajul, societatea, simbolicul, Dumnezeu etc. –, vom putea dispune de suficient spaţiu în aşa fel încât să putem lăsa să treacă prin el

— DAR ŞI INVENŢIA DE PRISOS A SUPRANATURALULUI.

toate fiinţele la care ţin, împreună, informatorii noştri. Nu vedem nicio Arcă plutind pe ape şi nici vreun porumbel care să fi venit până acum cu o ramură de măslin. Când ne va fi înapoiată imanenţa? Când vor reveni

Pământenii pe Pământ?

În faţa acestei inversiuni maligne, specialista în etnologie e deja descurajată în ceea ce priveşte şansele viitoare ale DIPLOMAŢIEI0: cum să inversezi o inversiune de o astfel de amploare? Cum să faci în aşa fel încât privirea să se întoarcă înspre aproape atunci când vor De unde importanţa PRECIZĂRII, DE FIECARE DATĂ, A TERMENILOR METALIMBAJULUI.

beşti despre religie – şi nu către Cer –, şi către depărtări atunci când vorbeşti despre ştiinţă – şi nu înspre solidul bun simţ al lucrurilor „aşa cum sunt”? Mai ales că, pentru a-i convinge pe prieteni, dar şi pe duşmani, despre „lucrurile religioase”, ea nu dispune decât de fragila ontologie a „felurilor de a vorbi”? Deja aude plânsul celor care vor exclama indignaţi: „*Deci nu sunt decât poveştii*. Şi degeaba va răspunde: „Da, dar sunt poveşti *sacre*”, ştie că nu va fi de-ajuns. E fie prea mult, fie prea puţin. „Trebuie”, spun religioşii, „să fie ceva mai mult decât nişte poveşti, trebuie să fie aici nişte chestiuni reale, obiective”. Iar

specialista în etnologie e de acord. Asta *voia şi ea să spună*, în felul ei, *ca* de altfel întreaga tradiţie, *cu* întreaga tradiţie, trădând-o prin intervenţii spontane, *pentru* a o reînnoi, să le spună *celor* cărora modul religios intenţionează să li se adreseze, pentru un scurt moment.

Nu întrevede nicio şansă să iasă cu faţa curată din povestea asta decât dacă reuşeşte să-şi convingă interlocutorii că, în aceste chestiuni delicate, trebuie întotdeauna să specifici printr-un semn în ce cheie de interpretare trebuie să consideri această exigenţă de obiectivitate. Căci poate că cititorul a înţeles acum faptul că OBIECTIVITATEA [rel] diferă în întregime de OBIECTIVITATEA [ref] care are un raport complex cu OBIECTIVITATEA [preţ sau OBIECTIVITATEA [Fie] sau cu OBIECTIVITATEA [tec]. Dacă am reuşi să precizăm semnele distinctive pentru toţi aceşti termeni metalingvistici, n-am putea oare găsi o cale de negociere? N-am putea învăţa să vorbim bine? Inclusiv despre religie, fără să luăm numele Domnului în van? Un Dumnezeu al întrupării, în sfârşit întors pe pământ, n-ar fi ceea ce ne-ar pregăti cel mai bine pentru ceea ce urmează, mult mai bine decât ideea unei religii care ne-ar ridica la Cer?

doisprezece

A INVOCA FANTOMELE POLITICULUI

Putem pierde un contrast? Cazul politicului.

O instituţie în mod legitim fidelă faţă de valorile ei dar fără o abordare a descrierii practice ceea ce face necesară o întoarcere asupra ei înseşi înainte de a se putea universaliza.

Pentru a evita să abandonăm prematur raţiunea în politică [pol] şi pentru a înţelege că nu există o criză a reprezentării – nu trebuie nici să supralicităm neraţiunea politicului [pol] ci mai degrabă să urmărim experienţa discursului politic.

O politică *obiect-oriented* – permite lămurirea cvadraturii Cercului politic cu condiţia de a distinge bine între discursul despre politic şi discursul politic.

Descoperim atunci un tip specific de pasă care

trasează imposibilul Cerc ce include sau exclude după cum e reluat sau nu.

O primă definiţie a hiatusului de tip [pol]: curba şi o traiectorie foarte specială: autonomia.

O nouă definiţie a hiatusului: discontinuitatea şi un tip foarte exigent de veridicitate pe care-l ratează încrucişarea [ref-pol].

[pol] practică o extragere foarte specială a alterităţii care defineşte un public-fantomă – împotriva figurii Societăţii – care ar face politicul încă şi mai monstruos decât este.

Vom putea oare să reînvăţăm vreodată limba lui a vorbi bine dar curb?

Specialista în etnologie e puţin supărată pe ea pentru că s-a lăsat purtată de furie faţă de apariţia şi dispariţia religiei. I se va imputa cu siguranţă această lipsă de detaşare şi i se va reproşa că este şi

Putem pierde un CONTRAST?

Cazul politicului.

ea o „credincioasă”; şi e drept că şi ea crede, chiar dacă a propus o formă de agnosticism datorită căruia să te poţi lipsi de credinţa în credinţă. Dar nu-şi face iluzii, ştie că nimic nu-i mai rău, în modernismul tardiv, decât să afişezi o necuprinsă tristeţe pentru pierderea religiosului. Mai ales dacă e deja acuzată că „nu crede” în ştiinţă şi că pretinde că nutreşte o complezenţă vinovată pentru fantome, spirite şi sucubi. Cine va accepta, când ea va trebui să-şi pună costumul de diplomat, s-o mai considere mandatara sa?

Şi totuşi, ne-am înşela dacă am crede în pioşenia ei. Ceea ce o întristează de fapt în chestiunile religioase nu sunt numai obişnuitele lovituri pe care le suferă un contrast atunci când alte contraste sunt extrase la rândul lor; nimic mai normal, în această privinţă, de vreme ce fiecare mod le interpretează pe celelalte în cheie proprie. Ceea ce o întristează este posibilitatea ca un contrast să dispară cu totul atunci când erorile de categorie se înmulţesc până ce ajung să-l sufoce. Şi dacă îi putem

împărtăşi durerea în faţa sentimentului dispariţiei religiosului, o facem din pricina pericolului de dispariţie a unei alte valori, mult mai importantă pentru viaţa de zi cu zi: politicul (notat [pol]). Ceea ce această valoare are în comun cu modul religios este faptul că poate mobiliza fiinţe la fel de sensibile, dar în mod diferit, la tonalitatea în care acestea sunt enunţate. Şi ele sunt, întrucâtva, „feluri de a vorbi”; şi ele devin, prin urmare, limbi pe cale de dispariţie, de îndată ce nu mai există vorbitori care să *vorbească bine*. Înţelegem acum că toate speranţele în posibilitatea unei civilizaţii dispar dacă şi cuvântul politic, urmând acelaşi drum ca cel religios, se pierde.

Pe fiinţele politicului le-am întâlnit deja în capitolul 5, când am schiţat felul în care, printr-un ocoliş, ştiinţele emergente abordaseră problema politică operând acest scurtcircuit, pe cât de fundamental, pe atât de contingent, prin care urma să construim de-acum viaţa comună, pornind de la cunoaştere – interpretând greşit în acelaşi timp lanţurile de referinţă [ref] şi adevărul propriu politicului [POL]. Această stranie EPISTEMOLOGIE POLITICĂ0 a fost mai întâi rivala religiei [REF-POL], înainte ca ea să-şi ocupe locul, printr-un soi de raţionalism moral, pretinzând că domneşte, sub numele de „viziune ştiinţifică asupra lumii”.

[REF-DC], asupra întregului metalimbaj. Dar dacă ne-a informat atât de bine asupra capcanelor referinţei, studiul acestei încrucişări nu ne-a permis încă să reperăm exigenţele specifice politicului. Acum trebuie să definim mai exact caietul de SARCINI0 al acestor fiinţe, condiţiile particulare de elocuţie, înainte de a le pune în legătură, în capitolul 13, cu cele ale religiei [rel] şi ale dreptului [dro], din moment ce aceste trei moduri producătoare de cvasi-subiecţi ne vor permite, odată ce-i vom grupa, să ajungem în cele din urmă la sursa acestei scenografii atât de speciale a Obiectului şi Subiectului, prin care Modernii au pretins că pot descrie absolut tot, rupând sistematic firele experienţei.

O INSTITUŢIE ÎN MOD LEGITIM FIDELĂ FAŢĂ DE

VALORILE El,

La prima vedere, a aborda chestiunea politicului înseamnă a intra într-un domeniu plin de vitalitate, foarte valorizat, foarte mediatizat şi abordat de o mulţime de discipline savante, supravegheat de numeroşi observatori, încadrat de statistici foarte minuţioase. Nimic comun, aşadar, cu chestiunea religioasă. Faţă de celelalte moduri, specialista în etnografie, aşa circumspectă cum a devenit faţă de informatorii ei, se poate bucura văzând mândria cu care aceştia scot la iveală importanţa politicii. Mai mult chiar decât pentru ştiinţă, sau pentru artă, dar la fel ca-n cazul dreptului, este vorba în mod clar aici despre un loc comun în care se întretaie parţial o INSTITUŢIE0, un DOMENIU0 şi un CONTRAST0 la care afirmă că ţin cu toată puterea – cel puţin la nivel declarativ. Dacă există o valoare pe care pretind că o urmează fidel, de la logosul grecilor până la blogosfera contemporană, atunci este cea care a făcut să apară popoarele „cuvântului liber” împotriva „Barbarilor”. Dacă definim un colectiv prin lista bunurilor supreme pentru care membrii lui sunt gata să-şi dea viaţa, nu există nicio îndoială că „autonomia politică”, „statul de drept”, „guvernul reprezentativ” şi „libertăţile publice”, contează mai puţin termenul pe care i-l dăm, apare pe primul loc. Acest ideal a făcut destule victime – şi mai face încă – pentru a nu fi de-a dreptul jignitor să te îndoieşti, în această chestiune, de buna credinţă a Modernilor. Pe bună dreptate, ei sunt cei care pot spune că libertatea este lucrul la care ţin cel mai mult. Cine ar îndrăzni să-şi bată joc de această mândră sfidare: „Murim sau suntem liberi”?

Chiar dacă recursul la greci şi la romani aduce un pic a clişeu de cinema, în numele acestei fale antice se ridică şi acum coloana vertebrală a democraţiilor: „Nu vom asculta decât de legile pe care noi singuri ni le-am dat. Dacă ne luaţi puterea asta, nu ne mai rămâne niciun motiv pentru care să fim mândri că suntem oameni” Până şi azi, studenţii continuă să citească Aristotel, Augustin, Bodin, Locke, Rousseau şi Rawls; deputăţii jură să rămână fideli

mandatelor lor în aceste săli hemiciclice inspirate de Antichitate, sub cupole a căror rotunjime vine de la Panteonul roman, decorate cu coloane corinticeam podobite uneori cu statuile lui Solon, Cicero, Brutus, Montesquieu sau Washington; cât despre suverani, tot sub formă de statui, deghizaţi în împăraţi romani, încearcă ei să intre în istorie, adăugându-şi figura galeriei strămoşilor lor. Iată cel puţin o valoare, se va spune, a cărei tradiţie e neîntreruptă, a cărei moştenire e indiscutabilă şi liberă de orice datorie, spqjr.

— *Senatus Populus Que Romanus*.

Şi totuşi, pornind de la idealul de autonomie de – „DAR FĂRĂ O ABORDARE mocratică scos mereu în evidenţă de-a lungul istoriei, A DESCRIERII PRACTICE – nu-i uşor să urci până la experienţa practică a cuvântului politic. Prăpastia pe care am învăţat s-o reperăm între exigenţele epistemologiei şi montajul lanţurilor de referinţă [ref] pare o ravenă în comparaţie cu distanţa cvasi-infinită între ceea ce cerem de la libertate şi ceea ce suntem gata să-i oferim. Paradoxal, dacă nicio altă valoare nu e mai stimată decât autonomia permisă de democraţie, nicio activitate nu e mai dispreţuită decât politica. E ca şi cum, din nou, am vrea să obţinem scopul, dar nu şi mijlocul de *a ajunge* la el. Iată un nou paradox pe care cercetarea noastră trebuie să-l abordeze pieptiş: cum pot oare aceşti Moderni să se definească în acelaşi timp ca „animale politice” şi să reducă veridicitatea proprie politicului la minimum?

Astfel încât chiar ideea unui adevăr şi a unei falsităţi politice pare absurdă – la fel de absurdă, vai, ca ideea de adevăr şi falsitate în tehnică [tec], psihogeneză [met], ficţiune [fic] sau religie [rel]. Este atât de răspândită ideea că lumea politică nu este, nu poate fi, nu va putea niciodată deveni, nu trebuie să devină împărăţia niciunei veridicităţi. Cauza este clară: să intri în politică, să urmezi cursuri de comunicare politică, să participi la o campanie electorală ar însemna să *suspenzi* orice exigenţă de adevăr. Ca şi cum ar fi scris la intrarea acestor porticuri

neoclasice pe unde nu pot intra decât sofiştii: „Abandonează orice speranţă, tu cel care intri în această împărăţie a făţărniciei”. Iată deci că specialista în etnologie s-a bucurat iar prea devreme. Niciun contrast nu e mai valorizat ca acesta, dar niciun mijloc de a-l pune în evidenţă în practică nu e mai discreditat. Astfel că, din nou, e imposibil să-ţi dai seama dacă Modernii ţin sau nu la această valoare. Şi aici, ca întotdeauna şi pretutindeni, cercetarea este cea care trebuie să traseze drumul potrivit între experienţă şi descrierea ei.

Dar chestiunea politicii e cu atât mai puţin de evitat cu cât – dimpreună cu dreptul şi cu Ştiinţa – şi cu Economia, pe care o vom întâlni curând – este vorba aici despre valoarea pe care Occidentalii au avut cel mai mult tendinţa de a o universaliza, fără a-şi pune prea multe întrebări asupra logisticii necesare care să permită livrarea în orice punct al planetei. Vrând să exporte democraţia dintr-odată în toată lumea, Modernii au presupus că pământenii nu visau altceva decât să ia loc într-un Parlament şi, în calitate de cetăţeni, să voteze legi conform unei subtile mecanici implementate prin invenţia guvernelor reprezentative ieşite din revoluţiile secolului al XVIII-lea. Propunerea era îndrăzneaţă, poate generoasă, dar ea dovedea cât de mare era confuzia dintre scop şi mijloace: se pare că restul lumii nu s-a aruncat să-şi încingă toga romană sau să-şi pună boneta frigiană, şi nici să se aşeze pe scaunul unui deputat sau al unui *congressman*. Se pare că celelalte culturi nu doresc numaidecât să devină cetăţenii unui guvern liber – în orice caz, nu atâta vreme cât nu vor fi redefinit cu totul cuvintele „cetăţeni”, „libertate” şi „guvern” în propriii lor termeni.

— CEEA CE FACE NECESARĂ O ÎNTOARCERE ASUPRA

EI ÎNSEŞI ÎNAINTE DE A SE PUTEA UNIVERSALIZA.

Nu trebuie să fim surprinşi: idealul democratic nu se poate extinde mai repede cu mai puţine instrumente şi cu

mai puţine mediaţii costisitoare decât cele de care a avut nevoie idealul ştiinţific [ref]. Nu poţi paraşuta democraţia din cala unui avion al US Air Force sub forma unui „parlament instantaneu gonflabil”, aşa cum Peter Sloterdijk şi-a imaginat în mod ironic… Aşa cum instalarea lanţurilor de referinţă cere o puzderie de aparate pe care epistemologia nu ne pregătea deloc să le putem achiziţiona, delicata ecologie a libertăţii cere şi ea tehnici preţioase, nenumărate obişnuinţe, pentru care entuziasmul pentru democraţie nu ne pregăteşte, de unul singur, să le instalăm, necum să le şi întreţinem. Dacă universalizarea cunoaşterii rămâne o ipocrizie atâta vreme cât nu reuşeşti să extinzi reţeaua de laboratoare şi de colegi care să o facă să existe, universalizarea libertăţii nu e decât un îndemn gratuit dacă nu-ţi dai osteneala să construieşti aceste incinte artificiale, aceste „sere” de utilaje de aer condiţionat care să facă *respirabilă* „atmosfera politicii”. Cum ar putea specialista în antropologie să apere această valoare dacă ar trebui să le ceară tuturor celorlalţi, la masa negocierilor, fie să renunţe la adevăr atunci când vorbesc despre politică, fie să-şi asume idealul libertăţii fără să precizeze cum se poate obţine în practică?

Şi, desigur, renunţând în mod laş la scopul de a extinde democraţia la scară planetară, ne-am face vinovaţi de un dispreţ şi mai etnocentric decât dorind să o universalizăm pe ascuns – sau, mai degrabă, la drumul mare… –, din moment ce astfel refuzăm celorlalte popoare autonomia din care noi am făcut valoarea supremă, dar numai pentru noi. Dacă nu trebuie aşadar să disperăm după universal, trebuie să presupunem din nou că ceea ce i-a împiedicat pe Albi să-şi ducă mai departe idealurile şi să-şi întreţină virtuţile a fost stingherеala cauzată de propria lor abundenţă. Ca şi în cazul religiei, al ştiinţelor, un inventar exact al moştenirii trebuie să preceadă orice proiect de universalizare. Cercetarea va trebui, prin urmare, la un moment dat, să se întoarcă la cei care au comandat-o pentru a-i întreba: „La ce *ţineţi* de fapt când spuneţi că ţineţi la politică?”. Mai întâi trebuie să învăţăm

să lucrăm

Pentru a evita să aBANDONĂM PREMATUR RAŢIUNEA ÎN POLITICĂ

[POIT

asupra noastră.

Cititorul este acum destul de familiarizat cu principiile acestei cercetări pentru a bănui că soluţia nu e să te complaci în iraţionalitatea necesară vieţii publice, ci să cauţi tipul special de RAŢIUNE0 cu care aceasta a fost dotată. Sarcina pare la prima vedere insurmontabilă, pentru că Modernii şovăie între cele două variante ale alternativei: să piardă orice speranţă de a fi raţionali în politică; să facă politica să fie „în sfârşit raţională", întrebuinţând ca fir director o raţiune care îi este străină, deşi posibilă. Cum se întâmplă cu religia [rel]? Cu tehnica [tec]? Interpolarea pare mult mai completă, prăpastia dintre teorie şi practică pare mult mai adâncă. Ne dăm seama de amploarea ei, văzând eforturile pe care le-au făcut raţionaliştii pentru a face politica în sfârşit rezonabilă – după definiţiile, foarte puţin rezonabile, pe care i le dau raţiunii. Ne putenţ da seama cât de mare a fost prăpastia pe care au încercat s-o acopere luându-ne după operaţiunile lor discursive de umplutură.

Deşi Occidentalii n-au precupeţit niciun efort pentru a face din libertate şi din autonomie virtutea lor supremă, ei n-au încetat să facă tot mai impracticabil exerciţiul acestei libertăţi şi traseul acestei autonomii, împrumutându-şi principiile de la alte forme de viaţă. Aşa cum am văzut în capitolul 6, raţiunea politică *nu înaintează* niciodată *drept*) iar acest lucru scandalizează; se încearcă fel de fel de proteze pentru a-l îndrepta. Modernii ar vrea ca raţiunea politică să fie sinceră, plată, netă, să spună adevărul conform tipului de veridicitate pe care cred că trebuie să i-l ceară acelui Geniu Rău numit Dublu-Clic [POL-DC]. Ar vrea ca ea să fie fidelă, mimetică, ascultătoare, reprezentativă, directă, transparentă. Totul începe cu Socrate, şi n-a încetat niciodată până la Habermas, trecând prin Hobbes şi Rousseau, Marx şi

Hayek. „Dacă măcar am putea înlocui curba politicului cu drumul dreptei raţiuni sau al ştiinţei – drept, istorie, economie, psihologie, fizică, biologie, ce contează!” Speranţa e mereu aceeaşi, ceea ce variază este numai genul de reeducare ortopedică – sau mai degrabă „ortologică” – cu care pretind că pot *redresa* politica.

Or, transportul fără transformare al mobilelor IMUABILE0 (nici el bine înţeles, să nu uităm să tot repetăm!) nu poate capta mai bine acest fel de a fi. Dacă religia [rel] nu şi-a revenit niciodată din concurenţa cu transportul fără transformare, putem spune că politicul a avut de suferit tot atât de mult. De când blegul de Dublu-Clic e stăpân, singurul rezultat este că politicul *a început să mintă din ce în ce mai mult*. Şi iată cum, măsurându-l prost, riscăm să pierdem, puţin câte puţin, un contrast… Într-adevăr, de trei secole, prăpastia s-a tot căscat între cererile de informaţie, de transparenţă, de reprezentare, de fidelitate, de exactitate, de guvernanţă, de *accountability* şi ceea ce pot oferi de fapt curbele, meandrele şi sinuozităţile politicului.

Dacă îngerii nu rezistă la această întrebare, aşa cum am văzut („Gabriel, câte unităţi de informaţie are mesajul tău? câţi biţi?”), logosul raţiunii politice dă un răspuns şi mai jalnic la întrebarea: „Câte informaţii transporţi?”. Răspuns: „Niciuna! Mint, trebuie să mint”. Dacă-l măsurăm în megabiţi, mesajul devine şi mai opac; reprezentanţii sunt din ce în ce mai infideli. Domnia minciunii se întinde pretutindeni. „Suntem manipulaţi”, „Suntem înşelaţi”, „E praf în ochi”, „Politică-spectacol”, „Totu-i stabilit dinainte, suntem nişte fraieri”. Iar în final, ridicăm din umeri: „Nişte ticăloşi!”

Amploarea decalajului va fi cu atât mai mare cu cât nu mai e vorba să-i aduni la un loc, în centrul acestui sat elveţian drag lui Rousseau, pe toţi bărbaţii valizi, ci să construieşti sfere artificiale capabile să ofere aceleaşi condiţii de viaţă pentru câteva miliarde de fiinţe, inclusiv femei şi copii – fără să-i uităm pe comesenii al căror număr tot creşte odată cu sfârşitul Naturii. Această distanţă

crescândă între reprezentanţi şi reprezentaţi, această escaladare de neoprit a minciunii a fost oficializată sub numele de „criză a reprezentării” Acordul e unanim: „Politica nu se mai află la înălţimea mizelor ei”, „Regatul meu pentru o Ştiinţă!”

— ŞI PENTRU A ÎNŢELEGE Există o criză a reprezentării, dar numai cu concă NU EXISTĂ O CRIZĂ A diţia de a înţelege prin această expresie că Modernii REPREZENTĂRII – se încăpăţânează să critice reprezentarea politică din perspectiva a ceva ce ea nu va putea niciodată procura: „a exprima fidel” – şi deci mimetic – „opiniile politice” ale miliardelor de fiinţe sau a le face să asculte politicos ordinele reprezentanţilor lor politici, aplicând cu stricteţe regulile venite de sus… Ca şi cum i-am cere religiei să transporte „credinţă în Dumnezeu” [REL-DC]; referinţei să producă obiectivitate fără transformări [REF-DC]; tehnicii să găsească un mijloc de a interveni fără ocol [tec – DC]; fiinţelor reproducerii să fie la fel de cuminţi ca imaginile care ne lasă să le cunoaştem [REP-DC]; şi pasajului dreptului să obţină o judecată bună fără să-i acorzi „mijloacele” şi fără să ezite [DRO-DC]. Pretinsa criză a reprezentării nu este decât un artefact care provine din faptul că i-am aplicat politicului un principiu de deplasare care nu i-a fost ajustat mai mult decât, pentru a relua un slogan feminist, o bicicletă unui peşte…

Totul se petrece ca şi cum gândirea politică ar fi practicat o vastă operaţiune de transfuzie prin care am încerca mereu să înlocuim sângele prea fierbinte al unui corp politic printr-unul dintre lichidele îngheţate care se solidifică imediat, permiţând „plastilinarea” cadavrelor admirate de gură-cască – după acel *modus operandi* al sinistrului doctor Günther Von Hagens. Metaforele cu monştri nu sunt întâmplătoare, fiindcă nu poţi face antropologie politică fără să înfrunţi probleme de teratologic. Dacă „somnul raţiunii naşte monştri”, n-am născut niciodată un monstru mai hidos decât cel rezultat din confuzia politicii cu informaţia, cu Ştiinţa, cu

gestiunea, cu forţa – sau, şi mai rău, cu o „ştiinţă a raporturilor de forţe” Fără să uităm această bizarerie: „ştiinţa politică”.

— NU TREBUIE NICI SĂ SUPRA – „Dar, ni se va răspunde, nimănui nu i-ar trece prin LICITĂM NERAŢIUNEA cap ideea şuie a unei asemenea acuzaţii de minciună, POLITICULUI [POL] – deoarece nimeni nu-şi mai imaginează că politicienii ar fi rămas în spunerii adevărului. «Adevărat» şi «fals» nu au niciun sens în acest regim. E vorba despre raporturi de forţe, nu v-aţi dat seama? Ar fi timpul să aflaţi!” Iată aşadar o nouă probibmă de calibraj, care nu se mai datorează, de data aceasta, aplicării unui model greşit de raţiune, ci acceptării premature a unui tip de *neraţiune* la fel de – prost ajustată ca cealaltă. Regăsim aici problema întâlnită în cazul ficţiunii [Fie] pe care am încercat să o reducem prea repede la suspendarea oricărei exigenţe de obiectivitate şi adevăr. Nereuşind să vedem prin ce fir puteam urmări raţiunea politicului, am început să supralicităm neraţiunea, să fluturăm steagul minciunii, al abilităţii, al raportului de forţe, al violenţei, dar nu ca pe un defect, ci ca pe o calitate, singura calitate care i-ar rămâne acestei forme de viaţă. Aceasta este ispita MACHIAVELISMULUI0. Or, dacă nu înţelegem bine politicul, cerându-i transparenţă şi informaţie, îl înţelegem la fel de prost dacă credem că el trebuie *să abandoneze* orice raţionalitate.

Tocmai am măsurat, în cazul religiosului, ravagiile comise prin acest fel de a supralicita acuzaţia proferată de cei care judecă conform unui alt mod. Dacă raţionalizarea îi face pe religioşi să-şi piardă simţul comun – „Da, e adevărat, nu «ştim», noi «credem» şi suntem mândri de asta” –, îi loveşte încă mai mult pe politicienii obligaţi să mărturisească: „Da, e adevărat, nu mergem niciodată pe calea dreaptă, minţim, şi în asta stă trista noastră mândrie”. Două opacităţi, două mistere, două arcane cu atât mai îngrozitoare cu cât ele se pot adăuga una peste alta într-o teologie politică destul de dezgustătoare [POL-REL]. „Ascundeţi, ascundeţi acest sân pe care nu-l mai pot

vedea”; dacă numim pudibonderie oroarea atrăgătoare pe care sânul Elmirei o exercită asupra lui Tartuffe, cum trebuie să numim indignarea fascinată a raţiunii în faţa curburilor politicului? A fost schimbată definiţia rezonabilului, dar nu ne-am pierdut niciodată speranţa fie de a face să dispară în sfârşit scandaloasele secrete ale politicii îndărătul hainelor stricte ale rezonabilului, ale dreptăţii, ale moralei, ale comunului, ale savantului, ale lui limpede şi net – ceea ce astăzi se numeşte cu termenul aseptizat de „GUVERNANŢĂ0” – fie, pe dos, de a ne delecta cu un soi de pornografie a violenţei, a complotului, a misterului, a forţei şi a vicleniei.

Din fericire, acum ştim, nu există un alt mister, o altă opacitate, o altă iraţionalitate (aceasta este cel puţin ipoteza acestei cercetări) decât INTERPOLAREA0 formelor de raţiune. Da, e adevărat, politicul are mersul întotdeauna, cercetarea trebuie să reuşească să se apropie de experienţă pentru a prinde firul atât de special a cărui măsură nu poate fi dată de niciun alt etalon. Problema este de a reuşi să izolezi, în ansamblul domeniului politic, o cheie de interpretare care să-i fie specifică.

— CI MAI DEGRABĂ SĂ URMĂRIM EXPERIENŢA DISCURSULUI POLITIC.

crabului, este „Prinţul cuvintelor sucite”, dar asta nu-l face mai iraţional. Ca

Ce trebuie urmărit? Nişte manifestanţi adormiţi în autocarul care-i duce la tradiţionalul marş din piaţa Bastille în piaţa Nation? Trecători indignaţi de tratamentul pe care poliţaii îl aplică unor tineri puţin mai bronzaţi? Absolvenţi ai Şcolii Naţionale de Administraţie care complotează subtile combinaţii tactice în faţa uşii unui cabinet ministerial? Primari de la sate copleşiţi de noile decizii prefectorale primite? Stâlpi de cafenea care explică aroganţi cum ar reforma ei statul dacă ar fi „la butoane”? Tineri militanţi care distribuie manifeste într-o piaţă? Cititori ai *Societăţii spectacolului* de Debord care se adună în secret ca s-o dinamiteze? Ecologişti care se leagă de stejari centenari pentru a-i salva de la tăiere? Experienţa e

atât de multiformă, diversitatea atât de mare

— De la o epocă, ţară, moment, subiect la altul –, încât specialista în etnologie nu vede prea bine ce vor informatorii ei când afirmă „că vorbesc despre politică" sau că „sunt politizaţi" sau când se întristează, dimpotrivă, din cauza „lipsei de politizare" a „maselor" sau a „tinerilor".

O POLITICĂ Pentru a ne orienta într-o asemenea babilonie, ar *OBIECT-ORIENTED* trebui să putem îmbrăţişa diversitatea mizelor, precum şi specificitatea Cercului, ceea ce ar impune două linii de observaţie distincte. Dacă politica trebuie să se curbeze, o face în primul rând pentru că întâlneşte mize care o obligă la ocolişuri, la plieri, la deplasări. E curbă pentru că se învârte de fiecare dată în jurul unor chestiuni, afaceri, mize, lucruri – în sens de lucru public – ale căror consecinţe surprinzătoare îi încurcă pe cei care ar fi preferat să nu audă vorbindu-se de ele. Câte afaceri, atâtea politici! Frumosul slogan al lui Noortje Marres sună aşa: „*No issue, no politics*? Politica ne scapă pentru că este întotdeauna o politică *obiect-oriented*

— Ca să luăm o metaforă din informatică. Ca şi cum greutatea fiecărei afaceri ar obliga un public cu geometrie şi proceduri întotdeauna diferite să se reunească în jurul ei. De altfel, chiar etimologia acestui vechi cuvânt – *lucru*, *cauză*, *res* sau *thing* – semnalează, în toate limbile Europei, că importanţa fiecărei chestiuni politice se plăteşte în adunări. Trebuie să ne adunăm tocmai pentru că suntem în dezacord – din *cauza* aceasta. Instituţia politică trebuie să ia în considerare această cosmologie şi această fizică prin care lucrurile – vechile MATTERS OF FACT° devenite MATTERS OF CONCERN0 – obligă politicul să se curbeze în jurul ei.

— PERMITE LĂMU RI REA Ceea ce ne interesează pentru moment nu sunt lu-CVADRATURII CERCULUI crurile care, prin greutatea lor, ne obligă să ne învârtim POLITIC – în jurul lor, ci chiar Cercul a cărui originalitate nu pare să fie recunoscută de instituţia care pretinde

totuşi că-l adăposteşte, ca şi cum i-ar fi ruşine că nu ar corespunde gabaritului celorlalte moduri. Ciudat lucru, acest Cerc *nu se poate trasa*. Nu putem înţelege despre ce e vorba decât dacă subliniem de trei ori adjectivul „imposibil”: e vorba despre un Cerc; imposibil de trasat; trebuie totuşi să îl trasăm; odată ce reuşim asta, el dispare; şi trebuie să o luăm de la capăt numaidecât… Acesta este singurul mijloc, singura traiectorie, singurul vector de a obţine această libertate şi această autonomie la care spunem că ţinem atât de mult, dar pe care detestăm să le parcurgem, într-atât este de dureroasă mişcarea, într-atât ar fi de greu pentru noi să ieşim din rigidităţile, certitudinile şi celelalte valori ale noastre – într-Z *de rău ne face*, într-atât riscă să facă răul pe care nu-l vrem în locul binelui care am vrea să ne fie făcut. Putem înţelege în acelaşi timp mândria celor care au extras un asemenea contrast pentru a face din el piatra de temelie a civilizaţiei lor, dar şi teama de a pierde o varietate atât de greu de definit şi care, desprinsă de lucrurile în jurul cărora se învârte, poate deveni periculoasă.

Ca religia [rel] şi ca dreptul [dro], discursul politic [pol] implică totalitatea colectivului, dar într-un mod încă şi mai special: trebuie *să treci* de la o situaţie la alta, să revii şi să reiei tot, *totul*, sub o altă formă. Oricât de numeroase ar fi diversele exemple ale vieţii politice, întrebarea pe care o pune discursul politic este mereu aceea de a şti cum să le legăm unele de celelalte pentru ca totul să ţină, respectând această stranie condiţie care pare pentru moment contradictorie: această legătură trebuie să permită trecerea şi revenirea, conturând o incintă ce defineşte, pentru un timp, „noi”-ul, grupul pe cale de a se reproduce, înainte de a fi reluat printr-o altă mişcare datorită căreia ceilalţi, numiţi „ei”, vor deveni fie mai puţini, fie, dacă mişcarea se face în sens invers, tot mai numeroşi. „Iată ce suntem noi”, şi „Iată ce vrem”. Oare cum fac pentru a rosti asemenea expresii, se întreabă cercetătoarea?

Îşi dă bine seama, mai ales că atunci când porneşte în căutarea acestor exemple ale discursului politic nu trebuie să facă greşeala, atât de frecventă, de a distinge problemele de *reprezentare* (jumătatea Cercului) de cele ale *supunerii* (cealaltă jumătate a Cercului). Şi la dus, şi la întors, e vorba de aceeaşi mişcare, iar dacă încearcă să separe diferitele ei faze, riscă să piardă tipul de pasă specific acestei forme. Milioane de oameni spun că asistă la o criză a reprezentării; alte milioane spun că există o criză de supunere. Dar e vorba de fapt despre *aceiaşi*, aflaţi în momente distincte ale aceleiaşi traiectorii, ale cărei multiple exemple nu sunt decât nişte etape, încercând să alcătuiască un grup, căci încearcă să spună „noi" şi „ei", încearcă să se pună de acord pentru a vrea în comun – în timp ce, de fapt, nu sunt de acord în nimic şi nu vor nimic din ce vor ceilalţi. Nu-i deci de mirare că, într-un caz, se ajunge de la *mulţime* la unitate, şi în altul, invers, de la *unitate* la mulţime. Această deplasare, acest pasaj şi această întoarcere trebuie să deseneze acest fenomen circular, absolut original, pe care cercetătoarea trebuie să-l izoleze. Nu doar că vorbim despre un Cerc, dar, mai mult, într-o parte el se aglomerează, în vreme ce în cealaltă se dispersează şi se redistribuie. Hotărât lucru, acest Cerc e un animal ciudat şi înţelegem acum de ce trecerea lui a produs atâta spaimă.

— CU CONDIŢIA DE A O a doua precauţie constă în a izola *conţinutul*, DISTINGE BINE ÎNTRE prea variabil, al nenumăratelor luări de poziţie aşa-zis DISCURSUL DESPRE POLITIC politice, distingându-le de o anume *manieră* de aborda ŞI DISCURSUL POLITIC* aceste luări de poziţie doar pentru a le împinge mai încolo. Specialista noastră în etnologie trebuie să aplice acestui tip de practică aceeaşi metodă ca cea întrebuinţată pentru a izola fiinţele ficţiunii, ale tehnicii sau ale religiei. Pentru a le cuprinde, trebuie să se preocupe nu de rezultat numaidecât – de luarea de poziţie –, ci, ca întotdeauna, de ceea ce trimite cursul de acţiune într-o anumită direcţie pe care am putea-o numi „luare de prepoziţie". La fel ca şi

pentru celelalte moduri, trebuie să ne îndreptăm atenţia de la conţinuturi la conţinători, de la ceea se întâmplă la ceea ce face să se întâmple – adică la „pasă”.

De fapt, aşa cum facem de la bun început, în cazul fiecărui mod e bine să deviem atenţia de la adjectivul „politic” la adverbul” (în mod) politic”. Dacă e greu de precizat ce e un „obiect” tehnic, am văzut în capitolul 7 ce vrea să însemne să acţionezi *în mod tehnic*, iar diferenţa este imensă, tocmai am văzut, între a vorbi „despre” religie şi a vorbi în mod *religios* – e chiar infinită… Să încercăm să facem acelaşi lucru, sugerează specialista în etnologie, încercând să îndepărtăm imensa masă a opiniilor care *vizează* politicul, ca să înţelegem ce poate însemna a acţiona sau a vorbi *în mod politic*. Există oare o experienţă unică a lui *a vorbi politic*.

Distincţia îi pare cu atât mai importantă, cu cât simţim cât de uşor este să te exprimi „despre” politică: informatorii ei par să aibă o opinie despre orice, ca un fel de „poziţii fixe” care nu-i costă nimic. Dar atunci când cineva îi întreabă *unde pot duce*, la propriu, aceste poziţii, încep să dea din colţ în colţ. A vorbi în mod politic pare, pentru ei, să aibă acest sens: să cazi bine pe un anume tip de subiecte mediatice – bărbaţii şi femeile numiţi „politicieni”, alegerile, afacerile, nedreptăţile, Statul, etc. – care par să se distingă limpede de celelalte – chestiunile private, subiectele de societate, cultura etc. Da, dar a vorbi *în modpolitic*, oricare ar fi subiectul ales, într-un mod care implică o anumită manieră de a înainta în discuţie, asta nu mai înţelege nimeni „ce treabă are cu politica”.

Cercetătoarea trebuie să înveţe mai întâi să treacă de la o distincţie la alta: cea care separă DOMENIUL0 politicii de celelalte; cea care izolează un mod de existenţă de toate celelalte. Prima ar duce-o către un talmeş-balmeș din care nu s-ar mai înţelege nimic – domeniul politicii oficiale; a doua o obligă să

Aici trebuie să înţelegem „politic” în sensul adverbului *politic*, „în mod politic”.

detecteze o frecvenţă, o lungime de undă, numai una,

pentru recunoaşterea căreia avem cu toţii – sau aveam – un receptor, o ureche de o nemaiauzită precizie. Iarăşi – această distincţie dintre căutarea substanţei şi căutarea subzistenţei, între corecta şi greşita TRANSCENDENŢĂ0.

Ce „sună fals” în politică? Cum îi definesc infor- DESCOPERIM ATUNCI UN matorii rateurile? Ce trebuie să „alerge” când vorbim TIP SPECIFIC DE PASĂ CARE politic? Care este batonul acestei curse de ştafetă? Altfel TRASEAZĂ IMPOSIBILUL spus, care este *traiectoria*, PASA° specifică datorită căreia CERC – vom putea recunoaşte ceea ce este sau nu este adevărat sau fals, sau, pentru a reabilita o expresie bine aleasă totuşi, care este felul prin care putem *apolitic corecţi sau incorecfă* Analizele făcute asupra celorlalte moduri ne oferă o indicaţie preţioasă: există mereu *momente* suspendate ale unei mişcări care nu are sens decât dacă continuă să meargă înainte. Întreruperile acestei mişcări indică, prin eşecurile pe care le marchează, care ar trebui să fie condiţiile de REUŞITĂ0 ale discursului politic.

Or, tocmai, principala condiţie de nereuşită este *întreruperea* cursei, leapşa politicului. „Nu ajunge nicăieri”, „N-are niciun rezultat”, „N-are niciun efect”, „Nu le pasă de noi”, „Ne-au abandonat”, „Nimeni nu face nimic”. Sau, ceva mai savant: „Nu suntem reprezentaţi”, „Nu suntem ascultaţi”. Altfel spus, ceea ce sună fals în fiecare dintre aceste exemple luat separat e faptul că *e luat izolat*. Doar atunci când se leagă încep să sune mai bine. Dar cum, prin ce fir să le legi? Iată ce avem de căutat.

Căci, la urma urmei, ce formă de viaţă poate reuşi următoarea performanţă? Să pleci de la o mulţime care nu ştie ce vrea, dar care suferă şi se plânge; să obţii, printr-o succesiune de transformări radicale, o reprezentare unificată a acestei mulţimi; apoi, printr-o traducere/trădare vertiginoasă, să inventezi de la zero o versiune a acestei suferinţe şi a acestei exigenţe; versiune unificată care va fi reluată de vorbele unora care – întorsul e cel puţin la fel de uimitor ca dusul – o vor face, la rândul lor, să revină înspre

mulţime sub forma unor exigenţe impuse, a unor ordine date, a unor legi; exigenţe, ordine şi legi care acum sunt intermediate, traduse, transpuse, transformate, contrazise de către mulţime în moduri atât de diferite încât produc o nouă învălmăşeală de plângeri, definesc noi suferinţe, înteţesc şi conturează noi indignări, noi acceptări, pregătesc alte opinii.

Şi staţi, că nu s-a terminat! Nu-i decât o fărâmă din tot circul. Ce e într-adevăr nemaipomenit în politică, ceea ce i-a făcut să plângă de admiraţie pe cei care i-au descoperit mişcarea, e faptul că trebuie să *reîncepi fără încetarea* plecând iar de la mulţime – acum una mai liniştită, mai sigură, mai protejată –, reluând firul reprezentării – care este şi ea poate mai uşor de realizat, mai fidelă acum trecând prin faza unificării (milioanele devin unul: mamă, ce ambuteiaj!), după care operaţiunea devine poate mai puţin riscantă datorită etapei anterioare, prima fărâmă a circului, stabilind ordinul dat care va fi poate mai bine îndeplinit (unitatea devine milioane: e cu putinţă să crezi că o nouă traducere/ trădare e imposibilă?).

Cercul nu poate subzista printr-o substanţă, ci doar prin căutarea felului său specific de subzistenţă. Şi staţi un pic, mai staţi, acest Cerc, chiar dacă îl reluăm, nu lasă nicio urmă, ca şi cum l-aţi fi desenat pe apă sau în nisip: trebuie reînceput mereu. Dacă vă opriţi să-l desenaţi, *dispare*. În locul lui, nu mai aveţi decât mulţimea împrăştiată, care mârâie, nemulţumită, violentă, decepţionată – sau, mai rău, indiferentă, iar împrăştiată, căreia îţi e imposibil să-i vorbeşti; nu mai aveţi decât nişte elite care apasă în van pe „butoane” care nu mai funcţionează şi nu mai au niciun efect; nu mai aveţi decât un popor de cârtitori neputincioşi, buni doar să se indigneze fără să ştie de ce. Întoarcerea imediată a „crizei reprezentării”; se cască iar prăpastia între „înalt” şi „jos”; risipire sigură; niciun acord posibil; duşmanii abia aşteaptă, afară, să „ne atace. De ce să o tot luăm de la capăt? Pentru că Cercul e imposibil! Nici la dus, nici la

întors. Multiplul devine unu, unu devine multiplu, chestia asta *nu poate* funcţiona; dar trebuie; aşadar trebuie reluat tot de la capăt.

CE INCLUDE SAU Şi nici acum n-am terminat, pentru că Cercul poate EXCLUDE DUPĂ CU M E fie *să includă* mai mult, fie *să excludă* mai mult, iar asta RELUAT SAU NU. depinde de numărul de oameni pe care reuşeşte să-i reprezinte fidel (trădându-i/traducându-i în întregime). Aceeaşi mişcare de învăluire, de încercuire, de îmbrăţişare, de colecţionare poate deci să funcţioneze, după rapiditatea cu care se învârteşte, fie pentru a fabrica incluziune – ieşi care-şi spun „Noi” nu lasă pe dinafară decât câţiva „Ei” –, fie pentru a fabrica excluziune – cei care-şi spun „Noi” se văd încercuiţi de Barbari tot mai numeroşi care le ameninţă existenţa şi îi tratează ca pe nişte duşmani. Nimic, în această mişcare, nu asigură durată, toată durata ei se află aici, această teribilă exigenţă a mişcării circulare, căci cercul se poate mări înmulţindu-i incluziunile sau se poate strâmta înmulţind excluziunile. Totul depinde de reluarea lui, de curajul celor care, de-a lungul lanţului, acceptă să se comporte în aşa fel încât mişcarea *să ducă* la porţiunea următoare de curbă…

Tot ce putem spera este ca, tot făcând şi refăcând Cercul, să apară nişte obişnuinţe care ne permit să ştim că cercul va fi reluat. Fiecare segment se simte cumva dator să vorbească în aşa fel încât să nu întrerupă această mişcare paradoxală [HAB POL], ca şi cum fiecare s-ar pregăti să ia poziţie în aşteptarea etapei următoare. Astfel se formează treptat o *cultură politică*, una care, din aproape în aproape, face ca întreţinerea Cercului, reluarea şi expansiunea lui să fie tot mai puţin dureroase. DEMOCRAŢIA0 devine o obişnuinţă. Începem să ne obişnuim cu libertatea. Dar lucrurile pot merge şi în sens invers; pot, literalmente, să „o ia razna”; obstacolele se pot acumula, iar reluarea Cercului poate deveni tot mai dureroasă, imposibilă, ca şi exerciţiul însuşi al politicului.

Şi atunci, s-a terminat: lăsaţi orice speranţă de a fi

reprezentat, ascultat, în siguranţă. „Noi”-ul s-a micşorat ca o piele de şagri. Curând, nu va mai fi nimeni care să fie *de acord cu* sau să vrea acelaşi lucru ca vecinul. Vom fi pierdut obişnuinţa democraţiei. Dacă politica s-ar putea reduce la abilitate, la minciună, la raporturi de forţă, cât de simplă ar fi ea faţă de nevoia de a răspunde acestei exigenţe de a vorbi curb… Şi voiam să universalizăm, aşa, fără veste, de-a curmezişul planetei, tocmai mişcarea aceasta greu de perceput, atât de dură, atât de forţată – în sensul dinamicii atât de contraintuitivă?! Cât despre ea, specialista în etnologie rămâne cu gura căscată în faţa frumuseţii acestei mişcări.

După ea, informatorii ar trebui să cadă în genunchi în faţa demnităţii acestui gest de învăluire care trebuie reluat mereu. În loc să încerce să-l înlocuiască printr-o serie de drepte sau, mai rău, să se complacă în „arcanele puterii”, ar trebui să-şi desfăşoare întregul talent cultural, artistic, filosofic, pentru a respecta originalitatea, pentru a putea urma – sau mângâia! – admirabilul arc al acestui Cerc. Dacă Modernii au de ce să fie mândri, atunci sunt mândri pentru că au fost în stare să extragă acest contrast împotriva oricăror evidenţe furnizate de alte regimuri de adevăr. Dar ştiu măcar că posedă o comoară? Cercetătoarea nu se poate abţine să nu noteze: „Ciudaţi aceşti Moderni: îşi slăvesc ştiinţele, tehnicile uneori, mai rar zeii şi niciodată divinităţile, dar îi dispreţuiesc pe cei care îşi consacră viaţa deprinderii de a ţine fără niciun ajutor această incintă şi nu găsesc alt elogiu pentru Cercul reprezentării şi al ascultării decât adjectivul de «machiavelic»… Splendoare a politicii, frumuseţe fără pereche, curaj al celor care se lansează fără plasă de siguranţă în această acrobaţie vertiginoasă”.

Ceea ce face aproape imposibilă evaluarea corectă a calităţii celor care trasează Cercul politic este faptul că cei care o fac încearcă să lucreze cu segmente de dreapta, cu tangente, printr-o aplicare destul de aproximativă a calculului infinitezimal… Or, acesta este cel mai sigur mijloc *de a rătăci* competenţele, talentul celor care, pentru

a vorbi politică, trebuie să urmeze o curbă şi *nu* să meargă drept înainte. Trebuie să luăm literal metafora Cercului, fiindcă. ea ne permite să dăm o primă definiţie hiatusului specific acestui mod de existenţă (aşa cum am văzut deja la capitolul 6). Îi acuzăm mereu pe politicieni că ne mint, dar ei nu încep să mintă cu adevărat, să mintă politic, decât atunci când „o iau oblic", cum se spune, începând să vorbească drept, adică vrând să reprezinte „fidel" şi să asculte „fidel". Putem să ne imaginăm o nedreptate mai mare decât aceea de a ne înşela în asemenea hal asupra diferenţei dintre minciună şi adevăr? Iată o frumoasă eroare de categorie…

O PRIMĂ DEFINIŢIE A HIATUSULUI DE TIP [POL]: CURBA >

Hiatusul se află deci în micul decalaj dintre ispita de a merge drept şi obligaţia mereu reîncepută de a schimba direcţia; de a se curba pentru a asigura trecerea, în limitele mijloacelor, a jocului politic care *nu va reveni niciodată*, e sigur, dacă ne apucăm să îl întrerupem sau să-l trimitem – să-i facem mutaţia – drept înainte, în altă parte, fidel. Să te indignezi e bine, dar să te pregăteşti să treci la altceva e şi mai bine; să hotărăşti e bine, dar e şi mai bine să te pregăteşti să fii trădat; e bine să vrei să „dai foc la şandrama", dar e şi mai bine să te pregăteşti să o redesenezi cu totul: dovedeşti astfel că cei care folosesc cuvântul „revoluţie" nu vorbesc degeaba; să pretinzi că poţi „domoli patimile discutând ca doi oameni cu capul pe umeri" e un proiect minunat, dar care n-are niciun sens – politic – dacă nu te pregăteşti deja să provoci noi împotriviri şi noi pasiuni. Altfel spus, dovada că nu minţi este dată, în fiecare punct al traseului, de *urmarea* curbei şi de aşteptarea, speranţa în întoarcerea ei necesară, în reluarea ei şi în viitoarea ei extindere – întoarcere, reluare, extindere care depind în întregime de cele *care urmează*, de-a lungul acestui lanţ pe care absenţa unei singure mişcări l-ar periclita. Şi, să fim bine înţeleşi, nu există altă regrupare decât această mişcare de *colectare*, nicio rezervă pe care s-ar putea conta, nicio identitate, nicio

rădăcină, esenţă, substanţă pe care ne-am putea baza.

— ŞI O TRAIECTORIE FOARTE SPECIALĂ: AUTONOMIA.

Ceea ce dă totuşi o oarecare consistenţă acestui exerciţiu periculos e faptul că acest Cerc face legătura cu tradiţia cea mai clasică. Dă o formă practică la ceea ce filosofia politică celebrează de secole sub numele de *autonomi* –, dar luându-i mereu din faţă – chinul dracului – mijloacele de a se curba, precum şi obiectele, chestiunile şi mizele în jurul cărora se învârte. Dacă cercul este parcurs cu destulă încăpăţânare, dacă e reluat în mod constant, dacă trecem de fiecare dată de la mulţime la unitate şi de la unitate la mulţime, devenim, într-adevăr, puţin câte puţin, cei care primesc *de sus* ordinele pe care Modernii le-au şoptit *de jos* reprezentanţilor lor. Nu mai suntem heteronomi, ne mândrim cu autonomia noastră.

Cu condiţia de a parcurge Cercul, ne câştigăm încet-încet libertatea politică şi-n acelaşi timp ne câştigăm încet-încet obiectivitatea când înţelegem preţul pe care lanţurile de referinţe trebuie să le plătească în transformări pentru a accede la fiinţele depărtării prin intermediul constantelor [REF-POL]; totodată ne câştigăm puţin câte puţin mântuirea, încercând să inventăm – sau să minţim, ori să traducem, în orice caz – venerabilele cuvinte ale religiei [rel]. Idealul ar fi ca această incintă să se poată extinde din aproape în aproape în loc să se strâmteze tot mai mult, dar cu condiţia de a evalua bine condiţiile şi de a calcula dinainte cu exactitate raza de curbură. Şi aici, ca întotdeauna, trebuie să ne temem de idealismul uscat şi drept.

Cum putem ignora stupefianta serie de *transformări* şi de medieri – de trădări – prin care politicul a trebuit să treacă la dus şi la întors, dar şi lucrurile, afacerile, controversele care ne obligă să ne adunăm pentru ele, în jurul lor, de fiecare dată altfel? Cine poate pretinde că poate să deseneze Cercul politic capabil să redea autonomie miliardelor de cetăţeni? Şi asta *fără* miliardele în chestiune? Se poate măsura ce reprezintă aceasta în

reluări şi reprezentări?

Oare acesta este regimul de adevăr pe care voiam să-l extindem la nivelul planetei, fără efort, ca şi cum ar fi vorba despre un indiscutabil fond de umanitate înfometat de democraţie?

Avem de-a face deci nu cu una, ci cu două discontinuităţi, cu două chiasme, cu două hiatusuri: cel care separă un moment politic de următorul şi cel care trebuie să facă să devieze ispita de a merge drept înainte me e adevărat şi ce e fals doar prin jocul cuvintelor, prin descoperirea acestui hiatus. Filosofii n-au avut dreptate să-şi bată joc de ceea ce au considerat a fi o „indiferenţă faţă de adevăr", în vreme ce Sofiştii explorau cu cuvintele lor absoluta originalitate a acestui contrast pe care-l scoteau la suprafaţa lumii în creuzetul agonisticii lor descreierate. Ce descoperire, într-adevăr, care nu are nimic de-a face cu dispreţul faţă de adevăr! Dacă putem, fără să schimbăm nimic din premise, să facem ca Elena din Troia să fie inocentă sau vinovată, înseamnă că politica se vede într-adevăr fără plasă de siguranţă, fără curte de apel, fără *backup* –, înseamnă că există, între orice opinie şi opinia următoare, o discontinuitate radicală pe care nicio continuitate artificială nu o poate acoperi.

O NOUĂ DEFINIŢIE A hiatusului:

DISCONTINUITATEA – spre această formă atât de specială de curbură. Atâta vreme cât reţelele politice nu sunt calificate precis, nu există o descriere empirică posibilă. Atâta vreme cât reţelele vor fi *confundate*, se va comite o eroare de categorie.

Alături de mulţimea de filosofi care au încercat, de pe vremea lui Platon, să înlocuiască politica cu Raţiunea – deformând imaginea cunoaşterii pe care voiau totuşi să o redreseze! –, există totuşi câţiva filosofi (în tradiţia noastră îi numărăm pe degetele de la o mână, hai două) care au privit în faţă capul Gorgonei fără să fi fost imediat prefăcuţi în stană de piatră. Sunt cei care şi-au dat seama că în Cerc se întâmpla ceva în mod radical *discontinuu*, dar de o discontinuitate cu totul *specifică*, care nu trebuia

confundată cu alta. Sofiştii (adevăraţii, nu cei care au fost *sparringpartners* pentru Filosofi) au celebrat această capacitate inedită de a face să se decanteze din orice situaţie ce anuleea ce descoperă Sofiştii este că există un *adevăr al curburii* şi un adevăr necesar când trebuie, în mijlocul agorei, să produci nişte „Vrem, Putem, Ascultăm", în vreme ce de fapt noi suntem mulţimi, nu suntem de acord în nimic, nu vrem în ruptul capului să ascultăm şi nu cunoaştem nici cauzele şi nici consecinţele chestiunilor pe care le avem de judecat. Pentru a trece de la o situaţie la alta, da, avem nevoie de un *miracol*, *o* transpunere, o TRADUCERE0 faţă de care trailssubstanţierea nu-i decât un misteruţ acolo. Nu va fi de niciun folos să vorbim drept. Trebuie să fim liberi în mişcări, abili, supli, trebuie să putem vorbi liber fără niciuna dintre constrângerile veridicităţii. Şi tocmai Socrate să fie cel care îndrăzneşte, în faţa lui Callicles, să propună ca alternativă la această exigenţă formidabilă, să-l înveţe *pe un singur bărbat*, frumos, în afara agorei, la o uşă de bodegă, sub o prelată care să-l ferească de soare, sorbind dintr-o cinzeacă de uzo – să-l înveţe ce? O teoremă din geometrie! Iar exigenţa asta poate să pretindă că defineşte adevărul, o raţiune *împotriva* alteia? Ca şi cum dialogul socratic ar putea să pună capăt tam-tamului spaţiului public… Ca şi cum n-am putea admira geometria fără să o amestecăm într-o chestiune pe care nu-i făcută să o măsoare: căutarea unui acord în plină agora, fumegând de zgomot şi furie.

Acesta este hiatusul pe care Aristotel l-a descoperit sub numele de retorică, adevăr parţial pe care nu trebuie sub nicio formă să-l înlocuieşti cu epistemologia: această confuzie poate antrena consecinţe catastrofale. Dar este mai ales ceea ce Machiavelli (adevăratul, Niccolò, nu adjectivul care provine de la numele lui) a încercat să urmărească sub numele de *Fortuna*, discontinuitate atât de mare, încât îi permite celui îndrăzneţ şi abil să devină principe prin ceea ce niciun suveran legitim – cei care urmează regulile – nu reuşise. Mai aproape de noi, este vorba despre ceea ce Carl Schmitt a detectat în „starea de

excepţie” sau „momentul personal” (termeni deveniţi mai apoi obiectele unei suspecte complezenţe). Oricare ar fi expresiile acestui hiatus, ele vizează, toate, surprinderea rupturii, pasului, TRANSCENDENŢEI0 politicului; ceea ce desemnăm prin noţiunea prea geometrică de *curbură*, care permite *distribuţia* micilor transcendenţe de-a lungul a ceea ce devine un Cerc, împotriva ispitei de a merge drept. S-a înţeles: nu există nicăieri altceva decât *mici* TRANSCENDENŢE.

Această definiţie a curburii are de asemenea avantajul de a evita ca starea de excepţie să aibă nevoie de un „om de excepţie” care, pentru că s-ar găsi „deasupra legii”, „ar tranşa”. Aceasta este greşeala lui Schmitt, de a crede că numai acolo sus, la cei puternici, şi în foarte puţine momente politicul trebuie să caute excepţia. Contemplaţi Cercul: este *excepţional* în toate *punctele* lui, şi sus, şi jos, la dreapta şi la stânga, de vreme ce *nu merge niciodată drept* şi pentru că trebuie, în plus, *reluat* mereu, mai ales dacă vrem să-l extindem. Aceasta este *excepţia* care *tranşează* într-adevăr cu toate celelalte moduri pe care adevăraţii filosofi politici au încercat mereu să le capteze. Iată un brici al lui Occam care nu trebuie să se tocească!! El taie, trebuie să taie, printre altele şi-n sensul că trebuie să contrasteze mereu cu toate celelalte cursuri de acţiune. E chiar excepţional, şi această excepţie trebuie protejată în aceeaşi măsură de ţipetele înspăimântate ale bunului Dublu-Clic şi de lăcomia reacţionarilor care cred că numai adevăraţii şefi îşi pot „permite” excepţii. În politică, fiecare dintre noi, în fiecare moment, se află într-o situaţie de excepţie, din vreme ce situaţia e imposibilă, de vreme ce lucrurile nu înaintează niciodată drept şi pentru că, atunci când joci telefonul fără fir, cuvântul spus la ureche e rostit în gura mare abia la sfârşit. E inutil să adaugi mistere acolo unde nu există decât unul singur, dar cu adevărat sublim: Cercul, mereu reluat, al colectivului, în jurul unor chestiuni de fiecare dată diferite.

Conform principiilor acestei cercetări, de fiecare – ŞI UN TIP FOARTE dată când ajungem să urmărim un mod

de existenţă, EXIGENT DE VERIDICITATE – un tip de HIATUS0 (aici e vorba de curbă, de excepţie), o TRAIECTORIE0 (în cazul nostru, autonomia, libertatea), trebuie să putem defini de asemenea o formă explicită de VERIDICITATE0. Am văzut mai înainte cât de ciudată pare această pretenţie în cazul vorbirii politice: sau se raţionalizează prea mult, sau se asumă prea multă iraţionalitate. Ar trebui să renunţăm la pretenţia de a vorbi adevărat sub pretextul discursului politic? Ar trebui să ne preschimbăm în vârcolaci, aşa cum cere Socrate la sfârşitul lui *Gorgi as*, ca să avem dreptate, însă numai după aceea, din Limburi, ca o umbră care judecă alte umbre, o fantomă care judecă fantome? Nu, de vreme ce există – împrăştiată în instituţii, încastrată în practici, captivă în indignările noastre şi în judecăţile noastre – o întreagă *abilitate* a vorbitului bine şi a vorbitului rău, a lui a acţiona bine şi a acţiona rău din punct de vedere politic, care trebuie să permită definirea condiţiilor de reuşită şi de nereuşită ale Cercului. A explicita această competenţă nu înseamnă, e cazul să ne amintim, că trebuie să o formalizăm după o alta cheie de enunţare, ci, dimpotrivă, să o urmăm în limbajul ei propriu.

Or, dacă privim mai îndeaproape, nicio exigenţă de adevăr nu e mai severă, mai radicală, mai imposibilă, mai civilizatoare şi mai educativă în acelaşi timp ca obligaţia de a spune adevărul *în mod politic*: Cei care nu recunosc forţa acestei exigenţe chiar nu merită să poarte numele de „cetăţeni” Cererile de verificare şi de falsificare sunt atât de constrângătoare încât am face orice – normal – pentru a le ocoli: de fapt, chiar facem… Desigur, producţia de obiectivitate este şi ea exigentă [ref]; a vorbi drept în religie cântăreşte atât de mult încât atunci când i te adresezi lui Dumnezeu o faci mereu cu frică şi cutremur [rel]. Dar cum poţi desemna angoasa expresiei politice a opiniei *fără a fi pregătit să parcurgi întreg Cercul*? Nietzsche propusese înlocuirea exigenţei morale cu gândirea Eternei Reîntoarceri: „Fă în aşa fel încât să poţi vrea ca ceea ce faci să revină mereu”; o asemenea

exigenţă te făcea să tremuri. Dar cum poţi interpreta jugul acestei maxime? „Vorbeşte public astfel încât să fii pregătit să parcurgi întreg Cercul, la dus şi la întors, fără să obţii nimic dacă nu-l reîncepi, şi să nu-l poţi reîncepe fără să încerci să-l extinzi?” Dacă există o demnitate a politicului, un adevăr al enunţării lui, atunci e vorba de a te prinde în horă, de a reuşi să nu te dai bătut cu toate că totul pare imposibil.

Ne dăm seama acum de imensa diferenţă dintre – PE CARE-L RATEAZĂ lanţurile de referinţă şi Cercul politic, deşi nu se poate ÎNCRUCIŞAREA [REF-POL]. spune că una poată să-i scadă celeilalte valoarea. Dar înţelegem acum că lanţurile şi Cercul nu pot decât să se înţeleagă greşit [REF-POL]. Şi câtă trudă, câtă logistică şi câte instituţii pentru a asigura serviciul lor! Câte hiatusuri avem de sărit! Şi mai ales câte neînţelegeri, dacă începem să amestecăm incomensurabilele lor neînţelegeri. Dacă Callicles se apucă să judece demonstraţia geometrică a lui Socrate cu unitatea de măsură a Cercului, o va interpreta prost, ca şi cum Socrate ar pretinde să-l înveţe pe Callicles arta de a vorbi fără înconjur mulţimii mânioase. Pentru a marca trecerea de la idealul de autonomie la parcursul Cercului, am întâlnit deja admirabilul termen AUTOPHUOS0* pe care Socrate îl aruncă în figura sofistului, în *Gorgias*, ca pe un termen de dispreţ, fără să-şi dea seama că defineşte astfel corect virtutea acestui logos pe care filosoful se preface că-l dispreţuieşte: autogenerarea Cercului prin el însuşi.

Dar noi nu mai trebuie să confundăm lanţurile de referinţă cu Cercul:

[pol] practică o EXTRAGERE FOARTE SPECIALĂ A ALTERITĂŢII – putem vorbi drept când trebuie, iar altă dată, tot când trebuie, putem vorbi curb. Oare nu devenim în felul acesta ceva mai articulaţi? Putem respecta în aceeaşi măsură demonstraţia şi democraţia [ref – POL]. De vreme ce am devenit capabili să admirăm în acelaşi timp acest APODEIXIS0 al savanţilor şi acest EPIDEIXIS° al politicienilor, nu mai trebuie să ne înşelăm îmbrăţişând

macabra soluţie a lui Platon, care pretindea că Raţiunea domneşte asupra politicului, dar numai *aposteriori*, din Hades, din regatul morţilor! Iată o eroare de categorie căreia îi vom putea probabil pune capăt: accesul la fiinţele îndepărtate, da; regatul morţilor vii, nu.

Există desigur o transcendenţă a politicului, dar ea nu poate fi reperată decât cu condiţia de a nu face apel la o altă lume decât a sa proprie, la o lume dindărăt, la regatul lui Hades. Aceasta este de fapt dificultatea.

Cum să reuşeşti să generezi Cercul fără să-i dai imediat o consistenţă diferită de cea a obişnuinţei, un soi de inerţie care ne-ar permite să ne dispensăm de exigenţa reluării, amânând-o pe mai târziu, la calendele greceşti, la Ziua de Apoi? Şi totuşi, ce uşurare ar fi!

Am înţeles că orice mod extrage din fiinţa-ca-altul o anumită formă de ALTERARE0 care nu s-a ataşat încă de niciun alt mod. Pentru fiecare mod trebuie pusă aşadar aceeaşi întrebare: *zz-ar lipsi*, *fără* el, ansamblului valorilor la care ţinem? Cazul politicului este de fapt destul de simplu: fără Cerc, nu ar mai exista regrupare, n-ar mai exista grup, posibilitatea de a spune „noi”, n-ar mai exista, pur şi simplu, nicio colectare şi, prin urmare, nici colectiv. Toate celelalte moduri se lansează în fiinţă şi în alterare. Numai politicul (şi dreptul, vom vedea, dar într-un alt fel), numai el revine pentru a le aduce

„Resping total ideea că ar exista o concepţie a democraţiei, a politicii, a Statului, care, de la Machiavelli la Arendt, trecând prin Hobbes, Rousseau sau Marx, să nu fie de la un capăt la altul definită printr-o concepţie ştiinţifică, şi de altfel şi tehnică”. Bruno Latour, „Răspuns obiecţiilor”, *Revue duMauss*, nr. 1/2001, p. 137 – 152. Adresă internet: http://www.calm.info/ zen.php? IDARTICLE = RDM0170137. Aceasta ar fi greşeala capitală a Modernilor, de a-i fi cerut politicului să se exprime ştiinţific.

Împreună către cei care, altfel, s-ar risipi. Numai el face o buclă. Dar el revine prin efectul unui reînceput, mereu reluat, care are ceva epuizant, de vreme ce nu

poate, *nu trebuie* să se sprijine pe o substanţă, pe o formă de inerţie, ceea ce ar însemna să înlocuieşti Cercul cu un alt corp şi deci să suspenzi propria-i mişcare.

Dacă trebuie să vorbim despre „corp POLITIC0”, o facem tremurând de spaima de a comite o nouă eroare de categorie. Dacă politicul „face corp”, aceasta se întâmplă fără ca această corporeitate să semene cu alta, tocmai pentru că n-ar putea niciodată să se bazeze pe nicio altă continuitate, nici pe cea a subzistenţei [rep], nici pe cea a tehnicii [tec], nici pe cea a ficţiunii [Fie] şi nici pe aceea a religiosului [rel], şi niciodată n-ar putea deveni vreun compus care să trăiască imitând fiinţele reproducerii [REP-POL]. Şi totuşi, nu seamănă nu pentru că nu am încercat să-i dăm un corp pentru a-l face să se sprijine pe ceva mai stabil şi un pic mai. exigent. De la fabula romană a mădularelor şi a stomacului şi până la sociobiologia noilor adepţi ai darwinismului social, trecând prin „aparatul de Stat”, n-am încetat niciodată să înlocuim un tip de fiinţă cu un altul pentru a încerca să înţelegem – mascându-l – acest straniu travaliu de colectare.

Dar această înlocuire a fost mereu ratată pentru că nu a ştiut să captureze ciudăţenia specifică bestiei desenate de Cercul reprezentării şi al ascultării: aceasta se compune din segmente, sau din vectori, transcendente faţă de precedentele şi faţă de următoarele, între care nu există nicio soluţie de continuitate.

Sau mergem mai departe, sărind cercul, şi politicul trece; sau ne oprim, şi nimic politic nu poate fi spus; chiar dacă noi credem că „luăm poziţie”, chiar dacă credem că „dăm ordine”, chiar dacă ne indignăm, suferim, ne plângem, avem dreptate, de o mie de ori dreptate să ne plângem că suntem atât de prost reprezentaţi – jos – sau că suntem ascultaţi atât de puţin – sus. Dacă era groaznic să nu putem vorbi despre religie fără să-i convertim pe cei cărora ne adresam, atunci ne dăm seama cât de teribilă este exigenţa de a umple sau goli ceea ce spunem politic în funcţie de ce facem în faţa acestui chiasm: îl sărim sau nu. *Hic est Rhodus, hic est saltus*.

Un corp care nu e un corp; al acordului care nu face CARE D EFINESTE UN

niciodată racord; al unităţii care se împrăştie imediat; public – FANTOMĂ – al dispersării care trebuie imediat adunată; al afacerilor de fiecare dată diferite în jurul cărora trebuie să ne adunăm pentru că nu ne înţelegem… Acest Cerc reluat în mod constant, trebuie s-o recunoaştem, are un aer caraghios. De aceea trebuie să empatizăm, totuşi, cu Platon atunci când a simţit oroare în faţa hidrei democraţiei: poate că s-a înşelat asupra monştrilor, dar avea dreptate: e vorba într-adevăr despre *aliens*. Pentru a încerca să-i schiţăm emblema, trebuie să revenim fără să şovăim la fiinţele invizibile. Există în acest corp politic, care nu este un organism (vom reveni atunci când vom aborda încrucişarea [POL ORG]), ceva *fantomatic*.

Cuvântul „fantomă” nu mai trebuie să ne mire, pentru că între timp am învăţat să acordăm fiecărui cuvânt exact lui greutate în fiinţă. Această fantomă nu este o ectoplasmă misterioasă care ar străbate pereţii pentru a speria copiii: este definiţia exactă a formei create prin reluarea neîncetată a Cercului, cu condiţia de a nu-l opri, căci atunci dispare definitiv sau se reduce la un punct încins, precum figurile pe care copiii le desenează în aer cu un beţişor aprins

— Şi care şi-ar opri brusc mişcarea. Alteritatea specifică pe care politicul o va extrage din fiinţa-ca-altul, această alterare, această alienare pe care nimeni n-a mai încercat-o: să producă unul cu ajutorul multiplului, să producă unul cu ajutorul tuturor, dar să-l producă fantomatic, provizoriu, printr-o *reluare* continuă şi fără să se poată baza niciodată pe o substanţă, pe un corp durabil, pe un organism, pe o organizaţie, pe o identitate. Chiar din această cauză – Walter Lippmann este poate singurul care a înţeles-o – nu putem respecta demnitatea ontologică a politicului decât cu condiţia de a-l surprinde ca PUBLIC-FANTOMĂ° care trebuie invocat şi convocat. Nici publicul, nici comunul, nici „noi” nu există; trebuie să le facem să

fie. Dacă cuvântul PERFORMARE are vreun sens, atunci acesta este. Dacă există fiinţe invizibile pe care nu trebuie să te grăbeşti să le întruchipezi foarte repede – de pildă în Stat, acest alt monstru rece –, atunci este vorba despre această fantomă.

— Împotriva FIGURII De aceea sunt atât de puţin numeroşi cei care au

Societăţii – încercat să dea un corp corpului politic. Ispita-i mare de a înlocui *fantoma* cu ceva transparent îndărătul fantomei, ceva care ar fi „SOCIETATEA0” (cu NATURA0 şi cu LIMBAJUL0, această a treia umplutură neîntemeiată, ştim asta, pe care trebuie să învăţăm treptat să o golim de rolul ei de temei). Aici stă capcana politicului, care joacă în raport cu acest mod de enunţare acelaşi rol pe care CREDINŢA0 îl joacă pentru religie [rel]. De îndată ce ne sprijinim pe altceva decât pe el, acest mod particular de enunţare se topeşte ca Nosferatu la prima rază de soare. Politica n-ar mai fi decât o aparenţă pe care nu reuşim să o aducem la lumina zilei decât dacă descoperim îndărătul ei puterile „Societăţii” Voalurile politicii n-ar face decât să „exprime”, disimulându-le, realităţile drastice ale economiei sau ale raporturilor de forţă. E clar că cei care se exprimă astfel se înşală asupra politicii – dar şi în ceea ce priveşte aparenţele [hab] şi, vom vedea în curând, chiar şi asupra economiei. Pentru a evita întâlnirea cu o fantomă, se aruncă în braţele altei fantome, aceasta de-a dreptul îngrozitoare, pe care o numesc „social”. Unei monstruozităţi i se răspunde cu o alta şi mai mare.

Societatea, asta trebuie să se fi înţeles, nu este un mod de existenţă. Este chiar exemplul, ca Natura sau ca Simbolicul, al unei false transcendenţe. Este amalgamul tuturor modurilor şi reţelelor pe care am renunţat să le descâlcim şi pe care le luăm drept temei pentru a explica felul în care tot restul se ţine

— Religia, dreptul, tehnica, ştiinţa şi politica, desigur. Societatea, după cum afirma Gabriel Tarde, este mereu ceea ce trebuie explicat şi nu ceea ce explică ceva, la fel

cum substanţa este rezultatul uneori durabil, într-adevăr, al tuturor modurilor, iar nu ceea ce le face să subziste. Acesta este cel puţin punctul de

„Toţi” cu geometrie variabilă pe care proiectul de a universaliza autonomia apariţiei „Societăţii”.)

Această fantomă este înspăimântătoare, desigur, şi-l sperie pe Dublu-Clic tot atât pe cât îi fascinează pe perverşii şi pe reacţionarii de toate culorile, dar nu-i cazul să punem paie pe foc, făcând-o să ajungă şi mai

— CARE AR FACE POLITICUL ÎNCĂ ŞI MAI MONSTRUOS DECÂT ESTE.

hidoasă, corcind-o cu alte fantome… Totuşi, tocmai asta se întâmplă atunci când, printr-o vinovată complezenţă, o vom amalgama cu fiinţele metamorfozei pe care le-am întâlnit în capitolul 7. Şi dacă este adevărat că o mare parte a instituţiei politice pare să asculte de îndemnul „Mănâncă sau vei fi mâncat!” – dacă citeşti memoriile oamenilor de stat, aceasta pare să fie singura maximă indispensabilă –, este vorba şi aici, ca-ntotdeauna, despre încrucişarea a doua forme de raţiune care nu trebuie confundate [MET POL]. Termenul de „raporturi plecare al teoriei ACTORULUI-REŢEA0 pe care cercetarea de faţă vine să o completeze. Dacă există vreo Societate care furnizează explicaţia, atunci mişcarea de învăluire a politicului va rămâne mereu invizibilă. Probabil că ar fi mai deştept să te încredinţezi unor identităţi poate mai durabile, mai sigure, mai bine înrădăcinate decât Cercul. Şi aşa vom înceta să întreţinem singurul mod capabil de a performa identităţi artificiale, provizorii, imanente, singurele pe care le avem la dispoziţie pentru a produce un COLECTIV0, oricare ar fi el – şi singurul pe care-l avem la îndemână pentru a extinde colectivul la „toţi”, acest politică îl simplificase prea mult. Perseverând în eroare, vom sfârşi pur şi simplu prin a ne pierde obişnuinţa de a vorbi în mod politic. Trebuie să alegem între două fantome: sau pe cea a Societăţii, sau pe cea a politicului. Politica potriveşte şi adună la un loc, dar nu face corp, nu face racord, nu ea pune în acord. (Vom vedea totuşi la

capitolul 14 cum putem formula o versiune mai caritabilă a de forţă" face parte din acest metalimbaj prea uşor căruia este bine să-i adăugăm exponentul pentru a nu confunda forţa [met] cu forţa [POL].

Aceeaşi monstruozitate parazită se regăseşte în ispita de a căuta, în religios acum, siguranţa unei unităţi definitive şi unanime sub pretextul că „a venit vremea" – dar tocmai că n-a venit. Reluarea Cuvântului oferă încă şi mai puţin temei durabil decât exigenţa de a relua Cercul. Încrucişarea [POL REL] ar fi cea care se găseşte acum imposibil de desfăcut prin confuzia dintre totalitatea virtuală a politicului şi totalitatea încă şi mai virtuală a celor care sunt salvaţi de Cuvânt şi care formează un grup anume, ceea ce se numeşte o „bisericuţă". Amestecându-le pe amândouă, am creat cea mai proastă teologie politică, o confuzie la fel de mare ca ortopedia politicului prin Raţiune [REF-POL], sau chiar, ceea ce pare însă mai inocent, această idee de a întemeia politica pe tehnică [TEOPOL] sau pe drept [POL DRO]. Trebuie să reînvăţăm să respectăm fantoma publică fără să o amestecăm cu alte invizibile, fără să o facem să se sprijine pe alte substanţe, fără să o facem încă şi mai hidoasă la vedere. E deja destul de greu să o invocăm, apariţiile ei au devenit destul de rare.

Cititorul va înţelege că nicio antropologie a Modernilor nu e posibilă atâta vreme cât nu redăm politicii acest cult ale cărui altare n-ar fi trebuit să le abandoneze niciodată (şi nu vorbim aici despre pateticele episoade ale „Cultului Raţiunii"…).

VOM PUTEA OARE SĂ REÎNVĂŢĂM VREODATĂ LIMBA LUI A VORBI BINE DAR CURB?

Ce speranţă mai avem de a învia o formă de viaţă care a avut poate soarta instituţiei religioase şi al cărei contrast a dispărut probabil de tot din experienţa contemporană, pentru că s-a tot complăcut fie în speranţa la o dreaptă guvernare, fie la ajutorul care poate veni din partea cinismului învârtoşat? Căci cel mai rău ar fi, în mod evident, să credem că Cercul poate fi aproximat fie

mergând drept – dar e imposibil –, fie mergând oblic – ca şi cum ar fi de ajuns să minţi şi să vorbeşti cu subînţeles pentru a fi un adevărat politician! Dacă am reuşi să facem pentru enunţarea politică ceea ce am făcut pentru adevărul şi falsitatea în ştiinţă şi în religie, am fi făcut deja în aşa fel încât politicul să-şi ridice capul. L-am fi resuscitat – adică l-am *fi suscitat* iar. Regatul morţilor-vii n-ar fi devenit un „corp glorios”, desigur, dar ceva mai modest, cum spune Lippmann, un public-fantomă. Lumea se populează cu prea multe fiinţe invizibile? Da, dar *sepopulează*, şi asta-i cel mai important. Înainte de a ne şoca de toate aceste fantome, cititorul trebuie să-şi amintească cu ce semăna lumea modernă, cu obiectele, subiecţii şi reprezentările ei. Cei care refuză fiinţele invizibile dau naştere unor monştri.

Dacă am redefinit cuvântul de CATEGORIE0 ca fiind ceva care le permite să vorbească bine în agora celor care sunt interesaţi de ceea ce se spune despre ei, am făcut-o pentru că nimic nu e mai important pentru această cercetare decât regăsirea diferenţei dintre adevărat şi fals în politică. Dacă există un domeniu în care moştenirea trebuie revăzută, atunci acesta este cu siguranţă cel al speranţelor puse în politică şi în capacitatea ei de extindere. Ce trebuie să facem de-acum pentru a situa din nou *vorbirea curbă* în centrul civilităţii noastre ca singurul motiv de a colecta colectiv şi, mai ales, de a-l universaliza? Cercul ne dă oare un fir al Ariadnei care ne-ar permite să vorbim şi aici despre raţional şi despre iraţional, dar să vorbim cum trebuie, adică pe limba Cercului, cu condiţia de a nu căuta să-l judecăm cu ajutorul unei alte pietre de hotar? Avem desigur nevoie de acest fir, căci cum altfel putem face să ne ţinem drept în agora, fără să sperăm la salvare din partea vreunei Ştiinţe şi fără ca totuşi să renunţăm la raţiune, în legătură cu afaceri controversate care au luat dimensiuni planetare şi în căldura unei mulţimi care de-acum se numără în miliarde?

treisprezece

PASAJUL DREPTULUI ŞI CVASI-SUBIECŢII

Din fericire, nu există nicio problemă în a vorbi despre drept în mod juridic de vreme ce dreptul îşi este lui însuşi propria explicaţie.

El oferă totuşi dificultăţi specifice – prin straniul amestec de forţă şi slăbiciune – prin autonomia lui foarte puţin autonomă şi pentru că a fost încărcat de prea multe valori.

Trebuie aşadar stabilit un protocol special pentru a urmări pasajul dreptului căptuşit de mijloacele dreptului şi pentru a recunoaşte condiţii de reuşită teribil de exigente.

Dreptul leagă planurile de enunţare datorită unui formalism foarte special.

Putem înţelege acum particularitatea cvasi-subiecţilor învăţând să le respectăm contribuţiile: mai întâi fiinţele politicii [pol] fiinţele dreptului [dro] şi în sfârşit fiinţele religiei [rel].

Cvasi-subiecţii reprezintă regimuri de enunţare sensibile la tonalitate.

Clasarea modurilor ne permite să articulăm bine ceea ce trebuie să spunem şi să explicăm în sfârşit această obsesie modernistă pentru diferenţa Subiect/Obiect.

O nouă spaimă a antropologei: grupul numărul patru, continentul Economiei.

Nu-i rău, în cursul unei cercetări atât de complicate, ca specialista în antropologie Modernilor să poată răsufla un pic, abordând un mod mai familiar, acela ai dreptului [dro], pe care l-am întâlnit în capitolul 1. Dar cititorul să nu creadă că l-am absolvit de orice sarcini! Dificultăţile nu vor apărea decât în capitolul următor, când va trebui să întâlnim fiinţele care se regăsesc amestecate după bunul plac în acest faimos continent al Economiei, adevărată mândrie a Modernilor, singurul universal pe care au reuşit să-l extindă, din păcate, asupra tuturor celorlalte colective. Când vom fi încheiat a treia parte, abia atunci ne vom confrunta cu adevăratele greutăţi, cele care o vor obliga pe cercetătoare să vorbească *bine* despre toate valorile *celor* interesaţi.

Din fericire, nu există NICIO PROBLEMĂ ÎN A VORBI

DESPRE DREPT ÎN MOD JURIDIC – Faţă de alte moduri, dreptul nu se prezintă în faţa specialistei în etnologie ca o problemă insolubilă, căci promite o corespondenţă oarecum satisfăcătoare între un DOMENIU0, o INSTITUŢIE0 şi un CONTRAST0 a căror specificitate, tehnicitate şi centralitate par să fi fost recunoscute de toată lumea. De data aceasta, cercetătoarea poate să ia aproape literal ceea ce-i spun informatorii ei despre VALOAREA0 la care ţin şi pentru care sunt gata să-şi dea viaţa. Să ne gândim doar la faimosul „stat de drept” pe care-l scot mereu în faţă cu atâta complezenţă (care este de fapt un compus [POL-DRO]). Nicio îndoială în această privinţă, dreptul îşi are locul său bine stabilit, e recunoscut ca un domeniu izolabil de tot restul, pentru că are o forţă a lui, incontestabilă, fiind mai ales un element capital pentru cercetarea noastră, un mod de veridicitate diferit de cel al Ştiinţei, dar admis de comun acord ca fiind capabil să distingă, *în felul lui*, ceea ce e adevărat şi ceea ce e fals. Ce e încă şi mai liniştitor este că de data asta nu mai trebuie să faci pe dracu-n patru ca să laşi să se înţeleagă un lucru: şi acum, ca întotdeauna, acest mod nu poate fi înţeles decât dacă eşti atent la adverb. Legile, regulamentele, textele şi afacerile sunt nenumărate, dar pentru a capta tipul de veridicitate propriu dreptului trebuie neapărat să consideri lucrurile *din punct de vedere juridic* Deşi vine foarte greu să înveţi să vorbeşti „tehnic”, „religios” sau „politic”, se pare că e foarte uşor de acceptat să consideri dreptul drept o PREPOZIŢIE0 care interpretează totul într-un anumit mod, în acelaşi timp limitat şi asigurat. Mai mult decât toate celelalte moduri, acesta se pretează unei analize în termeni de mpo de existenţă.

— DE VREME CE DREPTUL

Mai ales că rara autonomie de care se bucură – a nu

ÎŞI ESTE LUI ÎNSUŞI PROPRIA EXPLICAŢIE.

se confunda cu autonomia [pol] pe care tocmai am extras-o – se datorează faptului că niciodată nu pierde pe drum cheia de enunţare. Când le ceri juriştilor să dea o

definiţie a ceea ce fac, vă servesc fraze lungi în care, sistematic, adjectivul „juridic” califică tot ceea ce spun, fără ca vreunul dintre ei să facă efortul de a-l defini mai detaliat sau măcar să-şi dea seama de tautologia în care se împotmoleşte! Nu trebuie decât să-ţi aminteşti definiţia clasică a actului juridic, scrie Carbonnier: „o manifestare a voinţei destinată producerii unor efecte *de drept* şi modificări ale ordinii *juridice* altfel spus, destinată introducerii unei relaţii omeneşti în sfera *dreptului*. Sau Hart: „Astfel de reguli *de drept* nu impun nici cunoaşteri şi nici obligaţii. Ele le procură indivizilor mai degrabă mijloace de a-şi realiza intenţiile, conferindu-le-z/teraz *juridică* de a crea, prin intermediul procedurilor determinate şi cu ajutorul îndeplinirii anumitor condiţii, structuri de drepturi şi de datorii, în limitele aparatului coercitiv *ai dreptului*

Astfel de tautologii nu-i deranjează însă pe aceşti excelenţi autori. Şi au într-adevăr dreptate, de vreme ce aici stă originalitatea dreptului, ceea ce-i conferă statutul de extrateritorialitate: îşi este lui însuşi explicaţie. Sau vă aflaţi înăuntru şi înţelegeţi ce fac – fără a putea explicita nimic în altă limbă –, sau sunteţi în afară şi atunci nu faceţi nimic juridic. Ca toate celelalte moduri, spuneţi? Da, doar că acesta este singurul care a rezistat astfel exigenţei de explicitare impusă prin hegemonia Dublu-Clicului (şi a pasiunii sale pentru EXPLICIT0 în sensul definit în capitolul 10).

Altfel spus, instituţia juridică nu pare să fi suferit atât de mult din cauza cutremurărilor modernismului. Oricine îşi poate da seama de acest lucru: dacă întâlnim o problemă de drept, dacă dăm de roba neagră a unui avocat sau de toga tivită cu hermină a unui judecător, dacă citim literele mici ale unui contract sau semnăm un act la notariat, oricare dintre noi ştie că există acolo ceva anume, absolut tehnic, dar care face diferenţa dintre adevărat şi fals, însă într-un fel anume, obscur şi respectabil. Fără să ne mirăm câtuşi de puţin, vom spune deci că un enunţ este adevărat sau fals „din punct de vedere juridic”, ceea ce

înseamnă totodată „într-un sens îngust şi restrâns” şi-n acelaşi timp „cu o cheie de interpretare cu totul originală pe care trebuie să învăţăm să o recunoaştem”.

Dreptul beneficiază aşadar exact de forma de distanţă respectuoasă care ar fi putut proteja toate modurile de veridicitate trecute până aici în revistă, dacă Dublu-Clic nu le-ar fi paralizat unul câte unul. De aceea, începând cu capitolul 1, ne-am bazat pe el pentru a deplia modurile de existenţă în singurul chip care ne permite să le aşezăm unul lângă altul, pe acest mod numit prepoziţii [preţ şi care serveşte de la bun început acestei cercetări de metalimbaj – sau, mai degrabă, de *infralimbaj*.

Însă nimic nu e simplu în studiul nostru. Ne-am EI OFERĂ TOTUŞI DIFICUL înşela crezând că e uşor să identificăm originalitatea TAŢI SPECIFICE – unei chei recunoscute totuşi de toată lumea. Chiar din cauza distanţei respectuoase la care l-am ţinut, juridicul ocupă o poziţie atât de autonomă încât a fost încredinţat specialiştilor, juriştii, ale căror importanţă, autoritate şi utilitate sunt desigur recunoscute, dar care n-au învăţat niciodată să împărtăşească celorlalţi definiţia acestei valori. Dacă tautologiile l-au protejat de judecăţile Dublu-Clicului, această valoare nu l-a făcut deloc mai inteligibil în afara sferei sale. În vreme ce tehnica, ficţiunea, referinţa, religia şi politica s-au insinuat pretutindeni – crescând astfel riscul de erori de categorie în cascadă –, dreptul suferă de pe urma avantajului de a fi fost ţinut prea respectuos la distanţă… De aici această ciudată experienţă: dacă pentru juristi este evident că ceva este „juridic adevărat sau fals”, pentru oricine din afara dreptului – adică, în mare, pentru toată lumea – e o totală surpriză să vadă că dreptul poate să aibă atâta importanţă, dar să ocupe în acelaşi timp *atât de puţin* loc.

De aici această continuă decepţie resimţită de cei – PRIN STRANIUL AMESTEC care trebuie să se confrunte brusc cu o problemă juridică DE FORŢAŞI SLĂBICI une pe care nu o prevăzuseră: „Cum, strigă ei, acest micuţ obstacol ar putea avea forţa să ne oprească?”, „Acum că l-

aţi eliminat, nu era decât atâta tot?”. Pe de o parte, o forţă, o obiectivitate stupefiantă; pe de alta, o slăbiciune nobilă. Resimţim această forţă de fiecare dată când aflăm că „din cauza lipsei unei semnături în josul paginii unui decret”, numirea unui director de bancă a fost anulată; sau când vedem că proiectul unui baraj esenţial pentru supravieţuirea unei văi a fost suspendat de „un minuscul defect în declaraţia de utilitate publică”; sau că şomerii şi-au pierdut drepturile „pentru că n-au citit bine contractul care-i lega de angajator”; sau că o întreprindere n-a putut cumpăra o alta „din cauza unei constrângeri juridice impuse de Bruxelles”. Resimţim această slăbiciune de fiecare dată când nu mai suportăm să observăm că decizia „cu temei juridic” nu e neapărat dreaptă, oportună, adevărată, utilă, eficientă; de fiecare dată când tribunalul a condamnat un vinovat fără ca victimele să fi putut să se simtă răzbunate; de fiecare când indemnizaţiile au fost alocate fără ca astfel să poată fi pus capăt îndoielilor asupra responsabilităţii exacte a părţilor. Cu dreptul, te trezeşti mereu din surpriză în surpriză: a forţei lui, dar şi a neputinţei lui.

Cam asta vrem să spunem, la urma urmei, când declarăm cu acest amestec de dispreţ, de patimă şi de respect, că dreptul este *superficial* şi *formal*. Este superficial de vreme ce nu se leagă decât de un traseu minuscul, cel al ataşamentelor, vom vedea curând. Formal trebuie să fie de asemenea, într-un sens foarte precis, de vreme ce respectă FORMELE0 (termen multimodal, dacă putem spune aşa), care vor permite, în anumite circumstanţe foarte speciale şi foarte tehnice, să asigure pasajul continuu de la un document la altul pentru a asigura continuitatea de-a lungul unor stupefiante discontinuităţi. Acesta este punctul armonic pe care-l are în comun cu pasajul Referinţei [REF-DRO]: iar el, printr-o alunecare vertiginoasă, parcurge formele nu pentru a asigura menţinerea unei constante de-a lungul unei serii de inscripţii – cursa de garduri pe care am descris-o în capitolul 4 –, ci pentru a asigura mobilizarea „întregului

drept” asupra unui caz particular, cu condiţia de a rămâne absolut superficial pentru a nu se încărca cu toate… Iată o capacitate stranie, pe care specialista în etnologie o găseşte în cele din urmă mai greu de refăcut decât pe aceea a lanţurilor de referinţă.

PRIN AUTONOMIA

LUI FOARTE PUŢIN

AUTONOMĂ-Ceea ce-l face atât de greu de apucat este faptul că abia am definit o lume aparte, delimitată cu grijă de propriile lui tautologii, că ne şi dăm seama cât este de *flexibil* şi cu câtă agilitate uluitoare absoarbe tot felul de exigenţe venite din alte regiuni: din politic, din economie, din regiunea emoţiilor, a epocii, a modelor, a prejudecăţilor şi a mediei. Aşa încât, în chiar momentul în care crezi că-l descoperi că pe o sferă anumită, cu propriile ei moduri de regulare, îţi dai seama că instituţia juridică este atât de poroasă, încât deciziile ei par nişte giruete care se învârt după cum bate vântul. Dar, lucru încă şi mai ciudat în ochii specialistei în etnologie, chiar juriştii, avocaţii, judecătorii, profesorii, comentatorii doctrinei recunosc această porozitate cu un amestec curios de inocenţă şi aparent cinism: „Păi sigur, fireşte, dreptul este flexibil şi depinde de tot restul, păi ce credeţi?”. De unde tentaţia simetrică de a-l trata nu doar ca superficial şi formal, ci ca pe o acoperire, ca pe ceva ce deghizează destul de stângaci inegalităţi. „Spuneţi-mi ce vreţi să obţineţi, iar eu vă voi găsi acoperirea juridică pentru a reuşi”. În câteva clipe, am trecut dintr-o extremă în alta: admiram obiectivitatea dreptului, capacitatea lui de a negocia cu orice putere; acum ne indignăm pentru că e prea suplu, prea deferent, că are o capacitate prea tristă de a îmbrăca nuditatea raporturilor de forţe.

— ŞI PENTRU CĂ A FOST ÎNCĂRCAT DE PREA MULTE

VALORI.

Această continuă basculare este cu atât mai deranjantă cu cât e greu de presupus cum s-ar putea ea împăca cu mulţimea de valori pe care dreptului i se cere să

le întemeieze. De la un moment istoric la altul, i s-a încredinţat sarcina să suporte morala, religia, ştiinţa, politica, Statul, ca şi cum finele lui plase de păianjen puteau de unele singure să-i împiedice pe oameni să se certe, să se arunce unul la gâtul altuia, să-şi scoată măruntaiele; ca şi cum dreptul şi numai el ar fi cel care ne-ar fi civilizat – şi chiar cel care ne-ar fi făcut să devenim „omenoşi" prin fericita descoperire a „Legii", fără de care am fi mereu supuşi „domniei Naturii"! Ştim bine că fiecare mod pretinde în felul său să le explice pe toate celelalte, dar dacă i-am contestat Dublu-Clicului rolul de arbitru de linie, n-am făcut-o pentru a transforma dreptul în supraveghetor general al tuturor modurilor. Trebuie să rezistăm tuturor FUNDAMENTALISMELOR°, deci şi fundamentalismului dreptului.

Este adevărat că tocmai din cauza izolării acesta părea capabil să fie un fel de păstrător sau depozit al tuturor valorilor aflate în pericol. Mai ales dacă reuşea să acapareze unul dintre cei mai polisemiei termeni care există, pe cel de REGULA. Pentru că nu putem să-i furnizăm acestui termen multimodal exponenţii care i-ar fi permis să-l califice, ne-am spus că, în lipsa dreptului, „n-ar mai exista nicio regulă" şi că, fără el, „oamenii ar face orice". Şi iată cum dreptul basculează de la minimum la maximum şi, după ce nu fusese decât un ambalaj bătut de toate vânturile, se umflă acum până la a deveni ultimul nostru meterez împotriva barbariei. În cele din urmă, în ciuda aparentei ei omogenităţi, instituţia juridică are şi ea ceva proteiform.

După ce s-a bucurat prea devreme că a găsit drep- TREBUIE AŞADAR STABILII tul gata formatat pentru analiză, cercetătoarea noastră UN PROTOCOL SPECIAL trebuie să facă iarăşi dovada unei mari fineţi în a pune PENTRU A URMĂRI – această prepoziţie la adăpost de toate aceste basculări succesive şi să reuşească, printr-o etnografie meticuloasă, să surprindă ceea ce-i este propriu. (Dar cum s-ar putea ea îndoi de ceea ce are de făcut? Nu ştie că fiecare mod îşi cere propria sa metodă?

Că însăşi natura cercetării îi cere să-şi schimbe analiza în funcţie de tipul de veridicitate? Că nu există, tocmai, niciun metalimbaj adaptat dinainte pentru surprinderea unui anume mod? Niciunul, *nici măcar metalimbajul ei „j*

Pentru a surprinde dreptul, trebuie început prin a deshăma „măgarul purtător de moaşte” * şi a-i cere să nu se transporte decât pe el însuşi, fără să mai facă pe cărăuşul omeniei, decenţei, civilizaţiei, adevărului, moralei, al Legii Tatălui şi tot calabalâcul. Trebuie apoi să nu se lase impresionată de acest amestec de totală autonomie şi totală porozitate: dacă credem că îl vom prinde cu cârligul unei astfel de alternative, atunci trebuie să circule altfel. În sfârşit, specialista în etnologie trebuie să accepte să recunoască faptul că dreptul poate fi puternic, obiectiv, solid, decisiv, fără ca soliditatea lui să semene cu cea a vreunuia dintre celelalte moduri. Ştim de ce: dacă e un mod de existenţă, depinde de pasajul fiinţelor particulare care au şi ele caietul lor de sarcini, modul lor de vizibilitate şi de invizibilitate, consistenţa şi tonalitatea lor ontologică. Măcar pe acest plan nu există motive de mirare.

Cu ce seamănă experienţa juridică atunci când stăm – PASAJUL DREPTULUI să-i urmărim mişcarea? Constă în a vedea cum trece CĂPTUŞIT DE MIJLOACELE de la o etapă la alta un fluid foarte special care se poate drept ULU l – recunoaşte în mod material prin succesiunea de *dosare* al căror conţinut, ale căror mărime şi compoziţie variază în funcţie de etapa în care

Aluzie la fabula lui La Fontaine, în care un măgar purtător de moaşte îşi închipuia că trecătorii îl admiră pe el, nu moaştele pe care le poartă.

se află fiecare caz în parte. Printr-una dintre aceste extremităţi, aceste dosare ţin de plângeri multiforme, mai bine sau mai prost formulate de reclamanţi care se simt atacaţi, dintr-un motiv sau altul, în bunurile lor, în demnitatea, în interesele sau în viaţa lor. Dar, prin cealaltă extremitate, ele ţin de texte care, într-un fel sau altul şi din aproape în aproape, mobilizează „tot dreptul”. Proba

reclamantului, a juriştilor şi a observatorului, experienţă întotdeauna lungă şi obositoare, constă în a întâlni, pe de o parte, cazuri, „fapte”, emoţii, pasiuni, accidente, crize şi, pe de alta, scrieri, principii, regulamente care pot, cum se spune, „să ducă foarte departe”, uneori până „sus”, la Consiliul constituţional, la Curtea supremă, la Curtea europeană de justiţie etc.

Şi la mijloc, între ele? Iată că aici se desfăşoară un parcurs de transformări, traduceri, transmutaţii, transsubstanţieri care, prin grade succesive şi plătind – uneori foarte scump – înşiruirea unei mulţimi de grefieri, de avocaţi, de judecători, de comentatori şi de profesori specializaţi, modifică puţin câte puţin raportul dintre *cantitatea* (dacă putem spune aşa) de fapt, de emoţie, de pasiune, şi *cantitatea* de principiu, de scrieri asupra cărora se va putea statua. Această proporţie de cantităţi relative este numită, cu un termen admirabil, *calificare juridică*. Nu ne-ar servi la nimic să rămânem la fapte pentru a putea compătimi victimele sau pentru a căuta adevărul obiectiv [REPDRO]; şi nici să luăm în considerare numai principiile, fără să le aplicăm la ceva. Pentru a înainta, trebuie să ajungem să ştim dacă un fapt oarecare răspunde sau nu răspunde unei definiţii care ne va permite să-l evaluăm. Nu căutăm aici nicio noutate, niciun acces la fiinţele depărtării; nimic, dacă nu să întoarcem acest fapt pe toate părţile pentru a găsi principiul care să-l judece; nimic, decât să întoarcem principiile pe toate feţele până-l găsim pe cel care s-ar putea aplica *şi* acestui fapt.

Aşa cum am văzut în capitolul 1, această mişcare a dreptului este căptuşită de-a lungul ei printr-un termen aparent foarte banal, dar utilizat în mod constant, anume cel de MIJLOC0. (A nu se confunda cu mijlocul [tec].) Fie există un mijloc de drept şi atunci *trece* – spunem atunci că mijlocul „prosperă” –, fie nu există niciun mijloc de drept şi afacerea „bate pasul pe loc”. Vreţi să stopaţi poluarea unei uzine? Da, dar iată, nu aveţi „calitatea de a acţiona” – degeaba vă tot agitaţi, nimic nu se poate dispensa de juridic, Voiaţi să vi se recunoască

naţionalitatea franceză? Da, desigur, dar uite că lipseşte decretul de naturalizare al părinţilor; chiar dacă reuşiţi să strângeţi presa în jurul chestiunii, iarăşi, juridicul nu poate ieşi din discuţie; din întreruperea procesului început puteţi extrage ce vreţi, ficţiune, religie, ştiinţă, un scandal, dar nu *drept*. Înlănţuirea dreptului are ceva special, faptul că face trecerea de la fapte la principii prin intermediul unui anumit hiatus pe care-l sare, prin salturi succesive, această traiectorie atât de originală a mijlocului. Nimic continuu nu poate lega un text de un şantaj, şi totuşi mijloacele dreptului vor stabili tipul de continuitate care va conferi unui caz neînsemnat forţa unui principiu.

Şi cum se termină asta? Ca întotdeauna, prin stabilirea unui stupefiant by-pass între toate principiile care se vor. mobiliza *ca unul* pentru a susţine afacerea, uneori minusculă, şi printr-o judecată a cărei calitate proprie depinde de lunga ei *ezitare* în faţa cazului cu pricina. Dar nu trebuie să aşteptăm de la această judecată nicio noutate. Dimpotrivă, ceea ce contează înainte de orice este ceea ce se numeşte, cu un frumos termen, „securitate juridică”. Doar dacă nu se întâmplă, printr-o răsturnare de jurisprudenţă, ca afacerea respectivă să ofere ocazia – şi nu va fi vorba decât de o ocazie – de a modifica principiul; de altfel, în chiar acest caz, nu va fi vorba decât despre a face corpul doctrinei şi mai coerent, astfel încât, la ora bilanţului, nimic nu va apărea schimbat. Dreptul este homeostatic. Poate fi flexibil, heteronom în felul lui, da, dar trebuie să facă în aşa fel încât toate cazurile, toate şantajele, toate crimele, printr-un minimum de inovaţie, să poată fi puse în legătură, prin intermediul cazurilor, cu totalitatea valorilor la care ţin cei care au redactat principiile acestor cazuri. Dreptul este cel despre care trebuie spus că „cu cât se schimbă mai mult, cu atât rămâne la fel”!

Acum înţelegem că Romanii au fost mândri să poată izola acest uimitor contrast şi că s-au hotărât să-i încredinţeze toate lucrurile la care ţineau – desigur, neuitând să folosească la nevoie sabia… Dar e încă şi mai

uimitor că şi noi suntem romani atunci când judecăm, până şi astăzi, cu perucă pe cap sau în togă de hermină, în incinte cât se poate de asemănătoare cu vechile bazilici din *Forul Roman* –, când şi judecătorii, şi avocaţii se bazează mereu pe aceeaşi moară de cuvinte şi pe dosare, scrieri, texte, documente a căror tehnică nu s-a schimbat – cu excepţia câtorva ecrane de calculator, împrăştiate ici-colo. Cicero şi-ar ocupa locul la Consiliul de Stat sau la Curtea de la Luxemburg fără să aibă de făcut niciun alt efort în afară de a învăţa limba franceză! După ce-şi va fi pus la un loc toate detaliile dosarului şi toate resursele doctrinei, va şti foarte bine ce trebuie să facă, fără să trebuiască să pună la bătaie nicio altă tehnică decât pe aceea de a-şi plimba limba în gură pentru a-i convinge pe cei cărora li se adresează de calitatea „mijloacelor dreptului" pe care le va expune cu talent. Va fi poate surprins de tot ceea ce conţine dreptul contemporan, dar nicidecum de modul de a vorbi. *În modjuridic* despre aceste cazuri. *„Quo usque tandem abatere, Catilina, patientia nostra?"*

Specialista în etnologie afirmă despre fiecare mod că obligă la raportarea la anumite condiţii de reuşită şi de nereuşită, la o discriminare foarte „tranşantă" între adevărat şi fals. Aşa îi cere metoda. Aşa cum o mamă îşi iubeşte toţi copiii cu aceeaşi dragoste exclusivă şi totală, ea trebuie să-şi reconstruiască pentru fiecare mod propria sa manieră exclusivă de a cere adevărul.

— ŞI PENTRU A RECUNOAŞTE CONDIŢII DE REUŞITĂ TERIBIL DE EXIGENTE.

„Până când vei abuza, Catilina, de răbdarea noastră?", citat din prima Catilinară a lui Cicero. Acesta este singurul fel prin care pluralismul veridicităţilor poate veni nu să atenueze, ci, dimpotrivă, să ascută constrângerile raţionalului – fără ca niciuna dintre ele să ajungă să domine.

Şi iar, în acest caz, în faţa dreptului care trece sau care nu trece, în faţa fineţii care separă un mijloc bun de unul rău, cercetătoarea rămâne cu gura căscată în faţa tăişului acestui cuţit. Trebuie să petreci multe după-amiezi

cu judecători de contencios administrativ, să-i auzi discutând mereu aceleaşi lucruri, în subsecţii şi apoi în secţii, apoi în şedinţe plenare, în rapoarte şi apoi în concluziile „raportorului public”, în decizii, uneori de-a lungul unor luni întregi, aceeaşi poveste a unor imigranţi ilegali care trebuie întorşi la frontieră, doar ca să simţi subtilitatea acestui cântar care se înclină ba într-o parte, ba în alta. Ucenica ar vrea să spună: „OK, ne mişcăm şi noi mai cu talent? Hai, să terminăm odată, am înţeles!”. Şi totuşi, mişcarea rapidă ar însemna să minţi din punct de vedere juridic. Nu, trebuie trecut şi pe aici, şi pe dincolo. Nu există drept fără ezitare – poate doar analiză, gestiune, organizare. Credeţi că gata, un raport a rezolvat un caz? Vine revizorul care reia toată tărăşenia, mijloc cu mijloc. Trecem la vot? Nu încă. Asesorul, preşedintele, comisarul, fiecare are scrupulele lui. Şi atunci, se termină vreodată? Da. Imediat ce am epuizat căile de recurs, imediat ce am trecut la Direcţia contencios, de data aceasta, da, cazul este „clasat”. S-a judecat bine? Da, cu condiţia *să fi ezitat cu spor*.

Desigur, şi cercetătorul se trezeşte în puterea nopţii ros de angoasa de a-şi fi montat prost experienţa care, în consecinţă, nu va dovedi nimic. Desigur, artistul va simţi că cineva îl trezeşte peste noapte, împins de sfinxul operei[25] – un paragraf care şchiopătează, o replică ratată, o tăietură nefericită între două secvenţe. Desigur, o femeie va fi trezită în toiul nopţii de chemarea iubitului pe care îi e teamă că nu-l va fi iubit destul. Desigur, noi vom tremura să nu cumva să ne fi indignat degeaba, fără să fi făcut nimic pentru a prelungi Cercul politic. Dar există felurite insomnii. Scrupulul care îl obligă pe judecător, animat de

25 Vezi capitolul 9. Latour reia aici sintagma lui Etienne Souriau din Les différents modes d'existences, pe care o prefațează împreună cu Isabelle Stengers cu ocazia reeditării din 2009. Opera, atâta vreme cât nu e terminată, adresează mereu întrebări creatorului, care se simte interpelat ca de către un Sfinx, care ordonă: „Ghicește sau vei fi devorat!”. Vezi Etienne Souriau, Les différents modes d'existences, Paris, PUF, 2009, p. 8; on-line se poate accesa la adresa http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/118-SOURIAU-IS-FR.pdf.

teama de a fi „judecat prost”, să reia încă o dată acelaşi dosar, vine din aceea că trebuie să întâlnească fiinţe ale dreptului, ca şi cum ar exista o obiectivitate, o exterioritate a dreptului – dovezi, dovezi indiscutabile pentru că au fost discutate atâta amar de vreme –, când ştie foarte bine că cea mai mică respiraţie, cea mai mică pasiune, cea mai mică prejudecată sau influenţă le va face să fugă… Trebuie să-şi dreseze trupul şi mintea nu numai în vederea unei tehnicităţi adesea descurajante – tot dreptul, toate codurile –, nu numai în vederea celei mai meticuloase atenţii acordate detaliilor celor mai neînsemnate sau sordide ale cazurilor de care se ocupă, dar şi pentru a deveni, la fel ca justiţia cu ochii legaţi care îi este emblemă şi a cărei sabie ameninţă să-l străpungă, un cântar ultrasensibil pe care nimic nu trebuie să îl deregleze şi care, *după ce* a tremurat, *pentru că* a tremurat puţin, se poate fixa în echilibru, încercaţi, iar apoi întrebaţi-vă ce fiinţe ar trebui frecventate mai degrabă pentru a fi sigur că putem dormi în linişte…

Izolând noţiunea de mijloc, specialista în etnologia DREPTU L LEAGĂ dreptului înţelege ce anume îi permite să sară peste hi-PLANURILE DE ENUNŢARE – atusurile succesive dintre cazul gălăgios, plin de sânge, sudoare şi emoţii şi principiile stabile şi severe la care mijlocul trebuie să ducă. Urmărind cazurile, înţelege prin ce fel de „distilaţie fracţionată” se poate trece de la un imens şi complex dosar la problema unei singure fraze supuse unui juriu sau unui tribunal. Dar încă nu înţelege ceea ce face posibil acest miracol. Ca mereu de-a lungul acestei cercetări, trebuie ca ea să se îndrepte către ALTERAREA specială pe care fiinţele dreptului reuşesc să o extragă din fiinţaca-altul şi care le dă această tonalitate având o obiectivitate indiscutabilă şi o sensibilitate extremă.

Pentru a detecta această alterare, îi poate fi de folos să se sprijine pe noţiunea de DEBREIAJ, pe care am reperat-o în capitolul 9. Orice enunţare – orice hiatus, orice *delegaţie* – ajunge la un debreiaj care creează un antecedent şi un consecvent, precum şi, între ele, acest

chiasm care trebuie sărit, oricare ar fi modul, pentru a obţine un tip special de continuitate aparentă. Aceasta este raţiunea pentru care nu ne putem niciodată baza pe o SUBSTANŢĂ0 pentru subzistenţa vreunui curs de acţiune – chiar şi obişnuinţa [hab] depinde de o discontinuitate specială, cea care omite prepoziţia fără să o uite. Începând însă de la modul tehnic [tec], am văzut că planurile succesive proliferau, adăugând de fiecare dată noi discontinuităţi: alte spaţii, alţi timpi, alţi actori, alţi enunţători virtuali. Dacă avem de-a face cu o reluare, atunci avem pierdere, de fiecare dată, din elementul care preceda reluarea. Lumea se populează şi se umple, da, dar *se împrăştie*, într-adevăr, toate modurile reperate până acum au particularitatea că *trec*, că merg înainte, că se aruncă în căutarea modurilor lor de subzistenţă. Fiecare face acest lucru diferit, desigur, dar toate au în comun faptul că nu mai *revin* niciodată asupra condiţiilor de plecare. Chiar Cercul politic [POL], dacă trebuie reînceput, dispare, am spus, de îndată ce e întrerupt, fără să lase nicio altă urmă în afara pliului lejer al obişnuinţei. Chiar şi săvârşirea vremii, care va permite Prezenţa definitivă şi salvatoare, atât de tipică religiei [REL], dispare fără niciun recurs dacă încetăm să o repetăm într-un fel. cu totul diferit, pentru a respecta această stranie tradiţie care nu oferă siguranţa niciunei inerţii. Altfel spus, celelalte moduri nu-şi *arhivează* succesiunea debreiajelor sau a traducerilor. Ele lasă urme, desigur, se reiau, fiecare se serveşte de cele anterioare, dar nu revin niciodată *în urmă* pentru a-şi *conserva* semnele propriilor mişcări. Predecesorii dispar din momentul în care succesorii au preluat ştafeta. Pentru că nu sunt decât nişte PASE°, ei *trec*.

Originalitatea dreptului constă în faptul că *reia această reluare*. Pentru a asigura continuitatea în ciuda discontinuităţii, va lega între ele diferitele planuri pe care debreiajele nu încetează să le înşire. Ne amintim că, în capitolul 10, ficţiunea înmulţea într-un anume fel planurile enunţării: către înainte prin delegaţia înspre alte figuri –

acesta este planul *n + 1* – şi, dacă putem spune aşa, către înapoi, prin crearea unui plan implicit – planul *n*-leare i-ar schiţa pe autor şi pe receptorul presupus al operei. Între ele, un nou chiasm, un nou gap pe care fiecare nouă delegaţie, pe care fiecare nou curs de acţiune nu va face decât să îl caşte mai mult. Pentru a obţine continuitatea între un enunţător, ceea ce spune sau ceea ce face, şi cei cărora li se adresează, ar trebui să ajungem să *legăm* ceea ce mişcarea continuă a delegărilor nu încetează să *dezlege*. Exigenţă în aparenţă contradictorie. Dar originalitatea dreptului constă în a încerca un exerciţiu atât de imposibil ca cel al politicii sau al religiei, dar la fel de important pentru definiţia a ceea ce vom numi, cu niscai justificare, „subiect de drept”.

— DATORITĂ UNUI FORMA” Dacă dreptul [DRO] este atât de original, dacă a LISM FOARTE SPECIAL, rezistat chiar şi la hegemonia Dublu-Clicului în aşa măsură încât am putut mereu să-l considerăm „adevărat în genul lui”, asta se întâmplă pentru că este singurul care asigură această *legătură* cu cadrele de referinţă. Datorită lui, *putem multiplica planurile de enunţare fără ca ele să se disperseze*. Dar această legătură are un preţ, pe care nu încetăm să i-l reproşăm chiar atunci când îi respectăm tehnicitatea: acela de a „se cantona în forme”. Cum? Forma [dro] este ceea ce am putea numi *arhiva* sau, pentru a deturna un alt termen juridic, *citaţia*. Acest aspect al fabricării „subiecţilor”, această umplutură de enunţători şi destinatari ai enunţului este locul în care modul de existenţă atât de deosebit ai dreptului se încăpăţânează să ajungă. El are în comun cu obişnuinţa [HAB-DRO] faptul că *asigură* prin discontinuităţi proprii continuitatea în timp şi spaţiu a cursurilor de acţiune care, fără el, s-ar împrăştia sub presiunea şocului continuu al debreiajelor. Când nu există nici continuitate reală a cursurilor de acţiune, nici stabilitate a subiecţilor, dreptul va reuşi această minune de a face ca şi cum, prin anumite înlănţuiri, *am fi cumva obligaţi prin ceea ce spunem şi facem*. Ceea ce aţi spus, semnat, promis, dat, vă *angajează*.

Astfel, dreptul va reuşi să conserve urma tuturor cursurilor de acţiune cu condiţia să nu reţină din ele decât *minimul* posibil. Dublu-Clic, mereu înfometat de informaţie, va fi dezamăgit [DRO-DC]. (Acest sărman Dublu-Clic este pofticios după tot: politică, religie, drept – o să moară de atâta lăcomie!) De aceea se spune atât de des despre drept că e formal, ba chiar formalist. Dacă dezamăgeşte, o face pentru că trebuie să rămână fără conţinut. Dar face mai mult decât atât: liniştește. Reuşește să circule pretutindeni, să mobilizeze în fiecare caz totalitatea, dar cu această condiţie draconică de a nu spune nimic, sau nimic mai mult decât că a existat legătura unui enunţ la alt enunţ, a unui enunţător la alt enunţător, a unui act la alt act, a unui text la alt text. Iar dacă nu transportă nicio informaţie, se întreabă mereu dacă există un drum *între un anume enunţ şi un anume alt enunţ sau între un anume enunţ şi un anume enunţător*.

Această originalitate poate fi reperată conform anumitor trăsături: chiar prin noţiunea *te procedură*, de exemplu; citaţia, semnătura şi felul ei „tremurat”, atât de special, de vreme ce sare, tocmai, pe deasupra diviziunii planurilor de enunţare; imputării; calificării, legăturii dintre text şi caz (ce înseamnă „să fii jurnalist conform articolului 123 din cod”?); şi chiar pe deasupra unor definiţii canonice cum sunt responsabilitatea („cutare este chiar autorul acestui act”) sau autoritatea („acest personaj are titlul care-i permite să posede acest teren”). Dacă „mijlocul de drept” nu seamănă cu niciuna dintre celelalte traiectorii, ceea ce o deosebeşte este obsesia de a face vizibil ceea ce pasajele tuturor celorlalte moduri omit să facă vizibil. Totul se întâmplă ca şi cum dreptul – acest regim care permite ca enunţurile şi enunţătorii să se lege. prin fire invizibile – ar reuşi *să urce panta tot timpul coborâtă de mulţimea delegărilor şi mesajelor enunţiative*. Cu dreptul, personajele sunt citate drept autoarele actelor şi bunurilor lor. Devin responsabile, vinovate, proprietare, autoare, asigurate, protejate. Ceea ce ne autorizează să spunem că „fără drept”, enunţurile ar fi pur şi simplu

imposibil de *chemat la răspundere*.

Difuzarea scrisului a făcut ca aceste urme să fie mai uşor de urmărit şi de arhivat, dar antropologia dreptului dovedeşte, la popoarele numite „fără scriere”, că există o mulţime de proceduri nemaipomenite pentru a-i lega pe autori de promisiunile lor prin legăminte solemne şi ritualuri impunătoare. Scrierea, în această privinţă, n-a făcut decât să accentueze obişnuinţa unor legături deja bine stabilite. Asta explică de altfel de ce s-a admis, chiar în cazul celor mai exotice colective, că sunt foarte capabile să producă drept.

Dreptul nu poate totaliza ansamblul existenţilor – după cum nici religia [rel] sau persistenţa [rep] nu poate. Ocupă reţele mici şi, prin urmare, nu poate decât să dezamăgească. Dar nu este fals să considerăm că totalitatea funcţiilor care permit să legăm, să retrasăm, să facem să ţină la un loc, să suturăm şi să recoasem ceea ce, prin însăşi natura enunţării, nu încetează să se distingă, fac parte din acest ataşament pe care tradiţia noastră îl celebrează sub numele de drept amestecându-l într-o instituţie în mod necesar mai confuză. Înţelegem de ce l-am putut admira fără rezerve, cedând uneori ispitei de a-i încredinţa câteodată grija de a ne proteja de toate rătăcirile. Şi totuşi, dreptul nu face nimic, nu spune nimic, nu ne informează despre nimic. Ceea ce face, însă, face bine: leagă, cârpeşte, tapisează cu continuităţi o lume care, altminteri, n-ar putea nicidecum să lege pe nimeni de enunţurile al căror autor a devenit în ciuda debreiajelor în cascadă.

PUTEM ÎNŢELEGE ACUM Dreptul, la urma urmei, ca şi politica, e deosebit PARTICU LARITATEA prin aceea că depinde şi el de un mod de a face – forma, CVASI-SUBIECŢILOR – formalismul; prin aceea că implică totalitatea – ca şi religia; şi mai ales prin aceea că *revine* asupra condiţiilor de enunţare, printr-un soi de efect de acroşaj de o importanţă capitală, pentru a da consistenţă subiecţilor deveniţi capabili să se angajeze prin ceea ce spun şi fac. De aceea ar fi util, în vederea alcătuirii micului

nostru clasament, să grupăm politica [POL], dreptul [DRO] şi religia [rel] într-un acelaşi grup, al treilea, al CVASI-SUBIECŢILOR0.

La sfârşitul celei de-a doua părţi, propuseserăm să grupăm tehnica [tec], ficţiunea [Fie] şi referinţa [REF] într-un acelaşi sertar, cel al CVASI-OBIECTELOR°. Fiecare dintre aceste trei, moduri, învârtindu-se în jurul materialelor pe care le lansau – tehnicile, figurile, lanţurile de referinţă –, producea, printr-un soi de şoc invers, poziţii virtuale pentru subiecţi viitori. Aceasta este de altfel descoperirea semioticii, prin teoria sa a ENUNŢĂRII0. Aceasta nepermisese să nu începem niciodată analiza cu fiinţe umane care acţionează, gândesc şi vorbesc, fiind capabile să „creeze tehnici", să „imagineze opere" sau să „producă o cunoaştere obiectivă", ci să începem cercetarea cu enunţători impliciţi pe care îi *presupune* şi pe care îi *implică* actul tehnic, creaţia operei sau montajul obiectivităţii. Sau, ca să vorbim în termenii stenografiaţi ai antropogenezei: umanoizii *au devenit* fiinţe umane – care vorbesc şi gândesc – *doar prin* frecventarea fiinţelor tehnicii, ale ficţiunii şi ale referinţei. Au devenit abili, imaginativi, capabili de cunoaştere obiectivă după ce s-au tot confruntat cu aceste moduri de existenţă. De aceea refolosiserăm această expresie de cvasi-6 z>rA? pentru a desemna simultan venirea acestor fiinţe (care sunt nişte obiecte) şi locul încă gol al subiecţilor care ar putea veni mai târziu (care nu sunt decât *cvasi*-obiecte).

Dar cele trei moduri grupate aici au în comun faptul că vin *să umple*, dacă putem spune aşa, această formă încă vidă a enunţătorului implicit. Nu-i vorba aici de vreun subiect (ştim că subiectul a fost eliberat într-un fel: venim spre el fără să plecăm de la el), dar există totuşi nişte *oferte de subiectivitate* de o importanţă capitală pentru definirea antropologiei noastre. Aceştia sunt cvasisubiecţii. Pentru a descrie cu o frază rapidă originalitatea acestui al treilea grup, să spunem că, parcurgând Cercul politic* fiinţele umane vor deveni capabile de a opina şi de a articula poziţii într-un colectiv – iată-le ajunse *cetăţeni*

liberi şi autonomi; fiind legaţi prin forme de drept, devin capabili de continuitate în timp şi spaţiu – iată aşadar fiinţe *asigurate*, atribuibile şi responsabile de actele lor; primind Cuvântul religios, devin capabile de mântuire şi de pierzanie – de-acum sunt *persoane* recunoscute, iubite şi uneori mântuite.

De această dată nu mai este vorba, precum în cazul celui de-al doilea grup, de a ne învârti în jurul unor obiecte fabricate, delegate sau cunoscute, ci de a oferi celor care fabrică sau utilizează, celor care creează sau care primesopera, celor care cunosc sau care învaţă, o nouă *consistenţă*. Aceste moduri erau implicite, implicate, presupuse, locuiau limburile acelui plan *nu-l* cărora nu le puteau preexista. Acum nu e imposibil să le articulăm la rândul nostru, de *centripet* de obiectele care concentrau toată atenţia, pe atât este acesta de *centrifug* faţă de obiectele care devin ocazia cu care „se „întruneşte, „se „judecă, „se „roagă.

propunându-le un rol, o funcţie, o figuraţie. Pe cât era cel de-al doilea grup

Dar ce este acest „se”? Nu e absurd să considerăm compunerea aceasta prin Cercul politic [pol], ca unul dintre modurile care, cu ocazia obiectelor, a lucrurilor comune, a cazurilor, a *soluţiilor*vor veni să dea formă şi figură fiinţelor care sunt legate de ele. Este ceea ce de vreme ce, în acelaşi timp, la întoarcerea Cercului, „eu” exprim ceea ce ei mă fac să spun când eu *ascult* de ei…

— ÎNVĂŢÂND SĂ LE

RESPECTĂM contribuţiile: MAI ÎNTÂI FIINŢELE POLITICII [POL] – modul original de existenţă al Cercului va permite să existe. Din acest „se „va ieşi „noi”. „Noi” suntem cei care se adună în jurul acestor lucruri care „ne sunt comune, pentru că ele sunt şi ceea ce, tot asupra „noastră”, produce dezacordul. Condiţie de enunţare absolut uimitoare, de vreme ce „eu” va deveni cel care „îi face să spună” pe cei care mă reprezintă ceea ce-aş fi spus „în locul lor” şi

Iată de ce politica nu se poate sprijini niciodată pe o

„societate” care îi preexistă şi încă şi mai puţin pe o „stare de natură” în care grupuri de oameni pe jumătate goi s-ar aduna. Explorarea alterărilor succesive funcţionează în sens contrar acestei scenografii neplauzibile: am învăţat, puţin câte puţin, să devenim „noi”, tot acceptând propunerile succesive pe care ni le face fără încetare Cercul politic. *Autophuos* este *fizica* reproducerii autoproducerii subiecţilor prin şi pentru ei înşişi. Fără el, am fi incapabili să *spunem* ceea ce suntem, *noi*, sau să fim ceea ce spunem.

Toate acestea nu ajung pentru a da naştere unor – FIINŢELE DREPTULUI „persoane cu formă omenească”? Nu, desigur, pentru [DRO]că politicul [POL] nu este singurul mod de existenţă care participă la naşterea progresivă a cvasi-subiecţilor. Aici va veni să gândească întreaga putere a dreptului [dro]. Fără el, fiecare act de enunţare ar împrăştia autori posibili fără ca vreodată să putem lega ceea ce spun şi ceea ce fac. Legătura e slabă, aproape infimă, şi chiar asta spune acest proverb roman: „Bivolul se ţine de coarne, dar pe om nu-l poţi lega decât prin voce”. Dacă ne este atât de greu să ne concentrăm atenţia asupra formei de autonomie proprii dreptului, dacă avem nevoie de atâta grijă pentru a-i desfăşura fina ţesătură fără să o rupem, asta se întâmplă poate din cauza forţei legăturilor slabe. Dacă acest mod le ţine pe toate, dacă permite ca toate persoanele şi toate actele să fie legate, dacă autorizează, de pildă, legătura dintre Constituţie şi un caz minuscul, reuşita lui stă în faptul că nu prelevă, în toate aceste situaţii, decât o mică parte din esenţa lor. Ţesătura lui seamănă cu o plasă cu ochiuri mari. Asta reţine simţul comun din mişcarea lui, calificând-o drept rece, formală, pedantă, abstractă, vidă. Şi da, tocmai, trebuie ca dreptul să fie vid! Se teme de plin, de fondul care l-ar încetini, l-ar îngreuna, care *i-ar interzice să pună în relaţie*, prin propriul lui drum, ceea ce reţine din lume. Nu poate să ajungă pretutindeni şi să facă totul coerent decât cu condiţia să abandoneze aproape tot din ce găseşte.

Nu caută, cum se întâmplă în cazul cunoaşterii, să strângă teritoriul în hartă, prin apucarea viguroasă a referinţei [REFDRO]. Niciodată nu se lansează, cum fac ştiinţele, în proba riscantă de a construi, în cadrul unor puternice centre de calcul, modele reduse care ar semăna cu lumea şi ar permite să o domine dintr-o privire. Metonimia nu e punctul lui forte. Păi, ce-i un act notarial pe lângă propria-i locuinţă? Cum poţi să compari această fiţuică cu grosimea unor pereţi şi cu greutatea unor amintiri? Nu există niciun raport de asemănare, niciun mimetism, nicio referinţă, niciun plan. Şi totuşi, în cazul unui conflict, în cazul unei moşteniri, al unei dispute, nu veţi putea dovedi, autentifica bunurile decât prin legătura fulgerătoare dintre această fiţuică şi corpul textelor, prin intermediul avocaţilor şi judecătorilor – şi poate vă veţi putea proteja casa împotriva celor care vor să vă scoată în stradă… Legătura este minusculă şi totuşi totală; puterea e infimă şi totuşi capabilă să se conecteze la tot restul.

— ŞI ÎN SFÂRŞIT FIINŢELE înveşmântaţi în enunţarea politică [POL], legaţi, prin RELIGIEI [rel], drept, de propriile noastre enunţări [DRO], vom spune că acestor cvasi-subiecţi le lipseşte în mod semnificativ consistenţa. Da, le lipseşte ocazia de a deveni nişte PERSOANE0. Acest al treilea regim, religiosul [REL], este cel care va veni să le umple, cel puţin în tradiţia noastră, cu o nouă încărcătură de *prezenţă*. Pentru ca aici să apară, >eu”-uri sau „tu”-uri, avem nevoie de un nou flux de fiinţe care să vină să ofere cadoul, prezentul punerii în prezenţă. De data aceasta, chiar enunţătorul este cel interpelat, cel căruia i „se „adresează: „Cu tine vorbesc”; şi desigur, *fără adresă*, *nu există nici „tu*. Fireşte, putem institui acest mod într-o mie de feluri în istorie – de la predica Dumnezeului viu la reality tv! – dar nu putem să-l sărim fără să pierdem sensul său, în orice caz, acest sens. Instituţiile care fabrică iubirea şi pe amorezi au poate nume diferite, dar forma lor de enunţare, de anunţ, de veste, de veste bună este în mod sigur diferită de toate celelalte. Calitatea veridicităţii lor se judecă printr-o aptitudine de o infinită subtilitate, care se

pierde în aceeaşi secundă în care încetezi să reiei de la capăt chemarea la ceea ce este prezent. Dintr-odată, atunci, nu te mai poţi adresa „unei persoane în particular”.

Nemiloasă exigenţă? Da, dar nu mai constrângătoare decât aceea a politicului [POL] sau a dreptului [DRO], fiecare în genul lui.

Aceasta este de altfel o caracteristică comună pentru cel de-al treilea grup, ceea ce autorizează apelativul de grupul cvasi-subiecţilor, şi anume că tocmai condiţiile de reuşită şi de nereuşită depind întotdeauna de moment, de situaţie, de tonalitate, ba chiar de tonul vocii şi, în orice caz, de formă. (N-ar fi rău, de altfel, să rezervăm din acest motiv termenul

CVASI-SUBIECŢII

REPREZINTĂ REGIMURI DE ENUNŢARE SENSIBILE LA TONALITATE.

de *regimuri de enunţare* celui de-al treilea grup, căci aici este vorba, într-adevăr, despre „fel de a vorbi”.) Chiar fragilitatea acestor condiţii este cea care făcea modernismul să le declare iraţionale sau cel puţin indiferente la adevăr şi falsitate. Şi totuşi, ce pierdere ar fi dacă n-am putea trasa din nou diferenţele dintre a vorbi *adevărat* din punct de vedere politic, juridic, religios, dar şi – tot din fiecare dintre aceste puncte de vedere – *fals*. Pierderea ar fi şi mai mare dacă am confunda aceste forme de adevăr, dacă le-am amalgama pe unele cu celelalte. De aceea, cât de uimitoare este aventura Modernilor care au scos la iveală nişte contraste atât de frumoase şi, în acelaşi timp, le-au amestecat cu atâta stângăcie, în aşa hal încât par să trăiască de parcă nu le-ar fi descoperit niciodată sau ar putea foarte bine să se lipsească de ele. Antropologii au, aparent, darul lacrimilor, pentru că nu vizitează decât popoare pe cale de dispariţie; Tropicele, pentru ei, sunt mereu triste. La fel, nu ştii niciodată, în faţa antropologiei Modernilor, dacă trebuie să plângem de admiraţie în faţa descoperirilor lor sau de milă în faţa moştenirii pe care au delapidat-o.

Nimic nu ne împiedică acum să adăugăm tabloului

schiţat în cursul primei părţi modurile celui de-al treilea grup (vezi tabelul de la p. 419 – 420). Desigur că orice clasament are pericolele lui, dar închipuiţi-vă cât de periculos ar fi să renunţăm la clasament. Cum am putea

Clasarea modurilor NE PERMITE SĂ ARTICULĂM BINE CEEA CE TREBUIE SĂ SPUNEM. – altfel să desfăşurăm modurile, ştiind că fiecare le interpretează pe celelalte în alt fel, ştiind că fiecare este liber să vorbească în limba lui şi că fiecare cere de la fiecare termen metalingvistic să aibă un exponent care să-l facă recognoscibil?

Cum altfel am putea proceda pentru a articula limpede diferenţele pe care riscăm să le pierdem în fiecare moment? Marele avantaj al fiecărui clasament făcut prin intermediul unui tabel este că desfăşurarea pe hârtie a coloanelor şi a rândurilor ne ajută să menţinem sub o privire atentă categorii distincte pe care, altfel, mintea noastră le-ar confunda. Tabelaşul nostru nu e nimic altceva decât un memento, dar e îndeajuns pentru a ne reaminti că, în filosofia empirică, putem număra, de-acum înainte, *dincolo* de doi şi chiar de trei…

Refuzând clasamentul, am risca să ne întoarcem iarăşi la dualism şi să întrebuinţăm din nou această distincţie pe cât de ciudată, pe atât de comună dintre cei care încearcă să vorbească *literal* şi toate celelalte discursuri desemnate ca *figurativ e*care n-ar putea, se spune, decât să ne îndepărteze, să ne ducă la margine, în derivă, luaţi de curentul imaginaţiei, al îndemânării, al violenţei, al minciunii – în cel mai rău caz, al nebuniei, în cel mai bun, al poeziei. Ca şi cum, orice am face, Bifurcătorii ne-ar întreba mereu: „Dar vorbiţi la propriu sau la figurat?”. Degeaba ne ştergem: „Toate parfumurile Arabiei nu vor putea să cureţe această mânuţă”[26]

Dacă vrem o dihotomie cu orice preţ, atunci ea nu mai trece între vorbirea la propriu şi cea la figurat, ci între a vorbi drept şi a *vorbi bine*. A vorbi bine, învăţăm asta pe pielea noastră, nu înseamnă neapărat să ştii să vorbeşti, să

26 Shakespeare, Macbeth, traducere de Ion Vinea.

vorbeşti frumos, ci să iei în serios atât lucrurile despre care vorbeşti, cât şi pe cei cărora le vorbeşti, aşa încât să fie respectat sensul lucrurilor la care aceştia par să ţină ca la ochii din cap. Cum? Precizând de fiecare dată tipul de fiinţe cărora vrem să ne adresăm, definind tipul special de veridicitate şi de maledicţie, reperând alterarea care le este proprie. Cuvântul, ca şi lumea, se reiau şi se derivă. În acest sens, nu există „literal” – în afară de ceea ce spune Dublu-Clic, cel care tocmai că nu „merge” şi nu „duce” nicăieri. Ceea ce înregistra cu atâta stângăcie, în modernism, distincţia canonică dintre „figurativ” şi „literal” era sentimentul difuz că ar trebui să existe diferenţa între, de pildă, a construi lanţuri de referinţă [ref], a spune dreptul [dro] şi a face în aşa fel încât anumite forme să răsune în materiale [Fie]. Metalimbajul pe care şi l-au dat Modernii nu permitea articularea nuanţelor acestor distincţii. Cel puţin în această privinţă, cercetarea este fără apel.

Dacă aţi pretinde că vorbiţi „literal, „la ce mod aţi face aluzie? La cel al referinţei [REF]? Dar dacă ajunge să meargă, în cele din urmă, drept, orice cercetător ştie foarte bine, asta nu se poate întâmpla decât prin zigzagurile vertiginoase ale tehnicii [tec]. Dacă politicienii [pol] vorbesc franc şi direct, o fac pe căi ocolite. Şi dacă aţi continua să „vorbiţi la figurat”, la ce mod aţi face aluzie? La cel al fiinţelor ficţiunii [Fie]? Dar se pare că exigenţa lor de „stil” şi de „tensiune” vă obligă infinit mai mult decât s-ar crede, dacă stăm să vă ascultăm lăudând facilităţile metaforei. Ca şi cum ar fi suficient „să te exprimi liber” pentru a face o operă! Iar cei care vorbesc despre aceste fiinţe sensibile în felul în care acestea sunt enunţate pentru a fi făcute prezente [REL], trebuie să spunem că vorbesc „prin figuri şi parabole” – da, desigur – sau că vorbesc la modul cel mai literal din lume despre ceea ce este, despre ceea ce era şi ce vine – nu-i aşa că şi asta-i adevărat? Nu despre Dumnezeu s-a spus că „a scris drept pe drumuri ocolite”? Şi cum putem califica această formidabilă derivă a liniilor de forţă şi a genealogiilor

[REP]? Veţi spune despre viaţă că înaintează „literalmente” sau „figurativ”? Ne-ar plăcea să ştim, căci vizitând acvarii şi grădini zoologice, dar şi muzee de istorie naturală, fiecare âşi pune această întrebare. Cât despre fiinţele influenţei şi ale posesiei [MET], cine-a reuşit vreodată să li se adreseze, abordându-le direct?

Reducând toate aceste fluxuri de sens la singura opoziţie dintre direct şi deviat, înseamnă să vrei să cânţi *Flautul fermecat* la un fluieraş cu două găuri. Mai bine să lăsăm baltă distincţia această neroadă dintre „la propriu” şi „la figurat”. Data viitoare când veţi fi întrebat dacă vorbiţi drept sau curb, dacă mai credeţi în raţiune, dacă sunteţi cu adevărat raţionali, cereţi să se precizeze mai întâi cheia de enunţare în care doriţi să le răspundeţi celor care vă iau la întrebări.

Un alt avantaj al acestui clasament rudimentar este posibilitatea de a judeca în sfârşit această distincţie, atât de mult amplificată de filosofie, dintre lumea Obiectelor şi cea a Subiecţilor, pe care a trebuit să o tot criticăm până să-i găsim raţiunea de a fi. Modernii n-au săpat o asemenea prăpastie dintr-o simplă greşeală. S-au

— ŞI SĂ EXPLICĂM ÎN SFÂRŞIT ACEASTĂ OBSESIE MODERNISTĂ PENTRU DIFERENŢA SUBIECT/ Obiect.

comportat ca un inginer care încerca să aşeze pe nişte contraforţi o greutate pe care aceştia n-o puteau suporta. Dacă ne uităm bine, vedem că primul grup corespunde modurilor care sunt lipsite de *cvasi-obiecte* şi de *cvasi-subiecţi*, în vreme ce grupul secund adună cvasi-obiectele, iar cel de-al treilea grup strânge cvasi-subiecţii. Să-ţi concentrezi atenţia pe Obiecte nu-i totuna, într-adevăr, cu a ţi-o concentra pe Subiecţi, desigur, dar nu există nimic în această mişcare care să ne permită trasarea DIFERENŢEI0 între două cantoane distincte ale realităţii. Fără să punem la socoteală că primul grup *nu corespunde niciuneia dintre cele două focalizări*, *asupra Obiectelor şi asupra Subiecţilor*. În cadrul negocierii care urmează, ar trebui să fie posibil să păstrăm un loc pentru această opoziţie la care informatorii par să ţină atât de

mult, fără ca totuşi să fie acceptabil să i se încredinţeze acest clivaj redutabil care-i obsedează pe Bifurcători de trei secole încoace – şi care-i obsedează cu atât mai mult cu cât se străduiesc să-l „depăşească" şi să-l „critice" Uşoara nuanţă între grupul doi şi grupul trei nu se poate în niciun caz suprapune peste dihotomia dintre *res cogitans* şi *res extensa*. (Problema *Mind*/*Body*, iată măcar un puzzle pe care antropologia nu va mai trebui să-l rezolve…)

Şi totuşi, deşi nu trebuie să le mai cerem acestor contraforţi ai Subiectului şi Obiectului să suporte vreo presiune, specialista în antropologie, devenită paznicul patrimoniului, va putea proceda poate ca acei arhitecţi abili care, restaurând în întregime un sit mai vechi, reuşesc să conserve câteva bolţi, pereţi şi coloane pentru ca vizitatorii să înţeleagă măcar pe ce arhitectonică periculoasă se sprijinea odinioară edificiul ruinat şi acum renovat.

Căci în curând va trebui să ne ocupăm de arhitectonică.

O NOUĂ SPAIMĂ A
ANTROPOLOGEI: GRUPUL
NUMĂRUL PATRU.

CONTINENTUL ECONOMIEI, în orice caz, adevăratul motiv al acestei aranjări atât de rudimentare se află în altă parte: în reperajul unui *al patrulea grup* de la care ne-am abţinut cu multă atenţie să vorbim, cel mai important, cel mai dificil, de asemenea, cel mai naturalizat, cel care va lega *cvasiobiectele* şi *cvasi-subiecţii*. Dacă Modernii n-ar fi extras decât contrastele de care ne-am ocupat deja, niciodată n-ar fi emis acest haloimăs de exotism în care s-au aruncat şi i-au luat şi pe alţii după ei; nici Orientalismul, nicioCCI-DENTALISMUL0 nu i-ar fi încurcat niciodată într-un asemenea hal. Scoţând la iveală inovaţiile, tehnice [tec], splendorile operelor [Fie], obiectivitatea ştiinţelor [REF], autonomia politică [POL], respectul faţă de înlănţuirile juridice [DRO], chemarea Dumnezeului viu [REL], Modernii ar fi strălucit în lume ca una dintre cele mai frumoase, mai durabile, mai fecunde

civilizaţii. Mândri de ei înşişi, nicio greutate n-ar veni să le apese umerii şi să-i strivească, la fel ca pe Atlas, Sisif sau Prometeu, toţi aceşti giganţi tragici. Dar iată că au inventat încă ceva: continentul *Economiei*. Şi trebuie să luăm totul de la capăt.

paisprezece

A VORBI DESPRE ORGANIZARE PE LIMBA EI

A doua Natură rezistă cu totul altfel decât prima ceea ce face dificil să delimitezi Economia dacă nu deosebim trei decalaje între Economie şi experienţa obişnuită.

Un prim decalaj, de temperatură: frig în loc de cald.

Un al doilea decalaj: o piaţă goală în locul unei agora pline.

Al treilea decalaj: nicio diferenţă notabilă între nivele.

Ceea ce permite să presupunem amalgamul a trei moduri distincte: [au], [org] şi [mor].

Situaţia paradoxală a organizării [org] se observă mai bine plecând de la un caz mai puţin echipat care ne permite să observăm cum script-urile „răstoarnă" totul.

A organiza înseamnă în mod necesar are/dezorganiza.

Există aici un mod de existenţă propriu cu condiţiile acestea de reuşită şi de nereuşită şi alterarea specifică a fiinţei-ca-altul: cadrul.

Putem atunci să facem abstracţie de Providenţă pentru a scrie script-urile cu condiţia de a distinge bine mulţimea ca teanc de mulţimea ca agregare şi de a evita metarepartitorul-fantomă al Societăţii menţinând decizia metodologică de a-l măsura pe cel mare cu cel mic singurul mijloc de a urmări operaţiunile de dimensionare.

Prin urmare, putem aduce în prim-plan dispozitivele de economisire şi putem distinge între două sensuri diferite ale proprietăţii, incluzând uşoara adăugire a dispozitivelor de calcul.

Două moduri care nu trebuie confundate în expresia de raţiune economică.

Ajunsă în acest punct, specialista în antropologia

Modernilor ezită între satisfacţia legitimă că a putut păstra cu încăpăţânare acelaşi protocol de cercetare pentru moduri de existenţă incomensurabile şi angoasa

A doua Natură rezistă cu totul altfel decât prima – că nici măcar nu a început să înţeleagă ce îi mişcă cu adevărat pe informatorii ei. Pentru că, până la urmă, nu mai poate ignora mult timp acest fapt evident: când le spune că realizează o cercetare despre „diferitele lor moduri de existenţă”, ei nu se gândesc tocmai la greutatea exactă a divinităţilor, a zeilor, a microbilor, a peştilor sau a pietrelor, ci la modul în care „îşi câştigă existenţa”… Iar prin acest termen puternic par a nu se referi la subtilităţile metafizicii, la confuziile epistemologiei, la greşelile de ţintă ale antifetişismului! Nu, ei se referă mai degrabă la cadrul vieţii lor, la pasiunea lor pentru consum, la dificultăţile de zi cu zi, la jobul pe care îl au sau pe care tocmai l-au pierdut, ba chiar şi la fluturaşul de salariu. E imposibil pentru cercetătoare să se lase purtată de iluzia că a terminat de făcut turul „valorilor” pentru care informatorii ei sunt dispuşi să îşi dea viaţa. Ascultându-i, îşi dă seama că, dimpotrivă, nu a înţeles nimic şi că şi-a petrecut timpul, cum se spune în Evanghelie, „să strecoare ţânţarul şi să înghită cămila” (*Matei*, 23, 24). Cum am fi putut aborda greutăţile diplomaţiei mai târziu, dacă nu am fi dezvoltat decât modurile de existenţă la care poate Modernii ţin în fond *cel mai puţin*?

Dacă antropologia lor este atât de delicată, aceasta se întâmplă din cauză că este aproape imposibil să defineşti VALORILE0 de care s-au ataşat. Ascultându-i, toate problemele legate de substanţă sau de subzistenţă trebuie raportate nu la ocolişurile subtile ale ontologiei, ci la un discurs dominant, cel al Economiei. Ceea ce înţeleg ei prin a trăi, a vrea, a putea, a hotărî, a calcula, a mobiliza, a întreprinde, a schimba, a trebui, a consuma, se situează în întregime în lumea aceasta de care cercetarea nu s-a preocupat încă. Am pierdut cumva prea mult timp să delimităm RES EXTENSA0, deşi nu aceasta este aria pe care o invocă cei care se califică drept „materialişti”

veritabili sau, dimpotrivă, drept „idealişti”, ci o alta mult mai robustă şi mai răspândită, care pune în scenă „legile de fier” ale interesului? În practică, mai degrabă în Economie, informatorii ei îşi fac adevărata ucenicie într-ale faptelor, legilor, nevoilor, obligaţiilor, materialităţilor, forţelor, puterilor şi valorilor. *Prima Natură* îşi avea importanţa ei, dar prin această A DOUA NATURĂ0 toţi au fost şlefuiţi într-un mod mai durabil. În ea şi prin ea, întâlnesc mai întâi informatorii, datorită „intereselor lor pătimaşe” – pentru a relua expresia lui Tarde –, termenii „realitate” şi „adevăr”. Aici este locul în care trebuie să pătrundem.

— CEEA CE FACE DIFICIL SĂ Dar cum să abordezi Economia cu suficientă în DELIMITEZ1 ECONOMIA – demânare, evitând să îi dai prea mult sau prea puţin? întrucât îi oferă analistului un metalimbaj atât de puternic, încât cercetarea acestuia s-ar încheia imediat ce-a început, ca şi cum toată lumea, de la un capăt la altul al planetei, ar folosi aceiaşi termeni pentru a indica valoarea tuturor lucrurilor. Nu numai că economia nu ar oferi nicio priză antropologiei, din moment ce a devenit a doua natură a unei lumi *deja* unificate şi globalizate, dar ar atinge din start toate scopurile pe care şi le stabileşte diplomaţia proiectată, făcând ca toate popoarele să beneficieze de acelaşi instrument de măsură explicitat peste tot în acelaşi idiom. Cu Economia te poţi înţelege mereu, deoarece este suficient să calculezi. Un sfert de secol de studii pentru a defini moştenirea Modernilor n-a servit la nimic, din moment ce Pământul întreg împărtăşeşte de acum înainte aceleaşi valorizări în aceiaşi termeni.

Datorită crizelor ecologice, prima Natură pare în pericol să-şi piardă universalitatea – ajungem să vorbim până şi de „MULTINATURALISM°” –, şi totuşi, dincolo de amploarea crizelor economice, influenţa celei de-a doua Naturi nu a făcut decât să crească. Dacă ar vrea să o studieze în mod serios, specialista în etnologie ar putea să îşi facă cercetările la Shanghai, Buenos-Aires sau la Dacca la fel de bine ca în Berlin, Houston sau Manchester. Cum

se poate rezista chemării acestui universal veritabil, poate singurul pe care îl deţinem în comun? O singură limbă, o singură lume, un singur etalon. *„And that's the true bottom line*? pentru a vorbi *globish*. E ca şi cum Dublu-Clic, tocmai în momentul când se credea că urma să moară de inaniţie, era pe punctul de a-şi realiza visele de expansiune cele mai nebuneşti…

Şi totuşi, cercetătoarea simte pe bună dreptate că nu ar face decât să cedeze unei exagerări manifeste: s-ar regăsi în faţa aceleiaşi umpluturi împotriva căreia ne-am luptat atâta la începutul acestui studiu, adică în faţa acestei hegemonii a Cunoaşterii [REF De] care pretindea la rândul ei să definească Natura (primă) şi să dicteze legile universale ale evaluării tuturor lucrurilor. Bănuiala specialistei în etnologie este de altfel susţinută şi de povestea contrară, aproape la fel de răspândită, care ar prezenta Economia nu drept cheia lumii revelată, în sfârşit, tuturor graţie binefacerilor globalizării, ci drept un cancer ale cărui metastaze ar începe încet-încet să infecteze întreaga Terra, pornind de la diverse centre din vechiul Occident. Acest cancer ar fi reuşit să dizolve toate celelalte valori numai prin calculul rece al interesului. În povestea aceasta, dacă Economia este universală, este din cauza CAPITALISMULUI0, această boală mortală, această crimă de neiertat, care nu ar înceta să fie un produs monstruos al istoriei, întrucât ar fi infectat aproape toate celulele unui corp care n-a ştiut să îi reziste. Invenţia Capitalismului şi *controlul* acestuia asupra întregului Pământ, iată care ar fi crima impardonabilă a Albilor.

Dar nu este vorba aici de o nouă exagerare? Nu înseamnă a-i acorda prea multă putere acestui monstru? Chiar mai grav: nu înseamnă a accepta să conspirăm cu el, luându-l prea repede drept un cancer cu o teribilă putere de distrugere? Ca întotdeauna, specialista în etnologie începe să ezite (de asta cercetarea este atât de lungă!), pentru că ea ar vrea să poată *întoarce* de tot Economia şi să nu îi folosească metalimbajul, fie ca să îl vorbească de bine – ca despre un dialect universal al unei lumi

globalizate –, fie de rău – ca despre fatalitatea unei lumi căzute pradă cancerului Capitalismului. Cum să respecte ceea ce îi spun informatorii despre dificultatea lor de a subzista, fără a crede că Economia i-ar furniza „orizontul de netrecut" al investigaţiei? Altfel spus, cum ar putea ea să se DEZECONOMIZEZE0 pe sine suficient cât să reţină ceea ce i se spune, însă fără a adăuga sau a elimina nimic? Şi cum ar putea ajunge la această dezîncarcerare prin formule cât de cât compatibile cu modul de a vorbi al informatorilor ei pentru ca, mai târziu, când îşi va pune din nou hainele de diplomat, să aibă o şansă de a se înţelege cu ei?

Dacă tot ezită, asta se întâmplă pentru că nu se confruntă, ca până acum, cu un singur contrast mai mult sau mai puţin bine primit de o INSTITUŢIE mai mult sau $ mai puţin compozită, ci cu *trei moduri de existenţă* pe care Modernii le-au amestecat din motive pe care va trebui să le descopere. Intercalarea aceasta explică de ce trebuie să rezistăm tentaţiei de a crede în Economie, precum şi în critica acesteia. Ca întotdeauna, este vorba de a rezista tentaţiei de a crede. Dar aici apare un lucru destul de curios: dacă să circumscriem prima Natură nu este complet imposibil, să nu credem în Economie va cere eforturi de agnosticism mai lente şi mai mari. Ca şi cum a doua natură s-ar ţine de corpul nostru mai adânc decât prima. Câtă pietate, într-adevăr, în această „*dismalăcience*, această „ştiinţă abjectă"!

— DACĂ NU DEOSEBIM TREI DECALAJE ÎNTRE ECONOMIE ŞI EXPERIENŢA OBIŞNUITĂ, t I >

Tot antropologia are meritul de a reuşi să reia de la capăt, cu propriile-i mijloace, ca din afară şi în toată prospeţimea ei, o experienţă la care apropierea, obiceiul, prejudecăţile locale nu ne-ar permite altfel să ajungem. Să încercăm să resimţim straniul *decalaj* dintre calităţile pe care pretindem că le-ar avea materia economică şi experienţa pe care investigaţia o va scoate la suprafaţă, în aşa fel încât să creăm un spaţiu care va lăsa să primească diferitele moduri de existenţă. (Cititorul atent va fi

recunoscut metoda care ne-a ajutat, începând cu capitolul 3, să golim spaţiul pe care prima naturalizare îl umpluse prea repede.)

Un prim decalaj. Observăm bunuri în mişcare din toate colţurile planetei; nevoiaşi care se îneacă traversând oceane pentru a-şi câştiga pâinea; companii imense care dispar de azi pe mâine; naţiuni întregi care se îmbogăţesc sau sărăcesc; pieţe care se închid sau se deschid; manifestaţii uriaşe care se împrăştie în nori de lacrimogene deasupra baricadelor improvizate; inovaţii radicale ce fac întregi sectoare ale industriei să devină brusc vetuste sau care se răspândesc precum o dâră de praf; curente de modă care trag după ele milioane de clienţi pasionaţi sau care umplu subit magazinele cu stocuri de haine pe care nimeni nu le mai vrea… şi ni se spune că toată *mobilizarea* aceasta imensă de lucruri şi de oameni nu are alt motor decât simplul *transfer de necesităţi indiscutabile*.

Un prim decalaj, de TEMPERATURĂ: FRIG ÎN LOC DE CALD.

Totul aici este cald, violent, activ, ritmat, contradictoriu, rapid, discontinuu, fragmentat, dar cazanele astea în fierbere ne sunt prezentate ca fiind manifestarea rece, raţională, coerentă şi continuă a unui simplu calcul de interese. Specialista în etnologie s-ar mira de contrastul dintre materia din *res extensa* şi materialele multiforme ce ar revela pliurile tehnice [TEC-DC]: nimic din prima nu le putea prefigura pe celelalte. Dar abisul dintre *căldura* fenomenelor economice şi *răceala* cu care spunem că trebuie să le reţină este, pare-se, mai mare. Din nou, nimic din materia îngheţată a gândirii economice nu îi permite aici să prefigureze ceea ce va descoperi adâncindu-se în bazinele acestea de vrăjitoare ale adevăratei materii de „interese pătimaşe” care macină planeta până în străfundurile cele mai tainice. Ca şi cum ar fi vreo greşeală în privinţa temperaturii şi a ritmului pasiunilor economice. Ca şi cum în inima acestui materialism ar zace un alt idealism.

Un al doilea decalaj:

Al doilea decalaj. În economie, problema, i se spune cu gravitate specialistei în etnologie, constă în a împărţi bunurile rare cu ceilalţi, în a distribui penuriile de materiale, de beneficii sau de bunuri, sau, dimpotrivă, în

O PIAŢĂ GOALĂ ÎN LOCUL UNEI AGORA PLINE, a-i face pe câţi mai mulţi oameni să profite de minunatul corn al abundenţei apărut dintr-o resursă sau alta. Este vorba aici, aşa cum toţi repetă cu o seriozitate imperturbabilă, de problemele cele mai importante pe care le-am putea trata împreună, pentru că se referă la toată lumea, în sens propriu, la toţi oamenii şi la toate lucrurile care se află deja în acelaşi flux de mobilizare, în aceeaşi istorie şi în acelaşi destin comun. Trebuie să împărţim, să distribuim, să hotărâm. Şi de curând, i se spune şi mai energic, aceste probleme au devenit şi mai cumplite, din moment ce am descoperit o penurie neprevăzută şi mai fundamentală decât oricare alta: ne-ar lipsi planetele! Ne-ar trebui două, trei, cinci, zece pentru a-i satisface pe toţi oamenii, dar nu există decât una, Terra, Gaia (există poate alte planete locuite, bineînţeles, dar cele mai apropiate sunt la câţiva ani lumină). Economia ar fi devenit distribuţia optimă a planetelor rare…

Specialista în etnologie, surprinsă, se interesează atunci cum se preocupă informatorii ei să rezolve aceste probleme majore, cum se întâlnesc să dezbată, cum fac dreptate tuturor celor care trebuie să dea un răspuns atât de urgent. Se întreabă prin ce proceduri vor reuşi ei astfel de fapte de vitejie în ce priveşte repartizările, împărţirile şi hotărârile, prin ce metodeprotocoale şi cu ajutorul căror instrumente, asigurări şi verificări, cu ce scrupule. Deja îşi îndreaptă privirea spre adunările zgomotoase unde astfel de lucruri comune vor fi dezbătute. Şi acolo, ce i se spune? *Nimic* şi *nimeni* nu hotărăşte: „E suficient să calculezi” Chiar locul unde totul trebuie hotărât şi discutat, din moment ce este vorba despre viaţa şi despre moartea. tuturor şi a toate, apare ca un loc *golit* complet de toţi protagoniştii. Nu există decât rezultatul indiscutabil al

deducţiilor indiscutabile care se fac în afara agorei! Nu diferenţa între căldura extremă şi răceala extremă o uimeşte, ci diferenţa între plinul, agitaţia şi haosul la care se aştepta, şi vidul, tăcerea, absenţa tuturor celor interesaţi în cel mai înalt grad. Aparent, acest motor imens funcţionează pe pilot automat. Aici, unde toată lumea trebuie să hotărască, *nimeni* nu pare a se implica…

Al treilea decalaj. Când i se vorbeşte despre Economie, informatorii îi spun cu respect că trebuie să ne apropiem de mulţimi mari de oameni şi de lucruri, care formează organizaţii de o complexitate uimitoare şi a căror influenţă cuprinde întreaga planetă în reticulele lor. „Ah, exclamă specialista în antropologie, în sfârşit ceva solid, rezistent, empiric. Voi putea să studiez entităţi distincte, durabile, uşor de delimitat, cum ar fi companii, structuri organizatorice, dispozitive, poate chiar «State-naţiuni», «organizaţii internaţionale» – pe scurt, ansambluri consistente şi de mari dimensiuni. Gata cu structurile invizibile, gata cu re-luările, gata cu fiinţele ascunse şi cu cele ale metamorfozelor. Iată ceva care mă va schimba”.

AL treilea decalaj:

NICIO DIFERENŢĂ NOTABILĂ ÎNTRE NIVELE.

Porneşte la drum şi se apropie de „persoanele juridice” întinde mâna spre ele şi ce observă? Nimic solid sau durabil. O suită, o acumulare, straturi nenumărate de dezorganizări succesive: oameni care vin şi pleacă transportând tot felul de documente, care se plâng, se adună, se despart, urlă, protestează, se adună iarăşi, se mai organizează o dată, se împrăştie, se regăsesc, totul într-o dezordine continuă, fără să putem defini vreodată limitele acestor entităţi care par să se lărgească sau să se reducă precum un acordeon. Încercând să iasă din poveştile astea cu fantome, specialista în antropologie dă peste fantome noi, la fel de invizibile.

Iar dacă se plânge informatorilor săi că a fost păcălită, i se răspunde cu aceeaşi totală siguranţă de sine: „Ah, asta este pentru că *dincolo de* toată această agitaţie nu ai simţit prezenţa garantată a adevăratelor surse de

organizare: Societatea, Statul, Piaţa, Capitalismul, singurele mari fiinţe care susţin de fapt tot haosul acesta. Prin ele există noi cu adevărat". Bineînţeles, când începe să studieze astfel de ansambluri, decalajul revine, dar de această dată mult crescut: alte coridoare, alte birouri, iarăşi organigrame, alte dispozitive, dar niciodată o cât de mică transcendenţă. Nicio mare fiinţă nu preia ştafeta acestei confuzii obişnuite. Nimic nu iese în evidenţă. Nimic nu acoperă. Nimic nu hotărăşte.

Nimic nu liniştește. Totul este imanent şi ilogic, incoerent, observat în ultimul moment, reluat din zbor.

Ceea ce permite să
PRESUPUNEM AMALGAMUL
A TREI MODURI DISTINCTE:
[au]? [ORG] Şi [MOR].

Biata specialistă în antropologie, de trei ori învinsă de reflexia unei materii specifice care s-ar numi Economie! Dar sigură de fiecare dată de faptul că există în experienţă *trei fire distincte* care i-ar permite să delimiteze problema, dacă ar reuşi măcar să îl urmărească pe fiecare în parte fără să le înece imediat în transferul necesităţilor indiscutabile.

Primul decalaj ne-ar permite să justificăm schimbările bruşte de temperatură ale intereselor pătimaşe; vom numi acest mod ATAŞAMENTE0 (şi îl vom nota cu [ATT]). Al doilea decalaj ne va permite să umplem din nou locul pe care l-am găsit gol şi pe care îl vom numi MORALĂ0 (şi pe care îl vom nota [mor]). În sfârşit, ultimul decalaj ne va permite să exploatăm această imanenţă atât de surprinzătoare care este ORGANIZAREA0 (notată cu [ORG]).

Vom presupune că învăţând să respectăm contrastele întreţinute de aceste trei moduri, ne-am elibera de a doua Natură, aşa cum am făcut şi cu prima, şi am putea explica atunci cum o instituţie prea compozită precum Economia le-a identificat şi pur şi simplu le-a*âm binat prost* Nimic mai mult. Antropologia Modernilor şi-ar fi creat atunci un drum – de fapt, un drumeag, o urmă – pe care, urmându-l,

am putea scăpa la fel de bine de credinţa în Economie, precum şi de critica sa. Şansele de reuşită sunt infime, dar întregul proiect al investigaţiei asupra modularilor de existenţă depinde de această ultimă tentativă.

Situaţia paradoxală a în acest capitol ne vom ocupa de organizare. Dintre ORGANIZĂRII [ORG] – cele trei moduri de existenţă, acesta este cel a cărui experienţă este cel mai uşor de retrasat şi cea mai paradoxală. Uşor de retrasat, deoarece suntem constant pe cale să organizăm sau să fim organizaţi; paradoxală, fiindcă întotdeauna continuăm să ne imaginăm că, dacă am fi în altă parte, mai sus, mai jos, dedesubt sau deasupra, înainte sau după, experienţa ar fi fost total diferită, că ar trebui să existe o ruptură de plan, de nivel, datorită căreia alte fiinţe, transcendente faţă de nivelul precedent, ar veni în sfârşit să ordoneze totul. Este, aşadar, o experienţă ciudată, pe care toţi o cunosc, dar greu de înregistrat cum se cuvine, ca întotdeauna când vine vorba de Moderni. Specialista în etnologie este deci pe terenul ei – organizatorul, de asemenea!

După cum ne este obiceiul, nu vom începe să studiem organizarea ca rezultat, ci ca PREPOZIŢIE0; aşa cum ştim deja, acesta este singurul mijloc pentru a repera un mod, întrebându-ne ce înseamnă să acţionezi şi să vorbeşti *organizaţional*. Cum adverbul acesta este prea urât, să spunem că vom încerca să urmărim o fiinţă care, având această forţă, s-ar deplasa şi ar lăsa în urma ei *nişte organizare*, oricare i-ar fi dimensiunea – acesta este aspectul crucial. Cum nu am putut înţelege tehnica [tec] plecând de la obiectele pe care le produce, tot aşa nu vom putea înţelege niciodată specificul acestei traiectorii dacă am începe de la definiţia pe care „teoriile organizaţionale” o dau acestui termen. Am pomi greşit dacă am prestabili „fiinţe organizate” a căror dimensiune şi consistenţă trebuie explicate tocmai printr-o trecere, prin mişcarea continuă a *acţiunii* de a organiza. Pe aceasta trebuie deci să o urmărim.

Vom începe printr-un curs de ACŢIUNE foarte limitat

şi foarte puţin echipat, ca să învăţăm să ne concentrăm pe modul lui propriu de extensiune, mod care ne va folosi mai apoi pentru a vedea cum putem*schimb a di*

— SE OBSERVĂ MAI BINE
PLECÂND DE LA UN CAZ
MAI PUŢIN ECHIPAT”.

f *mensiunea* fără a schimba totuşi metoda.

Fie o întâlnire între doi prieteni. Paul: „Ne vedem mâine la Gare de Lyon la 17: 45, lângă ceasul cel mare. E OK?” Pierre: „OK, pe mâine. Pa!”. Nimic mai obişnuit. Şi totuşi, nimic mai surprinzător. Pentru că azi, prin telefon, şi-au trimis unul altuia un mic *scenariu*, proiectându-se în viitorul apropiat şi imaginându-şi o întâlnire schiţată în linii mari prin folosirea unor indicii spaţiale cunoscute de toţi: ceasul cel mare de la Gare de Lyon. Paul şi Pierre şi-au spus o mică poveste. Suntem, incontestabil, într-o ficţiune. Dacă ne gândim mai bine, este însă o formă singulară de ficţiune, pentru că, între azi după conversaţia telefonică şi mâine la 17: 45, Pierre şi Paul vor fi organizaţi, definiţi parţial de această poveste care îi *angajează* [FIC-ORG]. Au povestit-o ieri împreună ca şi cum erau liberi să hotărască; azi au un *rol* pe care povestea li-l dă. „Pierre” şi „Paul”, acum între ghilimele, au devenit personaje într-o poveste în care sunt şi eroii principali. Bineînţeles, între timp, se pot suna pentru a stabili altă întâlnire, dar, dacă totul se petrece cum au vorbit, mâine la 17: 45 se vor saluta lângă ceasul din Gare de Lyon, iar scenariul care le va fi condus paşii şi le va fi determinat comportamentul până în ultima secundă nu se va mai activa. Bucuroşi că se vor fi întâlnit, îşi vor povesti alte lucruri şi se vor ocupa cu altele.

Ce concluzie să tragem din această anecdotă? În primul rând, că trebuie să profităm de puterile ficţiunii dacă vrem să ne spunem poveşti, să facem proiecte, să propunem scenarii, să ne facem planuri de acţiune [FIC-ORG]. Regăsim aici aceeaşi triplă separare întâlnită şi în capitolele 9 şi 10, care trimite personajele în alt timp – „mâine la 17: 45” –, într-un alt spaţiu – „tumul ceasului” –

şi către alţi actori sau „actanţi” – „Pierre” şi „Paul”, care în sfârşit se reîntâlnesc. Dar particularitatea acestor poveşti este de a-i *angaja* pe cei care le povestesc. Şi îi controlează atât de bine încât povestitorii se regăsesc faţă de ei înşişi *în două poziţii simultan*, uşor decalate: *deasupra poveştii*, ca şi cum ar fi liberi în orice moment să o scrie – în această postură, Pierre şi Paul acţionează; apoi, *sub poveste*, ca şi cum nu ar fi deloc liberi să o modifice – situaţie în care „Pierre” şi „Paul” sunt acţionaţi. (Posibilitatea de a relua povestea şi de a o rescrie pe parcurs nu va schimba nimic altceva decât ritmul impus acţiunii.) Aceste poveşti sunt destul de apropiate de ceea ce sociolingviştii numesc ACTE PERFORMATIVE0, de vreme ce ele fac ceea ce

— CARE NE PERMITE SĂ OBSERVĂM CUM SCRIPT-URILE „RĂSTOARNĂ” TOTUL, spun şi îi angajează pe autorii lor.

Vom numi SCRIPT-URI0 povestirile care reuşesc să răsucească povestea în felul acesta. Pentru a desemna emiterea acestor script-uri paradoxale, care acordă roluri celor care le-au emis şi care trebuie apoi să acţioneze pentru a le îndeplini, vom vorbi de *act organizator* sau, mai bine, de *act organizant*.

Să luăm aminte, în primul rând, că traiectoriile schiţate de script-uri nu seamănă deloc cu cele trasate de mediile de referinţă [REF ORG]. Chiar dacă script-urile au o capacitate referenţială pentru că desemnează locuri unde am putea avea acces – Gare de Lyon, 17: 45, turnul cu ceas –, ele nu există decât pentru a uşura localizarea, pe post de accesorii pentru a concentra atenţia actorilor desemnaţi de rolurile din poveste. Referinţa nu este proprietatea lor principală, din moment ce reperele acestea sunt alese doar pentru că sunt foarte evidente, nu pentru ineditul lor. Scopul nu este să acceadă la fiinţele depărtării, ci, odată ce realităţile acestea sunt cunoscute şi împărtăşite, să ne folosim de ele pentru a ne fixa coordonatele. Nu facem decât să ne sprijinim pe indicaţiile referenţiale pentru a aprecia ceea ce conţine scriptul, însă folosind alt criteriu: capacitatea lui de a defini scopuri,

graniţe, puncte de întâlnire, să zicem *scadenţe*, în sensul cel mai larg al termenului. Condiţia lor de reuşită este să ştim dacă, după ce au trăit toată ziua „sub” injoncţiunile script-ului lui „Paul” şi al lui „Pierre”, Paul şi Pierre s-au întâlnit. Doar în acel moment, scriptul ajunge la scadenţă şi dispare în neant.

Suntem atât de obişnuiţi cu astfel de practici încât uneori ne este greu să ne dăm seama de specificul unei situaţii care face din noi când *autorii*, când *personajele* aceleiaşi povestiri proiectate în timp – povestire care dispare imediat după ce a realizat programul pentru care fusese scrisă.

Această situaţie deasupra/autori – dedesubt/personaje este cu atât mai ciudată cu cât nici Pierre, nici Paul nu sunt complet „deasupra” în timp ce vorbesc la telefon, nici complet „dedesubt” în ziua când se pregătesc să vină la Gare de Lyon. Pe de o parte, într-adevăr, nimic nu îi împiedică să îşi revadă script-urile pentru a-şi lua în calcul dispoziţiile sau eventuale întârzieri ale SNCF-ului; să spunem că sunt şi „deasupra”, şi un pic „dedesubt”, într-un fel de stare de veghe sau de atenţie vagă care îi pregăteşte să „repornească MANUAL0”, aşa cum am văzut deja şi în cazul obiceiului [HAB*ORG].

Dar dacă Pierre şi Paul nu sunt complet „deasupra”, ei nu sunt nici complet „dedesubtul” script-urilor pe care le stăpânesc în mod suveran. Nu se poate spune că nu au avut nimic altceva de făcut decât să se vadă la Gare de Lyon. La un moment dat în timp, ieri la telefon, au existat zeci de personaje „Paul” şi de personaje „Pierre” care trăiau în *alte script-uri*, dându-le *alte roluri* şi prestabilind *alte scadenţe*. „Paul nr. 2” era aşteptat la dentist, „Pierre nr. 2” se întâlnea cu prietena, şeful lui „Paul nr. 3” îl aştepta la o întâlnire ad-hoc, iar mama lui „Pierre nr. 3” îi cerea să îi aducă fetiţei lui, la Paris, un cadou deosebit… Dacă romancierii – cel puţin cei clasici – creează ceea ce teoreticienii literari numesc IZOTOPIA0 personajelor (de la început până la sfârşit avem acelaşi „Hercule Poirot” cu aceeaşi mustaţă şi aceeaşi chelie lucioasă), organizarea nu

garantează aceeaşi izotopie miraculoasă.

Şi din acest punct lucrurile încep să se complice. Când Paul şi Pierre se hotărau să se întâlnească, practicau cu uşurinţă acea triplă separare spaţială, temporală, actanţială. Dar de cum au închis telefonul, şi-au şi dat

A ORGANIZA ÎNSEAMNĂ ÎN MOD NECESAR A re/dezorganiza.

seama că alte script-uri au demarat în alte spaţii, în alte timpuri şi cu alte roluri actanţiale, iar *aceiaşi* Pierre şi Paul trebuie – iar presiunea pusă de acest „trebuie" depinde de o mulţime de alţi factori – să se întâlnească la o oră, cum s-ar spune, forţaţi să îşi *„îndeplinească* nişte îndatoriri" în alte locuri, în alte timpuri. Este o experienţă la fel de comună pe cât este de radicală – orice (ne) organizator (ne) organizat ştie asta.

Pentru că, fie şi dacă oricare dintre script-urile acestea a fost scris, validat, aprobat de Pierre sau de Paul, *nimic*, absolut nimic, nu *garantează* că se vor pune de acord şi că vor ajunge la scadenţă în acelaşi timp, în acelaşi loc şi cu acelaşi rol. A organiza nu este, nu poate fi contrariul lui a dezorganiza. A organiza înseamnă a prinde pe parcurs sau din zbor script-uri cu scadenţă diferită, care vor *dezorganiza* alte script-uri. Această dezorganizare este necesară, din moment ce aceleaşi persoane trebuie să jongleze constant cu atribuţii dacă nu contradictorii, cel puţin distincte. În locul izotopiei, *heterotopia* este cea care câştigă. Paul vine alergând de la dentist; Pierre de la prietena lui; primul îşi pierde jobul pentru că a ratat o întâlnire cu şeful său; Pierre se ceartă încă odată cu mama lui… „Nu pot să fiu peste tot deodată", „Nu am patru mâini", „Nu pot să fac totul în acelaşi timp". Este imposibil pentru orice om *discontinuităţi* continue. Organizarea *nu poate niciodată* să meargă: script-urile definesc întotdeauna persoane răspândiţe în locuri diferite; au mereu termene scadente decalate; nu pot fi *reluate* decât cu alte script-uri care se adaugă la dez/reorganizarea existentă.

să unească într-un tot coerent toate script-urile care i

se atribuie.

De vreme ce recunoaştem un mod de existenţă după EXISTĂ AICI UN MOD DE TRAIECTORIE0, după continuitatea permisă de trecerea EXISTENŢĂ PROPRIU – vertiginoasă a unui HIATUS0, printr-un chiasm sau un gap, nu există nicio îndoială că actul organizaţional se adaugă la lista modurilor. Bineînţeles, dacă Dublu-Clic apare, pretinzând că organizarea – de data aceasta înţeleasă ca rezultat – nu face decât *să transporte* neschimbate forţa, rolurile şi puterea definite de un alt nivel, transcendent comparativ cu bietele script-uri, acest mod specific va dispărea şi el imediat [ORG-DC]. Însă datorită măruntului exemplu cu Pierre şi Paul, putem spera să înţelegem că acest tip de organizare este întotdeauna, de sus în jos şi de la început până la sfârşit, o succesiune de rupturi care duce la continuitatea cursurilor de acţiune peste

Din această perspectivă, actul organizaţional este întrerupt la fel de constant ca mişcarea Cercului politic [pol], sau ca ataşamentele dreptului [DRO], sau ca re-luarea prezenţei religioase [REL], sau ca simpla supravieţuire a unui corp [rep]. Acelaşi nu poate niciodată hrăni toţi monştri aceştia. Este nevoie de altul. Acesta nu funcţionează niciodată din cauza script-urilor; şi totuşi, datorită script-urilor, toate funcţionează târâş-grăpiș, printr-o infuzie de cele mai multe ori obositoare de acte de (re) organizare sau, pentru a utiliza acest eufemism savuros al economiştilor, de masive „costuri de tranzacţie”.

Proba contrarie este uşor de găsit: este suficient să crezi în *inerţia* unei organizări transcendente pentru ca aceasta să înceapă imediat să se gripeze! Această *mică* transcendenţă care se petrece între Pierre şi Paul şi între ceilalţi „Pierre” şi ceilalţi „Paul” nu le dă voie să se *odihnească* pe o *maxi-transcendenţă* care i-ar organiza contrar voinţei lor. Da, scriptul va fi într-adevăr transcendent dacă îl raportăm la Pierre şi la Paul, de vreme ce, între momentul când s-au pus de acord şi momentul când se vor întâlni, el va fi „vegheat asupra lor”, iar ei se vor fi raportat la el cu mai multă sau mai puţină

anxietate, uitându-se la ceas în tot răstimpul acesta, dar asta nu înseamnă că îi domină. Când se gândesc la întâlnire, Pierre şi Paul nu îşi pot răspunde la întrebarea: „Fixată de script sau de ei?”. Într-adevăr, este natura script-ului să fie în acelaşi timp cel care domină după ce a fost dominat; este deasupra şi dedesubt. Faţă de script, noi suntem întotdeauna înăuntru şi în afară; scriptul ne poziţionează înainte şi după, este modul lui propriu de a relua acţiunea.

Dacă prima transcendenţă produce o ruptură îngustă, un hiatus, o linie *orizontală* între emiterea unui script şi a următorului, a doua pune un abis *vertical* între *nivelul* tuturor script-urilor şi nivelul miraculos al instanţei anonime care le scrie. Dacă am încurca transcendenţele, durata şi duritatea organizării ar deveni incomprehensibile. Într-adevăr, paradoxul este că pentru a dura este nevoie de ceva *care să treacă*. Pentru ca orice să dureze, trebuie să mizăm pe *ce trece*. Nu se aplică asta la toate modurile? Ba da, însă datorită interpretării temporare a script-urilor, deosebim mult mai clar cum funcţionează mecanismul în cadrul organizării.

— CU CONDIŢIILE ACESTEA DE Poate acest mod de existenţă să îşi explice adevărul REUŞITĂ ŞI DE NEREUŞITĂ – şi condiţiile de reuşită şi de nereuşită, felul lui specific de a defini adevărul şi falsul pe limba lui? Fără nicio îndoială: în ce priveşte calitatea actului organizaţional, suntem toţi de neoprit! Gândiţi-vă o secundă de câte ori pe zi calificăm drept adevărate sau false, bune sau rele, script-urile organizaţionale prin care trecem sau pe care le generăm. Câte nemulţumiri, câte aşteptări, câte decepţii, câte reîncercări de a o lua de la capăt. Se pare că fiecare dintre noi deţine nu numai unul, ci o serie de criterii pentru a decide dacă firma la care lucrăm este bună sau rea, dacă statul ar trebui organizat mai bine, dacă copiii noştri ar fi trebuit să facă asta sau aialaltă, dacă suntem chiar aşa de dezorganizaţi încât timpul zboară pe lângă noi fără să ne dăm seama de ce… Dacă vreţi o dovadă că posedăm această competenţă

activă pentru a deosebi ce e adevărat de ce este fals, în sensul organizaţional al termenilor, este suficient să staţi în orice birou aproape de tonomatul de cafea şi să ascultaţi conversaţiile. Când vine vorba de a *falsifica* lipsa de performanţă a celor care pretind că ne organizează, fiecare poate să devină un nou Popper!

Surprinzătoare fragilitate a organizării, din moment ce putem *rata* în orice clipă dedublarea în scriptul „deasupra" căruia suntem fixaţi şi cel „dedesubt"-ul căruia ne situăm: „Nu eu trebuie să mă ocup, ci tu"; „Mi-a trecut pe la urechi"; „N-am treabă cu asta"; „Am terminat cu asta, să se descurce". Iar aceste rateuri sunt cu atât mai frecvente cu cât nu există nicio *asemănare* între script şi cei pe care îi organizează, de unde şi decurg noi nereuşite: „Asta nu mai intră în bagaje"; „N-am prevăzut aşa ceva"; „Nu avem ce face"; „Au adormit sau ce naiba fac ăştia?". Până la expresia aceasta fantastică: „Nu ne *priveşte* „care demonstrează destul de direct că script-urile au ochi, iar proiectele o privire…

În ce priveşte organizarea, continuăm să cântărim cursurile de acţiune cu un cântar de mare precizie. Există, înainte de toate, un prim test de performanţă: s-au întâlnit *până la urmă* Paul şi Pierre în Gare de Lyon lângă turnul cu ceas? Dar testul acesta nu validează decât un script izolat. Mai există şi testul coerenţei script-urilor: au cumva Paul şi Pierre, în acelaşi loc şi la aceeaşi oră, injoncţiuni cât de cât compatibile cu ceilalţi „Paul" şi „Pierre" din toate celelalte script-uri? Consultanţii în organizare, „căfă"-ii, managerii şi „*dovmsize*? – *tă* câştigă averi bunicele din identificarea numeroaselor „injoncţiuni contradictorii" care îi dezbină pe participanţi. Şi iată-i pe toţi porniţi într-un nou ciclu de dez/reorganizare, supravegheaţi, analizaţi, controversaţi, cu o nouă litanie de plângeri, implorări, suferinţe, pe care alţi *coaches*, alţi manageri, alţi consultanţi vor veni să le analizeze, decripteze, amestece, acopere cu organigramele şi prezentările lor Power Point. Şi nu din cauză că organizarea este imposibilă nu visăm să organizăm totul,

bine şi definitiv, până a doua zi când totul trebuie luat de la capăt...

Dar mai există un test, mai reflexiv decât precedentele: cum să te încrezi în inerţia organizării pentru a determina inerţia pe care nu o are! în mod bizar, lumea vorbeşte de organizare ca şi cum ar poseda o obiectivitate specială, o dimensiune proprie, ca şi cum ar avea un conţinut aparte, cum s-ar spune, „un

— Membrii unor comunităţi al căror scop este o viaţă trăită cât mai ecologic, cu producerea unei cantităţi cât mai mici de deşeuri, o viaţă „susteriabilă". Prima comunitate a apărut în Anglia în 2004.

suflet" şi chiar o „cultură" aparte. Şi iată cum alte şedinţe, asistate de alţi consultanţi, vor investiga arhivele organizării pentru a înţelege „ceea ce suntem", „ce ne dorim" şi „care este scopul nostru". Reluarea discuţiilor este cu atât mai surprinzătoare cu cât ne întoarcem la „bazele" organizării pe care trebuie să ne „sprijinim", baze care nu se bazează pe nimic, dar care servesc totuşi de reper, de panouri indicatoare pentru a decide cum trebuie „să fim în continuare fideli vocaţiei noastre". „Cum să fii fidel spiritului întemeietorilor noştri" sau, mai mult, printr-o încrucişare serioasă cu un alt organism biologic misterios, ne vom întreba gravi „care este ADN-ul organizaţiei noastre" [REP-ORG]. Jonglerie surprinzătoare între un trecut mitic şi un viitor imaginat, care va permite să aruncăm peste abisul timpului mii de noi scenarii ce atribuie roluri şi funcţii la fel de dispersate, contradictorii, prinse din zbor ca precedentele, dar care vor permite „nucleului organizaţiei" să mai dureze. Ontologie demnă de laudă a actului organizaţional, una care, pusă lângă *Metafizica* lui Aristotel şi *Fiinţă şi timp* a lui Heidegger, ar face figură bunicică... Da, yzm/e stabilă a organizării prin *timpul* instabil cu reluările lui fără sfârşit.

ŞI ALTERAREA SPECIFICA
A fiinţei-ca-altul:
CADRUL.

Se va obiecta că este exagerat să vorbim despre

metafizică sau ontologie în legătură cu activităţi atât de banale şi de umile. Şi totuşi, dacă ne gândim bine, niciun alt mod de existenţă nu produce acest tip deosebit de continuitate spaţială, temporală, actanţială, desemnată prin termenul de „izotopie” Ba dimpotrivă, se poate ca filosofia să îşi fi împrumutat din actul organizării unele dintre conceptele cele mai importante. Fiecare script defineşte un CADRU0, o încadrare, în sensul realist al termenului: Pierre şi Paul, odată *plasaţi sub* scriptul pe care l-au creat împreună, se regăsesc *în* ceva care îi încadrează. Inovaţie capitală, pentru că niciun alt mod de existenţă nu stabileşte astfel *limitele* formelor pe care le lasă în urma sa. Bineînţeles, limitele acestea variază cu fiecare script şi este la fel de imposibil să le separi definitiv în spaţiu pe cât este să prezici că vor ajunge la scadenţă în acelaşi timp. Au totuşi drept funcţie să definească limite, funcţii, definiţii.

De unde şi armoniile cu diferite alte moduri de existenţă. Cu dreptul, pentru că scriptul oferă îmbinărilor între planuri o continuitate imposibil de obţinut altfel [DRO-ORG]. Cu obiceiul, sfântul obicei, care obţine, prin influenţa discretă a prepoziţiilor, o stabilitate mai mare a cursurilor de acţiune [HAB-ORG]. Cu religia, de asemenea, pentru că aceste două moduri de existenţă se referă, fiecare în felul lui, la *sfârşit*, în sensul de desăvârşire – dar care nu este niciodată desăvârşit – pentru religie, şi cu sensul de *limită* pentru organizaţie [rel-ORG]. Că Bisericile au uzat şi abuzat de această legătură nu ne împiedică să recunoaştem că vreme de un mileniu Economia a fost gândită drept un Script divin – şi că încă mai este, după cum urmează să vedem.

Dacă termenul plurimodal de ESENŢĂ0 are vreun conţinut, atunci nu există nicio îndoială că una dintre trăsăturile lui depinde de actul organizaţional. Este ca şi cum odată cu organizarea am descoperi noi *fiinţe ale încadrării* pe care, în mod curios, nu le vedem cum apar decât dacă renunţăm la ideea că există deasupra script-urilor un cadru în interiorul căruia am putea plasa script-

urile. Primului paradox – script-urile capătă o durată prin ceva ce nu durează – trebuie să-i mai adăugăm unul: doar pentru că provin din interiorul script-urilor reuşesc cadrele să încadreze script-urile… Ele sunt cele care obţin efectele de continuitate, stabilitate, esenţă, inerţie, de *conatus* a căror importanţă nu a încetat niciodată să inspire toate speranţele de stabilitate. Chiar dacă în spatele lor nu există o substanţă care să se situeze „dedesubt" şi nicio altă lume pe care să îşi „sprijine" dispozitivele, cadrele sunt cele care, graţie re-luărilor nenumărate, dau totuşi posibilitatea, prin reînnoiri, rectificări, reclamaţii şi obedienţe, să se facă ceva care, în sfârşit, are nişte margini, frontiere, îngrădiri, limite, pereţi, finaluri, pe scurt, ceva care începe să se asemene cu ceea ce filosofia fiinţeica-fiinţă încercase, fără a reuşi însă, şi care va oferi termenului compozit de INSTITUŢIE0 una dintre trăsăturile lui cele mai importante.

Nu se (sus) ţin singure, şi totuşi există ceva mare şi ceva mic, matrice şi patrice, ceva care încadrează şi ceva care este încadrat, structurat şi structurant. Prin aceste mici discontinuităţi – hiatusul pe care specialiştii în inteligenţă artificială îl numesc „*gap of execution* – vom obţine continuităţi sigure, însă fără nicio garanţie. Fiecare dintre noi ştie că niciun moment nu ne putem pune baza „în „organizare, şi totuşi ştim că ne putem baza pe ea. În definitiv, există nişte esenţe, numai să le întreţinem în mod continuu. Dacă acceptăm să nu ne despărţim deloc de fluxul, continuu al script-urilor, fiinţa-ca-altul va sfârşi, prin exces de atenţie, vigilenţă şi precauţie, să-şi împărtăşească binecuvântata esenţă. Fiinţa-ca-altul îi oferă astfel fiinţei-ca-fiinţă, bătrânul său adversar (sau poate bătrânul său complice?), în generozitatea sa, adăpostul provizoriu pe care aceasta din urmă îl pândea fără speranţă şi din umbră.

De ce este atât de greu să ne concentrăm pe un mod de existenţă atât de banal şi atât de răspândit? Pentru că, fără să ne dăm seama, riscăm să cedăm tentaţiei de a încredinţa stabilirea unei coerenţe între toate aceste

script-uri unui *al doilea nivel*. În acest punct, experienţa banală pe care tocmai am menţionat-o riscă să se inverseze. Plecăm de la un decalaj inerent naturii actului organizator, pentru a decide apoi fie să îl luăm drept experienţă proprie acestui mod de existenţă, fie că este o *eroare* care trebuie corectată prin întoarcerea la o Organizare de data aceasta cu majusculă, de la care aşteptăm ca, prin scrierea unui Script miraculos – şi acesta cu majusculă –, *să facă compatibil şi coerent* ceea ce nu ar putea fi. Regăsim aici alunecarea obişnuită de la minila maxi – TRANSCENDENŢĂ°. Începem să credem într-o *Providenţă*, într-un Autor anonim şi mut capabil să vadă dinainte toate scripturile, atribuind tuturor „Pierre" şi tuturor „Paul" toate rolurile, pentru a verifica dacă ajung la scadenţă în acelaşi moment şi în acelaşi loc sau dacă au măcar acelaşi ritm care să le permită să rămână compatibili unul cu celălalt.

Putem atunci să
FACEM ABSTRACŢIE DE
Providenţă pentru a
SCRIE SCRIPTURILE – Iată o încrengătură care nu trebuie omisă: primul drum ne conduce de-a lungul IMANENŢEI celei mai banale, dar dificil de perceput în practică; al doilea, spre speranţa unei transcendenţe care în istoria europeană a avut o importanţă decisivă. În primul caz, nu există decât *un singur nivel* de analiză, în al doilea, *două niveluri*, iar între ele, o ruptură radicală. Putem spune că faptul că Modernii *cred în Providenţă* se datorează alegerii constante a celui de-al doilea drum. Nu Providenţa la care părinţii Bisericii s-au gândit sub forma unei „Economii a Planului lui Dumnezeu", *dispensatio* divină, ci sub o formă care, deşi este laicizată, nu este mai puţin infinit de credincioasă pentru a accepta să rămână la un singur nivel. Referitor la organizare ar fi trebuit Nietzsche să se întrebe „de ce mai suntem încă pioşi".

— CU CONDIŢIA DE A DISTINGE BINE MULŢIMEA CA TEANC DE MULŢIMEA CA AGREGARE – Putem spune fără exagerare că această eroare a pervertit cuvântul

„raţional”, care era aşa frumos. Nu este momentul să credem sau să tremurăm: există *agregarea*, dar modul în care o înţelegem depinde în întregime de opţiunea pentru analiza cu un nivel sau pentru cea cu două.

Pentru aceşti Pierre şi Paul, această *îngrămădire* de script-uri care atribuie roluri *incoerente* este cea care le „limitează marja de manevră” şi îi face pe toţi „Pierre” şi pe toţi „Paul” să se îndoiască dramatic. Şi înţelegem bine cauza, de vreme ce, tot punând dentişti peste prieteni, mame peste soacre, şefi peste iubite, copii mici peste proiecte, script-urile vor sfârşi prin a se confunda cu o masă nediferenţiată ce *se aseamănă* unui fenomen de alt ordin, care ar fi transcendent faţă de primele. Dar numai se aseamănă. Dacă Pierre, ca şi Paul, blestemă suspinând „viaţa pariziană”, „societatea de consum” şi, poate, viaţa pur şi simplu, asta nu implică faptul că ceea ce vorbesc ei este făcut din *altă substanţă* decât întâlnirea lor de la Gare de Lyon. Dacă ar avea timp, ar putea despica cu atenţie, cel puţin în principiu – dar alte scenarii nu le lasă timpul atât de necesar lor! –, tot ceea ce cade pe umerii lor ca un destin. Sau, mai degrabă, acest Destin s-ar împărţi în mii de mici destine distincte care ar integra fiecare în proporţii diferite deciziile lui Paul şi ale lui Pierre. Trebuie să recunoaştem: „Pierre nr. 4” de ieri, mama lui „Pierre nr. 5”, iubita lui „Paul nr. 6” de acum zece luni, şeful lui „Paul nr. 7” de la Défense etc., toţi răspândiţi în timp şi în spaţiu, toţi încep să atârne destul de greu. Mai ales că, dintre toţi aceşti „Paul” şi dintre toţi aceşti „Pierre”, niciunul nu este Paul şi Pierre cel bun, amândoi fiind limitaţi la corpurile lăsate de predecesorii lor [REP-ORG]… Un singur corp pentru greutatea a mii de persoane, iată raritatea adevărată.

Cealaltă versiune a agregării ar da de înţeles că această proliferare de scenarii diferite nu este decât manifestarea, expresia, materializarea unui *nivel superior*, care ar fi din cu totul *alt material* decât primul. Acest nivel ar fi în acelaşi timp originea impulsurilor contradictorii primite de participanţi şi a speranţelor de ordine, logică

sau coerenţă care ar permite ieşirea din confuzia patetică a script-urilor. Nu ar mai fi vorba despre o simplă agregare, ci despre o *transmutaţie* prin care script-uri din cele mai umile ar deveni ele însele trimişii, delegaţii, reprezentanţii, manifestările unui nivel superior unde ar fi fost redactate. Milioane de mici repartitoare – cum ar fi Pierre şi Paul la telefon, secretara şefului în faţa planningului acestuia, mama supărată, amanta suferindă – ar lăsa locul unui DISPECER0 sau unui METAREPARTITOR0, cum îl vom numi pentru a atenua un pic greutatea cuvântului *Providenţă*. Din aceste metarepartitoare anonime vom extrage, ca dintr-un cont bancar nelimitat, de fiecare dată când vom invoca Societatea, Piaţa, Statul, Capitalismul, pentru ca acestea să vină să „facă ordine” în confuzia organizărilor. Totul se petrece ca şi cum, datorită agregării, am fi câştigat în raţionalitate comparativ cu simpla îngrămădire.

Problema este că trebuie să ne ferim tocmai de dorinţa de a ordona script-urile încurcate. Aici cercetarea trebuie să reziste metodelor celor mai bine ancorate ale ştiinţelor sociale. „A înlocui într-un cadru”, „a retrasa un

— ŞI DE A EVITA metarepartitorul – FANTOMĂ AL SOCIETĂŢII – context” „în „care acestea se găsesc ne-ar face să pierdem din vedere mişcarea specifică a actului organizant, şi deci orice speranţă de a înţelege operaţia însăşi de încadrare, de continuitate şi, după cum vom vedea, de schimbare de scală. Eroarea alegerii categoriei ar fi aici încă şi mai mare, căci, crezând că remediază prima eroare – aceea de a rămâne la cazul particular în loc de a-l „înlocui în cadrul lui” –, sociologia se mută într-o a doua eroare – aceea de a lua cadrul drept ceea ce va explica situaţia!

În acest moment apare fantoma atât de specială a SOCIETĂŢII, această fiinţă *suigeneris* care irumpe deodată (cum spune Tarde: „*ex abrupto* } în mijlocul script-urilor, pentru a *prelua ştafeta* injoncţiunilor contradictorii, pentru a distribui rolurile, normele, scadenţele şi testele de veridicitate, plecând de la un Script superior, anonim şi

raţional – capabil, în orice. caz, să furnizeze o explicaţie. Societatea este apariţia unei „fiinţe colective”, pe care nu trebuie să o confundăm cu ceea ce am numit de la început „COLECTIV0”, fiindcă aceasta este privată de toate mijloacele, de toţi *colectorii* care i-ar permite să se asambleze. Consistenţa ei este atât de incertă, încât alţi sociologi vor afirma imediat contrariul, că trebuie „să ne limităm la indivizi”. Ca şi cum ar exista indivizi! Ca şi cum indivizii nu s-ar fi dispersat demult în script-uri incompatibile între ele şi n-ar fi toţi, în ciuda etimologiei lor, *divizibili* la infinit în diverşi „Paul” şi „Pierre” a căror continuitate spaţială, temporală şi actanţială nu este asigurată de nicio izotopie. Şi iată cum se pune în mişcare marea maşinărie a teoriei sociale în căutarea ei imposibilă a rolurilor „indivizilor” şi ale „Societăţii” în finalizarea unui curs de acţiune.

„Hotărât lucru, îşi spune specialista în etnologie, cu Modernii nu eşti niciodată sigur că nu vei mai avea surprize. lată-i că iau drept agregate solide şi «Societatea», şi «individul», deşi niciunul, nici celălalt nu corespund experienţei lor, primul pentru că Societatea este un agregat prea transcendent, al doilea pentru că este un agregat prea monolitic”. Dar, gândindu-se mai bine, îşi dă seama că aceste două ectoplasme corespund de fapt, în ceea ce priveşte natura actului organizant, unei erori de categorie scuzabile. Ca întotdeauna, când ne aflăm în faţa unei dihotomii epuizante, înseamnă că am ratat o altă pasă. Îndată ce o reintegrăm, nu mai există nicio contradicţie.

Într-adevăr, în funcţie de moment, în funcţie de script, ne regăsim fie „dedesubtul”, fie „deasupra” unui scenariu dat; da, într-adevăr, tot ocupând poziţii incompatibile şi având calendare care nu se potrivesc, vom ajunge să simţim pe umeri greutatea unuli destin pe care nu îl controlăm. De aici vine dihotomia singulară a sociologiei: pleacă de la două fantome, Societatea şi Individul, care există în parte, dar numai ca *segmente temporare* pe parcursul unui script. Este suficient, prin

urmare, să ne purtăm cu acest act organizant aşa cum fac fizicienii cu unda/particula. Individul se aseamănă mai mult cu secvenţa de „deasupra”; Societatea se aseamănă mai mult cu secvenţa „dedesubt”, dar fără ca asemănarea să fie cu adevărat frapantă, dar mai ales fără ca alternanţa dintre ele să fie sesizabilă. Decât să ne preocupăm să găsim în fiecare curs de acţiune proporţia Individ/Societate, mai bine urmărim actul organizant a cărui mişcare lasă în urmă aceste figuri deformate şi pasagere. Este vorba iarăşi să urmărim nişte spectre.

Există agregare, nu există ruptură de nivel. Există mini-transcendenţa, nu există maxi-transcendenţă. Există teanc sau îngrămădire, dar nu există transmutare. Există un nivel, nu două. Acum că am recunoscut

MENŢINÂND DECIZIA METODOLOGICĂ DE A-L MĂSURA PE CEL MARECU

CEL MIC – parcursul script-urilor şi că am reperat pericolul de a-l abandona pentru un alt nivel, ne vom folosi de asta pentru a identifica prin ce intermediari se face schimbarea de scară, ceea ce ne va apropia de centrul problemei şi ne va permite să înţelegem de ce Economia a reuşit să definească agregarea şi metarepartitorul.

Cititorul s-a mirat probabil că pretindem să înţelegem actul organizant recurgând la exemplul banal al unei întâlniri între doi prieteni. Or, întrebarea care se pune acum este de a şti dacă, acordând atenţie parcursului script-urilor, putem face abstracţie de metarepartitor în întregime şi putem trata *marele* ca pe o *extensie fragilă şi instantanee a micului*. Decizia capitală este ce instrument de măsură alegem: nu organizaţiile* – întreprinderile, statele, pieţele –, ci cazurile banale sunt cele care dau măsura celorlalte şi care vor permite să localizăm, să punem în ordine, să ordonăm sau să plasăm cazurile mai mici. Totul depinde de această inversare a scării. Adverbul *organizaţional* duce la verb, *a organiza*, care duce la substantive, *organizare*! *organizaţie* – şi, în particular, la acele organizaţii pe care le numim „organizaţii de piaţă”.

Doar nepresupunând existenţa unui al doilea nivel

„mai mare” decât script-urile vom reuşi să observăm fenomenul major al DIMENSIONĂRII0 relative. Dacă am putut începe cu un exemplu complet banal, am făcut-o

— SINGURUL MIJLOC DE A URMĂRI OPERAŢIUNILE DE DIMENSIONARE.

pentru că – atunci când Pierre îi dă întâlnire lui Paul la Gare de Lyon, amândoi se trimit *sub* un script cu o certitudine similară celei cu care Bill Gates ar trebui să stabilească din nou organigrama de la Microsoft, celei cu care Bursa din Paris ar angaja un nou agent să coordoneze licitaţiile sau celei conform căreia o nouă prevedere contabilă (LOLF**) ar permite parlamentărilor francezi să voteze bugetul pe programe, nu pe ministere. Nu este momentul să ne fie teamă; chiar dacă autorul romanului *Război şi pace* a dat greş atunci când a crezut că explică haosul bătăliei de la Borodino printr-o vastă metaforă mecanică ce a ruinat toate efectele confuziei acumulate până atunci şi pe care o descrisese atât de genial înainte. Pentru că s-a încrezut în iluzia unui Mega-Script scris dinainte de un Dumnezeu-Ceasornicar, Tolstoi a transformat contingenţa în cârma script-urilor, ţinând piept oricărei tentaţii de a le pacifica prea repede.

necesitate, iar Războiul s-a *pacificat* în mod curios prin derularea ineluctabilă a marelui mecanism al Destinului divin. Noi, în schimb, trebuie să rămânem la

Problema care se pune cu acest nou mod de existenţă nu este să ştim cum micul este inclus în mare, ci *cum reuşim să modificăm dimensiunea relativă* a tuturor aranjamentelor. Datorită capacităţii script-urilor de *a se conecta* cu alte script-uri, am putut pleca de la un exemplu atât de simplu pentru a defini aceste organizaţii gigantice a căror proliferare a surprins toate spiritele secolului trecut, ca urmare a descoperirii puterii unor noi Leviatane – state aflate în război, multinaţionale, reţele tentaculare, pieţe mondiale. Tocmai aici nu trebuie să confundăm organizaţia ca mod de existenţă şi „organizaţiile” ca domeniu particular al realităţii, care s-ar cuveni să coabiteze cu altele, cum ar fi „indivizii”, „normele” şi tot

aparatul ştiinţelor zise, un pic cam în grabă, „sociale”. În lume nu există fiinţe mari şi mici din naştere: a mări şi a micşora depind numai de circulaţia script-urilor. Sau, pentru a spune altfel, scara nu este o invariantă.

În original, *„organisations” y* termen pe care l-am tradus până acum printr-un infinitiv lung, „organizare”. Contextul de faţă cere întrebuinţarea substantivului de stare, „organizaţie”. Legea Organică referitoare la Legea Finanţelor, promulgată în 2001.

După cum am văzut şi când am încercat să îi acordăm locul care i se cuvine lumii politice [pol], a trebuit să rezistăm tentaţiei de a considera diferenţa de mărime în ea însăşi drept explicaţie. „În spatele” politicului nu exista nimic şi cu atât mai puţin „grupuri” deja formate. Schimbarea de agregare era cea care trebuia explicată prin mişcarea, una într-adevăr circulară, a *logosului* politic. Regruparea provenea din Cerc; fără el, pur şi simplu nu ar fi existat deloc grup. La fel, este imposibil să explicăm organizaţiile prin ceva ce ar fi deja acolo şi care ar fi „mai mare” decât script-urile care generează menţinerea lor provizorie. Dacă există ceva cu adevărat „mare”, este că s-a pus în mişcare o nouă fiinţăla fel de originală în felul ei ca cercul politic [pol], şi care permite schimbarea dimensiunii a tot ceea ce apucă [POL-ORG].

Altfel spus, scriptul „ar transporta”, dacă putem spune aşa, diferenţa de talie. Asta vrem să spunem când vorbim de PROIECT0, observându-i una dintre particularităţi: capacitatea de a genera *înainte* şi *după*, pentru că lansează sau proiectează înaintea lui scadenţe şi întâlniri, aliniind în spatele lui nişte mijloace şi o anumită logistică. Peste tot unde încep să circule proiecte – trasate cel mai adesea de script-uri tacite, verbale, înscrise sau scrise – apar diferenţele de dimensionare. Ne simţim deasupra şi dedesubt; ne simţim încadraţi sau încadrăm; ne simţim înăuntru şi în afară; ne simţim prinşi într-un ritm care decide pentru un înainte şi un după. Odată înţeleasă această mişcare, nu mai există nicio greutate în a vedea că orice modificare în calitatea sau în instrumentarea acestor

script-uri va *modifica scara* fenomenelor pe care le colectează.

Prin urmare, putem

De această dată, suntem gata de atac. Numai dacă specialista în etnologie se va încăpăţâna să se limiteze la un singur nivel vor apărea la lumina zilei *aparatele* şi *dispozitivele* prin care se realizează dimensionarea, încăpăţânarea ei va da roade: apare acum fenomenul – ADUCE ÎN PRIM-PLAN

DISPOZITIVELE DE

ECONOMISIRE – cheie de ECONOMISIRE0. Economia ca domeniu nu precedă disciplinele în stare să facă economii, pentru că ea însăşi este formată de ele. Conform expresiei tari a lui Michel Callon: *„No economics, no economiei*. Când ne ocupăm de materia economică trebuie să ne pregătim să îngrămădim acte performative peste acte performative, precum ţestoasele din poveste, *„all the way dovml*

Metoda este, în fond, aceeaşi ca pentru prima Natură: pentru a rematerializa cunoaşterea [REF], trebuia să descurcăm o materie complet idealizată, faimoasa RES RATIOCINANS0 care ne-a preocupat atât în capitolele 3 şi 4. Să ne aducem aminte că atunci şi numai atunci apăreau, în toată grosimea lor, în toată ingeniozitatea lor, cu costurile lor, în fragilitatea, dar şi cu toată frumuseţea lor, lanţurile de referinţă necesare pentru a accesa fiinţele depărtării. De asemenea, numai atunci când ne limităm la un singur nivel – nu există în agregat nimic altceva decât teancul de script-uri – vom reuşi să aducem în prim-plan *materialitatea* dispozitivelor prin care acestea se suprapun şi fuzionează. Invers, imediat ce presupunem o materie economică ce ar fi studiată *de* economia-disciplină – şi nu produsă, secretată, formatată de ea –, toate aceste dispozitive dispar. Încă o dată, materialitatea materialelor se opune idealismului materialismului.

Să luăm exemplul brokerilor de la Bursa din New York, spre mijlocul secolului al XIX-lea, schimbând încet şi solemn între ei, în spatele uşilor închise, informaţii despre

contracte care ajung la scadenţă datorită încrederii pe care fiecare dintre semnatarii lor o au în cuvântul dat de ceilalţi. Abia dacă publicul din afara Bursei află de la o săptămână la alta cotaţiile valorilor în care s-ar putea încrede. Aşadar, suntem iarăşi într-o situaţie la fel de „mică" şi numai cu puţin mai complexă decât anecdota imaginară cu Pierre şi Paul. Introduceţi în această organizaţie, în 1867, instrumentul numit *stock ticker*, rodul unei simpatice îmbinări tehnice între un telegraf, o tiparniţă şi un registru contabil. Ce se va întâmpla atunci? Totul se va schimba în coordonarea acestor brokeri, supuşi de acum înainte cadenţei continue a cotaţiilor imprimate şi înregistrate, care vor putea fi văzute în timp real peste tot în lume pe o bucată de hârtie perforată şi care mai târziu vor fi proiectate pe ecrane. Un fenomen nou apare la suprafaţă, fenomen care până atunci fusese necunoscut, din cauza amestecului dintre extragerea valorilor şi schimburile de cuvinte între oamenii din aceeaşi lume. Fluctuaţia preţurilor, reţinute *pentru ele însele* şi *în mod continuu*, capătă o consistenţă specifică, dincolo de orice cuvânt; se obiectivează, capătă densitate, creşte. În curând, prin cablurile telegrafice, această informaţie se va globaliza. Unul din obiectele de studiu ale ştiinţelor sociale apare din sistemul acesta. Totul şi-a schimbat dimensiunea, dar această schimbare ar fi fost incomprehensibilă fără intervenţia *ticker-yAxii*, care în zilele noastre a fost continuat de telefoanele mobile. Nu există schimbări de structură în sensul apariţiei unui nivel superior, şi totuşi au fost nişte schimbări majore de dimensionare. Deci două definiţii complet diferite ale raportului de la mic la mare: una prin încastrare şi incluziuni multiple, o alta prin conexiuni şi colectare.

A urmări economisirea înseamnă a face inventarul unor i-uri precum *stock tickerul*. La drept vorbind, cunoaştem îndeaproape căile pe care le foloseşte economia – cu e mic: sunt registrele contabile, bilanţurile, fluturaşii de salariu, metodele statistice, ştatele de plată, ecranele Reuters, organigramele, programele de management de

proiect, automatele de vânzare de acţiuni, pe scurt, tot ce putem grupa sub expresia CHEI DE REPARTIZARE0 sau sub termenul inventat de VALORIMETRU0, pentru că *măsoară*, după cum vom vedea, *evaluări* şi *valori*. Prin intermediul acestora vom putea să trecem de la un script de felul celui care organizează întâlnirea lui Pierre şi a lui Paul la cele care fac Armata Roşie să se mişte, sau la cele care plătesc salariile a cinci sute de mii de funcţionari din educaţie, sau la cele care răstoarnă în câteva miimi de milisecundă miliarde de cotaţii bursiere. Toate astea schimbând *device-\il*? Da. Schimbând dimensiunea? Iarăşi, da. Schimbând nivelul? *Nu. 1*

Dificultatea constă în a nu dota valorimetrele şi cheile de repartizare cu virtuţi pe care nu le au. Toate acestea au funcţia curioasă de a repartiza *ceea ce* contează *şi pe cei* care contează. Pentru a reuşi să captăm ciudăţenia acestor instrumente ale economiei, trebuie să facem înţelese în conceptul

— ŞI PUTEM DISTINGE INTUI DOUĂ SENSURI DI FERITE ALE PROPRIETĂŢII – de *proprietate* ecourile mişcării script-urilor, care sunt necesare pentru coordonarea cursurilor de acţiune şi repartizarea participanţilor. În fraze precum „e al meu”, „e al tău” trebuie să observăm ceva despre actul organizant, dar nu neapărat de felul descrierii lui Rousseau: „Primul care, delimitând un teren, a spus *este al meu* şi a găsit suficient de mulţi oameni cam simpli care să îl creadă a fost adevăratul fondator al societăţii civile”. Trebuie ca Jean-Jacques să fi dus o viaţă foarte solitară; putem crede că nu a cântat niciodată într-o orchestră, că n-a dat pase, că n-a ratat vreo intrare în scenă, că n-a gustat din mâncare la dineuri mondene, dar mai ales că nu a stat la pândă să vâneze. Dacă ar fi făcut toate astea, ar fi înţeles că „e al meu”, „e al tău” preced legislaţia legată de proprietate şi „societatea civilă”. Astfel de fraze scurte declanşează, într-adevăr, imediat ce cursul acţiunii devine mai complex, demarajul script-urilor pentru cei care cooperează pentru o sarcină comună: „O să îţi vină în curând rândulţie\ îi

spune regizorul actriţei care se pregăteşte în culise; „E rândul *dumneavoastră* să jucaţi”, spune partenerul nerăbdător; „E rândul *nostru* să-i dăm drumul”, spune comandantul bateriei de artilerie; „E-Z *meu*, strigă vânătorul ţintind mistreţul cu puşca. Cu mult înainte de înregistra pământuri şi loturi, expresia „e al meu” a folosit la stabilirea unor limite pentru cooperări care, fără ea, nu ar fi putut niciodată „să fie duse la bun sfârşit”. E greu să ne dăm seama ce anume ar fi câştigat „societatea civilă” dacă „ar fi scos gardurile şi ar fi umplut şanţurile” din jurul acestor incinte. Dacă nu ar fi existat oameni „cam simpli” care să aştepte semnalul şi care să creadă în aceste repartiţii, omenirea nu ar fi existat deloc. Prin urmare, nu în acest aspect al proprietăţii trebuie căutate originile inegalităţii. Dacă Rousseau a avut dreptate, asta s-a întâmplat ulterior.

Să presupunem într-adevăr că anumite script-uri, în special cele mai complexe, permit crearea unor limite destul de vizibile, astfel încât cei care ascultă de ele să poată spune: „Nu trebuie să ne mai ocupăm de asta, *suntem ch*ii, sau cum spun în mod curios cei pe cale să devină proprietari: „Nu este treaba *noastră* să ne ocupăm de dumneavoastră!”. Şi dacă reuşesc să delimiteze o proprietate, nu o fac numai cu stâlpii unui gard sau prin şanţuri delimitatoare, ci printr-un act mai credibil: acela al Cărţii Funciare, care plasează *în afara* proprietăţii tot ce nu e contabilizat şi *în interior* ceea ce ia în considerare şi îi aparţine pe drept, interiorul contând mai mult decât exteriorul. Admirabil conceptul acesta de *chitanţă*. Economiştii sunt de fapt cei care au stabilit conturul acestei incinte cu ajutorul a două expresii cu adevărat perfecte: *a externaliza*, *a internaliza*. Ce trebuie să luăm în seamă? Ce nu trebuie să mai luăm în seamă? „Şi ce? Au doară eu sunt păzitorul fratelui meu?”

— INCLUZÂND UŞOARA ADĂUGIRE A DISPOZITIVELOR

DE CALCUL.

Să mai înaintăm un pas şi să presupunem că numărul

de script-uri creşte, că numărul elementelor de luat în seamă creşte şi el vertiginos, că ritmul în care se succed scadenţele devine din ce în ce mai rapid. De această prea mare. Ne-am pierde.

dată, va trebui *să măsurăm*, *să contabilizăm*, *să cuantificăm* şi deci *să calculăm* întrebările ridicate de intersectările dintre script-uri şi proiecte: cum să alocăm, să repartizăm, să împărţim, să coordonăm? Script-urile sunt mereu aici, dar *echipate cu dispozitive* care, în mod necesar, aşa cum o arată şi exemplul *stock ticker*-*Am*, vor produce date cantitative. În lipsa unor script-uri astfel echipate, intersectările mai multor script-uri ar fi imposibile: suntem prea mulţi şi există prea multe cvasi-obiecte şi prea mulţi cvasi-subiecţi de legat în serie. Sunt prea multe comandamente contradictorii. Viteza cu care se succed tranzacţiile este

Apariţia disciplinelor economisirii se manifestă prin abundenţa acestor tipuri atât de speciale de „qualiquanta”, care conectează cele două sensuri ale expresiei „a lua măsuri”, de unde şi neologismul propus mai sus, de *valorimetru*. Aceste tipuri de cantităţi seamănă mai degrabă cu *procentaje de repartiţie a proprietăţii* – care sunt cantităţi, fără niciun dubiu – decât cu stelele pitice roşii dintr-o altă galaxie sau cu cifrele unui aparat de măsurare a radioactivităţii. Economisirea produce MĂSURI MĂSURĂTOARE0 pe care nu trebuie să le confundăm cu MĂSURILE MĂSURATE0. Valorimetrele fac să fuzioneze valorile cu faptele prin însăşi natura cifrelor obţinute şi pentru că sunt făcute să calculeze, din moment ce aceasta este funcţia lor principală: să repartizeze cine cât şi cui datorează pentru cât timp.

Economisirea se va răspândi prin aceste dispozitive, la fel ca şi referinţa care, după cum am învăţat, se răspândea prin instrumentarea şi ideografia atât de specifică a INSCRIPŢIILOR0 [REF-ORG]. Traiectoriile script-urilor ritmează, ordonează şi colectează, dar nu au sub nicio formă efectul de a accede la fiinţele depărtării. *Stock tickerul* nu măsoară preţurile ca referinţe, ci le dă

ritm, le ritmează, le accelerează, le reprezintă, le formatează într-un mod care duce la apariţia unui nou fenomen: preţuri continue şi fluctuante, precum şi a unor noi observatori şi persoane care profită de aceste preţuri, adică noi agenţi de schimbare, noi „acţionaţi” sau „agitaţi” de aceste date noi. Şi cu fiecare dispozitiv vor apărea noi (cvasi) obiecte şi noi (cvasi) subiecţi. Capacitatea aceasta de a produce la ambele capete noi capacităţi am observat-o deja şi în cazul lanţurilor de referinţe care puteau lăsa în urma lor un subiect cunoscător, dotat cu o obiectivitate, precum şi un obiect cunoscut, dotat şi el cu obiectivitate. În acelaşi fel, traiectoriile script-urilor, devenind mai complexe, vor produce la cele două extreme un tip de agent – agentul de schimb se *schimbaseXAne* mersi odată cu *tickerul* – şi un tip de îmbinare – preţurile şi-au schimbat forma şi natura. Sunt două feţe ale aceleiaşi monede.

Două moduri care nu TREBUIE CONFUNDATE ÎN EXPRESIA DE RAŢIUNE ECONOMICĂ.

Cartea primei Naturi fusese scrisă cu caractere matematice; Cartea celei de-a doua Naturi este şi ea scrisă cu caractere matematice, dar acesta nu este un motiv pentru a o confunda cu Marea Carte, Biblia, nici pentru a crede că Dumnezeu este şi autorul ei. Pentru că nu respectă această distincţie, economiştii, printr-o nouă inversiune MALIGNĂ0, riscă să *rarefieze* ceea ce ar trebui de fapt să existe în exces, secătuiesc cornul abundenţei. Din fericire, specialista în antropologia Modernilor, călită de această lungă investigaţie, nu mai vede nicio dificultate în a confunda, sub pretextul că se aseamănă, două moduri de existenţă: aceleaşi calcule şi aceleaşi cifre pot servi pentru referinţă şi pentru organizare, fără a fi totuşi emise de aceleaşi prepoziţii [REPORG]. Chiar dacă toate instrumentele care căptuşesc canalele de referinţe au o dimensiune performativă, funcţia lor constă, de fapt, în a face să treacă constantele din FORMĂ0 în formă, nu de a repartiza drepturile de proprietate, nici de a susţine îmbinarea scadenţelor şi a chitanţelor. Termenul de *calcul*

şi chiar de *dispozitiv de calcul* nu ar trebui să ne inducă în eroare. Faptul că dispozitivele economiei permit realizarea calculelor nu înseamnă sub nicio formă că *încetează să fie perfiormative*. Dacă datele produse de valorimetre pot fi calculate, este din motive care *ţin de natura script-urilor organizaţionale*, şi nu pentru că ar trimite la o *materie* cuantificabilă la care ar oferi un acces privilegiat. Înainte de a fi un domeniu specific ce ar forma un fel de bază a lumii şi care ar explica toate comportamentele şi toate evaluările, disciplinele economice ne apar acum, din perspectiva actului organizant, drept o concatenare de dispozitive inventate de-a lungul timpului pentru a urmări multitudinea script-urilor şi, dacă ar fi posibil – dar ştim că este imposibil! –, pentru a pune o limită incoerenţelor acestora printr-un nou script care le va re/dezorganiza pe primele.

Încrengătura este foarte delicată, pentru că în acest punct munca inocentă şi indispensabilă a *economisirii* va bascula în Economie, în sensul unei metafizici a includerii şi excluderii hotărâte în numele Raţiunii – ea însăşi desprinsă de canalele ei referenţiale [REPDC]! Fix în acest punct, termenul „raţional”, pe care timp de trei secole teoreticienii Economiei l-au folosit fără consideraţii speciale, devine otrăvitor. Nu numai că nu ne permite să urmărim, aşa cum o facem în această cercetare, raţiunea specifică fiecărui mod de existenţă, dar, în plus, duce la confuzia a doua moduri pe care trebuia să le ţină separate cu grijă. Unde este acum când avem aşa de mare nevoie de el, briciul lui Occam?

Vedem că Economia nu s-a pregătit suficient de bine pentru a urma firul experienţei. A aşezat individul pe un soclu şi l-a înzestrat cu o raţionalitate nativă! Or, urmând firul script-urilor, acest punct de pornire pare impropriu oricărei fundaţii; individul este secund şi secundar, dependent în întregime de rolurile multiforme pe care nişte directive contradictorii le lasă în urma lor, fără ca script-urile să le poată aduna într-un subiect rotund, solid şi plin. Dar observăm în acelaşi timp şi ceea ce este

improbabil în expresia „calcul raţional”. Agenţii care primesc deja mult ajutor de la fiinţele din afară trebuie, în plus, să cerşească drept pomană de la valorimetrele la care sunt conectaţi fragmente de raţionamente aproximative. Fără dispozitive de calcul nu există capacitate de calcul. Expresia „raţionalitate limitată” pare cam slabă pentru a descrie o răsturnare completă de perspectivă! înţelegem că este imposibil să desenăm întreaga scenografie a unui univers devenit în sfârşit raţional datorită încoronării Calculului Economic. Ce găsim în locul lui? Mici fiinţe tremurânde care rătăcesc şi orbecăiesc, aşteptând să primească, în urma trecerii unui script, fragmente de proiecte, sau să li se aloce fie preferinţe diverse, fie sugestii pentru roluri, fie chitanţe.

Putem empatiza cu surpriza specialistei în antropologie: „Cum – se întreabă ea –, chiar există sute de milioane de oameni care se forţează să creadă că trăiesc în această lume – şi totuşi este aceeaşi lume ca a mea! – ca şi cum ar fi agenţi individuali care calculează raţional? Şi care au reuşit să răspândească această cosmologie improbabilă în rândurile altor miliarde de fiinţe? Ce altă descoperire etnografică o poate întrece pe asta?”. Dar, bineînţeles, ea ştie că acestea nu sunt rezultatul unei autoiluzionări a Modernilor: începe să identifice sistemele, instituţiile, reţelele, şcolile, dispozitivele la care trebuie să ne conectăm, aplicaţiile pe care trebuie să le downloadăm pentru a crede în ceva care este contrar oricărei experienţe, utopic într-un mod atât de manifest.

Numai de-ar putea sesiza, spre a putea obţine această materie idealizată de care se foloseşte în mod abuziv pentru a-şi încheia repede socotelile de interese şi de pasiuni, care este celălalt mod pe care Economia îl alipeşte organizării. Dacă investigaţia aceasta a reuşit să descurce prima Natură, aceasta s-a întâmplat numai pentru că a desfăcut amalgamul format din referinţă şi reproducere [REP REF]. Care este, deci, noua încrucişare pe care trebuie să o respectăm pentru a dezidealiza Economia şi a o rematerializa, pentru a-i reda gustul

imanenţei? Poate că vom reuşi să desfacem, fără să fie nevoie să îl tăiem, noul nod gordian de care ţin toate celelalte.

cincisprezece

A MOBILIZA FIINŢELE INTERESULUI PĂTIMAŞ

În timp ce totul este întotdeauna inferior părţilor există mai multe motive să ne înşelăm asupra experienţei organizării confuzia cu Cercul politic [pol-org] confuzia dintre organizare şi organism [rep-org] * balastul tehnic al script-urilor [tec-org] confuzia inegalei repartizări a script-urilor cu dimensionarea toate acestea generează o experienţă inversată a socialului.

Revenind la experienţa care pune script-urile în mişcare măsurăm prin ce trebuie să trecem pentru a subzista descoperind fiinţele interesului pătimaş [au].

Dar trebuie înlăturate mai multe obstacole pentru descrierea acestor noi experienţe: în primul rând: noţiunea de încastrare în al doilea rând: conceptul de calcul al preferinţelor în al treilea rând: obstacolul unei relaţii Obiect/Subiect în al patrulea rând: obstacolul schimbului şi în al cincilea rând: cultul mărfii.

Atunci apare un mod particular de alterare a fiinţei cu o pasă originală: interesul şi valorizarea – şi condiţii de reuşită proprii. Acest amestec al existenţilor duce la enigma încrucişării cu organizarea [attorg] care ne va permite să dezamalgamăm materia celei de-a doua naturi.

Atâta timp cât evităm experienţa script-urilor, este ÎN TIMP CE TOTUL ESTE imposibil să distingem munca de economisire de înTOTDEAUNA INFERIOR metafizica Economiei. Noţiunea de Individ nu captează PĂRŢILOR nici experienţa de a fi *sub* script-uri dispersate, nici pe aceea de a se situa *deasupra* lor. Iar în ce priveşte noţiunea de SOCIETATE, aceasta nu înregistrează nici experienţa de a se regăsi sub un teanc de script-uri contradictorii, nici pe aceea de a le rescrie parţial în locuri bine circumscrise de fiecare dată şi întotdeauna la fel de „mici”. Marele este mai mic decât micul, care nu este mic, ci distribuit... Să pornim de la Individ sau de la Societate

este, prin urmare, fără speranţă; nu ar duce, literalmente, nicăieri – şi oricum nu există nicio cale! Ne-am înşelat în dimensionarea asocierilor. Da, despre asta este vorba: o greşeală de *mărime*!

Specialista în antropologie ştie că nu ar trebui să se mai mire de distanţa între experienţa actului ORGANIZANT şi versiunea sa oficială, pe care ne-o prezintă ştiinţele organizărilor. Şi totuşi, nu se poate abţine să nu fie uimită de ceea ce îi apare ca fiind o inversiune a dimensiunii relative a fenomenelor de observat: informatorii îi prezintă organizarea ca şi cum un individ clar delimitat şi cu o identitate rotundă şi completă s-ar însera „în interiorul” unui ansamblu de talie mult mai mare. Or, nu micul şi închisul intră în ceea ce e mare şi deschis, ci dispersatul, tentacularul, multiplul se regăsesc uneori prinşi din zbor, în locuri mereu înguste, de lasourile script-urilor care vor delega alte roluri altor personaje – ceea ce le va împrăştia poate ceva mai puţin, dar numai pentru un timp. Raportul nu este al celui mic faţă de cel mare, ci al unei ondulaţii faţă de un ritm sincopat pe care îl conferă lucrurilor pe care le ritmează atunci când există sentimentul că urmează un ordin venit de sus – ca şi cum noi am fi „jos” –, când îl împinge să „pornească în modul MANUAL0” organizarea – şi iată că ne găsim din nou pe cale să dominăm scrierea scenariului de sus.

Pentru a regăsi simţul proporţiilor, conductelor şi vehiculelor şi pentru a împiedica să considerăm scara ca ceva ce rămâne invariabil, trebuie acum să ne luptăm cu inamicul în spate. Dacă până acum trebuia să eliberăm spaţiul pentru ca fiinţe invizibile să reuşească să circule într-o lume saturată prea repede, avem nevoie să golim lumea de ectoplasmele pe care ni se pare că le detectăm de fiecare dată când luăm drept ruptură de nivel ceea ce nu este decât îngrămădirea sau conexiunea script-urilor ale căror singure variaţii sunt echipamentul, cantitatea, planul de scadenţe sau cadenţa. Aici, încă o dată, aici, ca întotdeauna, nerecunoscând originalitatea parţială a unui mod de existenţă propriu, am început să „vorbim vrute şi

nevrute”, inventând Societatea, la fel de incapabilă să se întindă peste tot ca NATURA sau ca LIMBAJUL. În practică, socialul – traiectoria asociaţiilor – duce întotdeauna la o cu totul altă experienţă decât cea a sociologiei. Ceea ce nu ar trebui să ne mai mire, de vreme ce PSIHOLOGIA, după cum am văzut în capitolul 7, ducea în cu totul şi cu totul altă parte decât spre profunzimile insondabile ale spiritului uman.

— EXISTĂ MAI MULTE MOTIVE SĂ NE ÎNŞELĂM ASUPRA EXPERIENŢEI ORGANIZĂRII – CONFUZIA CU CERCUL În acelaşi timp, analista este pe deplin conştientă POLITIC [POL ORG]de toate motivele corecte care au împiedicat delimitarea actului organizant în toată originalitatea sa. Există în primul rând tentaţia de a-l amesteca cu politica [POL-ORG]. Printr-o interpolare subtilă, când vorbim despre Societate, vom face ca şi cum injoncţiunile scripturilor ar semăna cu Cercul descris în capitolul 12. Este adevărat că acest „noi” conturat pe parcursul enunţării politice apare întotdeauna „mai mare” decât „eul” din „noi”, de vreme ce „noi” îi „reprezintă” mai mult sau mai puţin fidel pe mandatarii săi, conform calităţii Cercului şi rapidităţii reluării lui. Dacă am confunda cele două ritmuri – reluarea Cercului reprezentării şi reluarea scripturilor, din care unele devin scadente în timp ce altele tocmai sunt repornite –, putem într-adevăr să ne simţim „într-un” grup a cărui greutate mare apasă pe umerii fiecăruia dintre „membri” săi. Cu consecinţa aceasta neaşteptată că ştiinţa socială riscă să piardă şi politica, şi organizarea, amestecate în aceeaşi aparentă circularitate…

Şi totuşi, în ambele cazuri, raportul părţii la tot nu este ca al unei cutii de pantofi la o grămadă de cutii de pantofi. În orice moment, în funcţie de calitatea re-luării politice, precum şi a celei organizaţionale, acest „tot” poate redeveni *mai mic* decât partea. Câţi dictatori omnipotenţi au devenit, de azi pe mâine, mici fugari speriaţi? câţi directori generali puternici nu au fost forţaţi, într-o dimineaţă banală, să sară din zgârie-norii lor cu o

paraşută aurită? Ce om politic, ce director, ce reprezentant, ce delegat poate ignora aceste restrângeri de dimensiuni? Dimensionarea relativă este întotdeauna consecinţa circulării acestor două moduri. Nici corpul politic, nici organizarea nu pot conta pe o inerţie oarecare pentru a persevera în fiinţă. Totul este mai mic decât părţile şi, chiar dacă preia anumite aspecte de la acestea, o face numai atâta timp cât se mişcă şi cât se conectează, cât se reia şi cât reîncepe totul de la zero.

Sociologia socialului (în opoziţie cu cea a ASOCIAŢIILOR0) a avut poate dreptate să vadă în societate unul dintre marile fenomene ale ştiinţelor umane, dar s-a înşelat când a făcut din social o tautologie şi s-a înşelat şi mai amarnic atunci când a vrut să o extindă la toate modurile. Script-urile nu se prezintă ca o tautologie (noi facem Societatea care ne face pe noi; suntem ţinuţi din afară de norme la care totuşi aspirăm), decât dacă uităm micul *decalaj* temporal datorită căruia niciodată în acelaşi moment şi niciodată în aceeaşi măsură nu ne putem găsi „deasupra” sau „dedesubtul” aceluiaşi scenariu. În mod nefericit, noţiunea de tautologie ratează această sinuozitate atât de specifică script-urilor. Şi chiar dacă ar reuşi să urmărească acest mod de extindere, nu ar fi mereu capabilă să servească drept gabarit pentru politică, religie, drept sau psihism – cu atât mai puţin pentru prima sau a doua Natură. Încă o dată, constatăm tendinţa fiecărui mod de a propune un metalimbaj hegemonie pentru a vorbi despre toate celelalte moduri; înclinaţie destul de inocentă, dar de care investigaţia aceasta vrea să ne protejeze [REP-ORG]; corpul politic este o fantomă, într-adevăr, dar nu este o ectoplasmă ca fantoma Societăţii. Greaca şi latina nu trebuie confundate aici: AUTOPHUOS0 este un mod de existenţă; dar nu şi o Societate *sui generis*.

Trebuie, deci, să renunţăm la a încerca să adăugăm – CONFUZIA DINTRE ceva care ar fi deja prezent, deja mare, deja învăluitor, organizare Şi ceva care încadrează, de vreme ce acest lucru ar ascunde ORGANISM [REP-

ORG]* mişcarea specifică script-urilor. Această nouă ispită este din fericire bine cunoscută, ea fiind cea care trece de la organizare la *organicism*. Marele Animal care ar fi „în spatele” organizării, nu provine decât dintr-o confuzie între fiinţele reproducerii şi cele produse de PROIECTE0 [rep*ORG]. Confuzie care, de altfel, merge în ambele sensuri, de vreme ce „nimeni nu ştie ce poate un corp”. Cu organizarea se întâmplă la fel ca şi cu politica: este destul de monstruoasă ea însăşi ca să o mai desfigurăm şi noi cu alte monstruozităţi…

Când spunem fără să ne gândim că un corp viu este „organizat”, sau despre o multinaţională că reacţionează precum un organism, sau că aceste companii vor dispărea „ca dinozaurii”, presupunem *deja rezolvată* problema menţinerii în viaţă, care ar fi posibilă *fără* trecerea prin cel mai mic script. Biologiile şi sociologiile se găsesc totuşi confruntate cu aceleaşi enigme. Altfel spus, nu putem considera niciodată o organizare/ţie (stat, corporaţie, reţea, piaţă) drept un corp, dacă nu ştim tocmai cum un corp [rep] reuşeşte să aibă o existenţă de sine stătătoare! Şi invers, tocmai pentru că nu există nicio altă lume deasupra sau dedesubtul organizaţiei [org], vom putea detecta modul ei specific de a crea ceva de genul lui „deasupra”, „dedesubt”, „înainte” şi „după” – şi aceeaşi problemă se va pune fie că este vorba de ibm, de pieţe la termen (*forward markei*) sau de adn. Altfel spus, mini – TRANSCENDENŢA° specifică acestui mod de existenţă (ca de altfel şi a politicului [pol]) nu este detectată decât cu condiţia să nu fie parazitată de nicio altă maxi-transcendenţă. Nu mai suntem pe timpul senatorului Menenius care putea păcăli plebea romană, pentru ca aceasta să înceteze greva, cu povestioara lui naivă despre solidaritatea „organică” pe care membrii activi şi înfometaţi ar trebui să o întreţină cu stomacul leneş și sătul [POL ORG].

Agregarea ca îngrămădire, da; agregarea ca Mare Fiinţă, nu. Acesta este preţul pentru rematerializarea Economiei.

— BALASTUL TEHNIC Al. Ceea ce face totuşi puţin plauzibilă o astfel de con-SCRIPT-URILOR [tecorg] – Gluzie> specialista în antropologie o ştie bine, este al treilea motiv, introducerea treptată de materiale care nu mai reprezintă ordine sau directive verbale sau scrise pentru a modifica durabil dimensiunea relativă. Cum să susţinem faptul că organizaţiile nu sunt „mai mari" decât individul, când suntem paznicii unui turn de o sută de etaje al cărui ultim nivel, unde nu am îndrăznit niciodată să intrăm, adăposteşte biroul directorului general? Cine nu se simte minuscul apropiindu-se de Pentagon? În faţa piramidelor din Egipt, cum ar putea cel mai narcisist dintre generali, înainte de a se arunca în luptă, să nu se raporteze la „cei patru mii de ani care îl contemplă"? A se plasa „sub" un script nu are aceeaşi greutate ca atunci când scriptul se manifestă prin injoncţiuni de piatră, beton, oţel, care te aşază fiecare „într-un" loc precis fără să mai poţi vreodată reveni asupra lui. „A fi trimis la locul său" nu mai poate avea acelaşi sens dacă acest loc este un scenariu de câteva cuvinte stabilit la telefon, cum au făcut Pierre şi Paul, sau dacă locul este îngreunat de un sarcofag de diverse materiale. Dimensionarea relativă, când nimic nu o mai poate inversa, pare a fi devenit o diferenţă de mărime între „mari" şi „mici".

Şi totuşi specialista în antropologie se simte îndreptăţită să-şi menţină poziţia, întrucât ştie că nu-i destul să vorbeşti despre tehnică ca să te îndepărtezi de social. Dacă facem asta, ne trezim la originea teoriei sociologice actor-reţea (ani): ceea ce numim „dimensiunea tehnică" a unei situaţii este întotdeauna un script care nu îşi pierde totuşi natura de instruire, de injoncţiune, de înscriere, de repartiţie, chiar dacă a fost redactat, acum foarte mult timp, de organizatori de mult dispăruţi, pentru fiinţe generice ale căror poziţii sunt ritmate de alte scadenţe [TEOORG]. Că nu mai există „oameni ai casei" într-un imobil de pe bulevardul Haussmann nu opreşte desfăşurarea script-ului arhitectului Balmain (numele îi este înscris pe faţadă), care a hotărât în 1904 să nu doteze

şi etajul al şaselea cu liftul folosit de proprietari. Toţi studenţii care trebuie astăzi să urce treptele scării de serviciu se găsesc „dedesubtul” unui script atât de întins în timp încât, pentru a se găsi „deasupra”, ar trebui să se întoarcă în agenţia lui Balmain în 1904 sau să cheltuiască averi pentru a înălţa casa liftului din imobilul celor avuţi. A existat clar acolo o decizie de a *încărca* diferenţa între stăpâni şi oamenii casei cu toată greutatea, într-adevăr ireversibilă, a unei diferenţe de trepte… întâlnirea lui Pierre şi a lui Paul la Gare de Lyon avea uşurinţa unui apel telefonic şi dispărea în neant odată ce aceştia reuşeau să se vadă; nu mai există de mult timp oameni de casă, dar scenariul lui Balmain apasă în continuare asupra locatarilor din camerele de la etajul şase…

Şi totuşi, din punctul de vedere al fiinţelor organizănitoate script-urile rămân comparabile – cu excepţia DEBREIAJELOR0 spaţiale, temporale şi actanţiale – dacă luăm cuvântul „relativ” în sensul obişnuit a ceea ce depinde de *relaţii* răspândite în spaţiu şi în timp, şi dacă asocierile acestea sunt trasate de reţelele de tip [res]. Faptul că putem distinge enunţurile uşoare de cele încărcate, enunţurile cu scadenţă scurtă de cele cu scadenţă îndepărtată, enunţurile reversibile de cele aproape ireversibile nu ne împiedică să le recunoaştem meritele performative tuturor în mod egal. La fel cum, am văzut în capitolul precedent, caracterul cantitativ şi calculat al VALORIMETRELOR0 nu le privează de natura lor de cheie de REPARTIŢIE0, tot aşa, faptul că trec prin gradienţi de materiale diverse nu împiedică aranjamentele aşa-zis sociologice să îşi îndeplinească funcţia de repartitoare. Asta este ceea ce explică, de altfel, obsesia oricărei instituţii de a face definitivă, pe cât posibil, distribuţia rolurilor, poziţiilor, funcţiilor. A turna injoncţiunile într-un material mai dur, iată ceea ce va da dispecerilor durata care lipseşte întotdeauna, prin definiţie, script-urilor, de vreme ce acestea trebuie tot timpul reluate atunci când ajung la scadenţă.

Şi totuşi, atunci când o întreprindere trebuie să

ocupe spaţiile aranjate pentru o alta, observăm de fiecare dată că relaţia aceasta este întotdeauna raportată la o repartizare dată a forţelor: toate deciziile considerate ireversibile trebuie să fie schimbate, prin reorganizare de cele mai multe ori, dar şi cu lovituri de piolet sau cu dinamită. Le-au trebuit, de exemplu, inginerilor de la rată – compania de transport în comun parizian –, în anii 1960, cincisprezece ani de munci colosale pentru a obţine conexiunea reţelelor de metrou şi de tren; conexiune pe care decizia unei primării socialiste din perioada celei de-a Treia Republici o considerase absolut impracticabilă, bazându-şi poziţia uşor de contracarat pe gabaritul tunelurilor, atât de înguste încât companiile feroviare particulare nu ar fi putut intra în reţeaua noului metrou. Impracticabilă definitiv, cum o crezuseră aleşii? Să spunem mai degrabă definitivă într-un mod provizoriu… Urmărind dispozitivele socio-tehnice, specialista în antropologie învaţă puţin câte puţin să nu mai introducă diferenţe artificiale între gradienţii materialelor, schiţaţi de un slogan, de o organigramă, de o tehnică contabilă sau de un perete de beton [ORG-RES]. „Nu este gravat în marmură?” Ba da, chiar şi în fontă şi în granit, dar, oricum ar fi, tot script-uri se numesc.

Al patrulea motiv care transformă enunţul „totul este întotdeauna mai mic decât părţile” în „totul este superior părţilor” este acela că acesta joacă un rol important în reperarea inegalităţilor. Inversând inversiunea, nu cumva riscăm să pierdem un sistem de coordonate şi jos, mare şi mic sunt resimţite irezistibil înaintea pereţilor şi a arhitecturii unei organizaţii – scară de onoare, holuri gigantice, frontoane maiestuoase, lifturi rezervate –, la fel şi sentimentul de „micime” depinde în mod crucial de numărul de ocazii pe care le avem de a revizui scriptul. Sunt „mici” cei care nu au niciodată acces la locurile formal circumscrise în care se rescriu scripturile; sunt „mari”, „şefi”, „stăpâni” cei care, fără a fi totuşi mari din punct de vedere fizic sau moral, intră şi ies din birouri – pentru că aproape întotdeauna e vorba de birouri – unde

se distribuie sau se rescriu rolurile. Că e vorba de altă serie de instruiri şi de afilieri care împarte rolurile între cei care „execută” şi cei care „decid”, că seria aceasta este şi ea la rândul ei o serie *flata* şi că dimensionarea ei este total relativă, nu înseamnă că impresia de diferenţă absolută şi ireversibilă nu este de netăgăduit. Simţul comun numeşte pe bună dreptate aşa ceva *dominaţie*. Şi, cel mai adesea, pe diferenţa aceasta enormă insistă la nesfârşit numeroase enunţuri de putere şi numeroase inegalităţi: da, scrierea script-urilor este distribuită inegal; da, unii sunt „dedesubt” mai adesea decât alţii. Totul este plat, dar, la urma urmelor, există şi sus, şi jos.

— CONFUZIA INEGALEI REPARTIZĂRI A SCRIPT-URILOR

CU DIMENSIONAREA *

deosebit de comod – şi indispensabil moral? La fel cum raporturile dintre sus

Şi totuşi, dacă cercetătoarea nu poate să nu se încăpăţâneze în a urmări script-urile, aceasta se întâmplă pentru că identifică deseori, în această insistenţă pusă în slujba dominaţiei, riscul de a îngheţa iarăşi diferenţele pe care ea încearcă să le *relativizeze*. Dacă insistă atât, o face pentru că vrea să acceseze mecanismele exacte prin care o diferenţă relativă sfârşește prin a se deghiza în absolută. Îi pare deci esenţial să păstreze supleţea inegalităţilor, adică contingenţa, să nu le dea niciodată mai multă forţă, durabilitate, duritate decât au dobândit prin acele decizii ireversibile la modul provizoriu, să refuze să transforme stăpânii în locatarii unui nivel transcendental care l-ar domina pentru totdeauna pe cel al bieţilor rătăcitori.

Înregistrarea variaţiilor în raporturile de forţă nu este posibilă decât atâta timp cât încercăm să pornim de la o situaţie, la nevoie şi virtuală, în care balanţa ar fi iniţial egală. Chiar dacă specialista în etnologie riscă uneori să fie acuzată că îi lipseşte îndrăzneala, că „subestimează importanţa inegalităţilor” sau chiar că „ignoră relaţiile de putere”, singurul mod, în ochii ei, de a contribui la răsturnarea acestor inegalităţi este de a nu cădea

niciodată pradă iluziilor în ce priveşte dimensiunea lor relativă. Şi nu trebuie, aşadar, să alunece niciodată pe nesimţite către transcendenţa „rea”, cea pe două niveluri. Balanţa este deja destul de inegală ca să o mai încarce în avans cu o grămadă de nedreptăţi. Iată ce crede: când este vorba de dominaţie, orice ai face, *nu o mai accentua*.

— TOATE ACESTEA GENEREAZĂ O EXPERIENŢĂ INVERSATĂ A SOCIALULUI.

Pentru ca totul să pară superior părţilor, vedem că este nevoie, prin urmare, de anumite condiţii: ritmul actului organizant trebuie să fie invizibil sau suspendat; trebuie să existe confuzie cu exigenţele politice în ce priveşte compoziţia unui grup; organizaţia trebuie să fie dotată cu o biologie fantezistă pentru ea, dar şi pentru organismul viu; parcursul ocolişurilor tehnice trebuie să fie pierdut din vedere; trebuie să vrem să fixăm raporturile de dominaţie; în sfârşit, după cum ani observat şi în capitolul precedent, credinţa în înţelepciunea supremă a unui METAREPARTITOR0 – fie el Providenţă religioasă sau laică – nu trebuie să fie pusă în discuţie. Am putea crede că o astfel de acumulare de condiţii ar face neverosimilă experienţa socialului pe două nivele. Or, dimpotrivă: experienţa socialului pe un singur nivel, un social în sfârşit aplatizat, în sfârşit continuu, în sfârşit imanent, pare imposibilă şi chiar scandaloasă, deşi este cea mai întâlnită şi cea mai uşor de decodat. Cum să explicăm o astfel de inversiune? Dacă acest „tot superior părţilor rienţă, atunci de unde provine?

nu este dat de expe-Revenind la experienţa CARE PUNE SCRIPT-URILE ÎN MIŞCARE – Punându-şi această întrebare, cercetătoarea îşi dă seama că nu a urmărit destul de îndeaproape toate firele experienţei de la care pornise. A înţeles cum reuşesc Pierre şi Paul să îşi coordoneze script-urile şi şi-a dat seama ce anume e original în coordonarea aceasta [org]. Dar nu a stabilit clar de ce naiba Pierre şi Paul voiau să se întâlnească la Gare de Lyon. A înregistrat ritmul organizării lor, dar nu şi *energia* care i-a pus în mişcare. Vede că cei doi sunt în

fiecare moment bombardaţi de personaje care deleagă fiecărui Pierre şi fiecărui Paul miriade de „Pierre făcând asta” şi de „Paul făcând aialaltă”, dar, în ciuda a tot, a ales ca punct de plecare un Pierre şi un Paul, fără ghilimele, ca şi cum aceştia ar exista *în şi prin ei înşişi*, ca şi cum ar fi mereu punctele de emisie şi de recepţie ale script-ului. Ca şi cum iniţiativa venea de la ei.

Or, prelungindu-şi investigaţia, analista îşi dă seama repede că aceşti Pierre şi Paul care s-au întâlnit la Gare de Lyon sunt *repartizaţi* mult mai mult decât credea ea, că sunt acei indivizi indivizibili ai teoriei sociale într-o măsură şi mai mică, şi că alte lucruri îi mişcă, dându-le impulsurile care fac din ei nişte *agenţi*. Îşi dă seama, într-adevăr, că dacă au fost împinşi să organizeze această întâlnire, s-a întâmplat pentru că erau „legaţi” de o „dorinţă” comună, aceea de a realiza un software care „atrage”, după părerea lor, „atenţia” a numeroase persoane „momite” de „câştiguri” potenţiale şi de „frumuseţea” acestei inovaţii, în timp ce îi „îngrijorează” pe alţi câţiva „panicaţi” de „riscurile” şi de „consecinţele” invenţiei lor. Iată ce îi *interesează*. Deci spre acest centru al atenţiei lor trebuie ea să îşi îndrepte privirile, de vreme ce acesta este originea punerii lor în mişcare. Faţă de acest centru, organizarea acestei întâlniri nu contează decât ca accesoriu momentan în serviciul a altceva. Aşa cum scriptul foloseşte referinţa ca simplu instrument pentru stabilirea reperelor [REF ORG], la fel şi scriptul serveşte drept instrument pentru un alt tip de punere în mişcare.

Cercetătoarea începe să vadă că există *dincoace* şi *dincolo* de Pierre şi de Paul şi, ca să spunem aşa, uşor *înaintea* lor – dar nu deasupra, nici sub ei – o altă înlănţuire pe care trebuie acum să înveţe să o urmărească. Ceea ce este dat în experienţa aceasta nu sunt numai Pierre şi Paul „dedesubt” şi „deasupra” script-urilor, ci şi un Pierre şi un Paul *ataşaţi* de *lucruri* care îi interesează cu *aviditate* şi care îi pun în mişcare, depăşindu-i. Prin urmare, trebuie să ne concentrăm asupra a ceea ce îi mişcă pe cei doi protagonişti. Dacă nu ar fi urmărit decât

înlănţuirea script-urilor, analista nu ar fi devenit capabilă să urmărească acest flux care formează pentru actori *conţinutul* real. Cum să descriem astfel de conexiuni, de revărsări?

Este suficient să punem întrebarea pentru a vedea cum apare din aproape în aproape un alt tip de reţea despre care am putea spune acelaşi lucru ca despre fiinţele reproducerii: că este în acelaşi timp cel mai imMĂSURĂM PRIN CE TREBUIE SĂ TRECEM PENTRU A SUBZISTA – portant dintre toate, cel mai evident ca experienţă sensibilă şi cel mai dificil de caracterizat, dacă nu vrem să ne înşelăm asupra lui numaidecât. Imediat. *Fatuitatea* sa, pentru a împrumuta termenul lui Souriau, nu îl face mai vizibil pentru că apare sub forma unei liste întotdeauna tot mai lungi de fiinţe prin care trebuie să treci pentru a subzista. De data aceasta nu este vorba însă de riscul luat de liniile de forţă sau de filiaţii pentru a insista, pentru a se menţine, a trece, a se reproduce, a dura; ceea ce apare aici este o surprinzătoare serie de ocolişuri necesare pentru a *lega împreună cvasi-subiecţi şi cvasi-obiecte şi a le face să dureze*. Nu îi mai avem doar pe Pierre şi Paul ca nişte corpuri lansate în riscul de a deveni, ci pe toate cele prin care trebuie să treacă fiinţele care îi au pe Pierre şi pe Paul *ca segmente* în lanţurile lor de asociaţii. Nu mai sunt doar lanţuri de asociaţi umani – cum am întâlnit în al treilea grup –, nici lanţuri de asociaţi nonumani înşiraţi unul în spatele celuilalt – ca în al doilea grup –, ci capacitatea de a concatena asociaţi umani şi nonumani în lanţuri aparent fără sfârşit. Riscăm o metaforă chimică şi notăm cu H asociaţii umani şi cu NH pe cei nonumani; e ca şi cum am urmări acum lungi lanţuri polimerice:

NH-H-NH-NH-H-H-NH-H-H-H-NH în care am putea recunoaşte uneori segmente care seamănă mai degrabă cu „relaţii sociale” (h-h), altele care seamănă mai degrabă cu agregate de obiecte (NH-NH), dar unde atenţia noastră s-ar concentra pe tranziţii (H-NH sau NH-H).

Cu siguranţă formează reţele [res] pe care le putem

repera prin înregistrarea evenimentelor de-a lungul unui curs de ACŢIUNE0. Dacă mă simt, cum se spune, „bine”, o serie de gesturi, acţiuni, produse pe care trebuie să le realizez pentru a-mi cumpăra brioşa de la brutăria „Kayser” din cartierul Maubert pot fi trasate. Dar dacă îmi este foame şi sunt sărac lipit, va trebui să cerşesc câţiva bănuţi ca să îmi pot cumpăra un coltuc de pâine. Iar acest curs de acţiune defineşte o serie – rugăminţi, bănuţi, coltuc – care defineşte foarte clar *prin ce a trebuit să*

Patuitate înseamnă pentru Souriau *evidenţă*, după cum explică chiar Bruno Latour într-un alt text, aflat în acces liber: http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/downloads/98 – SOURIAU-GRAHAM-GB.pdf, p. 18.

trec pentru a supravieţui astăzi. Diferenţa între cele două cursuri de acţiune nu constă în seria de paşi eterogeni care trebuie parcurşi, ci în *semnul vart* afectează trecerea de la un pas la altul – negativ în cazul codrului de pâine (conotează *rele* şi mizerie), pozitiv în cazul brioşei (vorbim de *bunuri* şi de bunăstare). Procedând astfel, desenăm un fel de grilă al cărei punct de plecare contează prea puţin. Dacă am vrea să definim brutarul de la care unul cumpără (chiar fără să se gândească) o brioşă şi de la care altul cerşește (cu mari eforturi) un codru de pâine, ne-am regăsi iarăşi în faţa unei noi serii, bineînţeles compusă diferit, dar la fel de eterogenă, care ar defini ansamblul de bunuri pe care brutarul trebuie să le obţină (făină, zahăr, copaie, ucenic) şi toate chinurile la care trebuie să se supună (să se trezească devreme, să suporte vorbăria casierei, să-şi plătească impozitele, să voteze pentru reprezentantul sindicatului etc.).

Această grilă poate fi citită din orice punct am începe şi în orice direcţie am vrea. Să observăm că brutarul se află şi pe calea săracului, şi pe cea a bogatului, că bogatul şi săracul se găsesc pe drumul ambilor, că bogatul se va găsi pe traseul săracului poate (dacă nu cumva îl ignoră trecând pe lângă el, ceea ce ar creşte supărările acestuia). Să observăm că atât colţul de pâine, cât şi brioşa se

regăsesc pe calea celor trei în aşa fel încât astfel de serii descriu la fel de bine pe cei care posedă (sau nu posedă) ca şi ceea ce este posedat (sau nu este posedat). Putem descrie aceleaşi situaţii fără să ne preocupăm să ştim dacă ne dorim ceea ce este dezirabil sau dacă ceea ce ne dorim devine dezirabil. Seria este în întregime *reversibilă*. În orice caz, după cum o ilustrează şi acest exemplu, un element se defineşte prin ansamblul /z> «-ilor, celorlalţi, prin care trebuie să *treacă*.

Cum să calificăm acest tip de reţea? Această grilă. DESCOPERIND FIINŢELE este ceva ce verbul „a fi" nu poate să capteze. Scriindu-şi INTERESULUI PĂŢI MAS ultima carte, *Psihologia economică* (1902), Gabriel Tarde [ATT].

— Tot la el ne întoarcem – ne-a pus pe drumul cel bun:

totul se schimbă dacă acceptăm să alegem verbul „a avea". Din verbul „a fi", spune el, nu putem obţine nimic interesant care să privească interesele, în afară de identitatea cu sine – această ecuaţie leneşă a substanţei; or, din verbul „a avea" am putea primi o întreagă filosofie alternativă, pentru simplul motiv că *aviditatea* (contrar *identităţii*) defineşte într-un mod reversibil*cel* care posedă şi *ceea ce* este posedat. Nu există definiţie mai bună pentru un existent decât lista aceasta a *celorlaltefiinţe* prin care trebuie, poate, vrea să treacă. Bogăţii şi săracii stau la aceeaşi masă, doar semnul diferă (dar semnul e totul!), pentru că ceea ce nu posedăm ne leagă la fel de mult ca ceea ce putem obţine cu uşurinţă. În acest sens, suntem *alteraţi*, *alienaţi*. Iar aici totul se petrece ca şi cum o filosofie a identităţii şi a esenţei – a fiinţei-ca-fiinţă – a făcut o glumă pe seama noastră, ascunzându-ne aviditatea, satisfacţia, pasiunea, concupiscenţa, ataşamentul faţă de *a avea* şi faţă de *avut*. Ne-ar fi forţat să nu ne mărturisim niciodată ataşamentul faţă de lucrurile care s-ar fi putut transforma în *proprietăţi*care nu am şti să le stăpânim. Această filosofie ne-ar fi făcut să ne deplasăm, dacă eram săraci, de la un capăt în altul al planetei, şi iată de ce, dacă

eram bogaţi, am fi mutat la noi bunurile cele mai dorite, probozind „relele” asupra celorlalţi.

Dacă rămânem fideli metodei noastre, putem recunoaşte aici nişte fiinţe speciale, chiar dacă par foarte greu de instituit ca o categorie aparte; *fiinţele intereselor pătimaşe* sau *ale pasiunilor interesate*, cum om vrea să le numim, care ne obligă să înregistrăm prezenţa unei noi prepoziţii, penultima pe care o vom nota în acest studiu. Ne regăsim bine-mersi în faţa unui nou mod de existenţă pe care, în lipsa unui termen primit de-a gata, îl vom numi *mobilizare* sau, mai bine, ATAŞAMENT0 [ATT].

Dar TREBUIE ÎNLĂTURATE MAI MULTE OBSTACOLE

PENTRU DESCRIEREA

ACESTOR NOI experienţe: ÎN PRIMUL rând: NOŢIUNEA

DE ÎNCASTRARE *

Ce face atât de dificilă separarea acestui contrast este faptul că rezonează atât cu fiinţele metamorfozei [MET* ATT], cât şi cu cele ale reproducerii [REP ATT]. Aceeaşi exterioritate, aceeaşi surpriză înaintea transformărilor bruşte, aceeaşi incertitudine în ce priveşte persoana care este vizată, aceeaşi alternanţă brutală între entuziasmul de a te lăsa purtat de forţe energizante şi depresia de a fi supus unor forţe care debordează din toate părţile. Câtă intensitate în lăcomiile, în invidiile, în obsesiile acestea! Câte pericole de a deveni posedat de-a dreptul; pe câţi exploratori pierduţi în jungla amazoniană nu i-a înnebunit setea de aur şi câte burgheze înstărite, ca cele din romanul lui Zola, *La „Paradisulfemeilor”*, nu şi-au pierdut minţile văzând toate produsele expuse în magazine. Iar când vorbim despre prejudiciile aduse de capitalism, nu spre vrăjitorie trebuie oare să ne întoarcem dacă vrem să înţelegem această magie neagră care ne face neputincioşi în faţa chinurilor la care ne supune? Şi totuşi, nu vorbim despre aceleaşi fiinţe, pentru că fiinţele metamorfozei ignoră complet cvasi-obiectele, la fel ca şi cvasi-subiecţii, şi nu încearcă să îi asocieze în lanţuri lungi.

Fiinţele acestea trec. Transferă. Suferă mutaţii. Şi totuşi nu există nicio îndoială: stau la pândă ca să prindă lanţuri de bunuri şi de „rele”, gata în orice moment să le transforme în pasiuni cu totul diferite.

Cum să caracterizezi fiinţele ataşamentului? Soluţia cea mai simplă pentru a urmări ce îi pune în mişcare pe Pierre şi pe Paul ar fi să spunem că cei doi au „interese economice”, la care ar trebui să adăugăm o anumită „dimensiune socială”. Dar în cazul acesta, specialista în etnologie ar bate la uşi deja deschise, descoperind fluxul producţiei şi al schimbului şi reinventând socioeconomia, ca şi cum Economia ar fi culcată (englezii spun „*embedded*”} în patul Societăţii, sau „încastrată în relaţiile sociale”.

Acest prim obstacol este uşor de îndepărtat. În primul rând pentru că Economia, începem să înţelegem asta, nu corespunde unei experienţe atribuibile, dar mai ales pentru că nu există nicio „Societate” care să-i poată servi drept plapumă, baldachin, cameră de hotel pentru a-i garnisi patul, nici drept cadru pentru a o putea încastra… Ceea ce numim „Societate” nu este, în cadrul acestui mod de existenţă, decât efectul unor script-uri îngrămădite unele peste altele, a căror natură şi tip de îngrămădire au fost pierdute din vedere – şi la care am adăugat pe furiş, confundându-l cu politica, un Dispecer uriaş, acest metarepartitor, această Providenţă care va atribui poziţii, roluri, funcţii, fără să putem şti în ce birouri îşi va exercita înţelepciunea, nici prin ce vehicule îşi va transmite ordinele, formatele, standardele. De vreme ce ne dorim să îndepărtăm, ca la o ceapă, straturile din care este compusă Economia, nu o vom face pentru a cădea în capcana unei „Societăţi” *sui generis* care ar deborda Economia sau i-ar servi drept învelitoare. A vorbi despre socio-economie nu ar duce decât la îngrămădirea erorilor de categorie unele peste celelalte. Dacă nu există două niveluri, ci unul singur, dacă ne-am dat atâta silinţă să restituim experienţa platitudinii socialului, nu am făcut-o pentru a adăuga la transcendenţa Economiei şi pe aceea a „Societăţii”. Dacă

tot ne eliberăm, să profităm pentru a ne elibera de amândouă. Lumea socială este plată. Libertatea vine cu preţul acesta, şi poate şi LIBERALISMUL0 la fel – a nu-l confunda cu antonimul său, obţinut prin adăugarea micului prefix „neo”.

— ÎN AL DOILEA RÂND:

CONCEPTUL DE CALCUL

AL PREFERINŢELOR – Acum nici să nu ne grăbim să netezim prea repede lanţurile asociative afirmând că Pierre şi Paul şi-au „făcut nişte calcule” şi că au reuşit să-şi exprime „preferinţele”, la fel ca şi pe cele ale clienţilor şi competitorilor lor. Da, bineînţeles, au redactat un „business plan” care se găseşte în servietele lor şi pe care poate îl vor discuta, dacă au timp, la barul *Train bleu*, trecând în revistă Az/Z/-urile-o Zu-om/-ului lor pentru a-i convinge pe „*business angels*” (*English language is compulsory here*). Dar aceste calcule nu garantează niciun curs de acţiune. Sunt mai degrabă, aşa cum le numeşte Franck Cochoy, nişte „QUALCULI0” care rafinează judecata asupra intersectării scripturilor, dar care, la urma urmelor, sunt incapabili să *clarifice* pasiunile necesare pentru lansarea aceloraşi script-uri. Ceea ce încercăm să înţelegem este ceea ce i-a pus în mişcare, ceea ce îi *mişcă*, literalmente, pe Pierre şi Paul şi pe toţi cei pe care software-ul lor îi atrage sau îi îngrijorează. Când apar calculele, este pentru a întări, sublinia, amplifica, simplifica, autoriza, formata şi performa distribuirea instanţelor, şi în niciun chip pentru a se *substitui* experienţei de a fi pus în mişcare, emoţionat, ataşat, atras de lucruri de fiecare dată diferite. Pentru a da calculelor locul cuvenit, trebuie să dăm şi pasiunilor – calculelor pasiunii – acelaşi loc cuvenit.

— ÎN AL TREILEA RÂND:

OBSTACOLUL UNEI

RELAŢII OBIECT/SUBIECT-Este oare experienţa ceva în care suntem mişcaţi de lucruri, sau ceva în care dorinţele noastre proiectate asupra lucrurilor sunt cele care ne mişcă? Iată un alt obstacol care ne-ar obliga, în

experienţa cu Pierre şi Paul, să alegem ceea ce rezultă din software-ul pe care l-au inventat, din ei înşişi, din sponsorii sau din competitorii lor. De data aceasta specialista în etnologie e ca acasă. S-a ocupat destul de problema Subiectului şi a Obiectului ca să nu mai trebuiască să se limiteze la această alegere imposibilă care a făcut să moară de foame nu doar un măgar al lui Buridan: sunt interesat oare de bunul acesta din cauza „calităţilor obiective” ale lui, sau pentru că îi găsesc tot felul de calităţi, sau, în fine, pentru că alţii m-au „influenţat” să mă „facă să cred” că sunt interesat? După ce ne-am străduit atâta pe parcursul acestui studiu să introducem cvasi-obiectele şi cvasi-subiectele, acum putem culege toate roadele de pe urma acestor „cvasi”.

Dacă este vreo întrebare pe care nu mai suntem obligaţi să o punem, e aceea de a şti dacă interesul vine de la individ, de la obiect sau de la influenţa mediului. Vom spune pur şi simplu că Pierre şi Paul, la fel ca şi prietenii şi duşmanii lor, sunt înlănţuiţi, ataşaţi, legaţi, interesaţi de lanţuri lungi de cvasi-obiecte şi de cvasi-subiecţi a căror desfăşurare surprinzătoare face toată sarea şi piperul experienţei. Interesul survine pe neaşteptate. Şi leagă, cu mai multă sau mai puţină pasiune, *oameni* şi *bunuri*. „Carieră de obiecte”, „viaţă socială a lucrurilor”, termenii contează prea puţin; ceea ce contează este să captăm această adevărată revoluţie copernicană prin care ne încredinţăm în sfârşit amplei mişcări a acestor lanţuri, pentru a primi de la ele capacităţi şi proprietăţi noi, de partea cvasi-subiecţilor, funcţii şi moduri noi de folosire, de partea cvasi-obiectelor. Dacă am putea duce până la capăt aceeaşi răsturnare şi pentru divinităţi, demoni, îngeri sau dumnezei – aceştia ne sunt dăruiţi, vin către noi –, mărturisirea că aceste lungi aliniamente de lucruri interesante sunt cele care ne fac să acţionăm nu ar mai trebui totuşi să ne coste mult.

La urma urmelor, chiar etimologia interesului ne-o indică: mediator prin excelenţă, interesul survine *între* două entităţi care nu ştiau, înainte ca acesta să apară, că

s-ar putea ataşa una de cealaltă. Şi aici, trebuie să introducem o „soluţie de continuitate” pentru a prelungi cursul de acţiune. O adăugare reversibilă: ce este un obiect? Ansamblul de câwz-subiecţi care îi sunt adăugaţi. Ce este un subiect? Ansamblul de mobiecte care îi sunt ataşate. Pentru a urmări o experienţă, nu trebuie să încercăm în van să vedem ce vine de la Subiect sau de la Obiect, ci prin ce nouă ruptură, prin ce nouă discontinuitate, prin ce nouă TRADUCERE0, interesul *face să crească* (cvasi) subiectul unui (cvasi) obiect şi viceversa.

— ÎN AL PATRULEA RÂND: „O traducere? Nu, un schimb, un simplu schimb de

OBSTACOLUL SCHIMBULUI – echivalenţe; o simplă TRANSLATARE0”. Şi iată al patrulea obstacol pe care trebuie să îl înlăturăm. Schimbul de *echivalenţi* ar avea imensul avantaj că nu s-ar mai întâmpla nimic în afara fluxului de cauze şi de efecte, fără vreo transformare sau metamorfoză. Este cu siguranţă micul păcat al Dublu-Clicului – acela de a nu mai exista decât transporturi fără transformări –, dar cu siguranţă nu este experienţa pe care cercetătoarea vrea să o descrie [ATT-DC]. Din fericire, auzul ei este suficient de fin pentru a recunoaşte în spatele măştilor oricât de groase mormăielile Geniului ei Rău… Vrea să ne facă să credem că bate la uşi deschise când descoperă „lumea schimbului”, teren privilegiat al materiei economice, şi că nu face decât să adauge nişte tremolouri la emoţia, lăcomia şi patimile născute de aceste schimburi; când, de fapt, ceea ce o interesează este, dimpotrivă, ruptura ce apare în fiecare dintre acestea prin apariţia valorii: totul se mişcă, totul fierbe, se întâmplă atâtea lucruri încât *nu mai putem să ne lipsim* de ele.

În cuvântul „preschimb” (” *échange*\ există mai întâi înţelesul de „*schimbare* („*eh unge*”), iar ceea ce resimţim este, dimpotrivă, prăpastia, constant depăşită, a *inechivalenţelor*, de unde şi apare valenţa sau (e) valuarea. Înainte ca Pierre şi Paul să se ataşeze de ataşantul lor software, nu exista nicio măsură comună între ei şi acest

program. Astăzi se definesc unii prin celălalt. Treceaţi pe lângă acest magazin fără să vă gândiţi la ceva anume: de unde vine acum gândul că nu mai puteţi trăi fără parfumul despre care până acum zece minute nu ştiaţi că există? Cumpăraţi un pui în pachet de plastic fără să îi acordaţi vreo importanţă? Cum se face că acum sunteţi dezgustat de-a binelea de aşa ceva? Vânzătorul acesta se agită de luni bune să atragă nişte cumpărători pe care nimic nu pare să îi atragă şi iată că o mică schimbare în modul cum sunt aşezate produsele îi umple magazinul cu clienţi gata să-l golească. Da, fireşte, mai târziu, când vom fi stabilit un întreg ansamblu de instrumente calibrate, vom face din aceste inechivalenţe un simplu schimb de echivalenţi, dar înainte ca aceştia să valoreze toţi „acelaşi lucru" şi înainte ca nimic să nu se mai *întâmple*, trebuie totuşi ca lucrurile *să valoreze* ceva… Câte schimbări înainte de orice preschimbări! Câte valorizări înainte de orice echivalenţă! Cu toate aceste alteraţii, surprize, încălziri, incertitudini se încarcă schimbările şi valorizările care îi *animă* pe cumpărători. De câte suflete este, nevoie pentru ca toate acestea să se mişte!

„Nu, aici chiar că exageraţi: specialista în antropoşI ÎN AL CINCILEA RÂND: logie îşi propusese să reziste exotismului şi iat-o acum CULTUL MĂR FI L pornită şi gata să ne ia pe noi, agenţi economici supuşi regulilor pieţei şi sub puterea mărfurilor, drept adevăraţi sălbatici. Schimbul comercial modern nu poate fi confundat cu vechile legături ale dependenţei şi complicaţiilor sociale. Recitiţi-i pe clasici: nu aţi aflat că toate legăturile acestea vechi au fost «distruse în calculul rece al interesului»? Toate astea s-au terminat şi au fost îngropate, cu rele şi cu bune".

Şi totuşi, dacă exotismul înalţă un obstacol în calea experienţei ataşamentelor, o face pe dos: de ce ne credem atât de diferiţi de ceilalţi pe motiv că am schimbat scara? Specialista în etnologie şi-a făcut temele. A citit atentă minunatele dezvoltări ale antropologiei economice despre „carierele de obiecte" din Anzi, despre dar în Pacificul de

Sud, despre obligaţia, la triburile irocheze, de a nu se detaşa niciodată complet printr-un transfer de strictă echivalenţă, adică de a nu ajunge niciodată în starea de a fi chit. Pe scurt, şi-a dat seama că este imposibil să dai economia jos din albia ei de relaţii sociale, morale, estetice, legale, politice. Toată literatura aceasta este foarte frumoasă, dar întotdeauna venită de foarte departe, de demult, de altă dată şi, de cele mai multe ori, marcată de o nostalgie sfâşietoare. Ca şi cum toate studiile acestea ar fi uitat să fie simetrice şi s-au crezut obligate să nu cartografieze antipozii decât prin contrast cu organizările de piaţă moderne. Iar cercetătoarea priveşte în jurul ei, şi cercetează, şi pune întrebări, şi se miră. Trebuie să recunoască şi ea că nu mai ştie cine la antipozii cui se află.

I se spune că acolo bunurile nu se vând „ca nişte săpunuri”. Dar ea a parcurs ceva din istoria chimiei săpunului, cunoaşte incredibila complexitate a acestor invenţii şi, cum a citit şi frumosul roman al lui Richard Powers, *Câştigul*, ştie şi ce şmecherii eficiente poate să desfăşoare marketingul pentru a-şi păstra piaţa. Cine dintre criticii de *merchandising* ar şti să fabrice, să împacheteze, să marketeze şi să vândă un săpun cât de mic? I se vorbeşte cu melancolie despre „societatea de consum”, dar ea vede supermarketuri ale căror rafturi sunt acoperite de indicaţii despre „dezvoltare durabilă”, „agricultură responsabilă”, ale căror pachete sunt acoperite de indicaţii legale, de informaţii savante, bonuri de decupat, bonusuri, numere de telefon pentru reclamaţii sau pentru contactarea unor servicii postvânzare. Chit? Suntem vreodată chit cu astfel de contracte? Datorită unui prieten, ea a putut urmări organizarea Telethonului şi a putut vedea că mecanismul de marketing şi de evidenţă al generozităţii publice este la fel de bine echipat, de complex, de profesionist ca cel de cumpărare de bunuri pentru profit. Unde este, deci, fetişismul pentru marfa? Într-o zi, la Bologna, specialista în antropologie se grăbea să îşi cumpere nişte salam, şi iată că se trezeşte în mijlocul militanţilor pentru „*slow food*” care o obligă să

încetinească, înşirându-i toate legăturile cuţ aranii din Lombardia, cu cultura gastronomică din Emilia Romagna, cu solidaritatea mondială a agricultorilor săraci. Politică şi cârnaţi! Dacă se întoarce spre bancherii cei dispreţuiţi, ce descoperă? „Calcule reci”? Nu, mici grupuri de speculanţi îmbătaţi de luminile ecranelor Reuters, dopaţi cu ţestosteron, atât de ciudaţi în speculaţiile lor, atât de înguşti în viziunile lor, atât de baroci în elucubraţiile lor, la fel de inventivi în schimburile pe care le organizează ca indigenii din Papua-Noua Guinee într-un schimb *kula*. Reci, calculele lor? Pentru cei care le suportă de departe, da, cu siguranţă, dar arzătoare şi în fierbere în cazanul acesta de vrăjitoare numit Wall Street sau the City.

Specialista în etnologia pieţelor se miră: să aibă Modernii *cultul mărfi*e. Ar prefera Modernii să ascundă sub ideea unei mărfi nemiloase – fie că se bucură sau indignează din cauza ei – surprinzătoarea complexitate a ataşamentelor faţă de oameni, bunuri şi rele? Ar da impresia, în teorie, că nu le-ar păsa, în timp ce, în practică, se tot aruncă şi tot mai vor, fără să se sature vreodată, întrebarea asta obsedantă o regăsim în fiecare etapă a studiului: cum reuşesc în aşa fel Modernii să nu recunoască ceea ce fac în practică? Cum reuşesc să nu recunoască, în amonte, numărul de entităţi prin care trebuie să treacă pentru a produce un bun oarecare, iar în aval, numărul de consecinţe neaşteptate graţie cărora se regăsesc, fie că vor sau nu, agăţaţi de fiecare dintre bunurile acestea, opriţi de fiecare dintre relele astea? De fiecare dată, cu fiecare za, reuşesc să acopere discontinuităţi imense, eterogenităţi complete pe care nicio continuitate nu poate să le acopere.

Dar dacă, aşa cum cred cei care vorbesc despre „comodificare” (adică despre transformarea bunurilor şi serviciilor în marfa), nu ar exista decât echivalenţe care s-ar transporta în schimbul economic fără ca nimic altceva „să se întâmple”, atunci la ce bun toate milioanele astea de ore de veghe pătimaşă pentru a *ajusta* bunurile şi oamenii? De ce toate zecile de mii de PR şi de marketeri şi de

designeri şi de ambalatori şi de publicitari, de contabili şi de jurişti şi de analişti şi de finanţatori? Ce ştim noi cu adevărat despre mutaţiile schimbului, pentru a pretinde că ne-au înlăturat pentru totdeauna, printr-o ruptură radicală, de acest amestec vechi de o mie de ani, a cărui mărturie preţioasă antropologia economică şi arheologia o păstrează? Aici, iarăşi, aici, ca întotdeauna, cercetătoarea trebuie să înveţe să evite exotismul, Occidentalismul, o Economie în acest mod nu este atât de greu de cuprins: e suficient să inversăm raporturile obişnuite şi să luăm tot ceea ce antropologia economică ar considera „*excepţii* de la economia modernă de piaţă”, excepţii pe care nu le-am mai regăsi în vechile culturi, drept cazul general pe care *ni-l descrie foarte precis – cu excepţia dimensiunii*. Despre ce alterare este vorba aici? Păi, de una fundamentală, despre cea care defineşte pentru un existent dat nu numai pe *ceilalţi existenţi* prin care trebuie *să treacă pentru a subzista*, ci şi pe cei de care *nu se poate lipsi* şi care trebuie *să rămână înlănţuiţi* unii de ceilalţi pentru ca existentul cu pricina să poată subzista.

sfârşit raţională care ar fi acoperit, prin materialismul crunt al mărfii, toate bogatele imbroglioui ale vechii lumi.

Chiar trebuie să coborâm ontologia modurilor de existenţă până la chestiuni de poftă pentru salam bio sau pentru ambalajul săpunurilor? Bineînţeles, de vreme ce vorbim despre experienţa cea mai curentă. Din fericire.

Atunci apare un mod PARTICULAR DE ALTERARE A FIINŢEI – Această înlănţuire este cea care ne permite să recunoaştem punerea în mişcare, mobilizarea lucrurilor, precum şi a oamenilor, la scări din ce în ce mai mari, dar şi cea care i-a uimit pe toţi observatorii care au urmărit istoria omului de la Neolitic încoace, de când Modernii au făcut istoria a ceea ce numim economie-lume şi din care disciplinele economisirii nu vor prelua decât unele trăsături. Recunoşti acest mod de existenţă prin faptul că „lucrurile se mişcă”, „lucrurile se schimbă”, „lucrurile se încing”, „lucrurile se leagă”, „lucrurile se aliniază”. Este ca

şi cum toţi existenţii, alteraţi, însetaţi, pasionaţi, alienaţi, energizaţi, s-ar aşeza de-a lungul unui tip de reţea foarte ciudat, din moment ce aliniază, una în spatele celeilalte, fiinţe complet eterogene, „viţei, vaci, porci, zburătoare” interpunând subiecţi care primesc de la fiecare din interpunerile acestea *proprietăţi* de fiecare dată noi şi imprevizibile.

„Viaţa schimburilor”: freamătul imens al bazarurilor, al târgurilor, al pieţelor, al porturilor; ceea ce Fernand Braudel a descris atât de bine sub termenul de

Cuvintele astea frumoase „*cornerf* şi chiar „*consum* ar defini destul de bine controlul acestor cariere de obiecte devenite familiare prin antropologia vechilor culturi. Este suficient să parcurgem grila desenată mai sus prin înregistrarea listei de fiinţe prin care un *exisx-subiect* ar trebui să treacă pentru a subzista şi cea a cvasi-*obiectelor* prin care diverşi oameni trebuie, vor, pot să treacă. Luaţi un cvasi-obiect: este (îi are pe) toţi cei care sunt legaţi de el; luaţi un cvasi-subiect: este (îi are pe) toţi cei care l-au legat de ei. Punctul de plecare nu contează, interesează doar întrepătrunderea ataşamentelor care definesc fie obiectele – prin gusturile şi aversiunile, prin obligaţiile şi detaşările, prin pasiunile şi indiferenţele pe care le-au suscitat –, fie subiecţii – prin gusturile şi aversiunile, prin obligaţiile şi detaşările, prin pasiunile şi indiferenţele pe care le-au suscitat. Acest tablou nu marchează nicio diferenţă între dorinţe (superflue) şi nevoi (necesare), nici între bunurile zise „materiale” şi cele care ar fi „imateriale”. Când Tarde vrea un exemplu bun de „forţe de producţie”, caută cartea, luxul, moda şi conversaţiile! Ce contează aici este numărul de *aliens* care trebuie înmulţiţi de-a lungul unui drum oarecare şi a căror prezenţă nu o simţim decât în încercarea inovaţiei şi a privării.

Înţelegem de atunci importanţa definirii ataşamentelor prin „interese pătimaşe”: interesul, după cum am văzut, este tot ce se găseşte *între*, prin care trebuie deci să trecem pentru a ajunge undeva; în ce priveşte patima, aceasta defineşte gradul de *intensitate* al

ataşamentului. Adăugaţi în fiecare căsuţă a acestei grile semnul *plus* pentru bunuri şi semnul *minus* pentru rele şi veţi începe să desfăşuraţi matricea imensă a obligaţiilor, acest fundal, această pânză care ne defineşte mai exact decât toate celelalte moduri – şi care, totuşi, nu are cu adevărat dreptul de a-şi face apariţia ca atare în modernism, altfel decât la margine şi în celelalte culturi, precum şi, bineînţeles, în practicile de zi cu zi. Matrice care nu are nimic imaginar, din moment ce îi putem cartografia labirintulurmărind distribuirea subtilă a diferitelor negoţuri dintr-un bazar, participaţiunile încrucişate ale companiilor din Silicon Valley, liniile şi coloanele unui grafic interindustrial într-un birou al Ministerului de Finanţe din Bercy, precum şi amestecul pieselor dezasamblate din toate automobilele americane într-un cimitir auto din Queens. Matricea aceasta este lumea noastră.

CU O PASĂ ORIGINALĂ:

INTERESUL ŞI

VALORIZAREA – Avem pasă, avem alterare, avem noutate în alterare. Există deci un mod de existenţă aparte pe care îl putem defini canonic prin trei trăsături: un gen de fiinţă – mobilizare, interes, valorizare/preţuire (nu există termeni de-a gata) –, dar şi un tip de transcendenţă şi un regim particular de veridicitate.

Deci care este saltul, hiatusul, *gapul* pe care îl acoperă dintr-un salt vertiginos acest mod al ataşamentelor [ATT]? Desigur, incomensurabilitatea bunurilor şi a modurilor de a le apropia, eterogenitatea ataşamentelor şi irumperea bruscă a valorii. O simţim constant, dar ne surprinde întotdeauna. Nu ne ştiam atât de interesaţi de aceste bunuri; nu ne ştiam atât de descoperiţi înaintea acestor dorinţe; nu ştiam că bunurile astea valorau aşa de mult sau aşa de puţin. Bineînţeles, am avut experienţa constantă a acestor idei, dar experienţa noastră este constant suspendată, interzisă, alterată, spartă de inversiunea aceasta a frigului şi caldului, a aparenţei – echivalenţă – şi a realităţii – inechivalenţă.

De aceea, marketingul ştie mai multe decât cei care vor să economisească din căldura expunerii produselor şi din dificultatea de a momi un client întotdeauna prea nonşalant. Dar merchandiserii ştiu probabil mai multe despre asta decât profesorii de marketing. Responsabilii cu standurile promoţionale din supermarket ştiu mai multe decât merchandiserii. Un admirabil *„pecking order* inversat, care face ca secretele intereselor pătimaşe să fie de fapt secrete ştiute de toată lumea, dar cu condiţia să coborâm întotdeauna mai mult spre experienţa practică a celor pe care îi dispreţuim, (cum am văzut în politică [POL]). Cei care se ştiu legaţi pentru totdeauna, de bunuri ca şi în rele, sunt consumatorii, producătorii, artizanii, comercianţii, fabricanţii, amatorii, şomerii, degustătorii, inovatorii, iar toţi cei care folosesc presa, macină, macerează, amestecă şi sfarmă marea matrice a intereselor şi pasiunilor. Dublu-Clic poate continua să modelizeze legăturile dintre cerere şi ofertă, ca şi cum ar fi una dintre legile lui Newton, dar un lucru este sigur: dacă ar deveni comerciant sau industriaş, fiind la fel de insensibil la minusculele variaţii ale ataşamentului şi ale gustului, ar deveni falit la fiecare încercare!

Fiinţele astea care ne parcurg neobosit trebuie să fie numite *valenţăenergizare*, *investiţie*. Să spunem că valoarea este prelungirea, întotdeauna riscantă, pentru un cvasi-subiect, a numărului de coloane pe care trebuie să le traversezi sau, pentru un cvasi-obiect, al numărului de linii. *A valoriza* înseamnă a înregistra apariţia diferenţelor fie prin interpunerea unei linii noi – cu ocazia apariţiei unui nou „produs” descoperim că am devenit capabili de interese noi sau de patimi noi, de noi ataşamente –, fie prin interpunerea unei noi coloane – cu ocazia unei noi „cereri” descoperim că este posibil să facem să existe şi alte combinaţii de materiale şi de servicii. Dacă există ceva ce nu putem reduce la un transfer de echivalenţi, atunci e vorba despre irumperea valorii – o nouă linie, o nouă coloană, un nou *alien*, o nouă alterare – sau *devalorizarea*subita dispariţie a unei linii sau a unei

coloane.

Specialista în etnologie bănuieşte că nu trebuie să pornească cu capul înainte pentru a formula definiţia valorii… Dar îşi spune că, poate, acordând intereselor pătimaşe locul cuvenit fiinţelor, ar putea lucra şi fără definiţie. Pentru că, până la urmă, ce altceva înseamnă a te ataşa de „valoarea muncă", dacă nu a parcurge lunga serie de entităţi necesare pentru geneza unui bun? Ce altceva este „valoarea comercială", dacă nu un alt parcurs, de data aceasta în seria de fiinţe care îi sunt substituibile? Or, nici aceste necesităţi – cele de producţie –, nici aceste substituiri – cele ale schimbului – nu pot exista fără irumperea unor fiinţe noi, total imprevizibile, care să *preceadă* mereu echivalenţele. Peste tot, calculele reci ale Economiei se topesc la căldura incendiară a ataşamentelor pătimaşe. E imposibil să faci antropologia Modernilor fără să inversezi inversiunea, fără să faci să meargă pe propriile picioare – ataşamentele – ceea ce voiam să facem meargă în cap – dispozitivele de calcul.

— ŞI CONDIŢII DE REUŞITĂ Vor exista obiecţii, întrucât nu există condiţii de PROPRII. – reuşită şi de nereuşită specifice acestui regim care se situează cu totul în afara adevărului şi falsităţii, fiindcă ataşamentele nu sunt raţionale, iar detaşările cu atât mai puţin. Ca şi cum nu am şti, cu o precizie stupefiantă, diferenţa dintre *plăcere* şi *indiferenţă X* Ca şi cum, dinspre planeta întreagă nu s-ar fi ridicat rumoarea imensă a *distincţiilor* între bunuri şi rele! Uimitori Modernii ăştia, care nu vorbesc decât de raţionalitate, de cunoaştere obiectivă şi de adevăr, ca şi cum nu ar conta în căutarea adevărului, da, a adevărului, diferenţa dintre bogăţie şi sărăcie… Câtă ipocrizie în iubirea-ură pentru bunurile din lumea asta! Şi cum să nu îi înţelegem pe nativii de pe Coasta de Aur, care le replicau celor veniţi să îi convertească: *„Js the name ofyou God Goldf"*.

„Cum facem rost de mijloace?" Puteţi ţine evidenţa timpului pe care îl petrecem cu toţii pentru a răspunde la întrebările acestea, energia pe care o cheltuim pentru a le

explora? Ştiu ce vreau, dar nu am mijloacele; am mijloacele, dar nu găsesc ceea ce vreau; am mijloacele, dar nu ştiu ce vreau; am mijloacele şi ştiu ce vreau, dar şi alţii vor acelaşi lucru. Şi am lăsa toată cunoaşterea asta ca o masă nediferenţiată, sub pretext că nu găsim dovada unui „calcul raţional”? A se bucura, a avea, a poseda, a profita – toate aceste verbe ne deplasează de la un capăt la altul al lumii şi îi face mobili, unii după alţii, pe toţi existenţii planetei, iar acesta nu ar fi un mod de existenţă demn de respect? Greutatea intereselor noastre vitale, evaluarea a tot ceea ce ne asigură subzistenţa nu ar fi şi ele susceptibile de adevăr şi de falsitate? Că evaluarea aceasta nu se aseamănă cu nicio alta se poate, dar că nu tranşează în modul ei specific falsul şi adevărul, răul şi binele – iată ceva ce ar fi prea greu de crezut.

— În engleză, în original: „Numele vostru este Zeul Aur?”

Am spus-o, e adevărat, despre fiecare mod de existenţă în parte, dar ce piatră de încercare poate să rivalizeze în subtilitate cu distincţiile subtile pe care fiecare le poate stabili între bunuri şi rele, între succesele şi rateurile unui nou lanţ de ataşamente? Ce mai înseamnă judecata unui duhovnic sau a unui psihanalist pe lângă „priceperea de a cumpăra” a unei fetişcane de douăzeci de ani, în stare să observe diferenţa dintre materialele a doi chiloţei, diferenţa care va face, acolo în China, o fabrică bogată sau falită? Cum să calificăm priceperea unui antreprenor de a oferi intereselor aspecte neprevăzute? Nu e de admirat geniul antreprenorului McLean care a fost în stare să modifice obiceiurile transportatorilor prin introducerea neprevăzută a unui container standardizat care merge direct – foarte indirect – de la producător la consumator fără întrerupere de sarcină? Un nou exemplu de continuitate obţinută prin intermediul unei noi discontinuităţi! Şi un nou exemplu de schimbare a dimensiunii datorită „acestei cutii care a făcut lumea mai mică şi economia mai mare”. Este admirabil răspunsul lui Steve Jobs la întrebarea: „Faceţi studii de marketing

pentru produsele voastre?”, prin această formă de înţelepciune pe cât de inventivă, pe cât de tranşantă:, //5 *not the Business of consumers to know vohat they vianP* … La fiecare articulare a cursurilor de acţiune, apare surpriza valorii.

Începem să vedem că ceea ce ne împiedică să separăm condiţiile acestea de reuşită şi de eşec este derapajul misterios spre ideea unui calcul realizat conform altor balanţe şi altor proceduri. Ca şi cum am putea calcula aceste evaluări, cumva, *rece* şi mai ales *continuu*. Regăsim uimirea iniţială a cercetătoarei: nimic din această frământare de proporţii nu e definit de răceală, dimpotrivă, *totul este cald*. Nimic aici nu se defineşte prin calcul, în niciun caz nu prin această parte a calculului care ar presupune nişte echivalenţe şi transporturi fără transformare [ATT-DC]. „A avea valoare” şi „a ploua” sunt două verbe care presupun, ambele, o formă de apariţie, o survenire. Da, „*a avea valoare* precedă întotdeauna simpla echivalare, la fel cum *schimbarea* precedă preschimbul şi la fel cum *traducerea* precedă simpla translatare. Chiar şi mai târziu, când obiceiul va fi acoperit aceste discontinuităţi nenumărate prin alunecarea lină a echivalenţelor [HAB-ATT], tot nu vom putea calcula cu adevărat. Să distribuim, da, să calculăm, nu – în orice caz, *nu încă*.

Specialista în etnologie îşi caută cuvintele, dar ne. ACEST AMESTEC AL dăm bine seama ce încearcă să facă: vrea ca problema EXISTENŢILOR – irumperii valorii să nu vină să simplifice fenomenul masiv al Modernilor. Nu trebuie ca ideea unei Economii în sfârşit raţionale să vină să ascundă formidabilul amestec din care e făcută lumea, precum şi scara transformărilor neprevăzute care au sfârşit prin a mobiliza Pământul întreg, de la gheţurile polilor până la proprietăţile cele mai intime ale materiei. N-ar mai fi decât o biată antropologă dacă nu ar căuta nişte cuvinte care să

— În engleză, în original: „Nu este treaba consumatorilor să ştie ce îşi doresc”. exprime scara unei

asemenea frământări a lucrurilor şi oamenilor. Şi ce pasiuni trebuie să introducă în ecuaţie pentru a identifica aceste creaţii de valori inechivalente, surprinzătoare, incomensurabile, aceste distrugeri de valori la scară din ce în ce mai gigantică! Nu inventează Modernii în fiecare zi noi nevoi, noi dorinţe, noi obiecte, noi pieţe? Nu distrug ei zilnic vechi nevoi, vechi dorinţe, vechi obiecte, vechi pieţe? Nu ei sunt cei care *complică* mereu vasta matrice prin care devenim cu fiecare zi mai complicaţi, mai surprinşi, mai interesaţi, mai săraci sau mai bogaţi? Şi nu facem noi ca şi cum pământul, munca, schimbul, finanţele ar fi o sursă de valoare ce s-ar fi *deplasat* fără nicio transformare şi care „ar explica”, identitate cu identitate, invenţiile lor nebuneşti? În timp ce toţi agenţii încearcă „să treacă prin” lungi concatenaţii de bunuri şi de oameni unde fiecare verigă în parte îi surprinde, „nu s-ar petrece nimic” decât circulaţia de necesităţi indiscutabile?

— DUCE LA ENIGMA Dar această mobilitate, această lăcomie, aceste paÎNCRUCIŞĂRII CUsiuni, aceste interese nu reprezintă tocmai lucrurile de ORGANIZAREA [au – ORG] – care se ocupă Economia? Nu tocmai, aici este problema.

Aici trebuie încă o dată să încetinim, Mai ales să nu ne pripim. Atenţie, aproape am ajuns. Pentru a. Înţelege dimensionarea fără a schimba nivelul, ar trebui să reuşim să identificăm cum se leagă împreună fiinţele ataşamentului şi cele ale organizării, fără să se arunce în altceva şi mai ales nu într-o MATERIE0. Numai explorând această intersecţie [ATT-ORG], vom putea urmări repartiţiile fără să facem apel la niciun metarepartitor.

Să luăm exemplul oferit de Willian Cronon în una dintre cele mai frumoase cărţi scrise vreodată despre schimbarea la scară. Acesta ne arată cum reţelele de ataşamente şi de script-uri, odată puse cap la cap, dau unui sat indian de pe malul lacului Michigan dimensiunea unei „Metropole a Naturii”, cum numeşte el oraşul Chicago, această economie-lume. Şi ceea ce reuşește să împletească mai bine ca oricine sunt tocmai inovaţiile

succesive care se aplică valenţelor, precum şi aparatelor contabile. Ţăranul, care îşi aducea sacii de grâu cu sania sau cu vaporul şi care îi urmărea emoţionat până la moară, află repede de o cu totul altă definiţie a valorii atunci când, odată cu apariţia căii ferate, îşi vede, la început cu spaimă, sacii rupţi amestecându-şi conţinutul auriu cu cel al celorlalţi saci în cupele lifturilor pentru grâne – nou-inventate şi ele. Cu câtă suspiciune observă el la început facturile pe care le primeşte în locul bancnotelor de la morar! Cum ar putea bănui că datorită acestor hârtii va crea cea mai mare piaţă la termen, care va face din Chicago centrul lumii pentru toate script-urile referitoare la grâne? Chicago se extinde, piaţa grânelor devine „abstractă" datorită concreteţii extreme a căilor ferate, a lifturilor pentru grâne şi a bonurilor de hârtie. Un vast sistem socio-tehnic modifică mărimea relativă a unei mulţimi de agenţi şi tipurile de fiinţe care îi obligă, îi interesează şi îi acţionează. Sprijinite de ataşamente, script-urile accelerează şi îşi impun cadenţa. Valuri de cuantificări ţâşnesc de aici. Ce se va întâmpla?

Am intrat în Economie? încă nu. Bonurile de hârtie — CARE NE VA PERMITE SĂ DEZAMALGAMĂM MATERIA CELEI DE-A DOUA NATURI. rămân nişte script-uri, iar piaţa la termen continuă să distribuie şi să separe scadenţele şi chitanţele, să distribuie drepturile de proprietate – şi să speculeze nebuneşte… Pentru a intra în Economie – şi deci pentru a *ieşi* din dispozitivele de economisire –, totul depinde oare de noţiunile de calcul, de dispozitiv şi de disciplină pe care le vom pune în practică, apoi de comparaţia lor cu înlănţuirile de forme [REF] (definite în capitolele 3 şi 4)? Pentru a o spune într-o manieră uşor provocatoare, studiul trebuie să îşi pună problema dacă Economia este o *ştiinţă* la fel ca cele numite „ale Naturii" sau dacă este *disciplina* unei forme particulare de calcul care n-ar avea *drept scop* să stabilească lanţuri de referinţe [REF].

Cititorul atent va fi remarcat cu siguranţă paralela pe

care încercăm să o trasăm. Între fiinţele reproducerii [rep] şi cele ale ataşamentului [ATT]. Acestea se aseamănă deja în aceea că cele două moduri se definesc prin seria de fiinţe prin care trebuie să „trecem pentru" a subzista. Ele diferă, bineînţeles, din moment ce fiinţele reproducerii precedă cvasi-obiectele la fel de bine ca şi cvasi-subiecţii, în timp ce fiinţele intereselor pătimaşe trasează legături de fiecare dată surprinzătoare între obiecte şi subiecţi, între bunuri şi oameni, pe care moduri precedente le-au tot făcut să prolifereze [rep – ATT]. Iar ele se aseamănă cel mai mult prin faptul că cele două moduri le folosesc drept *materie primă* pentru invenţia Naturii – pentru fiinţele reproducerii – şi pentru ceea ce am numit a doua NATURĂ0 – pentru fiinţele ataşamentului.

În prima parte a cărţii, am văzut cum „Natura" amalgamase două moduri, cel al reproducerii şi cel al referinţei [REP-REF]. Materia *res extensa* ne apăruse atunci ca fuziune, interpolare între exigenţele cunoaşterii şi cele ale reproducerii, întrebarea care se pune acum este de a şti dacă vom putea utiliza încrucişarea a doua moduri [ATT-ORG] pentru a reorienta Economia fără să o criticăm totuşi. Sau, mai exact, dacă vom ajunge să reperăm prin ce ocol subtil disciplinele economice vor sfârşi prin a da naştere idealismului (celei de-a doua) materii. Pentru a doua oară, o materie s-ar naşte amalgamând măcar două moduri, cel al ataşamentului şi cel al organizării [ATT-ORG], pornind de la o idee indirectă despre cunoaştere [reforg]. De această dată nu ar genera RES EXTENSA0 cunoscută de ştiinţele numite naturale, ci o nouă materie, „cunoscută" simplu prin intermediul unei noi Ştiinţe, Economia. Atunci, necesităţilor primului materialism ar urma necesităţile celui de-al doilea materialism. Pentrü a doua oară în această carte, acest amalgam al „materiei" este cel care deschide şi închide accesul oricărei interpretări a Modernilor şi orice definiţie a raţiunii. Istoric vorbind, EPISTEMOLOGIA0 şi Economia s-au născut împreună şi au continuat să se sprijine una pe cealaltă; împreună trebuie ele să înveţe să se retragă de pe

scenă.

Din fericire, la fel cum am învăţat să distingem saltul, *gapul* de la reproducere la referinţă [REP*REF], nimic nu ne mai poate împiedica să facem, fără a le confunda, două salturi, două hiatusuri distincte, *gapul* ataşamentului şi saltul, *gapul* organizării, fiecare cu definiţia lui despre adevăr şi fals. Ne dăm seama, prin urmare, şi de ceea ce trebuie să mai adăugăm în acest context pentru a *netezi* cele două tipuri de discontinuităţi, pentru a obţine o cu totul altă definiţie pentru ceea ce *dă exact* în calcule. Nu mai avem niciun dubiu în privinţa aceasta, mai multe condiţii de reuşită se amestecă pentru a hotărî în privinţa justeţii unei evaluări *calculate*. Trebuie să scrii mult pentru ca în final să ajungi să nu mai adaugi nimic sub *bottom line*. De un al treilea şi ultim mod va trebui să ne legăm.

Operaţiunea cere îndemânare şi agilitate, dar nu există alt mod de a se *dezeconomisi* decât observând, cât de precis se poate, ceea ce disciplinele economice adaugă fiinţelor pe care le îmbrăţişează. La ce bun vom fi restituit imensa încurcătură a intereselor pătimaşe, le vom fi redat căldura, violenţa, amestecul, *entanglement*-*re Az*\ la ce bun vom fi observat bizarul ritm al script-urilor şi capacitatea lor de a modifica dimensionarea relativă a tot ceea ce distribuie, dacă nu voiam decât să ne mulţumim cu o simplă critică a Economiei? Trebuie să facem mai mult, creând un loc demn de disciplinele indispensabile ale economisirii. Al doilea empirism are nevoie, chiar mai mult decât primul, să înveţe să restituie experienţa economică.

şaisprezece

A AŢÂŢA EXPERIENŢA SCRUPULULUI

Detectarea încrucişării [att-org] * ar trebui să ducă la elogiul dispozitivelor contabile.

Economia pretinde totuşi să calculeze valorile prin fapte *value-free* ceea ce transformă experienţa de a fi chit într-un decret al Providenţei, capabil să calculeze optimul şi să golească scena pe care bunurile şi relele sunt distribuite.

Dacă problema moralei a fost pusă deja pentru

fiecare mod – există totuşi, în incertitudinea referitoare la scopuri şi mijloace, o sursă nouă de morală. * Este responsabil cel care răspunde la o chemare ce nu poate fi universală fără experienţa universului.

Putem deci să stabilim responsabilităţile fiinţelor morale [mor] şi să definim modul lor propriu de veridicitate: reluarea scrupulului şi alterarea lor particulară: căutarea optimului.

Economia se transformă într-o metafizică atunci când amalgamează două tipuri de calcule în încrucişarea [ref-mor] – ceea ce o face să confunde o disciplină cu 6 ştiinţă care doar ar descrie o materie economică.

Economia pune capăt oricărei experienţe morale.

Acesta este al patrulea grup care leagă cvasi-obiectele şi cvasi-subiecţii pe care războiul interminabil al mâinilor, vizibile şi invizibile, nu îl înţelege.

Pot oare Modernii să devină agnostici în materie de Economie şi să pună iarăşi bazele instituţiei economiei-disciplină?

Pentru că se vede ajungând la capătul chinurilor, DETECTAREA cercetătoarea începe să respire şi în acelaşi timp, ÎNCRUCIŞĂRII [au – ORG] – se sufocă gândindu-se la dificultatea a ceea ce mai are de făcut: să descrie actele de calcul în aşa fel încât calculul să nu poată înlocui *descrierea*, care nu este altceva decât desfăşurarea script-urilor. Este singurul mijloc pe care l-a găsit de a vedea celălalt versant al celei de-a doua Naturi, pentru ca, în locul Economiei, să apară reţelele delicate ale disciplinelor responsabile de economisire, fără să le adauge nimic şi fără să ia nimic din ele. Începe să creadă în programul ei până acolo încât se lasă sedusă de o apoftegmă: „Până acum economisitorii nu au făcut decât să performeze lumea, acum a venit timpul să o *descriem*?

Dacă a ajuns să investigheze fiinţele organizării, este pentru că nu reuşea să vadă de unde provenea al doilea nivel, acest METAREPARTITOR, acest „tot superior părţilor” pe care informatorii ei îl desemnau totuşi drept cadrul general în interiorul căruia se aflau toţi actorii. Or,

abţinându-se să lanseze ipoteze suplimentare despre un nivel transcendent, urmărind numai mişcarea script-urilor [ORG], ea începe să vadă de unde provin efectele dimensionării şi ale cadrajelor.

Dacă şi-a dat osteneala, mai apoi, să aducă în prim-plan fiinţele interesului [au], este pentru că nu vedea cum ar putea împăca experienţa pasiunilor şi a ataşamentelor cu presupusa răceală a calculelor economice. Ajunsă în acest punct, ea reuşește să înţeleagă cum adaosul de dispozitive de calcul va permite „vieţii schimburilor” să-şi stabilească coordonatele, fără ca totuşi calculul să poată în vreun moment să se substituie evaluărilor surprinzătoare care leagă lanţuri lungi de (cvasi) obiecte şi de (cvasi) subiecţi, de bunuri, de rele şi de oameni. Are debi sentimentul că a explicat CURSURILE DE ACŢIUNE0: este mişcarea prin care *se conectează interesele pătimaşe şi script-urile* datorită a doua tipuri de discontinuităţi înlănţuite.

Şi totuşi nu se simte suficient de fidelă experienţei acestor fluxuri. Dacă ar avea dreptate, ucenicia într-ale economisirii nu ar mai fi un mister aşa de mare; nu ar fi lăsat niciodată loc pentru ceea ce trebuie să numim metafizica Economiei. Am fi Az-/pur şi simplu parcursul intereselor, precum şi pe cel al script-urilor [atporg] cu aparate, abace, *benchmark-wxx*, instrumente, dispozitive, modele, pe scurt, cu VALORIMETRE0, pentru a-i ajuta pe actori să se regăsească printre tot mai multe lanţuri şi pentru a obţine astfel cheile de repartiţie acceptabile pentru ambele părţi. În realitate, ar fi suficient să facem elogiul *contabilităţii* şi a Marii sale Cărţi. Această Carte este încă prezentă în conştiinţă, nimeni nu ar putea să o uite: este Cartea Conturilor, Bilanţul, Cartea pe care noi toţi, fără deosebire, fie că suntem bogaţi sau săraci, bancheri sau cerşetori, şefi de stat sau *golden boys*, trebuie să o frunzărim pentru a şti ce *valorăm*, *ceputem* şi ce *datorăm*. Niciodată nu am fi făcut din această instrumentare o mare istorie a Raţiunii. Niciodată prima Natură nu ar mai fi fost urmată de a doua.

— AR TREBUI SĂ DUCĂ LA ELOGIUL DISPOZITIVELOR CONTABILE

Să ne aducem aminte ce afirma Galileo printr-o metaforă admirabilă, fără să se mai gândească apoi la asta: „Cartea Naturii fusese scrisă cu semne matematice”. Metaforă tipică pentru Moderni, de vreme ce mărturiseşte liniştit confuzia a cărei importanţă o şi neagă în acelaşi timp: dacă este o Carte, unde sunt INSCRIPŢIILE0, 5/y/z/j-ul, autorul şi presa de imprimat? Dacă Natura indiferentă şi anonimă este cea care scrie fără să scrie pe niciun suport, de ce să vorbim despre o Carte? Din cauza acestei metafore şchioape, împrumutate din Cartea lui Dumnezeu, pretinzând că nu vedem în lucruri decât deplasarea raporturilor de forţă sau a lanţurilor cauzale – intenţie, de altfel, excelentă – fără să le deformăm, nu am şti niciodată dacă avem de-a face cu saltul uriaş al existenţilor pentru a persevera în fiinţă sau cu celălalt salt, la fel de uriaş, al tehnicilor de inscripţie pentru a menţine constanţe şi a produce o referinţă obiectivă care să permită accesul la fiinţele depărtării [REP-REF]. În aceeaşi noţiune hibridă de MATERIE0 interpolasem secretul existenţilor de a se încăpăţâna în fiinţă şi secretul oamenilor de ştiinţă, care permite ca lumea să se înscrie şi să se publice (pe sine). Făceam din căderea corpurilor grele un simplu avatar al legii fizice care ne permitea să le controlăm cumva. Dacă distilarea acestui întreg amalgam a necesitat atâta efort, este pentru că marele public nu cunoaşte Cărţile fizicii, chimiei sau biologiei, dar şi pentru că metafora galileană s-a tocit în aşa măsură încât încă mai luăm cunoaşterea drept persistenţă [MET-REF].

Revelarea idealismului celei de-a doua materii ar trebui să se realizeze mai uşor decât în cazul primei naturi, de vreme ce cărţile, cele care permit să *economisim*, sunt încă perfect vizibile: cerneala roşie sau verde încă nu s-a uscat; ne bazăm calculele pe *spreadsheet-yin* ale căror linii şi coloane sunt încă necompletate. Dacă a trebuit să ne luăm mii de precauţii pentru a învăţa să descâlcim, parcursul pe Muntele Aiguille al trigonometriei

geometrilor, nu putem confunda mai mult de câteva secunde o carte de conturi cu comportamentul *celui care este numărat*. Nu este nevoie să fii expert pentru a contracara greutatea acestei metafore în această altă „materie”, cea din care ar fi făcute „legile economiei”; este suficient să fii un scrib oarecare, un contabil mărunt, un „*scrivener*”. Nimeni nu îşi imaginează că un administrator de imobil trebuie lăsat singur în biroul său pentru a calcula, ca un adevărat savant, sutimile de procentaj pentru repartizarea cheltuielilor pauşale – în orice caz, după cum ştim cu toţii, dacă îl lăsaţi singur, o faceţi pe riscul dumneavoastră…

A scoate în prim-plan dispozitivele de calcul – sau de QUALCUL0 – ar trebui să fie cu atât mai uşor cu cât fiecare poate resimţi instalarea şi extinderea noilor valorimetre, ale căror standardizări produc aceleaşi efecte de cali-cuantificare ca şi precedentele, pe care folosirea repetată le-a făcut acum invizibile. Cercetătorii care se măsoară unii pe alţii comparându-şi scorurile pe *Google Scholar*, ca şi preşedinţii universităţilor obsedaţi de locul ocupat în „*rankings*\, nu sunt intoxicaţi de cifre în aşa măsură încât să confunde răspândirea acestor aparate cu măsurarea excelenţei, în sensul referenţial al măsurii [ref]. Ei ştiu bine că este vorba de standarde care permit şi acum, acum ca mereu, pregătirea repartiţiilor şi redistribuirilor de preţuri. Bancherii care trebuie să recupereze datoriile cauzate de introducerea ecuaţiilor Black-Scholes-Merton în autocaleuleze singuri! Prin urmare, a dezeconomisi ar trebui să fie o operaţie mai uşoară decât a ne „dezepistemologiza” capul.

matele financiare de calcul al opţiunilor de preţ ştiu prea bine că ecuaţiile acestea se aseamănă mai mult cu procentajele administratorului de bloc decât cu legile termodinamicii – şi că nu trebuiau să lase algoritmii informatizaţi să

Or, acesta nu este deloc modul în care se prezintă Economia (cu e mare), care insistă pe altceva, mult mai decisiv şi mai radical, care nu oferă numai ajutorul fragil al

formatărilor amestecate, ci are pretenţia să înregistreze pentru toţi cei care au de-a face cu ea fapte indiscutabile.

Economia pretinde TOTUŞI SĂ CALCULEZE VALORILE PRIN FAPTE VALUE-FREE – unde problema valorilor pare să *nu* se pună. Datorită ei, problemele valorizării [ATT] şi ale scadenţei script-urilor [ORG] vor deveni *fapte*, ba chiar, lucru surprinzător care le va distinge încă mai mult de lanţurile de referinţă [ref], de

„Fapte despre care nu mai avem ce discuta”. Se va spune că nu este nimic aici care să o mire pe cercetătoare: o ştiinţă nu se defineşte cumva printr-o priză empirică „indiferentă la valori”? Dar tocmai această insistenţă este cea care o împinge pe specialista în etnologia Modernilor spre neîncredere. Cum se face că regăsim aici, într-o formă mai clară, aceeaşi distincţie canonică a faptelor şi valorilor căreia nu i-am căzut pradă atunci când a fost vorba să reperăm locul în care putem prinde cel mai bine cunoaşterea obiectivă? Dacă lanţurile de referinţă permit într-adevăr lenta producere de fapte, aceasta nu începe niciodată să producă fapte indiscutabile. Ba chiar dimpotrivă, îi autorizează pe cercetători să lase lucrurile însele să aducă mărturie în ceea ce se *discută* pe seama lor. Or aici, printr-o răsturnare bruscă, *problema valorii basculează în cea a faptelor* a simplelor fapte brute şi încăpăţânate, materiale şi obtuze. Totul se petrece ca şi cum Marea Carte ar avea mai multă forţă decât cea a (primei) Naturi. Pare încă a avea mai mult *credit* decât legile fizice. Şi este şi normal, de vreme ce vorbim tocmai de Marea Carte a Creditului! Ce încredere, da, ce credit trebuie să îi acordăm? Ce valoare trebuie să îi acordăm unei ştiinţe a valorilor care ar fi „*value-free!* Dacă fiinţele referinţei sunt „indiferente la valori”, aceasta nu se întâmplă pentru că s-au eliberat de valori sau pentru că valorile le erau *indiferente*, ci numai pentru că erau *diferite* –, nici imoral, nici amoral, modul lor de veridicitate era atât de special – depăşirea formelor pentru a menţine constantele –, încât nu se intersecta în niciun fel cu cel al lucrurilor cunoscute – lucruri care îşi vedeau de drum într-

un mod cu totul diferit.

În faţa injoncţiunilor Economiei, analista se regăseşte înaintea unei versiuni într-un anume fel polemică, exagerată, aproape ameninţătoare, aceea a distincţiei între fapte şi valori. Ca şi cum dubla „metretică”[27] prezentă chiar în montajul valorimetrelor – cele două sensuri ale expresiei „a lua măsuri” – ar fi dispărut în favoarea unei măsuri de tip referenţial [ref]. Transformarea este totală, de vreme ce nu mai este vorba de fapte care nu *mai* sunt de discutat, ci ar fi indiscutabile din naştere, deoarece *nu trebuie* discutate. Este ciudată aceasta. deontologie conform căreia „ar trebui” să nu discutăm fapte.

Această întrebuinţare deturnată a schemei cunoaşterii echipate şi rectificate este cu atât mai ciudată cu cât prelungirea treptată a lanţurilor de referinţă are, după cum am văzut, drept scop, şi de multe ori drept efect, *să apropie* şi mai mult subiectul cunoscător de obiectul cunoscut. Prin ce bulversare ciudată am început să vorbim despre cunoaştere pentru a-i *îndepărta* tot mai mult pe cei pe care script-urile – în care sunt înscrise clar rolurile, obligaţiile, cerinţele lor – îi privesc în cel mai înalt grad? Sau va fi descoperit aici Economia o sursă de certitudine absolută, *superioară* celei obţinute din toate lanţurile de referinţă, sau este vorba despre încă o enigmă, de o nouă eroare de categorie.

— CEEA CE TRANSFORMĂ Totul se petrece ca şi cum ar exista în invocarea EXPERIENŢA DE A FI CHIT – celei de-a doua naturi un supliment de certitudine prea echivoc, prea insistent ca să fie verosimil. Cum să definim acest supliment? revenind asupra rezultatelor antropologiei economice şi reconstituind, prin contrast, experienţa de multe ori înspăimântătoare de *a fi chit*. De la *Eseul despre dar* al lui Marcel Mauss, toţi europenii care se adâncesc în acest tip de literatură nu pot decât să dea înapoi de frică în faţa problemelor fără ieşire ale altora: „Dar atunci, suspină aceştia, bieţii de ei nu vor ieşi niciodată la capăt, vor fi mereu legaţi, ataşaţi, îndatoraţi,

27 Termen calchiat din limba greacă, referitor la măsură.

atârnaţi, încurcaţi, *entangled*” Cei care se miră astfel beneficiază fără să îşi dea seama de imensul avantaj pe care disciplinele austere ale Economiei l-au pus la dispoziţia lor: s-au obişnuit, prin lungi exerciţii de călire, să fie *chit* faţă de cei cu care intră în tranzacţie.

Contrastul formulat de-a lungul istoriei europene pare a tranşa într-adevăr cu antropologia „celorlalte culturi”: se pare că am fi găsit modul, credem noi, de a ieşi din încurcăturile altora, prin adăugarea opusului lor: „Iar acum suntem chit; nu vă datorez nimic; am schimbat între noi echivalenţii; adio!”. Am fi faţă de care am învăţat să fim chit în orice privinţă la sfârşitul scadenţelor şi à la orizont creditorul neprevăzut care le cere să ramburseze foarte repede titlurile maximizat procedurile pentru a nu *datora* întotdeauna, pentru a nu mai *depinde* întotdeauna, pentru a nu mai trebui întotdeauna să dăm *înapoi*. Inventii formidabile ale schimbului de echivalenţi între apropiaţii deveniţi acum străini, chitanţelor de plătit. Inventii recente toate, dar care vor fi plasate, cel puţin de la Locke încoace, prin tot felul de inginerii, tocmai la începutul istoriei, ca şi cum am fi început cu Piaţa şi tot cu ea am termina. Ca şi cum am fi inventat un fel de proprietate *ferită* de toate încurcăturile în care „alte culturi” par, dimpotrivă, a se adânci. Există aici, în obsesia aceasta pentru sfârşit, pentru *finanţe*, pentru „reglarea conturilor”, ceva excesiv şi forţat. Mai ales din partea celor care, crezându-se chit cu toate vechile obligaţii, văd deodată cum apare de două secole – titluri de exploatare a comorilor Terrei. Înţelegem dilema cercetătoarei: dacă se mulţumea să pună în evidenţă acest supliment al disciplinelor economisirii, ar fi ascuns adevăratele otrăvuri

— ÎNTR-UN DECRET AL

Providenţei, capabil să

CALCULEZE OPTIMUL – ale Economiei, ar fi dat dovadă de un soi de chietism.

Ar fi participat la conduita de evitare a Modernismului: tratarea apropiaţilor drept străini cărora nu le datorează nimic, pentru că ar fi descoperit o sursă de

certitudine absolută, indiferentă faţă de valori. Or, tocmai în acest punct vom putea beneficia de pe urma efortului nostru îndelungat de a ne fi lipsit în descrierile noastre de orice metarepartitor.

Disciplina Economiei trece drept Ştiinţă pentru că adaugă ceva ce nicio altă ştiinţă naturală nu poate oferi: certitudinea unui OPTIM0 *în sfârşit calculat de o instanţă superioară care ar agrega şi ar unifica toate script-urile*. Aici este pericolul celui de-al doilea nivel a cărui neverosimilitate am criticat-o: schimbând nivelul, cel al agregării tuturor script-urilor, pretindem să câştigăm în raţionalitate. Or, tocmai aici începem să ne abatem de la raţiune de-a binelea.

Dacă prima Natură putea fi unificată, ordonată, mărturia ei, oricât de edificatoare va fi fiind, nu va putea niciodată convinge, de vreme ce afirmăm din aceeaşi suflare că ea ar fi *indiferentă* oamenilor şi *amorală*... Ne dăm seama că numai cu greu am putea face în aşa fel încât Natura să dicteze legi morale. A doua natură are un cu totul alt caracter: când descoperă ceva, faptele pe care le descoperă nu numai că sunt indiscutabile, ci sunt marcate de saltul Providenţei. Un paradox: faptele *value-free* sunt ceva care definesc toate valorile! Este uimitoare această încrucişare pe care specialista în antropologie trebuie să o abordeze dacă vrea să înţeleagă originalitatea absolută a Modernilor care cred în Providenţă sub aspectul unic al faptelor economice materiale a căror formă *se aseamănă* cu cele ale referinţei-dar nu fac decât să se asemene. Trebuie deci să facem încă un pas pentru a înţelege ceea ce Karl Polanyi a definit

— ŞI SĂ GOLEASCĂ SCENA UNDE BUNURILE ŞI RELELE SUNT DISTRIBUITE.

drept o „religie seculară”: religia optimului calculat.

Ceea ce o uimise cel mai tare pe cercetătoare la începutul capitolului 14 era că, în locul unei pieţe publice zgomotoase şi agitate unde toţi participanţii discutau aprins despre ce îi privea în modul cel mai direct posibil, nu găsise decât o piaţă goală. A nega ataşamentele [ATT]

este un lucru; a nega că ar exista întotdeauna organizări ale căror script-uri rămân invizibile oricare ar fi calculele [org] este iarăşi un lucru; dar cel mai surprinzător este a pretinde că optimul poate scăpa *scrupulului*. Să poţi refuza umanităţii suferinde această picătură de apă pentru a-şi potoli setea – *ezitarea colectivă* între ce este cel mai bine şi ce este cel mai rău –, iată care este, în definitiv, la finalul acestei cercetări, trăsătura cea mai surprinzătoare a Modernilor pe care i-am studiat până acum. Folosim deseori expresia sub forma unei metafore, dar totul se petrece ca şi cum nu ar fi existat niciodată, de fapt, decât o „economie morală", ca şi cum nu am fi părăsit niciodată cu adevărat Dispensarea divină sărbătorită de bizantini sub numele de *oekonomia* – însă fără să fi îndrăznit să facem din ea o adevărată religie, aşa cum au făcut aceştia din urmă.

Că raţionaliştii lovesc cu pumnul în masa din amfiteatru, afirmând că „legile fizicii sunt aici, domnilor relativişti; fie că vreţi sau nu!", este emoţionant, pentru că înţelegem bine ce vor să spună de fapt, în ciuda epistemologiei lor catastrofale: îşi doresc ca lumea la care acced în sfârşit prin căile obiectivităţi! ştiinţifice să nu fie făcută de mâna omului, să nu depindă de „voinţa mea", dar totuşi să ne putem apropia de ea *din ce în ce mai mult-enfrxi* a o apuca. Şi cum să nu fim de acord? Că un *manager* loveşte cu pumnul în masă la sfârşitul unei prezentări *povoerpo*intea ultimul *bullet* afişează ultima *bottom line* pentru a spune „nu mai e nimic de discutat", că nu mai este nicio altă soluţie posibilă şi că cei interesaţi cel mai mult de ceea ce se discută trebuie *să se îndepărteze* de priveliştea tuturor script-urilor, abia asta e foarte enigmatic. Deşi ne aşteptam să o găsim plină de agenţi animaţi şi preocupaţi, agora este goală. *Cum s-a putut goli aşa scena evaluărilor şi a repartiţiilor*! Iată ceea ce trebuie să înţelegem.

Cercetătoarea îşi confirmă suspiciunea văzând până în ce punct îndemnul la MATERIALISM0 diferă în cele două cazuri. Legile fizicii, aşa încărcate de epistemologie

cum sunt, au oferit întotdeauna izvoare de posibilităţi neprevăzute; cum se face atunci că „legile celei de-a doua Naturi” sunt atât de des prezentate ca fiind reguli de renunţare şi de neputinţă? Când un inginer, un om de ştiinţă, un artist, un artizan se adânceşte în materiale, totul îi devine imediat posibil, întrucât aceste materiale sunt compozite, îi dau idei, deschid numeroase potenţialităţi, relevă capacităţi nebănuite [TEC-REF]. Materia economică, dimpotrivă, are această particularitate, pe care o vedem atunci când facem apel la ea, de a ne lega prin transferuri de necesităţi indiscutabile. Nu mai putem face nimic pentru a scăpa. Avem mâinile legate: „Nu mai este altă politică posibilă”. Iată dovada că materialismul pe care l-am scos din această materie trebuie să distileze otrăvuri pe care celălalt materialism nu le putea ascunde.

Dacă ar trebui cu adevărat să „fizicalizăm” economia, atunci aceasta ar semăna mai degrabă cu fizica, cu adevărata fizică, şi ar lua acest aspect cârpit, ingenios, echipat, multiform, graţie căruia am reuşi să arătăm experienţe delicate pe care majoritatea le-ar putea rata… Despre fizică nu s-a spus niciodată că foloseşte fapte indiscutabile pentru a-şi menţine obiectivitatea. Dostoievski se mira şi el când, în *Crimă şipedeapsă*, dădea replica unui protagonist care cerea mai multă compasiune în relaţiile sociale: „Din milă? Dar domnul Lebeziatnikov, discipol al noilor curente de gândire, explica mai deunăzi cum compasiunea în epoca în care suntem este chiar interzisă prin ştiinţă, şi că asta chiar s-a realizat în Anglia, unde domneşte economia politică!”. Nu-i surprinzător că nu ne mai putem înţelege în ce priveşte economia şi că nici măcar un calcul nu mai dă exact! Pentru a regăsi exactitatea, trebuie deci să abordăm frontal „problema morală”. De vreme ce trebuie să vorbim despre o ştiinţă a valorilor, ei bine, să vorbim despre ea deschis.

Dacă problema moralei A FOST PUSĂ DEJA PENTRU FIECARE MOD – „Ia te uită cum începeţi deodată să daţi lecţii de morală! Să fie asta din cauză că aţi ajuns la

sfârşitul cercetării şi aţi vrea ceva pe sufletul dumneavoastră, un răsfăţ, ceva dulce ca după o masă prea copioasă?” înainte exagerat cu bună ştiinţă, tratând fiecare mod ca şi cum ar deţine piatra de încercare cea mai subtilă şi ar oferi sensul cel mai rafinat pentru distingerea adevărului de fals. În fine, nu există un mod care să nu fie în stare să distingă adevărul de fals, binele de rău, *în felul său specific*.

de a ne ironiza studiul, cititorul va recunoaşte poate că de la bun început „am tot dat lecţii de morală”, dacă prin asta înţelegem că pentru *fiecare mod de existenţă* am scos la iveală condiţiile de reuşită şi de nereuşită. Orice instaurare implică o „judecată de valoare”, cea mai discriminatorie posibil. Prin urmare, „problema morală” nu apare în acest studiu *după* ce toate întrebările „de drept” au fost puse. Am pus-o chiar de la bun început. Chiar dacă, bineînţeles, am

Şi asta începând cu reproducerea [REP], care menţine cea mai mare diferenţă existentă între a reuşi să se reproducă şi a dispărea de tot! Fiinţele reproducerii nu sunt nici imorale, nici amorale, de vreme ce fără celelalte fiinţe care le sunt succesori, descendenţi sau moştenitori, ar dispărea. Şi totuşi, iată o frumoasă cale de a moraliza, ba chiar una decisivă… Şi de altfel, modul de existenţă al referinţei – cel al „faptelor”, tocmai – ştie foarte bine să hotărască în felul lui ce e bine şi ce e rău [REF]: uitaţi numai câte valori există în discernământul ce trebuie reluat mereu, între un enunţ verificat şi un enunţ falsificat… A stabili în cadrul dreptului [dro] diferenţa dintre bine şi prost judecat este de asemenea, se pare, un mod de a „moraliza”, care nu-i lasă să doarmă noaptea pe judecători.

Cât despre cei care se simt desemnaţi de exigenţa mântuirii, până la a simţi ceea ce separă prezenţa de absenţă, învierea de moarte sau, ca în imaginea antică, Paradisul de Infern, nu există nicio îndoială că au, până şi ei, un dram de cunoaştere despre bine şi despre rău [rel]. Până şi inginerii, aceşti ignoraţi ai moralei tradiţionale, îşi

dau seama de diferenţa imensă între binele şi răul plănuit, între eficient şi ineficient, între aparatul bun şi produsul prost [TEC]. Nu „moralizează” şi ei în felul lor? Iar ficţiunile nu vă obligă şi ele [Fie] în felul lor? Şi nu vă ţin şi ele legaţi de ceea ce vă descriu? Nu suntem oare capabili cu toţii să ne dăm seama în orice film, în orice roman de ceea ce este bine şi ce este prost scris? Cum să negăm că există în reluarea şi abandonul Cercului politic una dintre sursele cele mai importante a ceea ce numim moralitate [POL]? E dificil să ignori diferenţa între curaj şi laşitate politică. Şi nu-i aşa că există chiar în obicei [hab] o mare diferenţă între automatismul inconştient şi atenţia dată îndeplinirii dorinţei de bine într-un mod tot mai abil? Cine va şti vreodată să descrie cu destulă meticulozitate ceea ce diferenţiază magia neagră de magia albă, această mică diferenţă atât de dificil de observat, între terapeutul care vindecă şi cel care *abureşte* şi condamnă [met]?

Pe scurt, toate modurile participă la ceea ce am putea numi instituţia moralei – dacă ar fi existat vreodată. Trebuie să coborâm multe segmente genealogice de Bifurcători pentru a ajunge la Kant, care aşteaptă de la oamenii privaţi de lume să „adauge” valori unor fiinţe „private de trebuinţa de-a-ţi”. Înaintea lui şi în toată lumea, n-aveam niciun existent care să nu fi strigat: „trebuie”, „nu trebuie” şi care să măsoare prin această ezitare diferenţa între fiinţă şi nonfiinţă. Totul în lume *valorează* (are o valoare), de la căpuşa lui Von Uexkull până la Papa Benedict al XVI-lea – şi chiar la pipa lui Magritte. În loc să opui „a fi şi a trebui să fii”, număraţi mai degrabă prin câte fiinţe trebuie să trecem şi pe câte alteraţii trebuie să învăţăm să ne pliem pentru a continua să existăm. În privinţa aceasta, Nietzsche are dreptate: cuvântul „valoare” este un termen care nu are contrariu – cuvântul „fapt” nu este, cu atât mai puţin, contrariul ei.

Poate reuşim să evităm ridicolul acestui truism al filosofiei morale care se crede în măsură *să opună* „a fi”-ul lui „a trebui să fii”! Cum a dovedit-o toată cercetarea aceasta, un existent oarecare, privat de alte fiinţe, ar

înceta imediat să existe… însăşi existenţa şi substanţa sa se definesc prin această nevoie supremă de a explora prin ce alte fiinţe trebuie să treacă pentru a subzista, pentru a-şi câştiga subzistenţa. Este ceea ce am numit ARTICULAŢIE0. Toţi cei care opun „a fi" şi „a trebui să fii" se adresează deci unor fiinţe strangulate, decapitate, emasculate, private de orice mijloc de a-şi satisface nevoile, suflete care supravieţuiesc cu greu în limburile palide ale filosofiei morale. Iar articulaţia aceasta se poate referi, după cum am văzut, chiar la pietre, pisici, preşuri şi pipe, la toate aceste biete „obiecte" care par a nu avea alt rol decât acela de a servi drept termen de comparaţie pentru moralitatea înaltă a subiecţilor umani. Dar cel mai ciudat este când filosofii morali pretind a opune „a fi" şi „a trebui să fii" în economie! În timp ce întreaga problemă este tocmai să faci să prolifereze fiinţele pentru ca acestea să aibă o şansă cât de mică să procedeze în aşa fel încât calculele de evaluare şi de repartizare să dea rezultatul corect…

Şi totuşi, faptul că limba obişnuită înţelege prin „morală" lucruri atât de compozite nu ne obligă să conchidem că nu putem identifica, în plus, vâm/*purtătoare de moralitate*. Am recunoscut deja psihofbrele [MET], de ce nu şi *etoforel* Pe lângă toate diferenţele între bine şi rău, specifice fiecărui mod, ar putea exista un sens su

— EXISTĂ TOTUŞI, ÎN INCERTITUDINEA

REFERITOARE LA SCOPURI

ŞI MIJLOACE, O SURSĂ NOUĂ DE MORALĂ. – plimentar al binelui şi al răului, care ar explica nuanţa la care se pare că ţinem cu toţii sub eticheta „experienţei morale". Or, dacă am înţeles cum trebuie comoara alterităţilor pe care o păstra la sânul ei fiinţa-ca-altul, o enigmă se oferă fiecărui existent: „Dacă nu exist decât *prin altul*, cine este deci *scop* şi cine este deci *mijloci* Eu, care trebuie *să trec prin* el, sunt mijloc, sau el este mijlocul meu? Eu sunt scopul lui, sau el este scopul meu?" Aceasta este o problemă a celui de-al patrulea grup, de ce nu mai putem scăpa odată ce am început să urmărim cursul de

acţiune ce leagă lanţurile lungi de mijloace şi scopuri; şi cu cât lanţul se lungeşte, cu atât întrebarea deranjează mai mult. Mai ales dacă îi restituim, din ce în ce mai mult, pe măsură ce paranteza modernistă se închide, mulţimea de nonumani pe care crizele ecologice îi prelucrează în toate sectoarele economiei. Acest copac, acest peşte, această pădure, această plantă, această insectă, această genă, acest pământ rar, sunt ele scopul meu, sau trebuie să devin un mijloc pentru ele? întoarcere treptată la cosmologiile vechi şi la neliniştile lor, despre care ne dăm seama deodată că nu erau chiar atât de greşit întemeiate.

În filosofia fiinţei-ca-fiinţă, problema aceasta nu se punea: a-ţi conserva identitatea însemna să te ataşezi de substanţă dincoace de toate atributele, să vizezi permanenţa uitând tranzitoriul. Scopul nu putea fi decât substanţa însăşi, ceea ce îşi este suficient sieşi, ceea ce este *causa sui*. Orice morală se aranja deci pornind de la o tautologie, fie că aceasta era fiinţa însăşi, fie, în perioada modernă, legea morală „autoîntemeiată”, separată de lumea întreagă. Puteam discuta la infinit despre soliditatea acestui soclu, dar nu ne puteam imagina alt proiect decât stabilirea unei morale pe o fundaţie indiscutabilă. Trebuia să trecem, cum se spune, de la „simpla imanenţă” la transcendenţă. Şi cum nu s-a descoperit niciodată acest al doilea nivel, filosofia morală a devenit acest imens birou de plângeri despre imoralitatea lumii, despre „pierderea de repere”, despre necesitatea, unui „principiu indiscutabil”, obligaţia de a avea un punct de „vedere exterior” pentru a putea „judeca totuşi”, cu scopul de a

„Scăpa de relativism” şi de „simpla contingenţă” Un proiect menit să ne facă să ne îndoim chiar de morală.

Dacă am înţeles reperele de care ne-am folosit până acum, morala nu poate fi decât o *proprietate* a lumii înseşi. A vrea să o întemeiem pe uman sau pe o substanţă sau pe o lege tautologică pare nebunesc, deoarece fiecare mod de existenţă reuşește deja excelent să exprime una dintre diferenţele dintre bine şi rău. Şi totuşi, pe lângă moralităţile acestea răspândite în alte moduri de existenţă,

există şi un alt unghi. Acest unghi, înţelegem abia acum, este *reluarea* scrupulului *în privinţa repartiţiei optime a scopurilor şi a mijloacelor*. Dacă fiecare existent reface lumea în modul său propriu şi din punctul lui de vedere, valoarea supremă este să existi prin tine însuţi, după cum spunea Whitehead, dar existentul nu poate în niciun caz să se scuture de neliniştea de a fi lăsat în umbră, ca pe nişte simple mijloace, multitudinea *altora*, a celor care îi permiteau să existe şi despre care nu ştie niciodată sigur dacă nu cumva reprezintă *finalitatea*. Şi nu vorbim evident doar despre oameni. Doar kantienii îi lasă bietului subiect povara strivitoare de a deveni moral *în locul* întregii lumi – şi, mai ales, în lipsa lumii!

Dacă există un regim care trebuie să reia tot ce ţine de cvasi-obiecte şi de cvasi-subiecţi, atunci acesta este modul fiinţelor *purtătoare de scrupule şi de moralitate* (notate şi cu [MOR]). Încă o dată, opoziţia Subiect/Obiect ar face imposibilă detectarea unui mod de existenţă care poate fi perceput imediat ce începem să reperăm tribulaţiile cvasi-subiecţilor şi ale cvasi-obiectelor, imediat ce se pune întrebarea-cheie pe care Economia – şi aici se vede măreţia ei specifică – a avut îndrăzneala să şi-o pună: „Cum ştiţi dacă aici este vorba de

— Este responsabil cel CARE RĂSPUNDE LA O CHEMARE – o combinaţie *optimat*”.

Prin pierderea lumii pe care credeau că au lăsat-o acestor amalgamuri ale materiei, de două ori prost concepute, Modernii s-au privat, cum se spune, de „orice simţ moral”. Au pierdut – sau mai degrabă au rupt în mod violent – firul experienţei, pretinzând că, pentru a accede la simţul moral, trebuia „să se îndepărteze de detaliile cazurilor particulare”, abandonându-le eticii sau deontologiei, pentru a porni în căutarea „principiilor morale” ce permit „justificarea”. Căutare cu atât mai vană cu cât nici măcar nu îşi dădeau silinţa să beneficieze de bogatele distincţii introduse de fiecare dintre celelalte moduri. De unde şi importanţa, pentru acest studiu, de a extrage iarăşi acest contrast, dar dându-i, încă o dată,

propria lui ontologie.

În orice situaţie, cu condiţia să *reducem* suficient *distanţa* pentru a o urmări *de mai aproape*, trebuie să putem identifica urmele lăsate de trecerea particulară a fiinţelor purtătoare de moralitate. La fel cum un geolog poate auzi clinchetul radioactivităţii, dar numai dacă are un contor Geiger, mai putem înregistra prezenţa moralităţii în lume, cu condiţia să ne concentrăm pe această *emisie* particulară. Şi la fel cum nimănui, odată ce şi-a calibrat instrumentul, nu i-ar veni ideea să-l întrebe pe geolog dacă radioactivitatea este „în capul său", „în inima sa" sau „în pietre", la fel nu s-ar îndoi că lumea *emite moralitate* spre cel care posedă un instrument devenit *suficient de sensibil* pentru a o înregistra.

La fel cum ar fi infinit mai simplu să considerăm că, dacă suntem speriaţi, este din cauză că există fiinţe, printre noi, care ne sperie de-a binelea [met] (mai bine decât să ne credem „angoasaţi" de „nimic"), la fel cum ar fi mai obiectiv – da, obiectiv – să recunoaştem prezenţa fiinţelor care ni se adresează pentru a ne salva [rel], este totuşi infinit mai elegant, şi mai logic, mai empiric în orice caz, să înţelegem că, dacă strigăm plini de mândrie *„Eu răspund de asta*?! este pentru că există fiinţe care au venit la noi şi ne-z/ *chemat*. Fără asta, cu greu ne dăm seama de ce vrea să spună expresia „a se *simţi* responsabil" Doar moraliştii sunt cei care pretind să simtă ceva fără ca vreun miros să le gâdile sensibilul nas moral. Experienţa cotidiană cere ca, dacă răspundem, să fie întotdeauna la o *chemare* exterioară. Fără asta, cei care se simt responsabili ar fi toţi nişte smintiţi cărora le-ar vorbi nişte voci, în cea mai profundă tăcere…

Sentimente fără nimeni care să le răspundă; nu cu aşa ceva populează lumea cel de-al doilea empirism. Cei care zboară pe deasupra gheţarilor din Groenlanda au experienţa bulversantă că ceea ce trecea în călătoriile precedente drept un decor magnific şi-a schimbat *sensul* şi devine acum ceva de care depinde, într-o anumită măsură, reuşita călătoriei şi ceva de care depindem, într-o anumită

măsură, pentru propria noastră supravieţuire. Cum am putea reţine experienţa aceasta spunând că este o simplă proiecţie de „valori” asupra unui lucru „inert” şi „fără valoare intrinsecă”? Cei care nu înţeleg că gheţarii au dobândit şi ei o „dimensiune morală” se lipsesc de orice şansă de a accede la moralitate; a vrea să fii moral fără fiinţe *morale* este asemănător cu a dori să te reproduci fără a avea o progenitură [rep] sau a aştepta să crezi în Dumnezeu fără a-i lăsa pe îngerii mântuirii să vină la tine [rel]. Materialismul, al nostru, al celui de-al doilea empirism, este cel care cere să existe *în lucrurile însele* ceva prin care să prelungească simţul moral – să spunem mai degrabă ceva prin care să dobândim un simţ moral mai rafinat.

Ceea ce face ideea unei morale universalelore *univers* şi mai ciudată! Ca şi cum ai construi un port la depărtare de orice fluviu sau mare… Să le acordăm credit Modernilor spunând că au considerat întotdeauna că nu aveau monopolul moralei [MOR], aşa cum nu îl aveau nici pe ai dreptului [dro]. Au recunoscut întotdeauna că celelalte popoare aveau şi ele dreptul „lor”, fie el ciudat şi de cele mai multe ori nescris, şi că nu erau niciodată atât de sălbatice.

— CARE NU POATE FI UNIVERSALĂ FĂRĂ EXPERIENŢA UNIVERSULUI.

Încât să fie „cu totul private de simţ moral”, chiar dacă de multe ori criteriile lor de judecată păreau de neînţeles şi aveau uneori „moravuri abominabile”…

Pretenţia lor de a o rupe cu restul culturilor vine din altă parte: Modernii au căutat o morală *universală*. Îi putem acuza de etnocentrism, de hegemonie, de „*self-righteousness*\ cum ar spune frumos englezul; putem râde de suficienţa lor, arătând cu degetul eşecul lor continuu. Nu e mai puţin valabil totuşi că aceasta este povestea în care s-au implicat şi că din ea şi-au tras Modernii filosofia morală. Şi pentru ca morala să fie universală, *mai trebuie şi ca ea să aibă acces la un univers*. Pretinzând în acelaşi timp că ar căuta universalul şi că s-ar rupe de lume –

redusă la fapte golite de trebuinţa de a fi –, Modernii nu aveau nici cea mai mică şansă de a reuşi. Nu puteau ajunge decât la un pluralism moral, ceea ce ei numesc, cu un amestec de cinism şi de disperare, „relativism moral”.

Totul se schimbă dacă le redăm un canal cu un plurivers capabil să se desfăşoare conform tonalităţii particulare a moralităţii. Nu ar mai exista pluralism moral, ci o *pluralitate de existenţi* al căror ansamblu ar trebui să reuşim să îl optimizăm, reluând de fiecare dată, prin munca specifică de cercetare, compatibilitatea între scopuri şi mijloace. Am înţelege atunci în acelaşi timp ambiţia nebună a Modernilor, marea lor nefericire, neliniştea lor constantă, precum şi adevărata lor virtute: au încercat să pună universului întrebarea optimului, fără să poată vreodată să îşi suspende expansiunea scrupulelor. A-ţi bate joc de ei, a le pierde moştenirea, a abandona sarcina de optimizare ar fi o trădare. Nu trebuie să îi laşi să fiarbă în metafizica lor imposibilă, ci se cade mai degrabă să culegem în alte instituţii contrastul cel mai preţios, poate, dintre toate contrastele lor. Dacă Modernii au inventat optimul, pe care l-au şi rătăcit imediat prin încrederea nejustificată în ajutoarele Economiei providenţiale, nimic nu ne împiedică totuşi să întemeiem din nou această bizară şi paradoxală valoare: *optimismul*. Redând fiinţelor moralităţii demnitatea ontologică, se va putea duce o muncă diplomatică pentru a înţelege în mod complet diferit contrastul pe care au vrut să îl extragă, fără să reuşească însă niciodată.

PUTEM DECI Să STABILIM Dacă există cu adevărat aceste fiinţe, ar trebui să rESPONSABILITĂŢILE aibă un caiet de SARCINI0 care să le diferenţieze de cerin-FIINŢELOR MORALE [MOR] – tele şi obligaţiile tuturor celorlalte moduri. Acest caiet, ştim deja, conţine cel puţin trei exigenţe: care este tipul vostru de fiinţe? Cum deosebiţi adevărul de fals? Prin ce influenţă venită de la fiinţa-ca-altul reuşiţi să vă deosebiţi?

Pentru a defini fiinţele este suficient, ca întotdeauna, să urmărim firul experienţei – aici, firul a ceea ce ni se

întâmplă când ne simţim chinuiţi de un scrupul moral. Nimic nu se schimbă şi totuşi totul se schimbă, pentru că totul a fost *reluat* deja, dar reluat într-un mod nou: „Am făcut bine sau rău?”. Fiinţa morală îi pune pe toţi existenţii în lumina unei noi chestionări. Deşi fiecare mod este reflexiv comparativ cu cele care îl preced, acesta, dacă putem îndrăzni să spunem asta, cumulează toate reflexivităţile. Fiinţele purtătoare de scrupule pun o întrebare, mai apoi, pe care niciun mod nu a pus-o încă în felul acesta: „Am avut dreptate? Poate trebuie să reîncepem totul. *Să ne reluăm*. Toate celelalte moduri se aruncă înainte, se enunţă. Cu excepţia dreptului [dro] care încearcă să construiască arhiva debreiajelor succesive, ceea ce explică de altfel numeroasele armonii ale dreptului şi moralităţii [DROMOR]; şi, bineînţeles, cu excepţia organizării [ORG], instanţa limitelor şi a scopurilor, ceea ce explică numeroasele rezonanţe cu morala sub forma termenului de REGULĂ0, termen multimodal mai mult decât oricare altul [ORG-MOR].

Dar fiinţele morale – şi deci lucrurile însele – extrag acest contrast unic: „Şi dacă am luat mijloacele drept scopuri sau, invers, scopurile drept mijloace, înşelându-ne asupra distribuirii fiinţelor?”. Când morala intră în scenă, raţionalitatea îşi ia din nou toiagul de pelerin. „Am avut *dreptate*, şi totuşi poate m-am *înşelat*? „Ştiu bine asta, şi totuşi”. Scrupul de altfel total opus faţă de ceea ce deseori, în ochii moraliştilor, trece drept expresia unei „poziţii morale”.

care se judecă adesea după nivelul de intransigenţă, după absenţa oricărei reluări şi deci după *lipsa de scrupule*, A vorbi „moral” angajează cu totul altfel decât a vorbi *despre* probleme morale: încă o dată, adverbul duce la o cu totul altă prepoziţie decât DOMENIUL0 care îi corespunde.

Cum să deosebim, în pasa aceasta, o formă originală de veridicitate şi de blestem? Dacă ne-am lua după exigenţele şi obligaţiile celor unsprezece moduri precedente, se pare că există deja destul de multe

diferenţe pentru a hrăni scrupulul moral. Şi totuşi nu.

— ŞI SĂ DEFINIM MODUL LOR PROPRIU DE veridicitate: reluarea SCRUPULULUI – doar am avut experienţa zilnică, intimă, nu este suficient să fii pur şi simplu neliniştit, uşor nelalocul tău: trebuie să ne *angajăm* într-o nouă mişcare de exploatare ca să verificăm *calitatea generală* a tuturor legăturilor. Există aici o exigenţă unică. Simţul comun se regăseşte aici fără mari dificultăţi: nu este suficient să fii preocupat „fără să faci nimic”, vorba cântecului: „Mă gândesc la asta şi apoi uit”. Am considerat întotdeauna lacrimile de crocodil care „nu angajează la nimic” drept dovada însăşi a unei imoralităţi profunde. Ceea ce ne macină este angajamentul într-o nouă aventură de *verificare* a ceea ce primul scrupul anunţa doar vag. Iată ceea ce defineşte adevărul în sens moral, sau mai degrabă validarea sa progresivă. Pasa specifică şi aproape tehnică a moralităţii este aceea de a-şi da mijloacele pentru a merge şi mai departe în tatonările care permit validarea sau falsificarea a ceea ce prima nelinişte doar presimţise: „Infernul este pavat cu bune intenţii”, se spune, cum să ştim că nu ne-am înşelat? *Reîncepând*, *K* reîncepe este singurul Purgatoriu la care avem acces pentru a ieşi apoi pe dibuite.

Este ceea ce permite să reperăm cu uşurinţă (ca şi în cazul politicului [POL]) condiţiile de nereuşită: toate provin de la *suspendarea* reluării, de la abandonul cazurilor, de la indiferenţa faţă de orice dispozitiv tehnic de dovezi, încetăm să ne mai preocupăm, suspendăm scrupulul. Folosim armătura bogată a organizării pentru a striga „suntem chit pentru totdeauna”. Mai rău, începem să fugim în căutare de principii, căutăm un punct de vedere exterior, pretins transcendent, de unde nu am mai avea niciun mijloc de a verifica dacă am avut dreptate sau nu. Sau vom găsi chiar în exigenţa mântuirii şi a sfârşitului timpurilor, prin modul religios, un pretext pentru a opri orice explorare şi chiar pentru a nega însăşi necesitatea oricărui compromis [relmor]. „La ce bun să fii moral, de vreme ce suntem mântuiţi?” Procedând astfel, trădăm atât

morala, cât şi religia. Blestemul *neglijenţei*. Termenul de „cazuistic” nu este suficient pentru a reabilita sensul tare pe care trebuie să-l acordăm atenţiei, vigilenţei, precauţiei cu care trebuie să tratăm fiecare caz în parte.

Pentru a o spune altfel, totul în morală este OBIECTIV0, empiric, experimental, negociabil, totul presupune absorbţia din ce în ce mai meticuloasă a cazurilor, totul implică exerciţiul sublim al *concesiei* sau al *compromisului* – care permite compromiterea, promisiunea făcută mai multora. Când fiinţele morale pornesc la drum, totul este al lor, totul le ocupă, totul le preocupă, totul le neliniştește. Dacă, aşa cum am văzut mai sus, sensul proprietăţii se exprimă printr-o frază de genul: „Acum este al meu/a mea”, atunci când răsună: „Nu este treaba mea să mă ocup”, putem fi aproape siguri că am reperat o nouă *improprietate*. Este tocmai originalitatea acestui mod de a fi: nu cunoaşte nicio limită. Este ceea ce îl opune precedentului mod, cel al organizării şi fiinţelor cadrajului [ORG-MOR]. Imediat ce vede vreo limită, îşi pune ambiţia de a nu încerca să o depăşească. Limitându-se, crezându-se chit, nu s-a înşelat oare amarnic?

Aici vom întâlni a treia trăsătură a fiinţelor morale: tipul lor de transcendenţă, acest salt în existenţa pe care l-au extras din fiinţa-ca-altul, această formă specifică de alterare: *trebuie să combinăm totul cât mai bine, deşi*

ŞI ALTERAREA LOR PARTICULARĂ: CĂUTAREA OPTIMULUI.

totul este incomensurabil. Trebuie să atingem optimul, deşi nu există niciun mijloc de optimizare a acestui optim, prin niciun calcul, de vreme ce, prin definiţie, fiinţele al căror raport între scopuri şi mijloace trebuie *măsurat* nu au şi nu trebuie să aibă *nicio măsură comună*, de vreme ce fiecare dintre ele poate reprezenta *şi un scop*, (Aici, măcar, Kant reţinuse bine calitatea morală, chiar dacă o rezervase numai oamenilor.) Nu putem pune în balanţă bunurile şi relele, deşi ele totuşi *trebuie puse în balanţă*.

Geniul limbii latine a dat aceeaşi etimologie

cuvintelor *calcul* şi *scrupul*... Pietricelele care ne ajută să numărăm pot ajunge şi în pantofi şi îţi pot intra în carne! Scoateţi una dintre aceste pietricele, unul dintre termenii acestei contradicţii, şi veţi pierde orice simţ moral: faceţi toate aceste legături măsurabile, şi veţi da în utilitarism, punând capăt scrupulelor; abandonaţi ideea de a le face comensurabile pentru a le optimiza şi vă închideţi într-o versiune locală a binelui şi a răului; puneţi limite repartiţiei a ceea ce contează şi a ceea ce nu contează; începeţi să moralizaţi; veţi fi confundat atunci posesia „puternicelor convingeri morale" cu exerciţiul scrupulului moral. iată-vă goniţi de tot din „Regatul Scopurilor".

Ca pentru fiecare mod, regăsim aici opoziţia între TRANSCENDENŢA0 bună şi cea rea: a păstra cu sfinţenie distanţa între comensurabil şi incomensurabil, iată transcendenţa bună; a ieşi din situaţii pentru a căuta punctul de vedere „exterior", permiţând numai „judecata" unor situaţii care fără el ar fi doar „de fapt", iată exemplul tipic al transcendenţei rele care te scoate în afara experienţei, sau, mai bine, în afara experimentării morale, şi care duce la MORALISM0.

Aici vom începe poate, în sfârşit, să descurcăm cele trei moduri pe care Economia, acest nod al nodurilor, le încurcase. Optimul *trebuie calculat, deşi este necalculabil*. Există două moduri de a aborda acest paralogism:

— Economia se TRANSFORMĂ ÎNTR-O METAFIZICA – făcând ca şi cum am putea să îl calculăm, imitând modul referinţei, fără a reuşi însă [REF-MOR]; sau adunându-i, sub o formă care trebuie întotdeauna să fie reluată, *pe cei* care sunt direct interesaţi şi care trăiesc sub ameninţarea scrupulului de a fi din nou înşelaţi de repartiţia mijloacelor şi a scopurilor. Într-unul dintre scenarii, scena se goleşte: „Circulaţi, nu este nimic de văzut, suntem chit"; în celălalt, scena se umple. Într-unul dintre cazuri, există fapte/valori indiscutabile; în celălalt, discuţia *începe* şi reîncepe în jurul dispozitivelor de calcul. Într-un caz, Economia, ca şi Natura, vorbeşte misterios şi îşi dictează decretele; în celălalt, nişte bieţi oameni învaţă să trăiască fără nicio

Providenţă, încă un contrast pe care nu trebuie să îl ratăm.

Cum am putut trece de la una dintre versiuni la cealaltă, fără să ne dăm seama? Iată ceva ce nu ar trebui să îl surprindă pe cititor: dintr-o greşeală, de data aceasta cu bună ştiinţă, a bătrânului nostru duşman Dublu-Clic, care, invers decât Neghiniţă, se va înşela

— ATUNCI CÂND AMALGAMEAZĂ DOUĂ TIPURI DE CALCULE ÎN ÎNCRUCIŞAREA [REF-MOR] – în privinţa pietricelelor sale [MOR-DC]... Atenţie, de data aceasta aproape am ajuns: este suficientă o foarte mică, o foarte delicată, o infimă eroare în privinţa *naturii CALCULULuf*. Printr-o anumită ambiguitate asupra instrumentelor pe care le folosesc oamenii de ştiinţă, printr-o uşoară înclinare ce ne face să ezităm între mişcarea *inscripţiilor* necesare referinţei şi mişcarea *numărătorilor* necesare ataşamentelor [REF-ATT], a *script-urilor* necesare proiectelor [REF-ORG], a *bilanţurilor* necesare reluării optimului [repmor]. Cum economiştii sunt oamenii cifrelor, soluţia pe care au dat-o problemei intereselor pătimaşe [ATT], a organizării [ORG] şi a optimului [MOR] a părut indescifrabilă, întrucât am amestecat-o intenţionat cu traseul calculelor în munca de referinţă. Aceasta este criptograma pe care vom putea în sfârşit să o descifrăm.

În toate cazurile, ne găsim înaintea unor inscripţii, instrumente, semnale, cărţi, ecuaţii, modele, dar sensul şi prepoziţiile modifică direcţia complet. În niciun caz pentru că adunăm, măsurăm, numărăm, evaluăm, în niciun caz pentru că modelizăm, va exista în final o cunoaştere obiectivă în sensul referenţial al termenului. Dispozitivele de calcul sunt folosite în toate cazurile acestea, dar este vorba aici de o simplă *omonimie*. Cu numere şi modele şi chiar teoreme putem accede la fiinţele depărtării, desigur, dar putem de asemenea să învăţăm să *împărţim*, să repartizăm, să împărtăşim, să proporţionăm, să „luăm măsuri”. Nu mai este deloc la fel. Toată învăţătura din disciplinele economice constă în mobilizarea obişnuinţelor de cifrare pentru a le pune în serviciul calibrajului, al formatării socotelilor şi script-urilor prin care sunt

repartizate interesele, rolurile şi funcţiile. Dar dacă îl lăsaţi pe Dublu-Clic să procedeze cum vrea el, vă va dovedi prin rezultatul unui calcul indiscutabil că nu vă datorez nimic, că nu e de resortul „meu” Geniul Rău obsedat de epistemologie devine Demonul Economiei, Cel care Desparte. Modernii au inventat Raţiunea pentru a pierde firul gândurilor. Aici apare originea inegalităţii pe care Rousseau credea că o găseşte în indispensabilele închideri, aici este punctul în care economia-disciplină riscă să poarte pe frunte semnul lui Cain: „Au doară eu sunt păzitorul fratelui meu?”

Este inutil să ne plângem că practicile de economisire nu sunt destul de „obiective”. Economia nu deturnează, pentru nişte scopuri interesate, o cunoaştere c? *xt, jară această lipsă de obiectivitate*, ar merge de la sine înspre obiectivitate [ref]. Specialista în antropologie devenită diplomat va fi oare suficient de abilă să o spună într-un mod care să nu fie critic? În Economie, nu este vorba deloc, nu a fost niciodată vorba de cunoaştere obiectivă, ci de ataşament, de organizare, de distribuire şi de morală. Ca şi Dreptul, Economia nu vizează referinţa. Dacă trainingul greu al Economiei avea drept ambiţie referinţa, ea ar fi fost cea care ar fi desfăşurat multiplicitatea, căldura, incomensurabilitatea ataşamentelor [ATT], ritmul epuizant al script-urilor [ORG], reluarea nesfârşită a optimului [mor]. Nu ar fi aşteptat două secole pentru a începe să-şi facă antropologia: ar *fi început* de aici; ar fi devenit o mare ştiinţă a pasiunilor şi a intereselor amestecate. Ştiinţa economică ar fi devenit coextensivă antropologiei sau istoriei schimburilor; din departamentele ei ar ieşi nenumărate volume despre ciudăţenia intereselor noastre, încurcăturile dintre valorile noastre şi dificultatea de a le aduna, precum şi despre experimentele tot mai subtile pentru a face să participe cât mai mulţi la reluarea optimului.

— CEEA CE O FACE SA CONFUNDE O DISCIPLINĂ CU O ŞTIINŢĂ >

Or, Economia urmăreşte în mod vizibil alte scopuri. Eroarea de categorie ar fi să credem că are drept obiect, precum fizica, chimia, biologia, o cunoaştere obiectivă a „materiei obiective”. Cunoaştem bine această greşeală, pentru că am întâlnit-o aproape la fiecare pas în timpul cercetării noastre. Este eroarea epistemologică, cea care constă în a crede că această cunoaştere de tip referenţial – şi numai ea – trebuie să definească ansamblul existenţei noastre pentru a servi drept judecător suprem al tuturor celelalte moduri de veridici” tate [REF-PRE]. Dar dacă nu vizează cunoaşterea obiectivă, atunci este cumva Economia iraţională, mincinoasă, în orice caz inutilă? Asta îi reproşează cei cărora li se pare „că îi lipseşte sufletul”; Economia *ar trebui* să ştie, nu doar să formateze; *ar trebui* să fie o ştiinţă, nu doar o *disciplină*.

Este însă inutil să ne plângem acum, întrucât economisirea a avut întotdeauna alte funcţii decât cea de cunoaştere. Există şi alte scopuri în existenţă decât accesul la fiinţele depărtării. Raţionalul este ţesut cu mai mult de un singur fir. Dacă Economia nu reuşeşte să instituie aceste trei moduri de existenţă, diferenţiindu-le în acelaşi timp, împarte această dificultate cu toate instituţiile moderne. Să nu uităm că în termeni de viaţă cotidiană, cea de-a doua natură, nu prima, este cea în care locuim cu adevărat, acest „palat de cristal” descris de Sloterdijk. Nu ar fi nimic surprinzător în faptul că am avea nevoie de resurse foarte diferite pentru a supravieţui. La urma urmelor, tocmai de habitat, de *oikos* este vorba în etimologia dispozitivelor cu statut de-acum nesigur.

Dacă „ştiinţele camerale” nu sunt chiar ştiinţe, asta se întâmplă pentru că aparţin unui alt registru decât fizica, chimia sau pedagogia şi seamănă mai mult cu exerciţiile spirituale, cu dificila disciplină a yoghinilor, cu controlul de sine şi de ceilalţi. A confunda economia-disciplină cu referinţa nu are mai mult sens decât să ceri religiei să te ducă la fiinţele depărtării [RELORG] sau să pretinzi că ţii doliu, graţie unei judecăţi din modul de existenţă ai dreptului [MET-DRO]. Niciodată dispozitivele de calcul nu

au avut drept scop să cunoască ceva în mod obiectiv – de altfel, niciodată nu ar fi acoperit prăpastia neasemănării, aceste trei hiatusuri pe care tocmai le-am recunoscut. Într-un fel, *au făcut întotdeauna mai bine* în orice caz, au făcut altceva, au permis exprimarea *preferinţelor*, stabilirea *chitanţelor*, trasarea *scopurilor*, *rambursarea* datoriilor; dacă am şti cum să le mânuim, ele ne-ar ajuta poate în calcularea din nou a optimului. Calculele disciplinelor economice nu au avut niciodată drept scop „să cunoască”; dacă înţelegem prin asta planurile lanţurilor de referinţă [ref], ele au avut altceva mai bun de făcut: trebuie să stabilească nişte limite pentru cei care, fără ele, ar fi *fără limită* şi *fără scop*} instrumente pentru cei care trebuie să repartizeze mijloacele şi scopurile. Să spunem că *formatează*, că pun în formă, că dau formă, căperformează relaţii *pornind de la materia primă* a ataşamentelor, script-urilor şi scrupulelor. În asta rezidă întreaga importanţă şi chiar, dacă vrem, întreaga măreţie a acestor forme de viaţă.

Litaniile plângerilor din cauza indiferenţei, a răcelii, a insensibilităţii, a abstracţiunii, a formalismului economiei-disciplină nu au niciun sens dacă nu încearcă să se refere la ceva, ci să încălzească, să încadreze, să răcească, să discute. Ce s-a întâmplat deci? Cum am putut rata, în dispozitivele de calcul, importanţa echipamentului necesar script-urilor pentru a coordona repartiţia, împărţirea, distribuţia, alocarea, altfel spus, pentru a delimita – pentru a da un scop, adică pentru a *finanţa* – proliferarea de inovaţii, de ataşamente, de valorizări, de angajamente, de încurcături între bunuri şi oameni – altfel spus, pentru a momi? Cum am putut confunda natura a ceea ce calculează cu natura a ceea ce este calculat?

— CARE 00 AR AR DESCRIE Să fie oare disciplinele economisirii total inocente O MATERIE ECONOMICĂ. faţă Je erorile Economiei? Ei bine nu, pentru că, s-o recunoaştem, această mică *eroare de calcul asupra naturii calculului* va antrena un destin fatal. Dacă această pasiune epistemologică a lovit în mod dureros prima Natură, pe

cea de-a doua a transformat-o şi mai mult. A devenit mortală când, printr-un nou amalgam, a doua natură i-a împrumutat primei eroarea ei de categorie [REP-REF], pentru a imagina o „materie" care îşi va fi pierdut cu siguranţă polisemia pe care ne-am dat osteneala să o identificăm. În loc să vedem în economisire ceea ce va permite desfăşurarea cursului de acţiune – alocare, repartiţie, diviziune, punere în comun, rambursare –, iată că se va defini pe sine ca ceea ce *interzice* oricărei organizări să se considere ea însăşi drept un teanc de script-uri, toate discutabile, toate de rescris. Purtată de visul ei de a semăna cu cunoaşterea, va merge chiar mai departe, se va crede capabilă să *scape* oricărei organizări, oricărei alunecări a script-urilor, oricărei rediscutări a optimului; se va crede capabilă să calculeze *automat* amestecul de cvasi-obiecte şi de cvasi-subiecţi, pentru a descoperi legi indiscutabile de transformare care ar avea acelaşi tip de cauzalitate ca „legile Naturii". În locul ataşamentelor, organizărilor şi optimelor ([ATT], [org], [mor]), am avea ceva care „se ţine singur", care ar scăpa de orice interferenţă, de orice intervenţie. Am avea un metarepartitor care nu ar mai depinde de niciun script. Lunga istorie a materialismului s-ar termina, într-un mod surprinzător, cu o mare povestire providenţială! Providenţa s-a întins până la Regatul Scopurilor. Trebuia să îndrăznim un Dumnezeu al *bottom line*-*tix* &… După prima Natură, a doua natură; după primul supranatural, al *doilea supranatural*. Clar, Modernii nu vor fi încetat să ne surprindă.

ECONOMIA PUNE CAPĂT Dacă avem dreptate în calificarea fiinţelor morale, ORICĂREI EXPERIENŢE înţelegem catastrofa pe care o poate reprezenta pentru M O RAle. Economie pretenţia de a putea calcula optimul, făcând din expresia valorii o „simplă chestiune de fapt". Metarepartitorul nu va mai fi niciodată un script între atâtea altele [ORG-MOR]. Contează mai puţin dacă negăm faimoasa căldură a ataşamentelor [ATT], pământul bunurilor şi relelor va continua să se învârtă: nu există

niciun vânzător, niciun muşteriu, niciun inovator, niciun antreprenor care să dea acestei negări o valoare cât de mică; toţi continuă să facă comerţ, să atragă clienţii ca până acum, să împingă tot mai departe uimitoarea inventivitate a companiilor

— Joc de cuvinte intraductibil între „*fin*, în limba franceză, *sfârşit*, dar şi *scop*, şi, *financer*, *afinanţa*.

lor. E deja mai grav când omitem importanţa dispozitivelor de organizare [org], pentru că nu vom mai şti, atunci când vom vorbi despre Economie, dacă desemnăm disciplinele, învăţarea îndelungată a formatării şi a cadrajului sau a ceea ce este formatat şi care, prin definiţie, se revarsă în toate părţile. Dar a pretinde să scurtcircuităm expresia morală, să suspendăm scopurile şi mijloacele, sub pretext că „închidem registrul contabil", ei bine, aşa ceva e ca o lepră intelectuală. Acesta este stigmatul din fruntea Modernilor, care îi macină atât. Organizarea era respectabilă. Calculele erau respectabile. Modelele erau respectabile. Economia-disciplină era respectabilă. Dar interpolarea organizării şi a moralei nu mai este [ORG-MOR]. Există aici ceva ca o crimă în plus. Crima asta este cea care face din ei nişte monştri pe care nu i-am putut privi niciodată în faţă. Nu putem fi implicaţi în acelaşi timp în căutarea optimului, în manifestarea unui optimism sănătos şi, în acelaşi timp, în pretenţia de a-l fi găsit printr-un calcul care ar scurtcircuita re-luarea, îndepărtându-i pe cei care nu mai sunt implicaţi direct. Nu putem în acelaşi timp să negăm Providenţa şi să reintroducem supranaturalul în Economie. Dacă nu-i putem sluji *în acelaşi timp* pe Dumnezeu şi pe Mamona, este din cauză că nu trebuie să slujim *niciunui Dumnezeu* crezând că e transcendent.

Acesta este al patrulea grup care leagă cvasi-obiectele ŞI CVASI-SUBIECŢII – După cum tocmai am observat parcurgând cele trei moduri de existenţă proprii celui de – AL PATRULEA GRUP°, cel care amestecă cvasi-obiectele şi cvasi-subiecţii în trei moduri diferite, totul se petrece de parcă nimic din Economie, aşa cum am

instituit-o, nu ar permite să ştiinţelor umane” Dacă este ceva ce trebuie, dimpotrivă, antropologizat şi redistribuit, este continentul Economiei, pentru a nu lua din el decât ceea ce contează cu adevărat, adică ceea ce contorizează [*ce qui compte*\ literalmente, dispozitivele care fac ca organizările să poată fi urmărite şi „manageriabile” Este ceea ce justifica eficacitatea, calitatea, importanţa calculului economic. Să fim atenţi să nu-i adăugăm niciun gram de metafizică.

dăm într-adevăr dreptate experienţei Modernilor. Nu există sferă economică, după cum nu există Societate, Limbaj, Natură sau Psihologie. Nu din întâmplare economia, sociologia, psihologia sunt cele cărora le este cel mai greu să iasă din Modernism – ceea ce desemnăm prin dulcele eufemism de „criza

Şi totuşi, printr-un fel de eroare de civilizaţie, am încredinţat unei instituţii prost conduse, Economia, sarcina de a identifica trei contraste, toate trei referitoare la intersecţia oamenilor şi norioamenilor, dar fără ca aceste contraste să reuşească să se instaleze durabil. Încă o dată, pentru a exprima acest contrast – „atenţie, trebuie să calculăm, fără asta am fi depăşiţi de numeroase ataşamente, de incoerenţa script-urilor, de incalculabilul calcul al optimului” –, am considerat de cuviinţă să distrugem alte contraste. Nu-i uşor, într-adevăr, să facem dreptate acestor trei formidabile descoperiri ale Modernilor:

Intersecţiile multiplicate la scară planetară [ATT] ale bunurilor şi ale oamenilor; îmbinarea de script-uri prin dispozitive de înscriere care permit schimbarea de scară şi mutarea. Întregii planete [org], precum şi, bineînţeles, scrupulul extins întregului univers [Mor]. În timp ce primul mod înmulţea intersecţiile, al doilea face aproape contrariul (învăţăm de aici să fim chit, învăţând dreptul la proprietate!), în timp ce al treilea interzice să ne limităm expansiunea îndoielii asupra manierei potrivite de a obţine optimul. Înţelegem că nu este uşor să găseşti *habitate* care să adăpostească simultan toate aceste descoperiri – şi să

facă în sfârşit dreptate acestei etimologii pe care economia trebuie de acum înainte să o împartă *cu ecologia*. Acesta nu este însă un motiv pentru care Occidentalii să susţină instituţia cea mai prost asamblată. Cu atât mai mult cu cât cel de-al treilea contrast, cel al moralei, este cel care are cel mai mult de suferit.

Într-un sens anume, nu ne poate surprinde acest lucru din partea celor care au confundat în prealabil trecerea lumii cu adunarea de date necesare pentru accesul la fiinţele depărtării [REP-REF]. Şi totuşi, acest lucru nu trebuie să înceteze să ne mire, întrucât vorbim, mai degrabă decât cu epistemologia, cu cea mai terestră, cea mai înrădăcinată, cea mai vitală dintre contradicţii. Dacă există ceva

— «PE CARE RĂZBOIUL INTERMINABIL AL MÂINILOR, VIZIBILE ŞI INVIZIBILE, NU ÎL ÎNŢELEGE.

căruia nu trebuie să îi cedăm pe acest Pământ, este ideea unei Providenţe care ar veni, fără nicio acţiune din partea noastră, să repartizeze cât mai bine ceea ce ne este cel mai drag şi la care ţinem cel mai mult. Întreaga experienţă modernă s-a împotrivit ideii de a trăi sub controlul unui metarepartitor indiscutabil. Nu ne pot face să credem contrariul: *ştim că este fals*. Problema care se pune este de a înţelege cum Albii, care au crezut că învaţă restul lumii „raţionalitatea economică dură şi pură”, sunt încă plămădiţi de această „religie seculară”. De ce continuă să creadă într-o altă lume deasupra şi dedesubtul acesteia, o lume care nu ar fi rezultatul unei organizări, ci derularea unei serii de decrete înaintea cărora nu putem decât să ne înclinăm? Altfel spus, de ce Albii nu au ieşit niciodată din ideea aceasta veche despre Economie formulată de Părinţii Greci, care desemnau economia mântuirii, adică repartizarea operei divine în lume, crezându-se în acelaşi timp materialişti şi atei?

Trebuie spus că nu au avut noroc, că nu au simţit niciodată gustul *libertăţii economice*, De-a lungul scurtei lor istorii, ei au reuşit nu o dată, să evite această simplă întrebare: „Ce tiran preferi? Cel al mâinii INVIZIBILE0 a

PIEŢELOR0 sau pe cel al *mâinii* vizibile a STATULUI0?”

Nu au avut niciodată de ales decât între ciumă şi holeră (după ce eradicaseră totuşi adevărata ciumă şi adevărata holeră…). Niciodată nu şi-au imaginat că era posibil să nu existe nicio mână! Niciodată nu li s-a părut posibil să scape de orice tiranie, de orice maxi-transcendenţă. Ce război religios a acoperit în sânge mai întâi Europa, apoi întreaga planetă, mai mult decât acesta? Cine va avea curajul să publice Cărţile Negre ale tuturor acestor crime simetrice? Cele două tabere fac să pară ca şi cum ar fi existat undeva, deasupra sau dedesubtul nostru, oricum în altă parte, un metarepartitor atât de puternic, atât de omniscient, atât de dincolo de orice organizare, de orice intervenţie, de orice interferenţă, de orice revizie locală şi umilă a unui script, pe care am putea să îl urmăm orbeşte şi căruia am putea să ne încredinţăm automat. Singura diferenţă este că unii situează metarepartitorul *înainte* de orice curs de acţiune, cum este cazul Statului, iar alţii *după*, în orizontul Pieţei. Or, însăşi ideea unui metarepartitor anulează în întregime desfăşurarea organizării ca mod de existenţă [org] – fără să mai vorbim de circulaţia politică [pol]. Dacă există deja în altă parte deasupra, dedesubt, înainte sau după un organism *deja compus*, nu mai este nimic de făcut.

Cei care, beneficiind de privirea asupra trecutului, citesc azi diversele manifeste care au justificat asasinarea şi spolierea sistematică a zeci de milioane de oameni, şi care iau în considerare fragilitatea acuzaţiilor pentru care toţi oamenii aceştia au fost sacrificaţi lui Moloch şi lui Mammon, ar trebui să înceapă să plângă cu lacrimi de sânge, sperând fără speranţă venirea unui timp al imanenţei, care să alunge tirania Mâinii. Nu există metarepartitorul, e simplu ca bună ziua; acest Dumnezeu, cel puţin, nu există; nimeni nu a reuşit să ocupe poziţia aceasta, fie că o numim Piaţă, fie că o numim Stat. Nimeni nu a avut niciodată genul acesta de cunoaştere, de preştiinţă. Nu există Providenţă.

Întrebarea devine următoarea: „Pot Modernii să pqţ

oare MODERNII SĂ devină în sfârşit *agnostici* în ce priveşte Economia?”, devină AGNOSTICI În înţelegem, bineînţeles, tentaţia de a crede într-un me-MATERIE DE ECONOMIE – tarepartitor providenţial. Istoria acestei tentaţii, a acestei căderi în fatalitate, a fost scrisă de multe ori. Există, în primul rând, voinţa de a depune bogăţiile la adăpost de lăcomia prinţilor: cum să le protejăm mai bine decât construind acest seif al unei economii-lucru cu care nu trebuiau să interfereze? Cum a arătat bine Michel Foucault, în primul rând de mâna guvernanţilor trebuie să ascundem eficienţa mâinii invizibile. Am putea să le spunem: „Jos mâinile!”. Apoi, la momentul potrivit, exemple cum ar fi ceasul, balanţele, regulatorul lui Watt, vin să ne ofere dovada că am putea automatiza acelaşi echilibru care fusese întotdeauna până atunci o simplă înţelepciune practică a oamenilor „echilibraţi” cu care „era plăcut să ai de-a face”. Cum oare a putut rezista cineva să asimileze maşina economică în faţa acestor giganţi automaţi cu care peisajul industrial se tot popula? Nu depăşea maşinăria economică, infinit, forţele bietei inteligenţe umane? Nu era ea în mâinile specialiştilor? apoi a apărut Darwin, cu noua sa natură violentă, sângeroasă şi nemiloasă, iar Economia nici n-a avut nevoie de mai mult pentru a-i prelua imediat moştenirea (în timp ce teoria evoluţiei a lui Darwin ruina totuşi toate planurile, providenţialei prime Naturi, precum şi planurile celei de-a doua). O maşinărie autoregulată, construită pe modelul celor mai cunoscute ştiinţe fizice, imitând duritatea eternă a Naturii, punând cornul abundenţei la adăpost de interferenţele celor puternici, rezervată experţilor reci şi serioşi şi, în plus, inundată de rezultate matematice prin amploarea datelor exprimate în cifre… Să recunoaştem sincer: această religie seculară nu putea să nu se răspândească!

Pentru a desemna această subversiune care face script-urile organizării invizibile şi calculul optimului automat, a început să fie folosit cuvântul CAPITALISM0. Termen ale cărui puteri critice se consumă din păcate

foarte repede, dacă nu ne folosim de el decât pentru a da un alt nume metarepartitorului, celui care „ţine în mâna sa” destinele tuturor, şi care, la rândul lor, se considerau sclavii acestor forţe imense în serviciul cărora se dedicau în întregime. Ironia atroce a acestei religii este că a fost consolidată chiar de cei care voiau să nu îşi mai întoarcă ochii spre Cer. Dovadă că din buna credinţă a martirilor nu se poate extrage nicio mărturie despre calitatea Credinţei pentru care se sacrifică. Câţi oameni nu au murit în numele luptei pentru „opiumul poporului”? Economia este cea care ar trebui să spună: „Împărăţia Mea nu este din lumea aceasta”. Cu atât mai mult cu cât duşmanii lor de clasă, înspăimântaţi, au comis toate crimele pentru a evita stăpânirea comisarilor, inclusiv pe cea a pieţei „autoregulate”. Orice, mai degrabă decât a-şi încredinţa destinul monstrului rece care este statul, acest aşa-zis depozitar al „bunului comun” fără calcul, fără experiment, fără îndoieli.

Dacă a fost nevoie de atâtea războaie religioase înainte ca oricine să poată visa la separarea statului de religie, prin câte războaie economice ar trebui să trecem pentru a ne hotărî să ne separăm de Providenţa statului şi de cea a Pieţei? Când vom pune capăt acestei infantilizări, acestei situaţii de dependenţă, devenind materialişti o dată pentru totdeauna? Ne putem oare imagina că cei care au crezut că predau necredinţa restului lumii şi care se laudă cu aşa-zisa lor „secularizare” vor învăţa în sfârşit libertatea economică? Fără să se mulţumească doar să fi murdărit poate ireversibil planeta care le servea drept adăpost, ei au profitat de asta pentru a degrada până şi cuvântul „LIBERALISM0”. La fel cum schimbăm sensul cuvântului „republică”, lipindu-i adjectivul „islamică”, sau „socialistă”, la fel pervertesc ei şi înţelesul cuvântului „liberalism”, adăugându-i prefixul „neo”. Modernii cred că prin formula „*laissez faire, laissez passer* traduc cu fidelitate admirabila injoncţiune „*Ne pas se laisser faire, ne rien laisser passer* „[28]!

28 Nu vă lăsați păcăliți, nu lăsați să treacă nimic!

— ŞI SĂ PUNĂ IARĂŞI
BAZELE INSTITUŢIEI
ECONOMIEI-DISCIPLINĂ?

Şi totuşi, nimic din dispozitivele economiei – DISCIPLINĂ° nu merită aceste excese de credinţă sau de critică. Nu este vorba decât de matrice de calcul care permit urmărirea întrepătrunderii script-urilor şi notarea într-un mod clar şi comprehensibil a următoarelor: cine ce posedă, până când şi ce valoare anume, pentru a dispune de un protocol în vederea asamblării script-urilor, care trebuie în mod constant să reia calculul optimizării. Totul în practica formalizării economiei vizează doar să facă posibilă renegocierea locală a script-urilor. Nimic nu cere prezenţa ocultă a unui metarepartitor. Fără economisire, nu am şti niciodată când este „rândul nostru” să jucăm şi ce este „al nostru”, nici cum să o luăm iarăşi pe calea optimizării şi care sunt scadenţele pentru rambursare.

Dacă vă îndoiţi de acest adevăr simplu şi umil, imaginaţi-vă că toate valorimetrele ar fi şterse de pe toate mijloacele de stocare a datelor prin intermediul cutărui virus misterios. Amploarea, multiplicitatea, intensitatea, varietatea ataşamentelor sunt de aşa natură încât nu ne putem regăsi în cadrul lor fără să rafinăm constant uneltele care le fac dacă nu în întregime calculabile, măcar lizibile pe numeroasele ecrane pe care noile tehnici intelectuale nu au încetat să le multiplice [ATT-ORG]. Cadrajele devin deosebit de invadatoare datorită amplorii ataşamentelor care debordează calculele. Aşa cum dezvoltarea ştiinţelor face tot mai vizibile echipamentele necesare pentru pavarea căilor referinţei [ref], la fel, natura artificială a mijloacelor de economisire ar trebui să facă tot mai uşor de sesizat clivajul dintre disciplinele economiei şi metafizica Economiei, aceasta din urmă nefiind decât imaginea-fantomă lăsată de dezvoltarea primelor. Şi totuşi, nu reuşim niciodată să ne fixăm privirea asupra tehnicilor de vizualizare, de numărare, de statistică, de modelizare, de diseminare, de metrologie care permit disciplinelor contabile să circule până în

intimitatea forului interior.

În mod curios, Albii nu sunt pregătiţi să reînnoade firul experienţei decât odată cu întâlnirea altor culturi, ale căror încurcături nu le creează impresia că ar asculta de „raţiunea economică”! Pentru că, într-adevăr, peste tot în lume, din vremea marilor descoperiri, Modernii au întâlnit popoare destul de ciudate încât să nu le împărtăşească orbirea faţă de rolurile respective a ceea ce se află dedesubt şi a ceea ce se află la suprafaţă în ceea ce priveşte încurcăturile de bunuri, de rele şi de oameni. Geniul lui Karl Polanyi, în *Marea transformare*, a fost de a ne fi restituit acest contrast, evitând problema dublului exotism. Albii văd foarte bine în curtea celorlalţi, pe care ei îi consideră în mod greşit exotici, ceea ce nu văd deloc clar în propria lor curte: proliferarea celor care scapă *cadrajului* dispozitivelor de calcul cu care se hrăneşte Economia, disciplină radical distinctă de ceea ce constituie încurcăturile însele. OCCIDENTALISMUL0 constă în a crede că Albii sunt economizaţi până la măduvă, în timp ce „alţii” (fie că regretăm, fie că admirăm) încă mai „confundă” jocul simbolic al inechivalenţelor cu regulile de transformare a schimburilor comerciale. „Ei” ar fi amestecaţi, încurcaţi în bunurile şi în relele lor, *entangled*, „noi” am fi capabili numai de calcul, de raţiune, de raţionalitate (sau, cel puţin, aşa vedem noi lucrurile înainte ca Alţii să înceapă şi „ei” să facă acelaşi lucru mai bine decât noi…). Or, dacă există vreun caz unde antropologia *simetrică* are un sens, acesta este: „Noi” suntem exact ca „Ei”, în sensul în care economia-disciplină contează *mult*, dar în acelaşi timp *contează foarte puţin* şi mai ales *contează foarte prost*, iar calculele nu dau niciodată *exact*.

Evident, specialista în antropologie este de o naivitate bolnăvicioasă – este deopotrivă vocaţia şi şarmul ei –, iar ei chiar i se pare cu adevărat posibil să întorci Economia astfel încât să faci vizibile cele trei moduri de existenţă pe care accentul pus pe „raţional” avea drept scop să le facă invizibile. Cum Economia este un domeniu recent – Tim Mitchell îi situează coagularea abia după

război –, ea-şi imaginează că aceasta poate redeveni repede fluidă. În ochii ei, nimic nu ne poate opri din a desfăşură lanţurile prin care se leagă interesele pasionate sau din a distinge cheile de repartiţie şi cadenţa script-urilor care subîntind calculele. Ba chiar visează – trează fiind – că agora, goală acum, se va umple din nou cu toţi cei care sunt chemaţi să reia calculele optimizării. Specialista în antropologie are o viziune, aceea a unei adunări care ar avea echipamentul, tehnologia, politica şi morala necesare pentru a striga, fără ca vreun Dumnezeu să intervină pentru a-i deturna imanenţa: „Şi acum, să calculăm!”. Pe scurt, o civilizaţie.

Ce ar putea fi mai utopic decât a pune capăt unei utopii a Economiei al cărei succes mondial pare definitiv? însă, pe de altă parte, ar fi destul de crud să îi reproşăm că visează. Nu a muncit ea atât de bine până acum? Cum să nu simţim, autorul o face, poate şi cititorul, bănuiala, poate chiar nădejdea sau chiar o vie speranţă, că ea a pregătit terenul pentru un nou eveniment? La urma urmelor, Economia are această remarcabilă slăbiciune de a trăi desprinsă de pământ, de Terra, de lume. Cum ar putea ea să supravieţuiască întoarcerii lumii? Cum ar putea să dea înapoi în faţa atenţionării acestui Creditor care nu are capacitatea de a anula datoriile, ci, dimpotrivă, agită, înaintea ochilor noştri uimiţi, înspăimântătoarea ameninţare de a anula toate chitanţele? „Nu sunteţi deloc chit!” Trebuie să luăm totul de la început. Să ne reluăm calculele. *Calculemus*.

PUTEM OARE FACE ELOGIUL
CIVILIZAŢIEI CARE VINE?

Pentru a evita eşecul, trebuie să definim printr-o serie de teste proba pe care cercetarea trebuie să o treacă.

Primul test: experienţele detectate pot fi împărtăşite?

Al doilea test: detectarea unui mod permite respectarea celorlalte moduri? (De fapt, de ce douăsprezece moduri plus două?)

Al treilea test: putem propune alte descrieri decât cele propuse de autor?

Al patrulea test: cercetarea se poate oare preschimba în dispozitiv diplomatic pentru a redesena instituţii ajustate modurilordeschizând un nou spaţiu antropologiei comparate – printr-o serie de negocieri asupra valorilor?

La alte războaie, alte păci

Când se trezeşte dimineaţa, la finalul trudei sale, autorul, neliniştit, se întreabă dacă tot ceea ce a asamblat din te miri ce atâta amar de vreme, fără să fi arătat niciodată nimic publicului, seamănă cu Palatul de Ciocolată sau cu un tablou de Vameşul Rousseau… Un amestec de curiozităţi care spun multe despre gusturile bizare ale autodidactului care le-a adunat, dar foarte puţin despre lumea pe care pretinde că o descrie. Degeaba se îmbărbătează spunându-şi că chestionarul care se află la baza acestui studiu „ţine" de mai bine de un sfert de secol, că nu l-a „lăsat" niciodată pe drum, că a reuşit mereu să extragă de aici efecte de clarificare care l-au încântat adesea – ştie cât de fragilă este această mărturie şi de câte viclenii este capabil Sfinxul pentru a-l înşela pe cel care-l plasează în faţa enigmei „operei de făcut".

Pentru a evita eşecul, TREBUIE SĂ DEFINIM
PRINTR-O SERIE DE TESTE
PROBA PE. CARE
CERCETAREA TREBUIE
SA O TREACĂ.

Nu voi reuşi să mă liniştesc decât considerând această lucrare ca pe „raportul provizoriu" al unei cercetări colective care poate de-acum să înceapă. Spre a nu fi acuzat că fac o nouă boacănă, trebuie să încerc să explic cum această cercetare, odată echipată şi devenită colectivă, ar putea prelungi această carte, care nu este, reamintesc, decât rezumatul unei documentări a cărei amploare a devenit excesivă. Pentru asta, trebuie mai întâi să precizez diferitele teste la care e miza – de simţul COMUN0. Metoda sau, pentru a folosi un termen mai modest, sfaturile de navigare pe care le-am propus pentru a fi urmate sunt de fapt foarte simple: alegem, la Moderni, DOMENIILE0 la care par să ţină cel mai mult; deplasăm

atenţia de la domenii către REŢELE0; detectăm apoi, în maniera* în care se întind reţelele, tonalităţi distincte pe care le extragem puţin câte puţin, prin comparaţie, două câte două, cu alte moduri de extensie; în sfârşit, şi aici e aici, încercăm să ne încredinţăm singurului ghid adesea fragil al acestor traiectorii discontinue, abandonând ajutorul liniştitor şi gol al unui nivel transcendent, operaţiune delicată, care presupune o neîncredere îndelung cultivată în agregatele moştenite din istoria Bifurcaţiei – Natura, Limbajul, Societatea, Economia, fără să uităm cleştele bun la toate al Obiectului şi Subiectului. Câteva surprize, multe ciudăţenii, desigur, dar nimic care să poată surprinde simţul comun şi încă şi mai puţin să-l şocheze.

această cercetare trebuie să se pregătească să răspundă.

Primul test de lectură, pe care-l anunţasem încă din introducere, este de a şti dacă experienţa modurilor poate *fi împărtăşită* de alţii, în ciuda unei descrieri care diferă cu mult de bunul simţ, dar nu şi – iar aici

PRIMUL test:

EXPERIENŢELE DETECTATE POT FI ÎMPĂRTĂŞITE?

Primul test se poate formula astfel: urmând sfaturile de navigaţie, am fost oare capabil să fac apte pentru experienţă un anumit număr de tonalităţi, de lungimi de undă pe care brambureala instituţiilor moderne le făcuse imposibil de captat? Am meritat oare dreptul de a numi, pe urmele lui William James, *al doilea* empirism urmărirea fiinţelor purtătoare de relaţii pe care primul empirism le situa în mintea omenească? Pot să mă laud atunci că am pus capăt BIFURCAŢIEI0 dintre calităţi prime şi calităţi SECUNDE0? Dacă acest test este ratat, dacă cititorii nu se simt mai bine echipaţi pentru a deveni sensibili la experienţele pe care le-am reunit aici, dacă atenţia lor nu se îndreaptă către fiinţe cu caiete de sarcini mereu specificate, atunci povestea s-a terminat. N-au făcut altceva decât să viziteze, cu un amestec de amuzament şi de agasare, un model redus de modernism, un soi de Palat

Ideal, plin de fantezie, dar la fel de util pentru ei ca reconstituirea Parisului din chibrituri sau a Beijingului din dopuri de plută.

Dacă, dimpotrivă, acest prim test a reuşit, cel puţin parţial, dacă cititorii, profitând de ecartul stabilit metodologic între firul experienţei şi descrierea ei instituţională, încep să înregistreze documente paralele cu documentele mele, fie într-un mod, fie în mai multe.

Al doilea test: DETECTAREA UNUI MOD PERMITE RESPECTAREA CELORLALTE MODURI?

putem atunci să trecem la proba următoare: aceea a comparaţiei dintre moduri. Oare câştigăm în calitate combinând mai multe gabarite ontologice pentru a evalua din aproape în aproape ceea ce fiecare dintre ele are specific? Apoi, o subprobă şi mai grea: câştigăm în verosimilitate dacă tratăm toate modurile în acelaşi timp printr-o astfel de mişcare de învăluire?

Ştiu bine că am trecut prea repede prin fiecare mod, şi că fiecare încrucişare ar cere volume de erudiţie, chiar dacă acestea sunt mai dezvoltate în mediul digital care însoţeşte acest text. Dar ar fi nedrept să mi se ceară să aprofundez fiecare domeniu, fiecare instituţie, fiecare perioadă, fiecare consecinţă a unui mod asupra altuia, la nivelul de precizie cerut de specialişti. Nu aşa trebuie judecată această cercetare. Singurul criteriu utilizabil este de a şti dacă perspectiva unui mod permite, prin încrucişări succesive, restituirea *celorlalte moduri*. Specialiştii nu trebuie să-şi pună această întrebare, însă antropologul trebuie. Aceasta este operaţiunea pe care Modernii nu au încercat-o niciodată şi care i-a făcut să înţeleagă greşit alte colective, dar mai ales să nu se înţeleagă bine pe ei înşişi. Prea ocupaţi să gonească înspre înainte, n-au acceptat niciodată să se prezinte cu toate podoabele lor în propriii lor ochi. Straniu lucru, dacă ne gândim la istoria antropologiei: niciodată n-au existat „primele contacte” cu Albii… Scena mitică pe care propun să o desfăşurăm este aşadar aceasta: desfăşurându-le dintr-odată totalitatea valorilor, le facem oare astfel

dreptate?

Ştiu bine că tentativa este absurdă, dar totuşi: dacă aţi moşteni o rudă bogată şi nebună, moartă fără testament, n-aţi încerca să faceţi inventarul tuturor proprietăţilor şi al tuturor actelor ei? De vreme ce n-am fost niciodată moderni şi nu vom fi niciodată, trebuie totuşi să ştim ce s-a întâmplat, nu-i aşa? Ceea ce explică de ce trecem mai uşor peste detalii, pentru a avea o perspectivă mai clară asupra ansamblului, este faptul că scopul nostru este acela de a face colectivele mai uşor de comparat, fără ca sistemul de coordonate să fie cel al înaintării sau al rămânerii în urmă al unui front de MODERNIZARE0. Front care ar măsura mişcările prin distincţia dintre obiectiv şi subiectiv, raţiune şi neraţiune, arhaic şi progresiv, ştiinţă şi cultură, local şi global. Acest sistem cred că a dovedit cât este de incapabil de a ne oferi încă repere adecvate. Dacă, în loc să se modernizeze, acum ar trebui mai degrabă să se ecologizeze, nu-i nimic anormal să schimbi *sistemul de operare*ca să preiau o metaforă din informatică.

Cel de-al doilea test se poate formula astfel: au găsit cititorii vreun avantaj în a aduna toate valorile, ca să spunem aşa, în şir indian, avantaj ce ar putea compensa în parte, în ochii lor, rapiditatea cu care valorile au fost înşiruite? Dacă acest al doilea test e ratat, specialiştilor nu le va fi greu să desfacă această fragilă însăilare; nu va fi decât un sistem în plus, o Mare Povestire în plus, care va aluneca fără efort în fantele tocătorului automat de hârtii. Să-mi fie cu iertare că pariez pe succesul acestei probe: să redai strălucirea unei valori e ceva, dar să permiţi acestei străluciri să lumineze altă valoare, lăsată până atunci în umbră, apoi alteia şi alteia, uite, asta mi se pare mai promiţător. A-i întâlni pe Moderni pentru a-i întreba: „Bun, dar de fapt la ce ţineţi cel mai mult?” nu înseamnă să te pregăteşti mai bine pentru viitoarea diplomaţie?

Înainte de a trece la celelalte probe, trebuie să îndepărtez obiecţia numărului de moduri avute aici în vedere. Nu am niciun răspuns la această întrebare şi mărturisesc că mă simt încurcat de numărul acesta de

douăsprezece (plus trei) şi de aceste cinci grupuri de trei care se aşază prea bine într-un tabel de categorii prea la fix. Nu înseamnă nimic să aduci ca argument faptul că sănătatea mintală a autorului e robustă de un sfert de secol… Pentru că totuşi cred în micul avantaj al unei cercetări sistematice, temându-mă totodată de spiritul de sistem, consider că acest număr de moduri este efectul întâmplător al unei contingenţe istorice atât în cazul celor studiaţi, cât şi al celei care îi studiază. Nu caut deci nicio altă justificare în afara acestei frumoase imagini a lui Souriau: culorile peşterii din Lascaux sunt chiar cele pe care pictorul le-a găsit la picioarele sale; „ocru galben, ocru roşu; argilă verde, negru

— (De fapt, de ce DOUĂSPREZECE MODURI PLUS DOUĂ?)

de fum. Va trebui să se mulţumească cu atât" Ca să folosim o metaforă mai recentă, să zicem că din paisprezece culori obţinem din experienţa modernă luată în bloc o *rezoluţie* suficientă a imaginii. Ar fi mai bine cu o sută trei mii patru sute patru culori? Fie, dar atunci vă asumaţi responsabilitatea de a desena dumneavoastră înşivă Tabelul încrucişat… Eu nu-s capabil de asta. În orice caz, problema numărului necesar de moduri se va rezolva în mod practic, la fel ca tot restul, atunci când alţi cercetători vor propune alţi candidaţi – dar numai după un examen serios…

Al treilea test: PUTEM PROPUNE ALTE DESCRIERI DECÂT CELE PROPUSE DE AUTOR?

Ceea ce ne conduce la cea de-a treia probă, cea care vizează pregătirea diplomatică. Dacă textul le-a trecut pe primele două, pe aceasta aş trata-o ceva mai blând, căci nu priveşte la urma urmei decât propriile mele supoziţii. Sunt ele idiosincratice? La naiba, cred că da, trebuie să fii un *idiot* ca să te bagi în aşa ceva, asta-i sigur, dar această idioţie este o etapă care poate că nu-i chiar inutilă şi ea ne-a servit deschiderii unui spaţiu între experienţă şi descrierea lui instituţională. Puţin contează numele voluntarului suficient de inconştient ca să intre în această

poveste. Ceea ce contează este debuşeul pe care l-a deschis sau nu. Acum nimic nu-i împiedică pe cititori deveniţi co-investigatori să propună restituirea experienţelor şi înlănţuirea valorilor care îmi vor modifica fundamental alegerile.

Altfel spus, acest test înseamnă să mă întreb dacă am făcut destul efort în cursul acestui raport provizoriu pentru a distinge, unu, experienţa; doi, metafizica în care şi-a găsit adăpostul – după mine, întotdeauna în mod nefericit în sfârşit, trei, o altă metafizică, a mea, jetabilă şi provizorie. Dar înainte ca acestea să fie instalate, nu trebuie ca cititorul să fie prea aspru cu formulările mele. Bizareria lor trebuie să fie contrabalansată de faptul că acestea trebuie să permită fiecărui mod să intre în rezonanţă cu toate celelalte, dar şi să se diferenţieze atât de instituţia care a trădat adesea cercetarea, cât şi de domeniul care uneori o aproximează foarte prost pe aceasta din urmă. În sfârşit, ceea ce e cel mai greu, trebuie să deschidă o cale către antropologia comparată. Sunt primul care recunoaşte slăbiciunea formulărilor mele, dar dacă vrea să scape de ele, challengerul trebuie să-şi asume îndeplinirea a trei condiţii…

AL PATRULEA TEST:

CERCETAREA SE POATE OARE PRESCHIMBA ÎN DISPOZITIV DIPLOMATIC >

Principala dificultate, accept asta, vine din faptul că cercetarea ar trebui menţinută sub auspiciile prepoziţiei [preţ. Am mai spus-o, fiecare mod le ia pe toate celelalte sub protecţia lui. Pentru fiinţele ficţiunii, totul – chiar şi natura, şi dreptul, chiar şi ştiinţa – reprezintă o ocazie de a estetiza. Dar, pentru religie, totul – chiar şi organizarea, chiar şi morala, chiar şi natura – nu are alt scop decât pe cel de a „cânta întru slava lui Dumnezeu”. Şi, desigur, pentru cunoaştere, totul trebuie să răspundă exigenţelor lanţurilor sale de referinţă, chiar şi obişnuinţa, chiar şi religia, chiar şi metamorfozele, chiar şi politica – şi chiar şi fiinţele reproducerii care merg pe un cu totul alt drum. Şi aşa mai departe, de-a lungul Tabelului încrucişat. Nu-i uşor

să multiplici comparaţiile, mai ales atunci când refuzi să cedezi uşurinţei acestui gabarit şi a tuturor gabaritelor oferite de Dublu-Clic. Or, această cercetare nu se derulează sub egida niciunui domeniu, ci sub cea a prepoziţiilor, care oferă un FUNDAMENT0 fără temei destul de fragil, de vreme ce nu spune nimic din ceea ce urmează – numai descrierea meticuloasă a situaţiilor ar putea să facă asta –, precizând în acelaşi timp în ce cheie trebuie considerat tot ceea ce urmează.

Dacă am vorbit până acum de cercetare – sau investigaţie, sau de chestionar –, asta nu înseamnă că pretind să lucrez în modul cunoaşterii. Termenul de cercetare trebuie luat într-un sens plurimodal, care are ca obiect păstrarea diversităţii modurilor. Putem numi această abordare „filosofic empirică”? Nu sunt sigur, într-atât a devenit filosofia de indiferentă faţă de sarcinile descrierii. Metafizică experimentală? Cosmopolitică? Antropologie comparată? Ontologie practică? Poştașul Cheval va fi făcut în drumul lui multe descoperiri care ar putea servi drept emblemă acestei întreprinderi. Pentru a plasa mai bine reluarea acestei aventuri raţionaliste şi pentru a semnifica totodată că ea nu se va face sub auspiciile Dublu-Clicului, mi-am pus speranţele în termenul *diplomaţie*. Ca să nu dispară, valorile trebuie să fie negociate cu diplomaţie. Acesta este un RELAŢIONISM0 practic, unul care caută, într-un protocol de punere în relaţie şi de evaluare tehnică, să evite ravagiile RELATIVISMULUI0 – acest absolutism al punctului de vedere.

Ştiu foarte bine că sunt un diplomat execrabil şi că s-a făcut o mare eroare de casting, pentru că am vorbit cât am putut de rău instituţiile însărcinate să culeagă aceste faimoase valori pe care le-am prezentat în cea mai bună lumină posibilă. La bilanţ, nicio instituţie nu stă în picioare; niciun domeniu nu e solid; nici chiar dreptul, deşi e oarecum mai puţin zguduit de ravagiile modernismului. Ei, după toate aceste preliminarii de pace, ia-te şi apucă-te de tratative! O să şi-o ia pe cinste cel care aleargă prin

agora, ţipând că instituţiile tuturor acestor oameni iubiţi sunt corupte! E ca şi cum le-ai încredinţa lui Diogene şi câinelui său rolul de şef de protocol… Şi totuşi, aici e miza: rişti mai întâi să fii expulzat din agora, dar numai pentru a fi *rechemat* imediat ce participanţii vor avea senzaţia că câştigul depăşeşte pierderea.

Să reamintim miza: instituţiile nu au nicio altă justificare decât aceea de a culege valorile; fără instituţii întreţinute şi respectate, numai fundamentalismul poate triumfa. Dacă încep să desfăşoare firul valorilor, atunci de ce să le mai criticăm? Dar dacă îi întrerup mişcarea, sprijinindu-se pe temeiuri prea îndepărtate sau prea transcendente, atunci de ce ar trebui să le respectăm? O instituţie sigură de ea însăşi ne îngrijorează teribil, dar una căreia îi este teamă să nu-şi piardă comoara nu ne liniştește mai mult. Ceea ce vrem este de fapt o

— PENTRU A REDESENA

INSTITUŢII AJUSTATE MODURILOR – instituţie care să urmărească traiectoria propriului ei mod de existenţă, fără să-şi dea repede cu părerea despre restul, fără să le insulte pe celelalte şi fără să creadă că instituţia va dura, din simplă inerţie, în absenţa oricărei re-luări.

Ştiinţele eliberate de Ştiinţă, în sfârşit capabile să-şi desfăşoare lanţurile de referinţă fără să le scape vreo înjurătură, n-ar fi ele poate mai frumoase, mai obiective, mai respectabile? Un Dumnezeu al mântuirii legat în întregime de calitatea de convertire a celor care îl invocă, eliberat de obligaţia de a înjura fetişurile şi de a legifera asupra chestiunilor de moravuri şi de alcov, n-ar fi oare mai capabil să-şi afle temeiul într-o biserică în fine refăcută? De vreme ce nu putem trăi nicio secundă fără ajutorul şi ameninţarea fiinţelor metamorfozei, n-am putea oare să le recunoaştem în toate dispozitivele însărcinate să le primească în loc să ne credem obligaţi să înjurăm fiinţele invizibile şi să săpăm în intimitatea eului?

Toate astea par absurde? Da, cu excepţia cazului în care ne servim de ele pentru a căuta salvarea celorlalte colective ale căror competenţe le respinseserăm crezând

că prima noastră datorie este cea de a le face să iasă mai întâi din arhaismul lor, modernizându-le. Ce absurditate să le vinzi raţiunea obiectivă şi savantă, când noi de fapt n-aveam nici cea mai mică idee despre ceea ce făceam sub alibiul ştiinţei! De câte neplăceri poţi avea parte atunci când pretinzi să universalizezi democraţia şi statul de drept, când de fapt nimic din definiţia noastră oficială a politicii şi a dreptului nu corespunde propriei noastre experienţe! Cum să numeşti operaţia prin care credeam că am înţeles raţionalitatea economică, fără a fi noi înşine capabili de a defini cu ce putea să semene aceasta, şi care erau valorile multiforme de care puteau să depindă propriile noastre organizaţii de piaţă? Ce ruşine când te gândeşti la fetişurile arse de misionari incapabili să reia pe cont propriu, la ei acasă, sfânta Biserică pe care au moştenit-o. Dar imaginaţi-vă acum, înainte de a fi prea târziu, înainte ca modernizarea să nu lovească pretutindeni, la ceea ce ar putea deveni discuţia planetară cu Modernii; ei ar şti în sfârşit care sunt valorile la care ţin cu adevărat şi ar împărtăşi în sfârşit cu ceilalţi secretele instituţiilor lor!

M-am întrebat adesea, contemplând friza mutilată a Partenonului, prin negura aerului poluat al Atenei, sau în sala de la British Museum unde se odihnesc statuile de marmură furate de Lordul Elgin, cu ce ar semăna o procesiune a Panateneelor contemporane. Care ar fi acolo reprezentanţii noştri? Din câte genuri şi specii ar fi alcătuiţi? Cum s-ar numi înlănţuirea lor? Spre ce vastă incintă s-ar îndrepta? câţi dintre ei ar avea o formă omenească? Dacă ar trebui să vorbească, să jure sau să facă sacrificii, ce rituri civice sau religioase ar fi capabile să-i adune şi în ce fel de piaţă? Dacă un cântec ar trebui să le însoţească marşul sau un ritm să le scandeze lungile unduiri, ce sunete s-ar auzi şi din ce instrumente? Ne putem oare imagina astfel de Panatenee?

— DESCHIZÂND UN NOU SPAŢIU ANTROPOLOGIEI COMPARATE – Dacă textul de faţă ar fi capabil să treacă şi acest – PRINTR-O SERIE DE al patrulea hop, lucrurile ar

deveni chiar interesante: NEGOCIERI ASUPRA s-ar putea antama o negociere. Mai întâi în interior, VALORILOR? apoi în exterior. Am amintit la început că noţiunea de

CATEGORIE0 îl angajează pe cel care vorbeşte şi care se deplasează în agora în scopul de a le restitui celor pe care aceste valori îi interesează cel mai mult o versiune în întregime sau parţial diferită de idealurile lor. Aşa cum istoria diplomaţiei stă mărturie, diplomaţii au adesea mai multe probleme cu cei care i-au mandatat decât cu celelalte părţi. Câte tratate laborios încheiate n-au trebuit ratificate pentru că cei din interior nu erau convinşi de adevăratele lor interese... Dacă aceste interese sunt concepute prea meschin sau par ameninţate, e inutil să trimiţi diplomatul să ducă tratative, va fi imediat acuzat de trădare. Operaţiunea pe care aş vrea s-o angajez constă în a testa o serie de formule de pace, propunând un soi de târg, de *deal*, de combinaţie:

„Da, desigur, definind Ştiinţa, Economia sau Societatea în felul acesta, pierdeţi o apărare care vi se părea esenţială, dar această apărare a fost demult distrusă, şi, pe de altă parte, câştigaţi alte acorduri, solide, cu valori până acum veştejite sau dispreţuite. Nu vi se pare un târg bun?”

Trebuie să fii naiv ca să crezi în succesul unor astfel de tratative? Probabil, dar diplomatul e o figură hibridă, naivă şi vicleană. Cred că singurul mijloc de verificare ce ne poate spune dacă e vorba sau nu despre o iluzie este cel de a purta pe bune, faţă-n faţă, aceste negocieri cu cei care sunt direct interesaţi de formularea altor versiuni ale idealurilor lor. Este ceea ce vom putea realiza prin acest proiect de cercetare colaborativă, al cărui cel de-al treilea an presupune astfel detrataţi ve purtate asupra zonelor celor mai „fierbinţi” de conflict între valori.

Reperarea unor astfel de zone, reunirea unor man-LA ALTE RĂZBOAIE, datari destul de îngrijoraţi pentru a le propune să se ALTE PĂCI încredinţeze tribulaţiilor diplomaţiei presupune desigur o situaţie care să nu fie una de război, sau în orice caz nu una în care să te încrezi prea

mult în succesul rapid al unui război de cucerire. Frontul modernizării este un astfel de front de război, nedeclarat poate, dar cu atât mai violent cu cât i-a făcut pe luptătorii lui apţi să-i împuşte ca trădători pe toţi cei care lipseau la apel. Câtă lumină am putea introduce în toate chestiunile modernităţii şi modernizării, precum şi în cele de globalizare şi de universalizare, dacă am trata acest front ca pe unul al unui conflict declarat explicit, cu „obiective" în sfârşit precizate! Dacă nu-i vorba de vreun război, atunci să ştim cine e suveran şi ce are; dacă-i război, atunci să fie declarat şi să-i fie definite fronturile şi scopurile. Da, să se formuleze cele „paisprezece puncte"[29], pentru ca beligeranţii să ştie măcar pentru ce luptă!

Se va spune că nimeni nu poate fi interesat de o asemenea clarificare a mizelor, atâta vreme cât suntem oficial pe timp de pace, sau siguri de victorie. Afară numai dacă am fi într-un război pe două noi fronturi pe care modernismul a fost incapabil să le prevadă, lansat cum era în utopiile viitorului. Universalizarea, globalizarea, modernizarea le plăceau occidentalilor atâta vreme cât ei erau sursa unică a unor astfel de mişcări de cucerire ireversibilă. Însă de când alţii, de mai peste tot, în Est şi în Sud, îi globalizează, îi universalizează, îi modernizează, povestea nu li se mai pare atât de amuzantă! Ce bună ocazie, aşadar, de a interveni în toate aceste noi moduri de a globaliza şi de a moderniza, moduri care corespund istoriilor locale şi contrastate ale Modernilor. Dacă n-am fost niciodată moderni, atunci în toate colectivele există încă nişte comori de inventivitate care vor permite ca Bifurcaţia să fie inversată.

Dar cel de-al doilea front este cel care ne ţine treji de la bun început şi care va împărţi cărţile atât de diferit încât cei mai siguri modernizatori, mi-e greu să mă îndoiesc de asta, vor regăsi în mod obligatoriu drumul acestor stranii tratative. Dacă nu avem decât un Pământ şi acesta ne este împotrivă, ce-o să ne facem? Nicio polemologie nu ne

29 Aluzie la cele 14 puncte ale programului lui Woodrow Wilson pentru a pune capăt Primului Război Mondial și a reconstrui Europa.

pregăteşte pentru conflicte atât de asimetrice, astfel încât ne găsim lipsiţi de forţă în faţa Mamei Gaia, cea care, la rândul ei, se găseşte fără forţă în faţa noastră, dar care poate totuşi să se dispenseze de noi, pământenii. Iată un război ciudat pe care n-avem cum să nu-l pierdem: dacă câştigăm, pierdem; dacă pierdem, pierdem iar… Război cu atât mai bizar cu cât nici măcar nu ştim cu certitudine dacă există o fiinţă capabilă să convoace toate aceste bucle retroactive ale sistemului Pământ, nici măcar dacă această fiinţă ne este sau nu ostilă.

Modernizatorii ştiau cum să supravieţuiască unei naturi indiferente la proiectele lor; dar unei haturi care ar înceta să mai fie indiferentă, care ar deveni sensibilă la anvergura lor, ba chiar hipersensibilă, cum oare am putea defini ceea ce caută această natură a ANTROPOCENULU10, tocmai atunci când nu-i mai pasă într-adevăr de noi, ci de *ea*? Şi atunci, apucaţi-vă să-i vorbiţi iarăşi de dominaţie şi de posedare celui care ne poate domina şi poseda, fără măcar să-i pesede supravieţuirea noastră. Iată într-adevăr un „război caraghios”[30] Ceea ce ne temem să aflăm este, aşa cum spune Sloterdijk, anunţul tentant pentru cei care au trăit mereu în tensiunea transcendenţei acestui „monogeism”: nu există dumnezeu, nu există decât un Pământ. Predecesorii noştri s-au speriat foarte tare la „moartea lui Dumnezeu” care, se pare, le smulgea toate reperele şi toate limitele: fără el, spuneau ei, „totul e permis”. Întoarcerea unor limite drastice ne obligă să căutăm cu totul alte repere: dacă Gaia este împotriva noastră, atunci ceea ce ne este permis *nu mai e mare lucru*. Aşteptând-o pe Gaia, nu mai e sensul absurdului cel care ne ameninţă, ca odinioară, ci mai degrabă impostura de a nu ne fi pregătit suficient pentru civilizaţia care vine. Cercetarea noastră ar dori să pregătească instaurarea unei astfel de civilizaţii, făcându-i de pe-acum elogiul.

30 Aluzie la degringolada armatei franceze în faţa invaziei germane, la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

Grupul 1. Fără cvasi-obiect şi fără cvasi-subiect		
[rep] reproducere	Riscurile reproducerii	Prelungirea existenţilor
[met] metamorfoză	Crize şi tresăriri	Mutaţii, emoţii, transformări
[hab] obişnuinţă	Şovăieli şi ajustări	Cursuri de acţiune neîntrerupte
Grupul 2. Cvasi-obiecte		
[tec] tehnică	Obstacole, ocolişuri	Zigzagurile ingeniozităţii şi invenţiei
[fic] ficţiune	Vibraţii material / formă	Triplu debreiaj timp, spaţiu, actant
[ref] referinţă	Îndepărtări şi neasemănări ale formelor	Pavajul inscripţiilor
Grupul 3. Cvasi-subiecţi		
[pol] politică	Imposibilitatea de a fi reprezentat sau ascultat	Cerc producător de continuitate
[dro] drept	Împrăştierea cazurilor şi acţiunilor	Legătura dintre cazuri şi acţiuni prin mijloace
[rel] religie	Ruptură a timpurilor	Naşterea persoanelor
Grupul 4. Legătura dintre cvasi-obiecte şi cvasi-subiecţi		
[au] ataşament	Dorinţe şi lipsuri	Înmulţirea bunurilor şi relelor
[org] organizare	Confuzia ordinelor	Producţia şi urmărirea script-urilor
[MORALITATE]	Îngrijorare în ceea ce priveşte scopurile	Explorarea legăturilor mijloc / scop

Grupul 5. Metalimbaj al cercetării		
[res] Surpriza reţea asocierii	Urmărirea conexiunilor eterogene	
[preţ prepoziţie Erori de categorie	Detectarea încrucişărilor	
[de] Groază de Dublu-Clic hiatus	Translaţie fără traducere	

NUME	HIATUS	TRAIECTORIE

Tabel i. Tabelul recapitulează starea cercetării prezentate în raport; vom găsi pe orizontală cele cincisprezece moduri distribuite în cinci grupuri; în coloane, vom găsi cele patru probleme canonice cărora li s-au supus pe rând toate cele patru moduri: care este HIATUSUL şi TRAIECTORIA care le este proprie.

REUŞITĂ / NEREUŞITĂ	FIINŢE INSTAURAT	DE	ALTERĂR I	N UME
Grupul 1. Fără cvasi-obiect şi fără cvasi-subiect				
A continua, a moşteni / a dispărea	Linii de aforţe, genealogii, societăţi		Explorare a continuităţilor	[REP]
A lăsa să treacă, a instala, a proteja / aliena, distruge	Influenţe, adivinităţi, apsihisme		Explorare a diferenţelor	[met]
A fi atent / a pierde atenţia	Prepoziţii acoperite		A obţine esenţele	[hab]
Grupul 2. Cvasi-obiecte				
A rearanja, a monta, a ajusta / a rata, a distruge, a imita	Delegări, dispozitive, invenţii		A plisa şi a redistribui rezistenţele	[TEC]
A face să ţină, a acredita / a rata, a pierde	Mutaţii, figurări, forme, opere		A înmulţi lumile	[FIC]

A raporta / a pierde informaţia	Constante prin transformări	A accede la fiinţele depărtării	[R EF]
Grupul 3. Cvasi-subiecţi			
A relua şi a extinde / a suspenda sau a reduce Cercul	Grupe şi figuri ale mulţimilor	A delimita şi a regrupa	[P OL]
A lega / a rupe planurile enunţării	Fiinţe purtătoare de securitate	A asigura continuitatea acţiunilor şi aro actorilor	[d
A salva, a pune în prezenţă / a pierde, a îndepărta	Zei generatori de prezenţă	A obţine sfârşitul timpurilor	[r el]

Grupul 4. Legătura dintre cvasi-obiecte şi cvasi-subiecţi

A întreprinde, a interesa / a opri tranzacţiile	Interese pasionate	A înmulţi bunurile şi relele	[a u]
A domina script-urile / a se pierde printre script-uri	Cadraje, organizări, imperii	A schimba mărimea şi extinderea cadrelor	[o rg]
A relua calculele / a suspenda scrupulele	„Împărăţia scopurilor”.	A calcula imposibilul optim	[mor]
Grupul 5. Metalimbaj al cercetării			
A traversa domenii / a pierde libertatea de cercetare	Reţele aireducţii	de asociaţiilor	Extinderea [R ES]
A da fiecărui mod	Chei de interpretare	Asigurarea pluralismului	[P RE]

propriul gabarit / a strivi modurile ontologic

A vorbi literal / a vorbi prin figuri şi tropi	Domnia indiscutabilă a celuilalt [D C]	A menţine aacelaşi în ciuda Raţiunii	
REUŞITĂ / NEREUŞITĂ	FIINŢE DE INSTAURAT	ALTERĂRI	N UME

Tabel 2. (coloanele 1 şi 2); care sunt condiţiile de REUŞITĂ şi de NEREUŞITĂ (coloana 3); care sunt fiinţele pe care trebuie să te pregăteşti să le instaurezi (coloana 4); în sfârşit, ce alterare suferă de fiecare dată fiinţa-altul (coloana 5).

Postfaţă

O cotitură metafizică?”

O carte numită *Cercetare asupra modurilor de existenţă*, dar cu subtitlul *o antropologie a Modernilor*, ridică imediat întrebarea: este vorba despre o lucrare de metafizică, aşa cum o sugerează titlul (calchiat după titlul operei din 1943 a filosofului Étienne Souriau**), sau despre o lucrare de antropologie, după cum o indică subtitlul? Un lucru este cert: nu îşi propune să studieze felul în care anumite grupuri umane, mai precis „Modernii”, se pun de acord în atribuirea unei „existenţe reale” unui lucru în defavoarea altuia, de pildă bacteriilor în defavoarea unicornilor. Latour îşi avertizează de la bun început cititorul: nu îşi propune să studieze „felurile de a vorbi, ca în «teoria actelor de limbaj», ci modurile fiinţei”, reluând „vechea întrebare «ce este?» (ce este ştiinţa? care este esenţa tehnicii? etc.), dar descoperind fiinţe cu proprietăţi de fiecare dată diferite”. Unii se vor îngrijora. Marea luptă a ştiinţelor sociale pentru a-şi cuceri autonomia faţă de metafizică, punând la punct proceduri rafinate de obiectivare – statistici, chestionare, „teren” etnografic etc. – trebuie oare să se termine cu reabilitarea

lui Platon şi Aristotel? Nd este aici mai degrabă vorba de o decizie de luat: a vorbi „despre moduri de existenţă în general", sau, mai degrabă, de moduri de existenţă *pentru* Moderni? Metafizică sau antropologie?

Latour e departe de a fi, în contextul actual, singurul care realizează ceea ce am putea numi *o cotitură metafizică a ştiinţelor umaniste*", care reactivează metafizica atât

Traducem în chip de postfaţă articolul dedicat apariţiei *Cercetării asupra modurilor de existenţă*, pe care Patrice Maniglier l-a publicat în 2012 în revista *Critique*, nr. 786, 2012, p. 916 – 932. Îi mulţumim pentru permisiunea de a-i traduce textul şi de a-l publica în această ediţie a lucrării lui Bruno Latour.

E. Souriau, *Les Différents Modes d'existence* [1943], prefaţă de B. Latour şi I. Stengers, Paris, puf, 2009.

Menţionăm aici câţiva autori: Eduardo Viveiros de Castro(*Métaphysiques canibales*, Paris, puf, 2009), Philippe Descola (*Pardelà nature et culture*, Paris, Gallimard, 2005), Tim Ingold (vezi mai ales *Une brève histoire des lignes*, Bruxelles, Zones sensibiles, 2011) sau Marylin Strathern (eu precădere *The Gender of the Gift*, Berkeley-Los Angeles-Londra, University of California Press, 1988). Într-un alt stil, vezi reflecţia asupra ontologiei obiectelor sociale condusă de P. Livet şi R. Ogien (coord.), „L'Enquête ontologique. Du mode d'existence des objets sociaux", *Raisons pratiques*, nr. 11, 2000.

În contextul „analitic", cât şi în cel „continental"[31]. Dar este, poate, cel mai surprinzător. Nu trece el, deseori, drept acel sociolog relativist care a vrut să trateze ştiinţele aşa cum Lévi-Strauss şi Greimas au tratat miturile şi poveştile[32]? Să fie vorba deci de o dezavuare? Nu, ci mai

31 Pentru contextul „analitic", vezi E. Garcia și E Nef (coord.), Métaphysique contemporaine, Paris, Vrin, 2007, iar pentru contextul „continental", lucrările lui Quentin Meillasoux {Après lafinitude, Paris, Suil, 2012) și Tristan Garcia {Forme et Objet, Paris, puf, 2011), pentru a nu cita decât lucrările care s-au făcut cel mai mult remarcate.

32 Vezi B. Latour și S. Woolgar, La Vie de laboratoire. La production

degrabă de o redefinire a metafizicii înseşi. Aceasta nu mai apare, de fapt, ca un demers făcut pentru a spune un adevăr univoc privitor la Fiinţă în general, ci ca o „diplomaţie" de tip singular, care ne permite să le redăm „instituţiilor" noastre (în mod nediferenţiat ştiinţa şi religia, politica şi managementul, literatura şi psihologia, obişnuinţa şi subzistenţa) greutatea realităţii lor pe care tinde să le-o nege reducerea la una singură dintre ele („ştiinţa").

De la semiologia textelor ştiinţifice la metafizica plată

De multă vreme ştiinţele cochetează cu metafizica: să ne gândim la Durkheim, care a inventat ceea ce numea *hiperspiritualitatea* conştiinţei colective[33]. Latour, însă, nu pretinde că evaluează consecinţele sociologiei asupra metafizicii, ci că face aceste două discipline *indiscernabile*. Încă de la mica sa lucrare din 1984 despre Pasteur[34], el introducea la finalul unei lucrări empirice de istoria ştiinţelor un soi de mic tratat metafizico-sociologic intitulat *Irréductions*, numerotat în maniera textului din *Tractatus logico-philosophicus* al lui Wittgenstein şi punctat de şcolii ce evocau *Etica* lui Spinoza. Cum poate fi înţeles acest dublu regim de regăsit cam peste tot în lucrările lui Latour?

Pentru a răspunde la această întrebare, să pornim de la început, unul totuşi puţin favorabil metafizicii. Opera lui Latour începe cu la *vie de laboratoire*, scrisă împreună cu Steve Woolgar. Era vorba, pentru Latour, de studierea ştiinţei în calitate de etnolog, pentru a *înţelege* ce îi spuneau oamenii de ştiinţă şi lucrurile cărora le acordau ei

---

des faits scientifiques, Paris, La Découverte, 1988 [1979]. Este motivul pentru care Latour este ținta preferată a celor care au dus, în ciuda „raționalismului" de la care se revendică, ceea ce se cheamă „Science Wars", și mai ales a lui Sokal și Bricmont {Impostures intelectuelles, Odile Jacob, 1997).

33 Vezi P. Maniglier, „Institution symbolique et vie sémiologique. La réalité sociale des signes chez Saussure et Durkheim", Revue de métaphysique et de morale, vol. 2, nr. 54, 2007, p. 179-204.

34" "B. Latour, Pasteur. Guerre et paix des microbes, urmată de Irréductions, Paris, La Découverte, 2001 [1984].

importanţă. Totuşi, nu ca să le înveţe ştiinţa – antropologul ştiinţelor *ar fi devenit* deci obiectul ştiinţei, aşa cum alţii decideau să devină Guayaki (*going native*) –, ci pentru a le folosi ignoranţa în scopul cunoaşterii. Antropologia se caracterizează de fapt ca o manieră de a face din diferenţa culturală – şi deci din neînţelegerea de care dăm dovadă în raport cu raţiunile şi obişnuinţele celuilalt – instrumentul unei cunoaşteri.

Ea nu este o cunoaştere ca toate celelalte, căci nu presupune un cadru teoretic prédéfinit (ipoteze de verificat în funcţie de „fapte" şi de „regularităţi"), ci vizează să pună în variaţie însuşi cadrul teoretic: în general, antropologul nu va lua drept adevărat, în raport cu o cultură, decât ceea ce îi permite să trateze drept variante atât „cultura" de pornire, cât şi pe cea ţintă.[35] Ce poate fi, în aparenţă, mai îndepărtat de metafizică?

Şi totuşi. Antropologul va fi fost veritabilul cal troian al metafizicii în ştiinţele umaniste – şi asta printr-o nouă şarjă de relativism. De fapt, „ceilalţi" se caracterizează rareori pe ei înşişi drept fiinţe *culturale*. Dimpotrivă, ei profesează deseori o formă de „multinaturalism", cum l-a numit Viveiros de Castro. În loc să aibă, pe de o parte, o „natură" unică, la care doar ştiinţele (occidentale) ar avea acces, şi pe de cealaltă parte o pluralitate de „culturi", făcute din „reprezentări", din „simboluri" sau din „construcţii sociale", antropologul ar trebui să susţină că există o pluralitate de naturi, ştiinţele nefiind niciodată altceva decât nişte maniere, printre altele, de a *face natură*. Nu ar exista, aşadar, pe de o parte spiritul (sau cultura, sau limbajul), şi pe de o altă fiinţă (sau realitatea – sau lumea), ci doar mai multe *maniere de a fi*. Ontologia devine discursul antropologiei, pentru că noţiunea de *fiinţă* apare ca cel mai puternic termen de comparaţie.

35 Pentru o elaborare a acestei definiții a antropologiei, vezi R. Wagner, The Invention of Culture, Chicago, University of Chicago Press, 1981; E. Viveiros de Castro, op. cit., și P. Maniglier, „Le tournant anthropologique d'Alain Badiou", in I. Vodoz și F. Tarby (coord.), Autour d'Alain Badiou, Paris, Germina, 2011.

Asta nu înseamnă că este cel mai nedeterminat, ci dimpotrivă, că este cel mai intens, cel care ne obligă la deplasarea, la dezobishuirea cea mai mare de propriul nostru fel de a fi. Ideea de cultură nu e decât o consecinţă a unei anumite „ontologii". În acest punct e nevoie să fim radicali: prin „ontologie" nu înţelegem o „teorie" privitoare la Fiinţă, nici măcar idei sau o „înţelegere" a Fiinţei; înţelegem maniere de a determina ceva *ca fiind*. Informatorul lui Evans-Pritchard avea dreptate să spună că poate vrăjitorii nu există la noi, dar există la ei[36] Un asemenea enunţ nu trebuie înţeles ca o simplă neutralizare a problemei („fiecare cu credinţele lui"); ne invită mai degrabă să ne redefinim noi înşine (şi să îi definim pe cei din populaţia Zandé) prin ansamblul operaţiilor ce trebuie aplicate asupra ontologiei pentru a înţelege de ce la ei există vrăjitori şi la noi nu. Chestiunea nu ţine deci de a accepta ca existent tot ceea ce e declarat ca aţare de unii sau de alţii, ci mai degrabă de a înţelege mai bine ce este în mod efectiv, în lumea *noastră*, *diferit* faţă de ce este în a altora.

Bruno Latour s-a definit mereu drept antropolog, iar polemica sa împotriva „sociologiei critice" a lui Pierre Bourdieu[37] ar putea fi recitită ca o versiune a polemicii dintre sociologie (cunoaştere mai „clasică" în ce priveşte epistemologia sa) şi antropologie („docta ignoranţă" modernă). Dar „cotitura metafizică" capătă la el o figură specifică, una care ţine de disciplina cu care, în ultimă măsură, s-a identificat: sociologia ştiinţelor. Sociologia ştiinţelor, la fel ca antropologia, părea *a priori* îndepărtată de metafizică. De fapt, opera lui Latour a fost interpretată ca punerea la lucru a ideii că acţiunile oamenilor sunt cele care produc „faptele ştiinţifice", aşa cum dispozitivul cinematografic produce iluzia optică a mişcării. Savanţii care cred că se interesează de elemente, de lumea

36 E. Evans-Pritchard, Witchcraft, Oracles and Magic among theAzande, Oxford, OxfordîJnrversîty Press, 1937, p. 540.

37~ B. Latour, Changer de société, refaire de la sociologie, Paris, La Découverte, 2005.

exterioară, particule sau microbi, nu s-ar interesa în realitate decât de poziţiile lor de prestigiu. Latour a respins întotdeauna această interpretare reducţionistă a demersului său. Nu este vorba pentru el de a înlocui realismul spontan cu un idealism sociologic, ci de a depăşi însăşi opoziţia. În locul unei disjuncţii între spirit şi realitate, cunoaştere şi fiinţă, subiect şi obiect, limbaj şi lume, trebuie admis că fiinţa însăşi este *pe punctul de a se face*, şi că se face tocmai prin activitatea ştiinţifică. În loc de a presupune o realitate „gata făcută”, o realitate care aşteaptă să fie-cunoscută, realismul nu trebuie oare mai degrabă să accepte că este tocmai Fiinţa însăşi care se dă în acest lucru de „stabilire a faptelor”, o Fiinţă în construcţie, *in the makingi* Aceasta este intuiţia care ghidează de la bun început opera lui Latour: înlocuirea teoriei *corespondenţei* dintre un subiect şi un obiect cu teoria *transformării-traducerii* unei inscripţii într-o alta – ceea ce lucrarea numeşte „lanţurile de referinţă”. Nu este vorba deci de neutralizarea ontologiei prin semiologie, ci de opţiunea pentru o altă ontologie, o ontologie procesuală (de unde şi referinţa constantă la Whitehead şi la James, dar ar putea fi şi la Bergson şi chiar la Althusser sau Spinoza), o ontologie unde rescrierea *esenţială* a oricărui semn se confundă cu Fiinţa însăşi ca *mediere*.

Să notăm că această idee conform căreia nu există contradicţie între rescrierea semnelor şi revelarea însăşi a unei Fiinţe i-a venit lui Latour ca urmare a angajamentului său religios şi teologic. În teza sa inspirată de Péguy şi de Bultmann şi susţinută în 1985[38], Latour susţinea că Dumnezeu nu este acel transcendent absolut retras de cealaltă parte a discursului oamenilor, ci că *însăşi fiinţa lui* se revelează în reluarea unei exegeze de către o alta. îl simţim pe Dumnezeu când reluăm Cuvântul. Efortul şi dificultatea însăşi pe care le resimţim – „dificultăţile

38 Din acesta teză rămâne un articol: B. Latour, „Pourquoi Péguy se répète-t-il ? Péguy est-il illisible?”, in Péguy écrivain, Klincksieck, 1977, comentat și dezvoltat de M. Gil, Péguy au pied de la lettre, Paris, Cerf, 2011.

vorbirii” – constituie experienţa lui Dumnezeu pe care o putem avea, şi nu este nevoie de niciun dincolo[39]. Această *probă* la care suntem supuşi e de ajuns pentru a putea descrie o experienţă[40]. Latour va fi aplicat deci ştiinţelor o idee venită din teologie, care se vede peste tot pusă la lucru în *Cercetare asupra modurilor de existenţă*. În locul unei mari Transcendenţe obscurantiste, apar o multitudine de „mini-transcendenţe” bine definite, care permit unui lanţ al rescrierii (deci unei linii semiotice) să meargă mai departe, sărind pe deasupra „hiatusului” caracteristic care ameninţă mereu să-l întrerupă.

Dar există o raţiune mai specifică virajului metafizic al sociologiei latouriene a ştiinţelor, care ţine de folosirea conceptului de *actor-reţea*, elaborat cu Michel Callon[41] Textele ştiinţifice ar captura sau ar revela (parţial, provizoriu, procesual) anumite fiinţări care nu se mulţumesc să fie *despre ce se vorbeşte*, ci care *acţionează* în mod efectiv *în* text. Astfel, microbii lui Pasteur nu sunt doar efecte ale discursului, ci agenţi reali, chiar dacă existenţa lor ţine în întregime de *probele* la care supun nu doar scriitura lui Pasteur şi a pasteurienilor, ci şi dispozitivele arhitecturale şi politice pe care încearcă să le pună la locul lor sau să le redistribuie. O nouă teză ontologică decurge de aici. În ce priveşte ceea ce este, nu există fiinţele vorbitoare – sau spiritele încercând să-şi

---

39 Privitor la aceste lucruri, ne putem îndrepta spre B. Latour, Jubiler ou les Tourments de la parole religieuse (Paris, Seuil, 2002), precum și la capitolul 11 din lucrarea de față, consacrat tocmai religiei. Latour însuși a explicat importanța acestei descoperiri teologice: vezi în special „Biographie d’une enquête — à propos d’un livre sur les modes d’existence”, in Archives de Philosophie, disponibil pe site-ul www.bruno-latour.fr.

40 Conceptul àe. probă este cel pe care Latour îl folosește pentru a caracteriza în cele din urmă experiența ontologică. Vezi B. Latour, „Irréductions”, in Pasteur, p. 242 etpassim.

41* **‘Vezi M. Gallon, „Eléments pour une sociologie de la traduction. La domestication des coquilles Saint-Jacques et des marins-pêcheurs dans la baie de Saint-Brieuc”, LAnnée sociologique, nr. 36,1986, p. 169-208.

reprezinte lumea – şi celelalte fiinţe vorbite – lucrurile care aşteaptă să fie „descoperite” –, ci un ansamblu de actori aflaţi şi ei pe punctul de a *acţiona* unii asupra celorlalţi şi pe care îi *distribuim* la un moment dat între ceea ce ţine de mijloacele cunoaşterii (Pasteur, pipetele lui, foile lui de hârtie etc.) şi ceea ce ţine de lucrurile cunoscute (microbii). În locul dualismului cunoaşterii, găsim o *reţea de actori*.

Rezultă de aici o punere la locul lor a tuturor entităţilor: peste tot, deci, actori distribuiţi pe un plan unic, unde nu au altă existenţă decât pe cea relaţională şi molecularizaţi, în sensul că actorul nu este individul global, ci un mic element reparator a cărui determinare exactă depinde de operaţia sa locală într-o reţea ştiinţifică (sau tehnică, religioasă etc.). Oamenii şi nonumanii, mari şi mici, artefacte sau organisme, *toţi sunt la egalitate*. Manuel de Landa a inventat expresia „ontologie plată” pentru a caracteriza o asemenea poziţie metafizică, expresie de atunci preluată pretutindeni[42]. Versiunea pe care o dă Latour are trăsături foarte specifice. Le atribuie o formă de subiectivitate nonoamenilor: obiectul nu este mut, vorbeşte, acţionează. Invers, su –, biectul nu este o extra-fiinţă: în măsura în care reuşește să „înroleze” alţi actanţi – în sensul lui Greimas – în propria lui acţiune, el „cunoaşte” să *traducă* interesul celorlalţi. Astfel, Pasteur devine „subiectul” aparent al „revoluţiei” pe care i-o atribuim, pentru că reuşește să traducă *în acelaşi timp* interese compatibile, pe cele ale microbilor, pe ale igieniştilor etc. Textul ştiinţific trebuie să fie considerat nu ca o descriere, ci ca o formulă de compromis între mai multe exigenţe[43]. De unde o nouă definire a ştiinţei, mai aproape de altfel de înţelegerea savanţilor cu privire la ei înşişi: ea nu constă în reprezentarea realităţii în ţesutul simbolismelor omeneşti, ci în crearea dispozitivelor de

42 Vezi M. de Landa, Intensive Science and Virtual Philosophy, Continuum, 2002, p. 47.

43" Cu privire la aceste lucruri, trimitem din nou către articolul fondator al lui M. Callon, op. cit.

traducere care să permită *vorbirea nonunianilor*. În fine, această Fiinţă în acelaşi timp relaţională, activă – şi chiar, dintotdeauna, reactivă, care implică acţiuni asupra altor acţiuni – nu e niciodată *dată* deplin: ea este şi procesuală. Ar fi nevoie de numeroase pagini pentru a desfăşura toate subtilităţile şi dificultăţile acestei metafizici. Nu ne vom opri asupra lor: nu numai Latour ş-a ocupat de ele în mai multe lucrări, ci şi o figură importantă a înnoirii contemporane a metafizicii, Graham Harman, a consacrat o lucrare întreagă reconstituirii sale şi discutării sale critice[44]. Ne interesa doar să arătăm aici cum Latour a trecut de la o semiologie a textelor ştiinţifice la o metafizică originală, în acelaşi timp relaţională, actanţială, procesuală şi plată.

Forţa acestei propuneri în contextul actual al dezvoltării metafizicilor „plate”, care îi dă de altfel o capacitate unică de *traducere* a poziţiei celorlalţi, ţine de faptul că pentru Latour nu este vorba de un sistem metafizic *apriori*, ci de consecinţa şi de instrumentul unui travaliu *empiric* cu ştiinţele, tehnicile, politicile, religia, organizaţiile – totul pe fondul unei propuneri ecologice[45]. Amploarea acestei întreprinderi, coerenţa ei, capacitatea ei de a aduce împreună şi a înnoi o diversitate de câmpuri empirice, creând în acelaşi timp şi o punte către dezvoltările cele mai ascuţite ale metafizicii, fac din ea urî lucru rar, cu adevărat unic în peisajul contemporan.

Portret al metafizicianului ca diplomat

Trebuie arătată totuşi o ambiguitate în ce priveşte statutul acestei metafizici.

Aceasta se vrea absolut „necritică” său, pentru a prelua un termen introdus de filosoful analitic Strawson, „nerevizionistă”: nu pretinde să ne conteste ontologiile, ci să le descrie. Nu ajunge însă ea să construiască, în ciuda a

---

44~ G. Harman, Prince of Networks. Bruno Latour and Metaphysics, Melbourne, Re.press, 2009.

45 Cu privire la acest ultim punct, vezi mai ales B. Latour, Politiques de la nature, Commentfaire entrer les sciences en démocratie, Paris, La Découverte, 1999.

tot, *o* ontologie particulară *împotriva* altora, pe cea a actorului-reţea? Această tensiune este evidentă în cartea lui Graham Harman. Latour apare în ea ca un metafizician, la fel ca Leibniz, Spinoza sau Avicenna. Conceptele metodologice de actanţi, reţele, raporturi de forţă etc. sunt *realizate* de comentator în ceva ce seamănă cu o concepţie asupra lumii sau, mai tehnic, cu o ontologie formală. Harman este conştient de caracterul inexact al acestei prezentări, pentru că mărturiseşte că nu acoperă ceea ce numeşte a doua perioadă a operei latouriene, despre care precizează că s-a elaborat printr-o lucrare majoră compusă *în acelaşi timp* cu cărţile din prima perioadă, chiar dacă a rămas inedită în momentul apariţiei comentariului[46]. Această operă este, desigur, *Cercetare asupra modurilor de existenţă* pe care Latour o publică astăzi. Să fie aici o cotitură în cotitură?

Mai degrabă o punere la punct. De fapt, „reţeaua” nu este Fiinţa ca atare, ci doar *un* mod de existenţă printre altele. Nu se pune problema pentru Latour să formuleze o *ontologie generală*, fie ea şi „experimentală” precum cea a lui Whitehead şi Bergson (adică la fel de ipotetică, provizorie, progresivă şi de revizuit ca ştiinţele) şi „plată” precum cea a lui Meinong, Harman sau García (adică minimală şi nu exclusivă). I se opune „principiul de ireducţie”: „Niciun lucru nu este prin el însuşi reductibil sau ireductibil la niciun altul.”[47] E posibil ca Latour să nu fi calculat încă din 1984 consecinţele acestui gen de pluralism pe care îl cerea un asemenea principiu. Pentru că nu desfăşoară decât *un singur* aparat conceptual, *Irréductions* dădea de fapt sentimentul de a formula ontologia „materiei” din care, după Latour, ar fi făcute fenomenele pe care le studiază. Dar nu e suficient să avansezi o ontologie plată, dacă continui să vrei să spui adevărul privitor la fiinţa *oricărei* fiinţări. Tocmai o asemenea monotonie îi reproşează Latour propriului său concept de reţea, care îl determină să spună despre toate

46 Vezi G. Harman, op. cit., p. 6.

47 B. Latour, Pasteur, p. 243.

domeniile (religie, drept, economie, ştiinţă etc.) aproape *acelaşi lucru*, că sunt compuse într-o manieră „eterogenă, din elemente neprevăzute dezvăluite în cursul cercetării”. Sigur, mergem din surpriză în surpriză, dar ele încetează să mai fie tocmai nişte surprize, de vreme ce devin toate nişte surprize *în acelaşi fel*. Acest citat arată că diferenţa între Latour şi predecesorii lui nu se află în conţinutul metafizicii sale, ci în sensul însuşi pe care îl acordă exerciţiului de gândire. Acest sens este *diplomatic*. este vorba de a renegocia întâlnirea şi confuzia *antologiilor*. Metafizica este deci de la un capăt la altul antropologică, dacă definim antropologia drept aceacunoaşte re care nu se sprijină pe experienţa diferenţelor ce ne apar ca fiind evidenţele noastre cel mai bine aşezate, pentru a produce nu o cunoaştere despre ceva, ci o *redescriere a noastră* în lumina alterităţii.

Cercetare asupra modurilor de existenţă începe prin ceea ce Latour consideră drept eşecul teoriei actorului-reţea ca antropologie: „*versiunile* alternative pe care le-am propus pentru a da seama de fabrica obiectivităţii au fost combătute în mod violent chiar de unii dintre cercetătorii ale căror valori ne străduiam să le prezentăm pe înţelesul celorlalţi”[4849]. Aluzia la „războiul ştiinţelor” este transparentă, iar Latour îşi atribuie generos responsabilitatea pentru neînţelegerile cărora le-a căzut victimă lucrarea sa, venite din partea „raţionaliştilor”. Pentru că era vorba de o redescriere tocmai a „Raţiunii”, iar antropologul nu concepea să aibă dreptate *împotriva* celor pe care îi reprezintă. Dacă Bartolomeu de Las Casas n-ar fi ştiut să *traducă* pentru judecătorii scolastici ai vremurilor lui formele de viaţă şi de gândire ale celor pe care voia să îi salveze de la exterminare, astfel încât ei să accepte să îi considere pe „Indieni” drept semeni, am fi fost îndreptăţiţi să spunem că a eşuat. La fel, dacă „raţionaliştii” nu acceptă redescrierea de sine pe care

48 Vezi capitolul I, subcapitolul „Dar rețeaua [RES] are o limită: nu califică valorile”.

49" Idem, subcapitolul „Propunând un alt sistem de coordonate”.

Latour le-o propune în lumina alterităţii lor interne, înseamnă că a dat greş în lucrarea sa. Antropologul este un *diplomat* şi nu are altă raţiune de a fi: războiul este înfrângerea lui. Încearcă să elimine neînţelegerile forţând/ *toată lumea* să se gândească pe sine în mod diferit, astfel încât să devină echivalent celuilalt, operând câteva transformări. „A vorbi bine despre ce interesează (pe toată lumea)" şi a o face „în picioare, în agora", adică într-un mod în care se expune criticii tuturor: aceasta e norma ultimă pe care Latour o dă propriului său discurs, poate că nici nu există o formulă în acelaşi timp atât de simplă şi de justă pentru a caracteriza epistemologia ştiinţelor sociale în general.

Cum de toate aceste discuţii mai au de-a face cu metafizica? Tocmai prin faptul că problemele de rezolvat din postura de diplomat sunt cele legate de Fiinţă. Problema vine nu numai din faptul că ştiinţele au fost prost înţelese, dar şi din aceea că le-a fost încredinţat – ba chiar, dacă îi dăm crezare lui Latour, le-a fost impus – monopolul adevărului despre Fiinţă: nimic nu „există cu adevărat", doar ceea ce a fost „stabilit ştiinţific". Restul ar ţine de altceva: de credinţă (de exemplu, religioasă), de interes (de exemplu, politic sau economic), de supunere (de exemplu, faţă de legi) etc. Or, ceea ce Latour propune în *Cercetare asupra modurilor de existenţă* este o manieră de a face în acelaşi timp *comparabile* şi *diferenţiabile* ştiinţele şi celelalte „practici ale adevărului", ca să reluăm expresia lui Foucault. Toate au în comun faptul că implică un „hiatus" (o discontinuitate, o distanţă de parcurs – de exemplu, pentru individ posibilitatea distrugerii, pentru un raţionament ştiinţific, riscul unei afirmaţii gratuite, pentru drept, bănuiala unui viciu de procedură etc.), o „pasă" (o continuitate – de exemplu, pentru ştiinţă, identitatea structurii, ca aceea dintre inscripţiile de pe hartă şi reperele optice, iar pentru religie, fidelitatea în reinterpretarea textelor etc.) şi „condiţii de reuşită sau de nereuşită" care arată dacă o „pasă" a reuşit sau nu să treacă peste „hiatus". Cu aceste trei concepte, Latour

redescrie efectiv tot ceea ce ne interesează cu adevărat – inclusiv persistenţa lucrurilor şi importanţa obişnuinţelor – în termeni obişnuiţi: toate „modurile de existenţă” sunt redefinite ca tipuri de continuitate în funcţie de criterii de adevăr ele însele variabile. De exemplu, continuitatea ştiinţelor trebuie să meargă în cele două sensuri: trebuie să putem trece de la vaca din fermă la laboratorul lui Pasteur şi să revenim la ea; în schimb, continuitatea ce caracterizează persistenţa lucrurilor este unidirecţională.

Latour resituează astfel diferitele sfere ale experienţei unele în raport cu celelalte într-un tablou cu termeni foarte abstracţi, care îl evocă pe Hegel, capturând toată diversitatea lumii în diferitele modalităţi ale jocului contradictoriu dintre identitate şi diferenţă. Un Hegel, totuşi, nu dialectic şi linear, ci tabular şi. disjunctiv (şi de asemenea mai lizibil!). În trecere, Latour împlineşte lucrul după care se recunoaşte, conform lui Deleuze, orice mare filosof: redecupează lumea altfel. Astfel „psihologia devine o parte a vrăjitoriei, limbajul, un fel de ficţiune (şi nu invers), tehnica, ceva care precede de foarte departe omenescul etc. *Cercetare asupra modurilor de existenţă este* în acelaşi timp o summă şi o capodoperă: Latour aduce aici laolaltă roadele cercetărilor sale precedente, în timp ce oferă un proiect plin de forţă şi de coerenţă[50].

S-ar putea face toate acestea fără ocolul prin „modurile de existenţă”, mulţumindu-ne să vorbim, de exemplu, de „practici ale adevărului”? Nu, pentru că orice reticenţă cu privire la vocabularul ontologic ar lăsa să se înţeleagă că antropologul nu se pronunţă chiar asupra Fiinţei, ci doar asupra manierelor de „raportare” la aceasta, de „acces” la ea, de „trimitere” la ea etc., ca şi cum Fiinţa ar rămâne mereu undeva retrasă. Nu avem

50 Fiecare mod de existență face trimitere tacit la cel puțin o carte anterioară a lui Latour sau a unui apropiat al său: numeroasele lucrări de sociologia științelor pentru ceea ce el numește REF(referință); Politiques de la nature pentru politică (pol); lucrările lui de sociologia tehnicii (mai ales Aramis ou FAmour des techniques) pentru tec; Jubiler pentru religie (rel); La Petite Fabrique du droit pentru dro; lucrările lui de sociologie pentru org etc.

nimic de câştigat din evitarea vocabularului metafizicii, fiindcă ar fi în defavoarea privilegiului excepţional (şi autodistructiv) al ştiinţelor, fiindcă acest privilegiu este tocmai de natură metafizică, fiindcă e fundamentat de ideea unui acces rezervat la fiinţă ca obiectivitate[51]. Latour nu face decât să întoarcă acest privilegiu împotriva privilegiului însuşi: nu există, pe de o parte, nişte *praxis-un* care se mulţumesc să fie activităţi (religia, de exemplu, sau psihologia) şi, de cealaltă parte, *poiesis-\în* care să aibă cu adevărat de-a face cu fiinţele (ştiinţele, tehnicile, eventual economia etc.); există diferite maniere de a face să fie (de a instaura) obiecte (înţelegând acest termen în sensul pe care i-l conferă Simondon în cartea sa, *Du mode d'existence des objets techniques* (*Despre modurile de existenţă a obiectelor tehnice*), căruia Latour mărturiseşte că i-ar fi împrumutat termenul de mod de existenţă. Scopul metafizicii nu mai este deci de a propune *o* ontologie, ci, dimpotrivă, de a pune în evidenţă singularitatea ontologică atât a obiectelor tehnice, cât şi a valorilor economice, cât şi a lucrurilor comune etc. Fiecăruia dintre aceste domenii îi corespunde o tabelă de categorii diferită. „A fi" nu înseamnă acelaşi lucru pentru un boson al lui Higgs şi pentru un peso argentinian. Şi unul, şi celălalt, în mod egal, *sunt*, iar sarcina metafizicianului este de a pune în evidenţă această egalitate şi această diversitate.

Pentru o mizã nouă, o metodă nouă. Metafizica nu trece prin anticiparea speculativă *à la* Whitehead, ci prin ceea ce am putea numi *recategorizarea contrastivă*. Este vorba de a înţelege să nu mai confundăm două moduri de existenţă, pentru a rafina înţelegerea categorială cu privire la noi înşine. Metoda este, şi aici, antropologică. Constă în a pleca de la *neînţelegeri*, la fel cum antropologul se interesează de aceste echivocuri fără de care comunicarea „interculturală" nu ar fi deloc posibilă; de exemplu, cel care face ca darul ceremonial să fie luat drept formă de

51 Asta vrea să spună Latour când spune că metafizica este metalimbajul Modernilor, lucrul prin care evaluează în ultimă instanță valoarea unei practici.

schimb interesat sau drept generozitate misterioasă. Neînţelegerile metafizice ţin de ceea ce Latour numeşte „erori de categorie”, de exemplu, eroarea pe care o comit „victimele” unui proces penal când se aşteaptă de la o judecată să se supună logicii indignării şi suferinţei lor. Sau, tipic, cea care îi conduce pe sceptici să ceară de la cei care pretind că fantomele există să le facă să treacă în „lanţurile de referinţă” ale ştiinţei. Aceste erori nu sunt, pentru Latour, accidente contingente ce ar trebui corectate. Ele sunt veritabilul teren al cercetării, condiţia ei experimentală şi instrumentul ei de gândire. La fel cum antropologul nu poate intra în gândirea celuilalt decât lăsând-o să existe ca ansamblu de variaţii de îndeplinit pentru a corecta neînţelegerile imediate, metafizicianul va defini mereu un mod de existenţă *prin contrast* cu un alt mod cu care a fost confundat. *Cercetare asupra modurilor de existenţă* nu ne propune, prin urmare, *o* ontologie, ci un protocol experimental care, eventual, le va permite altora să reia cercetarea. Metafizică experimentală, deci, într-un sens diferit de Bergson sau Whitehead: nu este vorba de a fi conştient de caracterul revizuibil şi ipotetic al tezelor ontologice, ci de a defini în metafizică o adevărată metodă antropologică sau comparatistă.

Am putea chiar vorbi, dacă insistăm, despre Fiinţă în general. Dar pentru a spune următorul lucru: Fiinţa nu este Separatul (ceea ce trebuie reunit), ci Confundatul (ceea ce trebuie desfăcut, contrastat). Ontologia nu are de rezolvat probleme de acces, ci probleme de echivoc. Valoarea ei supremă nu este adecvarea, ci, cum o spunea de altfel Bergson, precizia. Nu este vorba doar de a spune că există mai multe sensuri ale „fiinţei” – ceea ce face orice doctrină a categoriilor –, ci de a arăta că „a fi” nu are sens decât în disjuncţia însăşi a sensurilor sale. Nimic nu *este* decât ce a fost *confundat*. Încă o dată, asta nu cere presupunerea, dincolo de această confundare, a unei realităţi distincte de restabilit în drepturile sale; este în ceea ce am putea numi (cu un oribil neologism calchiat după engleză) *dezambiguizarea*, sau, pentru un plus de

tehnicitate, *recategorizarea contrastivă* care trebuie căutată în fenomenalitatea însăşi a Fiinţei ca Fiinţă, pentru a vorbi ca Heidegger, şi nu, cum voia tradiţia existenţialistă, în angoasă şi în moarte… Latour a definit deci condiţiile unei relansări a întrebării Fiinţei, ajustată epocii noastre. Ontologie dublu paradoxală, desigur, pentru că face nu numai din *mediere*, dar şi din *echivoc* elementul său propriu. Dar ontologie poate mai coerentă şi, mai ales, mai pertinentă pentru contextul contemporan, mai inseparabilă de vieţile şi de cunoştinţele noastre, decât oricare dintre cele propuse de marii metafizicieni ai secolului XX, de la Heidegger la Badiou. De altfel, cu ultimul dintre ei suntem poate mai tentaţi să îl comparăm pe Latour şi să i-l opunem astăzi: în ce priveşte chestiunea universalului şi alte subiecte, ar fi aici una dintre alternativele cu privire la care epoca noastră va trebui să ia o decizie.

Nu există un diplomat pentru Tot în sine

O operă de o asemenea amploare nu poate să nu se expună la toate felurile de obiecţii, atât în general, cât şi în detaliu. Dar asemenea obiecţii nu ar avea sens decât în măsura în care ar permite fie să contribuie la proiectul lui Latour, fie să propună pentru acesta versiuni alternative. Să ne mulţumim cu una singură, care aduce atingere statutului metafizicii sale. Comparaţia cu diplomaţia este admirabilă, dar lasă o întrebare fără răspuns. Pe cine vrea, în cele din urmă, Latour să reprezinte? Orice diplomat este un reprezentant şi nutreşte un interes pasionat pentru ceea ce reprezintă. Diplomatul nu ar putea fi un mercenar. Nu este, de asemenea, nici cel care, pe deasupra lucrurilor, încearcă să construiască o lume de locuit pentru toţi, întrucât ne iubeşte pe toţi, ci cel care, pentru a apăra un mod de existenţă la care ţine în mod deosebit, decide să angajeze *reprezentări* ale acestui mod în altele, şi invers, să permită acestui mod să le *reprezinte* pe altele. Interesul său pentru Tot nu poate fi decât secund. Diferenţa excesivă (chiar dacă niciodată absolută) dintre ce am putea numi o *singularitate* faţă de ceea ce ea determină retroactiv ca

particularităţi (subdiviziuni, ale unui gen comun, deci neutru, nesingular) este cea care dă Totului un interes „teoretic” (ceva despre care putem vorbi, care are un sens) sau „practic” (o valoare de protejat, ceva care contează în calcularea deciziilor noastre).

Cărui lucru sau cui îi este, aşadar, Latour reprezentant? Reţelelor? Cu siguranţă, dar am putea spune că este în egală măsură, de aici înainte, şi reprezentantul „prepoziţiilor” (adică a ceea ce permite citirea fiecărui mod de existenţă în cheia sa) şi chiar, din aproape în aproape, al fiecărui mod de existenţă pe care îl apără cu pasiune… Dar nu începe el să semene astfel cu un agent dublu şi triplu şi cvadruplu etc.? Putem spune că reprezintă „Modernii”, în general? În acest caz, diplomaţia nu s-ar exersa în mod direct între modurile de existenţă însele, ci între diferite maniere de a *face să coexiste* aceste moduri de existenţă, şi am avea de-a face cu un demers antropologic de orientare mai clasică. Doar dacă nu ar fi vorba de Gaia, această entitate-valoare de la care se reclamă Latour*? Dar aceasta nu constituie un „mod de existenţă” în sine şi nu face parte din *această* negociere.

Ar trebui să spunem, aşadar, că Latour este diplomatul religiei? Biografic, nu încape îndoială. Latour însuşi a povestit că angajamentul catolic a fost cel care l-a condus la ideea că Fiinţa însăşi este mediere”. De fapt, nu putem să trecem cu vederea că definiţia pe care o dă religiei este restrictivă, pentru că face din *Iubire* conceptul esenţial al religiosului, într-o manieră ce poate părea exclusiv centrată creştin… Ar putea fi aici un simptom al faptului că antropologul, atât de zelos când vine vorba să ne recategorisească pe toţi, nu a ştiut în totalitate să se înstrăineze de sine. Or, în funcţie de acest lucru trebuie, în ultimă instanţă, să se judece pe sine. Nu a încetat să lucreze pentru o lume „modernă”, altfel spus *secularizată*capabilă să îi ofere religiei un alt plan decât cel secundar, care să nu o trimită în spaţiul inofensiv al „convingerilor

„De acum înainte, suntem chemaţi să ne prezentăm

în faţa Gaiei”. Vezi şi B. Latour, „Steps Toward the Writing of a Compositionist Manifeste”, *New Literary History*, vol. 41, 2010, p. 471 – 490, precum şi interviul publicat în acelaşi număr.

** B. Latour, „Biographie d’une enquête…”, p. 126.

personale” sau al „valorilor morale”, dar acest lucru nu are sens decât cu preţul unei complete redefiniri a religiei. Există la Bruno Latour ceva din Pascal, dar un Pascal vesel, pe când Bourdieu apărea ca un Pascal trist – nu e o întâmplare faptul că meditaţiile pascaliene ale lui Latour se cheamă *Jubiler* (*Ajubila*). Un Pascal care se adresa libertinilor pentru a-i convinge să i se alăture printr-un alt tur de libertinaj. Sau, mai verosimil, un Leibniz care, încercând cu obstinaţie să găsească o cale de compromis între ştiinţe şi religie, ar fi descoperit că acest compromis implica o diversitate de fiinţe ce depăşește cu mult dualismul firav oferit de „prima modernitate”, cea a lui Descartes şi Galilei.

În trecere, Latour va fi formulat versiunea în acelaşi timp cea mai convingătoare şi cea mai primitoare a cotiturii metafizice contemporane: cea care permite satisfacerea simultană a conştiinţei importanţei metafizicii în tentativa de a nu lega Fiinţa de vreo pozitivitate şi a pasiunii pentru diversitatea cunoaşterilor empirice, fie că este vorba de ştiinţele sociale sau de ştiinţele naturale; cea care aliază cel mai sigur exigenţa sistematicităţii, fără de care nu ar putea exista o metafizică demnă de acest nume, şi neîncrederea faţă de discursul ontologic unic şi omogen, fie el şi „plat”; cea care depăşește deopotrivă relativismul hipercritic al deconstrucţiei şi dogmatismul un pic ostentativ în care se complac noile metafizici (numite „speculative”). Nu există nicio urmă de îndoială: *Cercetare asupra modurilor de existenţă* a deschis o cale. Latour constituie de acum înainte, cu claritate, una dintre marile propuneri ale timpului nostru.

Patrice Maniglier

Anexă

Avem nevoie de oamenii din Est

Cercetare asupra modurilor de existenţă este un soi de supercarte. Nu vom sta acum să refacem traseul ei, care trece prin Étienne Souriau (ale cărui *Différents modes d'existence*, 1943, a fost republicată recent, în 2009, într-o colecţie nouă, „Metaphysiqucă", coordonată de câţiva tineri filosofi), printr-o viaţă de sts, aşa numitele *Science and Technology Studies*, dar şi prin lecturi filosofice excepţionale pentru un intelectual tehnic – atât de întinse, încât Latour este astăzi considerat principala figură a „turnantei metafizice" în ştiinţele umane din Franţa. Postfaţa lui Bogdan Ghiu la prima traducere în limba română din opera lui – *Nu am fost* niciodată *moderni*, Cluj-Napoca, Tact, 2015 – mă dispensează de a-l prezenta cititorului român pe Latour, despre care aş vrea să adaug, totuşi, două observaţii.

Prima. Bruno Latour, profesor la Sciences Po din Paris, este un autor foarte puţin cunoscut în Franţa, în primul rând din cauza caracterului inclasabil al discursului său. Mult mai citat şi întrebuinţat în mediile anglo-saxone, Latour trebuie pus în contextul gândirii franceze cu multă grijă. Singurii lui afini sunt, aici, tinerii filosofi Patrice Maniglier (care e pe cale să devină, păstrând proporţiile prezentului nostru, noul Sartre al scenei intelectuale franceze), David Rabouin, Elie During şi, într-o mai mică măsură, Quentin Meillassoux. Ce caută Latour printre ei, şi ce vor cu toţii? Două lucruri: resurse pentru înnoirea limbajului filosofic inaugurat de Sartre şi continuat de momentul filosofic francez al anilor 1960 (în acest sens, Latour rămâne o referinţă inconturnabilă) şi unelte de metodă şi de concept pentru a construi filosofic după încheierea experienţei *French Theory* (aici Bogdan Ghiu are dreptate, trimit iar la postfaţa lui).

A doua. Ce scrie Bruno Latour? Această nouă gândire poate primi numele de *antropologiefilosofică*, în afara celor patru tineri filosofi amintiţi, întreprinderea de „etnologie a Modernilor" a lui Bruno Latour trebuie pusă în relaţie cu iniţiative sud-americane (Viveiros de Castro, de pildă, recuperat de aceeaşi colecţie a editurii Presses

Universitaires de France amintită mai sus) şi cu proiectul lui Peter Sloterdijk, aflat la limita dintre o istorie a culturii cu un nou design şi revizitarea filosofiei occidentale.

Texte semnate de Bruno Latour sunt disponibile on-line, în engleză, dar şi în franceză. Accesul liber la text face parte din programul de etică ştiinţifică al lui Latour. Aş vrea să semnalez însă două dovezi recente ale interesului suscitat de opera lui în spaţiul francez. Mai întâi, un dosar apărut în numărul 786 al revistei *Critique*, din noiembrie 2012, dedicat *Cercetării asupra modurilor de existenţă*, dar şi prezenţa lui Latour într-un număr mai recent din *Les Temps Modernes* (cel din martie 2015) – revista fondată de Sartre – printr-un interviu aflat în acces liber la http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/140-TEMPS-MODERNES-SYSTEME.pdf. Acestea sunt, până acum, singurele două gesturi de instituţionalizare a operei latouriene în spaţiul francez. Ambele i se datorează lui Patrice Maniglier, al cărui studiu este publicat aici ca postfaţă.

Şi acum, interviul. Făcut prin Skype, n-am putut obţine o discuţie aşezată, detaliată, ci mai degrabă câteva repere, gânduri – dar şi, cel mai important, un mesaj adresat cititorului român. Ceea ce, pentru început, nu-i puţin.

Alexandru Matei: *Prin* Cercetare asupra modurilor de existenţă *v-aţi propus să scrieţi un fel de tratat al procedurilor de cunoaştere şi de acţiune – dar şi o critică) o tentativă de corectare a funcţionării lor în prezent – care să cuprindă ansamblul vieţii omeneşti*?

Bruno Latour: Să spunem mai degrabă că încerc să situez procedurile ce permit cunoaşterea într-o practică anume în sânul altor practici. Numai cunoaşterii odată situate (în sensul lui Haraway şi al sts) i se pot adăuga alte maniere de a cuprinde viaţa, aşa cum spuneţi. Aşadar nu este vorba în niciun caz de o sinteză globală – întreaga carte este de altfel o critică la adresa „globalului”.

A.M.: *Desigur, nu putem vorbi despre global sau ansamblu* decât *în măsura în care fiecare dintre*

procedurile menţionate este situată, ceea ce înseamnă contextualizată şi ataşată unui mod de existenţă. Înţeleg prin cunoaştere, aici, însăşi competenţa necesară de lectură a cărţii dumneavoastră.

b.l.: Cunoaşterea (indicată în această carte prin modul de existenţă al referinţei, ref) este un mod de existenţă printre altele, iar problematica ei este punctul central al acestei cărţi. Nu reprezintă, pentru a o înţelege şi a p practica, singurul mod de raportare la lume. În cele

Un dialog dintre Donna Haraway (specialist în sts şi profesor de istoria conştiinţei) şi Bruno Latour poate fi citit aici: http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-113-HARAWAY.pdf. Latour are în vedere volumul *Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Parţial Perspective* (1988).

din urmă, totul poate fi gândit altfel. Este ceea ce am vrut să fac încă de la primele lucrări despre ştiinţă: să respecţi ştiinţele înseamnă să le situezi. În acest sens, cunoaşterea trebuie relativizată. În sensul acesta, da, este vorba de o „corectare" a modurilor noastre de gândire.

A.M.: *Mă întreb dacă nu cumva, deşi cunoaşterea nu este* decât *un mod de existenţăcitirea unui text care foloseşte o retorică argumentativă nu depinde tot de competenţe de cunoaştere*) *în sensul interpretării. Eu sunt bartezian de ceva timp şi nu pot să uit că citesc o carte când citesc* Cercetare asupra modurilor de existenţă *şi că textul dumneavoastră e un tip de metadiscurs*.

b.l.: Ah, ah, ah, dar la Barthes este o cu totul altă problemă şi o cu totul altă epocă, marea epocă a descoperirii limbii ca mod de a fi particular, ceea de Patrice Maniglier numeşte modul de existenţă al semnului; de fapt, modul Ficţiunii din cartea mea. Or, tonul general al acestei cercetări, ceea ce, aşa-zicând, o lansează, destinatorul, ca să vorbesc precum semioticienii, nu este cunoaşterea, în orice caz nu în sensul de ref, ci cunoaşterea, dacă vrei să păstrăm termenul, obţinută la modul pre (prepoziţia), adică filosofia (în orice caz o anumită tradiţie filosofică). Dacă vrei, putem păstra

termenul de „cunoaştere”, dar trebuie să ne amintim că e vorba de un termen multimodal, care se dezice de toate modurile. În orice caz, asta nu are nimic de-a face cu un metadiscurs. Este un discurs, desigur, pentru că foloseşte capacităţile fic, ca orice alt discurs, dar unul care caută să fie un în/ralimbaj, iar nu un metalimbaj. De unde şi importanţa termenului de prepoziţie**

A.M.: *De acord. Putem să considerăm prepoziţia un fel de transcendental al cunoaşterii multimodale. Dar în continuare trebuie să vă gândiţi că cititorii înţeleg şi interpretează ceea ce citesc pornind de la un alt limbaj) tocmai de la acel limbaj al Modernilor pe care-l amendaţi în acest volum. Mă gândesc că este mult mai uşor să detectezi) la un anume limbaj (cel al Modernilor) acum)) ceea ce nu funcţionează bine şi ceea ce trebuie remediat. Tocmai de aceea) voiam să vă întreb ce speraţi să vedeţi schimbându-se pornind de la această carte*.

b.l.: Sunt un filosof pragmatist – în sensul lui James – şi mă gândesc deci că orice modificare a cuvintelor, a ordinii lor, a ritmului lor, a tonului lor, poate face diferenţa. Această diferenţă are în investigaţie

Latour se referă la un text al lui Patrice Maniglier aflat de asemenea în acces liber, „Despre modul de existenţă al obiectelor literare. Mizele filosofice ale formalismului”, *Les Temps Modernică*) nr. 5, 2013.

Comentariu pe care nu l-am putut face în timpul interviului: infralimbajul nu este, de fapt, tot un metalimbaj? Sau, altfel pus: nu visează orice metalimbaj să se consacre ca infralimbaj? un nume, acela *te pluralism*. Ne aflăm în societăţi ce se vor pluraliste şi, lucru surprinzător, nu au decât un singur mod, tocmai pe acela pe care insistaţi să-l numiţi „cunoaştere”. Acest termen însuşi nu corespunde ştiinţelor aşa cum se fac ele, ci unui ideal de control. În cele din urmă, în modernizarea forţată „neoliberală” pe care aţi suportat-o voi, românii, după modernizarea de tip comunist (care nu e atât de diferită, în fond, în ce priveşte rolul acordat cunoaşterii), acest control se numeşte „economie”. Deci, în mod paradoxal, societăţile

care se numesc pluraliste nu sunt deloc aşa, pentru că totul e judecat după un singur gabarit, un singur standard. Ceea ce poate face un filosof – nu mare lucru – este să propună redescrierea aceloraşi situaţii, bine cunoscute, dar identificând locurile unde se deschide posibilitatea unui pluralism ontologic. Asta te lasă să respiri. Şi, de asemenea, ceea ce constituie subiectul meu actual, să se întoarcă spre întrebările ecologice într-un alt fel, ceea ce numesc eu „să îi facă faţă Gaiei", adică Pământului.

A.M.: *aveţi dreptate, prejudecăţile care ne direcţionează gândirea sunt de multă vreme închistate. Tocmai de aceea voiam să vă mai pun o întrebare. Aş vrea să revin puţin la eseul dumneavoastră* Nu am fost niciodată moderni. *Există acolo o referinţă explicită la căderea comunismului în Est şi la semnificaţiile momentului. Anii 1960 au fost. cei mai buni ai perioadei socialiste. Pe de altă parte, Franţa se afla în mijlocul celor „treizeci de ani glorioşi". România se apropia puţin de ţările vestice, procesul de urbanizare era în plină desfăşurare. De ce totul părea să meargă mai bine în anii 1960, iar apoi totul s-a dus de râpă1*?

b.l.: Evident, nu împărtăşesc această viziune. În Europa de Vest eram în plin Război Rece şi, îţi reamintesc, sub ameninţarea nucleară (care de altfel n-a dispărut). Această ameninţare, cum a văzut atât de bine Sloterdijk, i-a anihilat pe europenii prinşi între ciocan şi nicovală (expresia îi aparţine), între America şi Rusia. Nu era deci tocmai o epocă formidabilă pentru a gândi liber şi pentru a respira în voie. În plus, ne dăm seama acum, cei „treizeci de ani glorioşi" sunt în acelaşi timp şi ceea ce oamenii de ştiinţă preocupaţi de climă numesc Marea Accelerare, ce marchează schimbarea scalei de ocupare şi de distrugere a Pământului. Pentru mine, 1989 – şi acesta este motivul pentru care am scris *Nu am fost niciodată moderni, prequel\ & Cercetare asupra modurilor de existenţă*, reprezintă marca unui dublu eşec: sfârşitul comunismului *şi* finalul economismului cu apariţia ecologismului. Privitor la ultimul punct, mă înşelam, pentru că economisirea,

dimpotrivă, s-a înteţit, iar negarea întrebărilor ecologice a fost şi mai apăsată.

a.m.: *№ este deci întâmplător că ultimul capitol al cărţii dumneavoastră vizează economia, acest Dublu-Clic absolutul epocii noastre. Explicaţi vă rog distincţia pe care o faceţi între economie şi economisire.*

b. l.: Cuvântul *economie* desemnează în primul rând practicile prin care s-a ajuns la punerea în şablon, la formatarea unei situaţii foarte complexe, multiforme, pluraliste. Iau termenul în sensul lui Callon şi Mittchell (în *Carbon Democracyj* Apoi, este vorba despre un performativ – *a economisi*[5253]. Economisirea este un termen pozitiv care aduce la lumină practicile şi permite înţelegerea interesului şi a limitelor lor. Economia, din contră, reprezintă ideea că ar exista o lume, o a doua natură, care ar fi la fel de obiectivă, exterioară, condusă de legi intangibile, ca „natura" (mă refer la prima natură, cea a epistemologiei). Este evident că avem nevoie de practicile instrumentale ale ştiinţelor economice – cum am putea să ne lipsim de ele într-o lume de aproape 9 miliarde de indivizi şi cu o asemenea cantitate de bunuri şi de rele? Dar există un pas între practicile instrumentale (care ajung de la contabilitate până la matematica financiară) şi ideea nebună că am exista într-o lume economică şi că am fi cu toţii agenţi economici. Economisirea transpune economia, aşa cum prepoziţia încearcă să resitueze, să reia ideea de cunoaştere savantă.

A.M.: *Apropo de valori. Atât antropologul cât şi semiologul cercetează valorile. Există vreo raportare la Nietzsche în chestio*narea *valorilor pe care o practicaţi*"? *Cred că valorile îşi au rădăcina în afecte, cu care apoi gândirea le construieşte. Ar trebui poate să distingem între valorile Modernilor, aşa cum le declară ei, şi valorile la care putem ajunge observând ce fac şi cum trăiesc*

52‘ Timothy Mitchell, Carbon Democracy. Political Power in the Age of Oil, Londra-New York, Verso, 2011.

53 Care nu are, desigur, vreo legătură cu înţelesul românesc „a pune deoparte", „a facé economie".

Modernii. Cum se poate semnala acest decalaj? Cum se poate interveni deci în domeniul simţirii, al afectului?

b.l.: Nu mă situez deloc în această chestiune a simţirii şi a afectului, care depinde în totalitate, de altfel, de bifurcaţia subiect/obiect, bifurcaţie pe care *Cercetare asupra modurilor de existenţă* încearcă să o situeze, să o circumscrie şi să o răstoarne. „Valoare" în acest demers este un termen în totalitate antropologic: desemnează la ce nu poţi renunţa într-o situaţie de viaţă şi de moarte. Această situaţie este una cu care toate culturile au fost nevoite să se confrunte când s-au trezit în contact cu furia europeană începând din secolul al XVI-lea. Încerc să-i pun pe europeni faţă-n faţă cu propria lor furie, asta înseamnă antropologia Modernilor. Şi le cer, îi supun (virtual) la testul la care au supus toate culturile lumii: „Şi la ce ţineţi voi cu adevărat?". Într-un fel, nu există nimic mai obiectiv, sau în orice caz mai realist, decât chestionarea valorilor: dacă vă sunt luate, veţi muri ca popor.

A.M.: *Ultima întreb are, după care aş vrea să vă întreb ce aveţi să îi spuneţi cititorului româca să încheiem. Aveţi un articol foarte frumos despre design şi mă gândesc că este vorba de o miză uriaşă a vremurilor noastre, pentru că designul explicitează realitatea, scoţându-i la lumină formele – designul e aici un fel de psihanaliză a lumii care nu mai trece prin cuvinte –, adică explicitând-o, ca să folosim termenul lui Peter Sloterdijk. Putem spune, în acest sens, că volumul dumneavoastră este unul de design?*

b.l.: Da, da, de altfel metafora apare încă din capitolul introductiv. Am scris mult despre design, iar Sloterdijk este pentru mine un maestru al acestei chestiuni. Definiţia pe care o dă explicitării este, de altfel, apropiată de a dumneavoastră. Nu mi se pare deloc supărător să îmi fie luată cartea drept una de design. De altfel, să nu uităm, nu este decât o jumătate dintr-o cercetare colectivă încă neterminată. Pe site-ul web, ideea de carte nu are sens (http://www.modesofexistence.org). Şi asta este o practică de design.

Europa de Est s-a aflat de multe ori pe frontul modernizării: occidentalizarea din secolul al XIX-lea, în toate formele sale; modernizarea fascistă, comunistă, neoliberală, fără să uităm, în cazul României cele câteva forme hibride deosebit de stranii între modernizarea forţată de dictatură şi de piaţă. Cred, aşadar, că cititorii, din vechiul Est sunt destul de bine pregătiţi să îşi tragă suflul şi să regândească de la zero ceea ce li s-a tot servit cu numele de „modernitate”. Într-un fel, au un avans faţă de Europa de Vest, care a început să ia distanţă faţă de termenul „modern” din cauza crizei ecologice, dar care în fond se vede angrenată în aceeaşi mişcare a civilizaţiei ca în secolul al XIX-lea, doar că mai complicată sau mai încetinită. Mi se pare că românii sunt mai sceptici, mai distanţi şi mai capabili de reflecţie. Mai ales că nu se lovesc de chestiunea ecologică în acelaşi mod. Avem nevoie de reflecţiile filosofice şi antropologice ale Estului, noi, oamenii Vestului, ca să putem înfrunta mai bine criza civilizaţiei: sfârşitul parantezei moderne.

a.m.: *Vă mulţumesc foarte mult*.

Cred că acest volum chiar înseamnă ceva pentru ştiinţele umane în limba română. Avem aici, în traducere, cea mai impresionantă lucrare de filosofie contemporană publicată de la *Sferele* lui Sloterdijk încoace, împreună cu un studiu scris de cel mai promiţător tânăr filosof francez, Patrice Maniglier (născut în 1973).

Mulţumiri

J

Această traducere n-ar fi fost posibilă fără propunerea editurii Tact, fără curajul ei de a publica volume care „nu se vând”, dar care îl vor face pe cititorul român să se simtă din nou privilegiat.

Centrul Naţional al Cărţii din Paris mi-a oferit o bursă, în timpul căreia am avut ocazia să-l cunosc pe Bruno Latour, cu care am putut sta de vorbă la o cafea decafeinizată. În urma acestei discuţii am. putut obţine scurtul interviu publicat aici ca anexă.

Irina Dragomirescu şi Alexandra Ilina m-au ajutat în

faza finală a redactării traducerii şi vreau să le mulţumesc în mod public.

Le mulţumesc lui Vlad Alexandrescu şi lui Bogdan Ghiu pentru seminariile de traduceri organizate de Institutul Francez în colaborare cu Institutul Cultural Românj în anul universitar 2012 – 2013, al căror cursant am fost şi de la care am învăţat multe.

Îi mulţumesc soţiei mele, Argentina, pentru toată răbdarea şi susţinerea din perioada sejurului francez.

Alexandru Matei

Cuprins

Mod de întrebuinţare a cercetării colective în desfăşurare 7

Mulţumiri 9

Plan de ansamblu 11

Introducere: să avem iarăşi încredere în instituţii? 13

O întrebare şocantă adresată unui climatolog” * 15 care obligă la distincţia dintre valori şi descrierile acestora făcute de practicieni. „* 18 Trebuie să alegem între a moderniza şi a ecologiza – *20 propunând un alt sistem de coordonate. „*22 *” Ceea ce duce la definirea unei scene diplomatice imaginare. „* 23 în numele cui negociem „* 24*” şi cu cine negociem? „* 25 Cercetarea seamănă mai întâi cu cea întreprinsă asupra actelor de limbaj „* 27*” învăţând să reperezi diferite moduri de existenţă. „*29 Scopul este, în primul rând, să însoţeşti un popor care rătăceşte între economie şi ecologie. „* 31

partea 1. Cum poţi face posibilă o cercetare asupra modurilor de existenţă a modernilor 35

I. SĂ DEFINIM MAI ÎNTÂI OBIECTUL CERCETĂRII 37

O cercetătoare pleacă să facă muncă de teren la Moderni „* 39 *” fără să respecte limitele domeniilor, datorită noţiunii de actor-reţea „40 *” care ne permite să distingem reţeaua ca rezultat de reţeaua ca proces. * 41 *” Cercetarea defineşte un prim mod de existenţă, reţeaua [res], printr-o pasă specială. „* 43 *” Dar reţeaua [res] are o limită: nu califică valorile. „* 44 Dreptul oferă un punct

de comparaţie prin modul său special de deplasare. „* 46 Există o definiţie a limitei care nu depinde nici de noţiunea de domeniu, nici de cea de reţea. „* 47 *” Comparaţia cu modul de extindere al cunoaşterii obiective devine posibilă. „* 48 *” Aceasta permite definirea unei situaţii, printr-o introducere de date de tip [res], plus un raport specific între continuităţi şi discontinuităţi. „49 *” Datorită celei de-a treia categorii de pasă, pasa religioasă, cercetătoarea înţelege de ce valorile sunt greu de detectat „* 50 *” din cauza relaţiilor foarte speciale cu instituţia „* 51 *” ceea ce o va obliga să ia în considerare o istorie a valorilor şi a interferenţelor lor. „* 52

2. STRÂNGEREA DOCUMENTELOR CERCETĂRII 55

Cercetarea începe prin detectarea erorilor de categorie „* 57 *” a nu se confundă cu erorile de gradul întâi. „* 57 *” Ne interesează doar erorile de gradul al doilea. * 59 *” Un mod posedă un tip de veridicitate care îi este propriu „* 61 *” aşa cum putem vedea reluând exemplul dreptului. „* 61 *” Adevărat şi fals se enunţă aşadar înăuntrul şi în afara unui mod „* 62 cu condiţia de a defini mai întâi condiţiile de reuşită şi de nereuşită ale fiecărui mod – *63 iar apoi cheia lui de interpretare sau prepoziţia lui. „* 63 *” Astfel, vom putea vorbi despre fiecare mod în tonalitatea lui proprie – * 65 *” ceea ce este implicat de etimologia „categoriei” ”* 65 care este vădită de contrastul dintre exigenţele dreptului şi cele ale religiei. – * 66 Cercetarea articulează poziţiile de tip reţea [res] cu poziţii de tip prepoziţie [preţ * 67 definind încrucişări care formează un Tablou încrucişat. „* 68 O încrucişare [respre] destul de specială „* 69 *” care pune o problemă de compatibilitate cu teoria actorului-reţea. „* 69 *” Recapitularea condiţiilor cercetării. – * 70 *” Este raţional ceea ce urmează firul diferitelor raţiuni. „* 70

3. UN SCHIMB DE CORESPONDENŢĂ PERICULOS 73

Să începem cu ce e mai greu, problema Ştiinţei – * 75 *” aplicând principiile de metodă prin reperajele paselor „* 77 care permit dezamalgamarea a doua moduri distincte

de existenţă. 77 Descrierea unui itinerar obişnuit: exemplul unei excursii pe Muntele Aiguille „* 78 ne va servi pentru definirea lanţurilor de referinţă şi a mobilelor imuabile „* 80 arătând că referinţa nu este legată nici de subiectul cunoscător, nici de obiectul cunoscut. 81 Noţiunea de corespondenţă Obiect/Subiect amestecă două pase ** 84 de vreme ce e limpede că existenţii nu trec prin mobile imuabile pentru a persista în fiinţă. „84 Deşi nu există nicio limită la extinderea lanţurilor de referinţă [ref] „86 există două moduri de existenţă care îşi co-răspund. ** 87 Trebuie aşadar înregistrate noi condiţii de reuşită 88 care vor autoriza o altă repartizare între limbaj şi existenţă 89 foarte clară în exemplul princeps al laboratorului. * 90 De unde proeminenţa unui nou mod de existenţă: [rep] pentru reproducere * 92 şi a unei încrucişări [rep-ref] greu de ţinut la suprafaţă * 93 mai ales când trebuie să rezişti la izbucnirea Dublu-Clicului. < 93

4. A ÎNVĂŢA SĂ FACI LOC 95

Pentru a face destul loc diferitelor moduri 97 trebuie mai întâi să percepi existenţii conform modului de reproducere [rep] „97 făcând din acest mod o traiectorie printre altele 98 pentru a evita ciudata noţiune a unui spaţiu material invaziv. 101 Dacă celor care au ocupat tot spaţiul le lipseşte totuşi locul 101 e pentru că n-au putut să dezamalgameze noţiunea de materie ** 103 printr-o bună întrebuinţare a încrucişării [rep-ref], 103 Or, de îndată ce începem să distingem două sensuri ale cuvântului „formă” 103 forma care menţine constantele şi forma care reduce hiatusul referinţei 104 începem să obţinem o descriere ne-formalistă a formalismului 105 care este ştearsă, vai, de un al treilea sens al cuvântului „formă”. 106 în consecinţă, riscăm să ne înşelăm asupra parcursului fiinţelor reproducerii * 106 riscând să confundăm în ideea de materie două parcursuri distincte.

< 108 O descriere formalistă a excursiei pe Muntele Aiguille 108 produce demonstraţia prin absurd a unei dedublări a lucrurilor 109 care ar determina diviziunea în calităţi prime şi secunde. < 110 Dar odată ce originea

acestei Bifurcaţii în calităţi prime şi secunde este bine reperată „111 ea devine o ipoteză prea contrară experienţei * 111 şi magia raţionalismului se evaporă – * 112 pentru că nu se mai pot confunda existenţii cu materia * 113 materie care n-ar face dreptate nici lumii, nici „experienţei trăite”. <114

5. CUM SĂ ELIMINI O ANUMITĂ STINGHEREALĂ A CUVINTELOR 117

Dac-ar fi să începem cu ce e mai greu ** 119 ar fi din cauza unei voinţe de a vorbi drept, care leagă formalismul cu încheierea discuţiilor. < 119 Deşi această vorbire dreaptă mi se poate sprijini pe exigenţele referinţei [ref] „120 ea duce la descalificarea tuturor celorlalte moduri * 121 creând un amalgam periculos între cunoaştere şi politică [ref-pol] * 122 care obligă la abandonarea firului experienţei pentru a pune capăt discuţiilor. 123 Din fericire, metoda care permite recunoaşterea unei încrucişări ** 125 va ajunge să izoleze, în politică, o veridicitate proprie [pol] 125 care ţine de reluarea continuă a unui Cerc „126 pe care parcursul referinţei nu-l poate judeca corect.

< 127 Trebuie aşadar să admitem un pluralism al tipurilor de veridicitate ** 128 pentru a dejuca straniul amalgam al „faptelor indiscutabile” * 129 şi a reda astfel limbii naturale capacităţile ei de expresie. ** 130 Rămâne ce e mai greu: revenirea asupra împărţirii dintre cuvinte şi lucruri – * 131 eliberându-ne de materie, adică de *res ratiocinans* 132 dotându-ne astfel cu noi capacităţi de analiză şi de discernământ 133 pentru a vorbi despre valori fără a pune realitatea. Între paranteze.

< 134 Limbajul e bine articulat, ca şi lumea cu care se încarcă ** 134 cu condiţia să se ferească de noţiunea de semn. < 136 Este vorba despre moduri de existenţă, iar acestea sunt mai mult de două 136 ceea ce ne obligă să luăm în considerare istoria interferenţelor dintre moduri. < 137

6. CUM REPARĂM UN MIC DEFECT DE FABRICAŢIE 139

Dificultatea de a face investigaţii în lumea Modernilor * 141 vine din imposibilitatea de a înţelege în mod pozitiv fabricarea faptelor 141 ceea ce determină o curioasă complicitate între spiritul critic şi căutarea temeiurilor. 143 Trebuie aşadar să revenim asupra noţiunii de construcţie şi să distingem trei trăsături: „* 145 1. Acţiunea se dublează ** 145 2. Direcţia acţiunii e nesigură 145 3. Acţiunea este calificată ca bună sau rea. < 146 Dar constructivismul nu reuşeşte să reţină trăsăturile unei construcţii bune. < 146 Trebuie aşadar să trecem la conceptul de instaurare 147 dar pentru a putea instaura avem nevoie de fiinţe care să aibă girant ** 148 ceea ce implică o distincţie tehnică între fiinţa-ca-fiinţă şi fiinţa-ca-altul * 149 şi deci mai multe forme de alteritate şi alterare. 149 Ne găsim atunci în faţa unei dificultăţi de metodă 150 care ne obligă să căutăm o altă origine pentru eşecurile constructivismului: „* 151 iconoclasmul şi lupta împotriva fetişurilor. * 151 Totul se întâmplă ca şi cum extragerea valorii religioase i-ar fi înţeles greşit pe idoli 152 din cauza comandamentului contradictoriu al unui Dumnezeu nefăcut de mâna omului „152 ceea ce a antrenat un cult nou: antifetişismul 153 la fel ca şi invenţia credinţei în credinţa celorlalţi „154 ceea ce a făcut din cuvântul raţional un strigăt de luptă.

155 Trebuie să încercăm să terminăm cu credinţa în credinţă ** 156 detectând rădăcina dublă a dublului limbaj al Modernilor – * 157 care vine din improbabila legătură dintre cunoaştere şi credinţă. * 158 Bun-venit fiinţelor instaurării. – 159 Nimic altceva decât experienţa, dar nimic mai puţin decât experienţa. – 161

partea 2. Cum să beneficiezi de pluralismul modurilor de existenţă 163

7. A RESTITUI FIINŢELE METAMORFOZEI *165*

Vom profita de pluralismul ontologic 167 încercând să abordăm anumite fiinţe invizibile. 168 Nu există lume invizibilă mai degrabă decât „lume vizibilă” ”* 169 * dacă ne străduim să percepem reţelele [res] producătoare de interiorităţi. ** 169 De vreme ce autonomia subiecţilor le

vine din „exterior” 171 mai bine ne lipsim de interioritate şi de exterioritate. * 172 întoarcere la experienţa emoţiei 173 care ne permite reperarea incertitudinii asupra ţintei 174 şi puterea alternatoarelor de psihism şi alţi „psihotropi”. 175 Aceste fiinţe sunt bine instaurate în dispozitivele terapeutice ** 176 şi mai ales în laboratorul etnopsihiatriei. ** 176 Fiinţele metamorfozei [met] „177 au o formă exigentă de veridicitate ** 178 şi exigenţe ontologice specifice ** 179 care pot fi urmărite în mod raţional „180 cu condiţia să nu le aplicăm judecata Dublu-Clicului.

** 181 Originalitatea lor vine de la o anumită prelevare de alteritate 182 care explică de ce invizibilitatea face parte din caietul lor de sarcini. 182 încrucişarea [repmet] are o importanţă capitală 183 dar la ea au lucrat mai ales celelalte colective 184 K oferind astfel o nouă bază de negociere pentru antropologia comparată. – 184

8. A FACE VIZIBILE FIINŢELE TEHNICII 187

Marea tăcere aşternută asupra tehnicii 189 şi asupra formei ei specifice de transcendenţă 190 cere pe lângă o analiză în termeni de reţea [tec-res] 192 şi detectarea unui mod de existenţă original ** 193, diferit de reproducerea [rep-tec], ** 194 Trebuie să revenim la experienţa ocolului tehnic * 194 pe care îl disimulează Dublu-Clic şi raportul formă/funcţie. * 196 Trăgând învăţăminte din încrucişarea [rep-ref] asupra materiei 197 nu vom mai confundatehnica cu obiectele lăsate în urma ei. – «199 Tehnica oferă o formă specifică de invizibilitate: „«199 labirintul tehnicii. „200 Modul său de existenţă depinde atât de viclenia [met-tec] 200 cât şi de persistenţa fiinţelor reproducerii [rep-tec]. „201 Veridicitatea specifică lui [tec] – * 202 depinde de o pliere originală * 203 detectabilă datorită noţiunii de cheie de debreiaj. «204 Deplierea acestui mod oferă noi margini de manevră. 206

9. A SITUA FIINŢELE FICŢIUNII 209

Multiplicarea modurilor de existenţă presupune dezamorsarea importanţei limbajului 211 K care este e

cealaltă faţă a Bifurcaţiei cuvintelor şi a lumii. * 212 Pentru a nu confunda sens şi semn 212 trebuie să revenim la experienţa fiinţelor de ficţiune [fic]. ** 213 Fiinţe supravalorizate de instituţia operei de artă ** 214 şi totodată lipsite de greutatea lor ontologică. 215 Or, experienţa proprie fiinţelor [fic] ne invită să le recunoaştem o consistenţă proprie 216 o traiectorie originală * 217 dar şi un caiet de sarcini specific. „217 Aceste fiinţe provin dintr-o nouă alterare: vibraţia material/ figură ** 218 care le conferă un mod de veridicitate neobişnuit de exigent. < 219 Suntem fii şi fiicele propriilor noastre opere. „220 Mutaţia unei opere presupune un debreiaj 221 diferit de cel al fiinţelor tehnicii [tactic] – < 221 Fiinţele de ficţiune [fic] domnesc şi dincolo de opera de artă. 223 Ele populează mai ales încrucişarea [fic-ref] „223 unde suportă o mică diferenţă în disciplina figurilor „224 care va cauza neînţelegerea corespondenţei. 225 Putem atunci reveni asupra diferenţei dintre semn şi sens 226 şi putem regăsi un acces la lumea articulată. 228

10. A ÎNVĂŢA SĂ RESPECŢI APARENŢELE 231

Pentru a rămâne sensibilă momentului, dar şi dozajului modurilor * 233 trebuie ca specialista în antropologie să reziste ispitelor Occidentalismului. 234 Există un mod de existenţă propriu esenţei? * 234 Cel mai răspândit dintre toate este cel care pleacă de la prepoziţii omiţându-le:

236 obişnuinţa [hab] este şi ea un mod de existenţă * 236 K cu acest hiatus paradoxal producător de imanenţă. ** 237 Urmărind experienţa unei obişnuinţe atente „238 vedem cum acest mod de existenţă reuşește să traseze continuităţi ** 239 datorită unor condiţii de reuşită speciale. 239

Obişnuinţa posedă o demnitate ontologică proprie 241 care provine din aceea că acoperă, dar nu ascunde nimic. 242 înţelegem atunci cu totul altfel distanţa dintre teorie şi practică 243 ceea ce ne permite să oferim o definiţie mai milostivă Dublu-Clicului [hab de]. ** 244

Fiecare mod are felul lui de a se juca cu obişnuinţa.

** 245 Acest mod de existenţă ne poate ajuta să definim în mod pozitiv instituţiile „246 cu condiţia să luăm în considerare generaţia căreia îi aparţin vorbitorii ** 247 şi de a evita tentaţia fundamentalismului. * 248

CONCLUZIA PĂRŢII A DOUA.

A ARANJA MODURILE DE EXISTENŢĂ 251

Unde întâlnim o problemă neprevăzută de aranjare. „253 Primul grup ignoră Obiectul şi Subiectul. „253 Liniile de forţă şi urmaşii [rep] insistă asupra continuităţii 254 la fel ca fiinţele metamorfozei [met] asupra diferenţei ** 255 iar cele ale obişnuinţei [hab], asupra „mutaţiei”. ** 255

Un al doilea grup se învârte în jurul cvasi-obiectelor * 256 [tec], [fic] şi [ref], la originea planurilor *n + 1* ale enunţării „257 produc, prin efectul de răspuns, un plan *nul*. „257 Această aranjare oferă o versiune pacificată a vechiului raport Obiect/Subiect 258 şi deci o altă poziţie posibilă pentru antropogeneză. 258

partea 3. Cum să redefinim colectivele 261

11. CUM SĂ PRIMEŞTI FIINŢELE SENSIBILE LA CUVÂNT 263

Dacă e imposibil să nu vorbeşti despre religios 265 nu trebuie să te încrezi în limitele domeniului Religiei „266 ci mai degrabă să revii la experienţa crizei sentimentale * 268 care permite descoperirea îngerilor purtători de zbucium sufletesc 270 cu condiţia de a distinge între a îngriji şi a mântui, explorând încrucişarea [met-rel]. ** 271 Descoperim atunci un hiatus specific ** 271 ce permite reluarea Cuvântului ** 272 fără a părăsi căile raţionalului. * 273 [rel] defineşte fiinţe cu un caiet de sarcini special ** 274 pentru că aceste fiinţe apar şi dispar * 274 şi posedă condiţii de reuşită deosebit de discriminatorii * 275 din moment ce definesc o substanţă care nu se sprijină pe nicio substanţă „276 dar care se defineşte printr-o alterare specifică: „a bătut ceasul” ** 277 şi printr-un mod specific de veridicitate. 278 O instituţie puternică, dar greu de protejat *< 279 K atât împotriva ne în telegerilor încrucişării [rel-pre] * 279 cât şi împotriva celor ale încrucişării [met-rel] * 281 şi ale încrucişării [ref-rel],

producătoare de raţionalizări nefondate. * 282 Această raţionalizare produce credinţa în credinţă „283 şi duce la pierderea atât a cunoaşterii, cât şi a Credinţei „284 având ca rezultat pierderea dublă a fiinţelor apropierii şi a fiinţelor depărtării * 285 dar şi invenţia de prisos a supranaturalului. 286 De unde importanţa precizării, de fiecare dată, a termenilor metalimbajului. ** 287

12. A INVOCA FANTOMELE POLITICULUI 289

Putem pierde un contrast? Cazul politicului. „291 O instituţie în mod legitim fidelă faţă de valorile ei * 292 dar fără o abordare a descrierii practice ** 293 ceea ce face necesară o întoarcere asupra ei înseşi înainte de a se putea universaliza. ** 293 Pentru a evita să abandonăm prematur raţiunea în politică [pol] „294 şi pentru a înţelege că nu există o criză a reprezentării 296 nu trebuie nici să supralicităm neraţiunea politicului [pol] 296 K ci mai degrabă să urmărim experienţa discursului politic. „297** O politică *obiect-oriented* * 298 permite lămurirea cvadraturii Cercului politic * 298 cu condiţia de a distinge bine între discursul despre politic şi discursul politic. ** 300 Descoperim atunci un tip specific de pasă care trasează imposibilul Cerc 301 ce include sau exclude după cum e reluat sau nu. * 302 O primă definiţie a hiatusului de tip [pol]: curba 303 şi o traiectorie foarte specială: autonomia. * 304 O nouă definiţie a hiatusului: discontinuitatea „305 şi un tip foarte exigent de veridicitate 307 pe care-l ratează încrucişarea [ref1 pol]. * 307 [pol] practică o extragere foarte specială a alterităţii ** 308 care defineşte un public-fantomă ** 309 împotriva figurii Societăţii ** 310 care ar face politicul încă şi mai monstruos decât este. ** 311 Vom putea oare să reînvăţăm vreodată limba lui a vorbi bine dar curb? 312

13. PASAJUL DREPTULUI ŞI CVASI-SUBIECŢII 313

Din fericire, nu există nicio problemă în a vorbi despre drept în mod juridic ** 315 de vreme ce dreptul îşi este lui însuşi propria explicaţie. ** 316 El oferă totuşi dificultăţi specifice 317 prin straniul amestec de forţă şi slăbiciune – * 317 prin autonomia lui foarte puţin

autonomă 318 şi pentru că a fost încărcat de prea multe valori. „318 Trebuie aşadar stabilit un protocol special pentru a urmări „319 pasajul dreptului căptuşit de mijloacele dreptului 319 şi pentru a recunoaşte condiţii de reuşită teribil de exigente. „321 Dreptul leagă planurile de enunţare „323 datorită unui formalism foarte special. 324 Putem înţelege acum particularitatea cvasi-subiecţilor „326 învăţând să le respectăm contribuţiile: mai întâi fiinţele politicii [pol] ** 327 fiinţele dreptului [dro] 327 şi în sfârşit fiinţele religiei [rel]. „* 328 Cvasi-subiecţii reprezintă regimuri de enunţare sensibile la tonalitate. 329 Clasarea modurilor ne permite să articulăm bine ceea ce trebuie să spunem * 329 şi să explicăm în sfârşit această obsesie modernistă pentru diferenţa Subiect/Obiect. „331 O nouă spaimă a antropologei: grupul numărul patru, continentul Economiei. ** 332

14. A VORBI DESPRE ORGANIZARE PE LIMBA EI 333

A doua Natură rezistă cu totul altfel decât prima ** 335 ceea ce face dificil să delimitezi Economia ** 336 dacă nu deosebim trei decalaje între Economie şi experienţa obişnuită. 337 Un prim decalaj, de temperatură: frig în loc de cald. * «337 Un al doilea decalaj: o piaţă goală în locul unei agora pline. ** 338 Al treilea decalaj: nicio diferenţă notabilă între nivele. 339 Ceea ce permite să presupunem amalgamul a trei moduri distincte: [au], [org] şi [mor]. 340 Situaţia paradoxală a organizării [org] „340 se observă mai bine plecând de la un caz mai puţin echipat * 341 care ne permite să observăm cum script-urile „răstoarnă totul. 342 K A organiza înseamnă în mod necesar are/dezorganiza. ** 343 Există aici un mod de existenţă propriu „343 cu condiţiile acestea de reuşită şi de nereuşită „344 şi alterarea specifică a fiinţei-ca-altul: cadrul. „346 Putem atunci să facem abstracţie de Providenţă pentru a scrie script-urile * 347 cu condiţia de a distinge bine mulţimea ca teanc de mulţimea ca agregare – * 348 şi de a evita metarepartitorulfantomă al Societăţii 349 menţinând decizia metodologică de a-l măsura pe cel mare cu cel mic

** 350 singurul mijloc de a urmări operaţiunile de dimensionare. 351 Prin urmare, putem aduce în prim-plan dispozitivele de economisire ** 352 şi putem distinge între două sensuri diferite ale proprietăţii 353 incluzând uşoara adăugire a dispozitivelor de calcul. ** 355 Două moduri care nu trebuie confundate în expresia de raţiune economică. „356

15. A MOBILIZA FIINŢELE INTERESULUI PĂTIMAŞ 359

În timp ce totul este întotdeauna inferior părţilor ** 361 există mai multe motive să ne înşelăm asupra experienţei organizării 361 confuzia cu Cercul politic [pol-org] 362 * confuzia dintre organizare şi organism [rep-org] 363 balastul tehnic al script-urilor [tec-org] * 364 confuzia inegalei repartizări a script-urilor cu dimensionarea 365 toate acestea generează o experienţă inversată a socialului. „366 Revenind la experienţa care pune script-urile în mişcare 367 măsurăm prin ce trebuie să trecem pentru a subzista – «368 descoperind fiinţele interesului pătimaş [au]. * 369 Dar trebuie înlăturate mai multe obstacole pentru descrierea acestor noi experienţe: în primul rând: noţiunea de încastrare 370 în al doilea rând: conceptul de calcul al preferinţelor ** 371 în al treilea rând: obstacolul unei relaţii Obiect/Subiect „371 în al patrulea rând: obstacolul schimbului 372 şi în al cincilea rând: cultul mărfii. „373 Atunci apare un mod particular de alterare a fiinţei * *375* * cu o pasă originală: interesul şi valorizarea 376 şi condiţii de reuşită proprii. ** 378 Acest amestec al existenţilor 379 duce la enigma încrucişării cu organizarea [att-org] 380 care ne va permite să dezamalgamămateria celei de-a doua naturi. * 381

Detectarea încrucişării [att-org] 385 ar trebui să ducă la elogiul dispozitivelor contabile. 385 Economia pretinde totuşi să calculeze valorile prin fapte value-free 387 ceea ce transformă experienţa de a fi chit „388 într-un decret al Providenţei, capabil să calculeze optimul „389 şi să golească scena pe care bunurile şi relele sunt distribuite. 390 Dacă problema moralei a fost pusă deja

pentru fiecare mod 391 există totuşi, în incertitudinea referitoare la scopuri şi mijloace, o sursă nouă de morală. «393 Este responsabil cel care răspunde la o chemare „394 ce nu poate fi universală fără experienţa universului. * 395 Putem deci să stabilim responsabilităţile fiinţelor morale [mor] „396 şi să definim modul lor propriu de veridicitate: reluarea scrupulului ** 397 şi alterarea lor particulară: căutarea optimului. „398 Economia se transformă într-o metafizică 399 atunci când amalgamează două tipuri de calcule în încrucişarea [ref-mor] ** 399 ceea ce o face să confunde o disciplină cu o ştiinţă * 400 care doar ar descrie o materie economică. ** 402 Economia pune capăt oricărei experienţe morale. * 402 Acesta este al patrulea grup care leagă cvasi-obiectele şi cvasi-subiecţii 403 pe care războiul interminabil al mâinilor, vizibile şi „404 invizibile, nu îl înţelege. ** 404 Pot oare Modernii să devină agnostici în materie de Economie * 405 * şi să pună iarăşi bazele instituţiei economiei-disciplină? „* 406

CONCLUZIE.

PUTEM OARE FACE ELOGIUL CIVILIZAŢIEI CARE VINE? 409

Pentru a evita eşecul, trebuie să definim printr-o serie de teste proba pe care cercetarea trebuie să o treacă. 411 Primul test: experienţele detectate pot fi împărtăşite? 411 Al doilea test: detectarea unui mod permite respectarea celorlalte moduri? ** 412 (De fapt, de ce douăsprezece moduri plus două?) * 413 Al treilea test: putem propune alte descrieri decât cele propuse de autor? ** 414 Al patrulea test: cercetarea se poate oare preschimba în dispozitiv diplomatic „414 K pentru a redesena instituţii ajustate modurilor „415 deschizând un nou spaţiu antropologiei comparate 416 printr-o serie de negocieri asupra valorilor? 417 La alte războaie, alte păci * 417

Postfaţă. O cotitură metafizică? 421

Anexă. Avem nevoie de oamenii din Est 433

Mulţumiri 439

Colecţia:

Pa’s ai e au apărut:

Alain Robbe-Grillet – *Pentru un nou roman*

Philippe Forest – *Romanul, realul şi alte eseuri* Jacques Derrida – *Despre gramatologie*

Walter Benjamin – *Originea dramei baroce germane* Rémi Braque – *înţelepciunea lumii. Istoria experienţei umane a universului*

Peter Szondi – *Teoria dramei moderne* (*1880 – 1950*) Karl Polanyi – *Marea transformare*.

Originile politice şi economice ale epocii noastre Günther Anders – *Obsolescenţa omului. Volumul I* Jacques Derrida – *Fiara şi suveranul*.

Volumul I (*Seminar 2001 – 2002*)

Jacques Derrida – *Fiara şi suveranul*.

Volumul II (*Seminar 2002 – 2005*)

Clifford Geertz – *Interpretarea culturilor*. *Eseuri alese*

Richard Rorty – *Filosofie şi oglinda naturii*

Walter Benjamin.

— *Opera de artă în epoca reproductibilităţii sale tehnice* Roland Barthes – *Obriu Obtuz*

Niklas Luhmann – *Iubirea ca pasiune*.

Despre codificarea intimităţii

Bruno Latour – *Cercetare asupra modurilor de existenţă*

— Termenul francez „*informateur* nu are sensul politic şi moral cu care societatea românească îl investeşte de câteva decenii; el desemnează în prezenta cercetare persoanele care populează „terenul” de lucru al etnologului.